АЛЛА ГОРСЬКА

Душа українського шістдесятництва

«СМОЛОСКИП»

Алла Горська
(1929—1970)

АЛЛА ГОРСЬКА. ДУША УКРАЇНСЬКОГО ШІСТДЕСЯТНИЦТВА

Упорядник
Людмила Огнєва

Київ
«Смолоскип»
2015

УДК 821.161.2-6
ББК 84(4Укр)6-9
О-38

Збірку «Алла Горська. Душа українського шістдесятництва» укладено за пропозицією Вячеслава Чорновола, яку він на початку 1970-х рр. висловив у листі до Романа Корогодського «Думки щодо проспекту збірника про Аллу Горську».

Як і пропонував В. Чорновіл, до збірки увійшли: епістолярна спадщина художниці 1949—1970-х рр.; заяви, скарги та звернення Алли Горської до влади; нотатки про мистецтво; щоденник; зошит А. Горської з вправами та диктантами з української мови; образотворчі, прозові і поетичні твори, пов'язані з А. Горською чи їй присвячені; реєстр творів А. Горської, складений нею; фотографії, репродукції творів А. Горської; огляд бібліографії; спогади сина та друзів.

Використано друковані джерела та архівні матеріали, що зберігаються в Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України (ЦДАМЛМУ).

За редакцією Олексія Зарецького

Видання здійснено за фінансового сприяння
Ади Кулик (США)

ISBN 978-617-7173-14-3 (ТОВ «Смолоскип»)
ISBN 978-966-1676-76-2 (МБФ «Смолоскип»)
© Людмила Огнєва, 2015
© «Смолоскип», 2015

Людмила Огнєва

ВІД УПОРЯДНИКА

Збірку «Алла Горська. Душа українського шістдесятництва» укладено за пропозицією Вячеслава Чорновола, яку він на початку 1970-х рр. висловив у листі до Романа Корогодського «Думки щодо проспекту збірника про Аллу Горську»[1].

Як і пропонував В. Чорновіл, до збірки увійшли: епістолярна спадщина художниці 1949—1970-х рр.; заяви, скарги та звернення А. Горської до влади; нотатки про мистецтво; щоденник; зошит А. Горської з вправами та диктантами з української мови; образотворчі, прозові і поетичні твори, пов'язані з А. Горською чи їй присвячені; реєстр творів А. Горської, складений нею; фотографії, репродукції творів А. Горської; огляд бібліографії; спогади сина та друзів.

Використано друковані джерела та архівні матеріали, що зберігаються в Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України (ЦДАМЛМУ).

«Зошит А. Горської з вправами та диктантами з української мови» належить до того часу (1965 рік), коли Алла Горська разом з Людмилою Семикіною, Галиною Севрук і Панасом Заливахою вчилися української мови у Надії Світличної за поезіями Василя Симоненка, Івана Драча, Миколи Вінграновського, Ліни Костенко.

Листування, по змозі, подано у формі діалогу між адресантами.

---

[1] *Чорновіл Вячеслав.* Твори: у 10 т. — К.: Смолоскип, 2002. — Т. 1. — С. 213.

Тексти, писані російською мовою, редакцією перекладено на українську. Поруч з назвами цих документів стоїть зірочка — (*).

До цього переклад окремих листів було зроблено Олексієм Зарецьким. Частина з них увійшла до книги «Алла Горська. Червона тінь калини». Але листи були подані скороченими, аби, як пише О. Зарецький, «уникнути надто довгих наративів, що відповідало задуму тої книги». Отже, скористатися тими перекладами було недоречно.

Однак частину листів Віктора Зарецького до Алли Горської подано тут за виданням: *Зарецький О.* «З листування Віктора Зарецького» («Слово і час». — 1993. — № 7—8).

Стиль листів і записів у щоденниках — короткі фрази, окремі слова, визначення — влучні, образні, сучасні. Образ тільки намічений кількома рисами, але він тягне за собою низку асоціацій.

Назва збірки — «Душа українського шістдесятництва» та одного з її розділів — «Квітка на вулкані» не випадкові. Роман Корогодський у своїх спогадах назвав Аллу «душею українського шістдесятництва», а «квіткою на вулкані» А. Горська називала Н. Каразію. Втім, сповнене небезпеки життя самої Алли Горської також нагадує життя квітки на вулкані.

Інколи, під час роботи над збіркою, події набували містичного характеру, але їх наслідки були вповні реальні. Не один раз дивним способом вирішувалися проблеми, які ставали на заваді подальшій роботі.

Торкаючись листочків, писаних рукою Алли Горської, реально відчувала тепло і холод. Ставало ясно і хмарно, весело і гірко, брав відчай, або наповнювалася душа оптимізмом. Праця над архівом перетворилася на діалог між нами. Частіше я погоджувалася з репліками Алли Горської, адже вони й по сьогодні залишаються актуальними:

Ми — ляльки в боротьбі певних груп. Хочуть — віднімуть ім'я, хочуть — відкрутять голову, хочуть — помилують. Все

залежить від того, якій групі що буде вигідно для власного ствердження, а наше життя — це є дрібниця, не варта уваги. Втомлюєшся, проте: аби душа не сивіла.

* * *

З одного боку, люди не можуть обійтися без мирного спілкування один з одним, а, з другого, вони не можуть уникнути того, щоб постійно не протидіяти один одному. Отже, вони від природи почувають себе приреченими до коаліції, що постійно загрожує розпадом, але взагалі йде вперед.

* * *

Найбільша крамола — бути українцем в Україні.

* * *

Ярослав Гашек, поручник Лукаш казав: «Залишимося чехами, але ніхто не повинен про це знати. Я — теж чех».

Як схоже на Україну й український народ: досить підмінити слово «чех» на «українець». Він вважав чеський народ своєрідною таємною організацією, що від неї краще триматися подалі.

Отже, наш час — це також час Алли Горської.

Створення цієї збірки було б майже неможливим, якби не допомога та підтримка Олексія Зарецького (сина А. Горської), Слави Чистякової (доньки Г. Зубченко), Надії Світличної, Панаса Заливахи, Михайлини Коцюбинської, Олександра Коровая, Атени Пашко, Геннадія Марченка, Леся Танюка, Алли та Івана Дебелюк, Катерини Міщенко.

Щира подяка живим та вічна пам’ять тим, кого вже немає з нами.

ЖИТТЄПИС МОВОЮ ЛИСТІВ І ДОКУМЕНТІВ

ЛИСТУВАННЯ З БАТЬКОМ ОЛЕКСАНДРОМ І МАТІР'Ю ОЛЕНОЮ ГОРСЬКИМИ[1]

Олена Горська до Алли Горської

30.06.1949[2] (*)

Дорога Аллушко!

Мені так хотілося поговорити з тобою по телефону. Але я того дня була розстроєна через найпростішу причину.

Аллусик! Ти пам'ятаєш Кузнецова Мішу (кіноактор). Він надто схожий на нашого сина. Приїжджав із Москви на проби: «Люди йдуть до щастя». Сумний стан уже минає.

Рідна моя! Мені дуже хочеться тебе бачити. Якщо буду проїжджати Канів, то повідомлю тебе телеграфом.

Може бути, раніше поїдемо — подивимося натуру.

Аллушко, у нас також прохолодно, дощі.

Хочеться нагадати тобі: стався, Аллусик, уважно до свого організму. Простуда неприємне гальмо для роботи, і доволі безглузде гальмо. Особливо, все відбувається

---

[1] Батько Алли Горської — Олександр Горський (24.08.1898—26.05.1983) — організатор кіновиробництва в СРСР, був директором «Ленфільму», Ялтинської, Київської й Одеської кіностудій, очолював театр-студію кіноактора на кіностудії імені Довженка. Мати — Олена Давидівна (21.05.1899—27.06.1961) працювала в Ялті вихователькою в дитячих санаторіях, на «Ленфільмі» — художником із костюмів. Потім усе життя працювала за цим фахом. Померла в червні 1961 р. в Одесі після того, як чоловіка зняли з посади директора місцевої кіностудії.

[2] ЦДАМЛМУ. — Архів В. Зарецького. — Ф. 1205. — Оп. 1. — Спр. 104.

через власну необережність. Так було зі мною, днів зо три нездужання.

Зараз тато збирається до Москви. Викликає міністр на нараду. Виробництво нашої Кіностудії в цілковитому розпалі. Приємне творче піднесення захоплює всіх.

Пиши мені частіше. Так добре стає, коли дитина сама пише.

Сьогодні був тут студент Пламеницький. Він дуже сподобався татові (із твоїм листом). Потім він іще зайшов раз, і я з ним познайомилася. Приємний товариш. Розпитала про тебе. Прохала його купити пензликів і олівців. Він допомагав запаковувати пакуночка для тебе. Дуже добрий, не заперечував іще доставити пакет із борошном. А для чого тобі борошно, Аллушко? Може, на вареники з вишнями? Якщо треба, я ще надішлю. Нашвидкуруч було куплено все те, що ти отримаєш. Грошей також вручила половину. Інші — телеграфом.

Обіймаю міцно.

Цілую міцно і ніжно.

Мамуся

А Марині написала????

Олена Горська до Алли Горської

24.08.1953[1] *(*)*

Дорога Аллусик!

Заскучали дуже. Цілий день були на березі моря (23 — неділя). Там-то тато тільки про тебе й говорив. Хвилюється, як у тебе ескізи. Хотілось би йому, щоб ти тепло написала майбутню картину. Тема дуже цікава і важлива.

Усе це обговорюємо і купаємось. А море таке прекрасне, а нам без тебе не подобається тут. А татусь устиг далеко запливти. Вода тепла. Пірнає, немов дельфін.

Мурга розрізає кавуна. Спекотно.

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів В. Зарецького. — Ф. 1205. — Оп. 1. — Спр. 104.

Знову купаємось. І так цілий день.

Знаєш де? У Лузанівці піщаний пляж. Неосяжні простори.

Татусь отримав першу телеграму твою. Щасливий. А сьогодні (24 серпня) — другу.

Оце так Аллушка!

Розумниця!

Цілую тебе міцно, міцно.

Мамуся

Тато окремо обіймає.

Цілує міцно.

Алла Горська до батьків

1954[1] (*)

Дорогі татусю і мамусю, любі мої!

Ваш онук Альоша надсилає вам подарунок. Цей номерок було прив'язано до його ручки відразу, як він народився.

Цілую вас міцно-міцно.

Я здорова, він також. Бережіть себе.

Вже не Маленька.

Алла

Алла Горська до батьків

літо 1955[2] (*)

Дорогі мої, любі,

Мамусю, Татусю!

Хотілося б отримати від вас хоч крихітного листика на два слова.

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 47.

[2] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 47. Лист з м. Сніжне Донецької обл. до Одеси.

Нічого! Ми варимося в казані життя; потихеньку виварюємось, набуваємо іншого смаку. Робота йде нерівно. Цілий тиждень — дикі дощі й вітри, настрій препоганий. Сьогодні з'явилося Сонце. Відразу стало весело і легко.

Ми з Вітею перейшли до гуртожитку, плата 100 крб., зате незалежні.

Моя картина рухається з великими зусиллями, а «стадіон» через дощі стоїть. Взагалі — потрошку рухаємось.

Хотілось би у вересні приїхати в Одесу, у рибрадгосп. Напишіть мені, чи можна там зупинитися, і скільки буде коштувати який-небудь куток. Чи можна не гаючи часу в Одесі ринути прямо туди, освіжити враження, трохи попрацювати? Раніше, а саме — у серпні, як Ви гостинно пропонуєте, не вийде, на жаль.

Татусю, знову ж із проханням до тебе, не сердься!

Трохи фотопаперу, глянцевого. Тут немає.

Я вже фотографувала. Перший млин — грудкою, як кажуть, тому не впадаю у розпач. Коли повернуся до Києва, придбаю збільшувач і погрузну у фотографії. Першим і основним моїм об'єктом буде Альошенька.

Марія Андріївна написала, що Альошенька став богатирем, їсть за десятьох, не любить, якщо хто-небудь у його присутності їсть. Повзає всюди, стягає скатерки зі столів і, взагалі, почуває себе пречудово.

Марія Андріївна знайшла няню. Їй 45 років. Альоші вона сподобалась — уміло з ним обходиться. Якщо ми захочемо, поїде в Київ.

Нам уже хочеться в цивілізований світ. Я зіскучилася за татусем і мамусею. Хочеться побачити Вас. Як Ваше здоров'я? Хочеться бачити Вас посвіжілими, засмаглими, життєрадісними.

Цілую міцно, міцно.

Алла

Мамулю, отримала листа твого, дуже зраділа. Люблю твою життєрадісність. Дуже прошу тебе, надішли швидше фотопаперу глянцевого. Більше розміром 18x24.

Пиши на адресу:
Сніжне, Сталінська обл.
Шахта № 9, інтернат 1, кімната 3.
Художнику Горській А.
Цілую міцно, міцно.

Алла

Олександр Горський до Алли Горської

21.07.1955[1] *(*)*

Дорога Аллочко!

Раді твоєму листу. Почали вже, було, хвилюватися. Події, які розгорнулись у скромному Бєлгороді, нас щиро заполонили. Надіюся, що онук на правильному шляху і права на свій розвиток доб'ється самостійно. Бажаю йому добре розвиватися і хороше себе почувати на дев'ятому місяці свого радісного існування.

Як же твої справи? Хотілось би побачити цікавий результат твого перебування в Донбасі. Якщо там так цікаво, як ти пишеш, то я впевнений, що ти вибереш для себе хвилюючі теми (?) цього, як ти пишеш, екзотичного місця.

Бажаю тобі удачі і свого почерку. Дерзай, уперто добивайся цікавого вирішення теми.

Дитина-то ти здібна.

Був я в Києві. В запечатану квартиру вселили, у нашу їдальню, родину із двох осіб. Речі з кімнати розставлені по коридору і частково в нашій кімнаті. Ваша кімната мною не розпечатувалась, оскільки мені там робити не було чого. Нових квартирантів я попередив, що до вашого приїзду все так залишиться, а потім розберетеся, що куди розставити. Ключі від кімнат віддав Ніні й Тосику Юцкевичам, ключі від зовнішніх дверей залишив квартирантам, попередивши їх, щоб вони їх час від часу залишали Юцкевичам. Заплатив за квартиру (червень), за

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів В. Зарецького. — Ф. 1205. — Оп. 1. — Спр. 105.

світло, за телефон — серпень — вересень. Повернув гроші сусідці з п'ятої квартири Забродіній, яка заплатила за рахунками за переговори. Сам заплатив ще за одним рахунком, також за переговори. Всього за цими рахунками урочисто відрахував із достатку скромного службовця двісті сорок карбованців. Хочу вірити, що Ваші сусіди виявляться приємними людьми.

Ми з мамусею почуваємо себе добре, і хотілось би тебе з Віктором бачити в серпні в Одесі. Відпочинете, покупаєтесь і з новими силами — до зими, до сина. А то забрала б онука сюди, от би йому було задоволення.

Аллочко, будь здорова. Бажаю тобі удачі в роботі й успішного завершення поїздки.

Вітай Віктора.

Цілую міцно.

Тато

Олена Горська до Алли Горської

05.08.1955[1] *(*)*

Здрастуй Аллусик, дорога!

Сьогодні отримала твого листа — відповідаю. Якби я не подзвонила на студію з проханням не затримувати листів, то було б так само, як і з першим твоїм листом, лежав би у татовій папці до приїзду його з Києва. Зараз тато в Ялті, у відрядженні. Кіноекспедиція «Пудель». Завтра відправляється далі — Нальчик. Там кіноекспедиція — «Джигіти».

А мені доведеться зайнятися виконанням твого прохання. Спробую купити тобі все для фото. За успіх не ручаюсь. Краще все це виконав би тато.

Аллусик, рідна моя, твої теми мені подобаються. Можуть бути цікавими, якщо докласти до великої праці

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів В. Зарецького. — Ф. 1205. — Оп. 1. — Спр. 104.

<*нерозбірливо*> мозок. Я розумію так: 1. Це шахтарі — старше покоління. А ще краще молодь. 2. Футбол — молодь. Добре опоетизувати.

Я приєднала б іще теми три: 1. Про жінку-шахтарку (хоча б портрет бригадира). 2. Про дітей Донбасу, тисячі сюжетів (етюди). 3. Про життя шахтарів у родині (ескізи).

Аллушко, тут так добре. Сьогодні захопила з собою до моря Альошинькові імпровізації. Мій дорогий богатир. Такі лапи[1] вже в маляти, як я пам'ятаю, ти собі не уявляєш.

Аллусик. А фото де його? Чекаю. Інакше як же я уявлю три підборіддя в Альошеньки?

До моря б йому добре прикотити.

Напиши М. А.[2]

Аллушко. Пиши частіше, не мимри взагалі.

Будь такою, як Мамуся. Скільки ще будете там? Літо летить блискавично. У Києві покинуто все як попало. Нові пожильці зовсім непогані люди. Чоловік і жінка лише. На тата вони справили гарне враження. Мені доведеться поїхати пізніше. Привести все до ладу. Це — тільки пропозиція.

Аллусику. Як там у М. А. з моїми речами? Напиши, що в тебе ще доброго? Може, тобі що-небудь потрібно надіслати? Напиши без забобонів. Дружньо виконаємо, з великим бажанням.

Про наших діток. Всі троє дівчаток стали вередливими. Дуже багато зубів пішло. Погано переносять. Схудли. Бігають у садочку і всім кричать «деда» і «баба». Розмовляти не вміють. Оксана найхитріша за всіх. Робить вигляд, що вміє молоти язичком. Нічого особливого. Хлопчики все-таки краще.

Ах, Альошеньку б сюди. Як добре було б.

Цілую міцно, міцно.

Мамуся

---

[1] *«Такі лапи»* — у листі був контур долоні Олексія.

[2] *М. А.* — Марія Андріївна Зарецька.

Алла Горська до Олени Горської

14.01.1957[1] *(*)*

Дорога Мамусю!

Я здорова, працюю. Почала на полотні картину. Скучаю за Вами і Альошенькою. Дякую за тканину. Щоправда, ми з Вітею засмутилися, що вона синя. Хотілося бежеву або сіру. Я казала татусеві. Дзвонила тобі вчора, тобто 13.01 увечері. Не знайшли вас. Повідом точний номер телефону. Були на Монтані. Слів не знаходжу — так гарно. Татусеві вдячна безмірно. Нізведський дав 5-й ряд посередині. Дуже добре. Спасибі ще (раз) Татусеві. Ми з Вітею здорові. Скучаємо за Альошенькою.

Ляленько, пальто просимо пошити так. По силуету донизу вужче, широкі плечі, ширші від мірки, ледь пологі, рукав широкий, на проймі строчка. Борти великі, комір ледь заокруглений, за принципом угорських пальто. Манжети, високий пояс, пат, нижче талії, кишені не знаю які. Взагалі, красивіше. Ах, якби дістати світлу тканину. Ти не думай, що я не вдячна, так модно і красиво — світла (тканина).

Цілую міцно, міцно.

Алла

Моя адреса:
Київ, хутір Шевченка,
Котляревського, 27.
Будинок творчості та відпочинку художників.

Алла Горська до батьків

01.02.1957[2] *(*)*

Дорогі мої, любі Татусю і Мамусю!

Чому не пишете?

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 45.

[2] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 47.

Я залишаюся тут на 2 місяці. Картина йде нічого, тільки останнього часу мляво працюю. Що придумати, щоби збадьоритися? Все-таки скучаю і тужу. Написали б пару слів. Альошенька бешкетує, закинув усі іграшки, сідає за свій маленький стіл з ящиками і малює. Якщо М. А. просить його що-небудь принести, він заявляє: «У Альоші ручки болять», або «Альоша хворий». От хитрун. Він здоровий. Веселиться і, звичайно, страшно втомлює діда і бабу Зарецьких.

Дорогі мої, я змінила свою картинку. Відрізала їм ноги, стало так поетично — оскільки все зібралось і силует ніг не заважає силуетові голів і рук на небі. Розмір 1 м. х 3 м, тобто 3 квадрати. Багато неба. Тепер потрібно добре написати і знайти хороший типаж, а формально, вона знайшлася, і красиво.

Напишіть про себе. Як Ваше здоров'я? Як Татусеві працюється? Чекаю, чекаю листів.

Цілую якнайміцніше.

Ваша Алла

Скучаю. Мамусю пиши. 1/II — 57
Адреса: Київ. Хутір Шевченка.
Котляревського, 27.
Будинок творчості художників.

Алла Горська до батьків

прибл. лютий 1957[1] *(*)*

Любі мої, дорогі Татусю і Мамусю.

Як я рада Вашій посилочці. Рідні мої, не клопочіться. Я зараз почуваю себе добре, роблю уколи, п'ю ліки, полощу горло. Лікар сказав, що все від горла. Почуваю себе не дуже добре, а зараз навіть працюю по 4 години і не втомлююся. Картина посувається.

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 47.

Щойно був Чабаненко[1], зам. Бабійчука[2], Яценко сказав, що я татова, тобто Горська. Чабаненко поцікавився, чи бачив тато мою картину. «Ескіз бачив, а картину не встиг, — мамуся хвора була» — я сказала. Поцікавився її здоров'ям. Не знаю, кокетство чи справді мила людина. У всякому разі — доволі інтелігентна людина. Ху, яке довге слово.

Хороший мій татусю, ти даремно хвилюєшся. Хоча справи мої неважні, а все-таки виліковні.

Тут кажуть, є прекрасний кардіолог, але до нього неможливо потрапити — Букреєв. А мені хочеться в Одесу (адже й там є лікарі).

Зіскучилась дуже за Вами і Альошенькою. Привезу його з собою. І Віті потрібно відпочити. Зараз відчуваю себе прекрасно. Збираюся закінчувати картину до кінця березня. Тоді побачимось.

Цілую Вас міцно, міцно. Не хвилюйтеся. Бережіть себе.

Ваша Алла

Алла Горська до Олени Горської

04.02.1957[3] (*)

Дорога, люба Мамусю!

Видужуй швидше! І більше не хворій! Швидко-швидко я приїду з Альошенькою. Ляленько, прошу тебе продати синю тканину. Там виходить з 300-ми, що надіслав Віктор 2100 крб. Із них вирахуй: пальто, кепку, шапочки, піжаму і мій борг (із 1200) 200 крб., щоб залишилося 1000, оскільки Віктор не знає.

Татусь обіцяв купити в Москві синій костюм чеський або угорський, тож гроші поки не віддавай. Я надішлю тобі Альошеньків малюнок.

Видужуй. Цілую міцно.

Алла

---

[1] *Чабаненко І. І.* — заст. міністра культури УРСР (1957).

[2] *Бабійчук Р. В.* — міністр культури УРСР (1957).

[3] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 45.

Якщо побачиш такі ж зелені сумки, як у мене, купи, будь ласка, дві штуки, лише такого кольору чи іншого, але лише благородного, неяскравого. Гроші відрахуй із тих.

Спасибі тобі за піжаму.

Цілую міцно, міцно.

Алла Горська до батьків

09.04.1957[1] *(*)*

Рідні, хороші, любі мої
Татусю і Мамусю!

Скоро, скоро я приїду разом із Альошенькою. Це чудова дитина, доволі слухняна, страшний фантазер і балакун. Уже знає різні вірші і дуже обожнює гуляти. З вулиці додому не затягнеш. Голівка вся кучерява, оченята карі, уважні, веселенькі. Ми з ним гуляємо від ранку до вечора. Альошенька будує будинки, але каже, що буде композитором і художником.

Коли Марія Андріївна його одного разу вкладала і сказала, що якщо він не буде спати, то прийде дід Мороз і заморозить її, то Альошенька подумав і сказав: «Прийде інша бабуся — Альонушка». Зметикував. Він знає, що в Одесі його ждуть бабуся Альонушка і дідусь Саша Горський. Коли його запитують, що робить його тато, він: «Танцює бугі-вугі» — і показує, як це робиться, ну і маса інших фантазій.

Ляленько, підшукай няньку. Яку-небудь дівчину. І добре б Альошенькові ліжечко. Пам'ятаю, у Ленінграді в мене були біленькі дерев'яні ліжечко, ширма, столик, крісельце. Здорово! Натяк доволі прозорий.

Дорогі мої, я відчуваю себе чудово. Як Ви? Бережіть себе. Цілую міцно-міцно.

Ваша Алла

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 47.

Привіт від Марії Андріївни й Івана Антоновича. Мамусю, подзвони їм. Поговори з ними. Прошу тебе. Вже потрібно налагоджувати якісь взаємовідносини. Зрозумій мене правильно, ти ж найрозумніша!

Алла

Скучила. Страшно.
Цілую.

А.

Алла Горська до Олександра Горського

15.04.1957[1] *(*)*

Одеса, кінофабрика Горському.
Харків 15.04.57 12 год. 10 хв.
Виїжджаємо 21 поїзд 63 вагон 6
Цілую міцно.

Алла

Олена Горська до Алли Горської

(14.01.1958)[2] *(*)*

Рідна моя Аллусик!

Як я люблю тебе і скучаю за тобою. Люблю, як і Альошеньку, вже нарівні. Тебе це тішить, — правда? Мені б хотілося побувати там, ближче до тебе.

Я думаю, що Віктор уже в Москві.

Я прагну. Аллушко, будь мужньою. Ніяких меланхолій. (Ні в якому разі). Наберись моєї життєрадісності. Адже ти моя донька!!!

Як тато? Хмуриться?

Бідолашна його приморожена нога. Свого часу не долікували, після фронту фінського. Ти пам'ятаєш, як ми в

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 46.

[2] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 67.

Ленінграді, у твоїй кімнаті зустрічали Новий рік під ялинкою. А на столі стояли зелені листки з фронту фінського. Усе це в мене пов'язано з примороженою ногою і руками, й обличчям. А ти ще була малою тоді. Ти можеш продовжити ці спогади і розповісти татові, як я переживала все. Ох ці тати. Альонушка, посилаю тобі апельсини і хурму. Та, на жаль, усі кавказці з хурмою роз'їхались по домівках зустрічати Новий рік. Залишився один і той рудий. Дивуюся, як він затримався. Відкопала в нього за стійкою цю хурму. Їм, їм.

Цілую тебе і тата міцно.

Альона

Алла Горська до батьків

кінець січня 1958[1] *(*)*

Дорогі мої, любі, хороші!

Зараз у мене Віктор Іванович. Я йому дуже вдячна. Сьогодні у мене 37,1 — зняли шви — вся гидота вийшла. Тепер скоро, скоро зустрінемося. Щодо 37,1 не хвилюйтеся — у моєму становищі це цілком благополучно. Настрій — прекрасний. Я так люблю Вас і хочу швидше побачитись.

Цілую.

Ваша Алла

Я щаслива, що все позаду і переконана, що операція — єдиний спосіб позбутися базедової хвороби. Все дуже добре. Шовчик, кажуть, малесенький. Та це і не важливо. Не хвилюйтеся, виглядаю я добре. Дуже добре, що Мамуся не приїхала. Тільки сьогодні ми побачилися б, а тиждень мучилися б, знаходячись близько одне від одного, і не побачившись.

Поговоримо скоро про все[2].

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів В. Зарецького. — Ф. 1205. — Оп. 1. — Спр. 120

[2] 21 січня в Москві у Всесоюзному інституті експериментальної ендокринології А. Горській зробили операцію на щитовидній залозі.

Олена Горська до Алли Горської[1] (*)

Аллусик, дорога, рідна!!

Надсилаю тобі невизначено бандероль із пігулками (по 2 щодня перед їжею) і фотографії Альоші.

Всі локони Альошенькові зняли. Чудово — легко. Засмаг, поправився дуже. Кожного дня біля моря — купаємось. Його називають (на пляжі) Альошенька-капітан. На запитання всім відповідає: «Моя мама малює і пише картини».

Аллочко, напиши нам, як ти влаштувалася. Тато цікавиться — яка в тебе тема для картини. Які пейзажі? Скільки часу тобі знадобиться? Як ти харчуєшся? Чи є там фрукти? Як у тебе з грошима? Напиши — вишлю.

Міцно обіймаю і цілую.

Альонушка

Алла Горська до Олени Горської[2] (*)

Дорога моя люба Мамусю!

Ти мені так і не встигла розповісти, як закінчився твій «китайський курс» лікування.

Відчула ти полегшення, чи так само як і раніше тебе мучить кашель? Якщо зможеш, приїжджай із татусем на тиждень до Києва. Я скучила за Вами.

Ляленько, знаєш, мені спочатку не дуже сподобалася кофточка, що ти надіслала, а потім я її так полюбила: вона тепла і зелена, а мені тепер личать голубі й зелені. Тільки до неї потрібна сіра або шоколадна спідниця. Але в мене зараз немає грошей. Я нещодавно купила капронову кофту (400 крб.). Вона мені вже не подобається,

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів В. Зарецького. — Ф. 1205. — Оп. 1. — Спр. 104.

[2] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 45.

вона гарна тільки під кофточки шерстяні. Потім я купила чорний світер, мені здавалося, що він мені личить, але коли отримала твою кофточку — світер побляк, і я віддала його Віктору (500 крб.). І ще красива білизна. Гроші ще не виплатила. Це на виплату у твоїх знайомих із 5-ї квартири. Загалом, я в боргах, як у шовках, але скоро порозплачуюсь. Усе про шмаття.

Дорога мамуленько, я зараз багато працюю, але знаходжу час і відпочивати. Не турбуйся про моє здоров'я. Я пишу картину, малюю портрети і працюю у Віктора в журналі, і ще школа, яка забирає в мене багато часу. Я стала помітно краще працювати. Без наполегливої систематичної праці нічого не виходить. Тому, якщо я хочу щось зробити, сказати своє слово, хоч пошепки, я повинна щоденно трудитися. Тому твоє запитання, коли «це» закінчиться, наївне, моя люба.

Мені, справді, нелегко, але коли я відчуваю, що може бути гірше, я відпочиваю. Картина зав'язалася непогано. Я ще починаю серію гуашів із жінок фабрики ім. «Рози Люксембург». Одну намалювала. Поки ще не дуже добре. Погано й те, що важко догодити смакам портретованого і зробити художньо. Їм хочеться благополучного (вигляду), а мені виразного. Я просто ще недостатньо професійна, торопію перед натурою, але вже не так, як раніше.

У Віктора в журналі заробляю небагато, в основному на натуру для картини і фарби. Більше заробляти не вистачає сил. Хочеться більше зробити в картині. Вона буде малопоетичною і навіть малообразною, зате професійною. Так я задумала. Це етап у моєму розвитку. Може бути, що я не права.

Мамуленько, я задоволена своїм життям. Майже кожного дня, якщо в мене щось виходить і я плентаюсь втомлена, але задоволена, увечері з майстерні, я із вдячністю згадую тебе за те, що ти мене залучила до мистецтва.

Мамусю, я непогано виглядаю. Всім подобається мій колір волосся. Я двічі на тиждень ходжу робити зачіску. Мені личить. Почуваю себе коли як, але, взагалі — бадьоро. З ранку щодня зарядка і обливання холодною водою.

Альошенька почуває себе прекрасно, але недавно захворів. Два дні — жах. Він і простудився, і заразився від Сіми[1], або від Ади. У дитячий садок влаштовувати дуже важко. Я стану в чергу, але обіцяли не раніше травня.

Віктор багато працює. Пише кілька речей. Одна дуже цікава. Журнал у нього віднімає 10 днів. У нього — журнал, у мене — школа, зате не треба принижуватись у фонді, випрошуючи халтуру, якої стало дуже мало.

У наступному році я, мабуть, піду зі школи, переключуся на графіку, але це тільки припущення.

Люба моя мамусенько, бережи себе, не простуджуйся. Я люблю тебе, цілую міцно.

Поцілуй міцно мого хорошого, розумного, любого Татуся, коли він повернеться з санаторію.

Сподіваюся, ні, я впевнена, що він веселий і здоровий. Нехай не забуває, що зайва посмішка зберігає віз здоров'я.

Цілую.

Алла

Алла Горська до Олени Горської

06.06.1961[2] (*)

Дорога, люба, рідна Мамуленько!

Як ти себе почуваєш? Чому Ви з Татусем були такі сумні в неділю увечері? Напиши мені, як ти себе почуваєш, чим ти лікуєшся, чи дотримуєшся режиму дня, хто доглядає за вами, хто готує.

Чому татусь сумує? Як він почуває себе без роботи? Чому він нічого не пише про свою роботу? Він зробив так багато цікавого в нашій кінематографії, що це повинно стати надбанням людей. Уже тільки «молодіжна Одеса» надзвичайно зацікавить і схвилює читача.

---

[1] *Сіма* — няня сина А. Горської.

[2] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 45.

У нас так мало популярно написано про наше кіномистецтво, про створення окремих картин, про роботу колективів картин. Якщо знайти час, бажання і полюбити цю ідею: поділитися з іншими, багатьма, — вийшло би здорово.

У нас у Києві є, як і скрізь, рекламні бюро, куди я потрапила вчора помилково. Там подають заяву про обмін на дошку. Треба це зробити, але я не знаю, яким повинен бути зміст цього оголошення.

Сьогодні піду в «бюро обміну».

Воно знаходиться на Хрещатику, 44.

Алла Горська до Олени Горської

11.06.1961[1] *(*)*

Ляленько, люба, Мамусенько! Здрастуй!

Чогось ти мені нічого не пишеш. Не знаю, як твоє здоров'я. Чому ти жодного словечка не сказала мені вчора по телефону?

Татусь у якомусь складному настрої: він і добрий, і сердитий одночасно. Знаєш мамуленько, я писала про те, що піду, дізнаюся відносно списків, потім надіслала телеграму, але ти, очевидно, не зрозуміла. Тепер іногородніх списків у них, тобто в обмінбюро, немає; є тільки київські. Сьогодні я дала п'ять рекламних оголошень на дошку в різних районах міста. Оголошення такого змісту:

Одеса на Київ.

Міняю (Одеса) ізольовану 2-х кімнатну квартиру 46 кв. м. (22 і 24) з усіма зручностями, балконом, 3-й поверх, новий будинок, вул. Свердлова[2] у районі парку ім. Шевченка. Міняю на ізольовану квартиру в Києві, 2-й поверх. Дзвонити за телефоном: Київ 5-80-59 Горська А. О.

Одеса 2-67-39 Горська О. Д.

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 45.

[2] Вул. Свердлова (тепер — вул. Канатна), 19/21, кв. 4.

Ось слово у слово текст оголошення. Воно буде висіти 10 днів. Потім, коли буду приїжджати у місто, подаватиму іще. Дивилася на дошках оголошень іногородніх мало. Наштовхнулася на В. Града. Очевидно, ще не розміняв. Дав повторне оголошення. У нього — 2-х кімнатна квартира, 2-й поверх, 35 кв. м. Хоче в Одесі 2—3 поверх, 40 — 50 метрів. Мабуть, хоче 3 кімнати. Вважає, що Київ — столиця, а тому для нього і привілеї. А як же море?

У Альоші справи зі школою виглядають так.

Я хотіла його в англійську школу. Знайшла шляхи. Але йому не вистачає 2 місяці, а там прискіпуються до всього.

Є два варіанти. По-перше, віддати його в цьому році в хорошу, звичайну школу, ту, що навпроти кінотеатру «Комсомолець України» — та й кінець справі. Запитання: залишити на рік удома. Навчати музики й англійської мови (по 2 рази на тиждень). Наступного року віддати в англійську школу. Для цього я повинна буду (познайомилась із директрисою — інтелігентна, хитра «француженка») вести образотворчий гурток, провести 3 «вечори художника» і т. і. Взагалі, залишивши школу, буду зайнята, щоправда менше, в іншій школі. Школу художню залишаю. Хотіла надовго від'їжджати. Але при цій «програмі-2» — не вдасться.

Є робота в Києві. Вирішила спробувати. Як ти мені порадиш? Напиши мені поки в село за адресою: Київська область, Чорнобильський р-н, село Горностайпіль. До запитання. Горській.

Ляленько, тато просив дізнатися телефон Раца. Якщо не встигну, йому можна подзвонити з Одеси «з довідкою». Тобто, назвавши прізвище, ім'я, по батькові, адресу, не вказуючи телефону.

Мамуленько, можна дати оголошення в газету «Вечірній Київ». Напиши їм у редакцію, дізнайся, якщо хочеш скоріше, а як ні, так я це зроблю після приїзду в місто.

Від'їжджаю, напевне, 12/VI, якщо затримаюсь — подзвоню.

Поцілуй міцно, міцно Татуся.

Нехай береже здоров'я, сприймає все простіше, спокійніше.

Цілую тисячу разів.

Алла

Алла Горська до Олени Горської

16.06.1961[1] *(*)*

Дорога, люба, хороша, Мамуленько!

Ми вже в селі. Роботи непочатий край. Гарно. Я буду біля річки. Альоша поки що залишиться з Вітею. Потім я його заберу. Альоша чудово проводить час. Пиши мені на адресу: Київська обл., Чорнобильський р-н, село Горностайпіль, Горській А.

Ляленько, я послала Сіму, щоправда не надовго. Із 1-го липня у неї відпустка. Нехай ці 15 днів вона вам хоч трохи допоможе. Тобі буде краще, і тато заспокоїться у своїй метушливості. Він же завжди займався улюбленою справою — працював і не знав «кривих посмішок» побуту. А тепер сприймає його занадто загострено.

Мамусенько, як би тобі швидше позбутися температури. Якби це залежало від моєї присутності, я б відразу приїхала. А так, нещасне безсилля.

Тут поки нікого не знайшла, хто б хотів їхати. Хто хотів — поїхав раніше. Та й колгосп не відпускає, документів не дає. Домовляйся зі знайомими Каті.

Мамуленько, я раніше серпня не вирвусь. Пиши, як ти, пиши частіше. Хоч 2 слова. Цілую тебе, обіймаю.

Цілую Татуся. Обіймаю Вас.

Алла

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 45.

Алла Горська до Олени Горської

27.06.1961[1] *(*)*

Дорога, хороша, Мамуленько!

Чому від тебе немає ні рядочка? Як твоє здоров'я? Як Татусь? Напиши пару слів. У нас усе добре. Я відділилася від Віті й Альоші. Живу біля річки. Пишу дітей. Важко з ними. Мало позують і неохоче. Незабаром розпочну ще одну роботу: «Портрет поромника». Там і мотивів хоч відбавляй. Був би час і здоров'я. Скоро поїдемо до Москви на пару днів — там виставка Ренато Гуттузо.

Напиши.

Цілую тебе і Татуся міцно, міцно.

Вітання Сімі.

Алла

Олександр Горський до Алли Горської

27.06.1961[2] *(*)*

(Телеграма)

Аллочко, рідна, усе так несподівано закінчилося. 27 червня о 6 годині вечора не стало нашої рідної гаряче коханої Лялі.

Батько

Алла Горська до Олександра Горського

07.07.1961[3] *(*)*

Дорогий любий батьку!

Надсилаю ескіз. Краї решітки потрібно робити щільніше, ніж середину, так щоб вона виглядала ажурною

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 45.

[2] ЦДАМЛМУ. — Архів В. Зарецького. — Ф. 1205. — Оп. 1. — Спр. 105.

[3] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 46.

в рамі. Кути довільні. На кутах припаяти кріплення, щоб можна було закріпляти в землі. Висота решітки — приблизно 1 м. Якщо — більше, то кола будуть великі, а квадрати погано, я пробувала. Огорожа теж погано. Мені здається, що коло з ажуром — найкращий вихід.

Татусю! Бережи себе. Я до тебе скоро приїду. Ми завтра від'їжджаємо в село. Альоша їде в Бєлгород. У серпні зберемося разом.

Цілую тебе. Обіймаю.

Алла

Віктор кланяється тобі палко і сердечно. Альоша обіймає і цілує. Ми вирішили його з собою не брати. Зараз це все, тобто зайве навантаження, буде важко. Приїдемо вдвох. Не забудь піти на виставку дитячого малюнка.

Цілую міцно, міцно. *Алла*

Алла Горська до Олександра Горського

14.07.1961[1] *(*)*

Дорогий, любий Батьку, добридень!

Нарешті приїхали. Працювати ще не починала. Два дні спала. Тут так багато кисню і всіляких пахощів квітів, трав і землі, що не встигаєш вдихати.

Серце стенає, журливо. Скучаю за тобою. Турбуюся, як ти себе почуваєш.

Дуже жаль, що відправила Альошу в Бєлгород. Виявила егоїзм і малодушність, була в розгубленості. Татусю, Сіма з Альошою (відразу після Сіминої відпустки) приїдуть до Києва і будуть чекати мене, якщо я буду ще зайнята. А потім приїдемо в Одесу до тебе.

Я подала заяву на звільнення. Можу себе вже відчувати вільною.

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 46.

Тоді, пам'ятаєш, ти мене прохав подзвонити Берковському, я зробила це. Вінярський уже був у Одесі. Я думаю — він подзвонив тобі.

Напиши мені як твоє здоров'я, твої справи.

Цілую, обіймаю.

Твоя донька

Олександр Горський до Алли Горської

19.07.1961[1] *(*)*

Аллочко, рідна моя!

З листа бачу, що до першого серпня Вас не чекати. Сумно. Поки повернеться Сіма, та час у Бєлгороді, дивись — і п'ятнадцяте. Я прошу все це прискорити. Нехай Сіма з Альошою їде сюди і відразу. Тут розпочався фруктовий сезон. Для чого його прогаювати. До виїзду Сіми проси Марію Андріївну — нехай просвітить стравохід і шлунок Альоші. Це необхідно зробити, тому що отруєння було з опіками. Так мені здається. У всякому випадку, за ним потрібно постежити лікареві. Якщо після того, що сталося, в Альоші буде вихором рости волосся, то порекомендуй Віктору цей засіб вживати всередину (не в тих дозах, звичайно). Дивись, і в нього буйно піде каштанове волосся, вкриваючи утворену цілину.

Роздумуючи над твоєю роботою, я спочатку рекомендував би назвати картину або «Колгоспна поросль», або «Колгоспні сходи». Цим визначиться напрям теми. Працюючи для свого задоволення, потрібно тісно пов'язувати тему з інтересами держави. Ти в мене розумниця і не варто тобі про це нагадувати. Не розумію, як за такий короткий строк ти вправишся з поромником. А потрібно було б. Може вийти надто гарна річ як

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів В. Зарецького. — Ф. 1205. — Оп. 1. — Спр. 105.

за задумом, так і за настроєм. Енергійніше й упевненіше веди наступ на роботу. Виразніше підкреслюй характери і додавай романтизм змісту, і ти відійдеш від фотографізму.

Правильно вчинила, залишивши школу.

Із твоїм здоров'ям треба вибирати одне: або педагогіку, або живопис. Я — за живопис. Зараз підпорядкуй себе всю роботі до виставки. І тугу підкори якості роботи і закінченню її до строку.

За мною не скучай, це також гальмуватиме пензля. Я тільки й хочу і про це весь час думаю, щоб характер керував твоїми вчинками. На те, щоб залишити Альошу в себе, його (характеру) не вистачило. З цією родинною спадковістю (по моїй лінії) потрібно закінчувати. Вчинками, справами, роботою керувати твердо і наполегливо. Сентименталізм — наш ворог. Борися з ним. На це нам часто вказувала Мамуся.

Я себе почуваю, вірніше, підкоряю свій стан усвідомленню, що в серці збережу пристрасну любов, вірність пам'яті друга, дружини. Завжди і вічно бути вдячним їй за ту волю, з якою вона направляла нас по життю, допомагаючи рости, творити і бути корисним справами своїми нашому суспільству. І далі ми вже самі, міцно взявшись за руки, (будемо) допомагати спрямовувати своє життя, оберігати здоров'я кожного і допомагати чим можемо тобі, Альоші, Віктору. Зміцнювати своє життя усвідомленням, що є кого ростити і для чого жити.

Твій Батько

Вітання Віктору.

Цілуй Альошу.

Алла Горська до Олександра Горського

19.07.1961[1] *(*)*

Татусю, любий!

Листи звідсіля йдуть дуже довго, обхідним шляхом. Районний центр далі від Києва, аніж наше село, на 35 км., а звідси лист іде на вузлову станцію Янів, що далі від району ще на 35 км. Розумієш, яка складна варіація!

Татусеньку, я сьогодні тільки їду до свого села, а «сьогодні» — 19 липня. Весь час був якийсь нерівний настрій: то озлобленість проти всього, то цілковита байдужість зі сльозами. Тепер спогади і сни, але вже тихо і дуже сумно. Природа і все художнє сприймається мов крізь марлю: мутно.

Та ще й підрамники не робили. У неділю їздили з Віктором у Опачичі. Це — надзвичайний шматочок Землі. Ліс, болото, пагорби, сади, національний одяг, красиві жінки. Їздили з пригодами. Ночували у клуні. Везли звідти парасольку, для мене мольберт, полотно і враження.

Татусю, пиши мені, як ти. Як твоє здоров'я, як серце? Напиши, як справи з огорожею і плитою? Чи є новини квартирні. Чи говорили з Вінярським? Скоро побачимося.

Цілую міцно, обіймаю.

Твоя донька Алла

Олександр Горський до Алли Горської

?.07.1961[2] *(*)*

Дорога Аллочко!

Отримав твого хорошого листа і радію, що в тебе ладиться робота. Хотілося, щоб до кінця перебування за полярним колом ви з Віктором написали різко відмінне (талановите) від рибочукщини.

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 46.

[2] ЦДАМЛМУ. — Архів В. Зарецького. — Ф. 1205. — Оп. 1. — Спр. 105.

Жалію, що стан доріг до твого села не дасть мені можливості (щось надто довго) побувати в тебе. А хотілося. Мені нудно. Я також у спогадах.

Але в тебе улюблена робота, потім сумна самотність. А я тужу за роботою, терзаюсь увесь день, весь час. Доля злісно і несправедливо позбавила нас найдорожчого на світі.

Учора закінчили встановлення надгробка. Це була дуже важка, за своєю громіздкістю, робота. Але все позаду. Веду переговори з майстром.

Чекав приїзду Альоші. На жаль, Сіма тільки до (початку) вересня звільниться. Жаль.

Тоді у кінці серпня буду і я в Києві.

Посилаю листа Сіми, дай відповідь їй. Я б зробив це й сам, але не розберу адресу.

Люблячий свою сумуючу доньку,

Батько

Вітання Віктору й удачі.

Алла Горська до Олександра Горського

23.07.1961[1] *(*)*

Добридень, дорогий Батьку!

Ох і дощить у нас. Моя робота стоїть. «Дітей» я вже майже закінчила. Хотілося мені зробити складніше, та матеріал — темпера, не дозволяє. Багато нашаровуєш — фарба тріскається, відпадає. Матеріал повинен бути частиною задуму. Але потрібен досвід, щоб відразу зрозуміти, який потрібен матеріал для виконання.

А дощик все ледачо, по краплині падає, хоч би вже полив, городи чахнуть, соняшники в'януть. А ти знаєш, Татусю, що соняшник, поки не зацвів, дивиться тільки на схід.

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 46.

Друга моя робота «Пором» може і не відбутися. Пором витягають на берег, будуть конопатити, дуже вже протікає, всі навколишні хлопчаки не встигають відкачувати воду. Якщо зумію транспортувати — добре, а якщо ні, то доведеться трохи затриматися.

Раніше для мене було проблемою — зробити, тобто виконати, а тепер уже майже подолала цю сходинку, потрібно підійматися на наступну — складність. Узимку буду вирішувати ускладнені завдання.

О, жаби заспівали! Тут гарно вдень, коли працюєш, дивишся, а ввечері нестерпно важко.

Спогади навалюються кошмарним вантажем. Спогади тридцяти років. Серце від душевного болю калотиться страшно голосно. Хочеться щось робити, кудись бігти, обурюватися, кричати. Замість усього цього намагаєшся заснути, п'єш мед. Як усе безглуздо.

Постараюсь швидше закінчити роботу. Вчора був Віктор, приніс кошик яблук. Він молодцом, тримається зі мною тепло, ласкаво.

Дорогий, любий Татусю! Скучаю без тебе.

Напиши хоч два слова. Хочу бачити твій почерк. Телеграми тут пишуть від руки. Слова твої, а почерк — чужий.

Цілую тебе міцно, обіймаю.

Твоя донька Алла

Алла Горська до Олександра Горського

30.07.1961[1] *(*)*

Добридень, любий, єдиний Батьку!

Ти знаєш, весь час хочеться писати українською, розмовляти українською, думати починаєш українською.

Читаю Коцюбинського. Добра мова. Тенденційності ледь-ледь більше, ніж треба. Татусю, з поромом поки не йде. Його ледь-ледь витягли наполовину з води. Ніс на суші, хвіст кисне. Ніхто його не лагодить. Якийсь він безпомічний, непотрібний. Я зроблю все, що зможу,

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 46.

закінчувати доведеться вдома. Написала «Дітей», два фундаментальних виставкових етюди. Пишу невеликий пейзаж із гусьми. От мука — тільки я до них, вони від мене. Не можу з них зробити формулу. Доведеться купляти хліб і кидати їм буханцями, вони ненажери. А не вийде, перебазуюсь на качок, ці не такі горді, але й не такі красиві.

Сьогодні баня. Дуже важко. Я кожного ранку пірнаю в річку. Впірну, встану — по коліно. Сомів немає, ніхто за ноги не хапає. А ти бачив сома? Я — ні.

Твій лист викликав захоплення в мене, а твій рецепт потряс Віктора. Він готовий ковтати павуків, лиш би допомогло. Але волосся не росте, не хоче. Не знаю, навмисно чи ні, але ти його розіграв. Одна з двох, подарованих тобою пляшок «Кармазину»[1], була з бензином. Уявляєш це видовище: кругла голова, по ній тече бензин, очі вилазять із орбіт. Весело тільки, звичайно, оточуючим.

Татусю, хочу спочатку прислати до тебе Альошу з Сімою, я можу закрутитися з роботою. Але з Харкова в Одесу їм не виїхати. Пропоную зробити так: викликати їх до Києва. Приїхати самій. Забезпечити їх грошима, посадити в Одеський автобус. Квиток на автобус ще можна вистояти, на поїзд — дудки. У Харків неможливо було виїхати поїздом. Поїхали автобусом. Усі стали такими сучасними, рухливими.

Я хочу запастись на зиму «ударною» темою. Зародок є. Писати стала трохи сміливіше, легше, веселіше. Не так боюсь фарби. За зиму розпишусь. Рада, що залишила школу. Не буде роздвоєння.

Татусю, як ти? Я кепсько. Іноді нападами крутить і жмакає душу невідома сила, незалежна від свідомості. Працюю.

Напиши маленьку писульочку. Сьогодні п'ятниця. Завтра субота.

Піду до Віті на неділю, вкину листа.

Цілую міцно.

Обіймаю.

Алла

---

[1] «Кармазин» — німецька мазь від облисіння.

Алла Горська до Олександра Горського

11.08.1961[1] *(*)*

Любий Батьку!

Приїхала в село, а тут сюрприз: два твої листи. Тільки листи засмучуючі. Хотіла, згарячу, повертатись і їхати до тебе, але вранці подумала, що ні я, ні Альоша тобі по-справжньому не допоможемо. Допомагає тільки час і робота. І, звичайно, місце, де кожна річ про те, що було, де лежать окуляри, котрих ніхто вже не накладе, стоять сиротливо туфлі. Не знаю, навіщо ти себе так мучиш. Чому ти не наважився поїхати на деякий час? А з іншого боку, як не змінюєш місце, а все возиш у своєму серці. Тож я тебе розумію. Потрібно одне — робота, щоб завантажити мозок.

У мене, татусю, дорогий, хороший, роботи хоч відбавляй. Тільки після тижневої перерви я зовсім вийшла з форми, як спортсмен, який не тренувався цілий тиждень. Альошина хвороба сильно мене відкинула вбік. Доки увійду в колію, знову час пройде. Відтягується наша зустріч, але роботу я повинна закінчити. Ти повинен зрозуміти мене і не сердитися. Я не можу кидати одне і починати інше. Так я нічого в житті не встигну. А часу залишилося так мало.

Татусеньку, коли Альоша приїде, дуже прошу тебе, перший час слідкуй, щоб він не втомлювався, їв сир і фрукти, і легке м'ясо. Це все потрібно і тобі. Розважається він нехай самостійно. Не бери на себе навантаження читати йому.

Татусю, виставка в нас п'ятнадцятого. Віктор повезе до Києва те, що вже готове: свою одну роботу і моїх «Дітей». Потім він одразу повернеться закінчувати ще свою одну, я теж буду надолужувати пропущене, і ми подамо ще по роботі на Москву.

Коли Віктор буде в Києві, він перекаже тобі гроші для Альоші. Я дала Сімі мало, оскільки в мене всі

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 46.

запаси закінчилися, а у Віті на книжці є. Ти давай Сімі на два-три дні. Підрахуй приблизно, скільки вам трьом потрібно на день, і з цього розрахунку давай їй гроші. Й іноді слідкуй, щоб вона витрачала економно і не розбазарювала даремно. Якщо ти не хочеш цим займатися, плюнь на все, дай їй на десять днів, а там іще, а там і я приїду.

Татусю, я намагаюся працювати швидше, енергійніше, але поки гальмується все через перерву. Входжу в русло. Важко. Та ще спека стоградусна. Але тримаю носа вгору і тобі також те саме раджу. Будь розумним. Цілую, обіймаю. Твоя донька Алла.

Віктор шле тобі вітання.

Цілую.

Алла

Алла Горська до Олександра Горського

18.08.1961[1] *(*)*

Дорогий, любий, єдиний Батьку!

Я так зраділа, отримавши твого листа. А ще здивувалася, побачивши Альошиного листа. Подивилася на штемпель: твій лист ішов три дні. От так дива! Ти його, мабуть, причарував. Я також чого-небудь нашепчу над своїм листом.

Татусю, я рада, що Альоша після всіх «свинок» приїхав. Йому це корисно, а тобі веселіше. Боюсь тільки, щоб він тебе не втомив. Ти з ним не панькайся. Коли тобі потрібно відпочити, виставляй його за двері.

Я прошу тебе, мимохідь із ним читати. Вивіски на магазинах, легке слово у книзі. Писати односкладові та двоскладові слова: мир, дід, сіль, міна і т. ін., — так щоб йому було цікаво.

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 46.

Відносно грошей я сказала Віктору, щоб переказав. Але якщо забуде, що буде свинством, то зробимо так, як ти пропонуєш: ти мені рахунок, а я оплачую готівкою.

Віктор повіз роботи до Києва чотирнадцятого. Повіз «Дітей» і свою «Косу». Він від моїх «Дітей» у захопленні. Я вважаю захоплення — це занадто. У роботі є щось приголублююче. А може бути, я думаю так, тому що мені цього хотілося. У ній немає «помпи», тому її можуть не прийняти. За майстерністю вона, за моїми вимогами, напівзріла, але енергійна. У ній є життєрадісність. Я присвятила її в собі Мамі. Називається вона: «Ганя, Михайло і Петро». Це — краще, що я зробила, тому я дозволила собі так багато про неї говорити. Сплюну тричі через ліве плече, щоб її прийняли.

«Пором» рухається. У понеділок іду на річку — пором плаває. Мій «Пором» змінився. На першому плані голівка дівчинки, за нею дещо умовно річка, пором — крупним планом.

Називатися буде «Прип'ять».

Заодно зробила підготовчі малюнки до «Піонерів». Компоную фрагментарно не «касово» («касова кінокартина»). Зате з'явилася в мене майже касова робота «Льон іде». На льонопункті під час роботи. Якщо я буду її робити, то затримаюсь до 15 вересня. Ох, і розбалакалась.

Батьку, напис на плиті роби, як тобі хочеться. Мені більше подобається твій варіант. І це більше в характері Мамусі — ніякої симетрії. Треба тільки напис закомпонувати в розмірі плити. Вирішити: писати однаковими за розміром літерами ім'я і прізвище чи різними. Писати суворим академічним шрифтом. Якщо Ірина Володимирівна — та художниця, котру я знаю, то передай їй вітання.

Татусю, як із твоєю роботою? Якого виду консультації на тебе чекають? Швидше б тобі працювати. Не бери близько до серця витівки своїх «друзів». І з цих хлопців мені завжди найбільше за всіх подобався Ташков. А твій улюбленець Вася — піжон «усередині». Одягнися

у злий гумор, і ти будеш невразливим. Гумор — найсильніший засіб.

Я купила книжку Юткевича «Контрапункт у мистецтві кіно». Мені здалося, що він більше від розуму йде, ніж від таланту. Книга цікава, тільки більше повчальна, аніж потрібно.

Татусеньку, будь здоровий, будь веселий. Поводь себе добре, особливо при Альоші. Не мені тебе повчати, ти краще знаєш, що робити.

Адже скоро твій день народження. Дарую тобі усе сонячне світло і тепло.

Цілую тебе, обіймаю.

Твоя донька Алла

Цілуй Альошу. Вітання Сімі.

Пробач, що пишу олівцем.

Алла Горська до Олександра Горського

24.08.1961[1] *(*)*

Дорогий мій, любий Батьку!

Віктор приїхав і не привіз мені нічого втішного. Секція прийняла мою роботу добре. А Президія приймає з якимись поправками. Я їх робити не буду. У моїй роботі є один недолік крупний: нема органічного зв'язку голів із пейзажем, усе зроблено окремо. Недарма я писала тобі, що робота напівзріла. Віктор каже, що вона випадає за гостротою композиції і «нахабному» малюнку із салонної більшості. Одним словом, мій дорогий Татусю, я спочатку розстроїлась, а тепер працюю, оскільки не працювати не можу. «Пором» мій дуже змінився, сам пором відсунувся на задній план, голова стала головним. Цього разу доведеться пововтузитися — пов'язати з пейзажем. «Піонерзагін» буду тягнути, «Льон» заберу до Києва. Льонопункт не працює — ідуть дощі. Полотно

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 46.

велике, місця немає. Я вже трохи втомилася, отупіла. Дотягну «Пором», приїду до тебе.

Татусеньку, пробач, що пишу на телеграфному бланку. Знаєш, Марія Андріївна перед від'їздом ходила з Альошою знову до того професора. Він сказав, що серце в нього не дуже. Сонце і море вдень йому не можна. Тільки вранці й увечері. Як ви там із ним? Віктор послав трохи грошей, поки вистачить. Будь економний. Татусеньку, я дуже заскучала за тобою. Я б уже через п'ять днів виїхала, якби не «Піонерзагін». Буду його вирішувати ескізно. Знаєш, хочеться закінчувати розпочате.

Тут гидотна погода, дощить страшенно, аж серце болить.

Цілую тебе міцно, обіймаю.

Твоя донька Алла

Алла Горська до Олександра Горського

05.09.1961[1] *(*)*

Дорогий, любий Батьку!

Повернулася в село. Отримала листа, газети.

Дякую. Ще не прочитала. Іду зараз у Грині, на річку. Закінчую «Пором». Залишаю на потім «Піонерів», «Льон», їду в Одесу. Дванадцятого крайній термін. Дванадцятого буду.

Любий Татусеньку, ти не засмучуйся тим, що робота моя не прийнята. Я подивилася прийняті роботи і зрозуміла, що стала на шлях справжнього мистецтва, а не салону. Шлях цей дуже важкий, оскільки не визнає халтури, салону і «напівзрілості». Потрібно тут зробити не гірше Сєрова. Я вирішила спеціалізуватися на дітях, не розпорошуватися.

Для цього потрібно їх багато малювати і писати. У моїй роботі ще немає справжнього дитячого зачарування.

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 46.

Є прагнення і любов до того, що роблю, але це тільки замашка.

А ти знаєш, що удар переконливіший будь-якої замашки. Наступного разу буду виставляти знову «дітей». Та не одну, а дві-три роботи. Було б здоров'я. Із здоров'ям буде майстерність. А рішучості і злості хоч відбавляй.

Отже, вступаю у «дитячий світ». Сергій Олексійович[1] сказав, що робота йому подобається, але вона не доведена до досконалості. Розумієш, що мене чекає? Салоном не відбудуся. Та й не можу.

Татусю, ти все-таки надто сумний. Альоша тобі не допомагає, а я тим більше. Цей будинок на Свердлова для мене як тортури. Я довго не затримаюсь, повинна тебе засмутити, тим паче, що ця виставка матеріально нам нічого не дає. Запасів у нас на три місяці. Треба добувати гроші. Крім того, я ж домовилася в майбутній Альошиній школі, що буду вести гурток. Там же буду писати, і малювати дітей. Хочу бути серед «дітей» першою. Для цього — працювати і працювати.

Перед від'їздом залишу оголошення про обмін. Якщо ми будемо жити окремо, для мене це буде жахливою травмою. Якщо ти будеш зайнятий роботою — куди не йшло. Відчувати ж, що ти знемагаєш від туги, і не змогти бути поруч — це жахливо. Я не можу тебе втішити, якщо сама безутішна, але я надриваюсь на роботі, і це мене рятує. Співчуття сторонніх мене розлючує, ця лицемірна ввічливість гидлива. Те, що є, буде завжди, ледь притупленим тільки.

Цілую тебе. Обіймаю.

Твоя донька Алла

---

[1] Григор'єв Сергій Олексійович (05.06.1910 — 09.04.1988) — народний художник СРСР, член АХ СРСР, ректор Художнього інституту з 1958 року.

Алла Горська до Олександра Горського

20.11.1961[1] *(*)*

Дорогий Татусеньку!

Робота моя визнана хорошою, але дуже схожою на Вікторову. Відмова від купівлі. За відмовою — пропозиція переукласти договір на цю суму. Я не погодилася, тому що ще буду схожа на Віктора років 3. Отже, покупки з цієї причини ніколи здійснено не буде.

Віктор позичає мені 770 крб. (на нові), сплачую, відробляю. Твій, вірніше, мій борг тобі 200 (на нові) трохи відкладається. Пишу тобі про це з умовою, щоб ти не засмучувався. Я — нітрохи. Знаю ціну своїй роботі. Відчуваю себе добре, тільки дуже тривожуся за тебе. Напиши мені детально, як ти себе почуваєш, як твої бронхи і взагалі самопочуття. Це мене дуже хвилює. Видужуй швидше і приїжджай до нас. Чекаємо.

Цілую тебе, обіймаю.

Твоя донька Алла

Діти з Будинку творчості всі передають тобі вітання. Вони мені прислали в Одесу два листи-розіграші. Попроси Льоню мені переслати. Цікаво.

Олександр Горський до Алли Горської

28.01.1962[2] *(*)*

Дорога Аллочко!

Моя єдина і люба доню! Вчора виповнилося сім місяців, як ми втратили нашу рідну і ні з ким незрівнянну матір, друга. Кохану. Мир праху її — незабутня.

Аллонько, не суди мене суворо. Новий рік я зустрів у Лялі, разом із моєю єдиною, дорогою і палко коханою дружиною.

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 46.

[2] ЦДАМЛМУ. — Архів В. Зарецького. — Ф. 1205. — Оп. 1. — Спр. 105.

Увесь день я, тридцять першого грудня, знаходився в непередаваному стані. На мене налинули спогади всіх років з такою силою, що можна було натворити непоправних лих. Я молив море, вулиці міста, місця, де ми з нею були разом, повернути мені кохану — радість усього мого життя. Марно. Море несло свої спокійні хвилі, а люди, зайняті собою, проходили повз, не помічаючи перехожого, стан якого був невимовний. Так до одинадцяти годин вечора. А потім, не пам'ятаючи себе, я зібрав те, що було підготовлено до зустрічі Нового року, — помчав до Мами. Пробравшись до могилки, ридаючи, опустився на коліна, вимолював прощення і присягався у своїй глибокій любові до неї, і прохав, наполягав устати й іти разом зі мною додому, де ми, як і раніше, зустрінемо це свято разом. Я обіймав могилу, цілував землю, що заховала її від нас, і кликав, кликав, благаючи не покидати нас. Повернутися до нас.

Отямивсь я змерзлим, хворим, зі щемлячим серцем. Але заспокоєним. То була криза. Навколо все було так само безмовним. З дерева на мене дивилися великі очі сови, здивовано запитуючи — чого шукає тут заблуканий мандрівник у таку непідходячу пору. «Проводжав у безсмертя кохану» — подумки відповів я на цей запитальний погляд. Йдучи, до самої огорожі мене проводжала сова і, прокружлявши наді мною декілька разів, поки я перелазив через огорожу, зникла у темряві.

Самотньо, із сумом у душі й усвідомленням безповоротності, я поплентав містом до себе. Життя вступило в Новий рік. Радісні голоси, сміх, пісні акомпанували мені з будинків і квартир, повз які я проходив. Я заздрив їхньому щастю, веселощам і радощам. Мене тягнуло до них. До мене поверталося життя. Я подумки обійняв тебе, Альошу і Віктора, і вже голосно привітав Вас усіх із Новим роком! Побажав Вам здоров'я, успіхів у творчості. Радійте! Нехай зло не торкнеться Вас.

Пробач мені, Аллочко, що я завдав і тобі страждань цим переказом, але я не міг не висловитися. Ти в мене

розумниця і добра, довго сердитися над непутящим батьком не будеш. А я обіцяю тобі на майбутнє бути розсудливішим. А мамуся мене вибачила.

Цілую тебе міцно, міцно.

Твій, люблячий тебе єдину.

Батько

Алла Горська до Олександра Горського

17.07.1962[1] *(*)*

Дорогий, любий Батьку!

Ти пробач мені, що написала тільки одного листа. Так втомлювалася, що сил не було писати. Сьогодні друга половина дня — вихідна. Спеціально для тебе. Знаєш, «Хліб» написала. Не знаю, як тобі сподобається. Такий жвавий. Смішний. Але щось є. Декілька днів писала рушник, все зробила. До чого ж здалося погано. Перемахнула за одну годину. Сподобалось. Залишила. Думка наче висловлена. Працюю із задоволенням. Тому, мабуть, важко. Дуже втомлююсь. Коли гарна погода, що буває рідко, жалкую, що ти не тут. Скучаю. Все згадую. Вчора був сильний грім, блискавки все небо пронизали. Було страшно і весело спочатку, а потім сумно. Все думала, як ти там?

Моя «Абетка» рухається. Важко, але вперед. Шматки є гарні. Думка ясна. Але вираження її недостатньо сильне. Хочеться чогось терпкого. Поки ще ледь-ледь солодко. Потрібна натура. Жінка. З ними важко. Зайняті. Працювати стала краще. Сильний декоративний елемент. Сам матеріал — темпера не дає «м'ясистого» письма. Тягне на площинне. Не знаю, як тобі. Може, не сподобається. Багато кольору. Хочеться стриманіше. Вміння немає.

Купили сьогодні «Українські народні романси». Які чудові речі є. Вивчила майже «Чуєш, брате мій».

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 46.

Ти знаєш її, мабуть. Романси з нотами. Але я, ти ж знаєш, ні бум-бум. А жаль. Почати вчитися, хіба що.

Чудова книга «Народ і слово Шевченка». Дуже гарно, коротко, стисло, принципово викладена історія розвитку Української літератури, паралельно Українського народу. В «Літературній Україні» прочитала статтю про «зрадників Шептицького, Петлюру та ін.». Не знала раніше. Спасибі за статті. Цікаво.

Вітя на лузі. Пише «Доярок». Сидять три українки рядком. У білому. Фронтально. Типаж цікавий. Тут у нього дві. Обидві без назви. Обидві за мотивами українських народних пісень (в оригіналі листа було рос. слово «песен». — *Л. О.*). Хотіла написати «пісень».

Я повинна почати «механізаторське». Поки нічого немає. Погоди ахівські. Хліб стоїть. Повинні були зібрати на Петра.

Дощ. Кожного дня дощ.

Татусю, напиши мені. Гніваєшся і мовчиш. Написав би.

Цілую тебе міцно, обіймаю.

Алла

Алла Горська до Олександра Горського

12.08.1962[1] *(*)*

Любий, рідний мій Батьку!

Весь час працювала над тією «дівчинкою з соняшником», про яку казала тобі по телефону. Ти так в'яло і сумно її сприйняв, що вона не пішла в мене. Весь час у мене у вухах дзвеніла твоя інтонація. Ти, певно, був правий. Вона ні туди і ні сюди. Тоді я розізлилась і зробила: хлопчик відчинив вікно, «ранок», соняшники. Взагалі, хотілося провести думку — відчинене в життя вікно, ранок життя, «соняшний ранок». За фарбами виправдовує

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 46.

себе. Весело. Голова хлопчика неважно. Спочатку вийшов «ранковий» вигляд. Боюсь його зіпсувати, голова не рухається. Але загальне враження начебто є. В якійсь мірі задоволена. А раз так, то й пишу тобі.

Дякую за статті. Асеєв — чисте мистецтво, не сподобався. Я читала трохи-трохи Вознесенського. Багато в лоб, мало поетичних образів. Наш Драч мені ближче. Він дуже український, і, як усе українське, дуже поетичний. У нього чудові вірші у «Вітчизні» № 3. От якби ти дістав цей журнал. Попитай у ятках. У нас немає в центрі. Сподобався Леонов. Тільки дуже важкий у стилі. Це не сучасно. Русак початку нашого століття. Дотепно — «Автопортрети», дотепно і висунута ідея громадянськості.

Так, Татусю, хочу свої «Жнива» робити інакше. Довге полотно у висоту. Українка, з піднятими смуглявими руками, розсуває колосся жита. Фон золотий. Вона в білій з узорами сорочці «чохлиці». Усе золоте, монументальне. Не знаю, як, але сподіваюся — гарно буде.

Отже, у мене зараз 3 полотна майже готові й один розпочатий. Цей мій живопис повинен тобі більше сподобатись, аніж попередній.

Татусю, хоч би вклав записочку в газету. Написав би про здоров'я два слова. Добре, що хоч газету прислав. Усі з'їдемося в Київ на 25 серпня. Чекаємо тебе.

Від Віктора вітання, трудиться.

Цілую тебе якнайміцніше, обіймаю якнайсильніше.

Твоя Аллочка

Вітаю з Космонавтом —4. Цілую. *Алла*

Алла Горська до Олександра Горського

09.09.1962[1] *(*)*

Дорогий Батьку!

Рідний.

Я дуже рада, що приїхала сюди. Виявилось, що на моїй карті художника маса білих плям. Деякі з них мені вдається потім ліквідовувати за допомогою художника Писанко Миколи Миколайовича.

Він написав працю про художні засоби мистецтва. Це надзвичайно цікаві, по-новому підсумовані результати образотворчого мистецтва всіх епох. Виведено закономірності кольору, почуттів, думок, філософій. Ця людина — мудрець у нашій справі. Всі його висновки надзвичайно цікаві й потрібні. Важко їх сприймати. Ми неграмотні багато в чому. Нас учили дуже мало і дуже погано. Сподіваюся стати цікавішою у своїй творчості за допомогою нових знань і досвіду.

Татусю, мені б дуже хотілося, щоб ти переїхав до Києва. Не знаю, чи хочеш ти сам цього. Може, ти сам цього не знаєш і не бажаєш знати. Тоді я мовчу. А якщо знаєш, давай разом щось робити конкретно. Приїжджай до Києва зараз. Для чого ти ускладнюєш собі життя?

Напиши про своє здоров'я. Якщо відразу даси відповідь, встигнеш. Адреса: Херсонська обл. Генічеськ, 1 поштове відділення. До запитання.

Напиши про надгробок.

Цілую міцно.

Скучаю.

Маленька

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 45.

Алла Горська до Олександра Горського

11.09.1962[1] *(*)*

Дорогий, любий,
суворий,
єдиний Батьку!
Добридень!

Ти знаєш, твоя сувора справедливість мене надто засмутила, та інакше й бути не могло. Ти, як завжди, правий. Безжалісно правий. І твоє передбачення відносно тематики безпомилкове. Ти розумний і досвідчений. Та ніколи ще досвід не переконував на словах так, як у справі. Тільки мій сумний досвід переконав мене у твоїй відвічній правоті. Тебе дивує моя бадьорість. Даремно. Зараз поясню. По-перше, робота визнана серйозною. Це вже добре. А по-друге, я давно її не бачила, а як подивилася, знайшла, що вона жахливо погана. Те, що було для мене рік тому вершиною, тепер виявилось підніжжям, а я піднялася трохи вище. Хіба це привід для печалі? Ну, а гроші?

По-моєму, мої «відкриття» вартують цих грошей.

Моя праця тут через тиждень закінчується. Перші дві третини я хотіла повернути зі свого шляху куди-небудь убік. Тикалась, мов сліпе цуценя, страждала, нічого не виходило. Відкидала те, що вміла, залишалась несміливим учнем. Нічого. І раптом прийшло. Не думай, що якесь «геніальне» одкровення. Ні, найбуденніше. Тільки через удосконалення вже досягнутого можна набути себе. Потрібно все це пройти і відійти від нього далі. Кустодієв половину життя був схожий на Сєрова, Бакета і не раптом чисто російське народилося в нього. Щасливий.

Одним словом, Татусю, я зробила три роботи «розряду» обласної виставки. «Друзі» — три дитячі голівки з голубом. «Портрет Люди Семикіної» на фоні пейзажу. «Хлопчик». Голова хлопчика.

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 45.

Ці роботи мені дорогі тим, що через них я знову прийшла до «істини».

Пробач, що не писала. Було сумно і дратівливо. Татусю, ми з Анною зробили барельєф, доволі плоский, у міру стилізований. Ми з нею вирішили, що голову потрібно зробити суцільну, тоді вона буде гармоніювати з узором літер. Врахували розміри плити (маминої плити).

Приїдеш, подивишся. Сподобається — буду відливати. Приїжджай до нас. Мені дуже хочеться тебе бачити. Влаштуємо відразу вечір — обговорення однієї книги. Унікальна книга. Називається «Товарищ время и товарищ искусство». Автор В. Турбін. Журналіст.

Я вперше в житті відчула потребу в мистецтвознавцеві, якщо можна так назвати цю людину. Я прочитала тільки шматочок, але вже зачарована. З яким розумом, логікою, фактами, талантом він препарує сучасне мистецтво.

Одначе я думаю, що настав такий час, що скоро багато висновків Турбіна, цінні зараз тим, що сказані вголос, стануть цінними і прийнятими своєю суттю.

Ти знаєш, сталася в мене велика переоцінка цінностей. Ця людина примушує мислити, а не приймати готове. Нічого не нав'язує. Все пропонується для обговорення. Гарно.

Татусеньку, любий, приїжджай.

Цілую міцно.

Алла

Олександр Горський до Алли Горської

27.07.1966[1] *(*)*

Дорога Аллочко, люба дочко моя!

Що ти була в Одесі, я знав. Мені не передали змісту записки, залишеної під квітами на могилі коханої. Але

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів В. Зарецького. — Ф. 1205. — Оп. 1. — Спр. 105.

про записку повідомили. Дуже важко переживав і переживаю, що не був присутній цього дня там, куди так поривався. Двадцять третього червня доповідав на комітеті про справи з температурою 38,5°. Двадцять четвертого червня збиралися покласти мене в лікарню з діагнозом: ревматизм — гостре запалення колінного суглоба. 25-го здав квитка до Києва. У лікарню не пішов. Ось уже місяць як мучуся з хворобою. Два тижні лежав удома не в змозі стати на ногу. Заливали салицілкою, а потім хірург сказав, що це запалення надчашкової сумки. Кололи пеніциліном — даремно. Після рентгену заявили, що в коліні відкладення солей. Ось так і мучуся не з коліном, а з чудернацтвами костоправів. Зараз електропроцедури. Шукаю знахаря. Все перечитую твого листа і — о Боже, як важко. Живу нудно. У відпустку піду в жовтні. В Одесу. Переказав (гроші) тобі на чобітки.

Цілую.

Твій батько

Олександр Горський до Алли Горської

22.05.1969[1] *(*)*

Дорога Аллочко!

Поклав квіти, поруч з ними наші серця на могилу тій, хто завжди — наша найєдиніша, найулюбленіша, найдорожча, неповторна, наша Ляля! Наше сонце. Наше життя.

Схилимо голови перед пам'яттю про день її народження. День нашого єдиного свята. Вічна пам'ять тій, яка передчасно покинула нас, але вся в нас, думках, почуттях, справах.

Батько

P.S. Лікуюсь і страждаю.

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів В. Зарецького. — Ф. 1205. — Оп. 1. — Спр. 105.

Олександр Горський до Алли Горської

12.07.1970[1] *(*)*

Рідна донько і дорогий друже!

Радий звістці і доброму стану. Вже почав був хвилюватися. «27» — тільки ти пам'ятаєш печаль мою. Із сонцем і морем у дружбі. Одеситами (район студії): і до чого сірим сіро, що не склав думки про них. У Києві буду 22/VII. Вітай Віктора.

Цілую міцно. Батько

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів В. Зарецького. — Ф. 1205. — Оп. 1. — Спр. 105.

ЛИСТУВАННЯ З ЧОЛОВІКОМ ВІКТОРОМ ЗАРЕЦЬКИМ[1]

Віктор Зарецький до Алли Горської

29.06.1952[2] (*)

Добрий день, Аллочко!

Вчора дістав неприємну звістку, приїхав Бутербродський і сказав Зарубі, що ти в Ленінграді зриваєш всім практику і є дезорганізатором дисципліни. Я розумію, що все це кінець кінцем дрібниці. Але все ж неприємно. Я сказав Зарубі (він мене викликав, і ще раз піду до нього), що у Алли своя практика. А ти будь обережною і нікого не тягни з собою по музеях. Зараз дуже суворо. Дервіша та Косяка збираються виключати з інституту. Були передвиборні інститутські партзбори, в основному все без змін. Я виступив, і мені за це дісталось — не принципово, не лаяв дипломників та переддипломників.

Сьогодні цілою майстернею ідемо до Школи на випускний. В запрошенні написано Аллочці та Вітьку. Але це тільки на папері — йти мені доведеться одному.

Мовби завтра несемо роботу, молю бога, щоб не затримали грошей.

Тепер найголовніше: від тебе я маю одного листа, а тобі пишу зараз третього. Буде так — як отримаю від тебе листа — то й відповім. Мені це не дуже подобається і незрозуміле твоє мовчання.

---

[1] *Віктор Зарецький* (8.II.1925 — 23.VIII.1990) — український живописець. Розробив оригінальну педагогічну систему. 1994 року присвоєно (посмертно) Державну премію ім. Тараса Шевченка.

[2] *Зарецький О.* З листування Віктора Зарецького // Слово і час. — 1993. — № 7—8.

Стипендію врешті-решт отримали, і я нарешті зміг наїстись полуниць. Кажуть, що з 1-го Київ знову переходить на 1-шу категорію.

Зараз ідуть змагання плавців, наших і угорських, але я ще не був — нема часу.

Ще раз повторюю — пиши.

У мене така голова, що можу чорт знає що подумати.

Цілую міцно. Віктор

Алла Горська до Віктора Зарецького

04.04.1958[1] *(*)*

Вітяшко!

Я отримала лист від Марії Андріївни. Дуже теплий, але й дуже нервовий. Та це і зрозуміло: нервове напруження, пов'язане з Іваном Антоновичем, і Альошенька, який потребує, насамперед, фізичних сил. Марії Андріївні необхідний відпочинок, щоб бути справді підтримкою для Івана Антоновича. Тим паче, що її здоров'я дороге нам усім. Дуже жаль, що ми з тобою зараз не можемо поїхати за Альошенькою, а в основному для того, щоб побачити твоїх і підтримати їх морально.

Марія Андріївна жаліється, що ти не пишеш. Вона права, у такий момент ти повинен написати теплий ласкавий лист, тільки, звичайно, не панічний. Нехай він буде коротким, але заспокійливим і ласкавим. Ну, не мені тебе вчити. Ти ж знаєш, який ти дорогий своїй мамі. І мені, і Альошеньці. Ну, так само, як ми дорогі тобі.

Становище вдома не з легких. Порадься з юристом. Поцікавився ти, чи є у тата адвокат? А головне — не хвилюйся — адже нема в Івана Антоновича «складу

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 50.

злочину», як кажуть юристи. Факти красномовно говорять про це. За покриття можуть дати умовно, за місцем роботи[1].

Усе це можна і треба пережити. Не хвилюйся, Вітяшко, все буде добре.

Скоро, зовсім скоро ми побачимося.

Цілую, цілую.

Твоя Алла

Віктор Зарецький до Алли Горської

05.03.1961[2] (*)

Добридень, дорога славна Аллочко.

Поздоровляю тебе з 8 березня, бажаю тобі:

а) бути залізною;

берегти себе,

бити тільки в одну точку,

хвилюватися або за полотном, або в ліжку — і тільки.

б) любити життя (і мене, звичайно).

Живопис — це і є життя.

Я зайшов на льонопункт — ахнув. Тільки шахта краща, фарби сіро-зелені зі світлотінню й акцентами. Скомпонувати не можу, а взагалі — здорово — суцільне мистецтво. Стільки гри, але у цілому? Машини і жінки — може вийти процес праці.

Уже відніс 2х1,5 полотно.

Голова — весь час болить голова.

Коротко: закінчуй свою школо-хоро-мантію і пиши, пиши і пиши. Сміло іди назустріч випадковостям (але віддавайся тільки мені).

Форма — велика справа — все залежить від цього, плюс здоров'я (форма, як форма у спортсмена).

---

[1] Михайло Топілін — директор заводу у Бєлгороді, де працював головним бухгалтером Іван Зарецький (батько Віктора Зарецького), був засуджений за розтрату. Це могло негативно позначитися на долі Івана Антоновича.

[2] ЦДАМЛМУ. — Архів В. Зарецького. — Ф. 1205. — Оп. 1.

Я після цього Києва ще не відійшов. У мене тільки проходить на язиці нервова екзема. Вова — класик: зупинився годинник, лагодила Федосівна — нічого, Оля — також, я — звичайно. Вова засунув у ходики свій корячкуватий палець, і вони пішли. Але от мені «своїм методом натягування полотен» тільки додав роботи.

Працюй завзято, залізно.

З ласкою і пристрастю цілую міцно.

Твій Вітько

Віктор Зарецький до Алли Горської

16.03.1961[1]

Добрий день, дорога сім'я!

Відійшов, — чи мене качнуло на таку скажену погоду, — не знаю. Поїхав на Опачичі (приїжджала сестра, так я — з нею, баба — дай Бог). 5 кілометрів до Губина їхали три години. Вже всі дядьки з сил повибивались. Я вперше бачив як це пробиватися. Машина сидить в багні по саму кабіну і вперед-назад як на бабі, і по сантиметру вперед просто пробивається. Ну, а потім зовсім сіла. Так вже я взяв лопату (сказав, що у мене рука легка) і почав розкидувати багно, а багно таке, що машина йде колесом прямо на мою ногу, а в мене засмоктало ногу і не можу її висмикнути. Їхали лісом, від свіжого повітря позіхав до сліз. Приїхали в ніч перед Шевченківськими святами і зразу на репетицію. Наслухався пісень, дівки одна в одну — чую, трохи легше. Село в лісі (це — де Орловський), 2 км річка Прип'ять. Пішов на річку, а там база з гусями, качками.

Субота — день теплий, рай, жайворонок співає, качки гогочуть, гуси плескаються. Ліг в човен, полежав. (Як я потрапив в «шпіони», як бігла баба в село, баба, що за качками ходить, і що було, — це я розкажу, коли побачу тебе). Пішов на Шевченківський вечір. Сподобався

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів В. Зарецького. — Ф. 1205. — Оп. 1.

хор, не так хор (співають наслух), як одежа старовинна, поліська українська вишивка. Здорово, потім як заграла музика, як пішли всі стрибати краков'як; гармошка, бубен. Все розшите — я від радості аж підскочив. На другий день пішов до лісу, наклав сухих гілок, улігся, трохи розплющу очі — бачу — повзе божа корівка. А в голові аж гуде синя річка, білі гуси, краков'як, розшиті дівчата. І ти, знаєш, снилась. Аж сльози пішли — уявляєш: вечір, синя річка, угорі невелика смуга неба, сидять дівки, а по річці гуси пливуть білі; вишивки білі, сині; красиві обличчя, радість, радість.

Домовився, дають добрі 2-3 колгоспниці, — це ж портрет, портрет кращих колгоспниць — спробуй причепись. Трошки потепліє, і туди — писати. Пекарня (я писав) іде, а льнопункт — це страшенна робота в дуже тяжких умовах, — виходжу, як з шахти. (...) Почекаю до серпня. Буде літо, тепло — десь хустина кольорова, обличчя не закутане, рука гола. А то зараз все закутано і вигляд дуже засмучений, тяжкий, радості немає. А для мене життя — це радість. З Опачичів дали мені коника до Губина; довезли лісом, трохи дощик промочив.

Жив там у єгеря, що мисливець. Звірям корм кидає, слідкує за браконьєрами.

У жінки його — гіпертонія.

Вперше в житті їв по серцю, забути не можна. Ранком склянка соку бурякового, сир з молоком, кисляк з картоплею. В обід легкий куліш з гречкою, вівсяний кисіль з молоком, яйце. Вечеря: молоко, варення і на самий сон — півсклянки бурякового соку. Рай, рай. Я там в клубі дав такого краков'яка — в селі ще довго не забудуть.

Буду десь 25. Цілую з усіх сил — як тигр, 2 тигра, 3 тигра, 100 тигрів. Пиши.

Їхала машина до Києва, так до Іванкова з нею трактор.

У вас, кажуть, якесь лихо було, чи це брешуть[1].

Пишіть, пиши, Аллочко, скучив.

---

[1] 13 березня 1961 року на Куренівці була лавина багнюки, що призвела до численних людських жертв.

Алла Горська до Віктора Зарецького

02.04.1961[1] *(*)*

Вікторе! Добридень!

Була в Полонського в суботу. Залишила заяву про роботу. Сьогодні дізналася про ящик із твого листа. Завтра зайду. Підрамники в майстерні. Коштують 8 карбованців. Треба домовлятися спочатку про ціну.

Приїхав Талят[2]. Спить у нас, їсть у нас, «працює» в майстерні в нас, гроші на дрібні витрати бере в нас. Вічний утриманець. Хоче одружитися з Виродовою. Я підтакую. Кращої дружини йому не знайти. Ти його не впізнаєш — став удвічі товстішим. Я прихворіла, але працюю. У нас холодно. Альоша скучає за тобою. Ми йдемо з ним зараз на дитячий кінофільм.

Твоя фотографія з текстом повинна бути в сьогоднішній газеті. Скуповую весь тираж. Гена приніс 2 фотографії. Одну, з єхидним поглядом, прикріпила над ліжком.

Уже скучаю.

Про гроші можеш не турбуватися. Не візьму в тебе нічого. Гроші мені не потрібні. Потрібна любов. Сумніваюсь, щоправда, чи здатний ти, крім ліжка, на що-небудь. Приїжджай. Чекаю.

Цілую.

Алла

P. S. Позичила Мишку Бароянцу до 30 травня 3000 крб. на машину. Яке ідіотство.

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 50.

[2] *Талят Агалар-огли Шихалієв* — азербайджанський художник.

Віктор Зарецький до Алли Горської

04.04.1961[1] *(*)*

Добридень, дороге сонечко!

Не їду я на цілину — не хочу. Хочу бути з тобою і не хочу бути верхоглядом. Якщо взявся за тебе — тримайся і люби. Взявся за поліську Україну, людей — люби.

Весь час вітер. Один день просто мучився. Голова забита пекарнею. Та й важко закінчувати, якщо просто сісти і закінчити, а то ж — ні.

Якщо буде машина наприкінці квітня, приїжджаю, ні — буду чекати, коли буде.

Аллочко, може, ці репродукції, що лежать для Горностайполя на Красноармійській, 12 у Володі, перенести додому. А я привезу полотно, їх у ту ж машину й ой ля-ля. Боюсь, що приїду ні живий-ні мертвий. І ходи, зі блювотою в горлі їх тягай. А там є чоловік. Він їх перенесе. Потрібно за них розписатися. Розпишись моїм прізвищем (жаль дуже, що воно і не твоє).

Їхав через Богдани. Застрягли. 2 години витягали. Мене вважали за мої патли попом, а я їхав і все приказував: от би мені бабину (твою) сраку.

Президію буду робити у травні ввечері, щоб усе було залито світлом і кольором. До [лайка] всіляку грязь. Дай Бог інституту, що гробить твоїх учнів (можна в коридорі). Спочатку дивак (учень) навчається просто розуміти робити і робити, потім треба робити форму, не треба робити всякі випадкові потьоки, тіні під носом, а лише те, що характеризує форму (Енгр). Словами нічого не виліпиш, лише на папері? Дуже за тобою скучаю. Хочу тебе обійняти і (...). Цілую тебе всю всім.

Твій Віктор

Цілую Альошу.

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів В. Зарецького. — Ф. 1205. — Оп. 1.

Віктор Зарецький до Алли Горської

1961[1]

Здрастуй, славна Аллочко!

Доїхав. Скрізь зелень. Свіже повітря — мед. Приїжджай. Жити будеш у Івана Васильовича. Він всі свої хати відбудував. Подзвони Колі, може, разом з ним приїдеш.

Як затримаєшся, хай він їде раніше. Оля і Поля Федосівна теж тебе гукають. Пишуть тобі листа.

Дуже прошу, Лесю, ощадна книжка на шафі. Як Бог в поміч, так нам на рахунок.

Твій Віктор

Дуже прошу заспокойся і приїжджай.

Віктор Зарецький до Алли Горської

1961[2]

Аллочко, моє ти кохання. Щире і палке!!!

Доброго здоров'я!!!

Дуже прошу:

1) Подзвони Миколі. Хай купить мазі від комарів. № телефону на двері вгорі (вгорі по распорядку)

2) Передай з ним мастихін.

Тебе я просив у першому листі приїхати, прошу і в цьому.

Якщо будеш їхати сама і скоро, то мастихін і мазь від комарів привезеш сама. Якщо затримаєшся, то передай Миколою.

Десь у суботу Олька приїде до Києва на якусь нараду, то повертаючись, вона зайде і забере і Миколу.

Жити ти будеш у Івана Вас. Я днями їду на луг. Живу в клуні, точніше, готують ліжко, то зараз щось холодно.

До Довженка їхати не можу. За двома зайцями поженешся, ні одного не спіймаєш. Вирішив робити виставку, то і буду цього триматися поки не зроблю.

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів В. Зарецького. — Ф. 1205. — Оп. 1.

[2] ЦДАМЛМУ. — Архів В. Зарецького. — Ф. 1205. — Оп. 1.

Лікаря, дуже прошу, познайом з Г. Зубченко. Просрать Пікассо не можна.

Про мою бороду тільки і йде розмова.

Адреса Зубченко: Велика Житомирська, 4, кв. 2 (як не поміняла).

Лікаря знайдеш там, де ми були. Спитаєте гуртожиток лікарів.

Міцно цілую.

Твій Віктор

А ти, або Микола, привезіть м'яч (волейбольний).

Віктор Зарецький до Алли Горської

1961[1]

Аллочко!!!

День добрий.

Перший день, коли я прийшов до тями — це 4 травня. Пив самогонку склянками і після кожної склянки бігав в город блювати. Було весілля. Після 12 години вимкнули світло. Я під час танцю, як самий довгий, головою зачепив лампу. На голову полився гас. Але, слава Богу, не згорів. Перший раз в житті заводив пісні.

Це було з 3-го на 4-те. А 1-ше травня зустрічав в Корогоді і Роз'їжжій. 1-го цілий день ловили рибу, а вночі смажили, пили самогонку, сиділи під іконами, реготали. Сьогодні починаю працювати. Як приїхав, пішов у ліс і ледве дійшов. 5 разів відпочивав.

Іван Вас. сказав, що Ви поїхали в мандри. Так я душею і тілом був з вами. Сьогодні буду тобі дзвонити. Якщо я відчую, що мене чекають, то скоро і завітаю до своєї любаски.

Цілуй Лесика. А тебе цілую всю. Привіт всім.

Вітько

Побачиш Гасюка, скажи, що Грабовський і досі не може його забути. Якщо він хоче провести незабутній день в своєму житті, може приїхати.

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів В. Зарецького. — Ф. 1205. — Оп. 1.

Віктор Зарецький до Алли Горської

19.06.1962[1]

Здравствуй, мое сердце!

Був у Примаченко[2] — страшне життя, у мене з тим портретом щось виходить не дуже. Задум є, все є, а в житті воно і божественне, і страшне, а у мене виходить тільки божественне (не в розумінні геніально), як посередня ікона.

Що я можу тобі порадить. Якось у Марії Оксентівни збагнув. А що, як зробить її виставку. В клубі К.Т.М. Її роботи, вишивки, кераміка, рушники. Не встигне Саша, то попроси Галю[3], щоб вона мала на увазі і було в плані. Скоріше приїжджай. Головне треба робить.

Дуже прошу: як зможеш, а вірніше як є — купи мазь, або щось подібне, від комарів. У селі ввечері погано, а на лузі, мабуть, з'їдять (я походив по аптеках, але мазі не знайшов).

У майстерні 3 або 4 коробки темпери, вони лежать в правому дальньому куточку, як увійти. Там на підлозі лежить етажерка — так під нею. То візьми її всю. Моїм надішли трошки грошей, та і з собою візьми, у мене залишилось 50 крб.

Ну, оце поки, мабуть, і все, щодо прохань.

До побачення, золотко, моя голубонька, моє щастя, радість, мій геній і ластівка.

Щиро цілую, твій Вітько

Віктор Зарецький до Алли Горської[4]

Аллочко, голубонька моя!!!

Доброго здоров'я.

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів В. Зарецького. — Ф. 1205. — Оп. 1.

[2] *Примаченко М. О.* — народна художниця.

[3] *Галя* — Галина Зубченко, художниця, тоді була секретарем КТМ.

[4] ЦДАМЛМУ. — Архів В. Зарецького. — Ф. 1205. — Оп. 1.

Я за тебе хвилююся, приїжджай скоріше. Між іншим, або зніми свою і мою гуаші, або завісь, або зачини віконниці, бо повигоряє.

Особливо «Квіти» та «Базар у Самарканді».

Хиндя його знає, може, зробити запас продуктів.

На луг я днями їду — дуже хотів би побачити тебе. Привіт найщиріший батькові. Моїм хоч трошки вишли грошей. Почуваю себе якось тяжко, дуже тяжко. «Геть-те думи, ви, хмари осінні.» Скоріше будь зі мною разом. Без тебе нема мені життя.

Цілую міцно, щиро.

Твій Віктор.

Полий кактуси.

Віктор Зарецький до Алли Горської

29.11.1962[1]

Доброго здоров'я, мої кохані!

До Сімферополя доїхав, тепер до Феодосії, а там уже до Коктебеля.

Що я забув: 1. Дзвонить мені телефон на Волковинську Зіну. Н(новий)- Рік — маскарад. Галочці Зуб(ченко), Люді — не зірвати оздоблення. Поки головне — затвердити ескізи.

2) Примаченко. Іванківський р-н. с. Болотня. Бумаги послати.

3) Не встиг англійську таблицю[2]. В букварі є: стіл, родина, мати, батько, дід, баба, діти. Діти грають, дід читає газету, баба чи мати шевці, кравці — розумієш.

З виставочного павільйону приніс твої праці. Всім дуже сподобалось, але кажуть — у Зарецького 2 роботи. Не взяли. Або разом підписуватись, або фіктивно розлучитись.

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів В. Зарецького. — Ф. 1205. — Оп. 1.

[2] Йдеться про навчальну таблицю для школи, де навчався син А. Горської та В. Зарецького — Олексій.

Я зробив поправки — підписував — знов не візьмуть — це точно.

Цілуй Олеся, батька.

Їду без охоти — посуваюсь: не їдеш, а тебе кудись несе.

Твій Вітько

Віктор Зарецький до Алли Горської[1]

Добрий день, любі!!!

Аллочко!

На виставку без журі, як бажаєш, то понеси «Дід, хліб, баба» або «Мої господарі», і свою — або «Рушник», або «Азбуку».

Якщо будете їхати в Переяслав, скажи Журавлю[2].

Ескізи роби. Повинні їхати Естрін і Кол.-ик до Києва, то їм не показуй, бо нічого, але роби. Якщо мені тут щось затвердять з фризом, я зразу тобі передам. Все більш-менш: нема затишку, мряка, зимно.

Цілую і милую.

Олексу поцілуй.

Твій Вітько

Алла Горська до Віктора Зарецького

?.08.1968[3]

Вітько!

Любий!

Добридень!

До тебе по телефону не підступитися: то немає тебе, то лінія зайнята, то черга в два квартали і ледачий Зарецький-молодший тягне геть.

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів В. Зарецького. — Ф. 1205. — Оп. 1.

[2] *Журавель В. К.* — художник, сучасник В. Зарецького.

[3] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 50.

Мерзнемо, Вітько, мерзнемо, проте мужньо переносимо дощі та холод. Ловимо сонце. Важко, але іноді хапаємо, обсмажуючи носи, спини, ноги. Одеса «курортна», як завжди, стоїть на сексі і шлунку. Море, як завжди, наводить одеситів на мрії про «свободный город».

Ми з Лесем, як завжди всі курортники, ведемо скотське життя: ліжко, море (по милості сонця), жратва (ярмарок, їдальня), ліжко, кіно, книжка, ліжко і, навіть, футбол. 4:2.

Цікаво: всі переживають за голи і підмощують під с-ки газети з повідомленням ТАСС про Чехословаччину.

Хвилююсь як — праця?

Я не відпочиваю. Дратуюсь на кожному кроці. Не люблю Одесу.

Цілую гаряче.

Алла

Вилітаємо 31 серпня. Рейс 68 о 3 год. Жуляни.

Цілую А.

ЛИСТУВАННЯ З СИНОМ ОЛЕКСІЄМ ЗАРЕЦЬКИМ[1]

Алла Горська до Олексія Зарецького

16.02.1961[2] (*)

Дорогий Лесику!

Ми з татом багато працюємо, малюємо. Я малюю дівчинку Галинку. Вона навчається в четвертому класі. Живе вона в білому будиночку біля криниці, недалеко від магазину. Вона кругловида, кароока. Дуже добре вчиться.

Тато малює Оксану і різних жінок, красивих і працьовитих. Що ти, синку, малюєш?

Ми з татом живемо у тьоті, яку зовуть тьотя Палаша. У неї є чорна рогата корова. Корову зовуть «Ягідка». Іще в неї є п'ять курок. Одна жовта і велика, інші чотири — білі з червоними-червоними гребінчиками.

Тато щоранку рубає дрова, але спочатку ми з ним пиляємо великі колоди. Приїду скоро, розповім іще.

---

[1] *Зарецький Олексій* (16.11.1954) — філолог. Син А. Горської та В. Зарецького. Народився у Києві. Закінчив Київський національний університет, фак. кібернетики, спеціальність «структурна лінгвістика». Кандидат філологічних наук, завідував кафедрою російської, як іноземної, мови у військовому училищі. Працював радником міністрів культури Лариси Хоролець та Івана Дзюби. У 1996—2008 рр. працював старшим науковим співробітником в інституті української мови Національної Академії Наук України. З 2009 р. провідний науковий співробітник відділу української літератури НДІУ. Автор книг «Художник Віктор Зарецький. Пошуки коріння», «Алла Горська. Червона тінь калини. Листи, спогади, статті» та багатьох наукових публікацій з питань української мови і літератури.

[2] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 51.

Синку, поводь себе добре, слухайся тьотю Сіму. Допомагай їй у всьому.

До побачення, Альошенько. Цілую тебе. Поцілуй і обійми тьотю Сіму.

Твоя мама

Алла Горська до Олексія Зарецького

21.02.1969[1]

Лесику, Сонях!

Улюблене пташеня моє!

добридень!

Як ти літаєш? Чи немає у тебе алгебраїчних падінь? Переконана, що у тебе переважно — успіхи з усіх предметів. І все-таки хочу мати точну інформацію. З баскета — теж. Лесику, чи задоволена Надія Олексіївна (Світлична) твоєю поведінкою? Сподіваюсь від тебе тільки джентльменських вчинків розумної людини. Треба вміти цінувати самовіддане ставлення до нас наших друзів. Цілую Надійку 105 разів з половиною. І ще стільки ж. Відверто, я сильно скучила за тобою. Вітько тебе бачив, навіть, програв тобі тричі в шахи, а я тільки уявляю собі неслухняного неробу. Це — жарт. А справді, ти працюєш, крім роботи над уроками?

Польська мова, книжки? Напиши. Про все хочу знати. Як твоя обтиральна мужність?

Зателефонуй, будь ласка, моєму батькові, твоєму дідові, передай від мене поцілунок гарячий. Та й дзвони йому час від часу — він же сам. Вітання та поцілунки Марії Андріївні, Івану Антоновичу. Напиши як вони себе почувають, що нового в їх васильківському житті.

Ми, Лесечку, багато працюємо. Робота — цікава. Серйозна. Вже зроблено багато, а положення наше остаточно не визначено. Продовжуватимемо працю.

В Краснодоні клімат відмінний від київського. Весь час віють сильні вітри з снігом, з пилюкою. Місто не має

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 51.

українських ознак. Вражаюча суміш козаків донських, росіян, українців, китайців. Загальна мова — російська. Містечко легендарно подвигом молодогвардійців. Хлопці були дуже чисті, дуже відважні. Шкода, якщо нам не дадуть створити роботи на їх честь.

Лесечку, була в кіно. З цікавих картин бачила: «Шосте липня», «Дами і господа». Шкода, що без тебе.

Вітання: Надійці, <...>.

Цілую міцненько.

Мама

Алла Горська до Олексія Зарецького[1]

Лесику,

сонечко моє любе!

Знаєш, Колосочку, це перший твій лист (одержала сьогодні), який мене задовольняє за змістом й навіть формою. Тільки маленьке зауваження: край сильно надірваний — зігзуг. Правда, я помиляюсь, коли кажу: «за змістом», правильніше — стилістично. А зміст: «кілька четвірок» мене засмутив, але «жодної трійки», й я знайшла відносну рівновагу.

Сильно скучила за Тобою. Тато ніяк не може сказати мені, який Ти є зараз. Ти здаєшся мені недосяжним. Не віриться, що за якийсь тиждень побачу Тебе. Лесику, дуже шкодую, що Ти не зміг поїхати з нами в Чигирин, Суботів. Сама природа трагічно дихає, а всі витребеньки, пам'ятники (сучасні), забігайлівка «Ластівка» прямо у фортеці чигиринській (вали та й все) підкреслюють ницість нащадків.

Синочку, Ти так й не написав мені, як тобі «йде» прополіс. Не написав, як Ти себе почуваєш.

Рада, що Ти відмовляєшся від шлюбної спілки з «іноземками». Не нашого села прихожани.

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 51.

ЛИСТУВАННЯ З ОПАНАСОМ ЗАЛИВАХОЮ[1]

Зарецький О.

Листування А. Горської та О. Заливахи[2]

У 1965—1966 рр. бригада художників виконувала монументальне оформлення школи № 5 в Донецьку. Горська А. запрошувала взяти участь у роботі і О. Заливаху. З певних причин він відмовився.

1965 р., переважно наприкінці серпня, в Україні пройшли арешти, було заарештовано і О. Заливаху. Спілкування продовжувалося в листах, і мова йшла, головним чином, про монументальні роботи — мистецьку концепцію, організаційні проблеми, виконання робіт як у Донецьку, так і на інших об'єктах. Листи О. Заливахи мають характер відповіді. У них обговорюється творчість М. Бойчука як школа українського національного мистецтва, давнє мистецтво Єгипту, Ассирії, мистецтво Готики, відродження, увагу художників привертають мистецькі проблеми композиції — лінії — кольору, форми та змісту, синтетичності кольору тощо.

---

[1] Заливаха Опанас (1925—2007) — живописець. Народився в с. Гусинка Харківської обл. Працював у галузі станкового живопису і графіки. Лауреат премії незалежної асоціації творчої інтелігенції ім. В. Стуса (1989). Державна премія ім. Т. Шевченка присуджена 1995 р. за твори «XX вік», «Мироносиці», «Українська мадонна», «Портрет Василя Стуса», «Портрет Шевченка», «Козака несуть», «Початок». У 1965—1970 рр. відбував покарання за ст. 62 КК УРСР («за антирадянську агітацію і пропаганду»).

[2] *Зарецький О.* Офіційний та альтернативний дискурси. 1950—80-ті роки в УРСР. — К., 2003. — 260 с.

Що ж до суспільно-громадської тематики, то можна виділити такі теми: суспільне — особисте; авторство — анонімність; ясність — невідомість; життя — смерть.

Суспільне — особисте: *Для нього* (В. Бородая. — *О. З.) важливо ствердити власну особисту позицію. Для цього вони запросто жертвують інтересами держави.* (Горська А. — О. Заливасі, 9 лютого 1968 р.; усі цитати далі також з листів Горської до Заливахи). *Побачили б Ви, Опанасе, якість робіт на нашому будівництві. Не розумію держави — стільки втрачати, створюючи бидло* (24 вересня 1969 р.); *Ваші «друзі» мають особняки, дружин, коханок, жратву, чини. А Ви? Правда, вони мерці. Правда, блюзнірство, аромат слів, слів, слів заглушує їх трупний запах* (2 квітня 1970 р.).

Авторство — анонімність: *Від нас вимагали каяття...* (9 лютого 1968). *Мене позбавлено авторства, бо даси каяття, дамо авторство.* (28 жовтня 1969 р.). — Ясність — невідомість: *Повітря київське набите до краю передбаченнями. Аж дихати важко. Кожного дня: «Чи буде суд, чи буде кара...»* (друга половина 1968 р.).

Життя — смерть: *Вам, Опанасе, важко буде повернутися з неба — табора на землю — волю, повернути собі земне ім'я. Ще одне з єзуїтських катувань... Я раптом відчула Вас живим з однієї незначної деталі з табірних оповідань Сашка М.* (9 лютого 1968 р.); *Опанасе! Ластівко білокрила! Не працювати нам разом на стінці. Проте краще бути похованим на цвинтарі людиною вбитою, ніж поза цвинтарем самогубцем-зрадником* (друга половина 1968 р.). Мова йде про арешти 1965 року та про адміністративно-кадебістські репресії проти «підписантів» «Листа-протесту 139» у 1968 р.

Наприкінці серпня 1970 року О. Заливаха повернувся до Києва, відбувши п'ять років, і листування припинилося.

Алла Горська до Панаса Заливахи

27.10.1964[1]

Кривавий птах,
що летить до вогню.
Згорає.
Виходить Заливахою.
Його не беруть кулі шаблонів.
Бо він сам арсенал
криштальних думок
з кривавими полисками.

Алла Горська до Панаса Заливахи

06.12.1964[2]

Сонях!

Заливашенько!

Знов вибачаєтесь?

Упередженість — Ваша постійна супутниця.

Привіт Данилі[3]. Привіт і поцілунок!

Хай живе сухий закон!

Ларису десь вхопило. Так чи інакше, Вам треба приїхати.

Ваш лист білий-білий, як комірець сорочки в день народження.

Сумні очі. Вії напівзаплющені.

Комірець тримає красиву голову, а очі важким сумом хилять голову.

Вона ж гордовито посміхається.

Знаєте, сонях тільки вночі хилить голову. Проте цього не видно.

А вдень сонях — сонечко, світло і тепло.

Дякую Вам за випромінювання.

Мій злий Вам поцілунок.

Алла

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 49.

[2] Там само.

[3] *Данило* — Нарбут.

Алла Горська до Панаса Заливахи[1]

Заливашенько!

Ви були праві! Пам'ятаєте розмову про шию? Ви сумнівалися, що довга шия — ознака жіночої краси. Іван знайомив нас з естетикою 18 ст. Століття класицизму, століття абсолютизму. Найвидатніший естет — Вінкельман. Він ґрунтував теорію естетики на образотворчому мистецтві. (Зараз ґрунтується на літературі). В 18 ст. естетика оперувала нормативами. Нормою було античне мистецтво.

Ті твори, що відходили від норми, вважалися мистецькими. Так, Шекспіра Вольтер називав «п'яним дикуном». Основна теза Вінкельмана: «Яскравіше і характерніше проявляється душа у хвилину сильної пристрасті, але велична і благородна вона буває лише в стані гармонії, лише в стані спокою». Вінкельман протиставляє спокій характерності. Вважає відсутність характерності ознакою мистецтва.

(Позаіндивідуальність).

«Особливість краси в її невизначеності». Геть індивідуум, давай загальну норму!

І ми вчилися на нормах антики. І я, захищаючи шию, відстоювала рабські норми. Ви ж протестували проти них! Причому підсвідомо, а не розумово. Тепер, маючи ґрунт, можете розбити мене вщент. Але я пручатимуся, не з впертості, а з бажання з'ясувати Ваш індивідуум.

Пане Індивідууме, я в захопленні від Ваших робіт і Вашої уваги до товариства.

«Меч» — гарно. Проте, думаю, що «Меч» вимагає більшої простоти. Нагромадження емоцій пом'якшує удар.

«Шевченко» набагато краще попередніх, тільки не згідна з трійником. Чи не дидактика? Думаю, що Вам треба зробити ще одного «Шевченка», з меншою кількістю слів.

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 49.

Цілую міцно, міцно.

Алла

P.S. Опанасе! Хочу з нашого картону робити кераміку з плиткою. Хлопця і деякі частини виліпити і обпалити. Фон — плитка, кольорове скло, підфарбована смола, можливо, цемент. Матеріалів поки що ніяких.

Потім хвилює мене «спокій». Є рух в лініях, в кольорах, а фігури статичні. Чи гарно це? Не вистачає в чомусь мужності. А в чому? Дідько його знає.

Цілую.

А.

Алла Горська до Панаса Заливахи

приблизно 1965[1]

Опанасе! Куме! Любий!

Де ви?

Живете по церквах?

Обмиваєте?

На Зубченко[2] і мене звалилась гора «монументів». Необхідна Ваша допомога. «Монументи» серйозні, цікаві, а головне, термінові. Ескізи майже готові. Чекають на Ваше затвердження. А ми чекаємо на Вас, як християни чекали на Месію. Впевнена, що дочекаємось, тому що так переконані, що ми Вам ближче, ніж християни Месії. Ні, жарти жартами, а робота і ми чекаємо на Вас. Скрутне становище. Приїздіть.

Галина, Алла

Цілуємо.

Ще раз цілуємо.

І ще.

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 49.

[2] *Зубченко Галина* — художник-монументаліст. Разом із А. Горською виконувала мозаїки на школі № 5 у Донецьку.

Алла Горська до Панаса Заливахи

18.02.1965[1]

Куме, любий,
Опанасе!
Ви — в чорному. Дуже гострий.
Різкі риси пошматованого обличчя,
червоне волосся
тече на гостру чорну пляму одягу.
Руки — неспокій. Нігті дуже красивої, твердої спокійної форми.
Ви — в чорному з пошматованим обличчям.
Я — в білому. На абсолютно білому тлі.
Читала Франсуа Війона.
Поруч з ним здаєшся собі імпотентом.
Багато у мене куштування в творчості.
З одного боку — друже-обиватель, з другого — Захід,
а власного рідного ґрунту і не видно.
Труби виють. Скрипки стогнуть. Тулумбаси б'ють.
Калейдоскоп.
Хочу Вас бачити. Втратила відчуття Вас — Землі.
Земле моя, з очима, які стогнуть.
Де Ви зараз? Де Ваша шабля?
Ріже, січе? Чи походжає, одягнена в «декор»?
Всі хочуть приємностей.
Приємностей від дружини.
Приємностей від коханки.
Приємностей на службі.
Приємностей в кіно.
А хто дивиться в небо?
Ті, що з їх зморщок росте хліб.
Опанасе!

Цілую. А.

P.S. Лариса клопочеться про Ваші гроші. Нібито все гаразд.

А.

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 49.

Алла Горська до Панаса Заливахи

18.02.1965[1]

Опанасе!
Зимно. Сніжно.
Ви в чорному. Я в білому.
19 березня — Ліна Костенко. 35 років.
24 березня — Козловський. 85 років.
9 лютого. «Літературна Україна». Стаття Логвина.
Товариство по охороні пам'ятників архітектури.
Редакція чекає на відгуки.
Завтра, 19 лютого, вечір — концерт.
Марія Крушельницька. І відділ — Бетховен.
ІІ — український.

Алла

Алла Горська до Панаса Заливахи

08(16).10.1965[2]
«На шаблях сидіти жорстко».[3]

Провокація повзе гадюкою по Землі.
Жах ховає очі — помийниці.
Арнольдові виб-ки гарячково готують страви з г-на.
Обиватель ковтає.
Земля вкривається кривавим потом.
Серце чорне.
З кожним ударом вибухає:
Іван... Іван... Іван.

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 49.

[2] Там само.

[3] Цитата з жартівливих рядків:

На даху куняє ґава,
На щаблях сидіти жорстко,
А Арнольдові цікаво,
Де блукає пані Горська.

(у листуванні слово *щаблі* було замінено на *шаблі*).

Стогне сонце в кайданах.
Повітря пахне грошами.
Х... піднімається тільки на гроші.

Донецьк
Алла

Алла Горська до Панаса Заливахи

17.10.1965[1]

17 жовтня 1964.
Пам'ятник Леніну.
День народження Драча.
Народження Принца з їжачком.
Наївно, світанково, прозоро.
Рік минув.
Гуртожиток.
Кімната «жильців коммунистического быта».
«Комната жильцов, борющихся за звание коммунистического быта»(?)
«Комната приёма пищи»
«Комната для занятий».
Кухня.
00
«Комната просмотра телевизора».
Десять залізних ліжок.
Десять дівчат.
Приймач — какофонія.
На стінці портрет Мікояна з чарівною посмішкою.

Алла

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 49.

Панас Заливаха до Алли Горської

приблизно 1965[1]

{*Початок відірвано*}

Алло! (У вагоні електрички я Вам дещо пояснював щодо свого ставлення до Вашої групи).

Я вважаю, що підвалини новітнього українського мистецтва, зокрема монументального, заклав Бойчук. Його принцип вирішення тем — через людські постаті, через образ людини. Головна домінанта — людина.

Вельмишановний Г. Синиця пропонує модернізовану школу, що в основі своїй ґрунтується на рослинно-орнаментованих принципах. Це, безперечно, теж може бути, менше конфліктів і всім може подобатись, але це ще не атака! Мистецтво — багатогранне. Я згідний і з цим поглядом Синиці. Як з першоосновою. Але більш вищий ступінь — це школа Бойчука, школа сучасного національного і соціального мистецтва. Окрім бандуристів, ми вже маємо і симфоністів. Ставити питання або-або є безглуздя. Мусить бути багатство і різноманітність, взаємне розуміння, єдиний напрямок плюс висока європейська культура художника-теоретика. Я хочу, щоб цей задум, який вже маєте, був здійснений в натурі. Бути технічним помічником я не можу, для цього не маю часу. (Коли я знав, що не маєте грошей за цю роботу, я був згідний кинути все, щоб втілити цей задум, а коли платять непогані гроші, то технічних виконавців бригада може найняти).

А відносно того, що маємо трьох видатних наших класиків — Собачко, Примаченко та Саєнка, — то це тільки мусить нас всіх радувати, пишатися ними не тільки «один перед одним», а також як внеском у світову скарбницю мистецтва народів. І слава й шана Г. І. Синиці як відкривачеві й популяризаторові їхньої творчості, їхніх принципів.

Один філософ колись сказав, що якби дати дітям зброю, то людства, мабуть, вже давно не було б. Будемо дорослими, щоб не було сумно.

Опанас З.

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 49.

Алла Горська до Панаса Заливахи

приблизно 1965[1]

«На шаблях сидіти жорстко»

Закривавлене серденько!

Заливашенько!

Опанасе!

Любий!

Повернемося до Вашого останнього листа до мене. Повернемося тому, що ваше іронічне «геніальна Алла» (плювала я на Вашу іронічність) та Ваше «жалкую, що не зміг взяти участі в монументальному комплексі «Школа», не аргументовані і не переконують мене в Вашій щирості.

Ви не «не зміг», а не схотіли переступити через своє власне пихате «Я». Так Вам! Вважали себе (в тій справі) тільки виконавцем і глибоко помилялись. Монументальне мистецтво — мистецтво колективу. Як море, яке створюється річками «Я». Коли одна з тих річок повертає і розтікається, то втрачає свою силу, і море міліє. Виконавців у нашому монументальному мистецтві не існує. Кожний виконавець — митець. Згадайте мозаїки Михайлівського собору. Золоте тло, що навколо постатей і квітів, викладено за загальним рухом. Жодного байдужого окремого шматочка. Все підпорядковано загальному — образ.

Таким чином, Ваше: «Я вважаю, що підвалини новітнього українського мистецтва, зокрема монументального, заклав Бойчук. Його принципи вирішення тем — через людські постаті, через образ людини. Головна домінанта — людина... Але й більш вищий ступінь — це школа Бойчука, школа сучасного національного і соціального мистецтва». Де аргументація, що Бойчук — це школа? Де аргументація, що Бойчук — це національна школа? Що за розподіл на «високе» і «низьке» мистецтво?

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 49.

Ох Ви ж і пан щодо власного народного мистецтва, мистецтва століть. А Ваше розуміння народного мистецтва як мистецтва «орнаменту» («не атака»!) — це розуміння «валенка». І не перепрошую за образу.

Так, Бойчук — це школа. Мистецька школа на Україні. Нове явище в мистецтві, засновники і послідовники, в кольорі особливо, що переносили механічно принципи раннього Ренесансу в наш час. Штучність, позбавлена ґрунту. В чому українська національна школа? В сюжеті? Перепрошую, форма є зміст. Сюжету окремо не існує. Бойчук підняв питання композиції в монументальному мистецтві на вищий щабель. Він розглядав композицію як образ. Вона блискуче пов'язана з архітектурою. Бойчукісти не переносили механічно композиційних схем в свої твори.

Проте якщо композиція і лінія виступає у них як образ, то третій компонент синтезу мистецтва — колір — догматичний. Чому? Тут Бойчук припускається естетичної помилки. Бойчук та його послідовники механічно переносили кольори раннього Ренесансу в наш час. Кольорове рішення монументальних робіт бойчукістів догматичне. А саме: «підмальовок вирішував усе, колір був не суттю предметів, явищ, а розкраскою». Ця штучність, позбавлена власного ґрунту, руйнувала синтетичність образу. В народному мистецтві колір завжди виступає як образ. Звідси ігнорування народного мистецтва як першоджерела. Колір, як соліст, у живописі (звичайно, і в монументальному) виступає в народному мистецтві як національна категорія.

Візьміть раннє середньовіччя: Японію, Китай, Індію. Колір завжди діалектичний, він виступає в народному мистецтві як історична філософська категорія. Наприклад: Собачко, 1913 р., Собачко, 1916 р., Собачко наших часів.

Колір — зміст, душа, історія народу, його лице.

Так звідки Бойчук — це українська національна школа? Бойчук — це мистецька школа на Україні, але не

українська національна школа. Сюжет не є ознакою національного. Він окремо не існує. Зміст є форма. Форма є зміст

Історія мистецтва — історія форми — історія народу.

Історія мистецтва — це не нагромадження фактів, а розвиток, поступ. Мистецтво — не нагромадження компонентів, а єдність їх в розвиткові. (Біблейські сюжети в середньовіччі у німців, у італійців).

Народження нової мистецької української школи — об'єктивна істина. Кажуть, «рано про це говорити», «мені подобається, не подобається». Діалектика плювала на ці «подобається», «не подобається».

Мені «не подобається» мистецтво Пікассо як прояв світогляду світового міщанства. М(истецт)во без коріння, народу, нації. М(истецт)во індивідуумів, яке базується на власних почуттях (Фрейд). Проте Пікассо до с...и мої протести, базікання. Він існує об'єктивно як певна філософія, світогляд. Але існує мистецтво Мексики, що представляє свій народ. І я працюю, щоб було мистецтво сучасне, українське, яке представляє свій народ. І воно викриває обличчя Пікассо.

Народ незламний.

Мистецтво, яке репрезентує націю, в свій час ніхто не зможе звалити — Мексика.

Світ поділився на два табори: Пікассо, Леже — Мексика. Знов або-або.

А Ви, Опанасе, кажете: «Ставити питання або-або є безглуздя». [...]!

Вибачте, Опанасе, просто я люблю Вас.

Ще один факт, не анекдот. В тролейбусі один дядько: «Эти космополитики (космополити) думают только про собственный карман».

Заливашенько, якщо Вам не буде змоги написати мені, повідомте кого-небудь про одержання мого листа.

Бачилася з Тетяною. Вашою нареченою. Дуже вболіває за Вами.

Все така ж красива та біла шия. Чи все таке красиве і біле?

Пізніше надішлю Вам фотографії з наших робіт. Розповім про цю пекельну працю.

Не сваріться на мене, серденько.

Поцілуйте лагідно і міцно Богдана (Гориня), цього «західняка» в мистецтві. Ще сваритимемося з ним. Поцілуйте Ярослава (Геврича). Коли повернеться досвідченим дантистом, лікуватиме мені зуби, бо вже стара стала, не зуби, а самі дірки, чекаю на нього. Поцілуйте Сашка Мартиненка. В очі, вони у нього гарні. Як його успіхи на ниві техніки? Поцілуйте Михайла О(садчого). Як його здоров'я? Нехай не сумує. На Волині вітаються: «Дай, Боже, розуму!».

Вас, мій гарний, любий хлопче,
цілую, цілую, цілую.

Алла

Чи маєте «Монументальная живопись Мексики»?

Панас Заливаха до Алли Горської

30.11.1966[1]

Бандури будять минуле,
Сурми в майбутнє звуть...
Ліна Костенко

Отож-то воно й є! Так Вам і треба, але бійтесь, щоб не запаморочилося в голові! Щоб Вам не було лиха, любі монументалісти-некриміналісти! Радий Вашому листу, Алло, бо вперше отримав вісточку від мистецької душі, розвеселило, розчулило, скаламутило, нагадало про... мистецькі пошуки. А Ви, прошу Вас, не відмовляйтеся від того, що Вам говорять, у крайньому разі, сприймайте, як аванс на майбутнє. Читав вирізку з газети про Вашу спілку. Написано добре. І чого Ви шукаєте іронію? Змилуйтеся!

---

[1] *Чорновіл Вячеслав.* Твори: в 10 т. — К.: Смолоскип, 2003. — Т. 2. — С. 431—435.

Хочу трохи висловитися з приводу Вашого тлумачення кольору. «Колір — зміст, душа, історія народу...». Це, пробачте, абсурд. Це зрозуміло буде, коли Ви звернетеся до історії кольору, й не тільки як «філософської категорії», а взагалі від Адама... Колір черепків бронзового віку, посуду, вишивок і т. д. VII, X, XII, XIV, XVII, XX століть невже скаже вам щось про «душу, історію народу»? Шкода, що Григорію Івановичу (Синиці) якраз не вистачає «діалектики». Цим словом треба досить обережно користуватися. Я просто наведу Вам приклад. На Буковині поширений ритм сполучень чорного, червоного й зеленого, у масштабності 1:1, на Волині зовсім інші сполучення й інших кольорів, у різних пропорціях, таких прикладів можна навести досить, щоб Ви переконалися, що колір не є «зміст і душа» і т. д. Наш народ створив прекрасні зразки декоративно-прикладного мистецтва. Потім нашим предкам прищеплено християнство з його новими мистецькими формами. Получилося, таким чином, щось подібне на дві течії, з одного боку, інерція мистецтва дохристиянської доби — символи, ієрогліфи і т. д. (вишивка, орнаментика, різьба і т. д.) і мистецтво світське — культове, його розгалуження. Бойчук спирався в більшій мірі на останнє. Ви, як я розумію, опираєтеся на народне, тобто мистецтво символів. Вірніше буде, що наслідуєте його. Таким чином, Бойчук був більший діалектик, тобто був дійсним діалектиком, а краще сказати, що він був просто послідовним у своїх пошуках. Це можуть засвідчити мексиканські монументальні твори останніх років. (Цю книжку маю). Тотожність шляхів. Між іншим, вони вчилися в Європі. Кращі архітектори світу, той же Німеєр, японські архітектори вчилися у Європі... Правда, учитися там не обов'язково. Головне, виявити категорію національного мислення, його поступ, як Ви пишете.

«Світове міщанство» в особі Пікассо, згідно з теорією Фрейда, базується не на абстрактній людині, а на конкретній, бо в абстрактній людині буде абстрактне півсвідоме?!!

Або навпаки. І тут «діалектику» Григорія Ів., що плювала на «подобається чи не подобається», можна визнати як непослідовність в теоретичних міркуваннях.

Таким чином, коли бути послідовним у напрямі пошуків шляхів від декоративно-прикладного мистецтва до сучасного монументального, то, мабуть, треба буде пройти деякий етап, а потім розвинути й піднести на сучасний рівень декотрі положення, за розробку яких у свій час брався Бойчук.

Поза всім тим існують і в мистецтві, як і в других галузях людської діяльності, свої, властиві для мистецтва теорії. Різні художники різних народів штовхають дальше, розвивають окремі ділянки й загалом. Бо коли Ви звернетеся до архітектури, до тих досягнень, що вона має на даний час, то погодитеся, що це буде те, що може «подобатися», як логічні висновки. Ідеї живопису пов'язані з ідеями архітектури, зокрема, ідеями української архітектури або архітектури в Україні. Крім того, що кожна галузь мистецтва має свою, тільки їй властиву сферу діяльності, вони ще й тісно пов'язані між собою. У цьому разі цікаві приклади дає Японія, їхнє розуміння філософії та мистецтва Заходу й сам факт появи нових форм архітектури й узагалі проникнення ідей інших народів в японський ґрунт. На мою думку, ця риса й привела японців на такий рівень розвитку, на якому вони перебувають зараз серед народів світу. Зверніть увагу на Японію, на багатопланову культуру її, традиції й новаторство. І що стало з Китаєм імператорів, коли творили «Китайську Велику стіну», завісу і т. д. Не подумайте, будь ласка, що я не згідний з Вами в принципі. Про це казав Вам у свій час. Просто я думаю, що поки нової школи немає, але може з часом бути, для цього Ви й працюєте, і тому покладаю на Вас великі надії. Учениця «лікнепу» Галина Севрук, мабуть, підсвідомо відчула потребу (та це, зрештою, і всі ми з власного досвіду знаємо, що дало нам народне мистецтво) перейти до дальших пошуків. Лікнеп добре, але то ще не аптека, а

коли буде, то це буде вже погано. Рух до мети, до того, що формує уява, — і є прогрес. Бо ж уява так само в русі... Добре, що мексиканці мають добре вивчену мітологію[1]. А ми не маємо записаної й добре впорядкованої. Так, окремі знання, з випадкових джерел. Те ж саме маємо в Індії. Візьміть школу танцю, там має значення й символ, кожен рух тіла, навіть пальця руки.

Як грецьке мистецтво вслід за Єгиптом ґрунтувалося на національній філософії, на символах, на мітології. Ми з вами знаємо символи, що закладені в орнаментах наших? Як на мій погляд, то це досить цікава й складна справа, для вивчення й загального висвітлення якої треба докласти зусиль. І Мєстєчкіна тут мало, бо багато роботи. Мені було сумно, що ми не змогли порозумітися над роботою щодо проектів танцю.

Сподіваюся, що якими б шляхами не йшли до мети наші митці, повернення до манівців не може бути. Тому приклад — Ваша праця, Ваші мозаїки. Щасти Вам, Боже, на цьому шляху! І тому я дивлюся на Ваш здобуток як на велике досягнення нашого монументального мистецтва. Я тепер маю змогу писати й проводити «червону» нитку, як в англійських військових канатах!

... Ваш лист приніс мені велику насолоду, багато дотепів, афоризмів, чудових гострих ракурсів і т. д.! Прочитав його — як випив пляшку шампанського з самогоном! Не знаю, як це б написати в одному слові — чи то «шамогон» чи то «сампанське», у цілому круто й гостро, б'є в голову й межи очі! Радий за таке могутнє поновлення Вашого колективу в особі Віктора [Зарецького].

...Поспішаю поставити крапку. Час на роботу. Бувайте здорові. Працюйте на славу нашого мистецтва.

Вітаю.

Уклоняюся.

Щиро. Опанас

---

[1] Полюбилося мені це слово в написанні М. Зерова. Не міф, а міт. Бо в українській вимові легше сказати замість «міхв» «міт». — *Прим. П. Заливахи.*

Алла Горська до Панаса Заливахи

1967[1]

«На шаблях сидіти жорстко».

Заливашенько,
любимий.
Незаплямоване!
Сонечко!
Як Вам це вдалося?
2 місяці — криза.
Геніальний авантюризм, шарлатанство.
Серце розірвалося, знов зрослося.
Пожмакане,
криве, проте,
дідько його
забирай, б'ється.
Потім 2 місяці — пекельна праця.
Продовження.
Ескізи.
Цікаво.
Працюємо в складі: Зарецький, Зубченко, Пришедька (її чоловік), я[2].
Вилигуюся, як к-ва в пасльоні,
бо Гаращенко наді мною.
Чи хто там у Вас?[3]
Тю, скільки сволоти на кожного громадянина.
«Пироги — не вороги» —
гасло багатьох монументалістів.
Приховане.
На поверхні словоблуддя.

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 49.

[2] У цьому складі виконували 1967 р. мозаїки в Маріуполі.

[3] *«бо Гаращенко наді мною. Чи хто там у Вас?»* — мається на увазі «наглядач», бо П. Заливаха у цей час був у мордовському концтаборі.

Площинність. Плаваюча пляма.
Зв'язок з архітектурою.
Площинність кольорів.
Площинність має свою історію.
Європейська перспектива — поверхова — момент.
Ассирійська перспектива — суть подій.
Спустошеність духовного життя — формальні пошуки.

Мексиканці!

Соціальна подія.
Трагічність народного життя.
Звернулась до образів, об'ємів.
Суть, трагедія, народи, герої. Весь оркестр!

Алла Горська до Панаса Заливахи

05.10.1967[1]

Опанасе!

Читаю зараз, перекладаю (домашня робота) деякі висловлювання Пікассо. А саме: «Бесіда з Маріусом Де-Зайсом. 1926 рік».

Ви мене поволі навчили висловлювати свою думку, враховуючи, що у людей може бути інша. Вчили Ви, може, занадто дипломатично, але важливі наслідки, а метод — як робочий процес. Так, на мою думку, Пікассо — переконливий у своїх поглядах. Проте не все мені зрозуміло. Тому хочу учнівськи запитати Вас про дещо.

Можливо (у, чорт!) Вам знайома ця бесіда, але дещо нагадаю Вам.

«Мистецтво завжди було мистецтвом і ніколи не було природою, починаючи з перших художників — «примітивів», твори яких так відрізняються від природи і аж до тих, хто вірив нібито природу треба відтворювати такою, якою вона є (Давид, Негр і, навіть, Бугро (не знаю

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 49.

Бугро)). З погляду мистецтва існують не форми конкретні і абстрактні, а тільки форми, брехня яких в більшій чи меншій мірі переконлива. (На початку бесіди Пікассо каже, що мистецтво не є істина, а брехня, але така, яка вчить людей збагнути істину. Принаймні ту, яку люди спроможні осягнути).

Необхідність цієї брехні для нашого духовного «я» не викликає найменшого сумніву, так як з її допомогою ми формуємо наш естетичний світогляд».

Мені не зрозуміло, чи змінюються естетичні погляди людей залежно від зміни сприйняття ними світу. Мені здається — так. Але чи існують які-небудь абсолютні естетичні норми?

Чому твори художників, у яких був інший естетичний світогляд, викликають у нас, сучасних глядачів, почуття актуальності?

...«Для мене мистецтво не має ані минулого, ані майбутнього. Якщо витвір мистецтва не живе в сучасності, то про нього, взагалі, не варто говорити. Мистецтво греків, єгиптян і великих художників інших часів — це не мистецтво минулого, в наші дні воно, можливо, більш життєве, ніж будь-коли». (Чому?)

...«Різні методи, які я застосовував у своєму мистецтві, не можна розглядати як ступені розвитку на шляху до якогось невідомого ідеалу у живописі. Все, що я робив, я робив для сучасності з надією, що це завжди буде сучасним. При цьому мене ніколи не хвилювали пошуки. Якщо мені хотілося що-небудь висловити, я так і робив, не думаючи при цьому ані про минуле, ані про майбутнє». (Як Ви це розумієте?) «Я не думаю, що в різних методах мого живопису використовувались докорінно різні елементи. Якщо предмети, які я хотів зобразити, вимагали іншого засобу відтворення, то я й приймав його без будь-яких коливань. Ніколи я не робив дослідів та експериментів. Якщо у мене було що сказати, я говорив це так, як це, на мою думку, треба було сказати. Нові мотиви неминуче вимагали і нових методів. Та це не має

нічого спільного з поступом чи розвитком. Тут відбувається лише пристосування засобів висловлення до ідеї, яку хочеш висловити».

Опанасе!

Як Ви думаєте, чи багато ми приділяємо уваги пластиці втілення наших думок?

«Кубізм».

У мене виникла думка (це схоже на відкриття велосипеда), що писанки — самостійне мистецтво. Геніальний винахід нашими предками форми для втілення свого естетичного світогляду.

Я нічого не знаю про писанки. Сприймаю як все. Працюю четвертим поясом (за карате), тобто серцем. Цікаво. Чому художники обрали саме таку форму? Чому саме на нашій землі стався цей винахід?

А може, це було у інших?

Читала сьогодні про писанки. «Гуцульщина» В. Шухевича. По Шухевичу писанки виникли за часів християнства. З усіх легенд, які він наводить, найцікавіші про значення існування писанки, тобто існування народного мистецтва, існування народу.

Алла Горська Панаса Заливахи

1967[1]

Заливашенько,

Опанасе,

сонечко рідне!

Добридень!

Серце ниє, кривавиться, Земля сторчма стає. Що з вами? Івано-Франківськ. Камера, грати, коридори, охоронці, слідчі. Слідчі, коридори, охоронці, камера, грати. Що з Вами? Повітря київське набито до краю передбаченнями? Аж дихати важко. Кожного дня «чи буде суд, чи буде кара...».

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 49.

І невідомо.

Напишіть.

Працюємо. Робота бісить, перекручує, відбирає, дає. Кераміка. Кора. Дерево. Картони фресок для гуманітарного корпусу університету. Мабуть, не буде. Фотографії надсилаю (4х2,5 м в натурі). Невеличка виставка в Москві. Монум(ентальне) мистецтво. Фотографії. Давали: Донецьк — школу, Жданів — «Дерево життя», «Птах». — «Вітряк», «Полтаву». Взяли: 1. Архітектуру школи — боковий фасад, два бокові торці. 2. «Вітряк», «Полтаву», «Прометеїв», Жданів не взяли. Подача ні к чорту. Лобова, тупа. Задум мистецький навіть у фотографії потрібен. Робимо декілька робіт на виставку.

Що з Вами? Може, скоро працюватимемо разом? Ілюзії?

Ліна (Л. В. Костенко. — *Л. О.*) пише.

Іван Федорович (І. Ф. Драч. — *Л. О.*) готує сценарій. Закінчив нещодавно з Осикою (Л. М. Осика. — *Л. О.*) фільм по Стефанику «Камінний хрест».

Іван Михайлович (І. М. Дзюба. — *Л. О.*) пише. № 1. «Дружба народів». Рецензія. Леся Українка.

Іван Олексійович (І. О. Світличний. — *Л. О.*) перекладає.

Мерзлікін (М. М. Мерзлікін. — *Л. О.*) виставу показав — «Чортів млин» (чеських драматургів Я. Дрди та І. Штока). Аншлагом іде.

Нероденко (В. М. Нероденко. — *Л. О.*) відсвяткував десятиріччя «Веснянки». Жовтневий палац. Великий концерт.

Людочка (Л. Семикіна. — *Л. О.*) — моделі сучасного українського одягу.

Севручка (Г. Севрук. — *Л. О.*) — кераміка.

Що з вами? Напишіть.

Цілую.

Алла

Всі цілують.

Чекаю.

Алла

Алла Горська до Панаса Заливахи

січень 1968[1]

Опанасе, сердушко,
що не озвались до мене?
Явас. 13 січня.
Темрява, хуртовина. Розвід.
16.30—18 год.[2]
Застигла бажанням впізнати. Де Заливаха? Де Заливаха? Де?
Переконана була — впізнаю. Ні. Всі пройшли.
Розчавлена під стовпом: «Стой, проход воспрещен!».
Повернулася до Києва.
Нарікання, мабуть, справедливі: «Інтелігентщина, гукати треба було».
Гукатиму.
Вам писатиме Ігор Кудін. Хоче забрати портрет.
Не віддавайте. Якого чорта роздавати речі, коли Заливасі необхідно буде переглянути свій доробок. Не віддам нікому і папірця з Вашим Духом.
Працюємо. Зарецький, Плаксій. Я. Із Зубченко розійшлись. Хоче вона туризму, навіть не інтелектуального, в етнографію. Туристами скільки можна бути? Сучасність чекає. Туристи чи судді? А суддя переконливий, коли мовою сучасності розмовлятиме.
Гончар, «Собор».
Собор і комбікорм.
Собор в риштованні.
Собор і Бітлз.
Собор і Заливахи.
Собор і моря-багнюки.
Собор і вбитий, пардон, тільки поранено.

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 49.

[2] Алла Горська їздила до П. Заливахи у Мордовію. Підходила до огорожі табору.

Образ. Добре. А художні засоби, мова ще «Тронки», «Прапороносців!»

Чи є то суттю образа?

...Славко (Чорновіл. — *Л. О.*), кум, як філософ виступив, узагальнив сучасні явища. Мерзлікін «Сто тисяч» зробив. Сучасний, зараза! Танюк — «Казки Пушкіна», теж. Ми — наполовину зарази. Ресторани «Полтава», «Вітряк» у Києві. Низка така: «Полтава» по дорозі на Бориспіль. «Вітряк» — за Виставкою, «Верховина» за Святошино, Федір та Іван Манайло. «Млин» у Гідропарку, Яблонська молодша. «Мисливець» там же. Відверто, скептично ставилась, проте помилилась.

Фотографій ще немає. Кінчали 5 жовтня. Потім сніг. Сонечка мало. Колядки сонячні. Так заняті. Потім весілля Прядкове у «Полтаві». 27 січня. Пили смачну, стерво, горілку «Українську» за Ваше та хлопців здоров'я.

Роботи Ваші недавно знов переглядали. Сварили... «Борітеся — поборете», а колір ліричний, лінійні форми теж, в коло вічного спокою замкнено.

До жінок Ви лагідні надмірно, душу їх у нашому часі вивертати не наважуєтесь. Проте «Портрет фотографа» — вивернули, розп'яли, висловились. «Автопортрет» — Суддя до Славка: «Де ви взяли фотографію Заливахи в таборі?»

Натюрморт «Весна» білим вогником квіточкою у темряві світиться. Напишіть, чи згодні з Архипенком, що винахід — головне у творчості. «Всесвіт» №1. Напишіть, як Сікейроса сприймаєте. З чим згодні, з чим незгодні. «Дніпро» № 1. Поговоримо.

Цілуйте Богдана (Гориня. — *Л. О.*).

Були в нього вдома. З мамою його та з батьком, та з маленькою Оксанкою зустрілися.

Цілуйте Сашка Мартиненка.

Скоро побачимось.

Алла Горська до Панаса Заливахи

09.02.1968[1]

«На шаблях сидіти жорстко».

Опанасе Івановичу!

Легендо наша люба, чорт Вас забирай!

Добридень!

Дійсно, Опанасе, Ви стали вже святим. Не вистачає німбика, рожевої с...ки, крилець, і Ваше місце на небі. Так сюсюкають навколо Вас, ніби Ви пригодні тільки для молитви.

Вам, Опанасе, важко буде повернутися з «неба—табора» на землю—волю, повернути собі земне ім'я. Ще одне з єзуїтських катувань.

Я раптом відчула Вас живим з однієї незначної деталі з табірних оповідань Сашка М[артиненка]. «О, Опанасові ракурси», — подумала я, — «жив притчево-лагідний, щирий Опанас, ластівко, чортушко не в лоб, а збоку».

Опанасе, ми дихаємо і навіть весело.

Бородай і Шаталін[2] дуже чемно прижали дверима пальці членам Пленуму, виключили нас зі Спілки. Люду (Семикіну. — *Л. О.*), Галю (Севрук. — *Л. О.*), мене. Від нас вимагали каяття, а ми ніяк не могли зрозуміти, чому маємо бути б...ми. Я залишилася з твердим переконанням, що рад[янська] влада тримається не на б...ях.

І справді, Шаталін, який прикривав свій антирадянський гріх листячком катувань, виявився імпотентом, забалотованим масами.

Маестро Бородай ще живий. Нагло, таємно відібрав у Лисенка пам'ятник на площі Калініна, а у Синькевича, Фуженка, Грицюка — ансамбль «Бабин яр». Автори

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. Спр. 49.

[2] *Бородай і Шаталін* — Бородай — народний художник УРСР, заступник голови Правління СХУ. Шаталін — засл. діяч мистецтв України, голова бюро по Київській області при правлінні Спілки художників та парткому СХУ.

протестують публічно, обвинувачують Бородая в гангстерстві.

А Бородай тим часом (зробив) народив пам'ятник чекістам на площі Дзержинського: дві відрізані, закуті з усіх боків голови. Що він хотів цим сказати?

Ми працюємо зараз в м. Краснодоні. Створюємо культову споруду — музей «Молода гвардія». Це надзвичайно цікаве, абсолютно нове, сучасне рішення музею. І саме музею молодогвардійців — людей, які духом не скорилися фашистам, загинули.

Архітектор [Володимир] Смирнов (він працює з нами і на стелі, і на фризі) вже мовою арх[ітектурних] форм створив образ піднесення, ствердження Духу. Екстер'єр — куб (30 м на 30 м). Верхня частина, 9 м, глуха, облицьована вірм[енським] кремовим туфом, стоїть на 4 м суцільного скла. Така вага давить на нього і не розчавить. Над входом — великий козирок, над ним викарбувана в металі «Клятва молодогвардій[ців]». 9х3.

Навколо всього куба, прямо над склом у туфі, на висоті однієї плити, вирізьблені імена всіх молодогвардійців. В інтер'єрі великий зал на весь арх[ітектурний] об'єм. Верхнє освітлення. Другий поверх — антресолі (як хори), вхід на них по пандусу.

[Навпроти входу примикає до антресолей протилежної стіни стела (олтар) на всю ширину внутрішнього об'єму залу і висотою майже до стелі. 16 м х 7,6 м.

Стела — мозаїка (фреска).

На антресолях — фриз, як пасок навколо всього об'єму на висоті 2-х метрів, висотою 1,7 м. Всі опори — ферми — сховані під навісною стелею верхнього освітлення. Колосальний вільний об'єм, з акцентом — кольоровою мозаїчною стелою: «Прапор перемоги».

Фризи антресолей — молодогв[ардійці] в історії нашої країни, з акцентом на їх бойових справах. Тут же зв'язані фриз та експозиція.

Працюємо ми з травня місяця, майже рік. 6 місяців робили ескізи. 2-й місяць працюємо на стінці. Картон

перенесено на стінку. Вирішили в пластиліні рельєф під мозаїку, почали рельєф на стінці.

І тут знову Бородай. Заніс над нами меч. Для нього важливо ствердити власну особисту позицію. Для цього він запросто жертвує інтересами держави. Якщо вгорі твердо не підійдуть до рішення цього питання, то меч, що опустить Бородай, попаде не по нас, він оскопить одну з необхідних державі ідей.

Доля цієї роботи буде вирішена остаточно за тиждень.

Я напишу Вам.

Ось так живемо. Підтягнули животи, бо Бородай перекрив фінансування, проте працюємо, як вовки. Нам не звикати до 30 коп. на обід.

Правда, Зарецький поїхав до Києва позичити на всіх грошей. Це вже дрібні деталі. Я була хвора в кінці листопада, до середини грудня. Хвора серйозно. Вперше зрозуміла без всякого кокетування, що скоро помру — протягом 20 років, починаючи від сьогодні! Цікаво.

Зараз все нормально, тільки стара, чорт, стала.

Опанасе, ластівко, вибачте, що мало пишу. Весь час, як на вулкані. Важкувато з часом. Скористалася з того, що нам ніяк не дістануть цемент марки 500. Сьогодні неділя, ми в простої.

Цілую Вас гаряче.
Вибачте за помилки,
цілую Вас.
Алла

Панас Заливаха до Алли Горської

26.02.1968[1]

«Зазимую тут і залітую»

Здоровенькі були, Алло! Вітаю з Весною Вас!

Трошки сумно стало від Вашого листа. За снігом і темнотою розгубився, тим більше, що не сподівався, як

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 49. На конверті адреси: —4, вул. Рєпіна, 25, кв. 6, Горській Аллі О. Мордовія, Явас, п/я 385—11—16 Заливаха. На штампі: 26268.

можна поєднати Вашу «Історичну шубу» і бурки, тому тільки згодом переконався, що сніжна і величава постать належала Вам, Алло!

Хоч і пізно дякую, а все ж прийміть слово шани і подяки!

Багато зараз читаю. На жаль, журнали з мистецтва — як «Умані», «Новини» та «Мистецький огляд» до мене, певно, не дійдуть. Тож і був радий прочитати в «Дніпрі» Сікейроса. Богданові (Гориню. — *Л. О.*) не сподобалося, вибачте, вжив не належне слово. Зараз спливло на думку порівняння: Сікейрос — то є мексиканський Довженко. На мій погляд, це досить-таки вірно. В газеті «Советская культура» було декілька статей про виставки митців Союзу, в яких автор досить уважно простежує основу мистецьких проявів у творах із національних республік. Бачу, що є олія в голові у людей. Правда, мудрувати легше, ніж щось створити. Основа справжнього мистецького твору великого лету полягає в сакральності, колись-бо так було, навіть митець молився і постився перед початком творчого акту. А Пікассо каже — коли я беру пензля до рук, то ще не знаю, що створю. Мудрець сказав одного разу: все можна взяти від чужинця, окрім віри. Віра, взята у чужинця, не спасає, а губить. А Сікейрос не послідовний у своїх уподобаннях, дещо змішує різні площини й тому впадає у власні протиріччя. Але то, мабуть, хвороба часу. Дуже багато гарних думок, висновків, що стосуються коріння пластики. І національної форми. Коротше: демагогічність там, де він позичає віру в інших, молиться чужим апостолам. Ще і в Шевченка зазначено — коли в своїй хаті своя правда, і сила, і воля. А для монументального мистецтва властива символіка. Простежте єгипетське, індійське, китайське та інших народів монументальне мистецтво. Ви переконаєтесь, що в основі всього лежить філософсько-естетичне осмислення в символах себе і свого місця у Всесвіті. Греки, стародавні, мали свою міфологію, свій епос. На його основі і побудували своє монументальне мистецтво. Згадує про

це й Енгельс. Гарна і дотепна була стаття в січневому номері «Ранку», на останній сторінці про місяць січень. Як людина мистецька дивиться на сили природи, переосмислює згідно зі своїм буттям явища природи. Це є тим ґрунтом, на якому базується монументалізм. Ще є багато плутанини з термінологією: монументальне мистецтво, монументально-декоративне, просто декоративне, народне, прикладне.

А коли в журі головує декоратор, якого Ви називаєте чомусь театральним, пробачте, художником, то, мабуть, посилиться декоративність. А що багато лізуть на стіну, то зрозуміло, бо Шишкін та Левітан не дають копій. А зади тверді, як умивальники. Добре було б, коли б лізли на свої власні стіни. Адже на селах жінки самі собі розмальовували хатні стіни та печі півниками та квітами. Треба мудрих порадників. А все ж таки не журіться, дорога Алло, все сі рухає! По тону листа чую, що Ви трошки зморені, знервовані.

Бережіть себе, прошу Вас. Захоплений Вашим стилем листа! Віртуозно кпите з мене! Схиляюсь перед Вашим гумором.

Почуваю себе, самі розумієте, добре. Надходить весна, буде більше сонця, то і настрій буде кращим. Висилати мені посилок не треба, я не заслужив ще. Творчих успіхів вам і вашому колективу, натхнення та міцного цементу! Хай буде якнайкраще! Дякую за Ваше запрошення пристати до Вашого колективу, — готуюсь, читаю, вивчаю, щоб бути гідним. Я, мабуть, трошки нагадую сам собі учня школи Піфагора, який перші п'ять років мусив тільки слухати і мовчати, а після ...вже міг вступати в бесіду. Поквапливість не завжди корисна. Вітайте своє оточення.

Ваш Панас

На все добре!

Алла Горська до Панаса Заливахи

11.02.1968[1]

«На шаблях сидіти жорстко».

А у мене вже куприк болить. Стала стара. А втім, пам'ятаю: «Ты, Иван, спишь, а мне нужно тебя вязать». Так казали татари, коли нападали на Київську Русь.

Заливашенько,

Опанасе,

Опанасе Івановичу!

Добридень!

Які Ви галантні! (листівка до Надійки[2]).

Який галантний гумор!

Більшість дам світу любить галантність. Ви кохаєте дам. А дами так Вас люблять, і я теж. Проте замість галантності, я би воліла знати точно — в чому демагогічність Сікейроса. Вам і так, Опанасе, затикають всі дірки і спереду, і ззаду, так невже не можна, приймаючи велику милість — листівку раз в два місяці, написати точно, у двох словах — в чому цінність, а в чому демагогічність Сікейроса. Ваша фраза — типова демагогія — ніякого обґрунтування.

А поки Ви «міркуєте», то у нас у Фонді вже замість комісії, тобто замість художньої ради з 15 фахівців-монументалістів, що затверджувала ескізи і приймала роботу, тепер буде рада — сталінська трійка: з трьох станковістів.

Причина: 1. Комісія з Москви, яка вимушена визнати, що стан (художній) монументального мистецтва на Україні кращий, ніж в Москві. (А Іван не спить, а треба, щоб він спав). 2. Фонд «живописний» виснажений до краю. А комфорт? А шлунки? А с...и? Все г...о станкове полізе на стіну. Правда, це важко фізично, проте можна

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 49.

[2] *Надійка* — Надія Олексіївна Світлична.

найняти «негрів». Ну, а про мистецтво вони ніколи не думали, а Земля їм і не снилась. Гроші, гроші! Які криваві жертви приносять богові «гроші» мешканці великої зони, плазуючи перед тим богом, захлинаючись у власному г...і, яке вивалюють тоннами на Землю. Асенізатори сидять по таборах. Ось він, сучасний бог — «гроші». При чому тут Сварог, Ярило, Перун?

Сучасник конфіскує у Перуна волів та привезе у мішку Ярила новому богові «гроші».

Може, продасть ту старовину за пару десяток.

Ідея, витворити треба цього бога. Взялися, Опанасе Івановичу?

І знов же цілую Вас, як і тисячу років тому.

Цілуйте хлопців: Богдана [Гориня], Сашка [Мартиненка].

Сніг іде у нас, та і у вас, мабуть. Ви у фуфайках. А одного я бачила начальника, морда, як два табори, чорний кожух, як хмара, зуби металеві і клик збоку. Зачарував він мене, вітайте.

«Стой, проход воспрещен!»

Цілую.

Алла

Міцно цілую.

Алла Горська до Панаса Заливахи

квітень 1968[1]

Дорогий Опанасе!

Любий мій хлопче!

Заливашенько, зіронько моя!

Одна серед багатьох зірок на небі, до яких простягнуті руки матері, Чумацький Шлях.

Ви їдете, я іду цим шляхом, шляхом людей, для яких життя ніколи не було способом заробляти гроші.

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 49.

Вас почали стріляти в 65-му, нас — 15 червня 1968 р.[1] Серед тих, хто стріляв, був Бойченко [В'ячеслав Олександрович]. Пам'ятаєте, той, що розбив нашого «Шевченка»[2] в 1964 році. Тоді шаталіни рятували Бойченка — вигнали нас зі Спілки. Мало старалися, бо їх це не стосувалося. А тепер, коли на них наступає «монументальна» жива думка, мистецтво колективу, мистецтво, яке духовно потрібне нашій сучасності, мистецтво, на якому не заробиш комфорту живота. Воно вимагає повної віддачі! Ось тут і піднялися ці мертвяки — шаталіни і спокусили Бойченка реваншем, а другого улесливою брехнею, за якою не видно животів, що ось-ось луснуть від газів. Іде загроза для їх штампів. Вони штампують, як фальшиві гроші, найсвятіше: Леніна. Один, два, три, чотири, п'ять на рік: «Ленін в кабінеті», в фас, анфас, в профіль. 700 крб. — 600 — 900 крб. — 1200 крб.

Це тільки фонд! Жахливе злодіяння духу.

Міняють велику правду на мізерні п'ятаки заробітків. П'ятак до п'ятака — 1000 крб. у місяць. А тут іде загроза: «Прометеї» на стіни, народу потрібні (на відміну від їх плісняви — холстів). Преса, визнання і мізерні, на їх погляд, гроші — 100 крб. на місяць.

Ось тут і покотилося: бандерівці, вороги, програма, організація. Нас до стінки: вигнали зі Спілки, заборонено давати роботу у видавництвах, у фонді, відберуть майстерні.

Опанасе! Ластівко білокрила! Не працювати нам разом на стінці. Проте краще бути похованим на цвинтарі людиною вбитою, ніж поза цвинтарем самогубцем-зрадником.

Цілую Ваші світлі очі.

---

[1] 15 червня 1968 р. відбулися збори у Спілці художників України з приводу санкцій щодо тих, хто підписав лист на ім'я Брежнєва, Косигіна, Підгорного.

[2] *«розбив нашого "Шевченка"»* — йдеться про вітраж у фойє Київського університету. Автори: А. Горська, О. Заливаха, Г. Зубченко, Г. Севрук, Л. Семикіна.

Цілую міцно.

Ваша Алла

P.S. Ми, художники, будемо класти клозети керамічною плиткою, а шаталіни будуть клозети викладати на стінах.

Боляче.

Алла Горська до Панаса Заливахи

1968[1]

«На шаблях сидіти жорстко».

Опанасе!

Чортушко!

Тетяна каже, що Ви вдвічі помолодшали. Тобто, коли вийдете, вам буде 20 років.

Посилаю Вам київський подорожник на честь Вашого перебування у Києві. Так близько і так далеко.

Заздрю Вашому вмінню стояти на голові. (Вміла б, була б така розумна, як Ви).

Коли навчуся, то буду писати до Вас так, щоб і Вам було приємно, і Литвинові (вітаннячко йому).

Ні, серйозно, Ластівко, Опанасенько, вибачте, що нічого цікавого, чекаю на розв'язку. Знаю, що це чекання Вам, з Вашого Олімпу, здається нічим. І Ви праві.

Ну, а я ще не вмію стояти на голові.

Цілую Вас міцно, міцно.

Ваша Алла

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. Спр. 49.

Алла Горська до Панаса Заливахи

05.07.1969[1]

«На шаблях сидіти жорстко».

Опанасе! Серденько! Любий хлопче!

Чи дійсно Ви такий худий, сивий та сумний, яким наснилися мені 25 червня під ранок? Прокинулась і цілий день ходила, ніби гору на плечах носила. Бог покарав, що мало пишу Вам. Проте кожного вечора вітаю Вас. Пересуваємось до готелю. Місяць, Чумацький Віз, Чумацький Шлях, Мати, Ваш сценарій. «Добрий вечір, Опанасе Івановичу!»

Були у Києві тиждень. Зазнайомилися з Іваном Г[елем]. Розповів про Вас. Табірна інформація плюс характеристика. (Все, що про табір, незрозуміло, бо сама не була).

Іван, Сашко [Мартиненко], Славко [Чорновіл] в характеристиці Вам розкривали себе.

Іван є святий чоловік. Суттєва святість. Ханжества ні на гріш.

Працюємо. Розпорядження згори ствердило нашу працю. Відкрили фінансування. Живемо жирно: на риштованні з сьомої до дев'ятої. Миємось в неділю в бані, обідаємо на 1 крб. 50 коп. кожний. Живемо у готелі «Україна».

Проте Лесик[2] на утриманні у Надійки. Вона з ним живе дружно.

На стінці нас залишилось четверо. Борис[3] не витримав довгої дистанції. Він спринтер у творчості і з жінками. Ні до полотна, ні до жінки вдруге не повертається.

Працюємо зараз над постатями. Виникає безліч проблем.

Серед інших — проблема матеріалу.

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 49.

[2] *Лесик* — Зарецький О. В., син, 1954 р.н.

[3] *Борис* — Б. Плаксій.

Смальта — король. Скло — королева, сталь — батрак. Кладка: модуль, ритми, кут під світло, від світла, напрямок кладки. Все для виявлення суті образу. Тому зовсім не зрозуміле рішення Худож[нього] фонду СРСР про зміну розцінок на монум[ентальні] роб[оти]. Тепер за ескіз платитимуть 75 % гонорару, за виконання 25 %. Для нас нічого не змінюється: ми і задуму[ємо], ми й виконання. А ось розділення цього процесу призведе до високотехнічної халтури. Самі розумієте, Опанасе: по Вашому ескізу чи напише хтось полотно. (Правда, Ви запобігливо позбавлені державою проблематики творчості. Ось скоро п'ять років. Чотири роки без двох місяців).

Повернемось до суєти. Проте «москвичі» Васнецов, Корольов[1] та ін. давно вже не виконують своїх ескізів. Через рік і два місяці подивитесь на прикладі кінотеатру «Октябрь» (Москва, Арбат), до чого це призводить: технічне вихолощення ідеї. Тому мене дивує, як керівництво пішло «на поводу» у бариг.

Власне, після Вас, інших, нашого виключення зі Спілки мені час перестати дивуватись.

Але Монтень сказав: «Пока человек живет, он надеется».

Наш музей — це єдина за своєю образністю споруда в світі. Гарно. Роботи ще багато. Режисує Зарецький. В монум[ентальному] мистецтві необхідний режисер. Гадаю, що Борис пішов ще й тому, що де в чому не згоден із Зарецьким.

Для Вас, Опанасе, після табірної режисури чиясь режисура в мистецтві буде нестерпна.

Група художників подорожувала 9—11 травня по Чернігівщині. Я побачила Ніжин вперше. Не знаю, чи були Ви там. Якби я не могла жити у Києві, жила б у Ніжині. Читаю «Инквизиция в раю» Алві Бессі. Надішлю Вам. З'явилась у мене думка про моє волосся. «Я фарбую його багато років. Ховаю сивину. Хочеться бути молодою

---

[1] *А. В. Васнецов, Ю. К. Корольов* — керівники фонду СХ СРСР.

навіть у сорок років. Фарбування не рятує: морда стара, тіло ні к чорту, а здоров'ячко на 60 років. Проте все одно фарбую волосся. Вбиваю його. Ходжу з мертвим. Але корінці живі. Ростуть. Я знову вбиваю. Вони знову ростуть. Є небезпека, що перепалене пергідролем волосся відпаде.»

Опанасе, я читала Ваші листівочки, де Ви себе дідусем називаєте.

Ліна[1] народила сина. Повернетесь, народите сина, щоб не було переводу козацькому роду.

Цілую Вас міцно, міцно.

Ваша Алла

Алла Горська до Панаса Заливахи

03.08.1969[2]

«На шаблях сидіти жорстко».

Опанасе Івановичу, Соколе ясний! Добридень!

Вас пресують? Поздоровляю з новосіллям. Відправила Вам дві бандеролі, лист, листівочку, все з повідомленням. Одержала одне повідомлення за першу бандероль. Зелений підпис Ваш втішив. Пишеш і не знаєш, чи отримаєте Ви листи. «Тоже хорошо».

Надіслала Вам «Троцкизм — враг ленинизма».

Дуже цікава історія боротьби.

Проте жодного документа Троцького. «Тоже хорошо».

Буду надсилати потроху грошей на Вашу книжку-заощадницю. Знадобляться. Ви ж вийдете у світ коротких спідниць, гучних фраз, відмовлень у прописці, роботі. Єдине, що Вас не обходитиме, — відмовлення у коханні.

---

[1] *Ліна* — Ліна Костенко.

[2] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 49.

Опанасе, любий, писала Вам про нашу роботу. Зараз вона десь наприкінці. Хлопці, Зарецький та Володя Смирнов[1], поїхали відпочити. Я залишилась, доки не приїде Сашко Смирнов[2] з відпустки, а там майну на два тижні на Івано-Франківщину.

Робота цікава. Колись, як схочете, подивитесь. Після стели будемо братися за фриз. Це теж в центральному залі, в цьому ж залі на антресолях другого поверху. Там буде експозиція. Четверо луганських художників працюють над рішенням експозиції. Фриз буде органічною частиною її. Фактично це буде історія Радянської влади на конкретному матеріалі краснодонської «Молодої гвардії». Матеріал виконання — розпис. Ще півроку роботи. Мінімум.

Земля тут стара, териконами увінчана.

Люди дивні. Навіть ті, що тут народились, згадують не цю землю, де вперше ступили босоніж, а ту землю, звідки їх батьки.

Дівчата — милі у своєму бажанні кохати, віддаватись. Хлопці — господарі життя, раби модняцьких пісеньок, краваток, штанів, нейлонових сорочок. Жінки грубі, багато грудей, литок, стегон. Невичерпний секс. Невичерпні страждання біля чоловіків, які п'ють, дітей, яких треба годувати, вчити, грошей, які треба заробляти. Нас завжди питають: «Сколько получаете?». А потім просять камінці для акваріуму. Я скаженію, матюкаюсь. Від молодогвардійців — до акваріуму.

Опанасе, Ви, напевне, вже маєте «Писанки» Биняшевського[3]. Я ще не бачила, тільки чула. Світ близький до Києва, світ далекий до Києва.

---

[1] *В. Смирнов* — архітектор, художник, автор проекту комплексу Музей «Молода гвардія».

[2] *О. Смирнов* — брат В. Смирнова, художник, виконавець мозаїки.

[3] *«Писанки» Е. Биняшевського* — невеликий альбом, виданий у видавництві «Мистецтво».

Алла Горська до Панаса Заливахи

12.08.1969[1]

12 серпня, вівторок, вечір, 1969 рік

Любий Опанасе!

Тільки чорт знає, чи доходять до Вас мої листи! Принаймні в попередньому писала, що чекаю на Сашка Смирнова. Він приїхав. Два місяці я у Краснодоні. За цей час народила дві з половиною постаті. Та маленьку «творчу» (малюнок поки що). Працюю по 14 год[ин].

Сашко приїхав.

Я їду до Івано-Франківська на тиждень. Квиток — проблема. Проте останнім часом я навчилась не тіпатись, доводити почате до кінця.

На Івано-Франківщині мусять бути Зарецькі: середній та молодший. Вони погано виховані — не пишуть мені. Та, до того ж, у них коаліція.

Зарецький-молодший вже другий рік влітку півтора місяці працює різноробом на археологічному розкопі в Білогородці під Києвом. Цікаво.

Навіть заробляє по 1 крб. на добу. Минулого літа хотів купити програвач. Я «позичила» на монументальну роботу. Лесик вже великий лобуряка — 187 см, вуса і т. ін. Товаришує із Зарецьким-середнім. Я була з ним у подорожі (Спілка худ.) по Чернігівщині. Лесик здивував мене справжнім зацікавленням старовиною. Ще більше здивував мене Ніжин. Закохалась у це місто. Якби не могла бути у Києві, жила б у Ніжині. Друге сильне враження — «літра молока». Один художник, може, Ви й знаєте його (він найганебніше покаявся з тих, хто каявся), з дружиною, як і всі 30 людей, довго непередбачено чекали на паром під Новгород-Сіверським. Їстоньки захотілось! Дістали 3 літри молока. Дружина художника по-діловому налила собі літр, дітям та інш[им] дісталось по ковточку.

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 49.

«Літра молока»!

Ластівко, Опанасе, розважаю Вас, а спатоньки хочу, бо місяць-молодик зазирає: «Добрий вечір, Опанасе Івановичу!»[1].

На добраніч, Опанасе Івановичу.

Цілую Вас міцно.

Алла

Алла Горська до Панаса Заливахи

серпень 1969[2]

«На шаблях сидіти жорстко».

Опанасе, любий хлопче!

Знов Краснодон.

Була над Заліщиками[3] над Дністром. Поруч турбаза у старовинному монастирі. Церква, яка виросла з гори. Хлорка тимчасових вбиралень. Секс. Радіола, яка несамовито лінчує повітря, Дністер, Землю найганебнішою похабщиною.

Зрозуміла [Олеся] Гончара.

Зустріла Мороза Валентина. Схуд вдвічі, проте м'язи, тіло в формі. Дуже красивий. Дух випромінює, світло. Сказав про одного слідчого: «Надзвичайно здібний професійно, тільки не враховує духу, тому зазнає поразки».

Валентин хоче працювати. Зібрав багато матеріалу з фаху. Не знаю, чи довго його збираються мордувати пропискою і т. ін. Проте він має славну дружину та хлопця. А твердий, скеля може позаздрити.

Опанасе, і Вас, мабуть, «схудли». Проте Ви пишете вірші. Надійка [Світлична] світилась. Я раділа.

---

[1] *«Добрий вечір, Опанасе Івановичу!»* — так іноді Горська називає місяць.

[2] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 49.

[3] *«Була над Заліщиками»* — йдеться про відпустку, проведену на Прикарпатті в серпні 1969 р. з чоловіком і сином.

Бачила Сашка К[оровая]. І досі живе спогадами 65 р. Може, своїм поверненням Ви знімете гріх з нього. Володя К. одружився, чекає на дитину. Вигнали з інституту, продає книжки. Михайла Ф. не бачила.

Місто Ваше Івано-Фр[анківськ] кожною вулицею дихає Вами. І в'язниця теж.

Надіслала Вам «Ізборник». Це підписне видання. Вициганила.

Цілую Вас міцно, міцно.

Всі чекають на Вас.

Цілую,

Алла

Панас Заливаха до Алли Горської

30.08.1969[1]

«...Так, жорстко...».

Гаразд! Уславлені митці!

Віншую лет у Вашій, Алло, праці! Уболівав, а зараз успокоїв і радісно розвеселив я серце.

Дай боже! Щоб уява не сивіла, бачу — так є, так має бути. Тішусь! Сподіваюся символа пагонам, у стіну яскраво заплетеним. Підносить успіх і ласка Вашої праці й уваги, що духом витаю у небі до хмари!

Уяву забрав я до себе, щоб оком уздріти стіни музею та Вас у веселому стані й усмішку лагідну друзів і барви помащених іскрами кольорів ясних.

За Вами скучаю та працею; ритмів, закритих очам і серцю українця, шукаю, жерців архаїчне надбання, забуте нащадками пізнього стилю сучасного...

Ваше терпінням і мужністю серце наповнене, добрим і чулим, офірує радість і силу, нам і нащадкам приємну...

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 49.

Щиру подяку складаю боржника збанкрутілого, маю надію, що тимчасово, бо ваш оптимізм і мені передався листами смутно-веселими Вашими.

Читаю сліпого письменника-класика, дивуюся духу людини.

І ще: вчащати до лазні раджу щоденно: приємне для тіла — радує зморену душу!

І ще: кладка скелець у ритмі сучасному смальти буде дрібною, гадаю.

І ще: радо радію радістю Вашою — пізнати людину, не знану раніше, — це дару подібно небес. Івани — бо любі Перуна посланці, шану їм щиру свою я складаю уклінно.

Одарену Ладою Ліну дарунком кохання — вітаю!

Вже осінь, і листя пожовкле нагадує марну золота ціну за вічність і долю, спадає, кружляючи ясно, Сварога вогнистого відблиском. Що розум спокійно омислює — серце не може сприйняти належно, бо вічність є зміна постійна. Люстро у русі нами відбитої вічності свідком являє закони природи.

І вічність імущому радісно, — тяжко повірити, — бо серцю і розуму важко збагнути вічності змінно-незмінні закони, того і лякає свідомість ідучого. Нероздільні-бо радість і сум у людини. І тому і я радісно бачу безмежну гармонію вічної зміни — свою вечірню годину та зорю ранкову маляти.

Бандеролі і Котляревського одержав. Удачі бажаю у подорожі Вашій і відпочинку, щоб сили набратись для праці. Коли плануєте закінчити оформлення музею молодогвардійцям? Радо попрацював би і я у вашій бригаді. Сподіваюсь на майбутнє. У нас вже коло тижня чудова погода, а вчора розглядав місяця — як «млинове коло», майже легіт, побілена стіна, нагадало далеке, рідне, що й не сказати. Можна тільки зітхнути і помовчати.

Бажаю найкращого Вам і талановитій родині вашій.

Дай боже! Цілую Ваші талановиті руки.

Щиро Ваш Панас

P.S. А я ніяк не можу уявити Вас з іншим волоссям, ніж біло-золотавим! Хоч і сивини є дуже гарні, яскраво колоритні (?)

Дивився недавно фільм про негрів, дядю Тома, сивого старого негра, розумного поводиря.

Негрові добре бути сивому — контраст чорного і білого! А глянув на себе — щось не дуже радісне видовище, але треба усвідомити, може, й дійсно все то те є надбання?..

Будьмо! «Гетьте, думи, ви хмари осінні...»

P.S. Вечорами дивився фільм. Кіножурнал про Вас і Ваших майстрів мозаїки. Ваші руки, мозаїки школи. Ви на риштуванні...

Чудово!!

Дякую сердечно!!..

Алла Горська до Панаса Заливахи

24.09.1969[1]

«На шаблях сидіти жорстко».

Любий хлопче, Ластівко, Опанасе!

Працювала у неділю. Не написала Вам листа. Робимо голови[2]. Спочатку почали занадто кугутськи — «серйозно». Зарецький зробив кольорові розробки. Академічно — вічне рабство. Почали. Я підняла «повстання на риштованні»: немає образного кольорового рішення голів. У той же день кайдани академізму було скинуто — рішення знайдено. Кінчаємо голови. Щодо Зарецького, то з нього монументалізм в значній мірі вибив академізм. Я кохаю «стінні» проблеми, камінці, як кохають чоловіка.

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. Спр. 49.

[2] *«Робимо голови»* — йдеться про мозаїку у Музеї молодогвардійців у Краснодоні.

Йшла втомлена після роботи у неділю. Розглядала людей, дітей. Згадала про «сенсацію», вміщену у «Неделе»: хлопчик-немовля потрапив до вовків. Його знайшли через сім років. Серед людей він залишився вовченям. Жодної людської ознаки не набув і помер.

Вчора звечора місяць «Добрий вечір, Опанасе Івановичу» був захмарений: «у Опанаса гидкий настрій, неприємності». Вночі був дощ. Сьогодні місяць повноликий, сяйво навколо: «Е, Опанасу покращало».

Опанасе, соколе ясний, гастролювали у Краснодоні хлопці, київські поети: Забаштанський [Володимир] та Тимошенко [Борис]. Була на одному виступі. Загалом добре. Речі цікаві і слабкі. Діти сприймали поетів добре. Більшість дорослих об'їлася побутом. [...] Із гастролерів проходить аншлагом сексуально-темпераментна циганщина. А звідти й ставлення до роботи. Побачили б Ви, Опанасе, якість робіт на нашому будівництві! Не розумію держави — стільки втрачати, створюючи бидло. З Києва, крім кількох телеграм заради ввічливості, нічого не маю. Проте нікому й не писала, навіть Надійці, скучила.

Розсюсюкалася вже вкрай. Сьогодні на стінці була сердита й добре себе почувала, а зараз, звечора, розповзлася.

На добраніч, Опанасе Івановичу.

Цілую Вас міцно-міцно.

Не сваріться.

Алла

Панас Заливаха до Алли Горської

24.09.1969[1]

«...Жорстко».

Доброго здоров'я, Аллочко!

Моє шанування всьому Вашому творчому колективові! Нещодавно мав велику радість бачити Вас у кіножурналі

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 49.

про мозаїки Києва та Донецька. Щиро дякую за листи і бандеролі. Бандеролі з листопада місяця уриваються, тільки дві на рік. І, як цензор сказав, від родичів. Дякую Вам за теплі слова за подорож.

Писав листа на Вашу київську адресу, на Рєпіна, але, мабуть, не отримали. А чорнобривець Ваш зберіг київські запахи! Натхнення Вам творчого! Головне, щоб душа не сивіла, а решта то все — до ясного. Бувайте, дорога кумцю, в гарному настрої!

Вітання всім родичам.

Цілую, щиро.

Ваш Панас

Панас Заливаха до Алли Горської

18—24.09.1969

З Днем Народження вітаю!
Щастя й долі Вам бажаю!
Шлю кохання Вам і квіти —
Разом з Вами й нам радіти!
На шаблях сидіти жорстко —
Будь здорова і весела,
Наша люба, ніжна Горська!

Аллочко! пробачте, що не вчасно здоровлю Вас з Днем Народження, бо тільки-но з грошового переказу довідався про дату! Посилаю уривки з незакінчених поем.

Цілую, вітаю, обнімаю!

Ваш Панас

Алла Горська до Панаса Заливахи

28.10.1969[1]

«На шаблях сидіти жорстко».
«Аби душа не сивіла».

Опанасе! Сердушко! Добридень!

У суботу, тобто 25/X, бачила «Добрий вечір, Опанасе Івановичу». Ясний, філософськи спокійний. «Е, — думаю собі, — це Опанас був, мабуть, у бані». Та на одній нозі скок та скок. Закінчили маленьку мозаїку. Сідаю я на фриз. Зарецький сидить вже на ескізах. Перші робили рік тому. Тепер чистимо, переробляємо, зв'язуємо з експозицією. Коли робили перший варіант, я наполягала на життєвій конкретизації матеріалу.

Фриз[2] робився без експо. А тепер, коли в експо конкретний матеріал, хроніка, то фриз вимагає більших узагальнень.

Я бачила, і Ви побачите, кінофільми («Вечір на Івана Купала»), побудовані на чисто мистецьких узагальненнях. І я бачила кінофільм «Дамы и господа» (Італія — Франція). Конкретний, життєвий матеріал, але настільки відібраний, що примушує глядача самого працювати — робити узагальнення. Здорово. Народний принцип. Леонардівська «Джоконда» — просто жінка, а в ній — вічність.

А Бондарчук у «Войне и мире» взагалі глядача не вважає за людину — всі події на екрані розтлумачує з допом[огою] авторського тексту (диктор).

Посилаю Вам вирізку з журналу «Польща» № 9 (69 рік) «Пам'ятник героям Вестерплятте». Кожну річ треба дивитись в натурі. Проте мене вбиває сам метод: «загальнолюдські узагальнення». Не знаю, може, помиляюсь. Вгвинтився в мене фільм «Дамы и господа». Провінційне

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 49.

[2] Фриз у музеї «Молода гвардія» у м. Краснодоні. Були зроблені ескізи. Зробити за ними розпис на стіні не дозволили.

містечко, вузеньке коло людей, їх взаємини. І з такої дрібноти витікає суспільний лад.

Кобо Абе «Женщина в песках» («Иностранная литература» № 5, 66 рік). Японське село засипається піском. Його мешканці вдень і вночі відкидають пісок — ніби все. А за цим навала цивілізації на націю, на індивідуальність. І така японська річ за психологією творчості. І чисті узагальнення, і узагальнення через конкретне, і те, й те існує. Аби була Земля наша, її біль, її кров, її Сонце.

Сьогодні вранці був сніго-дощ. А зараз (вечір) вітер б'є у шибки снігом. А Ви, Опанасе Івановичу, напевно, вже по коліна в снігу.

Цілую Вас у вітряні, холодні, солоні щоки.

Щиро Ваша Алла

Закінчили — маленьку мозаїку — «Вугільна квітка» в тресті «Краснодонвугілля».

Алла Горська до Панаса Заливахи

05.12.1969[1]

«На шаблях сидіти жорстко».

Опанасе Івановичу, куме мій дорогий!

Відсвяткували Ваш день народження[2]. Людей зібралося багато. Випили по чарчині. Хто сік пив, хто горілку. Ви пили горілку. Але не співали, бо зібралось, як завжди, невирішених проблем повний фартушок. Кидались, кидались тими проблемами, та й так і пішли з тим, з чим прийшли.

Опанасе, мене позбавлено авторства, бо: «даси каяття, дамо авторство». Працювати можу, а ось імені свого носити не можу. Переходжу на нелегальну роботу. «Хай живе підпілля у монументальному мистецтві.» Галочка[3], Людо-

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 49.

[2] *«Ваш день народження»* — 26.XI.1925 р.

[3] *Галочка* — Г. Севрук.

чка[1] та я збираємось до Федченка (заступник Овчаренка)[2]. Проте у мене ніяких ілюзій. Якби йшлося про нас, а то ми — ляльки в боротьбі певних груп. Хочуть — віднімуть ім'я, хочуть — відкрутять голову, хочуть — помилують. Все залежить від того, якій групі що буде вигідно для власного ствердження, а наше життя — це є дрібниця, не варта уваги. Втомлюєшся, проте: аби душа не сивіла.

Серденько Опанасе, відносно Т. я більше ні слова. Вибачте. Зареклася [не] втручатися в особисті стосунки будь-кого.

О, зовсім забула, 26 листопада горілку «Вінницьку» з написом заховали до наступного Вашого дня народження. Опанасе, вже 10-й день пишу Вам листа. Моя свекруха захворіла. Зарецький і я бігаємо, благаємо взяти її у лікарню на обстеження. Бюрократія непорушна. А жінка захлинається кров'ю.

Напишу пізніше.

Тримайтесь, Опанасе.

Алла

Алла Горська до Панаса Заливахи

січень—лютий 1970[3]

«На шаблях сидіти жорстко».
«Аби душа не сивіла».

Любий куме! Куме любий мій!

Життя невпинне.

Бачилась з Йосипом[4], скоро побачу Вас. Йосип увійшов у вир після 20 років. Ви увійдете після 5 років. Він

---

[1] *Людочка* — Л. Семикіна.

[2] *Федченко* Павло Максимович, *Овчаренко* Федір Данилович — тодішні відповідальні працівники ЦК КП України.

[3] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 49.

[4] *Йосип* — вояк УПА.

вразив мене великою природною інтелігентністю. Вас я кохаю завжди. Йосип теж у Вас закоханий. Всі Вас кохають. Чим це пояснити? Ви добре знаєте людей, Ви їх любите, Ви робите їм подарунки. Дякую Вам, Опанасе Івановичу, за всі подарунки. Ви вразили мене у серце: я не мала Лесі Данченко, не мала Вашого екслібриса. Ось ще одна з Ваших таємниць влучити в десятку!

Може, Ви, Опанасе, — провидець? Ні, тільки подумайте, Ви мені з табору надсилаєте подарунок — книжку, й саме ту, якої я не маю. Я починаю Вас боятися, мій подвійний куме.

Опанасе, серденько, життя невпинне. Моя свекруха вмирає від раку стравоходу. Помер Іван Врона[1]. Моя найкраща подруга народжує дитину — сина Ярему. Синочок-колосочок, кленовий листочок.

Ой і скучила я за Вами. Не сваріть, що вже майже місяць Вам не пишу.

Важко сильно було на серці — безпорадність перед раком. На твоїх очах вбивають людину, й будь-який твій протест — порожній звук.

Ніби різні площини, різні виміри. Смерть. Її явка обов'язкова. Поруч з такою масою чого варті комісії, виключення та інша суєта. Залишається Земля, людська гідність, людський Дух, втілений у ту Землю.

Українське середньовіччя.

Італійські середні віки. Мистецтво. Площина Віри. Сила Віри. Сила Мистецтва. Ярослав Гашек. Поручик Лукаш казав: «Залишимося чехами, але ніхто не повинен про це знати. Я — також чех».

«Він вважав чеський народ своєрідною таємною організацією, від якої найкраще триматися якомога далі. Але в іншому був людиною славною: не боявся начальства і на маневрах, як це й належить, піклувався про свою роту, зручніше розквартировував її по хлівах і часто, оплачуючи зі своєї скромної платні, виставляв солдатам бочку пива». Ярослав Гашек. І тут-таки Йожеф Лада.

---

[1] *Іван Врона* (1887—1970) — український мистецтвознавець, критик, художник.

А Кочетов? Роман «Чого ж ти хочеш?» («Октябрь» № 9, 10, 11 за 1969 р.). За останній час не бачила, щоб хто-небудь з такою цинічною відвертістю виставляв свій сифілітичний член: «Віва Сталін, який переміг завдяки знищенню інтелігенції. Наслідуймо його, а то молоді так розпустилися, що пишуть вірші за вказівкою американської шпигунки Порції Браун, з якою сплять по черзі».

Геніальний твір, проте показовий. А в Москві називають цей твір — «роман-донос». Цікаво, чи повертається історія, чи це зовсім нове оригінальне явище нашої літератури.

Ви, Опанасе, ерудит, Вам і карти в руки. А я тільки матерщинниця, яка не знає, що робити зі смертю.

Ластівко, куме мій любий (і чому мені й досі не набридло Вас кумом називати, знов Ваші чари), куме любий, любий куме, цілую Вас тисячу два рази.

Міцно цілую.

Щиро ваша Алла

(Як навчилась, а! Сама дивуюсь).

P.S. Ще з 26 листопада стоїть калина біля Вашої фотографії, а Ви на ній такий красивий. І зовсім не сивий, і мовчите, видно, не сподобався Вам фривольний тон мого листа.

А.

Алла Горська до Панаса Заливахи

06.04.1970[1]

«На шаблях сидіти жорстко».

Опанасе, соколе кривавокрилий!

Вклоняюся Вам низенько. Повернулась до Києва. Від Вас нікому ні рядочка. Чому так довго «Вас мовчать»? Що трапилось? У мене відчуття, що у Вас неприємності табірні або Ви заслабли. Що трапилось?

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 49.

Повернулась до Києва. По дорозі заїхала до Надії. Ярема виріс вдвічі, чекає на Вас. Чи одержали в Надійчиному листі мою листівочку? Вже з Києва їздила у село на 2 дні. Весною подихати.

Думала про Івано-Франківськ і Вашу квартиру. За законом вона Вам належить. Проте, думаю, бажання здихатись Вас сильніше всяких законів.

Ваші «друзі» мають особняки, дружин, коханок, жратву, чини. А Ви? Правда, вони мерці. Правда, блюзнірство, аромат слів, слів, слів заглушує їх трупний запах.

Ви, Опанасе, прочитали у «Иностр[анной] литературе» (№ 1, 2, 3 за 70 р.) «В одном немецком городке»? Вони народили Лео Гарнінга, вони вмерли, вони вбили його, аби він не відрізнявся від них, мертвих, тим, що він живий.

Або жити мерцем серед мерців, або загинути? Що думає автор Джон Ле Карре?

А під вікнами нашої хати...

[Листа не завершено]

Алла Горська до Панаса Заливахи

приблизно 1970[1]

«На шаблях сидіти жорстко».
«Аби душа не сивіла».

Розмір 50 чи, може, 48?

Добридень!

Треба вже думати про Ваше придане. Були Ви 50, а тепер хто знає. Іван [Гель] казав, що сильно схудли, проте буду орієнтуватись на 50.

М'язи у Вас завжди міцні, а м'яса-сала наберете.

Ластівко Опанасе, працюємо над ескізами фриза (у Краснодоні). Другий варіант. Стали на Землю. Тобто

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 49.

Земля увійшла як діюча особа. Добре. Прагнемо узагальнень. Відійшли від ілюстративності першого варіанта. Зарецький молодець — починає думати цілим. Ця робота для його розвитку дуже корисна. Нарешті він вирішує всю стіну в загальному об'ємі, а не тільки ніс у героя.

Я працюю активно, проте не так вільно, як на стінці. Умови готелю: тепло, тихо — діють на мене «розтлінно» — за тиждень стала вдвічі товстіша. Тю, товстуха.

А бог Вітру скаженіє, бенкетує. Все крутиться: хмари, дерева, будинки, люди. Тільки терикони — козацькі могили — стоять непорушно. Сонце зникло, «Добрий вечір, Опанасе Івановичу» не з'являються, ніби не хочуть свідчити. А Вітер шалено скаче і співає своїх хмільних пісень. Хто його любаска...

[Лист не завершено]

ЛИСТУВАННЯ З НАДІЄЮ СВІТЛИЧНОЮ[1]

Надія Світлична до Алли Горської

09.07.1965[2]

Аллочко, родинко!

Ми вже півдоби загоряємо. Погода сьогодні чудова, були на морі, це близько. Тільки я, мабуть, відвикла від безділля. Настрій сьогодні зовсім не відповідний і страшенно хочеться в Галинчину буцегарню.

Олесеві[3] тут дуже подобається. Взагалі, в них обох настрій — бути тут довше. А я не можу взяти себе в руки. Скучила за тобою, за вутятками, за вусами. А взагалі, це я скиглю, що не до лиця старій туристці.

Море чудове. І таке рівне, барви неможливо визначити. Повітря п'янке, аж млосно. Ми приїхали зранку (біля 6-ї години) і до 9-ї блукали по місту. Хороше.

Аллочко, напиши, де шукати твою маму на цвинтарі, і яке в неї прізвище. Я хочу її відвідати.

Дуже чекаю від тебе кількох слів про твоє здоров'я і школу[4]. Чому затримується?[5] Що ви зараз робите? І т. д., і т.п., і пр., і др.

Вітання тобі від нашої тригади і поцілунки всім, всім, всім в лядській землі живущим.

Міцно цілую.

Надія

---

[1] Світлична Надія (1936—2006) — правозахисниця, учасниця руху шістдесятників, літературознавець, мемуарист, журналіст.

[2] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 99.

[3] Олесь Сергієнко — чоловік (перший) Н. Світличної.

[4] Школа № 5 у Донецьку, на стінах якої група монументалістів повинна була виконувати комплекс мозаїчних панно.

[5] Бригаді монументалістів не затвердили ескіз панно «Україна», з виконання якого вони збиралися починати роботи на школі.

Алла Горська до Надії Світличної

24.07.1966[1]

Маленька!

Та, що світить іншим!

Ти не хочеш мені писати.

Чому?

Я втомлена спекою, футболом, твоїм мовчанням.

Острів роботи.

«Соняшник»[2] гарний.

«Квітку»[3] Геннадій (Марченко) закінчив. Не можу надіслати тобі грошей, щоб ти приїхала подивитися. Бо «Птаха»[4] зажали, і ми, як завжди, на позичках.

І потім, я не знаю, чи є ти.

Були в Святогорську.

Церква-монастир. Пам'ятник Артему Кавалерідзе.

Церква в скелях, вийшла з Землі. Пам'ятник на скелі. Поставлений зверху. Церква, скеля. Продовження. Органіка. Народження, життя. Вбивство. Руйнується.

Почалася з печер — монахи. Потім фортеця — Ігор із «Слова». Схованка. Внизу, під нею монастир XVIII ст. Побудувала Катерина. Офіціоз, цукерка. Не смачна.

Артем на тлі неба панує над краєвидом.

Не зв'язаний зі скелею, не вийшов з неї, «пришльопка».

---

[1] Копія листа передана Н. Світличною. Лист у художньому конверті «Хмельницький. Водна станція ДСТ "Спартак", адресованому на: Куренівка, Верболозна 16. Світличній Надії Олексіївні». Зворотна адреса: «Донецьк, Нижня Семенівка, експ. шк. 5. АГ». Лист на 1 аркуші лінованого паперу, написаний з двох боків. Донецький штамп на конверті датований 24.07.66; київський — 25.7.66.

[2] *«Соняшник»* — панно «Земля» на бічній стороні будинку школи № 5 у Донецьку.

[3] *«Квітка»* — панно «Вогонь» на бічній стороні будинку школи № 5 у Донецьку.

[4] *«Птах»* — панно «Коштовність» («Жінка-птах») у ювелірній крамниці «Рубін» у Донецьку.

Історична неправда. Бо він — народ, а враження: тимчасовий гість.

Мистецтво
і «мистецтво».
23/VII-66 р.
Цілую тебе.

Алла

Алла Горська до Надії Світличної

24.08.1966[1]

Надійко, радість моя, сонечко, кохання моє!

Як я не прошу Тебе написати мені, Ти мовчиш. Невже та «є-я», скерована Никитченком[2], відіграла якусь роль?!

Тільки ж на Тебе це не схоже!

Чи не втручання сторонньої людини?

Ми бачимось з тобою в рідку стежку, а тут ще мовчанка твоя.

Проте, сонечко, хоч зігріваєш бандеролями. Від тебе приймаю й подачки. Може, все ж таки напишеш, як Іван, де він і як його здоров'я. Ой, і скучила. А Ти зі своїм туберкульозом чи довго ще збираєшся жити?

Хочу хоч подивитися на тебе. Напиши мені, чи зможеш приїхати в суботу на неділю? Я надішлю тобі гроші на квиток і попередньо куплю квитка на вечір неділі. Подивишся, що ми зробили.

Ранок зараз, ти ще спиш, побігла на стінку.

---

[1] Копія листа, переданого Н. Світличною. Коментар Н. С.: «Лист без дати у художньому конверті, адресованому на: "Куренівка, Верболозна, 16. Світличній Надії Олексіївні". Зворотна адреса: "Донецьк, А. Г." Лист на 1 аркуші учнівського зошита в клітинку, написаний з обох боків. Донецький штамп із датою 24-8 66, київський — 25-8 66.»

[2] *Нікітченко* (Никитченко) Віталій Федорович (1908—1992) очолював КГБ при РМ УРСР.

Всіх вітаю, цілую. Тебе люблю.

Алла

Грицько Домненко[1] просить «Чернігів» Г. Логвина.

Надія Світлична до Алли Горської

06.09.1966[2]

Горличко моя недомучена!

Чи то справді було. Чи був сон це?

Здається, що це був-таки сон. І то давно вже.

Приїхавши додому, я застала там уже й Льолю, й Івана. Петро Ілліч помер, коли я летіла в Донецьк. Помер, не доживши 49 років і не почекавши, поки дружина оговтається після смерті Олі. Я повернулася до Києва у вівторок 20. IX. Іван з Льолею ще залишилися там на кілька днів. Бачилась з Галиною Г.[3], Олею К. Оля поїхала сьогодні додому, а Галина поїде завтра на суботу.

Бачила Льоню, вітання тобі від нього. У Миколи становище так само хистке, настрій невеселий.

Що ти ще подарувала донбасякам, крім гаманця і пальця[4], до свого ювілею?

Бувай, цілуй себе і хлопчиків.

Скучила.

Хочу індичого соку. І дині.

І ванни. І рубінового птаха.

Цілую тебе.

Надія

---

[1] *Грицько Домненко* — художник з Донецька.

[2] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 99.

[3] *Галина Г.* — Галина Гордасевич.

[4] А. Горська, обточуючи на станку керамічну плитку, поранила палець.

Надія Світлична до Алли Горської

07.09.1966[1]

Аллочко — зірочко, вчора передала тобі Галинкою купу цілунків, а весь час маю відчуття, що забула переказати щось дуже важливе. І не знаю що. Про те, що Володя Прядко їде в Донецьк у якесь відрядження, ти сама довідаєшся, він же тебе знайде. Про те, що Гриць Міняйло передає тобі вітання з Талліна, а Халимон — з Тбілісі, можна було й забути: це не суть історично важливо. Льоня (Череватенко. — *Л. О.*) зробив гарні переклади Брехта. Частково скоро надрукують. Г. Севрук ілюструє їх.

Ні, не можу згадати, що я мала на увазі. Кланяйся тимчасовим донбасякам.

Цілую твої понівечені лапки.

Надія

Надія Світлична до Алли Горської

1966[2]

Горличко, люба!

Я перед тобою дуже завинила. Все розумію і уявляю, як вам зараз важко, певно, за всіма законами людського притягання я повинна бути з вами зараз.

Але у мене завжди так виходить, що я воюю і приборкую своє серце. Ґвалтую себе нікому не потрібною і осоружною роботою, віддаю своє тепло людям, які мені байдужі, і з'їдаю себе тугою за вигаданим щастям, за радістю творчості. У мене не вистачає (зовсім небагато) рішучості: зробити перший крок у холодну воду. Було б нормально, якби я розважувалася роботою, взяла відпускні гроші і поїхала в Донецьк готувати вам розчин хоча б. Але

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 99.

[2] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 99.

я знаю, що я не зроблю цього і мучитиму своє сумління докорами.

Щодо листів, Нікітченко зіграв тут не останню ролю, але справа у тому, що я клюнула на цей гачок. Але Матвійов, приїдеш — порозуміємось.

Основне, чого я не наважаюсь приїхати до вас, — то моя дохлість. Порівняно з минулим роком (Донецький період) я попаганіла вдвічі. Весь час лікуюсь кобилячими дозами. Користі з того, як з їжака пуху, проте ...

Іванко[1] зараз дома, їздив у Крим, засмаг, як чорт, а тьотя Льоля[2] з Грунею — як негриці.

Кілька днів тому читала Панасового листа з-за колючого дроту. Він там малює, просить паперу й фарб, читає «Вітчизну», «Наше слово», «Літ(ературну) Україну». Читав Драча...

Його адреса: Мордовская АССР, ст. Потьма, п/о Явас, п/я 385/ II — 8. Писати йому (туди) можна всім без обмежень.

Лист ніжний, трохи з г-ом, трохи сумний, трохи Панасівський (в смислі, не добереш, де кінчається правда, де починається навпаки). Та основна деталь: адресований він Тетяні, це вона давала мені читати. Вона вже в Києві, має підкиївську прописку, працює в лікарні на Леніна. Роботи П(анаса) привезла, шукала твого ключа, не знайшла і залишила їх у Задорожного.

Аллочко, білявинко моя, мені не вистачає тебе до щему. Буває так важко й нікчемно. Здається, почула б від тебе пару матюків — і все стало б на свої місця.

Плахотнявк[3] після успішного захисту дисертації (один розділ якої звався «Сибирские пельмени — старший брат украинских вареников»), працює урологом. Бачимося досить часто.

Льоня Ч(ереватенко) поклав маму в лікарню. Стан — невтішний. Потрібна операція.

---

[1] *Іванко* — брат Н. Світличної.

[2] *Тьотя Льоля* — дружина Івана Світличного.

[3] *Плахотнявк* — Микола Плахотнюк.

Ну, сонячна, вітай своїх побратимів і напиши свій телефон: хочу твого голосу.

Напиши, чи дістала листівки і фото. Логвина[1] днями вишлю.

Цілую міцно, міцно.

Надія Світлична до Алли Горської

жовтень 1966[2]

Горличко, промінчику мій, здоров!

Чи ти не сказилась, бува, нащо прислала гроші, відірвані від голодного свого пупа?

Я, правда, їх ще не отримала, маю тільки повідомлення, то не знаю, що там на звороті написано, проте догадуюсь, що це на мій одноденний приїзд до вас у гості. Дурненька моя, я ж тобі писала, одержавши листовне запрошення, що це розкіш, якої ми зараз не можемо собі дозволяти. Аби я могла поїхати надовго, щоб допомогти вам. Але ж мене досі не вигнали з служби, як я не намагаюсь порушувати дисципліну (в смислі суворий режим ув'язнення на громадських засадах.

Тобі Галинка[3] в основному розкаже, що тут діється.

Чи читали ви Драча? В «Літературній Україні» і в «Литературной газете»! дав він одну з відповідей на свою «відповідь». Це йому як напутствіє на дорогу: через кілька днів вони з Коротичем їдуть в ООН. Ростемо ж ми, гей! Учора в парку Ленінського комсомолу мав бути (та, мабуть, і був) вечір укр. класиків (Новиченко, Козаченко, Ваня Ткаченко, Збанацький і т. д., і т.п., і пр., і др.). Серед них Драч. Вечір платний, на користь В'єтнаму. А ти кажеш мозаїка, школа...

---

[1] *Логвина днями вишлю* — див. у попередньому листі від А. Горської: «Грицько Домненко просить "Чернігів" Логвина».

[2] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 99.

[3] *Галинка* — Галина Зубченко, або Галина Гордасевич.

У мене зараз думки скачуть, як блохи.

Почну по пунктах.

а) Завтра судитимуть А. Шевчука[1]. Закрито, в тім числі і вирок.

б) Б. Горинь[2] досі у Львові. Є чутка, що хворий дуже. Туберкульоз печінки. Хочуть брати на поруки, та не дають.

в) Повернувся Іван Русин[3]! Як бачиш, є ще й радісні новини. Живісінький. Гарний. Вусатенький. Трохи постарів, схуд. Я поки що одна з небагатьох щасливих, котрі його бачили. Привіз мені подарунок від хлопців, де я бачу почерк Панаса [Заливахи]. Він же намалював портрет І. Рус(ина), але я ще не бачила. Тетяна дивилась. Подробиці Г(алина) розкаже.

г) Чи отримала ти фото Ярослава Г(еврича)[4], що я послала? Ти напиши йому листа. Він в одному таборі з Панасом (Мордовская АССР, ст. Потьма, п/о Явас, п/я 385 / II). Його дуже мучить за тебе сумління і взагалі там тяжко, особливо, кому більше двох.

д) Іванко[5] зараз дома. Такий як завжди. Тільки негріший трохи після Криму. Ще не відмився. Бачимось рідко. Я засмикана, здається, більше, ніж завжди. Лікую печінку (холецистит, і ангеохоліт), нерви (вегето-судинна дистонія з явищами ангіоспазмів). Почуваю себе дедалі паскудніше. Але то все дурниці. «Главное, ребята, сердцем не стареть.»

---

[1] *Анатолій Шевчук* (1937) — письменник. Виготовляв літописні набори для самвидаву. У жовтні 1966 року засуджений за ч. 1 ст. 62 КК УРСР до 5 р. ув'язнення, яке відбував у таборах суворого режиму Дубравлагу (Мордовія). Ч.1 ст 62 КК УРСР — звинувачує у проведенні антирадянської пропаганди і агітації.

[2] *Богдан Горинь* (1936) — мистецтвознавець. Організатор самвидаву у Львові.

[3] *Іван Русин* (1937) — інженер-геодезист. Учасник руху шістдесятництва.

[4] *Ярослав Геврич* (1937) — лікар-стоматолог, учасник руху шістдесятників, громадський діяч.

[5] *Іван Світличний* — брат Надії Світличної.

Олесь (Сергієнко) одразу після Одеси поїхав у колгосп. Ми з ним уже давно пішли паралельно. Проте я живу ще там, бо зараз термінова робота, яку можу робити тільки там. О [ксана] Я[ківна] в Карпатах. <...>

x) Б. Тимошенка вигнали з університету за «ідейно-політичну незрілість» (за знайомство з Осадчим, Горинем і Світличним). Він одружується з Яриною Ант(оненка) — Давидовича.

y) М. Плахотнявк працює в Пущі в госпіталі, поки що без призначення, на пташиних правах.

z) У наступному номері «Перцю» має бути відповідь І. Дзюбі на його лист у ЦК, під назвою «Жаба». Про те, що він їсть радянський хліб і та ін.

Горскенька, дуже буває тоскно, і хочу (чути) тебе. Не вистачає свободи слова[1].

Завтра зі мною матиме бесіду кореспондент «Комс(омольської) правди», куди я зверталася з приводу арешту й голодівки хлопців-студентів. Оперативність, правда?

А сьогодні Олеся (Сергієнка) й Валерія (Марченка) чомусь викликали в суд. Правда, повістку прислали не додому. І Олесь у колгоспі. Проте цікаво, що це все значить.

Горсточко, лист у мене вийшов незугарний, розхристаний, як у мене вдача. Але що ж ...

Та, Славка-кума (Чорновола) судили у Львові, на три місяці прим(усової) праці. Дуже цікава була комедія суду, гарне останнє слово, яке йому дали виголосити. Та це ж ти, мабуть, не читала й Мих(айла) Гориня ост(анні) слова?

З роботи вигнали також:

дружину Калинця,

Олю Горинь, В. Стуса (вже з будівництва метра),

Ліду Сверстюкову.

Горсточко, в мене вже мабуть мозкове збочення в цей бік. Ні про що більше не знайду тобі писати.

---

[1] А. Горська іноді могла дати гостру оцінку тій чи іншій особі чи події.

Словом — Галинка доповнить і нормалізує мої завихрені думки. Вітай своїх побратимів, Галину Г.[1]

Як ваші справи, мистецькі, термінові (в смислі терміну закінчення роботи) і фінансові?

Цілую.

Скучаю.

Твоє Зайченя

Алла Горська до Надії Світличної

06.10.1966[2]

Надійко, моя кохана!

Ластівка легка!

Весела і сумна!

І худюча улюблена стерво!

Як я тебе люблю!

Як хочу бачити!

Хвора печінка!

Кінчаємо, факт.

Гарно, факт!

Люблю тебе, факт, факт!

Мрію, що поїдемо удвох на тиждень в Чигирин.

А куди ти хочеш?

Веди себе гарно, щоб можна було взяти відпустку за свій рахунок. Обіцяєш?

Як тебе повідомити про день приїзду, коли ти — «до запитання»?

Готуй візок, ще візок і візок.

На одному повеземо Тебе, на другому речі, а на третьому квіти. От буде кавалькада! Фанфари!

---

[1] *Галина Г.* — Галина Гордасевич.

[2] Копія листа, передана Надією Світличною Л. О. Коментар Н. С.: Лист у художньому конверті, адресованому на: «Головпошта, до запитання Світличній Надії Олексіївні». Зворотна адреса: «Донецьк, АГ». Лист на 1 аркуші лінованого паперу, написаний з двох боків. Київський штамп на конверті датований 8.10.66.

Відчуваєш, що вже їду? Ластівко моя люба, єдина.

Єдина.

Ти для багатьох єдина.

Як тільки купую квитка, телеграфую. Ти ж ходи на пошту.

Цілую тебе міцно.

Вибачай за них, за помилки, моя Вчителько.

Всіх вітаю.

Цілую Івана та Плахотнюка.

Алла

Надія Світлична до Алли Горської

22.05.1968[1] *(*)*

Москва, Кремль,
Президії з'їзду радянських письменників.
Копія: Жданов,
ресторан «Україна»
Горській А. О.
(фототелеграма)

Шановні товариші! Із обов'язку своєї совісті хочу повідомити Вам про обурливу подію, що сталася в Києві 22 травня, у день відкриття з'їзду. За багаторічною традицією кияни зібралися цього дня біля пам'ятника Т. Г. Шевченку, щоб ушанувати пам'ять великого поета. Як завжди, співали пісні, читали його вірші. Вечір був перерваний втручанням міліції та дружинників, котрі без будь-якого попередження і пояснення почали дику розправу над тими, що тут зібралися. Ця ганебна для ювілейного року подія не тільки компрометує радянську законність, але й примушує згадати відоме висловлювання В. І. Леніна з приводу заборони відзначати ювілей Шевченка в 1914 році. І вже, у будь-якому випадку, це надовго залишиться в пам'яті похмурою згадкою

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 99.

у сотень очевидців брудної сцени, які одностайно скандували: «Ганьба!»).

Н. Світлична, учитель.
Київ. Головпоштамт. До запитання.

Надія Світлична до Алли Горської

1969[1]

Горличко, сервус![2]

Нащо ти прислала ті гроші? Мені ж тут, серед цивілізації легше в цьому відношенні, ніж вам на вашому дикому острові Робінзонії.

Виконуючи твої розпорядження, я бережу себе. Наскільки це можливо, звичайно. Почуваю себе, враховуючи, що працюю з напруженням, мабуть, не меншим, ніж ви, — відносно нормально. Тільки тиск низький — 90х60. А це знижує працездатність і спричинює сильні головні болі.

І ще одна біда: їм, як перед погибеллю. Аж лікарі радять стримати апетит, бо за два тижні поправилася на 2 кг., та за попередні — на півтора.

Зараз у мене таке враження, що я сама лишилася на всю столицю: всі пороз'їжджалися. Іван, Славко, Груня і пр. — на Кавказі, Віра — у Львові. Купила тобі «Писанки» і «Народну кераміку Наддніпрянщини» Лесі Данченко. «Писанки» послала Гуцалюкові. І передала йому рушник — приїздила Катя Івасевич.

Лесика не бачила після від'їзду ні разу. А Віктора бачила в понеділок, а після того не можу додзвонитися: мабуть, стерво, не хоче підійти до телефону. А може, заткнув діюче вухо.

Горличко, ти що собі надумала — отак без відпочинку ішачити до «гробової доски»? Не вигадуй, і поїдь з

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 99.

[2] Сервус *(нім.)* — привіт; здрастуй!

Лесиком у Карпати хоч на два тижні. Зарецький не має совісті, а ти йому потураєш. Бійся Бога!

Панаса перевели в інший табір (п/с 385/19-3).

Цілую і з нетерпінням чекаю на твій приїзд.

Крім всього іншого, бракує твоїх консультацій.

Цьом-цьом.

P.S. А я, між іншим, — Олексіївна.

Алла Горська до Надії Світличної

27.07.1969[1]

Світлична

Надіє Олексіївно!

Їжачо-ластівко моя люба!

Слухай, що за скарження на апетит? Хіба так погано їсти? Та ще тобі! Органом вимагає. Ти поправилась? Прекрасно! Моцніше будеш. Головне, побільше їж городини, фруктів. Всі ці вітаміни дадуть в майбутньому добрі наслідки!

Сумнівно, що ти «бережеш себе». При такій перевантаженості! Не жартуй з своїм органомом. Може помститися. Зважай на низький тиск.

Більше спи. Твої головні болі нікому не потрібні. Що за егоїзм з твого боку? Чому не візьмеш собі хоча б двотижневої відпустки?

Я залишаюсь на два тижні тут, поки приїде з відпустки Сашко. Вітько має везти Лесика у Покуття. Чому б і Тобі не поїхати з ними?

---

[1] Копія листа передана Надією Світличною. Коментар Н.С.: «Лист у художньому конверті, адресованому на: “Київ-1, головна пошта, до запитання Світличній Надії Олексіївні”. Зворотна адреса. “м. Краснодон Луганської, готель «Україна» Горська А. О. № 41”. Краснодонський штамп 28-7 69; київський — 30-7 69. Лист на одному аркуші з учнівського зошита в лінійку, списаному з обох боків. Плюс — маленька дописка на окремому аркушику».

До того як одержала твоє повідомлення про нову адресу Опанаса, встигла надіслати йому дві бандеролі та листа за старою адресою. Що порадиш зробити?

Сонечко моє маленьке, хочу тебе бачити. Ти права про «острів» і т. і. Коли прочитала в переказі «Писанки», не зрозуміла. Ти так пишеш, ніби я складаю плани видавництва «Мистецтво».

Спасибі за книжки, за Гуцалюка, за все.

Скучила.

Цілую міцно

Алла

27/VII-69 р.

Скучила. Скучила. Скучила.

Дописка на окремому аркушику:

P. S. Написала неймовірно брудно. Вибач.

Вранці, до роботи, ходи на базар по фрукти. Жуй їх цілий день.

Цілую.

А.

Надія Світлична до Алли Горської

04.08.1969[1]

Аллочко, горличко, сервус!

Дякую за лист і всі твої моральні підтримки телепатичним шляхом (часто бачуся з тобою уві сні, звідси роблю висновки).

Тільки чом ж ти, підла, ні словом не згадала про свій відпочинок? Чи ти усвідомлюєш, що для тебе, для твоїх колег, для твоєї роботи, для сучасного і прийдешнього, для мене і всього людства в додаток це просто необхідно? Хоча б на два тижні. Закликаю до серйозності!

У мене це зараз не вийде, але ти не мусиш на мене орієнтуватись: я не працюю творчо, я роблю гроші — гидкі,

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 99.

важкі і гидкі, але необхідні мені зараз гроші — потрібна перед усім нора, хижа, куток, курінь, землянка. По-друге, в мене в недалекому майбутньому має бути довгий відпочинок — кілька місяців[1]. Та й то я жду — не дождуся, коли зможу зробити перерву.

Почуваю себе загалом, мабуть, нормально. Сильно тільки голова болить, хочеться спати, і не спиться, коли можна — тобто вночі. Їм весь час — особливо фрукти. Не вибувають, без них не можна. Важкого, по можливості, уникаю. Навіть не здавала досі білизни до пральні ні вашої, ні Іванової, ні Груні. На Рєпіна не заходила вже відколи був Віктор[2]: квіти у Ади. Отже, я й ледарюю.

Турбує мене одне питання, на яке не можу придумати відповіді: з ким буде Лесик у вересні. Мені вже незручно буде з ним.

Приїдь, Горличко!

Чи знаєш ти, що Борису Дмитровичу Антоненко-Давидовичу 5/VIII — 70 років (Леніна, 68, кв. 54)?

Від Панаса бандеролі мусять повернутися тобі.

Цьом, цьом, цьом.

Надія Світлична до Алли Горської

18.09.1969[3]

ТЕЛЕГРАМА

Краснодон Луганської готель «Україна»

Горській Аллі Олександрівні

18/9 12 год. 31 хв.

ДОРОГА АЛЛОЧКО ЛЮБА ГОРЛИЧКО БУДЬ ЗДОРОВА ЯК ВОДА І БАГАТА ЯК ЗЕМЛЯ МНОГАЯ ЛІТА ПІД АКОМПАНІМЕНТ ПОЦІЛУНКІВ ВИКОНУЄ ТРІО СВІТЛИЧНИХ

---

[1] *«довгий відпочинок — кілька місяців»* — відпустка по вагітності.

[2] *Віктор Зарецький* — чоловік А. Горської.

[3] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 99.

Надія Світлична до Алли Горської

22.09.1969[1]

Люба Горличко!

Я геть чисто розледачіла і то не лише в плані епістолярії. Можливо, це пояснюється як погіршенням мого здоров'я. (Дуже доводять головні болі, аж втрачається до всього інтерес). Зараз маю антракт у плані болячок і можу хоч кілька слів написати. Писати, власне, нема чогось особливого. 18/IX заходила до Ваших. Лесик[2] уже має 7 п'ятірок, 4, здається, четвірки і одну двійку (з фізики) — це крім першої оцінки — крапки. Був саме Вікторів брат у гостях. Я від сьогодні на курсах підвищення кваліфікації (на місяць) з відривом від виробництва, але понеже я не замінима, то «треба» часом навідувати своїх читачів. Позавчора святкували Іванове — 40-річчя. Люди[3] не бачу, але її виставочні справи йдуть на добре. Сьогодні о 5-й год. йду дивитися Лізин фільм в академію. От я й відзвітувала.

Сподіваюсь невдовзі побачити тебе живцем.

Цілую.

Надія

Алла Горська до Надії Світличної

27.09.1969[4]

Субота ранок 27 вересня 1969 р.

Любо моя

маленьке дівча!

Надійко, ластівко, ти забуваєш про свого Ярему[5]. Знов перевтома, нервування, а звідти головні болі.

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 99.

[2] *Лесик* — син Алли Горської.

[3] *Люда* — Людмила Семикіна.

[4] Копія листа передана Н. Світличною. Коментар Н.С.: «Лист у конверті, адресованому на: Київ-1, головпошта, до запитання Світличній Надії Олексіївні, зі зворотною адресою: Краснодон Луганської, готель "Україна", № 41 Горська А. О. Лист на двох окремих аркушах учнівського зошита в клітинку».

[5] *Ярема* — майбутній син Надії Світличної.

Спробуй все ж таки, їжаченко, обмежити себе працею. Твої читачі перепочинуть від твого інтелектуального впливу. Ні, серйозно, маленька, розкріпости себе, хоч наполовину. Тобі зовсім не потрібна виснажена дитина. Коли дитина народжується здоровою, з нею набагато легше знайти спільну мову. Пам'ятай про це. Правда, її майбутня впертість безперечна, проте й тобі її не позичати.

Ластівко, пам'ятай про здоров'ячко.

Як добре, що ти зайшла до Лесика. Він, ледацюга, видно, нічого не вчить. Дзвони йому інколи.

Вдячна тобі серцем за поздоровлення. Ох, і стара я вже. (Без знаку оклику.)

Сонечко, працюємо по-звірячому, аж у голові паморочиться від втоми. Плигала вчора цілий день по риштуваннях — голова, скоріше губи «Того, що падає»[1] не виходили. Проте витрусила — губи і собі печінки.

Скучила за тобою катастрофічно. Відшмагала би тебе за нехтування здоров'ячком з насолодою. Вибач мені за менторський тон, але що ж з тобою робити? Бідна дитина твоя, як вона там викручується?

Надіє Олексіївно, будьте серйозні, краще перебдєть, ніж недобдєть (ніби так?).

Надійко, як там Валентин[2], як його справи? Міцний хлопець. Чи у них стара адреса? Хочу написати.

Всім хлопцям (маються на увазі і дівчата) мої побажання і надалі бути живими.

Іванові[3] сорок разів відірви вуха і сорок разів (доручи кому-небудь, бо знаю, ти пас) поцілуй у медові вуста.

---

[1] *«Того, що падає»* — мова йде про фрагмент мозаїчного панно «Прапор Перемоги» в музеї «Молодогвардійців» у Краснодоні.

[2] *Валентин* — Валентин Мороз.

[3] *Іванові* — Іван Світличний, брат Надії Світличної.

Стуса Василя поцілуй тричі сама, без передоручень. Виявляється, він пам'ятає про мене. Я йому дуже вдячна. Це так важливо, коли ти на чужині і про тебе хтось пам'ятає, (хтось — друзі).

Цілую тебе.

Алла

Надія Світлична до Алли Горської

початок жовтня 1969[1]

Люба Горличко!

Маю від тебе лист. Коли пробую уявити, як Ти почуваєш себе після тих мавп'ячих вправ (цілоденного викручування на риштованнях) — мені аж трохи почервоніти хочеться за свій егоїзм. Я останнім часом розледачіла і при цьому навіть листів не пишу — все відкладаю «на завтра». А відкладений же тільки сир добрий.

Маю Твій лист від Панаса[2]. Враховуючи, що він уже пройшов цензурну перевірку, я його теж процензурувала і побоялася посилати до Краснодона. Боюся, щоб він, подолавши відстань від Мордовії, не спіткнувся об якийсь шматок антрациту вже тут, удома. Тому я посилаю тобі копію цього листа (автентичну), а оригінал дістанеш, повернувшись додому. Сподіваюся, що це буде тобі стимулом у роботі.

Крім того, повернувся лист, який В. Смирнов[3] посилав до Москви, на центральний телеграф, до запитання, на ім'я Сєрікова Бориса Григоровича. Цей лист лежить у вас дома.

Адреса Валентина ще, мабуть, не змінилася, а може, й перебралися вже кудись, бо з старої квартири (з

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 99.

[2] Панас Заливаха у той час відбував покарання.

[3] *Володимир Смирнов* — архітектор музею молодогвардійцям у Краснодоні.

гуртожитку) їх виганяють. Можна писати на Раїне ім'я (Мороз Раїса Василівна[1]) — Ів.-Фр.-14, до запитання.

«Иностранную литературу» я Тобі передплатила. Ще днями передплачу Лесикові «Przegląd historyczny». І не пригадую — що Ти ще просила передплатити. За мене Ти даремно турбуєшся. Я зовсім зараз не перепрацьовую. Вчуся на курсах підвищення кваліфікації. В принципі — нудно. Часом — нестерпно гидко. Скажімо, вчора в програмі було дві лекції: 1. Про міжнародне становище. В мене було таке враження, що я опинилася в Німеччині 1933 року. Такого відвертого цинізму я з трибуни ще не чула (на ваших же спілчанських зборах я, на щастя, не була).

2. «Письменник і сучасність».

Доповідав якийсь наш критик (прізвища я не чула). Половину доповіді цитував себе, а в другій половині — топтався по Солженицину, Кузнєцову, Гончарові і Дзюбі. Хай їм грець.

У Києві зараз чимало всіляких виставок: Котляревському присвячена, комсомольська, «Народна освіта США», кілька чеських і словацьких — у зв'язку з їхніми днями. Але я, крім американської, не бачила жодної. Якось виходить — ні діла, ні роботи.

Вже пахне осінню. Кілька днів було бабине літо, а сьогодні знову дощ. Осінь... Оповита смутком і журою... Невидима пряха сидить у хмарах і пряде тонку пряжу літові на смертельну сорочку...

Ярема, чи Дарина, товчеться, як Марко в пеклі.

Отже, сонечко, будьмо.

Казав учора Лесик, що ви збираєтеся ще тижнів 3-4 трудитися в Краснодоні. Зовсім від рук відіб'єтесь! І мову забудете...

Передають тобі поцілунки Іван, Іван Гель (по телефону), Роман, Груня.

Цілую. <...>

---

[1] *Раїса Мороз* — дружина Валентина Мороза.

Алла Горська до Надії Світличної

05.11.1969[1]

«Аби душа не сивіла».

Любесеньке малесеньке дівчисько!

Ось день Твого народження. Не бачу Тебе й не чую.

Здається, десь Ти далеко, в глибині якихось світів. Знаєш, як форма у формі. Як шар у шарі (не коло, а шар — об'єм), і так безкінечно, а в безкінечності Ти. А шар — земля — твоє тіло — вагітна жінка. І Ти мовчиш, і тільки дивишся і бачиш те, що можеш побачити тільки Ти. І відчуваєш те, що можеш відчути тільки Ти.

Далеко Ти. Зарецький каже, що Ти мовчазна й дуже зосереджена. Думаю, що Тобі важко. Ні про що не питаю, бо головне зараз — побачити Тебе. Сподіваюсь 16-20. Залишається тільки уточнити якого місяця, якого року.

Два тижні сиджу у хаті. Робимо другий варіант ескізів фриза, пов'язаний з експозицією. Безмежно скучила за київською колонією українців.

Цілую Тебе, сонечко, здоров'ячка Тобі, ластівко.

Твоя Алла

7/ п'ятниця 69 рік

Листопад

[1] Копія листа передана Н. Світличною. Коментар Н. С.: «Лист у білому конверті, адресований на: Київ-1, Головпошта. До запитання Світличній Надії Олексіївні, зі зворотною адресою: "від Горської А. О. Краснодон Луганської, готель «Україна»". Лист на 1 аркуші учнівського зошита в лінійку, написаний з двох боків».

Надія Світлична до Алли Горської

січень 1970[1]

Любі Кумо,

сонечко невтомне!

Учора в мене був день аж перенасичений враженнями. Вперше вставала, вчилася красиво ходити (стегна разом, а ступнями кренделі виписуєш). Вперше годувала Ярему, якому не зашкодило б повчити маму. Діловий хлопець. Сьогодні сказали, що крикливий, всю ніч кричав без видимої причини, але я знаю, скільки зараз розплодилося наклепників, і не спішу вірити. В кожнім разі в палаті він мене цілком задовольняє своєю поведінкою. (Тьху, тьху, тьху!)

Жінки кажуть, що в профіль він дуже схожий на мене, а я не знаю, чи то знов-таки наклеп. Підборіддя — то Зарецького (Віктора), волосся — кумове Миколи (Плахотнюка), вуса Іванові (Світличного) — татові, очі лукаві, як у Русина, а зуби — Корогодського. Що зробиш? Їх багато, а Ярема — один.

Почуваю я себе добре, тобто так, як належиться. Єдине, що мене трохи непокоїть — це те, що не можна сидіти. Але й тут є свої вигоди: чорта з два посадять, коли не можна. Аргумент як найсерйозніший — розійдуться шви. Молозиво вже біліє, роботи доста: масажую, видоюю, загартовую, тобто заготовлюю запас харчів синові на зиму. Він допомагає, часом аж занадто. Співати його ще не вчила: невідповідне оточення, а дуже хочу співати для нього. Тим часом тільки розмовляю з ним після трапези, а він при цьому часом спить, а часом кліпає своїми щілинками-оченятами і усміхається. А кажу я, щоб йому снилося все добре: дерева, зайчики, їжачки — колючки, а з людьми познайомиться згодом — і з добрими, і з лихими.

Вечір — найгарячіший час, хоч, зрештою, і вдень конвеєр безперервний.

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 99.

Увечері до постійних вражень малої зони (вечірні процедури одна за одною) додається ще торба радості з великої зони, і то майже завжди з несподіванками.

Перший сюрприз дістала від Сверстюка через кілька годин після пологового залу, ще в коридорі — раптом квіти і червона кролевецька торбинка з фруктами. Потім — Петіни, Іван — Льоля, Ти з калиною і посланіями від Зарецьких, учора знов твої каштани, телеграми, Дзюба, Зеня Ф[ранко], Рита (Довгань), кум (Плахотнюк)... і кутя в кошику! Здуріти можна. Мої палатні сусідки й дуріють: від калини, від каштанів, від листів, телеграм, від хрестика, від укр(аїнської) мови, від Яреми (замість — Юри, Жені, Серьожі, чи від найпочеснішого зараз — Володі).

Словом, якби швидше звідси. Але ж, як подумати — люди в такому оточенні приречені бути роками — і витримують.

От маєш докладний опис. Що мені треба? З харчів і питва — нічого!!! Що я хочу?

Новин: що там у Львові, Дніпропетровську, Москві, в Києві, зрештою. Як там Марія Андріївна? Як ваша робота? ...

Аллочко, я пишу в надії передати Іваном і серйозно, без піжонства, прошу не приходити сюди без потреби: ти ж мусиш цінувати час, навчилася вже мовби, а тут розтринькуєш. Мені аж не по собі, що стільки гармидеру навколо цієї події. <...>

Надія Світлична до Алли Горської

(10.04.1970)[1]

Дівчино моя, ковзанярочко,
Дівчино моя, ковзанярочко.
Потанцюймо удвох, —
Просить Ярочко.

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 99.

Якщо дівчинка — ковзанярочка повисне на брязкальцях над візочком, Ярочко й справді так гецає по візку ніжками, що на п'ятах скоро мозолі будуть.

Твій приїзд, люба мамо Алло, ми згадуємо як свято. Після тебе таким святом для нас є сонечко. Ти привезла нам весну. Сонечко так вигріває, що на смородині перед нашими вікнами листячко вже зовсім зелене, і Ярик скоро показуватиме, як гудуть бджілки: дз-з-з-з.

Відправивши тебе на машину 56-03 ЛУВ, ми довго ще порпалися надворі: я згрібала в пасиці торішнє листя, а Ярема допомагав мені, ковтав свіже весняне повітрячко.

А ввечері, коли він ліг спати після всіх процедур, я дзвонила до Івана. Думала, що й тебе застану, але сказали, що Ти вже перепилася й пішла додому. <...>

Скучила дуже за Лесиком, Віктором[1], Києвом. (Про Тебе мовчу). Цьом-цьом.

Надія Світлична до Алли Горської

27.05.1970[2]

И ах не кума,
И ух не кума.
Я не с кухни, кума,
Я из техникума.
Люба Горличко!
Козак непокриток!

Уявляю, як ти крутишся, товчешся там, як грець у баклазі (так моя мама каже). Я ж весь час «пишу» Тобі. Та все й не зберуся, бо тут своя карусель. З початком весни клопіт побільшало втричі, бо в мами город, господарство, і мені не часто випадає сісти до столу з пером, а все з ложкою. <...>

---

[1] *Лесик* і *Віктор* — син і чоловік Алли Горської.

[2] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 99.

Дуже хочеться до Києва, тільки житлова проблема уявляється нерозв'язаною. Часом мені здається, що я вже довіку не матиму свого кутка, і дедалі більше хочеться усамітнитися, щоб і сусідів не було, десь би в лісі барліг знайти, то була б наша фортеця.

Але це лірика. Давай по суті.

Куди возила вас цієї весни експрес хура? І в якому складі? І взагалі? Що там у Валентина[1] поцупили і хто ним опікується? Та що від нього хочуть?

Над чим ви з моїм Зарецьким[2] труждаєтесь? Коли закінчує екзамени Лесик? З якими наслідками від них прийшов і які в нього прожекти на літо?

Про Твій приїзд до нас й не мрію, бо знаю, яка їдуча в нашому житті текучка. Не так все це просто, як мріється.

А дядя Ваня[3] пише, що збирається приїхати числа 7—10 червня тижнів на два. Якщо він трохи загається, то, може, назад повертатимемося разом. Я думаю приїхати десь у першій половині липня.

Кумасю-мамусю, а наше дитя досі ж нехрещене. Тут у нас об'явився якийсь новий священик, що дуже ретельно виконує свої обов'язки, аж мама замовила, аби він її поховав, як помре. То вищезгадана мама намовляє мене охрестити в нього Ярика, а я кажу, що без куми Алли й кума Миколи не маю права. Як Ви на це дивитеся?

Ти питаєш, чи вже б'є мене Ярик? Ще не так, як мій колишній свою колишню, але за патли як зачепить, то вже відчувається мужеська рука...

Цілую всіх Зарецьких делікатно, а тебе, панно, як тільки вмію. Зараз у нашому садку кує тобі зозуля.

Ку-ку!

---

[1] Валентин Мороз.

[2] *Зарецький* — чоловік Алли Горської.

[3] *Дядя Ваня* — брат Надії Світличної.

Надія Світлична до Алли Горської

28.05.1970[1]

Люба Горличко

з бархатними, як у кобили губами![2]

Ти просиш прислати Яремові фотографії, але я досі навіть плівок не проявляла (в мене тут і причандалля ніякого нема), тому посилаю тобі єдиний унікальний знімок, який умовно назвати в риму:

Порося, порося народилося.

Його мама свиня опоросилася.

Дякую за солодкий привєтік. Дуже смачно. Ірі так сподобалося, що вона навіть пішла у садочок.

Смикни Лесика за вушко.

Цілую міцно.

Кума Надія

Надія Світлична до Алли Горської

08.08.1970[3]

Горличко ясночола! Кумцю люба, Аллочко!

Щодня збираюся написати Тобі хоч дві слові, але відчуваю, що ти в Гельм'язові можеш не дочекатися, поки я зберуся.

Зараз у селі гаряча пора, і я кручуся між мамою і Яремком, а від того користі ні одному, ні другому...

Сонечко, я буду дико рада, якщо Ти приїдеш до нас. Хоч Ілля вже й насіяв у воду, але купатися в Айдарі все одно потряс.

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 99.

[2] Роман Корогодський одного разу сказав А. Горській: «В тебе такі гарні губи, як у коня. М'які, теплі, великі» (Нецензурний Стус. Книга 2. — С. 93).

[3] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 99.

Завтра, 9 серпня приїдуть Іван-Льоля і будуть не менше як до 20-го. Я, мабуть, теж. Якщо б Ти приїхала, як погрожувала 15-го, могла б ще наїстися кавунів і накупатися в річці... Якщо ж Тобі так не випадає, то їхати спеціально за нами нема ніякої потреби. Навіть якби я була сама з Яриком. Все одно могла б добре добратися без всякої проблеми: він вже цілком дорослий хлопець. ...Тепер ми можемо хоч на Соловки удвох.

Вибач, Аллочко, ніц не пишеться розумного, мозки висохли. Цілую тебе і твоїх ближніх.

Твоя Надія

Надія Світлична до Алли Горської

10.10.1970[1]

Люба мамусю, Аллочка!

Вчора був знаменний день у моєму житті. І який жаль, що Вас не було з нами! Сталося все так несподівано, що я навіть повідомити вам не зміг.

Подзвонили нам напередодні і кажуть: «Приготуйтесь на 9 год. ранку морально і фізично, мама Вовк (Віра) і тато Панас (Заливаха) прийдуть з отцем Василем вводити в хрест». Мама хвилювалася, як перед першим побаченням. А я — ні. Розпустив соплі, бо маю нежить, і чекав, що буде далі. Далі було цікаво дуже, але про це я розкажу Вам, як побачимося. Головне, що я тепер маю два імені: на честь покійного дідуся (а може, старшого братика[2]) мене ще нарекли Олексієм.

Дуже прикро, що не було Вас і — навіть кума Миколи (Плахонюка). Мама йому сказала напередодні, але він не міг приїхати з роботи. Я сподіваюся, що Ви не будете ображатися на нас з мамою, як Кум Микола, бо що ж

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 99.

[2] *Старший братик* — мається на увазі син А. Горської Олексій.

зробити, коли тепер така система, що важко жити так, як хочеш. Завжди якійсь об'єктивні причини заважають.

Отець Василь зразу від нас поїхав додому, а Тато Панас — через півдня. Та й мама Віра, якщо їй не продовжать (візу), муситиме завтра (11.X) вранці їхати.

Мамусю, дуже дякую Вам за зворушливе поздоровлення з п'ятим зубом. Правда, засоби інформації дещо відстають від подій, бо поки прийшла телеграма, у мене вже прорізався шостий.

Ви, мабуть, так запрацювалися, що й газет не читаєте? Отже, хвалюся міжнародними новинами:

1. Російському письменникові Солженицину присуджено Нобелівську премію. Дивні дорослі. За що було йому присуджати? Адже він навіть не член спілки письменників і невідомо які пред'являв документи.

2. Ось я — то інша справа.

Написав заяву на дві великі сторінки з докладним списком свого життєвого шляху. Представив 5 документів в оригіналі і 3 копії. Зате ж мені й присудили не якусь там архаїчну Нобелівську, а сучасну Насерівську премію 5 крб. на місяць. Приїздіть швидше — тяпнемо по такому случаю.

Тато Панас поїхав назад до Ів-Франківська, бо ще не має ні паспорта, ні прописки, а що таке в наш час людина без паспорта — це я вже знаю...

Цілую вас за себе і за маму.

Ваш Ярема-Олексій

ЛИСТУВАННЯ З ВАСИЛЕМ ЗАХАРЧЕНКОМ[1]

Алла Горська до Василя Захарченка

жовтень 1966[2]

Хлопче, серденько!

Василю Захарченко

Добридень

Скучила за Вами.

Стаття.

Схвалена Григорієм Ів.

Дасть бог, надрукують без скорочень.

Моє особисте враження.

Немає ще твору-образа.

«Вони не зображували сонце, а створили образну суть його».

Стаття ще не стала художнім твором. Проте, коли буде — нове явище — Захарченко.

Створіть його. Відповідальність.

Я Вам вірю.

Знов стаття.

Твердість духу, переконань, немає вже того цукерного сюсюкання.

Послідовність думки.

---

[1] Захарченко Василь (1936) — прозаїк, член Національної спілки письменників України (1966), засл. працівник культури України (2005). Автор 19 книг. Лауреат Державної премії ім. Т. Шевченка (1995). Народився в родині колгоспників у с. Гутирівка, Полтавської обл. 1973—1976 — репресований за ст. 62 КК УРСР. Нині живе у м. Черкаси.

[2] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 52.

Точність порівнянь. (Що за думкою, але не за формою. Форма ще не стала змістом). «Сонце» — «Життя» — «Земля» — «Прометеї» — ...це буде емоційно-розумове уявлення сучасного українця про всесвіт. Точність. Гарно.

Прошу дозволу викинути Родена. Він не з тих джерел. Гр. Ів. (Синиця) погодився зі мною. «Образы писателя не наряд мысли, но её плоть». Це Козинцев «Наш современник» Вильям Шекспир.

На мою думку, це «Звичайний фашизм» (трошки реверансів). Спорідненість асоціацій.

На жаль, мій лист до Вас не є образ. А помилки мої напевно Вас шокують. Можу тільки порадити Вам вилаяти мене.

Разом з листом ідуть Зеров, Козинцев.

Алла

P.S. Віддаю Вашу книгу «на рецензію».

Вітаю Ваших жінок.

Дружину Олену.

Малу Ольгуньку.

А.

Сьогодні зробила у Вашій статті відкриття для себе.

Гр. Мєстєчкін написав сценарій.

Його образні паралелі «Сонце» і «Земля» і Ваші.

У нього поетичні взагалі.

У Вас образна народна суть. Особливо колоски — дорогоцінність. Поздоровляю. Дякую Вам.

Алла

Василь Захарченко до Алли Горської

31.10.1966[1]

Добрий день, шановна Алло О. (повністю не знаю) і шановний Вікторе!

Отримав від Вас листа. Дуже вдячний Вам за таку щирість, яка була «не нарядом, а плоттю» кожного Вашого

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 77.

рядка. Отримав також Козинцева і Зерова, велике спасибі Вам, тепер я великий боржник перед Вами. Козинцев міг би пройти повз мене (чи я повз нього), а тепер я почав його читати, і це дуже добре. Люблю такі розумні, не пригладжені, не одягнені в уніформу речі, люблю таких чесних людей. Саме це й дозволило йому створити Гамлета нашого, сучасного.

Багато авансів надавали Ви мені за статтю. Образу не вийшло тому, що це писалося всліпу, без знань, навпомацки. Вважаю, що це велике нахабство з мого боку, а тому поставив собі за мету систематично вивчати Вашу справу (маю на увазі — історію образотворчого мистецтва). Потім ще, не вийшло образу тому, що не знаю, як це робиться. Може, колись вийде. Але «явища» Захарченко не буде.

Думаю, що Ви допоможете мені гуртом порадами, що саме читати треба. Ну і потім, хотілося б на прикладах творів Візантії, Київської Русі, Давнього Сходу і т. д. прослідкувати разом. Потребую від Григорія Івановича тих лекцій (хай короткий курс), які він дав. Все це міг би я здобути тут, коли Ви були в Донецьку, на жаль, я тоді переживав перехідну стадію від соціалізму до комунізму. Наприклад, та лекція про композицію в галереї дала мені багато.

Весь час почуваю себе великим багачем. Розумієте, це чисто егоїстичне. Я щось раптом став знати, щось розумію в цьому, а всі вони (наші літератори і т. д.) не знають. Я вже почув від тих, хто знає дуже багато, що Венера Мілоська — це Колос, і сприйняв це майже як належне, а вони тут від таких речей за ножа схопляться, бо це святотатство для них. Ступивши на цей перший щабель, я раптом відчув, як на мене почав тиснути весь тягар моїх незнань, мого невігластва. І так буде, поки я не скину його. А для цього треба багато праці над собою.

Можу похвастатися тим, що маю змогу кожного дня бачити Ваші твори, тоді як Ви — ні. Мабуть, скучаєте за ними? Але це чисто психологічне (з психології творчості).

Написав я ще одну статтю для журналу «Донбас» (він таки з нового року буде журналом і розповсюджуватиметься по всій Україні). Обіцяють дати цю статтю в першому номері, в крайньому разі — другому. Уже читав завідуючий, примусив мене зробити дві вставки, щоб ударити по донецьких художниках. Будуть читати ще інші, але я їх обробляю, готую до цієї статті. Думаю, що дадуть. Почитайте, з чим будете незгодні, які поправки, напишіть. Все можна буде виправити.

Був я в донецьких художників. Якби я був художником і потрапив туди хоч на одну годину, мене б нудило півроку після того. Розумію гнів Григорія Івановича.

Вони визнають вас, кажуть, що ви — школа, що ви — приклад (про це вони вичитали в журналі «Мистецтво», останній номер, де і вас похвалили в числі інших, сказавши, що ви — гарний приклад). Але кажуть: кожен «волен свою школу иметь» (яка шваль!!!). Я кажу, що кияни від народного мистецтва йдуть, а вони кажуть, а ми в мексиканців учимося. Ну це вже — жах. Бо показали мені ескізи — то там нічого свого, одні місяцеподібні голови мексиканців. Це називається вчимося в Європи.

Сказали вони таку новину, що буде робити мозаїку в екстер'єрі гастроному в Донецьку Литовченко. Це той гастроном, що на площі Леніна, праворуч від драматичного театру. Пам'ятаєте, його все реставрували. А через площу ваша Птиця в «Рубіні». Він робитиме мозаїку торця гастроному, з головної вулиці Артема. Ну подивимося, хто кого? Я тепер буду всіх тутешніх інтелектуалів водити і показувати вас і Литовченка. Адже все по-справжньому стає зрозумілим у порівнянні. Наприклад, Синиця, що читає лекцію на фоні Лактіонова. Це вже дуже цікаво.

Бачив у «Літ. Укр.» «Літописця Нестора» Григорія Івановича. І відразу ж згадав обкладинку «Огонька» з сучасним портретом Шота Руставелі. Обидва вони монахи,

обидва літописці. Але в Синиці — це щось настільки вагоме, що зразу бачиш, що це наріжний камінь нашого письменства. (А Лена — моя дружина — сказала — що цей Нестор схожий дуже на Самого Синицю), а той Руставелі з «Огонька» (на обкладинці — не всередині), то солоденький кацо, який, поївши шашликів з пивом, узяв перо в руку і сказав «ну що ж, ушкваримо ще кілька строф про любов до цариці Тамар».

На цьому кінчаю. Ага, мабуть, знаєте всі про карбувальників металу з Грузії. Це в № 5 «Вокруг света». Дуже цікаво, з ілюстраціями. Історія їх де в чому нагадує вашу групу. Вони відродили середньовічне мистецтво Грузії. Мексиканці, Пото-Пото і наші карбувальники з Грузії — це все зброя для вашої групи, невідразна зброя. Це таки доказує: у XX ст. можливі пророки на своїй землі.

Привіт всім членам групи. Привіт Василеві Парахіну, мені дуже приємно згадувати про наші розмови з ним, дуже гарний він хлопець, любить вашу справу. Привіт Стусові.

Привіт від моєї дружини і доньки. Дякую вам за влаштування мене «на рецензію». Що ж, приїду з Києва додому з синцями.

До побачення. З щирістю Василь.

31.10.66.

P.S. За Родена я здогадувався, що то «чужий». Чому не зовсім знаю.

В. З.

Василь Захарченко до Алли Горської

16.11.1966[1]

Шановні Алло і Вікторе!

Надсилаю Вам свій опус. Що вийшло, не знаю. Хотів, щоб щось таки вийшло. Враховував поради Григорія

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 77.

Івановича: не показувати себе архірозумним знавцем, а попробувати більш-менш образно розповісти про Вашу роботу. Якщо там щось треба добавити, прояснити, то добавте самі.

Хотілося б мені знати Вашу думку про статтю і думки Григорія Івановича та Галини Зубченко. Для кращого ознайомлення з статтею висилаю Вам 2 примірники. Якщо стаття пристойна, то постарайтеся в «Літ. Україну» дати. Тільки домовтеся і прослідкуйте, щоб там не паплюжили тексту. У мене вже є досвід. Кілька разів вони мене так підправляли, що потім соромно було на люди виходити. Ви можете бити на те, що, мовляв, це речі для будь-кого (не спеціаліста) не знайомі, а тому треба поводитися з текстом обережно, і «краще буде, якщо Ви дасте нам перед друком прочитати статтю, уже схвалену до друку» (десь під таким соусом скуйте їм архіініціативні руки).

Я послав листа також критику Володимиру Яковичу П'янову з проханням, щоб він допоміг Вам пропхатися зі статтею. Так що майте і його на увазі. Я відчуваю, що Вам це конче необхідно. Бо стає образливо за Вас, що помічають і друкують бозна-що, а про Вас мовчать. А треба, щоб заговорили. Вам тоді легше буде вербувати до своєї школи людей (як митців, так і всіляких журналістів-борзописців).

Не знаю, чи попалася Вам російська «Литературная газета» за 13 октября с. г. Там на 4-й сторінці вміщено невеликий, але дуже грамотний (так думаю) матеріал «В школе Пото-Пото». Це про сучасну художню школу в Конго, яка базується на народному живопису племені пігмеїв. Хотів би, щоб Ви цю статтю роздобули. Такі речі, думаю, вам додадуть сил і впевненості, може, не менше, ніж мексиканська школа, бо принцип один і той же, що в мексиканців, що в новій школі Пото-Пото. Там вміщено і 2 репродукції.

Чув 15 жовтня передачу про вас по дон. радіо. Гарно прозвучало. Правда, Григорій Іванович хвилювався.

І потім, хотілося, щоб він був доїдливіше (для загалу) розповів про те, що ви зробили в Донецьку. Про колір, композицію. Звідки воно у вас взялося? Там хоч і було сказано, що від укр. народного мистецтва, але мало акцентовано. Але добре й те, що хтось таки почув і комусь зайвий раз капнуло на мозок чи за шию.

Коли будуть непереливки, то шукайте П'янова (Володимир Якович Б—4—45—94) по адресі: Київ-30, вул. М. Коцюбинського, 2/27. Він допоможе. Водив В. Голобородька до школи. Сподобалося йому. А моя адреса (ще раз дам вам на всякий випадок):

Донецьк-48, Щорса 57, кв. 76.

Привіт усім членам групи і Василеві Стусу.

На все добре.

Василь

16.11.66 р.

P.S. Хай Вас не шокують перші абзаци статті і т. ін. По-перше, з таким газетярським зачином легше затуманити і загітувати «Літ. Україну», по-друге, це підкаже нашим місцевим властям, що не погано б було показувати «товар лицом» перед Європою: «ось у нас що є!». А потім, думаю, що все ж таки хтось з інтуристів уже бачив це у Донецьку. А то почитає, та поїде і подивиться. Так що, ті два початкові абзаци — то принципові. А далі — то бог-зна, що там. Вам судити. В. Захарченко.

P.P.S. У радіопередачі звучали такі слова, що київські художники, мовляв, оздоблювали (!) школу. То це ж, мені здається, те ж саме, що й «прикрашували місто». Мабуть, це принижує Вашу роботу. Це слово повторилося за 10 хвилин передачі — тричі. Для чого Григорій Іванович[1] пропустив це? Адже «оздоблювати» і «творити монументальний живопис» — речі, здається, далеченькі одне від одного?

Василь

[1] *Григорій Іванович* — Г. І. Синиця.

Василь Захарченко до Алли Горської

13.12.1966[1]

Добрий день, шановні Алло і Вікторе.

Винен, каюсь. Разом з «Тканинами і вишивками» зцупив я і комплект листівок. Тож оце зібрався нарешті відіслати Вам.

У Полтавському музеї не вдалося побувати. Був у місті в середу, а в середу там якраз вихідний день. Але й так подивитися на саму будівлю було цікаво (хоч я її десятки разів бачив, але тепер дивився трохи новішими очима). Якщо в музеї так добре, як і зовні, то це має бути перлиною України. Там посилено останнім часом збирали націон. одяг, вишивки і т. ін. Навіть у моєму хуторі дещо зібрали. Я збираюся вислати Іванові Макаровичу[2] п'ять рушників старовинних, та ніяк не зберуся. Треба торбу та целофану. От і збираюся. Але в цьому році надішлю. Дещо там є цікаве.

Пишу невеличку повість. Спішу, як Зарецький з діафільмом. Треба всунутися в план на 1968 р. у «Радянський письменник», термін — до середини січня рукопис надіслати. Пробую потроху читати з історії світового мистецтва, туго справи йдуть, нічого не запам'ятовується майже, і взагалі пам'ять якась, як сито.

Все згадую Софію, Івана Макаровича з музеєм і великодніми тропарями, вашу гостинність. І все це взиває до мого сумління, хоч оптимізму немає особливого. Згадую ще ту чорняву молодицю, що ми зустріли на переході через Хрещатик, і її слова про делегатів з'їзду і про мене.

До побачення. Привіт від моєї дружини та доньки.

Привіт Надійці[3], Галині Зубченко та всім добрим людям.

Пробачте, що турбую.

13.12.66 р.

Василь

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 77.

[2] *Іванові Макаровичу* — І. М. Гончар.

[3] *Надійці* — Н. Світлична.

Василь Захарченко до Алли Горської

25.12.1966[1]

Шановні Алло і Вікторе!

Про кольорові знімки я домовився з двома фотографами. Вони згоджуються робити вдвох (працюють фотокорами області, газет). Кольорові плівки в них є.

А друкувати доведеться Вам. Вони тільки знімуть.

Ціну заломили вони красненьку — по 10 (десять) крб. за 1 кадр. Домовившись з ними, я потім справлявся у видавництві Донецькому. Там мене познайомили з держ. розцінками. В талмуді про авторський гонорар записано:

§2. «Пейзажные (индустриальный, городской, географический и пр.), архитектурные (ансамбли, отдельные здания, интерьеры и пр.), скульптурные композиции и скульптуры и т. д.

а) цветные — 7,5 — 15 р.

б) черные — 4— 8 р.».

Якщо Вам підходять такі умови (10 крб. за кадр), тоді конкретно, по пунктах розпишіть, скільки і які репродукції Вам треба (навіть панно), і чи потрібно давати школу в перспективі з панно (і скільки таких перспектив)? Враховуйте, що кожен кадр — 10 крб. (гірше, ніж у телеграмі кожне слово). Отож, треба все чітко замовити.

Про інше говорив. Письменники охоче підуть на висунення, але в ц. році вже пізно. І потрібні ж репродукції, а ні греця немає. Причому треба так, щоб щось вийшло, серйозно. Вони обіцяють підключити міськком ЛКСМУ і міськком — Шульгіна. Але це все на 1968 рік. Вони хотіли б влаштувати з вашою групою зустріч. Може, побудувати цю зустріч напівінтимно, напівофіційно (за чашкою кави). Ось чому необхідно витанцювати вам на це літо Донецьк. Далі, бог і люди допомогли б.

То все, що діється, боляче, але коли відкинути геть усякі сентименти і згадати рідну традицію: де 2—3 хохли

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 77.

збираються, там іде поїдання один одного, то можна набратися терпіння і знову ж таки хохлячої впертості, щоб поламати цю лиху традицію. Протриматися рік, добавилися б «Танці», а восени б Донецький край висунув би все це (діапазон був би ширший — школа, магазин, танцзал). До того часу можна було б пошуміти в радянській пресі, познайомити широкі маси і т. д.

Є в мене думка — написати статтю про вашу школу в журнал «Дружба народів» і видрати в них 2 листки (4 аркуші) вклейок кольорових. Можна було б написати з новими інтонаціями (переакцентовкою). Трішки б стриножило! Але вам для цього треба мати кольорові репродукції — фото, очевидно всіх панно, а для журналу: «Рубін», «Прометеї», «Сонце», «Космос», «Вогняна квітка», «Надра землі» (або «Олені», або «Риби»). 6 штук. З них — великі, на всю сторінку — «Прометеї», «Рубін», а решту по 2 на сторінку. Але основне, кольорові репродукції потрібні будуть для висунення.

Коли прийде ваш лист, вони почнуть фотографувати. Для цього ще треба підловити сонячну погоду.

А сонців тепер мало в нас.

Купив «Нариси з історії укр. мистецтва». Читаю.

Бажаю Вам зустріти Новий рік радісно, щасливо і т. д.

25.12.66 р.

Василь

Василь Захарченко до Алли Горської

13.02.1967[1]

Добридень, шановні Алло і Вікторе!

Надсилаю Вам газету з статтею на 4-й стор. про Литовченків. А разом з тим оригінал статті однієї, яка була підготовлена до друку в цій же газеті, але не пішла. Врятувало те, що до редактора дійшли чутки, що десь начебто

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 77.

похвалив роботу Дегтярьов. Коли вже стаття ця летіла до кошика, я перехопив її для історії. Цікаво, що хотіли давати цю статтю, хоч моя вже лежала раніше в них. Сановне слово врятувало авторів від цього «дослідження». Особливо добре про «казака с бандурой». У статті мені вставили поправку — епітет один, і вийшла нісенітниця. Але по-сучасному.

Як справи у Вас? Як з «Жданівською жінкою»? Дивна річ. Коли переходиш від рельєфу цього до «Рубіну», то Ви стаєте ще кращі з «Птицею», надзвичайна якась свіжість і чистота кольорів. Якби Вам і далі йти від «Птиці», від цієї чистоти, років через два Вас би вже не могли б замовчати, як не можна втримати водну стихію, скажімо. У «Прометеях» такої чистоти таки немає, хоч Ви бийте мене, але так. Я не знаю, але я побачив там швидше тональність у фігурах Шахтаря і Ливарника, ніж колористичність. Якась покришеність кольорів, здрібнення, а від цього й чистоти немає.

На цьому кінчаю. Пробачте за нахабність мою щодо «Прометеїв», але мулять вони мені. І не дай бог, у Жданові повторяться «Прометеї».

До побачення. Привіт від Лєни і Олі.

Ваш Василь
13.2.67

Цікава річ. Не вдалося дати із знімком статтю. Рельєф не сподобався фотокору «Комс. Донб.» Віткову і ніяк не можна було його заставити зробити знімок. Тягнув 10 днів. Далі вже терпіти не можна було, і дали так.

Статтю в альманах «Донбас» у №2 дають. Якщо чогонебудь не знімуть. Поки що дають, заслали вже в друкарню. Вийде десь у квітні.

Василь Захарченко до Алли Горської

23.07.1967[1]

Дорогі мої!

Моя думка про все це — заберіть заяву і порвіть, не виносьте всього цього на республіканську арену. Боюсь, що за цим стоїть хтось і йому треба вас прибрати з дороги. Заяву писали не ви. Писав інший вашою рукою. Як могло так трапитися, чого ви втратили себе, раптом, чого ви так легко гіпнотизуєтеся будь перед ким? Звідки ви певні, що Борис правий? Адже ви вистраждали все це нове роками, а він раптом прийшов і за місяць — у дамках, уже ведучий. Де ваш хребет? Де ваше Я художника? Ви губите мистецтво самобутнє, в яке почали чесні люди вірити. Подивіться на цю картинку. Правда летять? Ваш Боривітер теж летів завдяки оцим лініям. Тепер усе там тональне, Борис просто припнув вашого птаха. І чого це раптом «Мрія»? До чого ж тоді стріли в агрії. Адже вийняли з речі саму душу. Схаменіться. Ведіть, а не давайте вестися невігласам.

Люблячий вас Вас. Захарченко.

P.S. Заява ганебна!!! Я читав її. Мені боляче за вас і соромно всі ці дні. *Василь*

Алла Горська до Василя Захарченка

липень 1967[2]

Василю!

Дуже Вам вдячна за пораду — порвати заяву. І ви в цьому тумані «розколу». «провокаторів», «КДБ». Ви, напевно, не сумніваюсь, вважаєте мене співробітником КДБ. Гарний прийомчик З. — спекульнути патріотичним

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 77.

[2] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 52.

почуттям людини, щоб прикрити свою гівняну прірву. Ви краще ніж хто другий знаєте, з чого складається мій патріотизм і патріотизм <З.> на справі. Ви прагнете зрозуміти суть м(истецт)ва. І ось кдбіський прийомчик збойкотувати людей в певному колі — і Ви готові.

Вважайте тисячу разів мене сексотом та б... проте на справі Ви виявились б... Сьогодні сказав вам один — Ви тут, завтра другий — інше: Ви — там. То про який хребет Ви пишете? Де Ваш власний? Ви стоїте на низькому творчому рівні, та і ми теж. Ті крихти, що ми зробили в укр(аїнському) м(истецт)ві, жалюгідні, проте вони зроблені, зроблені головою Синиці та нашими, а не З.

Ми прагнемо до розвитку. А Ви разом з З. тягнете назад.

Знущання над птахом. Романтично припіднятий стиль вражає Вас більше, ніж глибина наших українських сучасних почуттів.

На якому рівні Ви стоїте?

Ліна Костенко відмовилась від авторства фільму, який вважає спаплюженим. З. вважає Дерево та Птаха спаплюженими і домагається авторства.

Де послідовність, принциповість?

А.

ЛИСТУВАННЯ З ГРИГОРІЄМ СИНИЦЕЮ[1]

Григорій Синиця до Алли Горської

04.08.1966[2]

Добрий день, Алла!

Зараз справа вияснилась і я можу тобі написати, договір складено з інститутом металів, за 100 кв. мет. наша зарплата складає 9600 карб., а вся сума 15000 крб., це непогано, якщо замовник його підніме. Виписав нам всім аванс по 300 карб. Геннадію 200 крб. Дістав 50 кілогр(амів) смальти червоної і оранжевої. Гроші одержу 8 числа, 10 або 9 буду в Донецьку. Буду їхати залізницею, щоб привести смальту. Будеш зустрічати мене на вокзалі. Я надішлю телеграму. Всі подробиці розкажу, коли буду в Донецьку.

Договір на ескізи по об'єкту Павла Ісаковича надіслали на його адресу. Задзвони на його квартиру і взнай. Дзвони в 9—10 год. вечора, в ці години він буває дома. Телефон квартири 3—55—73. Як у Вас справи?

Передай привіти нашим мужчинам. Дзвонив Галі до дому, мати вже дома, казала, що їй легше, казала: «Хай Галя не турбується». Я привезу їй яблук. До твого батька не додзвонився, не застаю дома. Ось всі новини. Скоро побачимося.

Цілую тебе. Міцно і багато разів.

Привіт всім бійцям за нову школу в монументальному мистецтві. *Г. І.*

---

[1] Синиця Григорій (1908—1996) — живописець, заслужений художник України (1996).

[2] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. Спр. 100.

Алла Горська до Григорія Синиці

1967[1]

(Ви) не зацікавлений в нашому дальшому зростанні, судячи з цієї ситуації, яка склалася. Поки була спільна мета з Вами, ми знаходили спільну мову. Тепер (це все) залишається, але іде розлучення — Ви хочете працювати окремо. Ви знаєте, що це загальмує наш зріст. (Ви хочете) ствердити себе як фундатора напрямку, а ми Вам заважаємо — факти. Ви не хочете з нами працювати. Об'єкт мало реальний — Ви самі про це казали. На літо робите інтер'єр, де буде працювати хлопець і Шкарапута[2] — Ви нас ізолюєте. Ми працювали з Вами не заради особистих інтересів, а заради ствердження напрямку, фундатором напрямку якого Ви є, і ми будемо працювати в цьому напрямку, але щоб були наслідки роботи більш результативними, якщо Вам, дійсно, дорога ця справа, то ми просимо, щоб Ви залишилися нашим худ(ожнім) керівником. В принципових питаннях фундатора напрямку ми не підводили і покладали свої сили на скільки могли. Ви нам, по суті, запропонували працювати окремо з Вашою консультацією.

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 54.

[2] Шкарапута Микола Олександрович — художник.

ЛИСТУВАННЯ З ЛЕСЕМ ТАНЮКОМ[1]

Алла Горська до Леся Танюка

16.05.1963

Танюк, піжон, стиляга, радість моя!

Я Вас люблю. Ні, не Вас (пам'ятаєте Скабу?) — а Танюка поета,

Танюка — драматурга,

Танюка — публіциста,

Танюка — оратора,

Танюка — режисера,

Танюка — філософа,

Танюка — художника

І безліч Танюків.

Це я писала вчора. Каштани лізуть у вікна білим вбранням. За ними — «потемнілі набухлі перса». Клуб наш жадає. Нема Мужа. Немає Артиста Танюка. Не тільки Артиста. Нема Сонячного Міста. Метушня. Настрій зіпсований. Мнуть як глину. І Загоруйко Вас так мне. На щастя, Ви — не глина.

Що ставитимете?

Загоруйко розповідав. Я його хотіла вбити. Чудовий актор. Наївність. Порядний. В гіршому розумінні цього слова, — банальність.

Зраділа Вашій збірці, як своїй дитині. Думаю поки щодо емоційного начала. Червоне і біле. Кров на сорочці. Червоне і чорне — дорогоцінні краплі крові в найдорогоціннішій оправі — землі. Але Ви ще й рожево-блакитний. Не знаю.

Запропонуйте Леночці. Це буде професійно і зі смаком. У мене незграбно і тупо.

Люблю вас, Танюк. У Вас — червону калину.

---

[1] *Танюк Лесь* (1938) — режисер театру і кіно.

Слухайте, я не вибачаюсь за помилки. Знаю Ваше презирство до мене. Більшим воно не стане. Нема куди. «Перефарбована корейка». Цього я не забуду. Маєте рацію. Ненавиджу.

У кімнаті висить афіша:

Першотравневий сад
Субота 18 травня 1963 року
Вечір музики у грамзаписах
Т. Г. ШЕВЧЕНКО
та
Українська пісня.
Вечір веде літературний критик
Є. О. СВЕРСТЮК
Початок о 19 годині
ПРОДАЖ ГРАМПЛАСТИНОК
АПРЕЛЕВСЬКОГО ТА РИЗЬКОГО ЗАВОДІВ
о 15 годині.

Загоруйку привіту не передаю. Щось зроблю — пришлю. Драч на місці. Малюю пожвавлену пошлість на стінах дитячої лікарні. Злочиню.

Між іншим, я стала руда, як останній Гуска.

Травень. 16. (1963)

Всі цілують. Чекають. Цілую. *Алла.*

Алла Горська до Леся Танюка

07.06.1963

Іван Драч

МАТЕРІ ВІД БЛУДНОГО СИНА

Суть поезії — повернути людським
словам їхнє первісне, тобто найчистіше
і найвагоміше значення.
Поль Елюар

Ну як мені впасти до ніг твоїх босих
Крізь стогін гундосих зачумлених слів?!
Ти ходиш по вічних, по сонячних росах,
А я тебе, мамо, і досі не стрів...
Я блудний мізинок твій. Світу ж багато —
Мене ти пустила в далекі світи...
Повір, я не зваблюсь на долю пихату,
Та скільки ж мені ще іти та іти?
Що мовиш? Та й сили ж мені доручила
Твоя всепрощаюча чесна рука!
Боюсь я, що зломить мене моя сила,
Така ж вона чорна, могутня й терпка.
Такі ж мої крила, що й краю не маю,
Таке ж моє небо, аж дике, в бровах...
Та віриш мені ти — ту віру безкраю
Я на ніч повсюди кладу в головах!
Свій клекіт стосонцевий, клекіт свободний
Морозом іронії взявсь пропекти,
Я ж дуже прискіпливий, злий та холодний,
Я вперше до тебе звернувся на «ти».
Що мовиш? Куди ж мені, мамо, без тебе?
Та тільки до тебе іти ще та йти,
Іти як до неба, до вічного неба —
Я ж вперше до тебе звернувся на «ти».

Завтра, тобто 8, вечір Івана Франка.
Пройшов Махновський Володимир. Забігані, захекані.
Піжон, чи не зможете зробити Лесю Українку?
Дзюба бажає Вас.
Поздоровляю зі «Свинками». Ще не читала.
Скоріше б в Остріг! Чи ви б пішли до чорта.
Цілую.
Алла.
Загоруйкові люб'язний поцілунок. 7.06.1963 р.
На звороті:
Маю гарні фотографії, але Вам — зуски!
«Чомусь всі добре до Леся ставляться» — каже Маринка.
Я — ні.

Неллі Корнієнко, Лесь Танюк до Алли Горської

07.03.1964

Дикоростуча Алло Олександрівно![1]

Корнієнки — Танюки вітають Вас зі святом тієї весни, яка ще не настала.

Люди, будьте пильні! — бо вона скоро настане. Аллочко! Вітайте всіх колишніх КаТееМівок. Хай усім їм буде так гарно на цьому світі, як нам з Вами на тому було.

Ку-ку!

Нелля. Лесь.

Неллі Корнієнко, Лесь Танюк до Алли Горської

05.03.1967

Аллочко, якщо я адреси не сплутав, то Ви одержите це наше вітання. Будьте здорові і хоч раз у рік намалюйте мені листа. Як Ви живете? Вітайте Віктора і здоровенького

вже Лесика-Телесика.

Ваші — Нелля, Лесь.

Приїздіть у Москву — обов'язково — до нас!!![2]

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 102.

[2] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 102.

ЛИСТУВАННЯ З ЛЕОНІДОМ ЧЕРЕВАТЕНКОМ[1]

Леонід Череватенко до Алли Горської

15.08.1965[2]

Алло, добрий день!

Тільки що отримав листа і зразу відповідаю, бо потім буде ніколи.

Ця робота в журналі добряче мене висмоктує. Цілий день перед тобою мерехтять нові обличчя і на жодне не встигаєш навести фокус. Я не знаю у що може вилитися оця метушня, але поки що я нічого — для себе — не роблю, бо це чомусь втратило свій сенс.

Сценарій мій пройшов худраду, але не цензуру. Поки що все дуже втішно. Навіть замовили ще один — про Олександра Бойченка. Я, мабуть, відмовлюсь: врешті решт, я ж не літописець.

Пан Іван поїхав до Одеси, а Дзюба, здається, приїхав. На Ліну я не сердитий, вона хитрує — і дуже невправно, бо це не її амплуа. Я маю на увазі це інтерв'ю, потрібно їй більше, ніж мені, і про яке вона — жінка не без гумору, — очевидно Вам розповідала. Так що я, напевне, що не побачу її найближчим часом: не можу ж я бути занадто вже настирним. Ілляшенко мені подобається. Ще коли б він не боявся Ліни, то був би зовсім молодець. Але наша «слабая женщіна» — так вміє говорити, що навіть у Цвіркунова тремтить залізна нога. Спостерігав це на власні очі і дуже був задоволений.

---

[1] Череватенко Леонід — український поет, мистецтвознавець, кінокритик, сценарист.

[2] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 108.

Параджанов написав-розписав новий сценарій. Я читав, це цікаво. Дивуюся, як це пропустили до постановки. Очевидно, тут зіграла свою роль здатність Параджанова до дипломатичної роботи. Саме цього не вистачає товаришці Горській.

Алло, на мою думку, не можна принциповість перетворювати на фанатизм, схожий до фанатизму нашої офіційної ідеології. По-моєму ніхто з нас не певен, що він вирікає істину в останній інстанції. І дуже добре, що Панас і Зарецький в іншому настроєні так, як Ви. (Оце перепаде мені на горіхи). Ризикуючи бути підданим остракізму з боку Алли Олександрівни, все-таки скажу, що прагнення в уніфікації в чомусь суперечить і її переконанням. Отже, в даний момент я настроєний на китайський кшталт, а саме: «хай розквітають усі квіти».

А може, я помиляюсь, напевне, що помиляюсь, а через це прошу бути поблажливою до мене.

До речі. Поблажливо поставився до мене Федченко: мені дозволено проходити практику в журналі. Може, я тут дотягну до диплома, тобто до моменту втечі на курси.

Алло, я радий, що Ви лаєтесь, і не буду ображатися, коли удостоюся зневагою з ваших уст. У Вас ці інвективи звучать природно, і я в котрий раз ловив себе на думці, що, мабуть, Ви незабаром пожбурите геть штих і смальту, а почнете писати поезії.

Не раджу цього робити: прекапосна справа.

Краще вже дерзати пензлем. Між іншим, в ту неділю знімали ми на колір картини Параджанова, і я запитав його, ким він себе вважає. Він сказав: «Вважаю себе ґеніальним, а що?». Так от — вважайте себе ґеніальною.

Цілую руцю.

Льоня

Алла Горська до Леоніда Череватенка

1965[1]

Льоню!

Ви відкрили мені в поезії професійну культуру. Ви володієте нею ґрунтовно, науково. Раніше я цього не розуміла.

Тичина. Бажан. Ви. Ви — знання.

Малюнок ранньої готики.

Народне мистецтво.

Відкриття для мене культури народного мистецтва.

Ганна Собачко — по-іншому.

Голова, руки, тіло — не анатомічно.

Але доба середньовіччя.

Пікассо — американські маски і — деформація зовнішня. Нема використання культури образної мови.

Більшість пробує мистецтво.

Коли люблять,

— не пробують.

Боягузи пробують

— можливість відступу.

Алла Горська до Леоніда Череватенка

приблизно 1965[2]

«На шаблях сидіти жорстко».

Льоню

На жаль, на превеликий жаль, не можу Вас побачити.

Працюю.

Ваш сценарій. Урок.

Образність не потребує крапок над «і».

В нашому центральному ескізі слова Шевченка:

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 55.

[2] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 55.

«Учітеся, брати мої,
Думайте, брати мої,
І чужому научайтесь,
І свого не цурайтесь.»
Чи не крапка над «і»?
Убрати.
Посилення образу.

Шкода, що не можу показати. Не знаю, як плануватиметься цей робочий тиждень.

Дякую, Поете, за урок.

«Даёшь сценарий!» —
гасло часів військового комунізму.

Цікаво, наскільки Вас дратують мої помилки?

А.

Леонід Череватенко до Алли Горської

16.06.1966[1]

Буча, 16 червня 1966

Алло, добрий день!

Насамперед щиро дякую за книги, особливо за Бехера. Це гарний хлопець, і наскільки його ретельно перекладали в 20-х роках, настільки міцно забули зараз. Щоправда, не знаю, чи дійдуть у мене руки і до нього. Ще раз дякую і прошу не дуже розкидатися грішми.

У нас останні події проходять під знаком очищення. Очищаються досить активно. Як і в кожній кампанії, що робиться не з великого розуму, тут одразу з'явився руйнівний елемент, що зводить, як мені здається, на пси виховне значення вищезгаданої акції.

Біля мене теж заходилися дуже активно і не допускають до захисту диплома. Мої друзі либонь і про мене

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 108. Цей лист було адресовано А. Горській на Головпоштамт Донецька до запитання, але 22.06.66 повернуто «за истечением срока хранения и неявкой адресата за получением».

подумали; хоча привід ззовні пристойний: я не підписав призначення на село.

Комізм ситуації у тому, що педпрактики я не проходив і в школі востаннє був на випускному вечері. На що мені дотепно зауважують: практика набувається під час роботи. Зараз я перебуваю в стані напруженої цікавості: а що далі буде? Напевно, буде сумно.

Як там знаменита донецька школа і чи скоро кінець вашій роботі? Може, й мене візьмете підмайстром?

Передавайте вітання Віктору і Г. Зубченко.

Бувайте здорові і не дуже тероризуйте місцеве населення!

З повагою.

Л. Череватенко

Леонід Череватенко до Алли Горської

16.09.1966[1]

Шановна Алло Олександрівно!

Я щиро вдячний Вам за книжки, але мушу сказати: Ви мене ставите в незручне становище. Адже Ви знаєте, що я зараз сиджу при своїх інтересах і в такий спосіб не можу Вам віддячити. Так що, будь ласка, не треба цього більше робити. Тим паче за товариша Гейне досить міцно ухопився Л.Первомайський, і не мені, звісно, його тіснити. А Бехера я робитиму пізніше із задоволенням.

Ви вже знаєте, що я Вам писав і що мені лист повернувся. Я його зберігаю як доказ своєї безневинності. По приїзді можу віддати. Галя Севрук каже, що Ви там робите щось шедевральне. Чи маєте принаймні чорнобілі фотки, як писали в старих часописах?

З мамою, справді, дуже зле...

Про університетські мої справи Вам, напевне, відомо. Те, що бандити просто знущаються з мене — Бог їм

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 108.

суддя. Гірше те, що вони мене вимотали вкрай — і я неспроможний нічого серйозного робити. Доведеться стати песимістом, принаймні на деякий час. А взагалі я здорово засмикався.

На Івана я й раніше мав свою точку зору, відмінну від того, що казали про нього надто емоційні натури. Останній його вчинок, котрим всі обурюються, нічого нового для мене і розуміння його творчості не дав. Зрештою, він і раніше тільки те і робив, що танцював на канаті еклектики (вживаю його ж образи). А втім — кожен обирає свою долю, а він людина дуже мозкова і, очевидно, все добре зважив. Отак-то, Алло!

Хай живуть майстри радянської мозаїки! Передавайте вітання Віктору і всьому Вашому колективу.

Льоня

ЛИСТУВАННЯ З УКРАЇНЦЯМИ ДІАСПОРИ

Анна Трояновська до Алли Горської

04.11.1956[1] *(*)*

Люба Аллочко!

Нарешті-таки життя наше трішечки стало нормальніше і можу більш спокійніше засісти й подумати про розмову з тобою.

Дуже часто ми з Яношем згадуємо вечори у вас, як пили і розповідали анекдоти, а також про Альошку як про вельми «чудову» дитину.

У нас зараз становище трохи схоже на ваше. Оскільки є поки квартира, приходять усі ті, у кого її немає, і часто сидять доволі довго. Лише тепер ми сповна починаємо розуміти ваше терпіння і витримку. Справді, гості далеко не завжди приємні, але я сподіваюся, що з часом ви трішечки забули нашу набридливість, а ми до прохання про вибачення додамо подяку за теплі «родинні» хвилини, (яких ми так потребували), проведені у вашому домі.

Тепер це місце в моєму листі повинно бути відведено на питання вашого приїзду до Варшави. Але я це залишаю Яношу, який пише по черзі більше до Віктора (хоча, звичайно, як і я, по суті, — до Вас обох).

Ми живемо начебто спокійно (вдома). Гірше стоїть справа із заробітками. Становище в Польщі склалося таке, що абсолютно впали радянські авторитети. Щоб знайти тут роботу, потрібно було приїхати хоча б на рік раніше. <...>

Останнім часом у нас всіх паршивий настрій і важкі передчуття з приводу політичної обстановки. Більше за все

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 105.

нас засмучує дивна політика Радянського Союзу. В ній відчувається якась непослідовність (начебто в уряді немає єдності) і цілковите незнання настрою широких мас суспільства в сусідніх країнах («народної демократії»).

У всякому разі, у «Правді» весь час читаємо те ж саме про «контрреволюційні змови», в яких у багатьох випадках бере участь «буржуазна інтелігенція», а «народ» виступає проти. (Це так було про Польщу і потім про Угорщину). Отже, «теоретично» уявивши обстановку в цих країнах, давай групувати війська «червоної армії» «для допомоги народу», тим часом як становище на практиці зовсім інакше.

Людям набридли терор і наслідування в усьому Вашій країні і ваших, дуже часто успадкованих від царської бюрократії, порядків і, використовуючи, почате після XX з'їзду легеньке послаблення оков, почали, нарешті, казати правду на весь голос. Таке «бродіння розумів» у нас в історії часто бувало. Це, можна сказати, традиційно і пошло. Увесь народ забажав змін у бік цілковитої демократизації і більш повільного натиску на соціалізацію села і ремесел. Дуже багато з'явилося прихильників Югославських порядків, особливо в промисловості. Оскільки в партії у нас знайшли підходящу людину, котру декілька років тому за пропозицію саме такого типу було арештовано (на щастя, не зняли голови) — обстановка якось заспокоїлась. А найщасливіша справа, що зуміли затримати радянські війська, які вже прямували на Варшаву. Все це сталось у нас вчасно. Люди були до крайньої міри збуджені. Настрої відносно Радянського Союзу недоброзичливі за те, що «не вплутується в наші справи», реакціонери на сторожі.

Та, на нещастя, усе не так сталося в Будапешті, де становище було аналогічним. Там устигли вчасно змінити керівників партії. А найжахливіша помилка (фатальна), що введення Радянських військ і наказ діяти (начебто) контрреволюції, а насправді для допомоги контрреволюції.

Отже, внаслідок «всіх цих...» вчинків Радянський Союз, по суті справи, залишився тепер майже в ізоляції. Навіть Китай висловився проти «втручанню і великодержавному шовінізму».

Аллочко, не знаю, чи розумієте Ви там небезпеку теперішньої обстановки. Додаючи події в Єгипті, це — чудесний момент для війни. Такого ще не було!

У нас, у Польщі, люди божеволіють і, нерозумні, скуповують хліб, борошно і, взагалі, всі магазини.

Якщо у вас не зміниться політика, розумні люди не візьмуться за справу, чорт знає, що з цього вийде.

На цьому поки закінчую.

Цілую тебе.

Вітання Віті. Маленькому всього найкращого.

Аня

Варшава. 4.XI.56[1]

Тит Геврик до Алли Горської

22.04.1968[2]

Привіт з другого боку планети!

Приїхавши додому, хочу Вам подякувати, що були так ласкаві та показали нам свою майстерню і Ваші праці!

Здоровлю. Привіт Києву.

Тит

---

[1] Адреса Ані міститься в: ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 86. — Арк. 2: Warshawa Polna 3B m.63/ Trojanowska Anna. Тел. 4-16-64.

[2] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 63. Адреса: T.D Hewryk 4701 pine st. Phila, Pa, 19143 USA.

Алла Горська до Вацлава

03.05.1968[1]

Вацлаве!

Ви у Празі?

Чи в Києві?

У Празі.

У Києві.

Добридень.

Прохання до Вас. Видана книжка у Празі. В позаминулому році. «Філонов». Російський художник.

JAN KŘIŽ
PAVEL NIKOLAJEVIČ FILONOV
NAKLADATELSTVI
ČESKOSLOVENSKYCH
VYTVARNYCH
UMĚČ

Може, знайдете. Надішліть. Працюємо. Хлопці вітають Вас. Сон кольоровий наснився мені:

Йшла степом
червоно-чорним.
Раптом Сонце стало
блакитним.
Земля попелястим
полином вкрилась.
З'явилась людина
з іншої планети.
Повітря забриніло
Жовтогарячим подивом.
Затисли мене різнокольорові площини.
Птах Сонце затулив
синіми крилами.
Людина зникла.
Дивно.
Бузково лечу.

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 57.

Раптом ноги загрузли
В чорній землі.
Дивину виштовхнула туга.
Прокинулась. Тужіння.
Залишилось.
Цілую.

Алла

Вітання дружині, синам Вашим.

А.

Алла Горська до Любослава Гуцалюка

05.06.1968[1]

Дорогий Любославе, Ластівко![2]

Добридень.

Ви і Білобог. Чорнобоги. Ярило і Сварог. Марена.

Восьме століття. Проте тепер XX століття. І Ви, Любославе, художник міста-пустелі, яке чекає на Людину (так я зрозуміла Коротича в розмові про Вас). Дуже хотілося б подивитися репродуковані Ваші роботи.

Одержала Ваш лист — цвіли каштани. Вперше в житті вони видались мені сумними. Білий сум огорнув місто. Настала тиша. Егей, Любославе, мабуть, доля ніколи не зведе нас. А втім, ми вже зведені нею. Нарешті, не так важливо бачити один одного, важливо знати один про одного.

Поздоровляю Вас із виставкою, якщо вона відкрилася вже. Шкодую, що не була на вернісажі. Хотілося би мати фотографії з тих робіт, що Ви вважаєте найліпшими.

Ми працюємо втрьох. Знайомтесь — художники Віктор Зарецький, Борис Плаксій і я. Останнім часом ми зробили в Києві два ресторани — «Полтава» та

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 48.

[2] Гуцалюк Любослав (1923—2003) — український художник. Народився у Львові, був учасником дивізії «Галичина». В 1949 році виїхав до США. Похований на українському цвинтарі в Баунд-Брук.

«Вітряк». Вони мають етнографічно-модерний характер. ...Тобто ці споруди між минулим і сучасним. Ближче до минулого. В наших роботах ми прагнули сучасності в кольорах, пластиці, композиції, — а головне — хотіли подивитися на світ, як Світовид, на всі чотири боки. Може, на два і вийшло. Працюємо ми недавно в монументальному мистецтві. ...Вважайте молодими, хоч мені 38 уже, Вітькові 43 вже, Борисові 30 років ще! Проте переконані! Поки активно любитимемо свою землю, будемо молодо рухатись в мистецтві. Банально, але факт.

Любославе, я з нетерпінням чекала журналу з Вашими роботами. Поки що нічого. Але чекатиму далі. Хлопці вітають щиро Вас і вашу дружину. Я цілую вас і вашу дружину. Алла.

Окремо вітає вас Дніпро і кручі.

Алла Горська до Любослава Гуцалюка

05.06.1968[1]

Любославе, нарешті прийшли бандеролі від Вас. Дякуємо. Роботи Ваші кажуть, що Ви художник з Європейським ім'ям. Ми надзвичайно раді знайомству з Вами. Ви людяний художник і щира людина. Нам незручно, що Рената заради нас зменшує свою збірку. Книжки дуже цінні для нас. І ще більш цінні тим, що вони власність Ренати. Дякуємо Вам, Любославе.

Цілую.

Алла

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 48.

Алла Горська до Любослава Гуцалюка

1968[1]

Дорогий Любославе!!!

Серденько.

Не сваріть нас, що не пишемо. Ми зависли між небом та землею. Літо було гаряче з дощами. І зараз — переважно ідуть дощі. Ніяк вибратися з цієї зливи. Злива перемежається з моквою. Проте, сонечко має бути. Вперше стало тепло, коли побачили Ваші роботи. Філософська ліричність Ваших творів підняла нас ближче до сонця. Майстерність і артистизм мажором фарб наповнили нас дивним почуттям поезії. Стало легко і сумно водночас. Ви — дуже чиста і щира людина. Біль земний у Вас не оголений. Ви радієте сонцю, повітрю, і фарбами плачете разом з дощем. Ваші почуття піднімаються шпилями Собору в небо, то теплими кольорами обгорнуть родину в кав'ярні. Це ближче нам, ніж Bonnard чи Renoir. Дякуємо від серця.

Знов працюємо. Ми витратили багато часу та сил на підготовчу роботу по одному дуже цікавому і великому об'єкту. Знайшли майже точне образне рішення духу та архітектури цієї споруди. Ескізи викликають у глядача (того, хто їх сприймає) правдиві, точні емоції. Підкупають серйозністю та напруженістю праці. Проте, питання виконання в натурі ще не вирішено.

Я Вам напишу, як складеться надалі наша творча доля. Ми отримали від Вас книжки:

1. Мекс. 2. Мекс.

3. Арх. 4. Bonnard 5. Bonnard

6. Renoir.

Вдячні Вам без міри.

Ніхто з нас, на жаль, не був в Парижі.

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 48.

Алла Горська до Віри Вовк

15.02.1968[1]

Ластівко, Сердушко, Віро![2]

Вдячні Вам безмірно за книжки, що надіслали.

Щирістю, щедрістю Вашою напоєні; як хмільні ходимо. А віддячити ніяк. Поезію та прозу Іван міцно тримає, вам віддає, а образотворчого мистецтва поки що нічого цікавого. Ото ходимо ні в тих ні в сих...

Вірочко, ми одержали від Вас:

1. Сюрреалізм (дуже цікава інформація). 2. Індійське мистецтво.

2. Маленькі книжки. (інформація невелика, книжки цінні).

3. Міро, та сама серія (інформація мала, книжка цінна).

4. Уїтмен, Хемінгуей (прекрасно).

5. Відбірка репродукцій, переважно відродження (цього у нас вдосталь).

6. Фотографічні буклети міст світу (дуже цікаво, проте творів мистецьких у них майже немає). 7. Сергійкові прийшли журнали 54 року. (В них 3 прекрасні репродукції старовинних ікон). 8. Путівники міст світу.

Віро, найцікавіші: Уїтмен та сюрреалізм — вперше ми одержали широку інформацію про цей напрямок, якщо це можна назвати напрямком. Принаймні це не винахід сучасності. Бо був Босх, предтеча сучасного сюрреалізму. Навіть Врубель, який за творчим сприйняттям світу, за принципом художнього перетворення (вульгарно: реальний Демон, ірреальне оточення) близький до сюрреалізму. Може, це скоріше певний психологічний цикл життя людства? Не знаю. Вірочко, ми зараз багато працюємо в монументальному мистецтві. А світової інформації

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 44.

[2] Вовк Віра (Селянська) (1926) народилася на Львівщині. Поет, літературознавець, перекладач, доктор філософії. Мешкає в Ріо-де-Жанейро.

чортма. Ходимо з зав'язаними очима, навпомацки. Хоч знаємо, що вам надзвичайно важко організаційно та фінансово надсилати нам книжки, проте мусимо бути нахабами і просити знов Вас надіслати...

Ми так наполягаємо на Сікейросі та мистецтві Мексики, бо поділяємо їх погляди на сучасний моралізм (ми — наша творча група: художники Зарецький В., Плаксій Б., Горська). Цікаво, яка Ваша думка, Віро, думка митця про мексиканський муралізм. Ви бачили всі ці твори в натурі, на їх рідній землі. Шкода, що ви не бачили наших робіт. Вони наївні, з джерел нашої Землі.

Київ вітає Вас.

Цілуємо гаряче.

Алла

Віра Вовк до Алли Горської

12.03.1968[1]

Дорога Алло.

Нарешті перша відповідь від Вас, що надійшла від мене посилка з листопада... Я вже почала довбати на пошті, куди подіваються посилки. Ви (або Зарецький), бо я посилала на ту саму адресу, й не певна, чи одержали в старих журналах понтійське, арабське і єгипетське мистецтво. Цими днями перешлю Вам бразильську нову архітектуру і мурали Мексики, маєте дістати від мене ще:

1. Міннезінлери (Mannesische Handschrift).
2. Перу.
3. Ґватемала.
4. Нігерія.
5. Мексика.
6. Маянське мистецтво.
7. Кисс.
8. Рівера.

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 44.

9. Сікейрос.

А тепер, Аллочко, я Вам підібрала подругу, одну бувшу студентку, професора хімії (її чоловік також професор Сістель — США); вони якраз у Ріо і, може, Вам перешлють також якійсь книжки. На всякий випадок треба зараз подякувати, як дістанете, гаразд? Це милі свої люди. А мені перешліть кілька своїх робіт у кольорових знятках (або хоч витинки з газети). Я підбираю матеріал для книжки: «Нове українське мистецтво». Шукаю бразильського видавництва.

Можливо також, що напише до Вас мій товариш з університету, проф(есор) естетики, Селсо Лелю, і перешле дещо. Листуватися можете німецькою, англійською, французькою або іспанською. Як ні, тоді пишіть українською до мене, і Вам буду за перекладача.

Всі інші твори — раніше чи пізніше, ви дістанете.

Цілую Вас і обіймаю всіх рідних.

Ваша Віра

Віра Вовк до Алли Горської

20.03.1968[1]

Дорога Алло,

мене також чорти беруть, що пошта так лазить слимаково-черепашим ходом. Це навіяло на мене різні ідеї: зверніться негайно до амбасадора Бразилії в Москві.

Exmo. Sr. Embaixador do Brasil.

Henrique Rodrigo's do Valle

Москва Герцена, 54 (10—13—30, 15—18)

попрохайте, хай Вам перешле:

1. Альбоми архітектури Бразилії з Колоніальної доби, міст: Omro Préto, Mariana, Congonhas, Sabará, Caté, Sta, Luria, Salvador EST. 2. Альбом модерної

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 127.

архітектури Бразилії (Оскар Німаєр — Oskar Niemeyer, Súcio Costa Burlemarx etc. 3. Альбом Бразилії (цілого краю). Там знайдете багато цікавого для Вас.

Поділіться адресою з друзями: Галиною, Сергієм, Віктором і іншими. Прохайте якнайбільше! (Ось недавно подаровано якійсь бібліотеці в Сибірі аж 500 томів! Пишіть найкраще французькою або англійською мовою, і як тільки що дістанете — повідомте мене і подякуйте негайно амбасадорові від імені української культури. Бразильці вразливі на форму.

Щасти Вам, Боже!

Сердечно — Віра

Алла Горська до Віри Вовк

20.06.1968[1]

Дорога, люба Віро!

Я одержала від Любослава ще 3 бандеролі. Дуже вдячна йому, Ренаті і Вам. Надійка надіслала Вам фотографії наших робіт. Хочу уточнити їх назви:

1. Донецьк. Мозаїка «Прометеї». 1966 р. 2. «Вітряк». Мозаїка «Вітер». 1967. 3. «Полтава». 1967. 4. Розпис «Танок»; 5. Розпис «Півні»; 6. Розпис «Туга». 7. Деревоплита «Земля. Панщина». Це одна частина триптиха, ще не закінченого.

Працюємо. Напишіть про себе.

Цілую гаряче.

Алла

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 127.

ЛИСТУВАННЯ ЗІ ЗНАЙОМИМИ

Лейла Ауезова[1] до Алли Горської

19.05.1945[2] (*)

Добридень, Алло!

Насамперед, розповім тобі про Сусанну (Титову. — *Л. О.*), тому, що це тебе, звичайно, цікавить найбільше. Вона жива і здорова, нічого особливого з нею не сталося. Тому я була дещо здивована, що вона тобі не пише.

Я розмовляла з нею про це, вона сказала, що напише тобі сама. За словами Сусанни, я бачу, що вона надто цінує листування з тобою, тому я вважаю, що причину її мовчання потрібно шукати в іншому. З тих пір як ти поїхала, Сусанна багато в чому змінилася. У неї сталося велике нещастя в родині: батько полишив її маму й одружився на іншій жінці. Знаючи, як любила Сусанна батька, ти зрозумієш її велике горе. Мені здається, що Сусанна і зараз любить батька. Але в її мами, звичайно, велика образа, тому ти уявляєш, якими помиями вкриває вона батька, абсолютно не зважаючи на почуття Сусанни, для якої той залишився таким самим батьком. Усе це викликає в Сусанни часто дуже важкий настрій. Може бути, що в цьому тобі й потрібно шукати причину її тривалого мовчання. Я бачу, що твоя чутлива душа відразу зрозуміла це, тому що Сусанна мені не раз казала, що ти запитуєш, чи не сталося чого-небудь у неї в родині. Алло, я тебе дуже прошу, не задавай їй більше

---

[1] Лейла Ауезова — донька відомого казахського письменника Мухтара Ауезова. Від 1963 р. директор алма-атинського меморіального музею свого батька.

[2] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 59.

таких запитань, тому що я бачу, яких болей вони завдають Сусанні. Алло, я глибоко переконана в тому, що твоє ставлення до Сусанни щире. Вона виняткова, прекрасна людина. За ці роки Сусанна духовно виросла і, мабуть, тепер не була б лише твоєю мовчазною слухачкою.

Тепер декілька слів про себе також. Я пишу тобі останній лист, я цілком згодна з тобою, що мій лист не є приводом для початку листування. Відразу ж після твого приїзду до Москви я написала тобі лист. Але я не отримала відповіді. Це дало мені право думати, що ти з презирством поставилася до мого бажання листуватися з тобою. Тому я більше не відновлювала листування. Між іншим, телеграми від тебе я також не отримувала. Може бути, що це штучки сучасної пошти, яка не раз сварила багатьох, навіть справжніх друзів. Тепер мені хочеться, щоб між нами не було ніякого нерозуміння. Я ніколи не ставила себе вище за тебе; ти не права. Навпаки, я визнавала твою перевагу. Ти справді маєш «щасливий талант без примусу в розмові торкнутися до всього легенько». Я завжди високо цінувала твій розум, твою винятковість та інші гарні риси твого складного характеру. Але я скажу тобі прямо — мені не подобалася твоя награність, якась театральність манер. Може, це не було напускним, та, проте, це засмічувало твої гарні якості. Алло, найкраще це простота, а її в тобі немає. Може, ти, претендуючи на звання незвичайної людини, вважаєш, що простота може погіршити твої якості. Згадай Сусанну, вона ніколи не виставляє напоказ свої гарні якості, вона скромна і проста, однак усі вважають її розумною і серйозною. Я це пишу для того, щоб ти знала, як я до тебе ставлюсь. Порівнюючи вас із Сусанною, я зрозуміла, чому я любила і люблю її більше, ніж тебе. «Ми любимо те, що схоже на нас» — казав Панаїт Істраті. Це не завжди правильно, але в даному випадку, мабуть, все-таки так.

Я знаю, що всі мої роздуми викличуть у тебе тільки презирливу посмішку!!!!!!! (пишу у твоєму стилі). Повторюю, я пишу цього листа для того, щоб знищити всі неясності. Все-таки раніше ти була мені однією із найближчих людей.

Прощай, бажаю тобі щастя й успіху в житті й у навчанні.

Л. Ауезова

Алма-Ата

Алла Горська до Дмитра Малакова

01.01.1946[1]

Напис на конверті:

«СРСР, м. Київ. Дімі Малакову. Англія, Шотландія, Глазго. Акулкіну».

Діма! Вітаю тебе з Новим роком! Вважаю, ні, я впевнений, що не тільки в 1946 році, але й в подальші роки ти не полишиш свого бажання «бути порядною людиною». Бажаю тобі багато, багато справжнього, доброго щастя!

Акулкін

Ліза Кузнецова до Алли Горської

23.02.1946[2] *(*)*

Алік, чудесний Алік!

Добридень!

Благаю не гніватися на мене за те, що так довго не відповідала. Коли я отримала твого листа, якому так зраділа, що в мене навіть підвищилась температура, я була хвора. Потім почала навчатися і часу зовсім не було, а потім я просто забула, що тобі не відповіла. Але сьогодні я побачила

---

[1] Зі «щоденника» Георгія Малакова. Цит. за: Згадуючи Аллу Горську // Київ. — 2007. — № 9. Дмитро Метанов — брат Георгія Малакова. Малаков Георгій (1928—1979) — заслужений художник України, однокласник А. Горської по Київській художній середній школі ім. Т. Г. Шевченка. Акулкін — гумористичний персонаж, вигаданий Г. М. 1942 р.

[2] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 87. На конверті адреси: г. Киев, Брест-литовское шоссе 110. Студия худ. фильмов Горской Алле; г. Москва, Староконюшенный пер. д. 19, кв. 87. Кузнецовой Лизе.

твій лист і згадала. Сьогодні я вирішила не вивчити літературу, але тобі відповісти. Аллочко, зовсім недавно, на похованні нашого математика я зустріла Марка Вальберга. Пам'ятаєш його, такий довготелесий. Він тоді дружив із Олегом Татаровим. Коли я його побачила, мені так захотілося в Ленінград, у нашу школу. Через день ми з ним зустрілися і, незважаючи на те, що було дуже холодно, ми прогуляли від 7 до 12 години вечора. Ми згадали всіх-всіх наших знайомих. Як було б добре всім зустрітися. Аллочко! Адже ми скоро станемо цілком дорослими. Мені в квітні буде 18 років. Боже, як багато! Потрібно буде вирішувати свою долю. Мила Аллочко, допоможи. Адже ти в мене залишилася єдиним вірним другом. Хоча ти й пишеш, що я знову буду дружити з Ірою. Та, з якою я сварилася. Зовнішньо ми залишилися друзями. Вона мене просила, щоб усе залишилося по-давньому. Але я нічого не можу зробити. Я в ній розчарувалася. А розчарування — найнеприємніша річ. Я з нею в усьому розходжуся. Вона зовсім байдужа до краси природи, і мене це, як і тебе, просто дратує. Алік, тобі доводилось бачити краплину роси, що тремтить на листку? Адже це — крихітне сонце. Це — цілий світ. А кожна сніжинка на деревах в іней взимку блищить, як зірка. Або коли сідає сонце, я готова зупинитися посеред майдану, відкривши рота, дивитися на мінливість кольорів. А зіркові ночі! Алло! Мені паморочиться, коли я дивлюся на них. Такою маленькою здаюсь я собі. Такою незначною піщинкою в пустелі життя. Це такий самий настрій, як від шерхоту жовтого листя, як від звуків Чайковського. Я страшенно боюся залишатися в такі хвилини на самоті. Ну, досить, я надто багато розфілософствувалась. Як я тобі заздрю. Адже ти вже вирішила свою долю. А мені ще належить це зробити. Я не знаю, на що зважитися. Скрізь гарно, всюди хочеться. Мені дуже хочеться в МДУ на мистецтвознавчий факультет. Та адже це лише мрія. Я дуже боюся іспитів. Вони будуть дуже серйозні, а ми ж нічого не робимо. Дні біжать, як секунди. Я зовсім не помітила, як пройшов рік.

Аллочко, напиши мені докладно все про себе. Як мені хочеться з тобою поговорити, адже всього не напишеш. Аллочко, давай кожного 15 числа посилати одна одній листи.

Ти пишеш, що не уявляєш Вовку дорослим, а йому через 4 роки — 16 років. Скоро йому почнуть дзвонити дівчата. Він уже розчісується на проділ. Як швидко йде час. Ніна закінчує МДУ. Аллочко! Пиши скоріше, скоріше... Твої листи для мене — свято.

Цілую міцно, міцно.

Завжди твоя Ліза

Сусанна Титова до Алли Горської

22.02.1947[1] *(*)*

Ура! Ура! Аллушнице! Добридень!

Щойно отримала, нарешті, твій лист. Лаюся і дуже. По-перше: чому листа написано 12-го, а послано тільки 16-го? Чому фотографію не підписала?

Я зараз «лайливо» налаштована. Бережись!

Ні, роздумала, не буду, видихлася.

Тільки що на двох аркушах лаяла Лейку (Ауезову — *Л.О.*) і подумки — тата... Подумки, тому що я з ним не листуюся, а сьогодні написала офіційну записку. Потрібно. Але про це — нудно.

Алок! Чим ти хворієш? І як себе почуваєш? (Бачиш, яка я ввічлива?).

Ні, чесне слово, це дуже добре отримати «очікуваного» листа — несподівано.

Хочу, дуже хочу поговорити з тобою. Ти хочеш, щоб я написала про велике, про майбутнє. Але не вмію, ні — не можу зараз. Раніше я багато думала про велике майбутнє, далеке, а тепер — також про майбутнє, тільки про близьке...

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 104. На конверті адреси: г. Киев, ул. Чудновского 25, кв. 6. Горской Алле; г. Ленинград, Плеханова, 46. кв. 9.

А зараз живу тільки так, щоб пройшов час. Особливо огидно було на цьому тижні.

Мама в лікарні, я тобі писала про це. А я цілий день займаюся дурницями. Пічка, магазин, булочна, каструлі та ін. І ніякого виходу. Адже ж потрібно Серьожу годувати. Ну та й тобі нудно стало, мабуть.

Серьожа пішов у Палац. Там велике свято. Відзначається 10-річчя Палацу. І зараз по радіо трансляція звідти. Виступає об'єднаний хор... Добре. Чесне слово.

Жаль, що я не пішла. Аллочко! Будеш сердитися? Закінчую, тому що треба йти взяти нову історію, а то не дадуть.

Завтра напишу.

Цілую. *Сусанна*

Сусанна Титова до Алли Горської

28.10.1947[1] *(*)*

Милий, славний Аллок! Добридень!

Отримала, нарешті, твій лист. Дуже, дуже рада. Ти ж знаєш. Тільки Аллочко, чи не забагато ти хвалиш мене? Мені, справді, совісно. І навіть здається, що ти «вигадала» мене. Так?

Алок, як ти тепер себе почуваєш? І треба ж було тобі стирчати на тому місці, де кидали гранати?!

Ні, все-таки не можу втриматися, щоб не дорікнути тобі. Чому не відправляла листи? Адже я так чекала!

Влітку я нікуди не їздила. Серьожа відпочивав у Виріці. Мама почуває себе так само погано. Не працює навіть.

Ти пишеш, що моя робота для тебе загадка. Що ж, трохи повторюсь. Я працюю в Проектному інституті. Креслю. Був оклад 500 руб. і робітнича карточка. Я пишу «був», тому що з понеділка буду працювати відрядно.

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 104. На конверті адреси: г. Киев, ул. Чудновского 25, кв. 6. Горской Алле; г. Ленинград, ул. Плеханова, 46. кв. 14.

Тобто скільки зароблю, стільки й заплатять. Оклад уже не має ніякого значення. Але мене це мало тішить. Боюсь, що не виконаю норму.

Тепер про колектив. До чого ж вузькі ці люди! Архітектори, будівельні інженери — всі суцільна схема, а не люди. Я, мабуть, повісилась (ну це я загинаю) або збожеволіла, якби не школа.

Аллочко, мені дуже пощастило. Я потрапила у зразкову школу і гарний клас (його учні вже 4 роки переходять з класу в клас).

Зараз із усіх предметів проходять міські контрольні. Кожного дня тремчу й вмираю на математиках (уже дві математичні контрольні «відписали»).

За останні два тижні часу вільного не було ні хвилини. Навіть панчохи заштопати ніколи. Але тепер я вже не уявляю собі життя без вічного поспіху, хвилювань і я не знаю, що було б зі мною, якби я не займалася в школі.

На цьому тижні я слухала цікаву лекцію «Пушкінський Петербург». Лекція супроводжувалась показом діапозитивів. Дізналася багато нового про давніх знайомих будинках-красенях.

Улітку, наприкінці серпня, я дуже багато ходила вулицями нашого міста. Аллочко, яке чудове відчуття могутності і краси вливалося в душу разом із вечірнім повітрям. Але про це не напишеш... всього... Аллусю, я розумію, що цей лист тебе не задовольнить, але на те, щоб написати справжній лист треба витратити багато часу і тобі доведеться довго чекати його. Тому, боячись твого прокляття, надсилаю цього. Ти все-таки не гнівайся...

Зараз мене можуть запитати з хімії (пишу на уроці). Аллочко, пиши про себе якомога більше. Чи є в тебе друзі й подруги?

Передай велике-велике вітання твоїм батькам.

Цілую. *Сусанна*

Леонора Манзій[1] до Алли Горської

1948[2] (*)

Дорога Аллочко!

Для тебе вагонна тряска закінчилася, а моя почалася. Одним словом, я в Москві. Адже я тобі говорила, що збираюся перебиратися до Консерваторії. Так от трапився випадок прискорити виконання цього наміру. До Комітету прийшов запит із ДІТМу[3] з пропозицією висунути кандидата на оперно-режисерський факультет ДІТМу. Наш театр направив мене. І тут почалися ускладнення. Насамперед, мені повідомили, що сумісництво двох ВНЗів неможливе — «законом заборонено». Цілком природно, що залишати Консерваторію я не збираюся, а тому одночасно з ДІТМом потрібно закінчувати й арфу. Так от, треба буде, очевидно, піти до начальника Управління навчальних закладів, розповісти йому все й благати дозволити сумісництво. В протилежному випадку, прощай ДІТМ принаймні на рік. А хотілося б мати ще одну спеціальність як-от: режисер-постановник оперних театрів. Протекції сильної в Москві немає. Щоправда, Дулова згодна взяти мене до свого класу і без арфи (власної), навіть понад норму. Але її бажання також може виявитися недостатньо. Ось така ситуація ma ch'ere. (Боюсь, що й це я неправильно написала). Тоскно трохи. Так хочеться бути тут, навчатися і через безглуздий бюрократизм сильних світу цього пропаде багато років.

Ось, дружок!

Звинувачуєш мене в песимізмі? Ну що ж, деяка підстава є. Але зізнаюся, що й ти не позбавлена від цього недоліку, незважаючи на те, що живеш зовсім у інших

---

[1] Елеонора Манзій (1925—2013) — видатна українська арфістка, викладач класу арфи київської консерваторії (1953—1983).

[2] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 104. На конверті адреси: г. Киев, ул. Чудновского 25, кв. 6. Горской Алле; г. Ленинград, ул. Плеханова, 46. кв. 14.

[3] *ДІТМ* — Державний інститут театрального мистецтва.

умовах, аніж я, і причин скаржитися на долю менше. Я рада, що ти відпочиваєш. Набирайся сил для боротьби.

Але почуття, про які ти говориш, прийдуть самі потім. Зараз у тебе вікове томління, якась невдоволеність усім і більше за все собою? Це не нудьга. У твоєму віці ти стоїш за розвитком трохи вище своїх ровесниць, тому бачиш усе в натуральному світлі без прикрас. Звідси й порожнеча, і жага чогось надприродного. Хоча це, надприродне, — не що інше як просте щире почуття, властиве людині. Але якого вона, на жаль, дуже рідко удостоюється. Особливо це можна сказати про жінку (також не кожну). Її ніколи нічого не задовольняє. Їй завжди мало. Іноді буває, що почуття не дає того оптимістичного забарвлення, і зовсім — не еліксир життя, а навпаки, буває такою мукою, таким буквально фізичним болем, що все віддав би, щоб його, почуття-то, не було. Але це небезпечний шлях. Так можна докотитися до заперечення всього хорошого. Цього не потрібно. Закохуватись. Хай тебе кохають. Це також приємно. І плюй на плітки. Головне — у житті зберегти душевну чистоту, а з нею збережеться все гарне. Такий мій девіз.

Заздрю тобі, що ти біля моря. Ось воістину велике божество, що викликає повагу. Я так люблю його, що боюсь його. Я вірю в його життя. Мені здається завжди, що це жива істота, яку небезпечно прогнівити. Зовсім язичницьке тлумачення. Вітання йому від мене. Вітання матусі, твоєму Аргусу. Поправляйся, відпочивай і не утрудняй свій мозок зайвими роздумами.

Надсилаю також цілий полк поцілунків, але не морських солоних, а вітряних (у розумінні «вітер») і палких, як літній вітер.

Твій друг Леонора

P.S. До речі, я переконалася, що ти також потайна, немов скупий лицар. Тільки він сидів на своїх золотих, а ти — на своїх почуттях і відкриваєш їх у листах. Це я про себе. А не вірити в мене є підстави. Я завжди віддаю

дружбі всю себе, а отримую навзамін дуже рідко щонебудь путнє.

Тепер тобі я чомусь вірю.

Може бути, що це самообдурення?

Леонора

З. Титова до Алли Горської

16.09.1952[1] *(*)*

Мила Аллочко!

Дуже дякую за помідори. Сусанна і Сергій насолоджуються до цілковитого задоволення. Тобі дякують сердечно.

Помідори надійшли червоні, чудові. Пом'ялося дуже мало.

Аллочко, добре, що ти доїхала благополучно. Але за впертість я тебе ще полаю. Не варто було тобі соромитись і взяти в мене гроші. Адже це дрібниці. Велике вітання передай від нас мамі і татові. Віті «Загорському» — особливе — з побажанням успіхів у творчій роботі. Сусанна і Сергій старанно займаються. Тобі черкнуть пізніше.

Пиши.

Міцно тебе обіймаємо всі.

З. Титова

16.09.1952

Ленінград.

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 103. На конверті адреси: г. Киев, ул. Чудновского 25, кв. 6. Горской Алле; г. Ленинград, ул. 7-я Советская, 36. кв. 31. Титова.

Юрій (?) до Алли Горської

листопад 1954[1] *(*)*

Добридень, Аллочко!

Усі тебе вітаємо, особливо я особисто. Жалію тільки, що жених народився на рік пізніше. Але це не страшно. Вітя добирався до інституту декілька годин — увесь час зустрічалися знайомі. А в майстерні його, звичайно, качали.

Вітя каже, що дитина крупна. Молодець! Слухайся лікарів. Добре їш. Якщо чого-небудь треба, усе дістанемо. В належний час майбутнього студента повезе додому сам директор інституту.

Розповім про наші справи (волейбольні). У цьому році велике коло. Спочатку граємо з київськими командами. Потім Одеса, Харків, Львів. Потім Україна, Молдавія, Білорусія, а потім — Всесоюзні. Так що нам шлях закрито. Тим краще.

Взагалі, треба сказати, що в нас команда сильніша, аніж тоді. Прийшла нова дівчинка з архітектури — дуже здібна. А Бернардову вигнали до дідька.

Прибудемо відразу, як приїдеш. І будемо ходити часто. Вітаю тебе із сином. Назви його обов'язково Юрком. Бо це, я вважаю, найбільш підходяще для чоловіка ім'я.

Я виявився правий. Пам'ятаєш ту розмову на нашій верхотурі? Я тебе переконував, що у вас буде син, бо ти більш темпераментна, аніж твій чоловіченько.

Ну гаразд, виписуйся швидше. Не люблю висловлюватись у письмовій формі. Прийдемо в перший же день і тоді побалакаємо.

Юра

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 106.

Василь Кривинець до Алли Горської

28.03.1956[1] *(*)*

Спочатку автор листа прохає встановити адресу та місце роботи Видерника Павла Аксентовича.

...Нагадаю Вам обом і Вашому сину, якщо він мене знає, що я ваш знайомий по Сніжному. Ви мене малювали за складанням звіту з практики.

Моя адреса: Дніпропетровськ — 14. До запитання.

Кривинець Василь Іванович

Іван Буркало до Алли Горської

18.11.1957[2]

Шановна Любо Олександрівно!

Як бачу, Вам дуже полюбилася квартира у мене, бо зразу, від'їхавши додому, Ви мені написали лист.

Та це нічого. Як я Вам пророкував, то Вам передбачалося не мале горе, але не знаю, чи уже почалось, чи ні; але якщо почалось, тоді, «свині не до поросяти, коли її палять».

Якраз у нас сестра Олени, то ми розговорилися щось за Вас, і я зразу взявся за чорнило.

Мене дуже цікавить в яких відносинах Ви з чоловіком, чому хоч Він не напише нам пару рядків? Ми бажали б, щоб ви удвох приїхали до нас, та понаписували наші гори. Правда, Він нам не знайомий, але ми би Його радо привітали, бо ми, судячи по Вашій натурі, думаємо, що і Ваш чоловік такий добродушний, як і Ви.

Мені цікаво було б знати, як Ви живете і що поробляєте? Моя жінка Вас вічно згадує і постійно чекала від Вас

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 86.

[2] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 61. Адреси: Київ, в.Рєпіна, 25, кв. 6. Горській А.О.; с. Комсомольськ, Тячів. р-н, Закарп. о. Буркало Іван Гавр.

лист, а в кінці заставила мене, щоб я Вам написав, бо, може, Ви обидились на нас? А може, хоч і не обидились, та лише Ваші думки розсіяні, як і мої, бо я з такою охотою взявся за чорнило, що думав записати хоча б 10 листів, а сестра з жінкою, сидячи коло мене, як жіноча привичка, повернули свої плітки на різні теми, то і у мене, підслуховуючись до їх, розсіялися думки і не знаю, що дальше писати.

На кінець вас обох прошу, напишіть хоч пару рядків і, по можливості, приїжджайте до нас в гості.

Передайте сердечний привіт від нас всій Вашій сім'ї, хоч і незнайомим від незнайомих, а також і Вам посилаємо сердечний привіт і бажаємо Вам багато щастя в Вашому житті.

Моя адреса: Зак(арпатська) о(область) Тячівський р-н., село Комсомольськ

Буркало І(ван) Г(аврилович)

Ю. Кальченко до Алли Горської

04.08.1960[1] *(*)*

Алло Олександрівно, добридень!

У цьому коротенькому листі я хочу повідомити приємне для вас, що в Мухінське училище я вступив. І те, що для вас це приємно, я не сумніваюсь: адже, як мені завжди здавалося (вірніше, це беззаперечний факт) ви дуже до нас добре ставились і завжди щиро нам бажали хороших успіхів у малюнку і в іншому.

Алло Олександрівно, передайте, будь ласка, тепле вітання Олексію Костянтиновичу, Борису Степановичу, Володимиру Павловичу.

Кальченко Ю.

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 74.

Микола Шкарапута[1] до Алли Горської

29.09.1960[2] (*)

Добридень дорога Алло Олександрівно!

Ви, мабуть, дуже здивуєтеся, що раптом від мене отримуєте лист. Але, прошу Вас, особливо не дивуйтесь.

Просто мені дуже захотілося поділитися з Вами тією радістю, я б сказав, тим щастям, котре випало мені.

Я потрапив до одного художника, про якого Ви, мабуть, трохи чули. Людина ця живе в Генічеську, де зараз знаходжусь і я. Він створив цілком приголомшливу працю під загальною назвою «Мова образотворчого мистецтва». Він відкрив такі закони, такі незаперечні істини в мистецтві, в ділянці художнього малюнка, композиції, а особливо кольору, що, коли я все це розглядав, у мене не тільки розбіглися очі, шуміло в голові, я боявся, щоб не збожеволіти від усіх цих незвичайних і приголомшливих вражень, які справили на мене його маленькі шедеври. І я до цього часу не можу зрозуміти, як цей художник ще сам не збожеволів від усього того, що він відкрив.

Ви, Алло Олександрівно, і, звичайно, Віктор Іванович, перші, з ким я поділився цим, тому, що я завжди пам'ятаю і вічно Вам вдячний за всю ту увагу, і ті знання, які дали мені Ви і Віктор Іванович. І ось мені хочеться, немовби у вдячність за це, Вам розповісти про цю працю, яка є такою нечуваною зброєю в руках художника, що Ви навіть не можете собі уявити.

Цей художник тривалий час тримав усе у величезному секреті. Про його працю знають порівняно мало. Але те, що він створив, — геніальне. Тільки прошу Вас і Віктора Івановича про це нікому не казати, оскільки ця людина поки не особливо бажає поширення цього. Я просто

---

[1] Микола Шкарапута (03.09.1941 р.) — монументаліст. Закінчив Київський державний художній інститут (1966). Педагоги з фаху — К. Трохименко, М. Писанко, В. Зарецький.

[2] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 109.

попрохав у нього дозволу розповісти Вам про його працю. Спочатку він не погоджувався. Але, коли я йому розповів, що Ви мене багато чого навчили, то він погодився, але попросив, щоб Ви не розповідали нікому.

Коли я переглянув частину його праць, то ходив з опухлою головою і думав, що мої почуття розірвуть мене. Усі мої роботи видалися такими гидкими й нікчемними, що в першу мить я розгубився і навіть хотів усе знищити, і все кинути. Потім опам'ятався, хоча це і було дуже важко, але що-небудь робити після цього ніяк не міг. Все видавалося пустим, не цікавим, не емоційним.

Незабаром буду в Києві і під час зустрічі розповім детальніше. Нічого нікому не кажіть.

Коля

Леонід Іванов до Алли Горської

20.07.1961[1] *(*)*

Привіт із Миргорода!!

Добридень Вітя і Алла! Вирішив написати Вам листик. Часу після наших зустрічей у м. Сніжне пройшло вже чимало, я тепер живу в Сталіно. Часто бачу Ваню і Тошу, але перед виїздом відпочивати до Миргорода до них не заходив і не знаю, чи виїхали ви з Києва, чи ні. Вітя і Алла, я зараз відпочиваю в м. Миргороді і від Києва недалеко, 250 км., а приїхав я на своїй машині. Це 4 — 5 годин їзди від Києва і хотілося б подивитися Київ.

Вітю і Алло, якщо Ви не від'їжджаєте нікуди, то дайте мені знати, що Ви вдома, і я до Вас заїду днів на 3. Ну а при зустрічі про все можемо поговорити. Алло, як син, якщо не помиляюся, то Олексій. Це він уже великий. Років 7 — 8 і, мабуть, піде в школу.

Вітю і Алло, напишіть як до Вас краще приїхати, чи під'їхати машиною.

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 79.

Я пам'ятаю ти, Алло, розповідала, що десь біля пам'ятника Шевченку вул. Чудновського. Тож, якщо так їхати, то я знайду. Ну, от коротенько й усе.

Чекаю відповіді.

Леонід Іванов

Виїжджатиму з Миргорода 24 липня ц. р. в понеділок, звичайно, якщо підсохне дорога, а то йшов сильний дощ цілу добу.

Марія Котляревська до Алли Горської

31.01.1962[1] (*)

Мила Аллочко.

Вітаю Вас і Вашу родину з Новим роком. Бажаю всього найкращого. Вашому синові повинна сподобатися ця листівка, тому, що він, мабуть, таким способом буде вже вивчати географію. Зайнята господарством. Коли наведу трохи все до ладу, розпочну друкувати свої гравюри і вирізати нові. Веселіться, як Ви гарно вмієте.

М. Котляревська

Марія Котляревська до Алли Горської

1962[2] (*)

Мила Аллочко!

Ви не думайте, що я не надішлю вам свої гравюри. Надішлю. Зараз готуюся до звітної виставки і тому зайнята. Вітаю вас зі святом 8 березня. Бажаю добре його відсвяткувати.

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 85. Листівка. Київ—4. вул. Рєпіна, 25 кв. 6. Аллі Горській. Зворотна адреса: Дніпропетровськ—5, вул. Кірова, 30, кв. 3. Котляревській Марії Євгенівні.

[2] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 85.

Миша Кокін вітання мені передав від Вас. Дякую, що пам'ятаєте. Так (нерозбірливо) мені вже стукнуло 60 років, але я ще попрацюю.

Цілую Вас.

М. Котляревська

Марія Котляревська до Алли Горської

27.12.1962[1]

З Новим 1963 роком!

Любі Аллочко, Вітько та Альоша. Бажаю Вам творчих успіхів, шановні друзі. Читав свою книгу Писанко у Києві? Якщо читав, то як успіх? Як Вам сподобалась виставка Кокіна і Чернявського? Напишіть, будь ласка. Мені це дуже цікаво. Які успіхи клуба молоді?

Бувайте здорові.

М. Котляревська

Л. Писанко до Алли Горської

1962 (*)

Дорогі друзі!

Не знаю, як дякувати Вам за тепло, ласку, увагу і за ставлення і турботу до Мик. Мик-ча і його недостойного «секретаря».

З великим соромом я тепер бачу свою дурість: адже поїздка Віталія до Києва — моя ідіотська витівка. Адже ми його 3 роки тягли за вуха з грязі, хотіли зробити людиною і... — ось ганьба впала на наші голови.

Боюсь, що він прихопив із вашого дому все те, що «погано лежало»...

Коли вони приїхали з Києва, то Віталій швидко виклав пожитки Мик. Мик-ча з чемодана (причому, не всі...)

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 85.

і постарався швидше піти, несучи із собою повний і важкий чемодан... Що було в ньому чужого?!

Скрізь він виявився дрібним шахраєм, брехуном. Зараз запевняє нас, що «Сповідь» Пікассо «не брав». Перевірте!

Зі статті Камю мені потрапив той примірник, де не вистачає декількох сторінок.

Себе він бачить уже світилом у мистецтві — гидко! До нас він ставиться зі стриманою злістю. Із дня приїзду не з'являвся зовсім, довелося викликати його листом, щоб він повернув «прихоплене через помилку». Добре, якщо розділ «Абстракція» у Вас, але якщо він залишився в знаменитому чемодані, то все пропало.

Внаслідок проклятущої приказки «не впійманий — не злодій» доводиться з ним триматися в рамках меж, а хотілося б врізати йому гарного ляпаса, причому привселюдно.

Та хай йому грець! Усе, що він зробив, до нього й повернеться!

* * *

Стаття про галери в мистецтві привела мене в захоплення. Є ще голови на світі!! Окрім гумору, тонкого і прекрасного (що становить чарівність статті — промови), там усе глибоко продумано, відчуто... так, є десь життя, світло, розуміння і можливість висловлюватися...

Мик-Мик-ч зараз у Сімферополі... Тут його зустріли, як завжди, насторожено, сказали, що, відрядження оплачувати не будуть — нехай, мовляв, Київ оплачує (ЦК комсомолу, чи що?!)...

Ніхто навіть не поцікавився, як пройшли його лекції...

Боже мій! У яке брудне і стояче болото закинула нас доля!

Ось так приїхав він сюди з Києва, окрилений надіями, зігрітий теплом чистих сердець. А тут — стіна байдужості,

хамства, застою, рутини, дріб'язкових причіпок («платити — не платити»), бюрократичних викрутасів.

Ви, звичайно, знаєте, що Мик. Мик-ча умовляли художники переїхати до Житомира.

Я стою за переїзд туди, і якомога швидше — тим краще. Лист про нашу згоду вже надіслано в Житомир...

Так, щоб не забути: Мик. Мик-ч почав працювати над новим розділом, де думає зобразити мрії, сподівання, ідеали сіверян, південців і жителів середньої смуги (маються на увазі слов'яни). «Північ» уже зроблено. Вийшла пісня прозорих звуків із відблисками північного сяйва, з чарівними переливами кольорів.

Початок добрий. Майстерність висока. Гадаю, що й далі піде так само. Крім цього розділу, розпочато ще один, так званий «оживлення предметів у мистецтві».

Дивуюся, звідкіля в нього все це береться!

Останній розділ — «оживлення» — буде ще одним із основних одкровень, а може бути, і найголовнішим.

Як погано, що ви так далеко...

Із щирими вітаннями, повагою і вдячністю до вас.

Л. М.

Алла Горська до Івана Драча

червень 1964[1]

Боже мій,
сонечко моє, Іване!
Я знов плачу.
Тютя з полив'яним вухом.
Я випалю сльози роботами.

Пройде 15 безкінечних Днів заробітчанства. Розплата за недозволену розкіш — сім'ю, дитину.

Їду в Остріг. Побачення з Матінкою.

---

[1] Іван Драч (1936) — український поет, перекладач, кіносценарист, драматург, державний і громадський діяч. З власного архіву Івана Драча.

Чи зможу догодити Їй?
Тютя з полив'яним вухом.
Цілую.
Обпекла вуста. Драч — Сонце.

Алла

Танюкова адреса: Одеса, Жуковського 10, м. 30.

Алла Горська до Миколи Плахотнюка

березень 1965[1]

Миколушко![2]
Сонечко!
Чорняве.
Світлооке подонушко!
Добридень.

Марія Примаченко одержала Шевченківську премію. Поздоровляю.

Працюємо важко. Як Ви?

Минулого року дали Ви себе, брате... Невже і в цьому викладете очі? Ви довго будете ходити ліричним інтелігентом?

Скучила за Вами. Хочу бачити. Тільки не Миколу — сюсюкання, а Миколу — енергію. Розум, розум, розум.

Нарешті прочитала Іванову збірку. Доки будемо ригати Заходом? Доки будемо захлинатися. Хутір. Марія Примаченко. Премія. Перемога.

Перемога діалектичного сучасного м(истецт)ва.

Згадайте Дієго Ріверу. Носив молодиком кубістичну робу. Відкинув. Пірнув у реальне життя.

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 53.

[2] Плахотнюк Микола (1936) — лікар, член Клубу творчої молоді. Жертва каральної психіатрії. Народився у с. Фосфорит Курської обл.

Микола Плахотнюк до Алли Горської[1]

Цілую вас. Цілую з нагоди і без нагоди.

І к чорту всі приурочення!

Матвейов!

Аллочко, дуже хотів би бути у Донецьку, але оп'ять же така херова жисть настала! Матвейов! Ви маєте рацію! Нікітченко плодовитий. З його j-і маємо файного виродка — теліженця, якого ми сприймали за геніальну дитину. Перевернувся світ! Одначе жити треба. А жити — означає боротись. Старе? Патетика? Але к чорту песимізм, Аллочко, моє кохання і тлусте сонечко! Обіймаю Вас, обіймаю Вашого рідного Зарецького.

Цілую.

Слава безкомпромісу! У мистецтві і в повсякденному житті.

Лікар М. Плахотнюк
Заслужений котодемік республіки

Галина Зубченко до Алли Горської

30.03.1966[2]

Добрий день!

Дорогі наші трудівники! Григорій Іванович, Аллочка, Віктор!

Як там вам достається? Чи скоро ви там закінчите роботу? Коли ви вже приїдете? Дуже смутно без вас.

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 96.

[2] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 78.

Алла Горська до Віри Парахіної

літо 1966[1]

Віро!

Вітаю Вас, Вашу дочку, Василя.

У мене до Вас розмова. Продовження колишньої.

Є конкретна можливість визначення життєвого шляху Василя. А саме — монументальне м(истецт)во.

Спочатку: Василь — учень в нашій бригаді художників.

Опанування в практичній роботі принципами монументального мистецтва, технікою виконання. Формування мистецького світогляду. Початок мистецького шляху.

Матеріально: 100 крб. на місяць:

50 — їжа,

10 — книжки і т. інше.

40 — Вам.

Роботи в Донецьку ще на 2 місяця.

Терміново напишіть мені про згоду чи незгоду Василя і Вашу.

Питання серйозне.

Вибачайте за помилки.

Цілую Вас

і доньку.

Вітаю Василя.

Алла

Адреса: Донецьк, Нижня Семенівка, експериментальна школа 5. Художнику Горській А. О.

[1] З власного архіву Василя Парахіна.

Віра Парахіна до Алли Горської

липень 1966[1]

Аллочко!

Дуже дякую за турботу. На жаль, нас не було дома. Я приїхала 1.VII ввечері, а Василь в селі. Мав залишитись там до 5-10 серпня. Організує музей. Я йому авіапоштою переслала Ваш лист. Через 2—3 дні Ви повинні отримати від нього відповідь.

Щодо мене, то Ви, напевне, ще тоді повірили в мою щирість. Я Василю бажаю добра, я хочу, щоб він став художником, бо то його мрія, в тому суть його життя.

В нас тепер велика матеріальна скрута, великий борг треба віддавати терміново. Він влаштувався в художньому комбінаті, де має можливість одержувати щомісячно 120—170 крб. Але те, що запропонували Ви, трапляється рідко. Я малокомпетентна в цій справі, але думаю, що саме через цю роботу (а не печатника в комбінаті) він стане на шлях творчий.

Аллочко, якщо це так, то ми все зробимо і він приїде. Крім того, саме прикладним мистецтвом він цікавиться. Аллочко, чекайте відповіді від Василя.

Наша донька почуває себе добре. Дуже миле дитя, веселе і спокійне. Гарно спить і любить гратися. Татко її дуже любить. А вона татка цілує, від чого той на сьомому небі. Ми із Славцею цілуємо хорошу тьотю Аллу.

2.VIII 66 р.

P.S. Алло, я послала Вам телеграму. Та щось дуже придиралися до адреси. Мало в ній конкретності. Нема номера поштового відділення, на жаль. Що таке «Нижняя Семеновка»? То я пишу і лист, крім телеграми.

З повагою. Віра

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 92.

Алла Горська до Василя Парахіна

26.08.1966[1]

Василю![2]

Чекаємо на Вас!

Вітайте Віру, Славуню.

Василю, оформляйте швидше фінанси. Чекаємо. Візьміть матрац, ковдру, подушку.

Ми живемо в школі. Але переселяємось в гуртожиток, чи до знайомих. Підете з нами. Це все не проблема. Починається Ваше творче життя інтузіастів—жебраків. Проте, поздоровляю. Дуже прошу Вас зайти до Марії Андріївни, вона приїздить 28/VIII.

Прошу передати мені речі:

1. Вітьків годинник
2. Сіра спідниця
3. Біла сорочка чоловіча
4. Мешти чорні
5. Кептарик

Вибачте, що турбую Вас, але...

Ще вітаю Віру.

Вітаю Вас.

Алла

28/VIII 66

Логвин Бабляк до Алли Горської

22.12.1966[3]

Вельмишановні Алло і Вікторе!

Зі щирим серцем вітаю Вас з нагоди Нового року. Бажаю Вам здоров'я, бадьорості, достатку, лагідності у подружніх стосунках та успіху на роботі на благо української

---

[1] З власного архіву Василя Парахіна.

[2] Парахін Василь (1939) — художник.

[3] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 60. Адреси: Київ, в.Рєпіна, 25, кв. 6. В. Зарецькому; м.Київ-60, в. Щусіва, б. 23, пом. 10, Логвин Бабляк.

культури. Щоб завжди було щастя у вашій хаті. Аби сповнилися усі Ваші мрії. Аби не був 1967 рік засмученим неправдою. Хай живе Україна! Хай наша, найкраща у світі рідна мова вічно лунає на всіх неосяжних просторах Української батьківщини. Завжди з повагою.

Л.

Зиновій Карась до Алли Горської

13.12.1967[1]

Шановна пані Алло.

Ви, мабуть, лаєте, лаєте мене, бо де ж стільки можна мовчати і так довго приготовляти ту єдину книжчину? Я перепрошую Вас за те, що так пізно це роблю, але винен не тільки я. Справа в тому, що П. виїжджав на «профілактику» аж в столицю тої благословенної країни, в якій знаходиться. З досвіду знаю що там пробувають до двох місяців (годовано і мене тими місяцями). П. їздив не сам. Чи повернувся вже не знаю, але при всіх підрахунках повинен був вже повернутися «додому». От тепер можна йому слати книжки. Бажано було б коли б Ви ще щось заразом йому послали. Я маю на увазі щось з книжок. Щоб разом було дві штуки.

Якщо будете писати йому, прошу передати вітання від мене. Я поки що нікому нічого не писав, бо дядечко може дуже сердитись, я, бач, ще не зовсім опреділений.

Насилу добився прописки, а роботи досі ще не маю. Спочатку кажуть, що робота є, а потім виявляється, що штати переповнені. Тепер, мов би, щось наклюнулось певніше. Коли і тут не провалиться, то може на той тиждень машинобудівельна промисловість матиме на одного токаря більше. А поки те станеться треба ждати.

На все добре!

З повагою до Вас
Зиновій[2]

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 82.

[2] Карась Зиновій (1929) — член ОУН, учитель, священик УГКЦ, просвітянин.

Логвин Бабляк до Алли Горської

1967

Найкращі Новорічні щиросердні вітання шановним Аллі та Вікторові!

Найкращих довгих щасливих років та козацького здоров'я!

Аби сповнилися усі Ваші мрії!

Щоб було щастя у Вашій хаті!

Хай живе наша рідна Україна!

Хай живуть чесні українці у цілому світі!

Щиро Ваш Логвин

Логвин Бабляк до Алли Горської

1968

Вельмишановних Аллу та Віктора. Зі святом Різдва та Нового року від щирого серця вітає Логвин Бабляк. Бажаю вам щастя, здоров'я, достатку, любові, спокою, миру та добра. Бажаю сповнення усіх Ваших мрій і творчих задумів. Веселого Різдва та щасливого Нового року!

Дона та Роман Дужинські до Алли Горської

25.06.1968[1]

Дорогі Алло, Вікторе!

Палко дякуємо Вам за сердечні вітання-побажання і від себе зичимо Вам того ж. Будемо у Вас рано в неділю десь о 9 год. (28.VII.1968). Дуже просимо бути на цей час дома, бо помимо великого бажання Вас побачити у мене є для Вас дуже цікава пропозиція. Переконаний, що Вам вона сподобається.

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 72. Адреси: Київ, в. Рєпінв, 25, кв. 6, Ала Горська; Львів-32, Прімакова, 8. Дужинські Д. Р.

Ми з Доною тільки що повернулися з гір. Були там 10 днів. Гори, як завжди, чудесні і в своїй красі не потривожені.

Хоч ми бажали в перші дні нашого супружного життя бути наодинці, то все ж таки думками були разом з Вами, і так дуже хотілося, щоб в ці дні всі Ви були так безкрайньо щасливі, як ми.

Трудно бути щасливим, не бачучи щастя друзів.

Мої кохані, єдине, що може бути потужним в наш час, це правда і розум людський. З правдою і глибиною розуму засвітить Сонце Щастя людського для нас і всіх.

Кланяємося всім киянам, Києву. Всіх друзів тиснемо до серця і міцно, міцно цілуємо.

Ваші Дона, Роман

Алла Горська до Сергія Білоконя

27.07.1968[1]

Сергійко, Ластівко!
Думаю, що витримаєте не тільки Москву, а і Вавилон.
Пані Орися свариться на Вас.

Цілую. Алла

Василь Коршінюк до Алли Горської

02.08.1968[2]

Шановні Алло Олександрівно та Віктор Іванович!

Шлю Вам наш карпатський привіт. Ми щойно повернулися з мандрів додому. 31-го липня я був вже в Яворові. Ми з великою приємністю згадуємо дні проведені в Києві. І ще раз дуже дякуємо за Вашу теплоту, за щирість та

---

[1] *Білокінь С.* На зламах епохи. Спогади. — Біла Церква, 2005. — С. 101.

[2] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 83.

гостинність, якою ми були оточені. Нашим гідом був незабутній чоловік. Дякуючи його цікавим розповідям про минувшину, про святі місця нашого Києва перед нами розкрився світ незнаного.

З Києва вирушили до Канева, щоб поклонитись нашому батькові Тарасу. Звідти попливли до Черкас, а там не зупиняючись до Моринців та Кирилівки.

Відвідали історичний музей в Дніпропетровську, будинок-музей Яворницького, який нам на превеликий жаль не відкрили.

На Запоріжжі обійшли Хортицю та подивились на козацького дуба. Доїхали до Херсона, а звідти по морю до Одеси. А з Одеси вже й додому. За цих кілька днів побачили багато цікавого, пізнали багато нового. Одним словом, враження незабутні.

Правда були і розчарування, та на зміну їм приходили захоплення та відчуття чогось близького і рідного.

На кінець бажаю Вам доброго здоров'я та високих творчих досягнень на благо України і нашого народу.

З повагою до Вас Василь Коршінюк
Яворів

Роман Корогодський до Алли Горської

07.09.1968[1]

Дорога Алло! Я був щирим і, можливо, мав підстави, коли заперечував Твою симпатію. Однак, після деяких роздумів прийшов до висновку, що мої претензії були м'яко кажучи, недоречні, а за формою брутальні. Мені прикро констатувати свій чисто емоційний і людський зрив, але я сподіваюся, що Ти оціниш, хоч трохи і запізнілий мій крок. І ми спробуємо вичерпану прикрість спустити до Лєти. Твої сльози були вироком моєму хамству. Повір.

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 80.

Вітько мудрий мужик, дуже слушно зауважив щодо моєї «Залізності». Біда в тім, що шлях до творчості лежить через терпимість, гуманність, людяність. Якості, які мені так близькі й, може, ще вчора вповні характеризували, сьогодні я змушений природно заперечити. Час гри пройшов. Наступив час конечного синтезу. Нам всім потрібна (як ніколи) ясність.

І все-таки в основі, я той же Роман, якого ти любила і прошу тебе не роби оргвисновків. Завжди тебе люблю, і ця усвідомлена необхідність примусила безжалісно себе висварити.

Твій РК

Юрій Цехмістренко до Алли Горської

28.12.1968[1] *(*)*

Дорога Алло!

З Новим роком Вас (і з новим щастям, зрозуміло). Нехай у Новому році не слабшає у Ваших друзів захоплення Вами і віра у Вашу високу зірку.

Із дуже впливових кіл (щоправда, неофіційно) я дізнався, що Москва твердо збирається відновити вас із подругами в Союзі. Начебто це точно. Сподіваюся, що вам, нарешті, дадуть спокійно працювати.

Вітання і поздоровлення Віті.

Цілую лапку.

Ваш Ю.

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 106. На звороті конверта Аллиною рукою написано: Гріх — у міх, / Спасіння — у торбу, / Батька — в морду, / Сам — до шинку, / Гуляй синку.

Ірина Заславська до Алли Горської

20.05.1969[1] *(*)*

Дорога Аллочко!

Усіх своїх я відправила до Криму. Вони живуть у наметі і стали дикими-предикими. Коли ти з'явишся у Києві, зайди або вкинь поштівку. Я труджуся, і з незвички дуже втомлююся. Була в Людочки і надзвичайно вражена її новими роботами. Це абсолютно геніальні, казкові прикраси на кольоровому папері. Виставки в неї ще не було. Джарула у вересні їде в Сочі, захищати честь України. Юрко поїхав з Колиною дружиною і немовлям. Так що їх багато-пребагато.

Цілую. Іра

Юркова адреса: Судак, Крим, до запитання, Цехмістренко.

Володимир Данилейко до Алли Горської

29.06.1969[2]

Шановні Алла Горська, Віктор Зарецький!

Якщо Ви в Києві й маєте змогу, — чи не приїхали б на 7 липня ц. р. у село Вишнопіль Тальнівського району Черкаської області, де у Вадима Мицика має бути приблизно таке за дійствами Купало. Торік я бував там: копали криницю, вінки сплітали, везли возом Кострило й Кострубонько, укопували, хороводили кругом Мареноньки, палили купальське вогнище, стрибали, вінками гадали, купалися, йшли в поле.

Цього року потрібно виготовити значущі символи: Хороса, Ярила, Кострища, Кострубонька. Штук 200—300

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 76. Адреси: Луганская обл. г. Краснодон, гостинницы «Украина», № 41 Горской; Киев-28, Б. Китаевская, 142, корп. 11, кв. 30 Заславской.

[2] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 70. Володимир Данилейко (1930) — етно-мистецтвознавець, культуролог, фольклорист, поет, журналіст.

паперових чи інших значків Хороса, з булавками: на груди кожному учасникові. Поїхати би на суботу 5 липня — і все на місці зробити. Ночувати — у Мицика. Нібито збирається — кінохроніка, радіо. Хочу бути і я. В. Данилейко.

Сільське Купало сьогодні.

I. 31 червня до ранку 7 липня. Копання «купальської криниці» — символ невичерпності.

II. Вінки — кожна має свій у житті вінок. Який? Куди з ним?

III а) Везуть селом Торішнє: два-три вози. Усіх звечора попередити, щоб назбирали зранку у дворі, й опівдні виносили, на вози скидали.

+ Костило = Кострище (символ віджитого) і Кострубонько (символ свіжого).

б) Несуть (невдовзі після возів) Маринонько. Обов'язково вершок 🔱; також хлопці.

IV. Укопують К=К, К, М; «Сонце» зелене (символ); на дереві (символ); виготовляють «вогняні колеса». Усе — під спів «Посаджу я рожу».

V. Вогонь. Купальський (розкласти) щойно зайде сонце, і підтримувати (чоловіки, жінки з горілкою) аж до появи вранішнього. Ігри, пісні, танки, стрибання, катання на човнах, плавання, гойдання, цурка, городки.

VI. Вінки на воду! Самі — в поле, в жито!... І назад до вогню.

Володимир Забаштанський до Алли Горської

18.09.1969[1]

Алло! Зичу Вам в День 40-ліття Вашого вічного оюнення, творчої наснаги і сковородинівського духу.

З щирою повагою Володя Забаштанський

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 74.

Смерть Сковороди

Йому підносили у німбові ману,
Вчинити ченчики воліли послугу,
А він серед наук втямки не брав одну —
Науку рабського німого послуху.
Тягнулися, мов без обіду дні, шляхи,
Чоло нескорене блуканням краяли.
Немов над банями стривожені птахи,
Знялись думки його над краєм зграями.
А він від усміху дитинного добрів,
Могутня голова сивіла мжичкою.
Нарешті в парі й до кінця свого добрів
З дружиною — із долею мужичою.
На груші костура повісивши й бриля,
Копати яму заходивсь лопатою.
Земля його черства, тверда його земля —
Та й він із вдачею її лобатою.
Сакви під голову — і в землю ліг святу,
А світ ловив іще, не міг пробачити...
І на яку ж було злетіти висоту,
Щоб звідти навіть власну смерть побачити.

Олесь (Космач) до Алли Горської

09.11.1969[1]

Привіт з Верховини!

Дорогі Алло, Вікторе! Дуже вдячний Вам за те, що знайшли час потурбуватись і вислати «Історію укр(аїнського) мистецтва». Одержав Вашу посилку 4/ XI і ось пишу листа й висилаю гроші за одержане. Не думав, що візьмете до уваги моє «замовлення», бо про все ми тоді говорили нашвидкуруч та між іншим.

Є в мене ще одне прохання до Вас, чи немає у Краснодоні або Києві інших томів цього видання. І чи не можна у

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 84.

Вас дістати пінопласту (потрібно мені в школу для оформлення стендів)... Про фарби не пишу, бо подумаєте, що в цього Олеся замовлень буде без кінця. Все це замовляю при тій умові, якщо будете мати час, але його у Вас напевно дуже мало.

Хотілось би дізнатись про Ваше життя, працю, плани на майбутнє, як Ваші плани з приїздом у Івано-Фр(анківськ).

А ми живемо по-старому, новин особливих немає. Роботи в школі дуже багато, та й в позаурочний час займаюсь трохи «халтурою», але це явище тимчасове, є ще багато літератури не прочитаної, а часу мало. Недавно одержав листа від Василя (з Черкас), пише про своє життя «холостяцьке», про те, що хоче переїхати звідти десь в інше місце та ін. ...

Ще раз дякую за вислані книги і Вашу турботу.

З повагою Олесь
Космач

Іван Дзюба до Алли Горської[1]

Аллочко!

1. Про ключ. Це ключ від самої кімнати, а ключ від квартири, тобто від зовнішніх дверей, — в Києві, у Ігоря Грабовського, що на кіностудії документальних і науково-популярних фільмів, — хай Павло зайде туди і забере. (Грабовського знайти легко. Він там кінорежисер. Треба спитати на прохідній, і його викличуть).

2. Про лист. Я не встиг до кінця перекласти (бо писав спочатку українською), кінець вишлю поштою.

3. Як справи? Що думає Драч? Що зробила Ліна[2]? І т. д. Що потрібно від мене? Я готовий завжди.

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 71.

[2] *Ліна* — Ліна Костенко.

Числа 20—23 буду в Києві.

Вітання всім.

І. Д.

О. Чачунь до Алли Горської

19.02.1970[1]

Вельмишановні Алло і Вікторе!

Хочу щиро подякувати Вам і Івану Антоновичу за щирість і доброту. Я залишаюся Вашою боржницею. Правда, я не вірю в «исцеление», але головне — Ваша сердечність і людяність.

Ви, Алло, прекрасна жінка-мати, перед якою я низько схиляю голову. А Ваш Лесик! Чудовий розумний хлопчик-велетень! Знаєте, я навіть у сні бачила його і Вас. Такий син і така молода мати — справжнє щастя...

В. (зі с. Гельмязів) до Алли Горської

1970[2]

Вітаю всю сім'ю Зарецьких з Новим 1970 роком.
З новим роком, браття милі,
В новім щасті, в повній силі.
І бажаю, щоб в здоров'ю
В мирі, з братньою любов'ю
Відтепер ішов вам час.
Дай Вам Боже все, що гоже!
Що не гоже — чорт бери!

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 107.

[2] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. Спр. 77.

ТВОРЧІ ЗАПИСИ А. ГОРСЬКОЇ[1]

Мозаїчний комплекс «школа» (школа № 5, Донецьк)

АРКУШ 3.

Синиця Г. І.
Велика
людина. Борець.
Починає нову сторінку
в світовому монументальному мистецтві.
Відродження монументального мистецтва (1960)
шлях плаката
Суміш плаката з французами (Литовченко)
Керівники. Звичайні. Виховані на «наглядній агітації (плакат)».
Найпрогресивніші — на зразках західного мистецтва.
Позбавлені зразків власного рідного мистецтва.
Синиця:
Виставки; відродження:
Примаченко
Саєнко
Собачко
Верес.
Повстяний.
Їх значення.
Їх основа.
Синиця:
Естетика народного мистецтва.

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 74.

Історичний аналіз.
Знайомство і виховання не багатьох.

АРКУШ 4.

Народження зовсім нового
небаченого монументального мистецтва.
Основи його.
Природа народного мистецтва — монументальність.
Синиця.
Монументальне мистецтво в архітектурі:
не плакат
не французи
не Рівера.
Синиця:
Звичка багатьох до догм сприйняття мистецтва.
Знаємо передвижників.
Знаємо французів
Знаємо народне.
А це що таке?
Боротьба, естетичне виховання більшості
через монументальне мистецтво.
Естетичне виховання — громадській обов'язок кожного художника.

АРКУШ 64.

Найбільша крамола — бути українцем в Україні.

АРКУШ 65.

Межа — служба
й зарплата.
Звідти межа думок.
І раптом — вихід
за межу. Прикриємо за бунт
листком
«нечемним», «аморальним».
«Моральність» чоловіка, який спить

з нелюбою жінкою. «Аморальність»
жінки, яка не хоче нелюба чоловіка.

АРКУШ 66.

«Послання!!! Читали.
Удар. Влучний. В часі.
Гвіздок. Вбитий і в
Юду і, дивно, в
наших друзів (без лапок).
Їх шокує «блядослів'я»,
(фраза написана не розбірливо. — *Л. О.*)
Здивована, в котрий раз.
Скучила за Принцом.
Твердо — ніколи не
побачу. Не Офелія,
а чорна жінка. Худа,
брудна. Нема часу
їсти, митись.
Багато роботи. Робимо
ескізи оформлення школи в Донецьку.
Центральний фасад
8 м х 12 м. Почався з
курви.
Прикрашаємо,
пнемось, а громадянки
немає.
Вісім бокових фасадів
5 м х 2 м. Ідуть цікаво.
За принципами народного
мистецтва («прикладного»!)
Тобто справжнього.

АРКУШ 67.

Безкомпромісно.
Так.
Але безкомпромісно.

АРКУШ 74.

Я хочу мати українське обличчя в світі, а не обличчя Рівери на Україні.

АРКУШ 76.

Ми як утриманці
Це — наша школа. Всі пуповини відрізаються.
Це — наша кровна справа.
Школа на народних принципах.

АРКУШ 78.

Народний живопис — єдність протилежностей.

Панно «Птах» (крамниця «Рубін», Донецьк)

АРКУШ 5.

Історія.
Мозаїки «Рубін».
Задум. Ескіз.
Помилка. Окремо.
Немає комплексу.
Задум — дорогоцінність.
Крамниця ювелірна.
Дорогоцінності.
Жінка.
Пава.
Плавність, лагідність ліній.
Емоційна насиченість фарб.
Образне кольорове
рішення.

АРКУШ 6.

Архітектура.
Конструктивні пропорції
народні: в сполуках об'ємів.
Кольорове рішення ансамблю.
Оточення. Природа.
Кольори в архітектурі.
Одна кольорова пляма в архітектурі — не народне
вирішення, тому що в народному мистецтві
кольорова пляма виступає в єдності з іншими.
Світлі плями арх. органічно мусять бути.
Архітектурні кольорові величини
мусять бути поєднані з
величинами кольорового оточення:
земля, небо.
Сучасна архітектура — народна за кольором
і пов'язана з природою.

АРКУШ 7.

Розуміння історії
не як нагромадження фактів,
які відбулися, а як розвиток людства,
естетичної думки, яка весь
час розвивається і вперед.
Значення історії
Бар(око).
Мекс(ика).
Собачко.
Саєнко.
Примаченко.
Російська ікона. Каталог...

Церква використала народне мистецтво в своїх релігійних інтересах, але, щоб наблизитися до народу, відкидаючи релігію, не треба відкидати те народне мистецтво, яке церква присвоїла собі. Цю крадіжку треба повернути народові.

АРКУШ 20.

(Наступний запис супроводжується графічним малюнком, який за формою нагадує мозаїку «Рубін». — Л. О.)

Нар(одне) м(истецт)во.
Композиція кольоровими плямами.
Вся пляма гаряча. Вугілля горить.
Червоне кіноварне 2/3.
1/3 темно-червоного і рожевого.
На всьому кобальтові зірочки.

АРКУШ 22.

Мистецтво, яке репрезентує націю в свій час, ніхто не зможе звалити.

АРКУШ 32.

Художник, який не мислить абстрактними категоріями, є безпомічний сліпець.

АРКУШ 36.

Вперше в історії мистецтва професійне з'єдналось з народним мистецтвом.

Конкретизація ідеї загальної цінності. (Приклад — крамниця).

АРКУШ 37.

Обговорення на міськкомі партії.
Виступ Г. І.[1] по ескізу
«Рубін». Пояснення.
Шульгін М.: «Річ мистецька.
Закінченість, цікава за
кольором, цікаво зроблено.

---

[1] *Г. І.* — Григорій Іванович Синиця.

Мистецька, проте немає
Донбасу, і мені не
зрозуміло це м(истецт)во.
Але як повинен
бути вирішений Донбас —
я не знаю. Шахтар —
це банально, проте
Донбас потрібен.
Не розумію, що тут
укр(аїнське)?»

Синиця Г. І.

Пояснив образне вирішення
ескізу — кольорове
глибоке нац(іональне) і
сучасне. Розуміння
нар(одного) м(истецт)ва не з
погляду земства, а
в розвитку. Різниця
між хутор(янським) розумінням
м(истецт)ва і розумінням
х(удожни)ків, які стоять
на поз(иціях) нар(одного)
м(истецт)ва. Примаченко,
Саєнко, Собачко.
Основи їх творчості.
М(истецт)во і халтура.
М(истець)кі якості мону-
ментального м(истецт)ва.
Його ознаки. Синтез
в монумент(альному) м(истецт)ві.
Його конкретний прояв
в крамниці «Рубін».
Інтер'єр.
Одне панно
— не вирішення.
Весь інтер'єр.

Вітрини, екстер'єр...
Тематика без мистецтва[1].

АРКУШ 41.

Онанізм.
Міщанство.
Тобто, звиклі форми.
Фіговий листок.
Всі банальні атрибути.
Мати, дитина, меч і всі на ногах.
У мене: болюча думка в класичні рамки.
Тупо, паркан, побілений, за ним нічого не видно.
На ньому — жодного матюка.

Панно «Боривітер» (ресторан «Україна», Жданів)

АРКУШ 43[2].

Дві роботи на стінах, фактично, одного зала.
Недоцільно.
Решітка з глечиками — імітація стіни.

---

[1] В. Зарецькй: «Інтер'єр ("Птах" у ювелірній крамниці) справді можна було зробити винятковий. І Синиця на цій основі робив свій крок, — так би мовити, хотів стати батьком нового руху.

Він на одну ногу кульгав і був уже не молодий. "Птах", як майже вся мозаїка, кладеться на вертикальній стіні; щоб вона міцно трималася і не обвалилася, на стіну наварили металеві рейки, а потім сталеву сітку. Синиця кульгав, Алла — дружина і жінка, і мені довелося з першого поверху на другий перенести 3 тонни цементу. В готелі я кажу Аллі: "На фіг себе губити — кидати живопис, де почало вже щось складатись. І в мене поганий хребетний стовп". Все кінчилось суперечкою».

[2] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 41.

Бесіда з Борисом[1].

Інформація і глядач.

Нульова мистецька інформація.

Формування образу.

Створення форми.

Асонанси

Дисонанси форми.

Петров-Водкін — асонанси.

Ваг Гог.

Пікассо — дисонанси.

Різні речі, різна інформація, але одна манера, повторення. Втрачено мистецтво.

Необхідність аналізу Собачко.

Теоретична розробка її творчості пов'язана зі сучасністю.

АРКУШІ 91—92[2].

У житті бувають компроміси, після яких людина різко втрачає гідність — стає шлюхою. Справа не в тому, хто коли приступив до роботи і скільки у кого підписів та пе-

---

[1] «В тому жданівському ресторані була ще невелика стіна. А на тій стіні мав бути птах. Вже було ескізи затверджено, печатки поставлено. На той час було непросто пройти всі ті худради. Я кажу Аллі: "Мені не дуже подобається цей ескіз, треба робити інакше, так і так". Вона каже: "Добре". Сів і роблю той ескіз. Ввечері показав ескіз, пояснив, чому я хотів так зробити. Той зал, де було "Дерево життя", — великий і темнуватий, а той, де "Птах Еллади" ("Боривітер"), — менший і з видом на море. А вони не врахували, що стіна і вікна, з яких видно море, емоційно пов'язані. Там треба було зробити щось легке й пов'язане зі стихією. Алла сказала: "Так і будемо робити". І скандал був неймовірний, всю відповідальність Алла взяла на себе. То був ризик великий — могли не оцінити роботу, могли погано оцінити, могли взагалі сказати: "Збий!", бо ескіз не було затверджено». Цит. за: *Плаксій Борис*. Людина без страху // Алла Горська. Червона тінь калини. — С. 189.

[2] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 37. (Записано виступ Бориса Плаксія. — *Л. О.*).

чаток. Справа в суті, у ставленні до роботи, до мистецтва. Можна мати малий талант, але, чесно поклавши його на служіння ідеї, зробити величне діло. Це вимагає фанатизму, вміння думати, розуміти необхідність розвитку. Всіма силами сприяти цьому розвиткові. Без цього всяка ідея стає догмою. І саме на цих проблемах виник конфлікт. Мені казали, що я відступив від ідеї, що я зрадив принципам. Замість птиці — борця зробив чорт знає що. Що (треба) не п'яниць виховувати, а створювати художні цінності

Панно «Дерево життя» (ресторан «Україна», Жданів)

АРКУШ 93.

(Віктор Зарецький): «Дерево металурга»[1]

1. Птиця
2. Стовбур
3. Кола внизу
4. Земля. Порепана.

Домінанта — квіти.

Вважав, що зміни були по суті, розумно з художнім тактом проведені.

На наших бригадних зборах вони (Г. Зубченко, Г. Пришедько. — *Л. О.*) проти, щоб Плаксій Б. був автором.

АРКУШ 54.[2]

Композиція.

Жодного повторення величин (а композиція — це величини і їх зв'язок) ви не знайдете в народному мистецтві. Народне мистецтво — розвиток естетичної думки.

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 37.

[2] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 37.

Людство нараховує століття.

Проте розвиток на конкретній землі і на Землі з великої літери.

Нерозривно.

Єдині естетичні принципи висловлені своєю мовою.

Панно «Прапор перемоги», фризи (музей, Краснодон)

АРКУШ 1[1].

Мозаїчний живопис
«Прапор перемоги».
Присвячений подвигу молодогвардійців.
Вони загинули,
проте духовно перемогли.
Мозаїка стверджує їх
перемогу, кличе вперед.
Ви бачите молодих
людей, які загинули.
Один з них падає, проте
торкається
прапора, якого несе
(?) сильно
комуніст. Поруч — Жінка —
Вітчизна, за нею —
Юнак — молоде покоління.
Натхненно рухаються вперед,
незважаючи на труднощі.

АРКУШ 34[2].

Чому фриз?

Це не художня виставка, де роботи цікаві

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 41.
[2] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 41.

індивідуальному підходу до рішення теми.

Тут художня думка підкорена повній ідеї. Це, так би мовити, єдиний оркестр. Це документально-художня розповідь про Молоду гвардію.

Значення в духовній величі, величі прикладу для молодого покоління. Тому одного документа мало.

Або якщо, чому кольоровий, а не рельєф?

Тільки меморіал, а документ — в іншому місці.

Події — не по етапах, а як горіння. Тому суцільний рух. Звідси така мова.

В кращому найбільш героїчному плані: життя — це боротьба за землю, коли мова піде не про трагедію людини, чи родини, а про існування цілого народу.

Смерть взагалі страшна своєю трагічністю, це те, що навіки йде від нас.

В найбільш героїчному плані розкрилася духовна сила радянських молодих людей — Молодої Гвардії.

Виставка Повстяного[1]

Повстяний.

Народна мова. Колорит. Своя мова — сучасна народна.

Інтенсивніша за рахунок розуму, а не форм.

Рівень: Ассирія, Єгипет.

Малюнок; не малює, а співає, як Бог.

Велике підкріплення.

Повернувся до рідної землі, збагатив.

Велика культура.

Дяка покоління.

Покоління вчиться.

Народна композиція.

Розумник: — немає композиції.

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 37. — Арк. 8—10. Євмен Повстяний (1895—1970) — майстер декоративної вибійки.

Але у нього своя композиція.
Розкидано.
Немає центру.
Але образ.
Немає рецепту. Рецепти для дураків.
Люди малокультурні.
Естетичні позиції — старі, а мова образна.
Тому виступи. Довести до кінця.
Два Повстяних. Повстяний — до Синиці, і — після.
Монографії.
Виставка.
Тертя.
«Встань, Тарасе, подивися».
Своя мова — щодо композиції.
Колір виступає як образ.
Колір — суть предмета, а не розкраска.
Суть — поле скошене, стерня. Треба стерню.
Просте поле — зелене влітку. Виявлена його суть.
Соняшник — жовтий колір.
Обриви — глина. У нього однакові. (Синя і рожеві квітки поруч).

Виставка Ганни Собачко[1]

Собачко Г. Ф.

Чим серед всього народного мистецтва виділяється цей автор? Його роботи. По роботах Собачко можна відтворити історію нашого народу, характерні його риси: гостре відчуття кольору, досконалість кольорової композиції, всі кольори Землі.

Вона за допомогою мистецьких засобів (кольорів, композиції, лінії) образно відтворює світ життя нашого

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 41. — Арк. 9—11. Собачко-Шостак Ганна (1883—1965) — майстер декоративного розпису.

народу. Багатогранно. Фарбами оспівується народ. Кольорова симфонія.

По її роботах можна дізнатись, до якого народу вона належить, які пісні співає цей народ, які у нього думи, в чому його трагедія, духовне життя.

Цим Собачко відрізняється від багатьох, так званих професійних художників, які підміняють кольоровою фотографією образне життя народу. Така дешева поверховість.

Виставка Олександра Саєнка[1]

(*) Саєнко.

Він дивиться на культурну спадщину свого народу очима сучасної людини. Творчість Саєнка — новаторська. **(*)**

Творчість Саєнка свідчить про силу народу, його красу, мужність. Зараз як ніколи потрібні такі художники. Не характери. Суспільне становище треба виводити. Художник. Доярка.

Характери висловлювались у дрібному, в суспільному немає характеру.

Художній образ; індивід і типове роз'єднання.

Виставка Федора Примаченка[2]

Виставка художника Федора Примаченка і попередні виставки художників Марії Примаченко, Ганни Собачко, Олександра Саєнка, Ганни Верес мають вирішальне

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 41. — Арк. 15. Олександр Саєнко (1899—1985) — український митець-декоратор.

[2] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 41. — Арк. 29, 31—32. Федір Примаченко (1941—2008) — український живописець, лауреат премії Катерини Білокур, заслужений художник України.

значення для розвитку нашого українського радянського мистецтва.

Творчість цих художників є продовженням, розвитком віковічної культури нашої країни.

Ці художники стоять на власному ґрунті, мають власну мову, дійсно репрезентують духовну красу свого народу.

Ті, хто відриваються від власного ґрунту, кидаються в обійми моди, вмирають разом з нею.

Я з радістю вітаю народження ще одного художника — сина свого народу Федора Примаченка.

І Федір Примаченко, і Марія Примаченко, і Ганна Собачко, і Олександр Саєнко, і Ганна Верес вийшли в великий світ як першорядні митці, завдяки багаторічній наполегливій праці художника Г. І. Синиці та мистецтвознавця Г. А. Мєстєчкіна. Я особисто вдячна Г. І. Синиці за те, що він відкрив переді мною неосяжний світ справжнього мистецтва.

АРКУШ 31. Сучасне мистецтво це — складний комплекс, а якщо тільки обмежимось тим, що йде з Заходу — це самокастрація.

На наших очах так званий модерн перетворився в справжнісіньке міщанство.

АРКУШ 32. У художника все ж таки головним, мабуть, залишається прояв духу, того горіння, що з'єднує його з тим народом, духовне обличчя якого він являє.

Не можна бути байдужим і до його культури, тим паче будучи свідком її поступової руїни.

Синтез в монументальному мистецтві[1] (Доповідь)

Єдність кольору архітектури з природним кольоровим оточенням.

Вивчення народної мови не для підробки, а для розвитку.

Образність і монументальність в народному мистецтві — це не сюжет, не фабула, а синтез.

1. Образність кольору, композиція малюнку. Ці компоненти між собою пов'язані і направлені до однієї цілі: створення образу.

2. Ніколи не повторне, різне, образне. Велика емоційна думка.

3. Складність мистецтва. Високий розвиток естетичної думки. Століття. Мистецтво кольору, гами. Неповторне. Світовий рівень.

4. Мистецтво рідного краю. Перестали бути конкретними, а стали квітами душі народу (квіти Китаю, квіти узбеків, Махаса).

5. Колір і пісня. «Кольорові думи народу». Словами і мелодією — історія, життя народу. Мелодія — заспівує, попереду колір — як душа, як пісня.

На стінах сучасної архітектури: ясність, чіткість, лаконізм.

Народне сприйняття кольору[2]

Холодне і тепле,
темне і світле
виступають в гармонії.

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 37. — Арк. 12—16.

[2] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 41. — Арк. 44—58.

Природний колір виявляється з антиподом. Чоловік і жінка.

Композиція кольору складає гаму.

Колір не існує поза нацією.

Колір виступає історичною категорією.

Колір в історичному русі:

Степ 10 століття.

Сучасний степ.

Колір Київської Русі.

Відтворити емоційно.

Лінія.

Ювелірність лінії

чистота, ясність.

Образність.

Кольорова характеристика предмета дає матеріал.

Ніде не повторюється. (Полиск, тональність не дають матеріалу).

Розмір плями.

«Радянська жінка» 1. 65,

«Молода гвардія» 6 січня — 7 лютого 64,

«Радуга» 11.64,

«Зміна» 5. 64,

«Україна» 54. 64.

Жінки.

Маруся Чурай «Заспівали козаченьки»,

Старицький,

«Оборона Буші» Костомаров.

Повстання козаків. Страчення жінок разом з козаками.

Бондарівна.

Жодного українського професіонального художника.

Росія має: Петров-Водкін, Кустодієв.

Петербург! Центр культури.

Україна — провінція. Чуже корито.

Створення свого «корита».

Свого мистецтва.

Паримось на стінах з шостої (ранку) до 9 вечора.

1. Власний колорит на народних принципах — це перша ознака художника (тональність — народна школа).

2. Монументальність (композиція, образне мислення).

Колір в мистецтві висловлює категорії:

історичні

національні

сучасні.

Гама.

Боротьба теплих і холодних, світлих і темних. Їх колористична єдність.

Лінія і пляма.

Лінія — головне.

Колір — акомпанемент (Китай, Японія).

Лінія і пляма — органіка (пізній неоліт).

Третій. Лінії немає. Компроміс. Еклектизм.

До Христа не було ідеї материнства,

бо жінка — рабиня, держава зайнята війнами.

Лінія і пляма.

Форми мають бути принципово вірні і зрозумілі.

Собачко — пляма.

Примаченко — ще сильніша пляма.

Монументальність: Ассирія, Єгипет.

Конструкція.

Монументальний живопис органічно ув'язнений з архітектурою будови.

Монументальне мистецтво — площинне, тому колір — обмежений: споріднені кольори, тональні. Проте беруть багато.

Справа не в кількості, а в протилежностях. Коли два протилежні кольори — гама. Колористичне вирішення — в колористичній сполуці. А близькі по тону кольори не вступають в сполуку — розтяжка — тонове рішення.

Композиція.

Композиційне рішення площини не має нічого спільного з просторовим рішенням — архітектурним.

Посічені площини, які — між собою, а не з архітектурою. Перенесення принципу реклами, плакату.

Колір визначається не за етнографічними ознаками, а за емоційно-душевними.

Приклад. Одяг в Німеччині у всі віки змінювався, а нація не змінювалася.

Яскраве — не народне.

Не яскраві, а протилежні сполуки утворюють національний колір. Ще й сучасний.

Ставлення до народних художників[1]. «Майстри» віднімання естетичної сторони

19 лютого 1965

У чому полягає першоджерело народного мистецтва?

1) в композиції;
2) в кольорі;
3) в композиції;
4) в рисунку.

Собачко.

Спіраль. Розвиток.

Динамічне напруження.

Розряджає спіраль прямими лініями.

Протилежність прямих спіралі.

Головний напрямок —
на центральну квітку. Центр — композиції.

Площина — розмір центру.

Кольорова логічна протилежність доведена до кінця.

Протилежність — діалектична.

Чорне і біле виступає кольором.

Пляма і лінія — гармонія.

Народна умовність — в поглибленні образу.

Народне мистецтво зберегло свій демократизм виявлення людської гідності.

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 41. — Арк. 59—67, 73, 74, 79.

Тільки тоді колір робиться національним, коли він виступає синтезом з усіма елементами: композицією, лінією, плямою.

Народ, крім етнографічних ознак, має ознаки людяності (горе, радість).

Синтез.

Сприйняття мистецтва — що сприймає шлунок — подобається, чи не подобається — оцінка мистецтва не філософська, не історична.

Захищати філософські позиції в мистецтві може тільки школа. Немає школи. Не знає, де лежать перли, ниряє — поки не потоне.

Жертви непослідовності, еклектичності — розумові інваліди.

Щоб бути національним.

Художник належить до того чи іншого народу тільки тоді, коли буде виходити з народно-естетичних положень народного мистецтва і буде розвивати їх в своїх творах.

Люди, які мають велике положення в державі в епохи абсолютизму, думають, що пам'ятники, які вони собі ставлять, їх представляють. Митці ставлять, насправді, не їм, а собі, тому народу, який ставить цей пам'ятник.

Колір виступає образною суттю. Зелений — лист.

Цимбал. «Катерина. Дуби».

Лакейський одяг, хоч і з позолотою.

Зігнута рабська покірність.

Мистецтво прагне до передачі інформації.

Конкретне — бик. Малюнок — бик.

Явище — не предметне — абстрактний знак:

+ — вогонь

○ — сонце, бог сонця

~~~ — вода.

Печерний живопис.

Цей живопис мав велике ідейне навантаження.

Світогляд — в систему зорових образів.

Дощова хмара — коров'яче вим'я.
~~~

Думки та вислови[1][2]

АРКУШ 21. Вбивають не будь-кого, а тих, хто проти вбивства.

Велика ідея потребує жертв. Хіба — жертва, коли звір звіра їсть.

Ніщо не врятує людства, ні Біблія, ні університети. Тільки очі карі, золоті, сірі. Дивіться один одному в очі.

Прекрасне — людськість.

АРКУШ 22. Революція — це — лірика, а не драма.

Все на світі від примружених очей. (Від здібності людей їх відкривати).

Небо ясне, а зі стріх капає!

Все можна виправдати високою ідеєю, та тільки не порожнечу душі.

Доба, коли Ісус мусить цілувати Юду, щоб зберегти себе.

Позитивність — в запереченні.

(*) АРКУШ 23. Людина, позбавлена почуття національності, не здатна до розумового і духовного життя. Лише народ, який розмовляє своєю мовою, здатний до прогресу і розумового життя. Лише людина, яка перемогла в собі почуття користолюбства і бездушного космополітизму, яка віддала себе народній справі, повірить у силу і призначення свого народу, здатна до творчості і до справжніх великих справ, тому що вона діє зважаючи на живу вічність народу, з усім його минулим і майбутнім. (*)

АРКУШ 24. *Руссо:* «Ідеал — те, чого не було і не буде».

Вольтер: «Кожен мусить садити свій сад».

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 41. — Арк. 21—26, 30, 32.

[2] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 41. — Арк. 68, 73, 74, 76.

АРКУШ 25. *Кант.*

Поняття суперечності в естетиці.

«Потяг до суспільності — потяг до творчості.

Людина не мусить бути суспільно активна.

Суспільство псує людину: пошана, влада, гроші».

«З одного боку, люди не можуть обійтися без мирного спілкування один з одним, а з другого, вони не можуть уникнути того, щоб постійно не протидіяти один одному. Отже, вони від природи почувають себе приреченими до коаліції, що постійно загрожує розпадом, але взагалі іде вперед.»

Самодостатньою може бути тільки політично вільна людина.

Гете: «Коркове дерево росте зовсім не для того, щоб ним закупорювали пляшки».

АРКУШ 26. «Прекрасне те, що пізнається без поняття».

Мистецтвознавець (говорить) не про об'єктивні якості предмета, — а про своє ставлення до нього.

АРКУШ 30. Справа не в тому, хто, коли приступив до роботи і скільки у кого підписів та печаток — справа в суті, у відношенні до роботи, до мистецтва.

АРКУШ 32. Ніяк не можу погодитися з З. Фогелем, що Мєстєчкін наніс похову мистецтву. Причому — Саєнко, Собачко-Шостак. Поява цих художників — ціла подія в нашому житті.

І, взагалі, елементарна інтелігентність вимагає вітати все, що помирає.

Я хочу мати українське обличчя в світі, а не Рівери в Україні.

АРКУШ 68. Земля — це космічне тіло. Частина Космосу.

АРКУШ 73. Ми працюємо багато, цікаво, напружено, мені не заважає меч, що ніби навис над нами.

Це меч самокастрації, і, якщо він упаде, то не на нас, а на власника.

АРКУШ 74. Чому так плутаються думки. Голова якась чужа, тяжка, ніби набита половою.

Господи! Коли я вся зберуся, коли вже зможу бути такою, як хочу.

АРКУШ 76. 15 лютого 1964.

Боротьба за Шевченка — боротьба за душу народу. Апостол свободи.

Кобзар внутрішньо розкріпачує людей.

АРКУШ 22[1]. З яких позицій тебе лають, з яких хвалять?

Хвальба, чи лайка, якщо немає естетичних підвалин, вони — ніщо.

АРКУШ 31. Міняю душу на шматок заліза. Якщо зігнете, то, певно, буде вольтова (дуга).

Знецінене слово — ніщо.

Люди — камертони.

АРКУШ 40.

«Минали
За днями дні. Раби мовчали,
Царі лупилися, росли
і Вавілони мурували».

Т. Шевченко

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 42. — Арк. 22, 31, 40.

Конспект книжки А. К. Бурова[1] Про ілюзії, реальності, схеми. (С. 104)

Звертаючись до історії архітектури — незважаючи на уповільненість розвитку конструктивних форм — століття, на першому етапі пластич(на) форма завжди відстає від нових конструкцій. Це — архаїка. Обидві форми зливаються, зустрічаючи одна одну (класика) і, нарешті, пластична форма переганяє віджилу конструктивну форму, відриваючись від неї, та починає існувати самостійно. (Це — бароко). Нова конструктивна форма, що змінила стару, виникає стрибками й на вищому ступені розвитку приймає на себе відірвану самостійно існуючу стару форму, подібно до того, як перший автомобіль перейняв на себе художню форму карети, сталева башта Ейфеля — художню форму чавунного литва, а пароплав — форму парусника (це — «академізм»). Потім нова річ звільняється від академічного убору, знаходить свою форму, і весь процес починається спочатку.

Чому ми боїмося нового в архітектурі?

Конструктивізм зруйнував гармонію. Конструктивізм намагався встановити примат техніки над мистецтвом. Конструктивізм — погані будинки — це одне. Головний гріх — конструктивізм відіграв роль вакцини по відношенню до всього нового в архітектурі: і в плануванні, і в матеріалах, і в формі, і в теорії, і в практиці, і в чому завгодно.

Дія цієї вакцини така: конструктивізм — поганий і некрасивий. Конструктивізм — нова архітектура. Все нове — конструкт., це — погано, некрасиво, а стиль «имя рек» — красив. Стиль «имя рек» — стара архітектура. Все, що старе, — добре і красиве.

---

[1] Андрій Буров (1900—1957) — російський радянський архітектор, інженер-винахідник. Переклад із російської А. Горської.

Всім, хто хоче просуватися вперед, створювати нове, треба зробити один кардинальний висновок: все робити для людини і ніколи механічно не переносити архітектурні форми, архітектурний образ, що відноситься до певного історичного періоду, на споруди іншого періоду.

1. У творчому рішенні нових задач, у відборі закладена єдність стилю нашої епохи. Не механічно позичати композиційні ідеї та форми в іншої епохи. Тобто, не будувати в тому чи іншому «стилі», а будувати в органічному стилі, народженому нашою епохою.

Як і на якому принципі буде поєднуватися знайдена нова тектоніка, тобто художньо осмислена конструктивна форма, зі скульптурним чи живописним зображенням? Як із них виникне архітектурний образ? Так само, як це було в античній архітектурі Греції, де скульптура ніколи не зображувала архітектуру, а — людей, квіти, плоди, реальні чи вигадані, і все ж — реалістичні і пластично зв'язані з архітектурою. У греків колона могла перетворитися на людську постать, в каріатиду, щоб прикрасити споруду. Проте вона ніколи не втрачала технічного змісту і не перетворювалася на прикрасу, на скульптурне зображення колони, як у римлян.

2. Принцип символічності арх. зображень.

3. Принцип ренесансний. Принцип прикраси реально існуючої конструкції стіни зображенням неіснуючої конструкції ордерної системи (пілястри, карнизи).

Це принцип декоративно-архітектурних зображень. Принцип, протилежний тектонічному розумінню архітектури.

4. Принцип римських тріумфальних арок. Це не зображення, а декорація. Скульптура архітектури, конструкція, перетворена на прикрасу.

Це принцип декоративно-скульптурних зображень архітектури, принцип атектонічний і нічого спільного з архітектурою не має.

Декорація не синонім, а протилежність архітектурі.

5. Нарешті, зображення зовсім відсутні в тектонічно усвідомлених конструкціях, як Гардський міст чи міст Фрейсине, де враховано пластичний вплив на глядача.

Про технічний поступ. (С. 74)

Художники Відродження, зображуючи на своїх дошках ідеальні міста, проектували безпосередньо свій світогляд на світ, що їх оточував. А Врубель чи Мтрилло (?) тільки (?) з більшою чи меншою мірою індивідуального забарвлення «отображали» світ.

Творче, а не образотворче і не прикладне — в наші дні головним чином збереглося в народній творчості.

У народній творчості художні цінності — будинок, предмети вжитку, одяг, казки, пісні — створюються самим споживачем. Тобто людиною, яка насправді знає, що вона робить, з чого, як і навіщо. І на рівні знань, які стоять на ґрунті століть, вона будує світ, що її оточує — від будинку до ложки. Будує, а не висловлює і не відображує, тому що сама знаходиться всередині цього світу. Відображати можна тільки тоді, коли знаходишся зовні.

У пам'яті глядача «зразки» складаються з суми декількох бачених ним будинків, що побудовані в різні часи і з різних причин.

Все це складається в грубе статистичне місце.

На пластинці уявлення глядача постійно фіксується сотня будинків, індивідуальні риси яких згладжені і схематизовані. Йому приємно в проекті чи новій споруді бачити тільки те, що не відрізняється від цього сумарного уявлення, до того ж вихованого в більшості випадків не на шедеврах, а на посередніх спорудах XIX ст. Такий, з вашого дозволу, «образ», що лестить глядачу, не треба плутати із загальним місцем.

Художня цінність творів любої епохи визначається не стільки абсолютним рівнем знань, втілених у творі, чи то в будинках, чи то поемі.

Рівень знань народного майстра може бути невисоким. Але все, що його оточує, як творчість його рук, як мистецтво, — прекрасне, тому що знаходиться в єдності. Такою ж єдністю знань, мистецтва та його форм було класичне мистецтво Греції і стародавнє російське мистецтво. Твори людських рук прекрасні тоді, коли вони стали сумою всіх знань свого часу і на рівні свого часу. Знання забуваються, розуміння — ніколи. Розуміння не є похідним від неповного знання предмета. Тобто — нижча форма знань, а навпаки — його вища форма.

Микола Гурович Куліш

Прожив мало. Написав і того менш. Але кожне слово, їм написане, несе на собі вантаж крупної філософії. І навіть, розгублений у страхітливих роках, творчий його доробок має на сьогодні не менше значення ніж, скажімо, творчість О. Довженка чи Ю. Яновського.

На театрі п'єса «не» іде, тому що сучасний театр намагається довести, що у нього дуже багато сучасних хороших п'єс. За це йому можна лише дякувати, що ми і робимо без особливого ентузіазму.

Доля «Гуски», «Маклени Граса» (Танюк, Херсон. Рима Степаненко) — путівка в життя.

Куліш — синтез змісту і форми. Тому у нього немає людей в сірих шинелях, ні людей в сірих п'єсах Ми(на) Маз(айло).

Його п'єси образно, поетично перетворені Курбасом.

Вистави впливали не тільки ззовні, оповідально, як наприклад, у Карпенко-Карого, а й через притаманну людині поетику, через дію кольору, лінії, звуку, тембру.

Микола Куліш, як справжній новатор, першим відчув, що майбутнє за театром поетичного відтворення політичних концепцій життя.

Конспект А. Горської з історії України

Київська Русь.

Поляни.

Народження феодалізму.

Суть ф(еодаліз)му. Основ(ний) виробник веде своє індивід(уальне) гос(подарст)во. У рамках свого гос(подарст)ва виробник відтворює роб(очу) силу свою і суспільні відносини.

Відробіткова форма експл(уатації).

Податкова (продуктова) форма.

Грошова форма.

Об'єднання форм. Співвідношення форм ренти.

На Русі продуктова форма ренти — данина.

Спільні потреби общини:

1. Військові потреби.

2. Страховий фонд (неврожай).

3. Релігійні витрати.

Забезпечення потреб:

1. Спільне поле.

2. Внески родини.

Організатор цих дій — виборний староста.

Узурпація цих функцій: з обов'язків перетвор(ення) на право. Виконавець громади — на експлуататора громади. Феодал.

Від 6 до 9 ст. — феодалізація Русі.

Князь, вассали. Лен з правом збирати данину. Лен військовий.

Виникнення Києва, як резиденції київського князя.

Норманська теорія походження Русі.

Південна Русь.

VI. Русь: Київщина, Поросся, Тясьмін. Рось, Россава, Россовиця — топоніми.

Русь у вузькому розумінні — Київ. Русь — держава.

Нестор.

Обґрунтування літописом прав династій. Виправдання узурпації Олега.

Редагування літопису. Олег — Київ.

ЩОДЕННИКИ А. Горської[1]

Щоденник (Жданів, ресторан «Україна»)
23.05—12.07.1967

23 травня. Початок роботи. Горська — 7.40. Зарецький — 7.40. Зубченко — 8.30. Пришедько — 8.30.

Рельєф.

З(арецький) 3 год. до 5 смальта.

Хлопці вивантажували, носили до болю в хребті.

24 травня. Початок роботи. Горська — 7.30. Зарецький — 7.30. Зубченко — 8.00. Пришедько — (машина).

Рельєф.

Перейшла до Г(алини).

Зарецький «Птах» дерево[2].

Горська віти.

25 травня. Початок роботи 8.50.

Носили на завод до Гр. в майстерню на п'ятий поверх хлопці — сталь.

Шаблони на склад зранку до 8.30 вечора.

26 травня. Початок роботи. Горська — 8.30. Зарецький — 8.30. Зубченко — 8.30. Пришедько — 8.30.

З ранку до 3 год. шаблони на склад.

Я з Г(алиною). Вітько та Пр(ишедько) розбивали шабл(они) на сталі, завод.

З п'ятої намітили стінку під арматуру з квітами.

Клітини для «Птаха».

Закінч(или) 7.20 вечора.

27 травня. Поч(аток) 8.30. Всі в заводі.

Розмічали шаблони на сталь. Гільйотина до 3 год.

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 33.

[2] *«Птах дерево»* — мова йде про панно «Дерево металурга».

Після обіду клітини для «Птаха». Рівень. Барикада від вітру.

Поміряли картон.

Сам «Птах» виявився занадто великим.

Маленьке приміщення. Малюватимемо просто на стіні.

28 неділя. Випала. Переїхали на квартиру.

29 травня. Поч(аток) роб(оти). Горська — 7.50. Зарецький — 7.50. Зубченко — 8.30. Пришедько — завод.

Рельєф.

Хлопці привезли шлакоситал. Шаблони під синю плитку. Зволікання, чекаючи на сталь.

Зарецький, Пришедько малювали «Птаха».

30 травня. Поч(аток) роб(оти). Горська — 7.50. Зарецький — 7.50. Зубченко — 8.05. Пришедько — завод.

Малювали «Птаха».

Хлопці привезли матеріали з майстерні.

Майже намалювали «Птаха».

Сів за розмірами.

31 травня. Поч(аток) роб(оти). Горська — 7.50. Зарецький — 7.50. Зубченко — хвора. Пришедько — завод.

«Птах».

Малюнок. Рельєф.

Синя плитка на дерево. 1 шаблон поклала. Різали заготовки. Робила шаблони на дерево.

1 червня. Поч(аток) роб(оти). Горська — 7.55. Зарецький — 7.55. Зубченко — 8.30. Пришедько — завод.

Дерево. Синя плитка.

Почали класти оклад. 10 шт. Враження чистоти.

Шаблони на синю плитку.

Синю треба поліпшити.

Щодо окладу, то виглядає халтурою.

«Птах» — рельєф.

2 червня. Поч(аток) роб(оти). Горська — 7.40. Зарецький — 7.40. Зубченко — 8.10. Пришедько — завод.

«Дерево». Синя плитка.

Середина — Зар(ецький).

Почала квітку, червона серединка.

«Птах». Рельєф, край — Зубченко.

«Дерево» — оклад допізна всі.

Пришедько: завод по сталь. Мотор.

3 червня. Поч(аток) роб(оти). Горська — 7.45. Зарецький — 7.45. Зубченко — 9.50. Пришедько — 9.50.

«Дерево».

Зарецький, Пришедько. Сталь.

Горська — квітка верхня.

Приїхав Парахін.

Пришедько — станок. Наглядав за різкою синьої плитки.

«Птах».

Зубченко рельєф. Захворіла, пішла додому о 4-й.

Василь сів на квітку.

5 червня. Поч(аток) роб(оти). Горська — 7.50. Зарецький — 7.50. Парахін — 7.50. Зубченко — 8.10. Пришедько їздив за піччю.

«Дерево». Парахін сів на верхню квітку. Розвів розтяжку тональну.

Горська нижня ліва квітка.

Зарецький, Зубченко — верхня.

Пришедько — права квітка. Зуб(ченко) 2 шт. синіх.

«Птах».

6 червня. Поч(аток) роб(оти). Горська — 7.45. Зарецький — 7.45. Парахін — 7.50. Зубченко — 8.10. Пришедько —за піччю їздив.

«Дерево».

Синя плитка. Я, Зуб(ченко).

Зар(ецький) — квітку червону праворуч.

Василь закінчив квітку жовтогарячу.

Ставили сталь, ну і матеріал!!!

«Птах».

Пришедько привіз сталь.

Хлопці привезли смальту.

7 червня. Поч(аток) роб(оти). Горська — 7.40 Зарецький — 7.40. Парахін — 7.40. Зубченко — 8.05. Пришедько — 8.05.

«Птах».

Шаблони. Закінчили о 7-й

8 червня. Поч(аток) роб(оти). Горська — 7.40. Зарецький — 7.40. Парахін — 7.40. Зубченко — 8.00.

Пришедько — завод.

«Дерево».

Весь оклад викладено. Закінчили. (Пару шматків не вистачило).

Зубченко поклала 5 синіх клинців.

«Птах».

9 червня. День народження Гриця Пришедька. Поч(аток) роб(оти). Горська — 7.40. Зарецький — 7.40. Парахін — 7.50. Зубченко — 8.30. Пришедько — 8.30.

«Дерево».

Зарецький — квітка. Зубченко — синє листя. Парахін — зелене листя. Пришедько завод та день народження.

Покупки. З 3-ї до 6-ї шукали подарунок Пришедькові.

10 червня. Поч(аток) роб(оти). Горська — 7.55. Зарецький — 7.55. Парахін — 7.55. Зубченко — 8.30. Пришедько ніби за піччю їздив на завод, а в суботу завод вільний. (Бреше по-дитячому).

«Дерево».

Зарецький — квітка. Я — квітка до обіду, після — синє листя. Парахін — зелене листя зовні. Пришедько обпалював плитку. Квітка з Зарецьким.

«Птах» і не поливали.

11 червня. Поч(аток) роб(оти). Горська — 7.45. Зарецький — 7.45. Парахін — 7.45. Зубченко — 8.00. Пришедько — 8.00.

«Дерево».

Я — квітка. Зарецький — квітка. Галя — синє (листя). Василь — зелене листя. Грицько — плитка, обпалював. Гарні червоні на тло.

Краплак.

12 червня. Поч(аток) роб(оти). Горська — 7.40. Зарецький — 7.40. Парахін — 7.40. Зубченко — 8.30. Пришедько — 8.30.

Приїхав Плаксій.

«Дерево».

Я закінчила нижню квітку. Зарецький — квітка нижня і верхня. Галя почала середню квітку. Василь — маленькі дві квітки. Невдалі. Гриць. Плитка, верхня квітка. Борис — підготовка стовбура.

13 червня. «Дерево».

Я — квітку, почала середню. Вітько — рельєфи на квіточки. Зубченко — квітка. Пришедько — бомбони. Василь — квітка. Борис — стовбур.

14 червня. «Дерево».

Я — квітка. Вітько — рельєфи на квіточки. Зубченко — квітка. Пришедько — плитка, обжиг. Василь — шпарини на синє тло квіточок. Борис — стовбур.

16 червня. «Дерево».

Я — закінчила квітку середню. Віктор — рельєф на квітах. Василь — тло на квітках. Борис — земля. Ескіз вітру. Галя — квітка. Гриша.

17 червня. «Дерево».

Я — квітки на дереві. Віктор — рельєф. Василь — тло на квітках. Борис — земля. Ескіз вітра. Галя — квітка. Гриша — квітки.

20 червня. Я — тло на квітках. Віктор — квітки. Борис — Птах почат. Василь — квіточки. Галя — квітки. Гриша — квітки.

21 червня. Поч(аток) роб(оти). Горська — 7.45. Зарецький — 7.45. Парахін — 7.45. Плаксій — 7.45. Зубченко — 8.30. Пришедько — 11.

Я — тло на квіточках, бомбони. Віктор — квіточки. Борис — закінчив птаха. Василь — квіточки. Галя — квітку нижню. Гриша — там же.

22 червня. Поч(аток) роб(оти). Горська — 7.45. Зарецький — 7.45. Парахін — 7.45. Плаксій — 7.45. Зубченко — 8.15. Пришедько.

Я —віти. Зарецький — квіточки, 2 — сині. Тло на сталі. Борис — тло на сталі, квіточки. Василь — квіточки. Зубченко — нижня квітка. Середня. Пришедько цілий день обпалював плитку.

23 червня. Прихід на роб(оту). Горська — 7.45. Зарецький — 7.45. Парахін — 7.45. Плаксій — 7.45. Зубченко — 8.20. Пришедько — 8.30.

Дерево.

Тло. Плаксій, Парахін, Зарецький. Зубченко — середня квітка. Пришедько — середня квітка. Я — червоні смуги на тлі. Зарецький різав плитку.

24 червня. Прих(ід) на роб(оту). Горська — 7.45. Зарецький — 7.45. Парахін — 7.45. Плаксій — 7.45. Зубченко, Пришедько — 7.50.

Дерево.

Півдня вилетіло.

Привезли пісок. Зарецький, Плаксій.

Я — червоні смуги. Половину однієї, половину другої. Пришедько обпалив багато плитки на тло.

Плаксій, Парахін, Зарецький — тло.

Приїхала Надія Олексіївна Світлична — 3 бомбони на середній квітці. Середню квітку — Зубченко.

Підняв цемент <нерозбірливо> Пришедько. Пісок 3 відра.

26 червня. Прих(ід) на роб(оту). Горська — 7.45. Зарецький — 7.45. Парахін — 7.45. Плаксій — 7.45. Світлична — 8.15. Зубченко — 8.15. Пришедько — 8.15.

Дерево.

Я ставила червоне. Всі — тло. Мили сталь та дерево. Борис «винайшов» пасту. Всі мили, крім Зуб(ченко)

та Пр(ишедька). Зубч(енко) квітка — середня. Хлопці Зар(ецький) та Приш(едько) на завод, залишки сталі, сталь на «Птаха»[1]. Пришедько обпалював. Середня квітка.

27 червня. Прих(ід) на роб(оту). Горська — 7.50. Світлична — 7.45. Зарецький — 7.55. Парахін — 7.55. Плаксій — 7.55. Зубченко, Пришедько — 7.45.

Я — червоне і тло. Всі — тло. Зубч(енко) — квітка середня. Приш(едько) теж. Обпалював плиточку на тло.

Зняли ліса. Поставили на «Птаха».

Зубч(енко) та Приш(едько). Закінчили середню квітку. Подія!

28 червня. Прих(ід) на роб(оту). Горська — 7.45. Зарецький — 7.45. Парахін — 7.45. Плаксій — 7.45. Світлична — 7.45. Зубченко — 8.10. Пришедько — 8.10.

Я сортирувала матеріали. Зар(ецький) відбирав смальту. Переходили в іншу підсобку. Всі, крім Бориса, який до обіду поставив половину «землі», винайшов рішення. Ідея Василя.

Крім Зубч(енко) та Приш(едька). Вона нижню квітку. Він півдня на худраді. Півдня з Зубч(енко) нижню квітку.

Після п'ятої всі на «землю».

Зар(ецький), Плаксій, Парахін на стінку. Я, Світлична — на розчин.

29 червня. Прих(ід) на роб(оту). Горська — 7.45. Зарецький — 7.45. Парахін — 7.45. Плаксій — 7.45. Світлична — 8.25. Зубченко — 8.30. Пришедько — 8.30.

«Дерево».

Борис — шпаринки між шлакоситалом, знайшов рішення. Зарецький доставив «землю». Василь займався алферейною роботою — дві шпарини кришкою. Надійка закладала цементом гріхи. Зуб(ченко), Пришедько все ще кінчали квітку. Осип — бомбон.

Я вирішувала на папері кладку птаха.

---

[1] *«сталь на "Птаха"»* — «Птах-мрія» («Боривітер»).

Вранці вирішували всією бригадою, чи бути Плаксієві автором. Пришедько та Зубченко проти.

Аргументи — творче, мистецьке рішення всіх зроблених деталей: стовбур дерева, птах, низ.

Аргументи проти — пізно приїхав, не брав участі в ескізах, зіпсував птаха, мусив жовтий, став світлий, стовбур — хаос, яйця — бруд, в ансамблі, в образі по суті невелике трудоспо (?)...

30 липня (помилка, треба червня, бо наступний запис датовано 1 липня. — Л.О.). Прих(ід) на роб(оту). Горська — 7.45. Зарецький — 7.45. Парахін — 7.45. Плаксій — 7.45. Світлична — 8.10. Зубченко — 8.10. Пришедько — 8.10.

«Дерево».

Тло. Витягли цяточки металеві. Стриманіші.

Плаксій на «землі».

Парахін.

Світлична.

Птах почали. Я — крило.

Зарецький сталь різав, ставив крило, кінець.

Галя, Пр(ишедько) — на завод різати сталь, купляти ножиці.

1 липня. Прих(ід) на роб(оту). Горська — 7.50. Зарецький — 7.50. Парахін — 7.50. Плаксій — 7.50. Світлична — 7.50. Зубченко — 8.10. Пришедько — 8.10.

«Птах».

Щит крила закінчила.

Зар(ецький) — кінець крила. Смальту.

Плаксій. Хвіст. Гарно.

Зубч(енко), Пр(ишедько). Верхній щит, верхню кінцівку.

Парахін з пальцем на підсобн.

Світлична. Тло землі на «Дереві». Звечора Надія з Парахіним дійшли до квіточок.

3 липня. Прих(ід) на роб (оту). Горська — 7.45. Зарецький — 7.45. Плаксій — 7.45. Світлична — 7.45. Зубченко — 7.45. Пришедько — 7.45. Парахін — 7.50.

Я — крило, кутики, шию. Зар(ецький) — кутики, хвіст.

Плаксій — голову, акцентовану білим цементом.

Зубченко заклала смальтою верхній щит.

Пр(ишедько) — верхню кінцівку.

Парахін — нижня кінцівка — смальта. Мало, погано, нехотя. Запропонував щиточки. Вийшов з загального задуму. Не міг об'єктивно оцінити своєї роботи. Прибіг до чисто жіночих засобів переконання.

Борис йому аргументував. Суцільна маса поруч із дрібнотою рила. Рух в середині маси виявляє загальну форму, а не руйнує її.

Парахін: ніякої аргументації, вперся та скористався нашою інтелігентністю: «Я зіб'ю», «Ні, що ти». Жіночий прийом.

Був Іванченко з Києва. Нарада. Напади Ів(анченка) на наше «Дерево» — неув'язка з арх(ітектурою).

Виступ — захист Плаксія. Зв'язок — 1. Внутрішній, емоційний, образний. 2. Структурний.

Надія Ол(ексіївна) закінчила закладати «Дерево». Перейшла на «Птаха».

4 липня. Прих(ід) на роб(оту). 7.45. 7.50.

«Птах».

Я біле, біля виї. Чаша, тло.

Зарецький — дрібниці, тло.

Борис тло, рішення вия.

Зубченко, Пришедько — крило.

Василь — чаша, почав тло. Олекс(іївна) — дрібниці, бомбони.

5 липня. Прихід. Ми — 7.45. Зубченко — 8.05.

Я — тло жовте. Зарецький — клинці, тло.

Борис — тло фіалкове, зелене.

Зубченко. Передхвістя. Шматоч(ок) тла. Закінчила крило. Пришедько — спочатку на підсобі у Зубченко. Потім пір'я в хвості. Чаша середня вгорі.

Надія — нижнє крило. Кіло — ми, а Борис робив ескіз на зал Карла[1]. Цікавий задум: соняшників поле. Світильники на стіні, а попереду на великому — світ(ильникові) — сонях з деревоплити з фольгою.

7 липня. Прих(ід). Горська — 7.45. Зарецький — 7.45. Плаксій — 7.45. Парахін — 7.45. Світлична — 8.10. Зубченко — 8.30. Пришедько — 8.30.

«Птах».

Тло. Борис закінчив правий бік, перейшов на низ. Вирішив його. Зарецький — ліворуч. Там же — Зубченко. Надійка, Парахін — зелене в центрі.

Пришедько — блакитно-темну смугу. Я — шию, тло, смужечки золоті. Заміна шиї білого цементу плиточкою.

8 липня. Субота.

Зняли ліси. Зарецький, Борис на «Соняшник». Зарецький поставив дошку на «Дерево». Я — хвіст. Парахін — тло, фіалкове з блакитними крапками.

Пришедько — блакитне і синє. Надійка — синьо-блакитне.

10 липня. «Птах». Я— червоне (низ).

Василь кровинки, стре (нерозбірливо) (низ).

Зубч(енко) — шматки свого тла.

Пришедько закінчив свої дві смуги.

Надійка — синє, низ, ліворуч. Борис, Зарецький — на «Соняшник».

11 липня. «Птах». Я — клаптик тла внизу.

Василь — чорне внизу, клаптики тла.

Надійка. Охра. Зелене. Світлична поставила дошку о 9-й вечора. Борис середину ввечері.

«Соняшник» закінчили. Борис та Зарецький змонтували, виклали ящик склом (двері розбились). Спочатку заклали охру — низ, велика увага, днями замінили зеленим.

---

[1] *Зал Карла* — будинок кафе «Фрегат», м. Маріуполь, вул. Леніна, 76. Архітектор Карл Чорний.

Працювали до десятої, все закінчили.
Світлична — дошка з прізвищами.

12 липня. «Птах».
Маленькі поправочки.
Всі чистили, мили. Обидві роботи.
«Смальту» — низ «Дерева» скривали домаром. Борис.
Розбили шампанське. Випили шипучку. Закінчили.

Щоденник (Панно «Земля»)
25.07—11.08.1967

Зарецький, Плаксій, я повернулися до Києва. Почали працювати над картоном «України». Картон для матеріалу: деревоплита, кора, коріння, дерево, смоли, бітумний лак.

Вівторок. Борис намалював жінку.

Середа. Пішли в Бораснику зібрали кору, коріння, гілочки, корінці.

Четвер. Борис — центр, лівий бік. Картон. Горська — правий.

П'ятниця. Теж.

Субота. Теж. Вітько привіз дошку.

Неділя. Перенесли малюнок на дошку.

Понеділок. 31. Перенесли малюнок остаточно на дошку.

Вівторок. 1 серпня. Почали різати та викладати.
Борис — голова жінки-Землі. Хустка жінки-Землі.
Зарецький — руки жінок — ліворуч.
Горська — спідниця «Землі».

Середа. 2 серпня. Борис — хустка на голові жінки. Руки жінки.
Зарецький — руки — ліворуч.
Горська — спідниця.

Четвер. 3 серпня. Борис — руки жінки, голова, груди, живіт.

Зарецький — руки — ліворуч.

Горська — руки — праворуч.

Мерзлікін — рука — праворуч.

П'ятниця. 4 серпня. Борис — руки жінки, груди, живіт. Рукав праворуч.

Зарецький — руки — ліворуч.

Горська — руки — праворуч.

Субота. 5 серпня. Борис — корсетка, намисто, рукав — ліворуч.

Зарецький — руки — ліворуч.

Горська — остання рука — праворуч та земля — ліворуч.

Мерзлікін — рука — праворуч.

Неділя. 6 серпня. Вихідний.

Понеділок. 7 серпня. Борис — заклав верх.

Зарецький — ноги «Землі».

Горська — «Землю» вирізувала.

Вівторок. 8 серпня. Борис — різав голови жінок — ліворуч, та землю — праворуч.

Зарецький — різав землю. Шпакльовка.

Горська — голови. Соломка.

Середа. 9 серпня. Борис — різав голови жінок та руки рельєфні — праворуч. Закладав кору між руками — ліворуч, праворуч. Шпаклював.

Зарецький — шпаклював, дорізав. Щока на голові. Ноги «Землі». Присипка на низу хустки.

Горська — соломка, хустки.

Четвер. 10 серпня. Борис — збирав роботу в тоні — лак, фарба (акварель). Вирізав землю між руками. Зачищав наждаком. Різав хустки (кінці). Клав сорочки, лика — ліворуч, З — праворуч.

Зарецький — дорізав голови, клав з лика сорочки — праворуч. Чистив наждаком.

Горська — руки чистила. Готувала лико.

П'ятниця. 11 серпня. Борис — кінчав роботу. Дорізав руку — ліворуч. Рельєф наждаком закінчив. Покрив лаком, деінде затонував. Заключний акорд.

Щоденник (Краснодон. Музей «Молодої гвардії») 04.01—05.03.1969

Бород(ай). Про образ. Нехтує честю, порядністю, державними інтересами задля наживи. І мені здається не... Діє він підозріло оперативно. Невже ваші розмови — суцільне блюзнірство? Принаймні в нашім злидарськім становищі навряд ви нам позаздр(ите). А Бородай весело йде на вбивство — свідомо перекрив нам фінансування, Бород(ай) забуває, що нашою основою не є матеріальне зацікавлення.

28.01. Закінчили переводити картон: голова праворуч втратила свої якості. Захоплення життям. Зар(ецький), См(ирнов) поїхали по смальту.

30.01. Т(оша) і я виправляли голову Жінки. Зар(ецький) проходився по головах. Бор(ис) — ескіз рельєфа. Вол(одя) їздив у Луганськ: кольорові фото з ескізу для Овчар(енка). Вивантажували смальту, носили під пандус.

06.02. Сонячний день. Гуляла. Немає цементу. Приїхав Саша. Паша хворий. Дзвонив Зарецький. Славко[1] на волі.

08.02. ...Заходили в книжкову крамницю. Альбом: «Графіка 18—20 років». Фаворський. Паша сказав: «О, чистота стиля». Тоді відразу думка: чи то головне. Чи він сучасний за формою, здається — архаїчним. Далеким від нашого світу, ніяким не суддею. Там же Чехонін, 2 ілюстр(ації) до Луначарського п'єси «Фауст і...» 18 рік. Правда, це Луначарський, а не «Слово о полку», а

[1] *Славко* — Вячеслав Чорновіл.

втім і «Слово» в наш час інше. Чехонін — форма сучасна. Рельєф весь грає площинами і контуром. Ритм площин освітлених — відродження духу, з площинами в тіні.

10.02. Холодюка страшна. Свердлимо електродрилю дірки під штирі на рельєф. Борис робив квітку. Промерзла до останньої кісточки.

12.02. Поклали перший рельєф. Руки жінки. Стяг.

Рука юнака. Попередньо вбили в пробки гвіздки, обмотали проволокою — каркас готов(ий).

13.02. Рельєф. Удосконалення малюнка. Знахідки форми. «Шосте липня». Цілком сучасний фільм. Виправдана категоричність. Задум виконано органічно. Крім нездари Ланового-Дзержинського.

14.02. Продовжуємо рельєф. Тоша активно наполягає на взятому рішенні. Тоша хоче дезертирувати. Віля, Света, Лія і він...

15.02. Рельєф. Гострота відношення до форми. Геть в'ялі, маловиразні місця.

Тоша зробив заяву: «Я должен ехать 19-го».

Вітько: «Я должен залишитись». У Тоші стосунки зі Смирновим: закрите фінансування сильніше за обов'язок. Сварилися. Не чекала від Тоші зради. Розгубилась і розхвилювалась.

17.02. Рельєф. Удосконалення. Знайдення точних рішень.

Борис весь час хоче провести те, що притаманне йому, його темпераменту, його світоспр(ийманню), його розумінню форми, а треба робити те, що притаманне цій роботі, її вирішенню, цій споруді.

18.02. Уточнення рельєфу. Склали схему фактур, схему напряму кладки на прапор. Розібрали смальту, скло. Ясність палітри. Тоша незадоволений суперечками, що виникають під час роботи. Зарецький приводить рельєф до одного знаменника.

19.02. Почали класти смальту. Скло на прапор. Суперечки з приводу напряму кладки. Зар(ецький) «вибив» руки Робочого, Тоша «вибиває» живіт у рельєфі.

20.02. Приїхав Володя. Ніяких результатів. Немає грошей.

23.02. Неділя. Розмови про принципове рішення кольорів усієї стели. Тоша «оспаривал» колір рішення виклейки. Його аргументи: ескіз слабкий... Борис зробив мені правильне зауваження щодо кладки скла. Довго шукала, знайшла Соломонове рішення. Камертон — вогонь. Камертон — тло.

Світло Темно
гаряче холодно
Ми мусимо зробити сучасну річ.

27.02. Прапор. Тоша не розуміє монументального рішення кольору. Скептично ставиться до народних кольорових розробок... Т(оша) відмітив відрядження, збирається їхати. Цікаво. Т(оша) був не згоден з виклейкою. Думав: увійду в роботу, запропоную своє рішення. Погодяться, переробимо. Запропонував анемічний станковий ескіз.

28.02. Тоша поїхав. У Бориса криза. Продовжуємо прапор.

26.03—25.07.1969

21.04. Понеділок. Борис від'їхав... «Їду, бо не можу працювати зі Смирновим — людина без очей». Брехня. Бориса не вистачило на довгу дистанцію. Людина імпульсу. Спустив — усе, стає байдужим. Тому горіння. Підвищена гострота сприйняття, відсутність можливості вести систематичну щоденну роботу.

02.06. Понеділок. Ходили в гості до вірмен. Обережні, мудрі люди, патріоти.

22.06. Понеділок. Алла — рука того, що падає «ліворуч». Напруга, віддача по вінця. Кисть є. Передпліччя поганеньке. Поставлю завтра контур — видно буде. Перепробувала всі розтяжки біллю. Усе погано, крім: чисто біла, ледь зеленкувата, як градація. Кадмій жовтий, як малюнок — «підмалюнок». Малюнок — червоно-синій. Півтони — блакитно-світлі.

17.07. Четвер. Володя в середу захищав задум експедиції перед секретарем обкому партії з пропаганди тов. Пономаренком. Він приїхав підготовлений музейними працівниками з думкою про перевід старої експозиції до нового музею. Володя довів необхідність створення нової експозиції. Образне рішення архітектури вимагає образного рішення експозиції в тому ж ключі. Стеля, фриз, експонати

18.07. П'ятниця. Приїздив Врона. Із свитою луганських художників. Був стриманий, як завжди. Висловлює свою думку після «гори». Проте видно, вразило.

Луганчани, зокрема, Мухін у захваті.

22.07, вівторок. Ал(ла). Півдня мацала контур між ребрами. Прикладала емоцію і з правої, і з лівої руки, серця — і нічого. Поки аж свідомо не підключилась голова.

25 липень, п'ятниця. Вол(одя) їздив на нараду в Луганськ в обком партії з приводу експозиції. Перемогу закріпив: призначений головним керівником всіх експозиційних справ (у творчих питаннях). Свиноматочниця, яка виступала весь час проти, захищала старий спокійний експосвіт, хотіла перенести стару експозицію до нового музею механічно, тепер «цілком на боці» Смирнова. (Тому що Обком на його боці). Вона готувала Обком, піднімала проти Смирнова. Тепер розповідає Смирнову всі свої інтриги в світлі стороннього глядача. Така туша зовні і всередині репрезентує молодогвардійців.

26.07—25.10.1969 р.

1/ серпень, п'ятниця. Ал(ла) зробила шию «Того, що впав». Переробила щелепу. Краще, проте не ідеально. Радію, що навчилася сміливо збивати і переробляти на краще. Сміливіше оперую фарбами та формою...

3/ серпень, неділя. В їдальні розмовляла з незнайомою жінкою: «Вишняк у мене. Вишні збираємо: дерево зрубаємо, обберемо вишні, а дерево на дрова. Вишні — 80 коп. за відро. І що ж, із-за 80 коп. витрачати час, оббирати дерево, нести на базар? Ні».

В їдальні переважна більшість чоловіків шапок не знімає.

Бачила зранку, як ішла на роботу, через двори — вулиці з літніми кухнями в ряд, з димарями, як чоловік років 45-ти тримав ниточку, на кінці якої був прив'язаний за ніжку горобчик. Горобчик злетить і сяде, злетить і сяде, тіпається, а чоловік за ним іде та іде.

7/ серпень, четвер. Про спідницю!!! Зробила її темнішою, контрастнішою за торс. Тоді грає торс і коліно. Подруге, контур сильний навколо стегна вимагав підтримки тону з боку складок, щоб акцент залишався біля стегна, яке, за думкою, треба вивести. Колір синьо-зелений, холодний. Колір такий, бо торс вирішено в біло-блакитному. Можна було б теплому віддати перевагу, проте поруч — теплий «Юнак» — та гарячий «Комуніст»...

8/ серпень, п'ятниця. Читаю Андерсена-Нексе в перекладі Ольги Сенюк. От мова!!! Вчусь...

11/ вересень, четвер. ...Впала жінка зі стелі. Розпанахане стегно. Скальпований череп. Валя. Все співала, мила скло.

Побачилась з Борисом Тимошенком та Володимиром Забаштанським. У них турне по Луганській обл. Українська поезія. Діти Краснодона, голодні духовно, сприймають гаряче. Шахтарі скептично: «Посмотрим. Что вы нам еще скажете».

6/ жовтень, понеділок. Кінчила «Квітку-сонце». Залишилось пофарбувати дротинки — все. Мозаїку закінчено майже. Вітько поїхав до Києва. Саш(ко) — «Квітка-вугілля». І я там.

Від Опанаса Ів(ановича) лист. Художній твір, написаний кров'ю.

17.03—23.08.1970

17/ березень, вівторок. Тільки 17 березня привезли цемент. Після того, як Зарецький попросив Єрохіну допомогти матеріалами.

18/ березень, середа. Поправлено живіт у «Того, що падає». Прибавлено коліно «Жінці». Зарецький продовжує працювати над ескізами фризів. 14 березня заборонено робити фризи. Мотивація: 1) Поки не будуть зроблені поправки в стелі, припинити роботу над фризами. 2) Ми (аморфне — «ми») в принципі за фризи, тільки за хороші. Ці ескізи, що є, влаштовують нас частково, а тому продовжуйте роботу над ескізами.

Наступного дня було розпорядження кинути все, робити тільки поправки на стелі. Навіть не дихати й не спати. Вся історія з фризами, починаючи з першого варіанта ескізів, свідчить, що така керівна пропасниця не має жодної ділової підстави. Вона викликана упередженістю проти фризів взагалі.

Хід наступу: відтягнути на три місяці роботи над ескізами чотирма комісіями, які вирішували — бути фризам взагалі, чи не бути. Нарешті завдяки незаперечності факту вирішено, що фризам бути, проте запропоновано зробити фрагмент картону в натурі при ув'язці з експозицією. Коли фрагмент зроблено, підтверджено необхідність існування фриза, тоді запропоновано переробити протягом двох-трьох днів ескізи фризів трьох розділів експозиції. Ця пропозиція була зроблена з розрахунком нереальності виконання. А тому — логічна заборона: ми не

проти фризу, але нас не влаштовує даний варіант. А ескізи протягом двох років переглядались і принципових заперечень не викликали. За два роки роботи фриз розчистився й, безперечно, під час роботи в натурі разом з експозицією викристалізувався б остаточно. І врешті-решт було б створено музей — образ із компонентами: архітектурне, монументальне мистецтво, документи. Другого такого музею немає поки що у Радянському Союзі.

Мій висновок: сильне радянське мистецтво так же не потрібне комусь на Україні, як комусь не потрібен на Україні кращий в Радянському Союзі футбол.

Зарецький захворів від переживань.

22/ березень, неділя. Замість відпочинку пакувала свої речі: одяг, ескізи, смальту. Випила з Радиком Юркіним горілки пляшку та по 100 г зубрівки, залишки він забрав додому. Розповідав про родину, про квартиру, про машину.

25/ березень, середа. Трохи прихворіла. Бігала роздягнена по Весні. А вона, видно, не любить підстаркуватих, бо горло рипотить, з носа тече. Проте вперто виправляла контур. Микола переробив молоток. Радік випросив карбованець. Вітько вихаркує свій біль.

26/ березень, четвер. Скучила за Надійкою та Яремою. Думаю про Лесю Українку. 100-річчя у 1971 р.

Думаю про графічну серію жінок України...

29/ березень, неділя. Леся Українка має бути в національному строї з київським пейзажем. Конкретним... (Італійське Відродження раннє).

1/ червень, середа. Наснився сон. Присутня на виставі українського театру. В залі людей десять. Йде дія. Я за лаштунками. Раптом у залі сміх. Стукіт. Хлопець років 10—12 вліз на стіл і, тупотячи по ньому руками й ногами, пересувається в глиб зали. Заплакала, підскочила до нього, схопила за руки й ноги і викинула із залу. Розповідала якійсь примадонні у червоній газовій сорочці й тепло-гарячих штанях і гірко плакала.

ЗАПИСИ ПОЕЗІЙ[1]

Танюк Л.

ПОЛОСКАВ Я ВІРШІ В СЕРЦІ

Полоскав я вірші в серці
У протоці чистих снів,
Одбілив на сонцеспеці,
В синьці вечора синив,
Гаптував-мережив стрічку
У барвистому хресті
І пошив з віршів сорочку
У ранковім вишитті.
Вузлувато стрічку часом
І петлею пов'язав,
Прасував гарячим прасом
І одяг під шепіт трав.
Теплу, свіжу, непорочну,
Не забруднену в душі,
Вічну вишиту сорочку
З райдуг, пролісків, віршів.
А вона мене здавила,
Стисла серце і думки,
Трісла геть — і світить тіло
Крізь адамові дірки.
Але в морок життєплину,
У наврочені бої,
На ослину гільйотину —
Все одно вдягну її.
Народивсь я не в сорочці,
І тим більш, не в золотій,
Народивсь я не в сорочці,
Та померти хочу — в ній.

[1] З архіву А. Горської, який зберігає її син О. Зарецький.

І тепер не залатати
Тих дірок повік мені:
Знати всім новенькі лати
На старому полотні.
На всіх параграфах анкети —
Моїх кривавиць босий слід.
Я з вами, сонячні поети, —
Пролетарі усіх століть!

Танюк Л.

АНКЕТА

вступаючого кандидатом у члени
комуністичного суспільства

1. Первинна організація — Український театр

Я йшов сюди крізь вій негоди,
Крізь ніч поразок, млу зневір,
Зривавсь щороку і приходив,
І знов усім наперекір!
О мій театре! Серця стогін!
О запах писаних куліс!
Куди поділись древні боги,
Що на кону були колись?!
А хуторянство безпардонне
На перелазах край села
У свитах, чобітках червоних
Дражнило сценою «хохла»...
І я втискав протест у скроні,
І думку ставив на диби...
Свербіли ще малі долоні —
Безсиллям скривджені раби.
А я ж бачив Сонце! Поруч, близько!
Ходив за Сонцем навздогін.
Я бачив Бучму! Крушельницький
Мене благословив на кін!

Мені великий Курбас світить
Крізь хмари зрадництва і чвар...
Програми (?) буреносний вітер,
Розвіяв чорні зграї хмар.

2. Місто. Область

Тисячоліть
Мудрована криця!
Сум тополиний,
Каштановий сміх
Київ!
Безмежжя мого столиця!
Я
Припадаю до ніг
Твоїх!!!
П'ю
Твою
Забруднену воду,
Їм
Твою
Стручкувату манірність.
Києве!
Іменем
Українського
Народу
Я
Присягаю тобі
На вірність!

3. Прізвище, ім'я, по-батькові

Називайте мене, як хочте,
Звуки слів — суєт суєта.
Краще пісню мою крізь ночі
Пронесіть на своїх вустах.
Дід мій — Пушкін, батько — Шевченко,

Мати — Леся з Волині суть.
Я — негодами більше вчений,
Равлики часу мене пасуть.
Я — складаю слово до слова,
Час — корова, пастух — пітьма
А ім'я?
То сіль для корови —
Полизала —
І вже нема.

4. Стать

У мене іноді з'являються підозри,
Що вимирає чоловіча стать...
І що іде жіноцтво по дорозі
У комунізм — новий матріархат...
Я — за!
І то не зрада статі!
Бо жінки — то моя печаль,
Одвічні муки в тім матріархаті,
Начало всіх значалених начал.

5. Національність

Я — Українець! В дівочому співі,
В музиці кранів новобудов,
В усмішках теплих батьків щасливих —
Нуртує моя українська кров.
Я — Українець! Я син України, —
Космополітам не дам руки!
Чи вийшли вони із морецкої тіни,
Урбанізовані байстрюки?
Я — Українець! Та ні, не «щирий»!
Запроданців тих я чавив би скрізь!
І навіть коли запросили миру —
Зубами б, жовто-блакитне гриз!
Я — Українець! В клекоті праці

Я майбутнє бачу крізь грані призм,
Які не різниць шукають між націями,
А те, що єднає їх — комунізм!

6. Рідна мова

Будь проклятий, словоблуде,
І ви поганці, іуди,
І ви профашистські блазні,
Ви, чухраїнці люб'язні.
Ви зрадили батьківщину
І мову її солов'їну...
Бо мова — це ритм, це мрії
Це люди, часи, події.
Моя мелодійна мово!
Моє українське слово!
В тобі — повнозвуччя поля
І клекіт орлів на волі;
В тобі — переливи сяйва,
Дівоча коса русява,
Шорсткі обійми стодоли,
І липовий мед, і бджоли;
І стиглі яблукопади,
І скрегіт злої лопати,
І радісна колискова,
І сум рушників готових,
І віка гвіздки останні
В жалобному передсвітанні, —
І ухкання вечорничне,
І зоря моя полунична.
В тобі мантачки і коси,
І полудень чотириголосий!
В тобі — культура і цнота,
І вічна-вічна скорбота,
За тими, хто у двобої
Лишився на полі бою.
В тобі заводи і домни,

І всі науки невтомні,
Рядки нової поеми,
І квантові філософеми.
В тобі — всі віки, всі долі,
Всі соняшники і тополі.
Усі перелази, всі стріхи,
Усі надії і втіхи,
І гостре слівце, і перці,
І квіти в мистецькім серці,
Усе в тобі, моє слово,
Моя поетична мово!!!

7. Місце народження

Є під Києвом мрійний Димер,
Перетишений, небодзвонний ...
Він пропах яблуневим димом
І достиг на пожежах червоних.
Там звичайна селянська жінка
Прийняла мене серед жит,
Там уперше я крикнув дзвінко,
І збудив невідомий світ.
І відтоді шукаю й досі
Невідомої тиші я,
І сади яблуневі босі —
То сьогодні сім'я моя.
Я знайду небодзвонну тишу,
Пахне ще дитинства димок.
Криком серця спокій порушу
І згорю в пожежі думок.

8. Рік народження (1938)

Тридцять чорний іспанський рік...
Я не знав...
Чув Європи спалений крик...
І не знав...

Стогін випитої землі
І не знав...
Мрії страчених й жалі.
І не знав...
Батька в глині гливких доріг
Я чекав...
І збагнуть нічого не міг
І чекав...
І плекав надії чудні,
І чекав...
На нові завіхрені дні
І чекав...

9. Перебування у ВЛКСМ

Комсомол — жилавий впертий парубок
У комбінезоні.
Чай, натхненням юності заварений
П'є з долоні.

10. Освіта

В порожнім класі за партою
Мене не Маршак колисав.
З двох років історію партії
Читав мені батько сам.
Усіх революцій ґенії
Жили на вулиці в нас.
Я звав себе дядею Леніним,
А хлопці дражнили — Маркс.
Я плутав Гегеля з Гоголем,
А часом і з гоголем-моголем.
Я був вундеркіндом змалку
І мріяв про Ве-Пе-Ша,
Як мріє хтось про скакалку
Чи плюшеве ведмежа.
Я здобув вищу освіту,

Бо Сонце в руках держав!
Бо я розселив по світу
Десятки своїх держав!

11. Де вчиться зараз?

Я всюди вчусь. Я вчусь щомиті
У стародавніх вчителів.
Я конспектую розмаїті
Сполуки натуральних слів.
Я вчусь у хмар, дощів, у спеки,
У глини, неба, пирогів,
У скіфських баб, у небезпеки,
У сонця, ночі, у снігів.
Кохаюсь в трелі солов'їній,
У блисках блискавок-рапір,
Я вчусь у фарб, у плям, у ліній,
У націй, океанів, гір.
Я вчусь в бджоли збирати з квітів
В мистецький вулик мудрий мед.
Я всюди вчусь. Я вчусь щомиті.
Хто так не вчиться — не поет!

12. Спосіб занять. Професія

Мене життя до себе кличе,
Мовляв, вже сіяти пора.
Я садівник! Я будівничий!
А в мене — руки в прапорах!
І серце чайкою кигиче,
Тріпоче сонцем на вітрах.
Я садівник! Я будівничий!
А в мене — очі в прапорах!
Дивлюся твердо всім у вічі,
Струсивши днів недавніх страх.
Я садівник! Я будівничий!
А в мене — розум в прапорах!

Наш день собою возвеличу
І розуміючись в його ділах.
Я садівник! Я будівничий!
А в мене — серце в прапорах.

13. Чи перебуває в військовому обліку у кім. 5

14. Знання інших мов

Скільки мов Земля на собі носить,
Знаних і незнаних — ой, багато!
Десь понад дві тисячі п'ятсот їх.
А художник — більше мусить знати!
Розуміти світанкові ліри,
Вітру гук і Сонця передзвін,
Розуміти мову хижих звірів,
Шелест ночі, шепоти рослин,
Бій тамтамів на пожежах крові,
Стукіт стятих висохлих голів —
Міріади в незнайомій мові
Нам знайомих трагедійних слів!
Знати таємниці протоплазми,
І вивчати океанське дно...
Володіти брехтівським сарказмом,
Пить з Ремарком яблучне вино.
І Пікассо скривджену розмову,
Мазарееля з Ролланом сплав,
І збагнуть Чурльонісову мову —
Стогін фарб на клавішах октав.
Володіти мовою Шопена.
Розуміти радості й печалі!
Мови всі єднає Мельпомена —
Я її читав в оригіналі!!!

15. Почесні звання і нагороди

16. Чи перебував у комунізмі раніше?

17. Хто з родичів живе за кордоном?

18. Рекомендація

Репрезентую, Богине, окриленомузого мужа,
Вельми уславлених в Леті слов'ян богорівних нащадка.
Воїн із нього росте у поразках гартований кпином,
Що володіє уміло і ловко і списом і словом.
Ворога вміє стрічати віч-на-віч у чеснім двобої —
Тільки б зумів стерегтися чистеньких безплямлених
друзів! —
Бійтесь, — сказав я, — данайців, що гарні дарунки
дарують!
Та коли ж сам не розтратить він юної сили у смуті,
Що пожинає, не сіявши, кволість немічному тілі,
І коли він не розгубить кривавиць душевної спеки,
Що всеосяжністю серця висушує сльози скипілі,
І коли злото талантів він не розміняє на драхми,
А буде з нього творити і твердь, і світило, і воду,
Єву з Адамом, і Ноя, і Хама, і Сигма, й Яфета,
Світло від тьми і людину від власної тіні відділить,
Буде шукати в століттях розгублену Святість людинну,
Зичу йому я безсмертя і в нім олімпійської шани...
Я, що проклав сліпотою видющим нащадкам дороги,
Свідчу про це, підписавшись на вічнім папірусі мислі,
Тисячолітньою волею Зевса Гомер Сонцеликий.

Танюк Л.

«ВЕСЕЛИЙ БІМБЕР»

Суворо таємно:

Ой летіла «Гуска» додому,
Та й впала, як грудка, додолу...
Майже за Іваном Драчем.

Номер в готелі — як вибух огню:
Рондо і ритурнелі в меню, —
Руки кобіти лаштують закуску,
Хлопці під чарку співають «Гуску»,
Юрко та Мірус — як стій «При каноні...»
Влодко, розкішний фраєр в законі, —
Шпетить Собка й наляга на пивко;
Дивиться мудро на молодь Гринько,
Що не випадком на вогник забрів, —
Син Боніфатія і таборів.
Гостра куля давно вже забила його,
А він все ще стояв і фурт-фурт ладував.
Джентльмен усовіщав джентльмена,
Кох наливав на коня й на стремена,
Горська сміялась, — ба ні! — реготала!
Ніжна, нестримна, розгониста Алла!
Був Чорновіл і Антонів Олена,
Любо тримались, як діти, за руки.
І посміхалась до всіх Мельпомена, —
Страдницька матір з очима розлуки.
Вже у землю сиру поховали його,
А він все ще стояв і фурт-фурт ладував.
Гарно співали про шпіндля у боці, —
Про цісареву у меді й молоці...
А на світлині — **моя** наречена,
Близька і далека, стидка і шалена.
Хто ж вас поцілує в уста малинові?..
Курбас, Куліш; Бодя Горинь і Бриж, —
Лондон, Варшава, Прага й Париж;
З півночі вітер холодний, москаль;
На Україну зубів не скаль!..
Вже давно хробаки поточили його,
А він все ще стояв і фурт-фурт ладував.
Дзвонять! Всі стихли. «З вами балака...»
— Хлопці, на дроті «товариш субака»,
Зляканий Федір Сандович! Обком
Хоче приперти нам двері кілком!

Нас порятує хіба Вітошинський!
Мудрий з куточка: «Курінь Буковинський!»
Най тобі дідько! А хай вам заціпить!
Панство, зійшлись ми базікать чи випить?
Ой, чула-чула, чула...
— Із сиром пироги!..
Слався довіку, наш дружній конклав!
Морем і горем підем уплав!
Мудрий з кутка: «Не конклав, а **анклав**!
Отже, з анклаву я зрезигнував!
Десь там уже біля самого Чопа
Ледве затримали мудрого хлопа.
Чи далеко славний город Київ?
Чи далеко город Київ, — всіх питає...
Сміху веселого повні штани!
Страх — у ломбард! За третину ціни!
Нам не указ Маланчук і Скаба!
Вони не еліта. А ми — не юрба!
До Іллічова — від Ілліча?
Від соцреалізму — навтікача...
Ромка з Михайлом, Богдана з Євгеном, —
Всіх втікачів пригорни, Мельпомено!
Скульптор, художник, поет і актор, —
Всіх забери нас під свій омофор!
А я хлопець із Самбора, —
Вуйко хворий, вуйця хвора — гуляю я!..
Любий П'ємонте! Від слова «п'ємо»?
Будьмо тверезі й тримаймо кермо!
Морем і горем підем уплав!
«Бімбер веселий» вітрила нап'яв!
Добре ведеться нам в рідному Львові...
Шануймося, браття! І будьмо здорові!

Львів, березень-квітень 1963

P. S.
Кажуть, за нашу природню співучість
Нам додавали статтю за співучасть;

Тож не робімо з мухи слона, —
Галичина для слонів — чужина...
Отже, поскільки сердешна Європа
Розпочинається десь після Чопа,
Не говори собі, серденько, — «гоп!» —
Не перескочивши через Чоп.
P. P. S.
Писано у нетверезому стані,
Про що ми і свідчим, веселі і п'яні!
Все! Допиваю й шукаю шапки.
Добре б не знати іншої крапки[1].

Антокольский П.

МЫ ВСЕ ЛАУРЕАТЫ ПРЕМИЙ

Мы все лауреаты премий,
Врученных в честь него,
Спокойно шедшие сквозь время,
Которое мертво.
Мы все его однополчане,
Молчавшие, когда,
Росла из нашего молчанья
Народная беда.
Таившиеся друг от друга,
Не спавшие ночей,
Когда из нашего же круга
Он сделал палачей.
Мы — сеятели вечных, добрых,
Разумных аксиом —
За кровь, дубинки, темень допров
Ответственность несем.

[1] Перечитав у Києві, 10 серпня 1976 року — показав Порфировичу. Він прокоментував: «Крапку поставили пізніше. Втім, крапка ліпша за кому!.. А щодо пиття? Ще класик соціалістичного реалізму Максим Тадейович Горький сказали: "П'яниць не зношу, а непитущим не довіряю"».

Пусть всех нас переметит правнук
Презрением своим,
Всех одинаково, как равных —
Мы срама не таим.
Да, очевидность этих истин
Поистине проста.
И не мертвец нам ненавистен,
А наша немота.

Щедрівка

ПАВОЧКА ХОДИТЬ

Павочка ходить, пір'ячко губить.
Щедрий вечір добрим людям.
За нею ходить красна дівонька.
Щедрий вечір добрим людям.
Пір'я збирає, в рукав ховає.
Щедрий вечір добрим людям.
З рукава бере, на лавку кладе.
Щедрий вечір добрим людям.
З лавоньки бере, віночки плете.
Щедрий вечір добрим людям.
А звивши вінок, понесла в танок.
Щедрий вечір добрим людям.

Долматовский Е.

Я — ЕВГЕНИЙ

Я — Евгений, Ты — Евгений.
Я не гений, Ты не гений.
Я говно, И ты говно.
Я — недавно. Ты — давно.

Костенко Л.

КОРЕКТНА ОДА ВОРОГАМ

Мої кохані, милі вороги!
Я мушу вам освідчитись в симпатії.
Якби було вас менше навкруги,—
людина може вдаритись в апатію.
Мені смакує ваш ажіотаж.
Я вас ділю на види і на ранги.
Ви — мій щоденний, звичний мій тренаж,
мої гантелі, турники і штанги.
Спортивна форма — гарне відчуття.
Марудна справа — жити без баталій.
Людина від спокійного життя
жиріє серцем і втрачає талію.
Спасибі й вам, що ви не м'якуші.
Дрібнота будь не годна ворогами.
Якщо я маю біцепси душі —
то в результаті сутичок із вами.
Отож хвала вам! Бережіть снагу.
І чемно попередить вас дозвольте:
якщо мене ви й зігнете в дугу,
то ця дуга, напевно, буде вольтова.

Без автора

БІЛА НІЧКА

Листопадив червоний вечір,
І ніхто
Йому
Не перечив.
А із яру, де вітер поравсь:
Мів у закутки тліну порох —
Як морока на збиту тему,
Виповзала вчорашня темінь...
Листопадив червоний вечір,

І поки що
Ніхто
Не перечив.
Степовою ж дорогою бігла.
Звечоріле моє село
Біла нічка,
біла-біла,
Наче сонце ще десь цвіло.
Пронеслася вона крізь війни
Запальних степових вітрів —
І була вона вся біловійна,-
Поза нею аж світ прапорів!
Бігла здалеку, бігла довго...
А тут
Вчора:
уже повзло:
Знову зводилась темінь в догму,
Знову сліпло і глухло село.
Біле полум'я налетіло,
Обпалило і з флангів, і з тилу,
Понеслось на хати німі!..
І хтось хреститься у пітьмі:
«Матір Божа і Пресвята»,
Ще не смеркло і вже світа!..
За вікном
гойдалася віхола —
За вікном
біла нічка
дихала...

Без автора

ТИХА ЩЕДРІСТЬ

Тиха щедрість невичерпних вод.
Смарагдові сонячні причали...
Дніпре, Дніпре,
Ти як мій народ, —

Лагідний, простий і величавий.
Іскрометний сміх — круговорот.
Глибина сувора і студена...
Дніпре, Дніпре,
Ти як мій народ, —
Жартівливий, мудрий і пісенний
Течії привільний розворот.
Хвилі буйні і далеко чутні...
Дніпре, Дніпре,
Ти як мій народ, —
Гордий, волелюбний і могутній.

Без автора

КАРА

Мостилася усмішка на устах
Й знесла словечко кругле та лукаве.
Я вище глянув — істини дістав:
Облудні очі на лиці блукали.
Й мені почувся моторошний схлип, —
Немов людина десь лишилась в прірві,
А тут лише медовий погляд лип
Та в руки мої пхались пальці прілі.
І думка гнівом билася: зневаж!
Де щедра цвіль — там не буває цвіту.
Облесне ж слово кидалося в раж,
Готове прихилить мені півсвіту.
... І от стою і думаю: чому
Не кинув словом кам'яним у вічі,
Не відіпхнув од себе, як чуму,
А ще і руку подавав при стрічі?
І буде ж він хіхікати в рукав
Та радість чорним прапором нестиме:
«Ага, в тобі себе *я* відшукав:
Ти ж, як і я, не щирий, побратиме!»

Без автора

ГОЙДАЛКА

Всі поважні зі мною згодяться,
Що у тридцять три не годиться
Забавлятись отак на гойдалці,
Кружеляючи, наче птиця.
Й обережні зі мною згодяться,
Що не личить у тридцять три,
Ризикуючи так, на гойдалці
Розганяти по небу вітри.
А я падаю! Світе праведний,
Зупини, бо в землю вгріюсь,
І не взнають онуки й правнуки
Про мою невситиму мрію...
Знову падаю!... Доле праведна,
Ну куди ж я тебе подіну?
Тільки ж вічно до неба прагнути!
І злітати... через падіння!
Не дивіться на мене статично,
Не фіксуйте мого «униз»,
Бо лечу я не по дотичній, —
Не шелесну в бур'ян чи хмиз.
Хай удень мене відчай окрутить,
Я увечері ж виросту в велета.
Тож дивіться на мене округло,
Як природою нашою велено...

Без автора

ЄРЕТИК

І. Світличному

Вам твердили: народ Ваш — то пісок,
Що в цеглі сам собі обрав начало, —
І закидали з відьмами зв'язок,
Хоч Вам буття свідомість визначало.

Але не раз за притчу про буття
Сильнішим виявлялося життя.
Я розумію, Яне, Ви освічені —
І про борню, що в ній згоря земля,
Роботи Ваші швидш були б помічені,
Ніж Ваша «безросудлива» борня.
Та віра Вас підтримувала, Яне:
Не шпиг, а й сонце ще в вікно загляне.
Була в загалу правильна позиція.
Він поцікавивсь, хто його веде?
І мусіла забрать Вас інквізиція,
Адже не працювали Ви ніде.
Ви чуєте мене, пророки?
Врахуйте попередників уроки.
Релігія міняє своє вбрання,
Міня фізіономію свою —
І, так би мовить, з власного бажання
Я поруч Вас у полум'я стаю.
І на півсвіту вогнище пала,
Й самими вже гуситами обпльовані
Мов письмена, ніким не розшифровані,
Згоряють, пригорнувшись, два тіла.
Ще хвиля — і настане їм кінець.
Дровець під них, земляче мій! Дровець!

Холодний М.

БАЛАДА ПРО ЗАРІЗАНУ КОРОВУ

У ветлікаря
губи —
    кригою.
В дядька
кригою
    серце вогке.
Я
від раку
    корову не вигою, —

проказала жорстока логіка
І доповнила дядьку:
— Ти в низи,
щоби діти
без моні
звикнули,
годувальницю
    ніччю вивези,
і не гнівайсь,
    що так її вік малий.
...Синій місяць
    Питальним знаком
Заглядав у колгоспну лазню.
    Дядько
        В чобіт сунув ножаку
так,
 неначе в печінку власну!
Підганяю
    Містичне «вивези»...
Але в'яло потупились вуса ниць.
    Білобока
        востаннє
на прив'язі
    закрутилась, мов танк
        без гусениць.

Холодний М.

МАЛЮНОК ДУМКИ (РОНДО)

Голосила скрипка у кайданах,
Поринала в затишний інтим...
Падали години і ридали,
Опадали листям золотим.
Безумствував Паганіні
У зламах нотних чеснот.
Пручались музичні тіні
У павутинні нот.

Тяглося гумове легато,
Намотуючись на сон.
Примхливому піцікатто
Вторив думок унісон.
Зачепилась думка передами
За гіпербол вигнуті мости...
Падали години і ридали,
Опадали листям золотим.
Болить і гуде волосся,
Болять у мене думки.
Тій музиці довелося
Пройти крізь мої роки.
Крізь ті, що вагою тиснуть
На спомини і жалі,
Крізь двісті дванадцять тисяч
Годин моїх на землі!
Йшли на мене зімкнено рядами,
Виповзали з закутків — щілин,
Падали години і ридали,
Опадали листям золотим.

ЦИТАТИ ЗІ ЗБІРКИ Б. МАМАЙСУРА[1]

Битись не навчили.
Юність на мудрість
Виміняв — прогадав.
Квас — а не кров.
«Демонстрація», «Фотограф»
Немає Бога крім народа.

[1] *Мамайсур Б.* «Другий початок». — С. 67. Мамайсур Борис (1938—2004) — український поет. Лесь Танюк: «Подобались їй вірші Бориса Мамайсура. Якось гуртом були в Івана Світличного, де Борис читав: Голубі фіалки, / Очі голубі. / Скільки ще сказати / Хочеться тобі.... (“Прощання з юністю”). Лірика заполонювала, а насамкінець: Як писати і про що, / Що нам говорити / Знає лиш один Хрущов — / Всесоюзний ритик (“завтрашній коханій”). — Це здорово — лірика й раптом такий політичний пасаж! — дивувалась Алла».

ЗОШИТ А. ГОРСЬКОЇ З ВПРАВАМИ ТА ДИКТАНТАМИ

з української мови з виправленнями та оцінками Світличної Н.[1]

Двадцять четвертого березня 1964 р. Перевірочний диктант

Між старих повір'я
водиться з давнини глухої,
сивої, той щасливий, хто
народиться під зорею,[2] *під щасливою.*
Еней все щупався рукою,
щоб не ввалитися кудись.
Були тут штатські і
воєнні, були і панські,[3] *і*
казенні.
Як-би[4] *ви вчились так, як*
треба, то й мудрість би
була своя.
Та коли захлинались сичі,[5]
Насміхалися зорі з Кирила,[6]

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 34.

[2] Кому закреслено Н. Світличною.

[3] Кому вставлено Н. Світличною.

[4] Дефіс закреслено Н. Світличною.

[5] Виправлено Н. Світличною.

[6] Кому закреслено Н. Світличною.

і, пробивши сорочку в-ночі,[1]
знов в Кирила пружинили крила.
Життя прожити — не поле перейти.
На цвинтарі розстріляних
ілюзій уже немає
місця для могил.
«Та воно так, у кулак
кахикав, — красти погано, куди уже гірш.»
Бог був марксистом і відповів
йому: «Я завжди сумнівався, сину мій.»

3/2 3.
(підпис Н. Світличної)
24 / III

Шосте квітня 1964 р. Диктант

Гей ти, хлопчику на белебені,
а прицьвохни-но батіжком, щоб
не барилося моє золото.
А вночі, втаємничені сном,
вони злітають на двох
розкішних, розпущених крилах.
Серце, будьмо жорстокими.
Не озираймося в душу минулого —
воно може нас заморозити.
Так розкошую я з добра
на рівні божих партитур.
Скільки марев могучих
пропало, скільки сумнівів
рястом зійшло, щоб мені
засивіло опалом це холодне
жорстоке число.
Роки — козаки летять в бунті вишневої колотнечі.

[1] Виправлено Н. Світличною.

Кому сонця в кишеню, кому
дулю дешеву, а Кирилові,
прости господи, крила.
Та мушу я іти на рідне
поле босим і мучити себе й ледачого серна.

Десяте квітня. Диктант

А що, як подати ближньому руку, а він за те тобі пальця відкусить?

Чому час від часу над сузір'ям Ліри З'являється голова Дракона?

В історичних льохах відстояться вина істини, гірко вибродять кров'ю правди пекучі меди.

І розіп'яли її, небогу, в ім'я параграфів товстих...
З хати віє нудьга й самота,
у руках засміявся віник,
спритно валянки обміта.

Шістнадцяте червня 1964. Класна робота

Драч Іван.
По віках, як по горбах,
йде українська Беатриче,
з морозом долі на губах.

Симоненко
Мадонно мого часу, над тобою
палають німби
муки і скорбот.

Костенко
Як мовчанням душу уярмлю,
то який же в біса я поет?!

І. Драч
Гей, бандура, хмура, понура
рида від Дніпра аж до Прута

Двадцяте червня 1964. Класна робота

Красива жінка — Устина відносна,
найперше місце на конкурсі оман,
попродниця духовним альбіносам,
коли вчиняють вірші чи роман.

27 серпня 1964. Класна робота

Вебера нова

Доля в недолі, воля в неволі
і щастя в нещасті,
Вітчизна в напасті
Кругом неправда і неволя,
народ замучений мовчить,
а на апостольськім престолі чернець годований сидить.

Франко

На серці стихають негоди.
Та сльози, ані жаль, ні біль пекучий тіла, ані прокляття нас не відтягне від діла.

Не достатки, а тяжка праця кидались у вічі.
Згода будує, а незгода руйнує.
На вовка неслава, а їсть овець Сава.
Слово не горобець: випустиш — назад не вернеться.
Не штука розкидать, а штука зібрать.
Неправдою світ пройдеш, та назад не вернешся.

ЛИСТИ ДО ВЛАДИ

ЗАЯВА ДО ІДЕОЛОГІЧНОЇ КОМІСІЇ ЦК КПРС (1964)[1] (*)

До президії Спілки художників
Горської А. і Семикіної Л.

ЗАЯВА

У лютому цього року на замовлення Київського університету ім. Т. Г. Шевченка Художній фонд УРСР уклав договір про створення вітражу-імітації у вестибюлі головного корпусу університету на відзначення 150-річчя з дня народження Шевченка. Роботу було доручено групі художників у складі А. О. Горської, Л. М. Семикіної, О. І. Заливахи, Г. Зубченко.

Попередні ескізи було схвалені ректором університету і в установленому порядку затверджені Художньою радою оформлювального цеху Художнього фонду. Термін відведено було дуже обмежений і працювати доводилося з великим напруженням. Центральну частину триптиху було виконано 8 березня, напередодні ювілею, але оскільки систему освітлення не було змонтовано, до огляду він був не готовий. У такому стані з вітражем ознайомився секретар Київського обкому КПУ тов. Бойченко і висловив свої зауваження. Отримавши необхідні роз'яснення художників, він погодився з тим, що роботу повинна оцінити авторитетна професійна комісія. Комісія повинна була оглянути роботу о 10-й годині ранку. Однак, за годину до приходу комісії, за наказом ректора вітраж було завішено тканиною і густо оббито цвяхами. Ми, як автори, були, по суті, відсторонені від роботи і позбавлені

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 123.

прав на свій твір. І це, без будь-яких пояснень чи мотивувань, при порушенні всяких юридичних, моральних і творчих норм, у свавільному адміністративному порядку. Ми допускали, зіткнувшись із цим, що кому-небудь із адміністрації чи керівних товаришів наша робота могла не сподобатись, і вони, зрозуміло, мали цілковите право висловити свою стурбованість чи тривогу, свої зауваження і претензії, звернутись у звичайному порядку до компетентних художніх інстанцій. Але замість цього піддавати твори мистецтва грубому і самовільному адміністративному «арешту». Це здавалося нам незбагненним. Та й не тільки нам, а всім, хто був до цього причетний, хто був із цим ознайомлений.

Ми знову почали добиватися, цього разу при підтримці громадськості, щоб роботу оцінила професійна комісія. Було домовлено, що 18 березня о 7 годині вечора вітраж огляне секція монументально-декоративного мистецтва Спілки художників. Однак до приходу комісії, у складі якої були видатні художники і письменники (у тому числі лауреат Ленінської премії М. Стельмах), — вітража вже не існувало. Буквально за годину до наміченого огляду його було знищено (або, як пізніше делікатно висловлювались керівники Спілки художників, «демонтовано») за наказом ректора. Швейцар, який отримав суворий наказ нікого не допускати до місця роботи, поводився з авторами і представниками громадськості вкрай брутально, застосовуючи навіть фізичну силу. Усе це відбувалося на очах у багатьох людей і викликало загальне обурення. Наслідком цього був, зокрема, лист, підписаний багатьма діячами літератури і мистецтва, в якому вони характеризували знищення вітража як хуліганський акт, паплюження пам'яті Т. Г. Шевченка, тим більше нетерпиме в університеті його імені, і вимагали покарання самодурів і створення художникам необхідних умов для відновлення і завершення роботи.

Однак сталося зовсім навпаки. Самоправство адміністраторів залишилося безкарним, зате авторів знищеної

роботи було на додаток ще виключено зі Спілки художників. Попередньо їх було всіма можливими засобами ошельмовано, а тих, хто насмілився виступити на їхній захист, нещадно шантажували і залякували.

Ми вважаємо необхідним спеціально зупинитися на тій постанові, котрою Бюро по Київській області Спілки художників УРСР виключило нас із членів Спілки.

У пункті 1-му нас обвинувачують у тому, що ми «безвідповідально поставились до важливого творчого завдання» і намагалися уникнути «громадської критики», громадського огляду своєї роботи.

Що стосується почуття відповідальності, ми в даному випадку керувалися ним у всій можливій мірі, більше, аніж у будь-якому іншому творчому випробуванні, які випали на нашу долю. Та це і зрозуміло: адже образ Т. Г. Шевченка дорогий кожному з нас, і працювати над ним було нашою мрією. Тому трудилися ми з величезним напруженням, не шкодуючи сил, часу, власних коштів — і з великою радістю, зі справжнім творчим щастям.

А тепер декілька слів про те, хто ж насправді уникав суду громадськості, хто приховував від неї наші твори. Незважаючи на всі наші вимоги, нам було відмовлено в елементарній процедурі: громадському огляді й обговоренні, консультаціях професіоналів. Хтось був зацікавлений у тому, щоб доля вітража вирішилась без суду громадськості та спеціалістів.

І лише тоді вже, коли участь твору мистецтва була вирішена, коли він був знищений, а навколо його авторів у керівництві Спілки навмисне створено ненормальну атмосферу підозріливості та ворожості, тільки тоді відбулося обговорення, спочатку на секції, а потім на бюро Київської області, обговорення, котрі ніяк неможливо назвати громадськими і демократичними. Справді: що це за обговорення, коли твір мистецтва став жертвою вандалізму, і котре повинно цей вандалізм «узаконити», виправдати, знайти для нього «професійні» виправдання? А чого вартий сам хід «обговорення»? Перед початком його президія

(В. Шаталін та інші) буквально немов викидайли виставляли громадськість («не членів Спілки»), ту саму громадськість, про яку вони так скорблять у постанові. Під час обговорення та ж президія на власний розсуд позбавляла слова і видаляла із зали засідань одних (художника Синицю), обривала других (відомого діяча мистецтв С. Отрощенка), кидала загрозливі репліки третім (на зразок зловісного «Аплодисменти тут зайві!», коли група художників вітала аплодисментами слова С. Отрощенка про вітраж: «У принципі це дуже гарна річ». І, взагалі, тероризували збори, не гребуючи навіть цілковито вже непристойними і безвідповідальними «багатозначними» натяками про неначебто нерадянське громадянське обличчя авторів твору. Не випадково С. Отрощенко у своєму виступі на зборах з подивом говорив про те, що йому (та й багатьом іншим) «незрозуміла така атмосфера».

Залякуючи й обриваючи тих, хто неупереджено поставився до нашої роботи, президія нацьковувала на нас тих, хто був налаштований заздалегідь вороже. Тут особливо постаралися люди, які мають неясні уявлення про Т. Г. Шевченка, що не завадило їм велеречиво розмірковувати про «радянський погляд на Шевченка». Ось, наприклад, дослівний уривок із виступу голови оформлювальної Ради художника Дзюбана: «Ви, знаєте, що слово завжди було зброєю в боротьбі трудового народу. А тут слово повертається з іншого боку. (В залі сміх. Вигуки: “Не зрозуміло!”. “Конкретно!”). Вам не зрозуміло, що вороги брали як зброю слова Шевченка: “Звідкіля ви взяли оці слова?” (Маються на увазі винесені на вітражі крилаті слова Шевченка: “Возвеличу малих отих рабів німих...” — уже десятки разів використані в художніх роботах на шевченківські теми). В українському братстві за панської Польщі, якщо б ви таке зробили, то воно б звучало. Там у Шевченка написано: “І кайдани порвіте” і це там. Це тільки ворог може так поставити...» (До речі, це говорить той самий Дзюбан, котрий місяць-півтора тому затверджував, як голова Оформради, ескізи роботи).

Ось на якому ідейному і культурному рівні проходило це «обговорення», яке повинно було підготувати ґрунт для нашого виключення зі Спілки!

Пункт 2-й постанови говорить: «Вітраж, написаний олійними фарбами на склі, виконаний на вкрай низькому професійному художньому і технічному рівні».

Якщо це справді так і якщо тут не може бути інших думок, — то чому ж тоді такий високоавторитетний спеціаліст, як С. Отрощенко, оцінив вітраж як «дуже хорошу річ»? Чому таку ж оцінку — і також привселюдно — дали вітражу Ю. Якутович, А. Дьяченко та інші? І взагалі, як можна було судити про вітраж за тими жалюгідними уламками, котрі були представлені для огляду?!

У пункті 3-му постанови стверджується, що, мовляв, «вітраж дає грубо спотворений, у дусі середньовікової ікони, образ Шевченка нічого спільного не має з образом великого революціонера-демократа, палко улюбленого радянським народом і народами всього світу». І далі: «Риси іконопису в образі Шевченка з'єднуються з навмисним огрублюванням його портретних рис і образу жінки, яка повинна символізувати «Україну».

Це твердження голослівне і ніяк не аргументоване: об'єктивні критерії тут замінено суб'єктивною смаківщиною. Справді, те, що в постанові названо «навмисним огрублюванням портретних рис», — є насправді прагненням до узагальнення та експресії, котре вдалося чи не вдалося — це вже інша справа. Нічого крамольного не бачимо і в «жінці, яка символізує Україну» — адже цей образ уже незліченну кількість разів використовувався художниками в роботах на шевченківські теми.

Ми намагалися створити гнівний і могутній образ борця і революціонера, який захищає свій народ і проклинає його ворогів. Ми намагалися передати любов і ненависть, силу й енергію великого Кобзаря, його відданість народу, його великий історичний подвиг — самовіддане і мужній виступ на захист народу. У чому ж, як не в цьому потрібно шукати «риси великого революціонера-

демократа»? Може, в тих благопристойних солоденьких карамельках, яких так багато на Шевченківській виставці у цьому році, і, котрі (карамельки) тільки опоганюють великий образ своєю духовною вихолощеністю?

Пункт 4-й постанови говорить наступне: слова Шевченка, винесені на вітраж, «звучать ідейно двозначно».

Цей пункт звучить не так «двозначно», як просто безглуздо. Адже ці слова, знову-таки, безліч разів використовувались у подібних роботах. По-друге, такою оцінкою Шевченка натякають на можливість застосування цих слів до радянської дійсності, але це вже підозріливість, що нагадує гірші часи періоду культу особи.

Нарешті, у пункті 5-му стверджується, що «в образах вітража немає ані найменшої спроби показати Шевченка з позиції радянського світогляду. Образи, створені художниками, навмисне ведуть у далеке минуле».

Дозволено задати запитання: як може твір на історичну тему, образ історичного діяча — не «вести» в минуле?

І як розуміти ось таке: «показати Шевченка з позицій радянського світогляду»? Може бути так, як розумів це один діяч мистецтва, який зобразив Кобзаря на фоні Дніпрогесу, а потім, на вимогу виставкому, відрізавши Дніпрогес?

Ми такі прийоми вважаємо недостойними ні Шевченка, ні радянського світогляду.

Ми вважаємо, що показати Шевченка з позиції радянського світогляду і співвіднести його із сучасністю, — це значить, передусім, правдиво і глибоко, історично достовірно розкрити і відобразити його революційний дух, його значення в історії нашого народу, його місце в житті та свідомості народу. Тобто, не шукати якихось надуманих і поверхових ефектів «осучаснювання», а показати Шевченка таким, яким він був у історичній дійсності і яким він є в нашій, радянській свідомості.

Саме до цього ми прагнули.

Ми рішуче відмітаємо як безпідставні й образливі для нас грубі звинувачення ідейно-політичного порядку. Наша

творча і громадська робота останніх років була спрямована проти космополітичних впливів абстрактного мистецтва, за мистецтво справді народне, національне, самобутнє, на що спрямовували історичні зустрічі діячів партії та уряду з працівниками мистецтва і рішення червневого Пленуму ЦК КПРС. Саме цим керувалися ми, створюючи образ Т. Г. Шевченка в реалістичному, історично-конкретному стилі, намагаючись зробити його простим, виконаним у дусі народних традицій українського мистецтва, зрозумілих для найширших верств народу.

І ми не можемо змиритися з тим, що якраз ці властивості створюваного нами вітража, тенденційно, перекручено витлумачені, були поставлені нам у провину так неначебто несумісні з методом соціалістичного реалізму.

Ми просимо Президію правління Спілки художників СРСР поставитися до справи з належною увагою і переглянути рішення Бюро по Київській області при правлінні СХ УРСР від 13 квітня 1964 року. Ми просимо також Президію правління СХ СРСР поставити вимогу притягнути до відповідальності винуватих у знищенні вітража, щоб тим самим авторам вітража було відшкодовано моральну шкоду, завдану грубими беззаконними діями винуватих.

ЗАЯВА ПРО ПОНОВЛЕННЯ ЧЛЕНСТВА У СХУ (1964)[1]

ПЛЕНУМУ ХУДОЖНИКІВ УРСР

Минув рік після переводу мене з членів СХУ в кандидати (згідно рішення Секретаріату правління спілки художників СРСР за № 20 від 15 липня 1964 р.).

З середини квітня по шосте листопада цього року я наполегливо працювала над ескізами і виконанням мозаїк

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 123.

на експериментальній школі в Донецьку в складі бригади художників-монументалістів під керівництвом товаришів Синиці Г. І., Зубченко Г. О.

Мозаїчні панно одержали високу оцінку художньої Ради київського художнього Фонду. Зокрема: Степана Кириченка, Івана Литовченка, а також одержали позитивну оцінку Василя Ілліча Касіяна, партійних і громадських організацій м. Донецька.

Прошу переглянути роботи, виконані мною з бригадою художників (фотографії додаю).

Дуже прошу поновити мене в членах Спілки ХУ й прийняти до монументальної секції.

Художник Горська А. О.

СКАРГА ПРОКУРОРОВІ УРСР ПРО ВИКЛИК ДО ДЕРЖБЕЗПЕКИ (1965)[1]

Прокуророві УРСР
від гр. Горської А. О.,
що мешкає за адресою:
м. Київ, вул. Рєпіна, 25, кв. 6.

СКАРГА

Прошу вжити заходів до працівників КДБ при Раді Міністрів УРСР, які надуживають даними їм повноваженнями. Як відомо, наприкінці серпня та на початку вересня 1965 року на Україні було заарештовано велику групу інтелігенції. Серед тих, хто зараз сидить у в'язниці, декілька моїх знайомих.

10 грудня мене викликали в Комітет держбезпеки, де слідчий тов. Коваль зачитав мені показання заарештованого Геврича Ярослава, буцімто я давала йому читати якусь

[1] *Чорновіл Вячеслав.* Твори: в 10 т. — К.: Смолоскип, 2003. — Т. 2. — С. 222—224.

видану за кордоном українську книжку «Україна і націоналізм» (?). Оскільки нічого такого не було, я заперечила категорично правдивість такого показання. Після цього мені була влаштована очна ставка з Гевричем. Явно вимушено, борючись із собою, Геврич повторив це твердження, яке я знову заперечила. Нам була надана можливість поставити одне одному запитання. Бачачи, що вигляд у Геврича дуже поганий, я запитала про його стан здоров'я, але слідчий заборонив відповідати на це запитання, залишивши його «на потім». Після цього я запитала Ярослава Геврича, що примусило його дати брехливе про мене показання. Він відповів дослівно так: «За 105 днів навчать брехати». Двох тлумачень цієї фрази бути не може. Я. Геврич визнав, що на нього був зроблений якийсь великий тиск психологічного або й фізичного порядку, який примусив його дати неправдиві показання.

Незважаючи на мої наполягання, ця фраза не була внесена до протоколу очної ставки, а Геврича примусили повторити вигадане показання. На очній ставці були присутні слідчі тт. Коваль, Деко, Рибак. Під час допиту й після ставки слідчі коректно й чемно мене ображали й погрожували ув'язненням.

У понеділок, 13 грудня, мене знову викликали у КДБ, де слідчі тт. Рибак і Деко пред'явили мені ще більш необґрунтоване звинувачення: нібито заарештований Мартиненко Олександр стверджує, що виписку з якоїсь книжки, знайдену в нього, він зробив з книжки, яку взяв нібито на полиці в моїй майстерні, а потім поклав її назад.

Знаючи з попереднього досвіду, як об'єктивно ці слідчі проводять очні ставки, я навідріз відмовилася будь-що говорити, коли на очній ставці не буде представника прокурорського нагляду. Я знову вимагала, щоб до протоколу очної ставки було внесено фразу Геврича, яка свідчила про вимушеність його зізнань. У відповідь я почула, що нічого подібного Геврич не говорив (!!!).

Така поведінка слідчих КДБ свідчить про те, що вони ведуть дізнання не об'єктивно, а підганяють свідчення

заарештованих і допитуваних під потрібні їм наперед задумані звинувачення. Тому необхідно встановити прокурорський нагляд за їхніми діями. Крім того, з цих допитів та допитів у Івано-Франківську, а також із розповідей інших товаришів, яких викликали на допити (а таких десятки), я склала враження, що єдина вина ув'язнених полягає в тому, що вони самі читали або дали комусь прочитати українську книжку, видану за рубежем.

Але чи можна в нашій Радянській країні, де основним законом — Конституцією — громадянам гарантується свобода совісті, слова, друку, зборів тощо, кидати людей за грати лише за читання книжечки, нехай навіть і чужої нам ідеологічно? Я припускаю думку про можливість існування в нас законів, на підставі яких це було б можливо. Нарешті, непостійність позицій цензури, коли твори, учора ще не дозволені, сьогодні видаються, а також відсутність індексу заборонених книжок дезорієнтують читача й уже з однієї цієї причини не можуть бути підставою для покарання.

З огляду на вказане вище, прошу дати вказівку про втручання прокуратури в дії КДБ для того, щоб припинити незаконні способи ведення дізнання за допомогою необ'єктивних протоколів, погроз, а також про виправлення допущених фальсифікацій, а саме: внесення в протокол, зазначений вище, фрази Я. Геврича.

Я особисто відтепер відмовляюся давати будь-які показання працівникам КДБ без присутності представників прокурорського нагляду.

Горська А.

14 / XII 1965 р.

СКАРГА ПРОКУРОРОВІ УРСР (1966)[1]

Прокуророві УРСР тов. Глухові Ф. К.
від гр. Горської А. О.,
що мешкає за адресою:
м. Київ, вул. Рєпіна, 25, кв. 6.

СКАРГА

Як мені стало відомо, 9—11 березня в Києві відбувся закритий суд над студентом київського медінституту Гевричем Я. Б., якого обвинувачено в антирадянській пропаганді й агітації. Під час судового слідства я фігурувала як свідок. Однак на суд мене не викликали, обмежившись показаннями, даними мною на попередньому слідстві, що само собою вже є порушенням законності.

У вироку Геврича написано: «Не заслуговують на увагу покази свідка Горської, що вона не передавала антирадянських матеріалів Гевричу, оскільки вони спростовуються показаннями підсудного Геврича та речовими доказами». Але хіба показання підсудного можуть бути єдиним доказом якоїсь дії? А якби Геврич показав, що я вбила президента Кеннеді?

Я вже зверталася до Вас зі скаргою на дії слідчих КДБ Коваля, Рибака та Деко, які фальшували протокол очної ставки з Гевричем, але відповіді від Вас не одержала.

Протестую проти тієї частини вироку суду над Гевричем, яка стосується мене, і вимагаю від Вас повторного судового слідства.

Горська А.

28 березня 1966 року

---

[1] *Чорновіл Вячеслав.* Твори: в 10 т. — К.: Смолоскип, 2003. — Т. 2. — С. 225—226.

СЕКРЕТАРЕВІ ЦК КПРС ТОВ. ДЕМИЧЕВУ П. М. (1968)

Секретареві ЦК КПУ
тов. Овчаренку Ф. Д.
До Президії Спілки художників СРСР

ЗАЯВА

12 листопада 1968 року нас: Горську А. О., Семикіну Л. М., Пленум Правління Спілки художників УРСР виключив із членів Спілки, Севрук Г. С. — із складу кандидатів у члени Спілки. За привід правило те, що ми підписали листа, адресованого Уряду СРСР з проханням об'єктивно розглянути справи судових процесів 1965—1967 рр.

Вважаємо за необхідне з громадських позицій висловити своє здивування з приводу порушення Статуту Спілки художників, що мало місце на Пленумі, неправильного підходу до самої ідеї демократичного процесуального права, що призвело до необ'єктивного вирішення вказаного питання, а тому й до неправильних висновків, що йдуть урозріз з елементарним здоровим глуздом.

Хід подій на Пленумі був такий. Голова Спілки художників тов. Бородай В. З. познайомив присутніх з пояснювальними документами, що містили наше критичне ставлення до факту підписання вищевказаного листа. Ознайомлення з нашими заявами викликало полеміку. Питання про кожного розглядалося персонально. Виступи свідчили про найактивніше ставлення присутніх до предмета обговорення. Під час виступів проривалися, як на нашу думку, занадто суб'єктивні й образливі випади, що не мали під собою жодних підстав. Були виступи цілком протилежного характеру. Їхні автори, враховуючи творчі й моральні позиції тих, кого виключали, зокрема, пояснювальний лист пленуму, зводили вирішення питання до обов'язковості перебування А. Горської,

Л. Семикіної та Г. Севрук у даному творчому колективі, вважаючи це перебування за принципово необхідне для ідейно-виховної роботи з митцями. Три години тривала дискусія. В результаті виникло дві пропозиції:

1) про виключення А. Горської та Л. Семикіної із членів Спілки художників, Г. Севрук — із складу кандидатів у члени,

2) про сувору догану.

Результати голосування подаємо:

за виключення А. Горської — 21,

за догану — 37,

за виключення Л. Семикіної — 17,

за догану — 43,

за мінімумом тих, хто утримався.

Такий хід голосування здався провідникам пленуму незадовільним. Тому голосування з питання про Г. Севрук припинили. Всупереч всіляким процесуальним нормам і в порушення статуту Спілки художників пленум з ініціативи інструктора ЦК КПУ з питань образотворчого мистецтва тов. П. П. Орлова оперативно переніс вирішення цього питання на партгрупу правління. В результаті більшість членів правління було випроваджено, а до вирішення притягли членів партбюро, що не входять до правління — тов. В. Шаталіна, А. Широкова, В. Панфілова та ін.

Засідання партгрупи тяглося дві години. Підсумок засіданню партгрупи підвів тов. А. Широков. Щонайменше дивно прозвучало його резюме: «Ленін і в меншості брав владу (?)». Цілком недвозначно ця думка визначила ситуацію, в якій мала вирішуватись наша творча людська доля і в якій ми перетворились на гвинтиків, що їх використовують для міжкулуарної боротьби люди кар'єристського толку. Відомо, що взагалі сфера нашої діяльності — монументальне мистецтво — викликає у декого, зокрема у тов. В. Шаталіна, категоричне неприйняття у формі ігнорування, зневаги, часто різких нападок. Мета: позбавити монументальну секцію Спілки можливості самобутнього, самостійного існування, зіллявши її з живописною

секцією, передати керівництво монументальним мистецтвом людям малокомпетентним.

Ми вважаємо, що наші творчі стосунки не повинні зі сфери естетичної переноситися до суто політичної й правити за привід для політичного звинувачення. Наше творче кредо не розходиться з вимогами марксистсько-ленінської естетики, а тов. В. Шаталін і А. Широков не можуть для нас втілювати собою принципову лінію партії — ні в творчому, ані в моральному відношенні.

В результаті вирішення нашого питання його знову перенесено на пленум. На цей раз голосували списком (?). І вже з пропозицією виключити із членів Спілки. Підсумок переголосування: більшість — за цю пропозицію, 9 осіб голосували проти. Дехто утримався. Стенограму при цьому не вели.

Ми звертаємося до вас із проханням по-людськи й об'єктивно розібратись у цьому питанні.

З повагою (підписи).

ЛИСТ-ПРОТЕСТ ПРОТИ ПОЛІТИЧНИХ ПЕРЕСЛІДУВАНЬ В УКРАЇНІ (1968)[1]

Генеральному Секретареві ЦК КПРС
Л. І. Брежнєву
Голові Ради Міністрів СРСР
А. Н. Косиґіну
Голові Президії Верховної Ради СРСР
М. В. Підгорному

Шановні товариші!

Звертаємося до Вас у справі, яка глибоко хвилює різні кола радянської громадськості.

Протягом останніх кількох років у Радянському Союзі провадяться політичні процеси над молодими людьми

[1] Переклад з рос. Цит. за: «Сучасність». — 1999. — № 1.

з середовища творчої і наукової інтелігенції. Ми занепокоєні цими процесами з ряду причин.

Насамперед, нас не може не тривожити те, що під час проведення багатьох із цих процесів порушувалися закони нашої країни. Наприклад, усі процеси в Києві, Львові та Івано-Франківську 1965—66 рр., на яких засуджено понад 20 осіб, провадилися у закритому порядку — всупереч тому, що прямо і недвозначно гарантоване Конституцією СРСР, Конституціями союзних республік та їх кримінальними кодексами. Мало того, закритий характер сприяв порушенню законності в самому перебігу судових доходжень.

Ми вважаємо, що порушення принципу прилюдності судочинства іде в розріз із рішеннями XX і XXII з'їздів партії про відновлення соціалістичної законності, в розріз з інтересами радянського суспільства, є глумом над найвищим законом нашої країни — Конституцією Союзу Радянських Соціалістичних Республік — і нічим не може бути виправдане.

Принцип прилюдності включає в себе не тільки відкриту судову розправу, але й широке та правдиве висвітлення її ходу в пресі. Відомою є вимога В. І. Леніна про те, що широкі маси повинні все знати, все бачити і мати можливість про все судити, що особливо стосується каральних органів «маса повинна мати право знати і перевіряти кожний, навіть найменший крок їх діяльності» (В. І. Ленін, т. 27, с. 186). Одначе наша преса зовсім не реагувала на політичні процеси, що відбувалися на Україні. Що ж до політичних процесів, які відбувалися у Москві, то короткі повідомлення про них у пресі можуть викликати радше здивування і образити своєю неповагою до здорового глузду радянського читача, ніж дати йому правдиву інформацію про ті справи і перебіг судового доходження.

Ця — по суті — безконтрольність і не публічність уможливила порушення конституційних гарантій і процесуальних норм. Стало майже правилом, що на подібних

політичних процесах суд відмовляється вислуховувати свідків оборони й обмежується тільки свідками звинувачення. Факти, наведені в широковідомому відкритому листі П. Литвинова і Л. Богораза, красномовно свідчать про те, що суд над Ґаланськовим, Ґінзбурґом, Добровольським і Лашковою проводився з грубим порушенням процесуальних норм.

Звертає на себе увагу та зловісна обставина, що в багатьох випадках підсудним інкримінуються висловлювані й обстоювані ними погляди, які зовсім не мають антирадянського характеру, а лише містять у собі критику окремих явищ нашого суспільного життя або критику явних відхилень від соціалістичного ідеалу, явних порушень офіційно проголошених норм. Наприклад, журналіст Вячеслав Чорновіл був суджений Львівським обласним судом 15 листопада 1967 р. лише за те, що зібрав і передав до офіційних органів матеріали, які розкривають протизаконний і юридично безграмотний характер політичних процесів, проведених на Україні в 1965—1966 роках. І, не зважаючи на те, що обвинувачення не змогло висунути проти В. Чорновола нічого переконливого і не могло навіть виставити проти нього ані одного свідка (з двох виставлених обвинуваченням свідків один не з'явився до суду з невідомих причин, а другий відмовився від своїх попередніх зізнань і дав зізнання на користь В. Чорновола), не зважаючи на те, що оборона переконливо і яскраво викрила всю сміховинність висунутого проти В. Чорновола звинувачення — суд усе-таки задовольнив усі вимоги звинувачення і засудив молодого журналіста на три роки позбавлення свободи.

Усі ці і багато інших фактів говорять про те, що ведені в останніх роках політичні процеси стають формою придушення інакомислячих, формою придушення громадянської активності і соціальної критики, зовсім необхідної для здоров'я будь-якого суспільства. Вони свідчать про щораз сильнішу реставрацію сталінізму, проти якої так енергійно і мужньо перестерігають І. Габай, Ю. Кім

та П. Якір у своєму звертанні до діячів науки, культури і мистецтва СРСР. На Україні, де порушення демократії доповнюються та загострюються перекрученнями в національному питанні, симптоми сталінізму виявляються ще виразніше і брутальніше.

Ми вважаємо за свій обов'язок висловити глибоку тривогу з приводу всього наведеного вище. Ми закликаємо Вас використати свій авторитет і свої повноваження в тому напрямі, щоб органи суду і прокуратури строго дотримувалися радянських законів і щоб труднощі та різноголосся, які виникають у нашому суспільно-політичному житті, вирішувалися в ідейній сфері, а не віддавалися компетенції органів прокуратури та держбезпеки:

С. *Параджанов* — кінорежисер, лауреат міжнародних фестивалів, *А. М. Корольов* — кандидат фіз.-мат. наук, *Ю. В. Цехмістренко* — кандидат фіз.-мат. наук, *І. С. Марчук* — мистець, *В. Г. Боднарчук* — кандидат фіз.-мат. наук, *І. Г. Заславська* — кандидат фіз.-мат. наук, *А. Ф. Лубченко* — професор, доктор фіз.-мат. наук, лауреат Ленінської премії, *І. П. Дзюб* — кандидат фіз.-мат. наук, *І. О. Світличний* — літератор, *В. А. Вишенський* — математик, *І. І. Дзюба* — член Спілки письменників України, *З. С. Грибников* — кандидат фіз.-мат. наук, *М. М. Григор'єв* — фізик, *Б. Д. Шаніна* — фізик, *М. І. Білецький* — математик, *В. Бондар* — кандидат фіз.-мат. наук, *В. А. Тягай* — кандидат фіз.-мат. наук, *Ю. Кулюпін* — кандидат фіз.-мат. наук, *В. Зуєв* — фізик, *О. Г. Сарбєй* — кандидат фіз.-мат. наук. *П. М. Томчук* — кандидат фіз.-мат. наук, *Д. Абакаров* — майстер спорту СРСР, *В. І. Шека* — кандидат фіз.-мат. наук, *Г. П. Кочур* — член СПУ, *В. О. Шевчук* — член СПУ, *Л. Костенко* — член СПУ, Є. *О. Попович* — літератор, *М. Коцюбинська* — літератор, Є. *Харчук* — член СПУ, *З. Франко* — літератор, *Горська А.* — член Спілки художників України, *Б. Антоненко-Давидович* — член СПУ, *Б. Гопник* — член Спілки журналістів СРСР, *А. В. Скороход* — професор, доктор фіз.-мат. наук, член-кор.

АН УРСР, *В. Б. Богданович* — ст. інженер, *В. Н. Ораєвський* — кандидат фіз.-мат. наук, *В. Покровський* — фізик, *П. Діброва* — ст. інженер, *А. О. Білецький* — доктор філ. наук, *Т. Н. Чєрнишева* — доктор філ. наук, *Ж. Скляренко* — фізик, *Т. Калустян* — артистка, лауреат українського конкурсу вокалістів, *Ю. Д. Соколов* — професор, доктор фіз.-мат. наук, чл.-кор. АН УРСР, *Ю. М. Березанський* — професор, доктор фіз.-мат. наук, чл.-кор. АН УРСР, *Є. О. Сверстюк* — літератор, *Ю. Н. Коваленко* — кандидат техн. наук. *А. М. Таран* — журналіст, *О. Братко* — кандидат філ. наук, *Г. Т. Криворучко* — робітник, *Т. Коломієць* — член СПУ, *О. Ф. Сергієнко* — студент, *Б. Є. Тюфанов* — інженер, *Г. В. Болотова* — продавець, *В. В. Лінчевський* — студент, *В. А. Форменко* — студент, *М. Р. Сєліванов* — студент, *Л. Г. Орел* — педагог, *М. А. Черненко* — редактор, *А. Т. Болехівський* — лікар, *М. І. Палій* — студентка, *Я. В. Конопада* — лікар, *В. Б. Здоровило* — інженер, *Н. П. Безпалько* — бухгалтер, *Л. І. Ященко* — член Спілки композиторів України, *Т. Р. Гірник* — філолог, *І. І. Русин* — інженер, *А. В. Забой* — мистець, *В. О. Безпалько* — робітник, *Б. Ф. Матушевський* — інженер, *М. Ю. Брайчевський* — кандидат істор. наук, *В. П. Савчук* — робітник, *Д. Порхун* — пенсіонер, *А. Н. Даценко* — ст. інженер, *Б. Д. Широцький* — юрист, *В. Г. Орел* — інженер, *Р. О. Мельниченко* — філолог, *Л. Просятківська* — педагог, *Л. І. Литовченко* — студентка, *Е. Ашпіс* — викладач консерваторії, *О. Г. Ситенко* — професор, доктор фіз.-мат. наук, чл.-кор. АН УРСР, *І. Бойчак* — канд. філ. наук, чл. СПУ, *І. Коломієць* — чл. СПУ, *Л. Семикіна* — чл. Спілки художників України, *Г. Ф. Дворко* — доктор хім. наук, *А. Л. Путь* — кандидат біолог, наук, *Г. О. Бачинський* — кандидат біолог. наук, *П. Ф. Гожик* — кандидат геолого-мінералогічних наук, *Г. Матвієнко* — біолог, *І. Б. Люрін* — біолог, *А. Шевченко* — журналіст, *Л. Коваленко* — кандидат філ. наук, член СПУ, *І. Драч* — член СПУ, *М. Вінграновський* — член СПУ, *Ю. Сердюк* — член СПУ,

Г. Севрук — мистець-маляр, *А. Осинська* — артистка, *Л. П. Кармазина* — інженер, *К. Б. Толпиго* — професор, доктор фіз.-мат. наук, чл.-кор. АН УРСР, *С. Кириченко* — засл. діяч мистецтв УРСР, *А. Семенов* — інженер, *Зарецький В.* — член Спілки художників України, *Семенова* — біолог, *І. Литовченко* — член Спілки художників України, *Б. Плаксій* — мистець, *В. Некрасов* — письменник, член СПУ, лауреат держ. премії, *Комашков* — слюсар, *Назаренко* — електрик, *Єрдан* — робітник, *Берлінська* — робітник, *Педошковський* — арматурник, *Могиль* — гідроізолювальник, *Дирів* — електрик, *Булай* — електрик, *Мапаксев* — робітник, *Виноград* — робітник, *Касимчук* — ливар, *Громадюк* — бетонувальник, *Сугоняко* — тесляр, *Рябокінь* — асенізатор, *Стефанчук* — гідроізолювальник, *Петров* — гідроізолювальник, *Горбац* — електрик, *Цебенко* — шофер, *Чижевський* — бет. монтажник, *Годуй* — каменяр, *Кирев* — електрозварювальник, *Іваненко* — ґравер, *Сирош* — слюсар, *В. Стус* — літератор, *Р. Довгань* — журналіст, *Р. Корогодський* — мистецтвознавець, *А. Захарчук* — мистець. *В. Луцак* — скульптор, *Б. Довгань* — скульптор, *В. Богословський* — лікар, *Я. Ступак* — літератор, *Я. Кендзьор* — робітник, *В. Яременко* — літератор.

(Квітень 1968)

З ЛИСТУВАННЯ НАДІЇ СВІТЛИЧНОЇ

Надія Світлична до Панаса Заливахи

листопад—грудень 1966[1]

Панасе, дай, Боже, розуму!

Це вітання ми привезли з Аллочкою з одного волинського села. Добре, правда?

Панасе, а Ваш соняшник[2] у Донецьку розцвів ще минулого року. Ви його не бачили, навіть на репродукціях, а тим часом він вийшов гарний. Ми Вам пришлемо, коли зроблять кольорові репродукції, бо чорно-білі — то принципове не те. Працювали ми там минулого року до 7 листопада, до перших морозів.

А цього року я не їздила в Донецьк з технічних причин. Працювали там: Синиця (Григорій), Аллочка з Вітьком (Зарецький), Геннадій (Марченко) і Галина З(убченко). Викладалися вони все літо, як одержимі, а таки закінчили головну стіну — близько 100 м кв. дрібної кладки.

Взимку там же у Донецьку вони зробили стінку в ювелірній крамниці. Як зроблять репродукції, пришлемо разом.

У Києві зараз життя повзе осінньою мухою. Часом щось проясниться, з'їзд, чи який вечір, суд, чи чергова чиясь підлість, — і знову попливло все, як у тумані.

Намагаюсь уявити собі, як ви там живете, і важко. Здається, вже можна скласти собі повне уявлення з розповідей, листів, вражень інших, спогадів. А проте важко.

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів П. Заливахи. — Ф. 1151. — Оп. 1. — Спр. 27.

[2] *«Ваш соняшник»* — панно «Земля» на торці школи № 5 у Донецьку.

Донедавна мені хотілося до вас, надовго. Навіть трохи образливо було, коли, переказують, дяді похвалялися, що нас з Аллою все одно візьмуть, хоч навіть самі проситимемось. А зараз я вже й не хочу надовго: адже ми все одно не побачимось. Мене пошлють у 17-а до Кузнєцової, до женщин. А женського товариства, крім Алли та ще кількох чоловік, з якими все одно не поселять, я не визнаю. «Питаю слабость к мужеському полу», посєму й з чоловіком своїм уже розлучилась.

Панасе, не вмію я писати листів, тим паче, що не знаю, хто їх читає і чи читають взагалі адресати. Це, зрештою, гидко.

У Києві сьогодні сиплеться другий сніг цього року. Перший був перед жовтневими вихідними, але він уже розтав. Сьогодні ж за вікнами метелиця. (Нарешті я перейшла на загальнодоступну тему).

З Тетяною бачусь час від часу. Збирається з нами колядувати. В суботу ходили на репетицію, співали колядок, заздалегідь випивши з вами горілочки з часником (Алла, я й Тетяна), всім подарували по квіточці від Вас. Гарні в вашій Мордовії квіти.

П(анасе), що Вам передплатити з періодики, що з книжок послати? «Мистецтво» на 67 р. передплатила.

P.S. Посилаю Вам Дзюбину статтю про Сковороду.

Передавайте хлопцям щире вітання і сердечноє поползновєніє. *Надія*

Надія Світлична до Панаса Заливахи

кінець вересня 1967[1]

Дорогий куме-побратиме Панасе!

Коли покидаєш на якийсь час хату, завжди після повернення на тебе чекають якісь несподіванки. Мене

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів П. Заливахи. — Ф. 1151. — Оп. 1. — Спр. 27.

зустріла в Києві Ваша цидулка і 9 бандеролей, що повернулися з далеких мандрів. Не знаю, чим це пояснити — чиїмсь настроєм, чи літніми вакаціями — у всякім разі я знову посилаю вам Д. Ріверу, Ван Гога і Сезонна (серії ЖЗЛ) з надією, що цього разу вони дійдуть до адресата. Чи дістали Ви 1 т. «Історії укр(аїнського) мистецтва»? Повідомлення прийшло без Вашого автографа (якась нова мода пішла — ніякого підпису, тільки № поштової скриньки). Вийшов уже й другий том, тільки я його ще не викупила з Вашої передплатної «Книги». Куплю. Потім пришлю.

Поштівка була для мене великою радістю. Журнал «Ранок», Ви пробачте, на жаль, прислати не можу... А вітання я передала одразу по поверненні зі сходу Донеччини.

Протягом місяця я знов працювала з Аллою, Віктором З(арецьким), Галиною З(убченко) та її чоловіком Пришедьком Г(ригорієм) у Жданові. Допомагала оформляти ресторан. Зробили там два мозаїчних панно: «Дерево-життя» — смальта, керам(ічна) плитка, скло на металевому тлі — нержавіюча сталь — і шлакоситал, новий матеріал, подібний до чорного скла. Друга стінка була задумана в ескізі як «Боривітер» — стрімкий металевий птах на інтенсивному кольоровому тлі, але в процесі роботи задум було змінено, враховуючи особливості залу (маленький, інтимний, світлий, з краєвидом на море). Зробили білого птаха — «Мрію». Після повернення Алла з Віктором та ще з одним художником[1] зробили «Рідну землю». Планували на ювілейну виставку. Вийшла цікава робота. Техніка виконання також незвична: на деревоплиту вклеєні корені, кора дерева, соломка. Фотознімків я поки що не маю. Як будуть, одразу ж пришлю. Людочка працює над діафільмом «Гайдамаччина». Кушніри поїхали у відпустку.

Панасе, якщо у Вас назбиралося книжок, які б Ви хотіли зберегти для себе, то, може б, Ви їх присилали сюди, бо у Вашій зоні їх же незручно тримати? Довідайтесь, як

---

[1] *«ще з одним художником»* — Борисом Плаксієм.

то робиться, та, може, розвантажитесь трохи. Ваші родичі всі, слава Богу, живі-здорові. От тільки кума Оленка сумна-невесела: кум уже третій тиждень слабують і невідомо, чи то надовго[1]. Посилаю ваш фотознімок з Тарасової могили. Зараз там квіти вже відцвітають, бо вже пахне осінню, а влітку було дуже гарно.

Не гнівайтесь, кумоньку, що так сумбурно пишу, це для мене складна справа, Бог же свідок, що розмовляю я з вами часто і думаю про Вас щодня. Кланяйтесь «кошенятам».

Цілую. Ваша Надія

Надія Світлична до Панаса Заливахи

1969[2]

Панасе, кумцю Дорогенький. Поки там кумкоми вирішать остаточно, яка мусить бути між нами форма звертання — я вживатиму звичну «Ви». Мені видається, що важливіше вирішити, як Ярема мусить мене звати — «Ви, мамо», чи «ти, мамо». Над цим подумайте. І ще — коли ж Ви нарешті понесете його до церкви? Позавчора приїхала кума Вовк, отже, саме нагода приїхати й вам до Києва та й сповнити свій християнський обов'язок. На обкума надії мало, бо він взагалі схиляється більше до теоретичного думання. Скажімо, тепер. Довідавшись, що Яремі призначено пенсію (5 крб. державної допомоги), він вважає, що безіменних премій не буває (згадайте, Нобелівську, Сталінську тощо) і пропонує в пам'ять покійного Насера назвати її Насерівсько. Як би там не було, а хрестини держава фінансувала.

Віра Вовк приїхала на два тижні, а чи вдасться потім ще продовжити її гостювання — хтозна.

---

[1] *«...кума Оленка сумна-невесела: кум уже третій тиждень слабують і невідомо, чи то надовго»* — Олена Антонів та В'ячеслав Чорновіл, якого арештували.

[2] ЦДАМЛМУ. — Архів П. Заливахи. — Ф. 1151. — Оп. 1. — Спр. 27.

Питалася за Вами Леся Я. Я казала, щоб вона писала Вам на головпошту. І, здається, не помилилася.

Маю від Вас два листи. Тішуся ними вже більше тижня. Гарно пишете. Аж мені соромно, що з своєю філологічною освітою я така незграбна в епістолярії. Не пишу частково через це, а частково через об'єктивні причини: а) ледарство; б) холод собачий; в) вічне бажання спати...

Разом з Вашим першим листом прийшла від Алли телеграма — вітає з п'ятим зубом Яреми. Але вона трохи спізнилася: Ярема обскакав засоби зв'язку і прорізав собі шостого зуба.

Про Вас доходять куці чутки. Як зустрічали у Львові, куди та з ким потім їздили. Що маєте пашпорт, але ще без прописки тощо.

Аллочки ще немає, а Віктор уже втік з Гельм'язова.

Коли я працювала з Аллою в Жданові — ми били шампанське об мозаїку в ресторані, бо й справді, ресторан — це той самий корабель, навіть, підлога хитається, а часом морська хвороба мучить сильніше, ніж на морі. Не знаєте сучасних ресторанів!

Мені часом прикро, що високе мистецтво, таке гармонійне і природне в храмах, тепер пішло в ресторани, забігайлівки, запльовані автобусні зупинки та і мало не до клозетів.

Кумцю, з технічних причин мушу закруглятися: Ярема ревнує.

Договоримо і домовчимо, як приїдете. Сподіваюся скоро?

Вітають вас куми і підкумки, а ми з Яремком обіймаємо і цілуємо.

Ваша Надія

Надія Світлична до Панаса Заливахи

28.11.1976[1]

Дорогий куме!

Маємо від Івана жовтневий лист, у якому він, зокрема, просить подякувати Панасові і Раї за поздоровлення. І ще так пише про Вас: «Він такий цікавий лірик і філософ, що я маю підстави сумніватися, чи точно він визначив своє покликання, віддавшись малярству, а не випробувавши себе також і в стихії слова. У всякому разі листи його я зберігаю і колись, про чорний день, я ще на них можу заробити, як Зощенко, продаючи листи Горького».

А крім того, ми ж із ним бачилися! Усі втрьох, тобто Льоля, я і Ярема. Цілу добу! Та про цей факт ви вже, певно знаєте, а крім факту хіба про це щось напишеш у листівці?

Їхати з Києва будь-куди (в тому числі і до Вас) боюся, щоб не загарбали за бродяжництво. Тим часом обіцяють лише «за злостное уклонение от прописки».

Цілую Н.

Панас Заливаха до Надії Світличної

грудень 1990[2]
(або початок) 1990

Минуло двадцятиріччя дня Алли. Вечором у будинку художника в Києві зібралося багато людей, знайомих та незнайомих, молоді. Людочка Семикіна блискуче оформила сцену як фрагмент майстерні. Артистично вів вечір Лесь Танюк. Відкрила вечір п'ятирічна онучка Алли подякою, що зійшлися вшанувати день її бабусі. Чули і Ваш далекий голос. На початку хор Леопольда зробив вступ, а на кінець вечора співали: «А він ще стояв

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів П. Заливахи. — Ф. 1151. — Оп. 1. — Спр. 27.

[2] ЦДАМЛМУ. — Архів В. Вовк. — Ф. 1212. — Оп. 1. — Спр. 556.

і фурфурт ладував». Наступного дня поїхали до могили. Панахида, а потім в кафе буд. Художників поминальна вечеря. Прядка розповів про пересторогу, що була йому за місяць до трагедії. Враження таке, ніби все готувалося забагато часу раніше, ніби щось як неминуче.

Надія Світлична до Євгена Концевича

11.01.1971[1]

Євгеночку, любий куме!

Я все ще не можу отямитись від того, що сталося. Вже й сорок днів минуло і сніги забіліли на тій могилі, а я відчуваю її живою більше, ніж багатьох живих. І не сприймаю її зовсім на цвинтарі, хоч я й була серед небагатьох, що бачили її в труні. Але то — не вона. Вона — в майстерні, в усмішках, у наших думках. У неї залишились ключі від моєї (не моєї) хати, і я все ще продовжую чекати її.

Євгенку, я відвезла Яремка до мами, сьогодні повернулася, вже працюю і за останній місяць трохи занедбала його. В бабусі йому буде зараз краще. Сподіваюся, що тепер скоро побачимось, і тоді про все, скільки встигнемо, поговоримо. А тимчасом не гнівайся на мене, хоч і варто. Кланяйся мамі.

Цілую.
Твоя кума Надія
11.01.1971

P. S. Яремко вже стрижений і ходить на двох.

---

[1] *Концевич* Є. Клекіт глухоти. Зібране. — Житомир: «Рута». — С. 473.

З ЛИСТУВАННЯ ВІКТОРА ЗАРЕЦЬКОГО

Борис Плаксій до Віктора Зарецького

22.05.1967[1]

Вікторе Івановичу!

По-перше, відносно техніки позолоти можете не хвилюватися. Дещо вже освоєно практично, а саме головне, що я дістав всю технологічну частину. Якщо плани не змінилися, то реалізувати їх можна, маючи навіть теоретичні вказівки.

По-друге, якщо Ви ще не дістали смолу, то добре. Будете діставати, так діставайте поліхлорвінілову, а не перхлорвінілову. Вона більш доцільна для тих робіт, що на дощці.

По-третє, як щось неправильно написав у заяві, перепишіть самі, який біс розбере чий там почерк?

І основне — буду чекати Вашого виклику. Телефон змінився: К-7 56030, адреса є на заяві.

З повагою. Борис

Всім привіт і найкращі побажання в роботі.

До побачення.

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів В. Зарецького. — Ф. 1205. — Оп. 1. — Спр. 39. Адреси на конверті: г. Жданов, ул. Нахимова, 188, кв. 36. Пришедько Г. (для Зарецкого В. И.): г. Киев-14, Бастионная, 3/12 кв. 14 Плаксію Борису.

Лель Кузьмінков до Віктора Зарецького

30.09.1967[1] *(*)*

Добридень, Вікторе Івановичу!

У Києві ще передав я Хітьку твою заяву, і він обіцяв усе зробити. Але вдома, у Маріуполі, говорив я з Гришею Пришедьком. На умови нові він, очевидно, згодний, але хоче сам поїхати в Донецьк ознайомитися з ними. Одначе, справа складніша — вся справа в тому, що замовник не перераховує гроші; Гриша ходить до них, але поки безуспішно. (У нас по «Тяжмашу» з Валентином[2] була така ж історія. І нам декілька місяців не платили. Але зараз справа зрушилася начебто).

Щодо ескізу, то Гриша мені його не показував, а сказав, що в центрі має бути жінка-квітка і стилізовані квіти навколо.

Зараз вони працюють над малим картоном. Думаю, що хтось його побачить, а може, і я.

Напиши листа до Хітька ще раз. Про конфлікт поки не згадуй — просто проси гроші — аванс. Скажи, що знаєш про те, що замовник не перераховує досі гроші.

Та все ж проси аванс. Правда, становище зараз скрутне — вибрали всі ліміти з розділу «творчий план» — у зв'язку з перевиконанням цього розділу.

Проте як директор захоче, то він таки аванс видасть. Напиши одну заяву директорові (на аванс) і лист Хітьку.

(*Далі — власні прохання Л. Кузьмінкова*).

(*) Велике вітання Аллі і Борису.

Л. Кузьмінков[3]

30 серпня 1967 р. **(*)**

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів В. Зарецького. — Ф. 1205. — Оп. 1. — Спр. 34.

[2] *Валентин Костянтинов* — художник з м. Маріуполя.

[3] *Лель Кузьмінков* — художник з м. Маріуполя.

(Заява) [1]

Приблизно середина 1969 р.

Бригада художників у складі Саєнка О. Ф., Зарецького В. І., Горської А. О., Зубченко Г. А., Пришедька Г. виконала монументальні роботи в місті Донецьку: комплекс художніх мозаїк у ансамблі експериментальної школи № 5, мозаїчний живопис у ювелірному магазині «Рубін»; у м. Жданові: мозаїка на будинку міністерства зв'язку (Пришедько Г.); у м. Києві — інкрустація соломкою в барі (Саєнко О. Ф.), мозаїка у вестибюлі (Зубченко Г. А.).

Роботи високо оцінені громадськістю і партійним керівництвом міста, області. Обласна, республіканська преса неодноразово відзначала високу художню цінність цих робіт.

Виконаний нами на високому художньому рівні ескіз «Вугільна квітка» схвалений секцією художників-монументалістів СРХУ, затверджений з високою оцінкою об'єднаною художньою радою Художнього фонду УРСР, схвалений архітекторами Гіпрограду в Донецьку.

Ви, Іване Дмитровичу, і заступник міністра тов. Хохлов дивилися ескіз, зробили низку вірних зауважень, котрі повинні бути враховані в процесі роботи на стіні.

Знайдений і вирішений нами в ескізі художній образ вважаємо єдино можливим, а тому принципові зміни в ескізі відпадають. Залишається поглиблення і розробка ескізу на стіні.

Виходячи з цього, вважаємо недоцільним обговорення вже затвердженого ескізу.

Якщо подальше обговорення затягнеться, ми вважаємо, що маємо право бути вільними від договору, який з нашого

---

[1] З архіву сина А. Горської Олексія Зарецького. У чернетці «Заяви» відсутні реквізити. Вочевидь, мова йде про ескіз мозаїчного панно «Прапор перемоги», але, можливо, й про ескіз «Вугільна квітка». *Іван Дмитрович (Назаренко)* — колишній секретар ЦК КПУ, а на той час директор Інституту історії партії при ЦК КПУ. Він часто виконував доручення першого секретаря ЦК КПУ Петра Юхимовича Шелеста.

боку виконаний по-джентельменському: мистецтво і ні копійки грошей, і приступити до наступної роботи.

Члени бригади, окрім монументальних робіт, брали участь у міжнародних, союзних, республіканських виставках.

Бригада може виконати роботу будь-якої складності.

Володимир Смирнов до Віктора Зарецького

23.12.1970 (*)

Дорогий Вітенько!

Я ніяких слів віднайти не можу від горя... Весь цей час я подумки з тобою.

А ще влітку до СХ СРСР надіслано примірник каталога, де прізвища авторів панно «Прапор Перемоги музею Молода Гвардія» вказано в такому порядку:

Зарецький, Горська, арх-р Смирнов.

Оскільки Каталог доповнився за цей час 6 роботами, я надішлю в Москву новий варіант і можу Аллочкине прізвище поставити першим, м[оже] б[ути] ти підтвердиш своє прохання мені за тел. 29-76-14, якщо ти вважаєш це необхідним?

Тримайся, Вітю!

Цілую. (Підпис)

23/XII-70

Любослав Гуцалюк до Віктора Зарецького

06.05.1971[1]

Дорогий Вікторе!

Вибач, дорогий, що тільки так пізно зібрався я написати. Кілька разів брався і все відкладав, бо неможливо знайти слова, щоб помогти в твойому горю. В мене всього чотири

[1] *Зарецький О.* З листування Віктора Зарецького // Слово і час. — 1993. — № 7.

листи від Алли, незвичайно цікаві й життєрадісні, годі повірити, що її вже немає. І все ж живі мусять думати про теперішність, а так про твого сина та про дальшу творчість. Ще одна причина, що я не писав, бо цього року я перейшов гостру кризу мойого малювання. Останніми роками я почав попадати в якийсь поверховний не то імпресіонізм, не то реалізм і бачив, що влажу в сліпий кут, бо до тих напрямків в мене нема ні темпераменту, ні школення. Вирішив порвати з тим усім та почав робити уявні речі — де я не зв'язаний ні з буквальним колоритом, композицією чи перспективою. Колись пошлю діапозитиви. Дякую за фото Алли та розчудесну сорочку — як ти міг розстатися з такою красою? Чи треба книжок, та яких, або щось інше?

Твій Любослав

Панас Заливаха до Віктора Зарецького

31.05.1971[1]

Здоров був, Вікторе!!!

По системі Патанджалі йога (вправа в роздумах) є утримання матерії мислі від збурення або ж завихрення. І ось я, Панас, став обличчям на Схід, у медитаційній асані звертаю свої думки до Києва, перемагаю збурення і завихрення.

Раніше якось не трапилося нагоди погомоніти, а в'язати слова на папері докупи не маю кебети. То нехай вже, хоч як там є тяжко тобі та Лесикові, та що вдієш! Треба перемагати всі випробування, які доля ставить на шляху до вічності. Осиротів на одну Людину, а вогник згас той, що світив тисячам. Тож тішмося, хоч невмирущістю енергії, незнищенністю Духу! Бо дух зникає — тоді лишається одна матеріальна субстанція, елементи таблиці Менделєєва, в різних сполуках двоногих сапієнсів. Тому тримаймося на Дусі! Будь! Переможцем!

Вітаю з літом. 31.05.71 р. *Панас*

---

[1] *Зарецький О.* З листування Віктора Зарецького // Слово і час. — 1993. — № 7.

ЛИСТИ ДО ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ В. ЮЩЕНКА

Зарецький О.

Відкритий лист Президентові України В. Ющенку

Горська А. організувала Клуб творчої молоді «Сучасник» (1959—1964). Разом із В. Симоненком та Л. Танюком виявила місця поховання розстріляних в НКВС на Лук'янівському та Васильківському цвинтарях, у Биківні (1962—1963 роки), про що й було зроблено заяву до міської ради (Меморандум № 2). Після цього було декілька разів жорстоко побито В. Симоненка. Він помер нібито від хвороби нирок у грудні 1963 року.

У 1964 році Горська А. у співавторстві з О. Заливахою, Л. Семикіною, Г. Зубченко та Г. Севрук створили в київському університеті вітраж «Шевченко. Мати». Вітраж було знищено адміністрацією університету за вказівкою секретаря міськкому КПУ з ідеології. Скликана після цього комісія за уламками кваліфікувала його як ідейно хибний. А. Горську виключили зі Спілки художників.

По арештах української інтелігенції 1965 року 16 грудня того ж року Горська А. подала окрему скаргу прокуророві УРСР. Вона була присутня на процесі В. Чорновола у Львові у 1967 році, де з групою киян написала протест проти незаконного ведення суду.

Горська А. листувалася з тими, хто відбував строк покарання в таборах, систематично — з О. Заливахою. У квітні 1966 року підписала окремо клопотання на захист О. Заливахи.

Правозахисники та вояки ОУН—УПА, які відбули строк покарання, після повернення з табору зверталися до неї за підтримкою, зупинялись у її помешканні в Києві.

У 1968 році Горська А. поставила свій підпис під громадським листом на ім'я Л. Брежнєва, О. Косигіна та М. Підгорного з вимогою припинити практику протизаконних політичних процесів. Почалися адміністративні репресії проти «підписантів». Києвом та Україною поширювалися чутки про існування терористичної бандерівської організації, що «спрямовується» західними спецслужбами. Одним із провідників цієї організації називали А. Горську. Того ж року її знову виключили зі Спілки художників.

Мали місце факти стеження, часто демонстративного, та погрози невідомих осіб. Від випадкових перехожих чи попутників у транспорті можна було почути: «Вы доиграетесь, еще не такое будет» і т. ін.

За громадсько-політичною діяльністю А. Горської пильно слідкувало КДБ, використовуючи свої специфічні методи. А. Горську викликали в КДБ на допити як свідка та на очні ставки, де, крім того, робили попередження, що містили погрози.

Сусіди по комунальній квартирі перед від'їздом до Ізраїлю в 1973 році розповіли, що в 1964 році дозволили співробітникам КДБ встановити у себе стаціонарний мікрофон, спрямований на помешкання А. Горської.

У 1970 році А. Горську викликали на допит в Івано-Франківськ у справі заарештованого тоді В. Мороза, де вона відмовилась давати свідчення. За кілька днів до смерті висловила жаль з приводу того, що не поїхала на суд, та склала протест до Верховного суду УРСР щодо незаконності та жорстокості вироку.

Усі друзі А. Горської, які виступили на її похованні (Є. Сверстюк, В. Стус, І. Гель, О. Сергієнко), були невдовзі заарештовані. На початку 1972 року почалися масові арешти. Використовували метод юридичної фальсифікації,

коли правозахисників судили за сфабрикованими кримінальними справами, а також метод репресивної психіатрії.

Уже за одним цим переліком правозахисних акцій Алла Горська мала б бути багато років очевидним кандидатом на політзону ҐУЛАҐу. Навіть частина з переліку її правозахисної діяльності могла мати наслідком статтю «Антирадянська агітація та пропаганда». Та й на допитах у КДБ вона трималася з викликом, безстрашно, що гебісти не вибачали нікому, як і свою неспроможність завербувати людину. Крім того, на рішення влади виключити її з суспільного життя впливала так само її творча діяльність, яку вони вважали націоналістичною. Треба думати, що при систематичному стеженні гебісти знали, що Горська надає моральну та матеріальну допомогу родинам політв'язнів, а також те, що вона — організована та психологічно стійка людина, і якщо до неї звертаються по допомогу, то вона підтримає, допоможе знайти вихід із скрутного становища.

З цих і, можливо, якихось додаткових причин було прийнято рішення про вбивство Алли Горської з інсценуванням самогубства свекра. Втім, метод політичних вбивств застосовувався в СРСР регулярно.

Слідство, яке проводилось прокуратурою київської області в 1970—1971 роках, встановило, що А. Горську вбив її свекор І. Зарецький з мотиву особистої неприязні, після чого наклав на себе руки. Його тіло було знайдено з відрізаною головою на залізничній колії 29 листопада — наступного дня після загибелі Алли Горської, поблизу станції Фастів-11, що в 34 кілометрах від його помешкання.

На початку 1990-х київські криміналісти аналізували справу про вбивства Алли Горської та Івана Зарецького. У цій справі було виявлено низку невідповідностей у версії про самогубство: немає картини самогубства в цілому, адже кинутись під поїзд не так просто — спереду в тепловоза є пристрій на висоті приблизно 10 см

від рейок, який відкидає вищі предмети. Поїзд, що набрав певної швидкості, відкидає і досить важкі предмети, які лежать на його шляху. З матеріалів справи випливає, що поїзд, з якого вперше побачили І. Зарецького, зафіксовано. Але нічого більше не робили — не уточнювали, чи це саме той поїзд, що його переїхав, не визначали конструкції електровоза чи тепловоза, його швидкості на цій ділянці, нікого не допитали. Але експертиза тіла показала, що колеса переїхали тіло, яке лежало на рейках горілиць.

Не зробили трасологічної експертизи крапель крові в помешканні І. Зарецького (де він нібито вдарив А. Горську), яка могла б з'ясувати положення жертви в момент удару. Йому було тоді 69 років, він переніс великий інфаркт, слабував на стенокардію, ходив повільно і з ціпком. І йому було вкрай складно нанести удар здоровій 41-річній людині та скинути тіло у льох. Втім, експертиза не проводилась.

За кілька тижнів після трагедії мого батька Віктора Зарецького викликали в обласне управління МВС, де офіцер на прізвище Чорний повернув йому частину особистих речей загиблих, у тому числі й дві пари окулярів його батька у футлярах. Зарецький В. поцікавився, чи не страждала його дружина перед смертю, і Чорний відповів: «Вбито одним ударом, професійно!». Це важливі слова, адже І. Зарецький, якого слідство визнало єдиним убивцею, ніяк не міг бути професіоналом — він усе життя працював бухгалтером.

Привертає увагу і збереження обох пар окулярів, їх він носив завжди, це добре знали його родичі. Одні надягав, щоб читати, а інші — коли куди-небудь ішов. І важко уявити, що, збираючись лягти під потяг, І. Зарецький був таким спокійним, що спочатку зняв з себе окуляри, поклав їх у футляр, сховав футляр до кишені і лише потім виконав свій намір.

Можна з високою мірою ймовірності підозрювати, що операцію з убивства Алли Горської було засекречено

у самій державній терористичній організації, підпорядкованій вищому керівництву СРСР. Поки що, можливо, живі дехто з організаторів та учасників злочину. Втім, сподіватися на їхнє добровільне зізнання навряд чи доводиться, хоча б з огляду на тяжкість злочину. Але у справі-формулярі (досьє) має бути інформація про апаратурне прослуховування помешкання А. Горської, зовнішнє спостереження, інші спецоперації. Зіставлення справи-формуляра з матеріалами сфальшованого розслідування могло б дати загальну картину злочину.

Як засвідчують відповіді прокуратури київської області на запити товариства «Меморіал» та мої (12 квітня 1990 р. та 19 вересня 1991 р.), слідство розробляло тільки одну — вказану — версію, не маючи прямих доказів її, проводилось із порушеннями карно-процесуального кодексу. У ньому — стільки недоречностей і розбіжностей, що його можна кваліфікувати як сфабриковане. Слід окремо зазначити, що 1992 року справа зберігалась у прокуратурі Київської області, і на цій підставі прокуратура готувала відповіді.

Оскільки за тієї влади це питання жодним чином не вирішувалося, то ні «Меморіал», ні я більше не зверталися. Також зазначимо, що все вказане не раз друкувалося та поширювалося ЗМІ як в Україні, так і у цілому світі.

Тільки істина дасть змогу нашому суспільству звільнитися від страху та підозр, відмежуватись від таємного політичного терору, стати суспільством злагоди, побудувати демократичну державу.

ПРОШУ:

Дати політичну та правову оцінку діям державної влади України, яка не виконувала своїх, визначених чинним законодавством, обов'язків.

Дати доручення Генеральному прокуророві України поновити кримінальну справу вбивства А. Горської на підставі статей 4, 25, 22, 227, 178 КПК України з метою встановлення подій злочину, всебічного, повного та об'єктивного дослідження обставин справи; узгодити з

головою Служби безпеки України О. В. Турчиновим вилучення матеріалів щодо діяльності А. Горської для зіставлення їх із матеріалами кримінальної справи про її вбивство, які зберігаються в прокуратурі Київської області.

Газ. «Українське слово».

Звернення української інтеліґенції до Президента України Віктора Андрійовича ЮЩЕНКА

Вельмишановний Пане ПРЕЗИДЕНТЕ!

18 вересня 2009 р. виповниться 80 років від дня народження однієї з найвидатніших представниць руху «шістдесятництва» — Алли ГОРСЬКОЇ.

Ім'я Алли Горської довгі часи було під забороною. Тільки через 20 років після її загибелі почали з'являтись про неї перші публікації. Вийшли книги: «Алла Горська. Червона тінь калини» (1996) — спогади її друзів; «Алла! Алла! Алилуя!» (2007) — збірка віршів та мистецьких творів, посмертно присвячених Аллі Горській; «Перлини українського монументального мистецтва на Донеччині» (2008). У м.Києві та м. Василькові встановлено меморіальні дошки на будинках, де жила Горська А. і де її було вбито. У Києві та Львові є вулиці імені Алли Горської. Сьогодні ми свідомі того, що її смерть — це втрата не тільки для родини, друзів і для українського мистецтва. Смерть Алли Горської — це національна втрата. Загинула Алла Горська, але живуть її твори, а з ними — її ідеї.

Лише в Донбасі поки що збереглися мозаїки художників-монументалістів, разом з якими працювала Алла Горська. Проте нові віяння часу та економічні-бізнесові відносини склалися в нашій Державі так, що дозволяють комерційним структурам нищити шедеври нашої національної культури, до яких, на превеликий жаль, потрапили й ці твори:

1. Сплюндровано, всупереч рішенню Мінкультури, панно «Жінка-Птах» (Донецьк, автори Алла Горська, Віктор Зарецький, Григорій Синиця).

2. Не розконсервовано замуроване панно «Дерево життя» (Маріуполь, автори Алла Горська, Віктор Зарецький, Галина Зубченко, Борис Плаксій).

3. Під загрозою знищення знаходиться мозаїчний комплекс «Школа» (Донецьк, автори Алла Горська, Віктор Зарецький, Галина Зубченко, Геннадій Марченко, Григорій Синиця).

З хвилюванням звертаємось до Вас з приводу трагічної ситуації, яка створилася навколо мозаїчного комплексу «Школа».

Його було створено у 1965—66 роках. Уперше художники-професіонали працювали за законами народного мистецтва. Тоді і тут утверджувалась нова мистецька національна українська школа, у витоків якої стояли Михайло Бойчук та Григорій Синиця.

1992 року Григорій Синиця став лауреатом Державної премії ім. Тараса Шевченка у першу чергу за відродження української колористичної школи.

Отже, мозаїчний комплекс «Школа» (як називали його автори) є історичною та мистецькою пам'яткою — об'єктом культурної спадщини.

Міністр культури В. Вовкун відвідав цей комплекс 1 березня 2008 року і запропонував:

1. Припинити будівельні роботи, розгорнуті сторонньою організацією на території, що належить школі.

2. До 2012 року створити туристичний маршрут «Донецьк — Маріуполь. Алла Горська».

3. Подати Міністерству опис мозаїк, їх стан та кошторис на реставрацію комплексу.

4. Присвоїти школі ім'я Алли Горської.

Тож як сьогодні виконуються пропозиції міністра, подані ним у присутності Голови Ради з питань культури і духовності при Президентові України М. Жулинського, Голови Всеукраїнського Товариства «Меморіал»

ім. В. Стуса Л. Танюка, Голови обласного управління культури М. Пташки та голови Комітету з питань культури Донецької обласної ради М. Бровуна?

Перша пропозиція: ООО «Юрт-Індастрі» розпочала будівництво житлового будинку у травні 2007 року, захопивши без дозволу частину шкільного спортивного майданчика. Реакція відділу освіти на пропозицію міністра (1.03.2008) припинити будівництво була спрямована на його узаконення Угодою №164 від 12.03.2008 між ООО «Юрт-Індастрі» (Е. Казімовою) з одного боку та відділом освіти Ворошиловського району в м. Донецьку (Н. Скалдіною). З цією угодою директора школи (Сорокіну Г.) на її вимогу ознайомили лише 2.07.2008.

Друга пропозиція: до цього часу ні Кабінет міністрів, ні Рада з питань культури і духовності при Президентові України не розглянули питання про створення туристичного маршруту «Донецьк — Маріуполь. Алла Горська».

Третя пропозиція: Донецькі художники Л. Огнєва та М. Кушнір підготували опис мозаїчних панно, їх стан та кошторис на проведення реставраційних робіт. Документ надіслано обласним управлінням культури до Кабміну 19.03.2008 № 07-06 / 475.

Перелік об'єктів до туристичного маршруту *«Донецьк-Маріуполь. Алла Горська»* у цьому документі не надано.

Четверта пропозиція: керівництво школи, педколектив, учні та їхні батьки звернулись до місцевої влади з проханням присвоїти школі ім'я Алли Горської. Яким буде рішення, покаже час.

Отже, на відміну від народу (художників, вчителів, учнів та їх батьків) ні Рада з питань культури і духовності при Президентові України, ні Кабмін не поспішають, а спритні «донецькі» не ловлять гав.

Знаючи, як «врятували» у Донецьку 2002 року мозаїку «Жінка-Птах», можна передбачити трагічне майбутнє мозаїчного комплексу «Школа». Ось-ось днями він буде знесений разом з будинком школи №5.

Манкуртизм глибоко проникнув у наші гени. Що скажемо своїм нащадкам, якщо нині не втрутимося в хід подій?!

Ця скарбниця української культури в Донецьку має бути збережена навіки!

Просимо Вас, Пане Президенте, негайно вирішити питання збереження у Донецьку комплексу мозаїк «Школа» і посприяти його внесенню до Державного реєстру нерухомих пам'яток — об'єктів культурної спадщини.

04.07.2008

Павличко Дмитро, Герой України, Голова Укр. Всесвітньої Коорд. Ради; *Севрук Галина*, засл. худ. України, лауреат премій ім. В. Стуса та А. Шептицького; *Семикіна Людмила*, художник, лауреат Нац. премії ім. Тараса Шевченка; *Білокінь Сергій*, доктор іст. наук, лауреат Нац. премії ім. Т. Шевченка; *Сверстюк Євген*, філософ, лауреат Національної премії ім. Т. Шевченка; *Овсієнко Василь*, історик, лауреат премії ім. Василя Стуса; *Коцюбинська Михайлина*, літ.-знавець, лауреат Нац. премії ім. Т. Шевченка; *Ященко Леопольд*, канд. мистецтвознавства, лауреат Нац. премії ім. Т. Шевченка; *Гончар Петро*, художник, член НСХУ, директор Укр. центру нар. творчості «Музей Івана Гончара»; *Дорофієнко Інна*, головний художник корпорації «Укрреставрація»; *Селівачов Михайло*, доктор мистецтвознавства, професор інту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського НАН України; *Гамкало Іван*, народний артист України, член-кореспондент Академії мистецтв України, член Комітету Шевченківських премій; *Кролевець Сергій*, заслужений працівник культури, генеральний директор Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника; *Чумак Галина*, директор Донецького обл. художнього музею; *Лазаревський Олександр*, засл. діяч культури України, член НСПУ; *Орел Лідія*, етнограф, засл. працівник культури; *Логвин Юрій*, художник, член НСХУ, письменник; *Кушнир Михайло*, художник, член НСХУ; *Кузьмінков Лель*,

художник, член НСХУ; *Констянтинов Валентин*, художник, член НСХУ; *Третьякова Марина*, заст. директора Донецького обл. художнього музею; *Куліненко Людмила*, головний зберігач Дон. обл. художн. музею; *Кошелєва Тетяна,* мистецтвознавець Дон. обл. худ. музею; *Пархоменко Інна*, канд. мистецтвознавства, співробітник Національного художнього музею України; *Матійчук Михайло*, мистецтвознавець, науковий співробітник Музею народної архітектури та побуту НАН України; *Дивний Іван*, канд. історичних наук, науковий співробітник Ін-ту укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, відповідальний редактор Українського пам'яткоохоронного Інтернет-ресурсу «Відлуння віків»; *Садова Ірина*, Голова ГО «Фонд Івана Гончара»; *Біляшівський Микола*, член Головної ради укр. товариства охорони пам'яток історії та культури; *Панькова Світлана*, директор «Історико-меморіального музею М. Грушевського»; *Кульбак Тихон*, Архімандрит УПЦ Київського патріархату; *Янковська Елеонора*, канд. хім. наук, доцент; *Усатенко Тамара*, доктор педагогічних наук, науковий співробітник інституту педагогіки АПН України; *Черняков Борис*, доктор філол. наук, доцент ін-ту журналістики Київського національного університету ім. Тараса Шевченка; *Піскун Валентина*, доктор іст. наук, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка; *Кочур Андрій*, журналіст, директор Літературного музею Григорія Кочура; *Кочур Марія*, заст. директора Літературного музею Григорія Кочура; *Люта Тетяна*, канд. історичних наук, доцент НаУКМА; *Марченко Сергій*, доцент Київського національного університету Театру, кіно і телебачення ім. І. К. Карпенка-Карого; *Забава Люція*, канд. техн. наук НаУКМА; *Позняков Володимир,* канд. філософ. наук; *Короткий Віктор*, канд. іст. наук, доцент Київського національного університету ім. Тараса Шевченка; *Кобченко Катерина*, канд. історичних наук, науковий співробітник Центру українознавства Київського національного університету

ім. Тараса Шевченка; *Кот Сергій*, канд. іст. наук, науковий співробітник Інституту історії України НАН України; *Криворучко Катерина*, літературознавець; *Леонтович Олена*, письменниця, член НСПУ; *Кучерук Олександр,* директор бібліотеки ім. Ольжича; *Топачевський Андрій,* публіцист, член НСПУ; *Казакова Наталія*, бібліограф, Національна парламентська бібліотека; *Кубайчук Віктор*, наук. співробітник ін-ту теоретичної фізики ім. М. М. Боголюбова НАН України; *Кравченко Володимир*, наук. співробітник Ін-ту укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України; *Мельник Ольга*, наук. співробітник Ін-ту укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України; *Еппель Веніамін*, науковець; *Бурлака Галина*, канд. філологіч. наук, зав. відділу рукописних фондів і текстології ін-ту літератури НАН України; *Мельник Ольга*, наук. співробітник музею М. Грушевського; *Величко В.*, науковець; *Ситник Денис*, наук. співробітник ін-ту педагогіки НАН України; *Гривко Антоніна*, наук. співробітник ін-ту Українознавства; *Гасиджак Леся*, історик, аспірантка; *Дебелюк Іліса*, педагог. заступник голови Союзу Українок; *Огнєва Людмила*, голова Донецького відділу Союзу українок; *Рижкова Валентина*, майстер традиційної народної творчості України; *Баясова Людмила*, майстер декоративно-прикладного мистецтва України; *Прокопчук Віктор*, військовий, голова Донецького відділення ВОВ; *Шевкунов Леонід,* Голова ДО ОУН; *Перепечено Сергій*, громадський діяч, голова Чернігівського братства; *Матущак Юрій*, історик, бакалавр, гол. молод. організації «Поштовх»; *Самофалов Леонід*, історик, бакалавр, заст. голов. молод. орг. «Поштовх»; *Мочалова Людмила*, голова ДО Товариства ім. Олени Теліги; *Купчанко Любомир*, голова ГО, «Елєонора»; *Молчанова Ірина*, журналістка, член НСЖУ; *Жиліна Олена*, директор маг. «Рубін»; *Харленко Катерина*, викладач музики; *Мінєєва Олена*, педагог; *Зваричевська Марія*, педагог; *Калініченко Катерина*, керівник програми

«Мистецтво без кордонів» — Донецький будинок працівників культури; *Василюк Олексій,* заст. голови націон. екологічн. центру України; *Грузов Михайло*, вчений-ендокринолог; *Роздобудьмо Алла*, лікар; *Стешенко Роберт*, інженер-гірник; *Качуровський Ярослав*, інженер; *Стапенко Артем*, інженер-гірник; *Доценко Артем*, історик; *Білокінь Ірина,* математик; *Запольський Сергій*, адвокат; *Попик Сергій*, священик УГКЦ; *Корченко Юлія,* юрист; *Прищепа Людмила,* педагог; *Ковальський Євген*, інженер; *Савченко Марія*, бухгалтер; *Коротких Наталія*, бібліотекар; *Мінєєва Світлана,* бібліотекар; *Кучерява Олена,* бібліотекар; *Діміджиєва Тетяна*, бібліотекар; *Опришко Людмила*, бібліотекар; *Супрунець Наталія*, бібліотекар; *Пилипенко Ірина,* бібліотекар; *Копійка Віра*, бібліотекар; *Апалькова Лідія,* бібліотекар; *Сукова Надія,* інженер; *Сошенко Антоніна,* інженер; *Мінакова Євгенія*, інженер; *Точенна Ірина*, студентка.

ДОКУМЕНТИ А. ГОРСЬКОЇ

Біографія Горської А. О.

Я, Горська Алла Олександрівна, народилася в 1929 р. в м. Ялті в родині службовців.

У 1931 році переїхала до Ленінграда. Там у 1936 р. вступила в школу. У 1943 році евакуювалася з Ленінграда до Алма-Ати, звідти до Москви, потім до Києва, де в 1946 р. поступила в художню середню школу, яку закінчила в 1948 р. з золотою медаллю.

У 1948 р. вступила до київського художнього інституту, який закінчила у 1954 р.

Була членом ВЛКСМ з 1943 р. по 1954 рік. З 1955 працювала за угодою в КХІ. З 1959 по 1962 рік — в київській художній середній школі (скульптурне відділення) на посаді викладача малюнку в 9—11 класах.

З 1963 по 1968 р. працювала творчо за угодами.

З 1965 року працюю в монументальному мистецтві.

(Підпис) Горська А.

14 січня 1969 р.[1]

Характеристика учениці Горської А. О.

Характеристика[2]

Горська Алла вчиться в КХСШ у XI кл; учениця вона дуже культурна, здібна, чудовий товариш, завжди витримана. Учениця Горська — секретар комсомольської організації в школі; багато віддавала часу громадській роботі, можна сказати, захоплювалася нею.

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів В. Зарецького. — Ф. 1205. — Оп. 1. — Спр. 111.

[2] ЦДАМЛМУ. — Архів В. Зарецького. — Ф. 1205. — Оп. 1. — Спр. 109.

Вчилася Горська всі роки перебування в КХСШ на добре і відмінно: дівчина вона розумна, багато читає, вміє самостійно робити певні висновки з прочитаного, політично свідома, бажає працювати на користь Батьківщини.

/Кл. керівник (підпис)

22.VII.48 р.

Класифікаційний квиток спортсмена[1] (*)

Комітет у справах фізичної культури і спорту при Раді Міністрів СРСР

Класифікаційний квиток спортсмена

Горська Алла Олександрівна

дом. адреса: м. Київ, Л[асточкіна]-Смирнова, 20

Художній інститут. «Іскра»

Квиток № 379
Горська Алла Олександрівна
присвоєно третій спортивний розряд
з волейболу
11 квітня 1952 р.
Класифікаційні результати:

першість Київської обласної Ради «Іскра»

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 117.

Медична довідка про стан здоров'я та народження сина[1] (*)

Міська клінічна лікарня Сталінського р-ну м. Києва
2/XII 1954 № 1275 Б[ульвар] Шевченка № 17
т. 5-40-56 В консультацію

ДОВІДКА

Горська А. О. Знаходилася в акушерському відділенні від 16/XI по 2/XII 1954 р. з приводу родів 16/XI-54. Народила одного живого доношеного хлопчика. Вага 3500 гр., довж. 53 см. (...) Під час післяродового періоду була ангіна. (...)

До 27/XI-54 була субфебрильна температура.

Супутні захворювання: Вегетативні кризи. Гіпертиреоз. Напр. для амбулаторного лікування.

Медична довідка про стан здоров'я після операції[2] (*)

Всесоюзний інститут експериментальної ендокринології.
Клініка
6 лютого 1958 р. м. Москва-4, Лавров пров. 6,
т. Ж2-56-81. 161 479

ДОВІДКА

Горська Алла О. знаходилась на лікуванні у клініці Всесоюзного інституту експериментальної ендокринології з 16/I по 6/II 1958 р. Діагноз: тиреотоксикоз важкої форми. Проведено лікування 27/I — операція (нерозбірливо)

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 118.

[2] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 118.

Лист ЦК ЛКСМУ

19.03.1959[1]

Пролетарі всіх країн, єднайтеся!

ЛЕНІНСЬКА КОМУНІСТИЧНА
СПІЛКА МОЛОДІ УКРАЇНИ
ЦЕНТРАЛЬНИЙ КОМІТЕТ
вулиця Героїв Революції, № 6/10

---

19 березня 1959 р.

СЕКРЕТАРЮ КРАСНОДОНСЬКОГО
РАЙКОМУ КОМСОМОЛУ
тов. БОЙЧЕНКУ К. М. (*Витко*)

ЦК ЛКСМ України просить Вас надати допомогу художнику тов. Горській Аллі Олександрівні в її роботі над груповим портретом бригади комуністичної праці шахти «Північна-2», яку очолює П. Польщиков.

Свій твір тов. ГОРСЬКА присвячує Декаді української літератури і мистецтва 1960 року у м. Москва.

СЕКРЕТАР ЦК ЛКСМ УКРАЇНИ
Ю. Єльченко (підпис)

Лист Міністерства культури

19.03.1959[2]

УРСР
МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ
19 березня 1959 № 12 — 205
Свердлова, 2
Тел. 9-07-71

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 119. — Док. 2.

[2] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 119. — Док. 1.

СЕКРЕТАРЮ ПАРТІЙНОЇ
ОРГАНІЗАЦІЇ ШАХТИ «ПІВНІЧНА-2»
ТРЕСТУ «КРАСНОДОНВУГІЛЛЯ»

Міністерство культури Української ВСВ звертається до Вас з проханням сприяти художнику тов. ГОРСЬКІЙ Аллі Олександрівні в її роботі над груповим портретом бригади комуністичної праці П. Польщикова шахти «Північна-2» тресту «Краснодонвугілля».

Цей портрет тов. ГОРСЬКА виконує за замовленням Міністерства культури УРСР до відповідальної Республіканської художньої виставки, присвяченої Декаді української літератури і мистецтва 1960 року у м. Москва.

ЗАСТУПНИК МІНІСТРА КУЛЬТУРИ
УКРАЇНСЬКОЇ РСР
В. БІЛОЗУБ (підпис)

Витяг із протоколу Спілки художників

05.11.1954[1] *(*)*

Витяг із протоколу № 44

Засідання Секретаріату оргкомітету Спілки
художників СРСР від 5.XI-1954 р.
Прийом молодих художників
(відмінники українських вузів 1954 р.)

1. Горська Алла Олександрівна, живописець 1929 р. народж. Правлінням Спілки прийнята кандидатом 14.X.1954 р. пр.19.

За картину «Санкомісія», дипломну роботу Київського художнього інституту, що отримала в 1954 р. оцінку «відмінно» й експонувалася в Москві на 3-й Всесоюзній

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 116.

виставці дипломів художніх вузів — затвердити Горську А. О., живописця, кандидатом у члени Української Спілки радянських художників.

Секретаріат Оргкомітету
Спілки радянських художників

Оголошення про збори художників

15.06.1964[1]

Запрошуємо Вас взяти участь у загальних зборах художників київського відділення Спілки художників Української РСР.

Збори відбудуться 15 червня ц.р. (1964) в актовому залі київського державного інституту.

(Смирнова-Ласточкіна, 20)

Порядок денний:

1. Постійно підтримувати політичну пильність радянських людей.

Доповідач: перший секретар київського КП України тов. Ботвин О. П.

2. Вибори делегатів на III з'їзд художників СРСР.

Початок зборів о 10 год.

Примітка. Вхід по членських і кандидатських квитках Спілки художників.

Президія правління київського відділення Спілки художників Укр. РСР

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. Спр. 123.

Витяг з ухвали зборів Спілки художників

1964[1]

В ході обговорення вітража з гострою критикою його ідейно-художніх пороків виступили художники та мистецтвознавці.

Горська А. О. та Семикіна Л. М. не прийняли справедливої критики і вперто відстоювали свої порочні позиції.

Рішуче засуджуючи ідейно-порочний твір т. т. Горської та Семикіної, який дає викривлений образ Т. Г. Шевченка, бюро по Київській обл.

Ухвалює:

1. Горську А. О., яка в своїй творчості не вперше виявляє формалістичні тенденції (на розгляд виставочного комітету Шевченківської виставки вона подала формалістичні гравюри, що були відхилені від експозиції), виключити з членів Спілки художників УРСР.

2. Семикіну Л. М. виключити з членів Спілки художників терміном на один рік, залишивши її членом худ. фонду УРСР. Через рік проглянути та обговорити її творчість на секції та Бюро по Київській обл.

3. Вважати за потрібне створити для КДУ ім. Т. Г. Шевченка глибоко ідейне і високохудожнє монументальне оформлення центрального вестибюлю, яке б розкривало революційний пафос, постать Шевченка, що є могутньою зброєю радянського народу в боротьбі за комунізм.

4. Це рішення обговорити на творчих спілках.

Голова бюро по Київській обл. при правлінні Спілки художників УРСР,

Засл. діяч мистецтв УРСР

Б. Шаталін

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. Спр. 123.

Ухвала Секретаріату Правління СХ СРСР

15.05.1964[1] *(*)*

Протокол № 20

Заява Київських художників Горської А. О. і Семикіної Л. М. зі скаргою про неправильне виключення їх зі складу Спілки художників Української РСР

Ознайомившись зі скаргою художників Горської А. О. і Семикіної Л. М., листом групи діячів української літератури і мистецтва з того ж питання а також із рішенням і матеріалами прийнятими в Спілці художників Української РСР про роботу художників Горської А. О. і Семикіної Л. М., Секретаріат Правління Спілки художників СРСР відповідає:

Правління Спілки художників Укр. РСР своєчасно поставило питання про якість вітража-імітації, створеного художниками Горською А. О. і Семикіною Л. М. для вестибюлю головного корпусу Київського університету імені Т. Г. Шевченка на відзначення 150-річчя із дня народження Великого Кобзаря.

Художники Горська А. О. і Семикіна Л. М., узявшись за виконання відповідального замовлення, знехтували громадською думкою і під час роботи над вітражем-імітацією не показали його ні громадськості, ні представникам Спілки художників Укр. РСР і художнього фонду України. Художники Горська А. О. і Семикіна Л. М. поставилися недостатньо серйозно до виконання цієї складної роботи і створили центральну частину вітража, який не відповідав високим вимогам і завданням, поставлених перед ними.

Секретаріат Правління Спілки художників СРСР розцінює цю роботу як творчу невдачу авторів, оскільки роботу виконано на недостатньо високому творчому рівні з низькою технічною якістю.

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 123.

Секретаріат Правління Спілки художників СРСР засуджує той факт, що вітраж було розбито.

Постановили:

1. Враховуючи, що тов. Семикіна Л. М. зарекомендувала себе ранніми роботами як хороший художник, який брав активну участь у виставковій роботі — відновити тов. Семикіну Л. М. у члени СХ Укр.РСР.

2. Горську А. О. — перевести в кандидати у члени СХ Укр.РСР через рік, після прийняття даного рішення, переглянути її роботи і вирішити питання про можливість її переведення до складу членів Спілки.

3. Оголосити громадську догану художникам Горській А. О. і Семикіній Л. М. за порушення норм поведінки членів Спілки художників під час виконання творчого замовлення. Вказати їм на необхідність серйозного ставлення до своєї роботи, котру неможливо здійснювати без товариської участі в перегляді й оцінці керівництва Спілки і Фонду.

Секретаріат правління СХ СРСР

Вірно (*А. Машковцев*)

Витяг з протоколу № 53 Президії правління СХУ

11.09.1964[1] *(*)*

Витяг із протоколу № 53
засідання Президії правління
Спілки художників України
від 11.09.1964 р.

СЛУХАЛИ:

Рішення Секретаріату правління Спілки художників СРСР від 4-13-15 липня 1964 р. (Протокол № 20) про відновлення в члени Спілки

тт. Семикіної Л. М. і Горської А. О.

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 123.

ПОСТАНОВИЛИ:

Рішення Секретаріату правління Спілки художників СРСР від 4-13-15 липня 1964 р. (Протокол № 20) про відновлення в члени Спілки тт. Семикіної Л. М. і Горської А. О. довести до відома VI Пленуму правління СХ УРСР.

Голова *В. Касіян*

Вірно. Ст. інспектор по кадрах *М. Маляр*

Рішення VI Пленуму правління СХ УРСР

23.09.1964[1] *(*)*

Рішення
VI Пленуму правління СХ УРСР
від 23 вересня 1964 р.

СЛУХАЛИ:

Рішення Секретаріату правління Спілки художників СРСР від 4-13-15 липня 1964 р. (протокол № 20) про відновлення в члени Спілки тт. Семикіної Л. М. і Горської А. О.

ПОСТАНОВИЛИ:

1. Пленум правління СХ УРСР, уважно ознайомившись із рішенням Секретаріату правління Спілки художників СРСР від 15 липня 1964 р. (протокол № 20) з питання про відновлення в члени СХ Укр.РСР тт. Семикіної Л. М. і Горської А. О., виключених із членів Спілки на V Пленумі правління Спілки художників України за створення ідейно-хибного твору, VI-й Пленум правління СХ УРСР нагально просить Секретаріат правління Спілки художників СРСР залишити в силі рішення V Пленуму правління Спілки художників УРСР у зв'язку з тим, що при розгляді справи Секретаріат Спілки художників

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 123.

СРСР не володів вичерпними матеріалами і по суті був введений в оману неточною інформацією.

2. Питання про відновлення в члени Спілки тт. Горської А. О. і Семикіної Л. М. розглянути після участі їх у Республіканській художній виставці 1965 року «На сторожі миру».

3. Пояснювальна записка по суті питання додається.

Заст. голови правління
Спілки художників УРСР
Народний художник УРСР *В. Бородай*

Білецький М.

ЯК ГОТУВАВСЯ «КИЇВСЬКИЙ ЛИСТ»[1]

Лист протесту проти політичних переслідувань, складений у Києві та відправлений до державних керівників на початку 1968 року, був одним з найбільш масових правозахисних виступів 60—70-х років. Йому віддають належне в літературі про дисидентський рух, де він звичайно згадується як «київський лист». Тим не менш досі не оприлюднено фактів, пов'язаних з його історією. Більше того: я гадаю, що історія його написання залишилася невідомою навіть для «фахівців» з КДБ, — про це я ще розповім.

Моя доля склалася таким чином, що я, не беручи активної участі у правозахисній діяльності, мав дружні стосунки з багатьма правозахисниками, як у Києві, так і в Москві, і завдяки цьому стояв біля самих витоків написання цього листа. Постараюся згадати, що мені відомо з його історії, хоч цьому заважатиме моя напрочуд погана

[1] Білецький М. — математик, правозахисник. Переклад з рос. Цит. за: Сучасність. — 1999. — № 1.

пам'ять. Так що заздалегідь попереджаю, що в деталях розповіді можуть бути неточності й помилки.

Розповідь треба почати з опису загальної атмосфери, яка панувала в ті роки. Атмосфери, водночас і страшної, й чудової. Страшної — з відомих причин: переслідування інакодумців, свавілля репресивних органів. Чудової — бо це була атмосфера співпраці й солідарності з прекрасними й мужніми людьми.

Я повернувся на Україну після 15-річної відсутності з Москви, скінчивши аспірантуру з математичної логіки. Це була весна 1965 року, через півроку після зсунення Хрущова. Скінчився короткий період «відлиги». Через кілька місяців пройшла перша група арештів: в Москві — Синявський і Даніель, в Україні — біля 20 чоловік, в тому числі Іван Світличний. Часто буваючи в цей час у Москві, я мав змогу порівняти тамтешню атмосферу з київською. В одному відношенні вона була не на користь Києва: якщо в Москві ці події хвилювали широкі кола інтелігенції, обговорювалися в кожному інтелігентному домі, то в Києві майже ніхто, за межами вузького кола гуманітарної еліти, навіть не знав про сам факт арештів. Зате не могла не приваблювати особливість саме цієї гуманітарної еліти: її вболівання за національну культуру, народні звичаї, мову; нічого подібного не могло бути в Москві, де ці проблеми не мали актуальності. Я пригадую, як зворушливо виглядали гуцульські килими в міських квартирах, рушники на стінах, вишиті сорочки, народні пісні, просто вживання української мови, що було в той час таким беззахисним викликом. Пригадую колядування на Різдво, учасників якого хапали й кидали в міліцейські «воронки».

Пройшли 1966 і 1967 роки. Продовжувалися арешти в Москві й в Україні, причому в Україні переслідування були найбільш жорстокі й на перший погляд немотивовані; на відміну від Москви, тут хапали не за конкретні виступи, а, так би мовити, превентивно: небезпечного вбачали в кожному, хто виділявся, занадто сильно

цікавлячись питаннями культури та мови. І одночасно поширювався спротив. Нагадаю один з відомих його виявів — виступ Івана Дзюби й викликану ним маніфестацію в кінотеатрі «Україна» 4 вересня 1965 року. Найбільш поширеною формою опору стали листи протесту. Почалася свого роду «ланцюгова реакція». Відповіддю на кожний арешт ставали листи з протестом проти нього, на кожний суд — оприлюднення його матеріалів; влада відповідала арештом авторів та публікаторів — і все починалося за новим колом. Небувалих розмірів починає досягати самвидав. Найбільш актуальними в ньому стають саме матеріали про поточні репресії. Водночас він досягає промислового розмаху. Друкуються вітчизняні й зарубіжні публіцистичні та історичні матеріали (наприклад, роботи Сахарова), а також художня література (романи Солженіцина, Максимова, «1984» Орвела та багато іншого). Для друкування таких обсягів тексту створюються свого роду підпільні друкувальні цехи: наймаються друкарки, що друкують багато (до 10) копій на цигарковому папері; книги переплітаються, причому для зручності читання листи цигаркового паперу з текстом перекладаються чистими; замовнику книга коштувала не так і багато. Сказане стосується головним чином Москви; за моїми спостереженнями, власне українські матеріали не набули такого поширення. Але московський самвидав, в своїй головній частині, перш за все відносно поточних репресій, добре поширювався в Києві. Мені доводилося обмінюватися ним з деякими людьми, серед яких назву Івана Світличного та Леоніда Плюща, і я не мав сумніву, що ці люди мають добрі зв'язки з загальносоюзними поширювачами самвидаву, та й «тамвидаву» теж. Так серед інших книг я брав у Світличного «Технологию власти» Авторханова — одну з найбільш крамольних на той час книжок, видану десь на Заході. З іншого боку, зв'язок українських правозахисників з московськими давав змогу поширювати відомості про політичні переслідування в Україні на весь Союз і далі на Захід. Українські

матеріали перекладалися в Москві й далі надходили у загальну мережу розповсюдження. Особливо систематичний характер це набуло з 1968 року, коли почав виходити самвидавський місячник «Хроника текущих событий» з підзаголовком «Год прав человека в СССР». Це видання, що характеризувалося максимальною повнотою, точністю й достовірністю інформації, стало енциклопедією й візитною карткою правозахисного руху. Якої самовідданості й чесності воно вимагало від своїх учасників, як свідчило про солідарність людей різних національностей, культур і поглядів, об'єднаних ідеєю спротиву тоталітарній системі! Українська тематика займала значне місце у «Хроніці».

Видання «Хроніки» свідчило й про те, що правозахисний рух у Союзі досить добре координувався. Як не дивно це видається, але для досить широкого кола людей у той час не були таємницею й імена його координаторів. Чому їх не заарештовувало КДБ? Важко відповісти. Можливо, його в той час більше влаштовувала ситуація, коли лідери відомі і можна відстежувати зв'язки. І самі правозахисники знали, що їхні лідери «під ковпаком», але продовжували спільну працю, сподіваючись якось перехитрувати КДБ. Така була дивна гра. Одним з визнаних правозахисних лідерів був Петро Якір, син репресованого командарма, також з дитинства відсидівший у таборах як «син ворога народу». Під час навчання в Москві мені пощастило познайомитися з ним. Бував я у нього й під час поїздок до Москви у 1965—68 роках, обговорюючи події, пов'язані з політичними репресіями. Саме до Якіра стікалася тоді інформація про правозахисні акції, зокрема листи протесту; люди не мали сумніву, що це — найбільш надійний спосіб розповсюдити її по країні й передати на Захід. Було відомо, що й підготовка багатьох акцій та листів обговорювалася й проводилася у взаємодії з колом Якіра. Наскільки мені відомо, люди, близькі до цього кола, спілкувалися й з київськими правозахисниками, зокрема з питань організації листів протесту.

На кінець 1967 року написання листів протесту стає традиційною формою реакції на свавілля влади. Хоча воно не давало безпосередніх наслідків, а часто призводило до нових репресій, воно дарувало суспільству почуття солідарності й надії, пов'язані з посиленням спротиву. Складалася ситуація, коли для значної частини суспільно свідомих людей підпис хоча б під одним таким листом виглядав як моральний обов'язок. Цей рух, розпочавшись у Москві, перш за все охопив її, менш — Ленінград, а потім поширився на республіки, чільне місце серед яких зайняла Україна.

Наприкінці осені чи на початку зими 1967 року (десь у листопаді—грудні) у Києві зібралася група людей, яка вирішила підготувати такий лист протесту — перш за все для того, щоб привернути увагу країни та світу до репресій в Україні. Це були Іван Світличний та Іван Дзюба, подружжя фізиків Юрій Цехмістренко та Ірина Заславська, кібернетик Віктор Боднарчук. Мені також пощастило брати участь у цих обговореннях. Серед людей, яких я назвав, троє не дожили до цих днів — Світличний, Цехмістренко та Заславська. Хотілося б згадати їх добрим словом. Справді, які це були світлі люди! Ім'я Івана Світличного на сьогодні досить відоме, хоча його творча спадщина, видана мізерним накладом, на жаль, становить раритет. Та тим, хто не знав його, важко уявити, яку атмосферу доброзичливості, довір'я й разом з тим безстрашності створював навколо себе цей чоловік. В описаному колі були люди, що більш привертали увагу якимись конкретними вчинками, але, гадаю, навряд чи можна назвати когось, хто користувався б таким незаперечним моральним авторитетом. Я часто повертаюся до думки: як не вистачає нам Івана сьогодні! Подружжя Цехмістренків, людей яскравих, з широким колом інтересів, мало рідкісний хист до поєднання людей. Їхня невелика квартира на краю Голосіївського лісу стала місцем постійних зустрічей «фізиків» (тобто представників природничих і точних наук) і «ліриків» (художників та

літераторів), де бурхливо обговорювалися мистецькі та громадські питання. Але повернемося до теми.

Обговорення самого тексту листа зайняло кілька вечорів. Як мені зараз видається, головними його авторами були Дзюба та Світличний (а може, один з них). В листі засуджувалися політичні репресії в Україні 1965—67 роки, з особливим наголосом на процес Чорновола у листопаді 1967 року у Львові. Вони розглядалися у зв'язку з загальносоюзними репресіями й потугами до відродження сталінізму, заявлялося про солідарність з московськими правозахисниками.

Десь на початку 1968 року почався збір підписів. У цьому процесі я не брав безпосередньої участі — мої знайомства в Києві були досить обмежені і практично не включали тих, кого можна було прилучити до підписання. Головними організаторами збору підписів були названі п'ятеро людей: Юрій та Ірина — головним чином серед фізиків, взагалі вчених природничого напрямку та «технарів», Віктор — серед математиків, два Івани — серед письменників та художників. Звичайно, такого формального поділу не було; пригадую, як одного разу Цехмістренки й Боднарчук збирали підписи в Будинку письменників після вечора, присвяченого річниці Коліївщини. Але як правило кожний збирав підписи у близькому для себе колі. Я мав змогу слідкувати за тим, як йде збір підписів серед вчених, спілкуючися з подружжям Цехмістренків та з Боднарчуком, з якими близько приятелював. Пам'ятаю, як старанно вони шукали кандидатури майбутніх «підписантів», з яким тріумфом повідомлювалося про кожний новий підпис, особливо людини, що за своїм статусом мала офіційний авторитет, — відомого вченого, письменника, діяча культури. Практично всі підписи вчених (а також і деякі інші) зібрали безпосередньо Юрій, Ірина та Віктор, спілкуючись з кожним «підписантом». Наскільки я знаю, Світличний та Дзюба організували збір підписів іншим способом; так, здається, підписні листи лежали

просто у Спілці письменників, підписування проходило після різних зборів, в тому числі, якщо не помиляюся, на будівництві Чорнобильської АЕС. Збір підписів тривав приблизно до березня 1968 року. Додам кілька слів про психологічний стан організаторів, перш за все найбільш близьких до мене Юрія, Ірини та Віктора. Я охарактеризував би його як свого роду ейфорію. Їхній ентузіазм поєднувався з розумінням взятого на себе ризику, розумінням того, що від влади можна чекати як завгодно жорсткої реакції. Мені видається, однак, що це була швидше емоційна готовність і вони навряд чи встигли продумати тактику поведінки при неминучому безпосередньому зіткненні з владою; цю тактику їм довелося виробляти вже «в бойових умовах». Гадаю, що Світличний та Дзюба, за плечима яких уже був відповідний досвід, були до цього більш готові.

(Тут варто нагадати деякі відомості про сам лист. Його підписали 139 чоловік. Першим стояв підпис Сергія Параджанова — він не брав участі у складанні, але настояв на тому, що має бути першим. Серед тих, хто підписав лист, були письменники В. Нєкрасов, В. Стус, Г. Кочур, В. Шевчук, Л. Костенко, Б. Антоненко-Давидович, художники І. Марчук, Горська А., Зарецький В., Г. Севрук, авторитетні вчені, в тому числі математики професори Ю. Березанський та А. Скороход; тут названо далеко не всі імена відомих людей. Підписи організаторів Цехмістренка, Боднарчука, Заславської, Світличного та Дзюби стояли відповідно на 3, 5, 6, 9 та 11-му місцях. Якщо не помиляюся, за числом підписів цей лист посідає перше місце серед всіх листів протесту 1965—68-х років. За дослідженням Л. Алексєєвої «История инакомыслия в СССР», завдяки йому Україна дала 19 % підписів, зібраних під час цієї «подписной кампанії»).

Листа з підписами було передано до «адресатів» у квітні 1968 року. Мені також довелося брати у цьому участь. Для цього Ірина Заславська та я поїхали до Москви. Вона віднесла оригінал листа з підписами до прийомної ЦК, де

залишила для відповіді свою домашню адресу. А я відніс примірник Петру Якіру.

Реакції влади не прийшлося довго чекати. Вже в кінці квітня в установах почалися проробки «підписантів» (як саме, скажу трохи нижче). Мушу сказати, що значна частина «наукової групи» виявилася не готовою до такого розвитку подій. Запанувала деяка розгубленість. Під час взаємних обговорень ряд тих, хто підписав, особливе значення надавав питанню про перспективу передачі тексту на Захід — на той час у масовій свідомості був сильний комплекс «відштовхування від Заходу», за яким можна критикувати свою владу, але ніяким чином не переносити цю критику за кордон, щоб «не ганьбити батьківщину»; цей комплекс вміло використовували влада та КДБ. У квітні ми мали підстави вважати, що листа ще не передано на Захід і влада хоче запобігти саме цьому; якщо це не вдасться, тоді й розпочнуться серйозні репресії. Принаймні так оцінювало ситуацію оточення Цехмістренків. В цих умовах ряд підписавших настояв на тому, щоб затримати широке розповсюдження листа й передачу його на Захід. Не можу згадати, чи було це рішення «підписантів»-науковців узгоджене зі Світличним та Дзюбою. Розумію, що з сьогоднішніх позицій воно виглядає не зовсім принциповим; гадаю, що так воно виглядало й за тодішніми московськими нормами, помітно розвиненими порівняно з нашими, але в наших умовах такого враження не було. Так чи інакше, мене, як людину, пов'язану з московськими колами, попросили це залагодити. Приблизно в кінці травня я зустрівся у Москві з Павлом Литвиновим, досить відомим дисидентським лідером з кола Якіра, і передав йому наше прохання. Литвинов повідомив мене, що наш лист ще не пішов ні в самвидав, ні на Захід, і обіцяв деякий час притримати його. Наскільки мені вдалося простежити, він дотримався цієї обіцянки; наш лист було оприлюднено зі значною затримкою, і головна частина партійно-кадрових розборів з «підписавшими» пройшла до того.

«Робота» з підписавшими посилилася в перші післявідпускні місяці (вересень—жовтень) — можливо, як частина загального «закручування гайок» після придушення «празької весни». Не пам'ятаю, чи було в тому році офіційне втручання КДБ; в усякому разі, якщо й було, то формально дуже слабке. Вирішення цієї проблеми на той час було доручене партійним органам, завдяки чому наголос було зроблено на «каяття», а власне розслідування проводилося не професійно; таким чином, було згублено час, і через кілька років, коли за справу взялося КДБ, йому вже було важче встановити хід подій. Виглядало це так. Спочатку «підписантів» викликали до партбюро на місцях роботи, не турбуючися тим, чи є вони членами партії (на той час подібна компетенція партії не ставилася під сумнів), розпитували, хто їм дав листа на підпис, і вимагали каяття. Не беруся сказати, яка частина людей пішла на ці умови. Взагалі, за тим, як це проходило у митців та гуманітаріїв, я безпосередньо не слідкував. А Цехмістренки та Боднарчук у своїй частині взяли відповідальність на себе. Всім, кому вони давали лист на підпис, дозволили на них посилатися. Самі ж відмовилися відповідати на запитання, звідки в них взявся цей лист, посилаючись при цьому на моральні причини; не стали й каятися.

Далі пішла «роздача нагород». В залежності від місцевих умов, репутації та поведінки «провинних» їм могли оголосити догану, виключити з комсомолу чи партії, звільнити з роботи. Як не дивно, але на цьому етапі підписанти — члени партії мали свого роду «привілеї» — їх не зразу звільняли з роботи, а обмежувалися доганою чи виключенням з партії; особливо «небезпечних» звільняли чи виживали з роботи вже пізніше. Нерідко після звільнення довгий час — іноді роками — людині не давали змоги влаштуватися на роботу; і у всякому випадку, як правило, їй назавжди закривався шлях до наукової праці. В багатьох випадках, коли це вважали доцільним, на місці роботи «з виховною метою» проводилося

публічне обговорення та засудження. Частіше за все це мало на меті психологічний тиск на людину та її потенційних однодумців у колективі й зводилося до біснування кількох «ідейно витриманих» товаришів, які не жалкували багна й погроз на адресу обговорюваного, а разом з ним всіх цих антирадянщиків. Я побував на такому зібранні на механіко-математичному факультеті київського університету, коли обговорювали Боднарчука, — страхітливе видовище. Не просто було на такому зберегти лице, але ті, кому це випало, в тому числі й Віктор, на це, як правило, спромоглися. Однак, кампанія з засудження «підписантів» в 1968 році носила досить поверховий характер. До багатьох з них просто не дійшли руки, звичайно, якщо вони до того не привертали до себе увагу «органів»; в таких випадках проста зміна роботи часто бувала достатнім способом уникнути кари.

Другий етап «розбору» «підписантів» розпочався на початку 1972 року. В Україні цей рік став роком широкомасштабної операції КДБ проти всякого інакодумства, перш за все національно забарвленого. Пройшли повальні арешти всіх, до кого у влади були хоча б мінімальні претензії. Правда, самого факту підписання листа протесту для арешту було ще замало, але «підписанти» разом з іншими інакодумцями стали об'єктом пильної уваги та обробки КДБ, який тепер очевидно ставив перед собою кілька задач. По-перше, максимально відслідкувати весь спектр «потенційно небезпечних» та зв'язки між ними; ця, так би мовити, «дослідницька» робота провадилася хоча трохи тупувато, але професійно й скрупульозно. По-друге, мався на увазі «прикладний» результат — в ході «досліджень» отримати максимум інформації, яка могла бути використаною для звинувачення вже заарештованих. По-третє, провести «профілактичну роботу» серед «другого ешелону» інакомислячих, залякавши їх, відбити охоту до дисидентства, а найбільш слабких схилити до співпраці. Природно, що хід «підписної кампанії» 1968 року явно попадав у коло інтересів КДБ.

Ці «дослідження» тривали весь 1972 рік і охопили дуже широке коло людей. Наскільки мені відомо, вони не призвели до арештів «піддослідних», але не пройшли для них марно. Тих з них, хто не справдив надій «органів», чекали ті ж наслідки, що й після розборок 1968 року, причому відлучення від нормального життя, як правило, носило більш систематичний і тривалий характер.

Розповім, як склалася доля декого з організаторів листа.

Доля Івана Світличного достатньо відома. Санкції 1968 року його майже не торкнули, оскільки були для нього, як офіційно визнаного провідного «націоналіста», занадто м'якими; його не можна було ні виключити з партії, до якої він не входив, ні звільнити з роботи, якої давно не мав, ні заборонити друкування, оскільки не друкували й так. Для нього продовжувалося звичне життя свідомого правозахисника — з обшуками час від часу, викликами в КДБ, бесідами, погрозами і т. ін. В 1972 році його було заарештовано. КДБ вважав його одним з найбільш небезпечних супротивників і найбільш ретельно збирав докази проти нього. Хоча нічого скільки-небудь серйозного зібрати не змогли, він отримав максимальний строк з відповідної статті — 7 років позбавлення волі і 5 заслання. Всі ці роки він відсидів, будучи тяжко хворим і перенісши важку операцію. В засланні поруч з ним була його дружина Льоля. До Києва він повернувся, повністю втративши працездатність, і помер після кількох років тяжкої хвороби.

Юрій Цехмістренко та Ірина Заславська в 1968 році втратили роботу за фахом, до якої їм так і не довелось повернутися. Якраз перед відправкою листа Юрій закінчив писати докторську дисертацію з фізики, але тепер про її захист не могло бути й мови. До кінця життя вони обидва працювали в якихось дрібних конторах.

Віктора Боднарчука в 1968 року після згаданої проробки було звільнено з університету, але йому надав притулок у СКБ Інституту кібернетики академік Глушков,

який називав його своїм найталановитішим учнем. Арешти 1972 року застали Віктора в Єревані, куди він переїхав і працював в Інституті математичних машин. В перші дні арештів одним з перших був обшук на його квартирі, де знайшли багато самвидаву. Через кілька місяців після цього його звільнили з Єреванського інституту (взаємодія братських спецслужб!), і він був змушений повернутися до Києва в обійми рідних органів, які його, правда, не заарештували, але прийнялися обробляти дуже ретельно. Інститут кібернетики на той час вже не зміг чи не захотів його підтримати. Стан Віктора ускладнювався тим, що він тяжко й постійно хворів, поступово стаючи інвалідом. У зв'язку з цим для нього була неможливою праця в умовах стандартного службового режиму, який йому не нав'язували в попередні роки. Знайти подібні умови праці з його «вовчим білетом» було практично неможливо, і з того часу він залишається безробітним.

На закінчення трохи детальніше розповім про одного з пересічних «підписантів», а саме про себе. Я опинився серед тих, хто в 1968 році не привернув до себе уваги організаторів проробок. Правда, керівництво Інституту кібернетики, де я працював, знаючи про мій підпис, запропонувало мені «від гріха подалі» звільнитися за власним бажанням. Я це зробив і, набравшись зухвалості, подав документи на конкурс до університету. І — яка неуважність кадрових працівників! — таки пройшов у той самий університет, звідки якраз у цей час виганяли Боднарчука, правда, на інший факультет. Зате в 1972 році недремне око «органів» вже зупинилося на мені — в першу чергу в зв'язку не з цим листом, а з надто широким і небезпечним колом знайомств, — і я опинився серед багатьох-багатьох їхніх «підопічних». Цілий рік з рідкісною регулярністю мене викликали для свідчень, що часто переходили в «душеспасенні бесіди». Не віднесу цей рік до найприємніших у своєму житті. Головний спогад, що залишився від нього, — постійна психічна напруга, небезпечна гра, коли знаєш, що кожний хибний крок

може дорого коштувати тобі або іншій людині. Нікому не побажаю участі в такій грі. Хочеться вірити, що провів її я не найгіршим чином. Тут необхідно згадати один момент, який значно полегшив мою гру, а разом з тим і мою подальшу участь. Весь час, поки КДБ «працював» зі мною, я підтримував контакти з моїми «колегами», які опинилися в такому ж стані, — з Цехмістренками й особливо тісні з Віктором Боднарчуком. Це дратувало КДБістів, які на той час не лінувалися стежити не тільки за нашими телефонами, але й за пересуванням. (Характерний приклад — слідчий міг сказати: «Ось вчора ви зустрічалися там-то й там-то, при зустрічі обійнялися».) Вони ставили ці зустрічі нам у провину, погрожували, але нічого не могли вдіяти. А ми, звичайно, домовлялися й погоджували свої свідчення. Як я вже казав, Віктор знаходився в значно скрутнішому стані, ніж я, про нього вже було багато відомо. Так він і взяв на себе головну відповідальність, а мені залишилася менш небезпечна роль простачка, який не дуже багато знає. Звичайно, мої слідчі розуміли, що я щось приховую, але, мабуть, не чекали, що це щось суттєве. Серед питань, до яких вони мене повертали, звичайно, були й ті, що стосувалися нашого листа. Але дивна річ. Вони з охотою демонстрували свої знання про те, хто, кому й коли давав його на підпис, але про те, як він готувався й передавався, не мали жодної уяви. Я з полегшенням бачив, що вони й тут явно недооцінювали мою інформованість. Та більше того: про це вони не дуже розпитували й Віктора, та й потім я не чув, щоб розпитували когось іншого, — ніби ці питання їх взагалі не цікавили. Чому так — я не розумів тоді, не можу пояснити й зараз.

Скінчилося досить рутинно. Коли дійшло до «роздачі нагород», КДБ запропонував керівництву факультету кібернетики, де я працював, провести зібрання з моїм засудженням, а мене звільнити. До честі факультету, зібрання було проведено формально, без всякого запалу, було сказано мінімум чергових для такого випадку слів.

Деякі колеги намагалися мене захищати з позицій «винен, але заслуговує на полегкість», що не мало жодних перспектив, враховуючи як «установку згори», так і вибрану мною лінію поведінки. Як я потім вирахував, мене планували деякий час потримати без роботи, але я мимоволі їх перехитрував, подавши документи до філії конструкторського бюро, центр і відділ кадрів якого були за межами України й до яких рука київських «органів» не дотяглася. Робота, що полягала в створенні автоматизованої системи для Дарницького вагоноремонтного заводу, була менш цікава й творча, та й гірш оплачувалася, ніж та, до якої я звик. Але, порівнюючи з тим, що зазнала більшість «підписантів», я маю сказати, що відкараскався досить дешево й не можу мати серйозних особистих претензій. Якщо не брати до уваги крайню нервову напругу — мою й моєї дружини — того страшного 1972 року, особливо у першій його половині, коли ми чекали на народження дитини.

Перелік творів за 1967—1968 рр. (29.09.1968)

Жданів 1967. Травень, червень[1]

Ресторан «Україна».

Мозаїка «Дерево життя» («Дерево металурга»)

Сталь, смальта, скло, плитка, шлакоситал.

Мозаїка «Птах». Смальта, керам(ічна) плитка, сталь скло.

1967 — вересень

«Земля». Деревоплита, кора, коріння, соломка, дерево.

1967. Вересень — початок листопада.

Ресторан «Вітряк». Мозаїка «Вітер». Скло, смальта, плитка, розпис каміна. Темпера.

[1] У «Щоденнику» стоїть дата 12 липня.

1967. Жовтень, початок листопада.
Ресторан «Полтава». Розпис екстер'єру «Танок», «Смуток». Розпис печі.

1967. Грудень.
Ресторан «Полтава». «Півні», розпис інтер'єру.

1968. Січень.
(Ескізи «Зв'язок»). «Жінка», «Жінка». Експеримент — дерево кругляки, вони ж, обтягнуті фольгою.
Ескізи «Колядок».

1968. Лютий.
Ескізи «Зв'язок» Керамічні вставки («Зв'язок»). «Жінка з дитиною», «Він і вона», «Вона».

1968. Лютий.
Керамічний фрагмент («Зв'язок») Чотири голови.

1968. Березень
«Освенцим». Холст, масло.
«Тиран». Холст, масло.

Зарецький В.

ЗАЯВА ПРО АВТОРСТВО[1] (*)

Голові худ. ради художньо-виробничих
майстерень Донецького образокомбінату
тов. Константинову В.
від керівника київської бригади
В. Зарецького
і членів бригади Горської А. і Плаксія Б.
Пояснювальна записка

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 119. — Док. 14—16.

Ми, керівник бригади Зарецький В., члени бригади Горська і Плаксій, аби уникнути всіляких пересудів, вимушені дати пояснення худ[ожній] рад[і] відносно авторства тов. Пришедька і тов. Зубченко.

Під час роботи над ескізами тов. Пришедько і Зубченко ніякого авторського внеску не внесли і являлись у період роботи над ескізами частковими виконавцями. Той факт, що їхні імена були в списку авторів цих ескізів, затверджених республіканською Худ. Радою, говорить про те, що я як керівник сподівався на виявлення їхнього авторського обличчя безпосередньо під час виконання мозаїк. Практика роботи над об'єктом робіт ресторану «Україна» в місті Жданові спільно з вищевказаними «товаришами» показала їхнє абсолютно творче безсилля. Тому ми, керівник разом із членами бригади Гор(ською) і Пл(аксієм), зобов'язані відмовити в авторстві тов. Зуб(ченко) і При(шедьку), оскільки вважаємо, затверджувати їхні імена в мистецтві буде окозамилюванням відносно до громадськості. Несправжнє авторство, окрім того, накладає на цих людей обов'язки, яких ці люди не в змозі виконати навіть посередньо. І ми не можемо взяти на себе місію утвердження їхнього авторства. Що вносить згубні наслідки у розвиток нашого мистецтва, нашої громадськості.

Пришедько і Зубченко, маючи ділові якості з організації замовлень, виступали в ролі роботодавців, і, прикриваючись цим, хотіли утвердити своє авторське і творче обличчя. Враховуючи зусилля даних тов(аришів) з організації замовлення, матеріалів, а також витрачений ними час як виконавців, вважаємо можливим їх матеріально не утискувати, і, належну суму розподілити порівну між членами бригади Зарецький, Горська, Пришедько, Зубченко, Парахін, Плаксій.

За винятком 5 % від загальної суми, належної керівнику З(арецькому) і співавторам, згідно домовленості між усіма членами бригади.

АВТОГРАФИ ТА ФОТОКОПІЇ ДОКУМЕНТІВ

Автограф Алли Горської з архіву Івана Драча

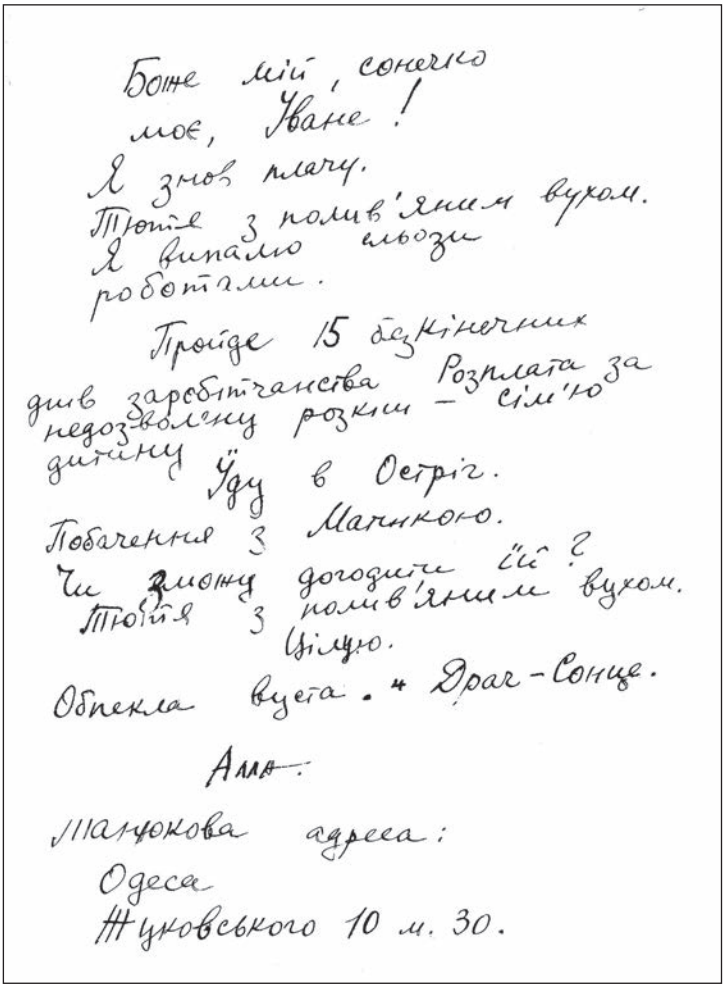

Боже мій, сонечко
моє, Іване!
Я знов плачу.
Тютя з полив'яним вухом.
Я випалю сльози
роботами.
Пройде 15 безкінечних
днів заробітчанства. Розплата за
недозволену розкіш — сім'ю
дитину.
Їду в Острів.
Побачення з Мачихою.
Чи зможу догодити їй?
Тютя з полив'яним вухом.
Цілую.
Обпекла вуста. Драч-Сонце.

Алла.

Мамочкова адреса:
Одеса
Жуковського 10 м. 30.

Автограф листа Горської А. — Парахіній В. (1966)

Віро!
Вітаю Вас, Вашу дочку,
Василя. У мене
до Вас розмова,
продовження колишньої.
Є конкретна можливість
визначення життєвого
шляху Василя. А саме-
монументальне м-во.
Спочатку: Василь учень
в нашій бригаді художни-
ків. Опанування
в практичній роботі прин-
ципами монументального
мистецтва, технічного
виконання. Формування
мистецького світогляду.
Початок мистецького шляху.
Матеріально: 100 крб
на місяць.
50 - їжа
10 - книжки і т. інше.
40 - Вам.

Роботи в Донецьке ще
на 2 місяця.
Терміново напишіть
мені про згоду чи
незгоду. Василя і Вашу.
Питання серйозне.
Вибачайте за
помилки.
Цілую Вас і
доньку.
Вітаю Василя.

Алла.

Адреса:
Донецк
Нижняя Семёновка
Экспериментальная
школа 5
художнику Горькій А.О.

Фрагмент газети зі статтею В. Захарченка Захарченко В. — Горській А. (1966)

СТОРІНКА ДЛЯ МОЛОДІ

Відкрий душу ПРЕКРАСНОМ

САМОЦВІТИ З ВОГНЮ ФАНТАЗІЇ

ВОНА плавно повернула голову назад і замудувалася. Те, що віками говорили про неї, як про казкову жар-птицю, тепер справді стало казкою і для неї самої. Замість свого сонцерайдужного пір'я вона раптом побачила незвичайні самоцвіти, які ряхтіли, переливалися синім, зеленим, жовтим, бірюзовим, червоним кольорами.

Зачаровано дивляться на казкову птицю і люди. Що ж вранає нас? Хіба тільки те, що й птиця? Ні, мабуть, щось куди цінніше за її коштовності. Нас інші самоцвіти вражають, рукотворні, видобуті талантом художників з вогню фантазії.

Чимсь знайомим, рідним віє від цієї мозаїки, виконаної в ювелірному магазині «Рубін» (м. Донецьк). Жар-птиця передає образ жінки, яка не тільки милується коштовностями, але й сама є найдорогоцінішою перлиною, котра творить життя на землі і про яку протягом віків складено більше найпоетичніших легенд і пісень, ніж про саму жар-птицю.

Можна тільки порадіти, що замовлення магазину виконували чесні талановиті художники, а не якийсь ординець з обширного племені заробітчан у мистецтві (доводиться мовити прозою). Отож кілька слів неприємної для декого в Донецьку прози. Ці ординці встигли немало потрудитися над тим, аби зіпсувати обличчя міста, аби стерти його щиру людяну усмішку. За логікою автора мозаїки Палацу шлюбу, яка безнадійно зіпсувала світлу споруду своєю безкрилістю, повзучим натуралізмом незграбного зображення нареченої і нареченого, в ювелірному магазині таком треба було б створити просто жінку, яка надіває на себе разок намиста. Все тут було б правильно, але знесло б мистецтво монументального живопису, якому, як рибі жабра, потрібна мова образів, якому, як рибі вода, потрібен колір, котрий, до речі, теж є своєрідним образом.

А пройдіться Макіївським шосе вподовж великого масиву нових житлових будинків, і ви відчуєте, як поглумилися над вашими естетичними смаками. На протязі сотень метрів перед вами встають пальового тону постаті, окреслені чорними контурами на такому ж однотоновому брудносірому фоні. Вони мають вигляд старих вицілих плакатів.

У «творців» цих мозаїк відсутня елементарна культура монументального живопису. Адже не можна переносити принципи плакату в мозаїку. Плакат — це явище ефемерне, і завдання в нього — відгукнутися на злобу сьогоднішнього дня та й годі. А мозаїці стоятм віки, а то й тисячоліття. Годі бо шукати якогось сенсу і в тому, щоб механічно переводити в мозаїку інші картини чи репродукції з скульптур. У мозаїки, цього древнього мистецтва, історія якого нараховує кілька тисячоліть, специфічні закони відтворення дійсності, своя мова, не схожа на мову плакату. Всіма своїми зображувальними засобами мозаїка спрямована в сьогодні і в наступні віки.

ТВОРЯЧІ справжній монументальний «камяний живопис», митці дають прийдешнім поколінням один із золотих ключів розуміння історії свого народу. Мозаїки, як своєрідні сині віконця, допомокуть колись нащадкам заглянути в нашу душу, дадуть їм змогу побачити, чим жили сучасники художника, що їх хвилювало, як вони дивилися на світ, які в них були ідеали, естетичні смаки. Велика це місія митця. Саме таке завдання ставить перед собою творча група київських художників, яка ось уже другий рік працює в Донецьку над створенням українського монументального живопису.

Першим замовленням, яке одержали торік художники, була експериментальна школа. Уже давно перед керівником групи відомим українським художником Григорієм Івановичем Синицею, перед художниками Аллою Горською, Галиною Зубченко, Віктором Зарецьким, Геннадієм Марченком та іншими стояло питання: як створити сучасний монументальний живопис, гідний свого народу, який має тисячолітню художню культуру. Не знайшовши відповіді на це питання, можна було піти по второваному шляху ремісників у мистецтві і «налепити отаких безбатченків, як мозаїки житлового масиву по Макіївському шосе, в яких не враховано жодної з багатющих художніх традицій українського народу.

Можна було піти по шляху етнографізму. Цього добра у нас теж доволі. Стелився під ноги і ще один шлях. Французька монументальна школа Пікассо-Леже. І на цьому шляху в нас можна здибати неодноиноі постаті подорожніх. Але це вже мавпування перед чужим.

Та був у ентузіастів і гарний приклад для мистецької сміливості. Мексіканський монументальний живопис, який зріс на грунті національного мистецтва Мексіки. Взявши від народного мистецтва композицію і форму, мексиканські монументалісти створили своєрідний грунт, таке глибоке ...ня, що з явилося бентежи...жання заговорити в мо...тальному живопису мовою ...го люду, вийти на світові...рій, маючи своє націон...обличчя.

БУЛО відкрито (для ... що колір в україн...народному мисте...це завжди образ. Поді...спостерігається і у в...ському та староруськ...вопису, де колір був з...виразності, передавав с...дини. Її світовідчування ...на колір довелося глян...на категорію історичну ...ціональну. Адже коже...по-своєму бачить кол...своєму трактує його.

У народному живоп...лір є своєрідним інди...лакмусовим папірцем ...чутливо відгукується ...життя. Згадаймо ком...Г. Собачко «Тривога» (...ате сум'яття бере на...ду перемірну фант...

МОЗАЇКА КИЇВСЬКИХ ХУДОЖНИКІВ У ДОНЕЦЬКУ

Фрагмент газети зі статтею про мозаїку І. Литовченка Захарченко В. — Горській А. (13.02.1967)

«Надсилаю Вам газету зі статтею на 4-й стор. про Литовченків. А разом з тим оригінал статті однієї, яка була підготовлена до друку в цій же газеті, але не пішла».

ОБЛИЧЧЯ ВУЛИЦЬ І МАЙДАНІВ[1]

ОБЛИЧЧЯ
ВУЛИЦЬ І МАЙДАНІВ

Стор. 3.

Фото І. Ніцького

Своєрідні роботи київського художника-монументаліста І. Литовченка здавна викликають жваве зацікавлення. Разом з Є. Катковим та Є. Ламахом він працював над монументально-декоративним оздобленням київського річкового вокзалу, комплексу ресторану і кафе «Метро», бориспільського аеропорту, клубу моряків у Жданові. Зараз художник вийшов на простір площ і вулиць міст

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 77.

України. З його участю створено чудову стелу «Гостинна Черкащина» на черкаській привокзальній площі.

У творчій співдружності з своїм молодшим колегою В. Прядком, який минулого року закінчив Київський художній інститут, І. Литовченко виконав екстер'єрні роботи «Земля донецька» — на фасаді одного з житлових будинків Донецька, «Революція» в місті Дзержинське. Зараз художники-монументалісти працюють над святковим оформленням до 50-річчя Великого Жовтня вулиць і майданів Києва.

Машинопис «Репліка “Пшик-модерн”» Захарченко В. — Горській А. (13.02.1967) (*)

РЕПЛІКА «ПШИК-МОДЕРН»[1]

Майже півроку приховувалась під брезентовою завісою частина, що виходить на вулицю імені Артема, стіни гастрономічного магазину «Донецьк», що біля готелю «Донбас».

А нещодавно запинало відкинули. І очам постав твір декоративного мистецтва: мозаїчне панно.

Стоїш і дивишся. Дивишся і дивуєшся: для чого, для чого люди витратили стільки часу, праці?

Перед вами щось недоладне, потворне, на сірому фоні — сірі заглиблення, лінії. З чималими зусиллями починаєш вгадувати обриси, потім силуети — ось сидить запорозький козак із бандурою (що він має уособлювати?). Далі примостивсь у незграбній позі шахтар із відбійним молотком (товариші творці панно, відбійний молоток — це пройдений етап Донбасу і зараз прославляти це, однаково що співати хвалу дерев’яній прядці). У неприродній позі лежить чоловік, поруч сидить жінка. Вона тримає на руках щось таке, що нагадує дитину (знову невиразність, схематизм). І все це увінчує кругле вусате зрізане вгорі обличчя, виконане в такій же манері.

Безумовно, ідеї, які хотіли автори мозаїки втілити у своє дітище, не викликають ніяких заперечень. Але ось те, як це зроблено... вражаєшся несмаку, монотонності.

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів А. Горської. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 77.

Вся мозаїка — суцільне сіре нагромадження квадратиків, кружечків.

Ми не проти панно. Проти сірятини. Хіба не можна було виконати його в кольорі, тоді б мозаїка зблискувала, переливаючись райдугою кольорів.

Нове панно якось не повертається язик назвати подарунком місту. Адже воно крім досади, нерозуміння ніяких інших почуттів не викликає в душі.

Звичайно, автори бажали створити щось «шик-модерне», вийшов же формалістичний викрутас, художній брак — іншої назви не добереш. І навряд чи в жителів Донецька, буде він викликати вдячний відгук, гордовите почуття в душі. Мабуть, вони стануть відчувати почуття незручності перед приїжджими, перед гостями міста, яким у майбутньому належить знайомитися з його визначними пам'ятками. Таким, вибачте, «модерном» їх можна тільки ошелешити, а не втішити.

Л. Сенін

Репліка «Пшик-модерн»

„КОМСОМОЛЕЦ ДОНБАССА"

Машинистка ЮН Отдел
Автор материала Сами №
Обработка
Цитаты, цифры, фамилии сверил
Зав. отделом Л Дата сдачи в секретариат

В № на на полосу. Колич. страниц 2
Шрифт размер мол. 1/8 строк
Ответственный секретарь
К набору подписал

Реплика.

"ПШИК-МОДЕРН".

Почти полгода скрывалась под брезентовой завесой часть выходящей на улицу имени Артема стены гастрономического магазина "Донецк", что возле гостиницы "Донбасс".

А недавно покрывало сбросили. И взору явилось произведение декоративного искусства: мозаичное панно.

Стоишь, смотришь. Смотришь и недоумеваешь: зачем, зачем люди тратили столько времени, труда?

Перед вами что-то ~~аляповатое~~ несуразное, безобразное, на сером фоне-серые углубления, линии. С немалыми усилиями начинаешь угадывать очертание, потом силуэты - вот сидит запорожский казак с бандурой (что он должен олице творять?). Дальше примостился в неуклюжей позе шахтер с отбойным молотком (товарищи творцы панно, отбойный молоток - это пройденный этап Донбасса и сейчас прославлять это, все равно, что петь хвалы деревянной прялке). В неестественной позе лежит мужчина, рядом

г. Сталино, книжная облтипография, 1840 20000

2.кд 9

сидит женщина. Он удерживает на руках что-то, напоминающее младенца (снова – невыразительность, схематизм И все это венчает круглое усатое усеченное сверху лицо, выполненное в такой же ~~эклектической~~ манере.

Безусловно, идеи, которые хотели авторы мозаики воплотить в свое детище, не вызывают никаких возражений. Но вот то, как это сделано...Поражаешься безвкусице, монотонности. Вся мозаика – сплошь серое нагромождение квадратиков, кружочков.

Мы не против панно. Мы против серятины. Разве нельзя было его исполнить в цвете, тогда бы мозаика сверкала, переливалась радугой красок.

Новое панно как-то не поворачивается язык назвать подарком городу. Ведь оно кроме досады, недоумевания никаких других чувств не вызывает в душе.

Конечно, авторы хотели сотворить что-то "шик-модерное", получился же формалистический выкрутас художественный брак-другого названия не подберешь. И вряд ли у жителей Донецка, будет он вызывать благодарный отклик, горделивое чувство в душе. Пожалуй, они станут испытывать чувство неловкости перед приезжими, перед гостями города, которым в будущем предстоит знакомиться с его достопримечательностями. Таким, извините, "модерном" их только можно озадачить, а не порадовать.

Л.Сенин.

Автограф Захарченко В. — Горській А. (1967)

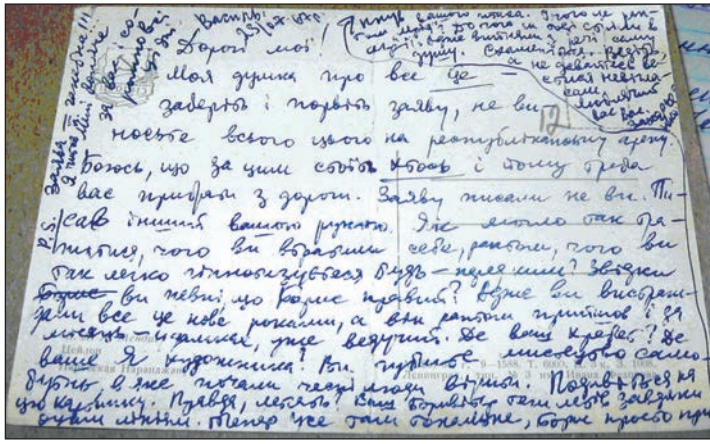

ЖИТТЄПИС МОВОЮ СВІТЛИН

Родина

Олександр і Олена Горські — батьки Алли Горської

Алла Горська зі своїм чоловіком Віктором Зарецьким

Алла Горська зі своїм сином Лесем Зарецьким

Дитячі роки

Алла Горська. Ялта, 1930 р.

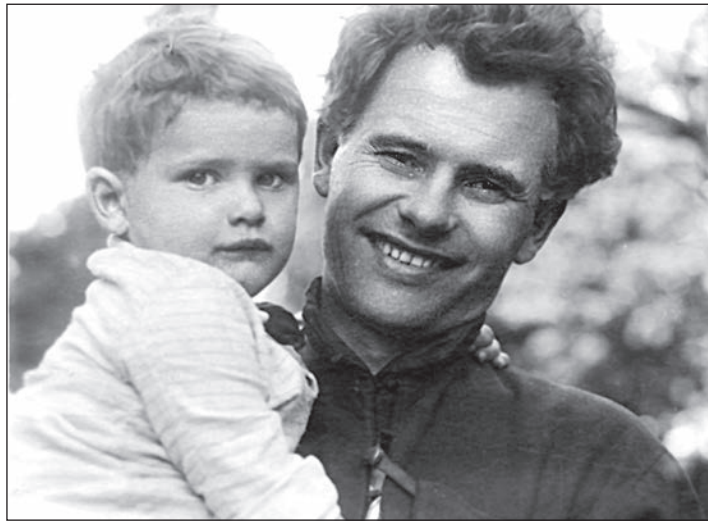

Алла з батьком

Дитячі роки

Алла зі старшим братом Арсеном

Алла Горська (у центрі) біля будинку, де мешкала родина Горських. Ленінград, вул. Велика Пушкарська, 50

Юність

Алла Горська

Алла Горська

Алла Горська

Алла Горська

Юність

Алла Горська (перша праворуч) з однокласниками, учнями Державної художньої школи ім. Т. Шевченка

Алла Горська (у верхньому ряду третя праворуч). Державна художня школа ім. Т. Шевченка

Студентські роки

Алла Горська (четверта зліва) серед студентів.
Першотравневі свята. Київ

Алла Горська (під парасолькою) серед студентів.
Жовтневі свята. Київ

Студентські роки

Алла Горська

Алла Горська

Алла Горська на Донбасі, 1955 р.

Подорожі Україною (Клуб творчої молоді — КТМ)

Алла Горська (стоїть третя зліва). Привал

Алла Горська (сидить друга зліва). Привал

Подорожі Україною (КТМ)

Зліва направо: Юрко Милко, Ольга Кириченко, Іван Драч, Алла Горська. Хода на Чернечу гору. 1963 р.

Алла Горська.
Хотин

Відродження національних традицій (КТМ)

Група колядників, до якої входила
Алла Горська. «Водіння кози»

Група колядників, до якої входила
Алла Горська. «Добрий вечір, щедрий вечір»

Відродження національних традицій

Алла Горська (перша справа)
у складі мандруючого міжвузівського
фольклорно-етнографічного хору «Жайворонок»

Алла Горська (перша справа) разом з хором «Гомін».
«Веснянки» на Володимирській гірці. 1970 р.

Малесенька шопта

У Євгена Концевича на 30-річчі. Житомир, 05.03.1965 р.

Стоять (зліва направо):

Зосим Гальчинський, Євген Сверстюк, Михайло Гуць, Алла Горська, Ольга Концевич, Іван Світличний, Вікторія Цимбал, Леоніда Світлична, Галина Кушнір.

Сидять:

Тамара Гальчинська, В'ячеслав Чорновіл, Ірина Жиленко, мати Концевича Марія Іванівна, Євген Концевич, Надія Світлична.

Малесенька шопта

Алла Горська, Григорій Синиця, Василь Стус, Віктор Зарецький. Донецьк, 1966 р.

Панас Заливаха

Лесь Танюк

Творці монументального мистецтва

Алла Горська. Донецьк, школа № 5, 1966 р.

Григорій Синиця. Донецьк, школа № 5, 1966 р.

Творці монументального мистецтва

Геннадій Марченко, Надія Світлична,
Галина Зубченко. Донецьк, 1965 р.

Василь Парахін, Алла Горська, Григорій Синиця,
Віктор Зарецький. Донецьк, біля панно «Прометеї»,
школа № 5, 1966 р.

Поховання Алли Горської

Фрагмент посмертної виставки творів Алли Горської
в київській майстерні на вул. Філатова

Поховання Алли Горської

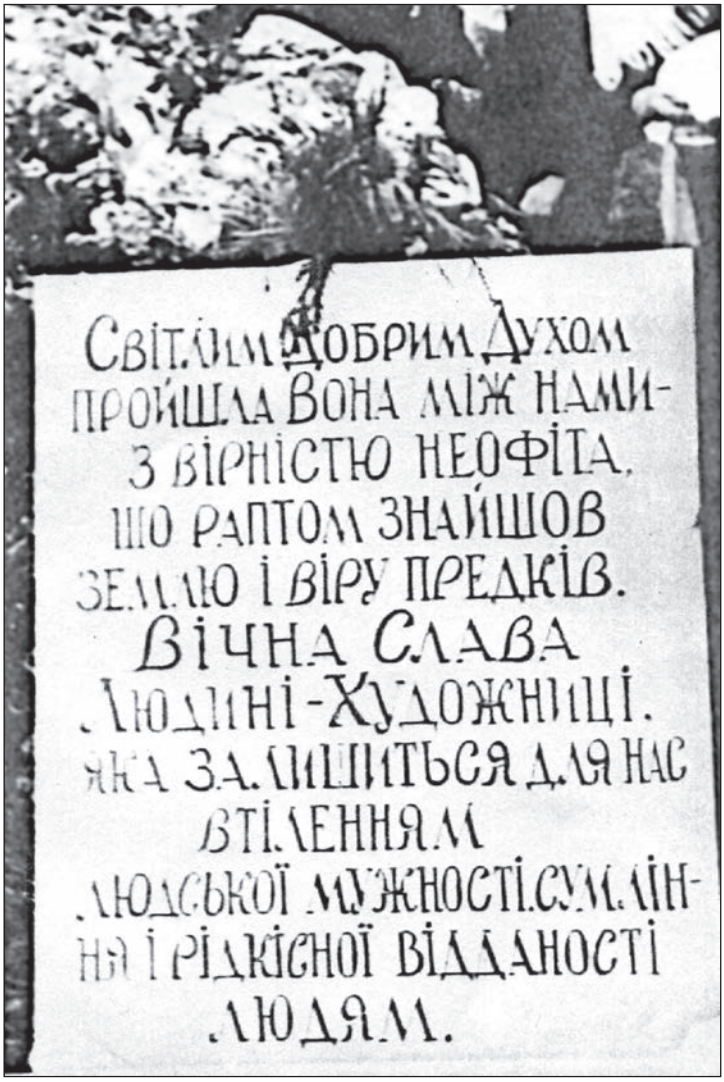

Плакат з посмертної виставки творів Алли Горської в київській майстерні на вул. Філатова

Поховання Алли Горської

Автобус з тілом Алли Горської

Хор «Гомін» (люди навколо Л. Ященка в центрі) зустрічає піснею автобус з тілом Алли Горської

Поховання Алли Горської

Похоронна процесія. За священиком — Василь Стус

З труною Алли Горської Іван Світличний,
Юрій Бадзьо — на першому плані

Поховання Алли Горської

Над могилою Алли Горської з її портретом — Василь Стус

Могила Алли Горської

РЕПРОДУКЦІЇ ТВОРІВ АЛЛИ ГОРСЬКОЇ

Портрет В. Кривинця. 1950-ті рр. До листа від В. Кривинця (28.03.1956)

Три богатирі. До листа А. Горської батькам (01.02.1957)

«Пісня про Донбас». До листа А. Горської батькам
01.02.1957. 100×300, полотно, олія.
Донецький обласний художній музей

«Село». Папір, гуаш. До листів А. Горської батькам:
16.06.1961; 14.07.1961; 19.07.1961 р.

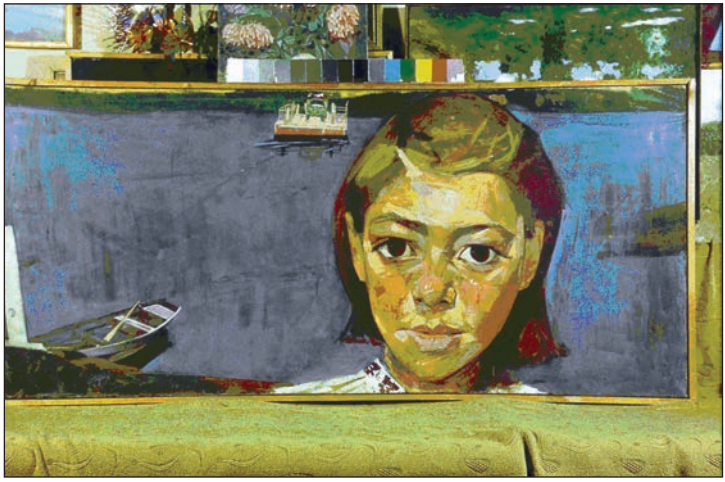

«Паром. Прип'ять, Оксана».
До листів А. Горської Олександру Горського:
23.07.1961; 18.08.1961; 24.08.1961; 05.09.1961 р.

Мозаїчне панно «Прометеї». Донецьк, школа № 5, 1966 р.
Смальта, керамічна плитка. 100 м^2. До листування
А. Горської з В. Захарченком, 1966 р.

Мозаїчні панно «Земля», «Вода».
Донецьк, школа № 5, 1965 р.
Смальта, керамічна плитка. По 12 м^2 кожне.
Автори: *А. Горська, Г. Зубченко, Гр. Синиця.*
Виконували: *А. Горська, Н. Світлична*
До листування А. Горської з В. Захарченком, 1966 р.

Мозаїчні панно «Космос», «Вогонь».
Донецьк, школа № 5, 1965 р.
Смальта, керамічна плитка. По 12 м^2 кожне.
Автори: *А. Горська, Г. Зубченко, Гр. Синиця.*
Виконували: *Гр. Синиця* — «Космос»,
Г. Марченко — «Вогонь».
До листування А. Горської з В. Захарченком, 1966 р.

Мозаїчні панно «Життя», «Надра».
Донецьк, школа № 5, 1965 р.
Смальта, керамічна плитка. По 12 м^2 кожне.
Автори: *А. Горська, Г. Зубченко, Гр. Синиця.*
Виконували: *Г. Зубченко* — «Життя»,
О. Коровай — «Надра».
До листування А. Горської з В. Захарченком, 1966 р.

Мозаїчні панно «Сонце», «Повітря».
Донецьк, школа № 5, 1965 р.
Смальта, керамічна плитка. По 12 м^2 кожне.
Автори: *А. Горська, Г. Зубченко, Гр. Синиця.*
Виконували: *Гр. Синиця* — «Сонце», *І. Кулик* — «Повітря».
До листування А. Горської з В. Захарченком, 1966 р.

Мозаїчне панно «Жінка-Птах». Донецьк, 1966 р.
Смальта, кольорове скло, керамічна плитка, 28 м^2

А. Горська, В. Зарецький, Г. Зубченко, Г. Пришедько, Б. Плаксій. Панно «Дерево життя», 35 м^2; панно «Боривітер»,18 м^2. Маріуполь, ресторан «Україна», 1967 р. Смальта, шлакоситал, керамічна плитка, нержавіюча сталь, скло. До листів Н. Світличної П. Заливасі. 1967, 1969 рр.

Мозаїчне панно «Вугільна квітка» в фойє адміністративного будинку тресту «Краснодонвугілля», 1968 р.

А. Горська, В. Зарецький, В. Смирнов,
за участі Б. Плаксія та А. Лимарева.
Фрагмент мозаїчного панно «Прапор перемоги».
«Естафета». Краснодон, 1968 р.
До листа А. Горської Панасу Заливасі, 1969 р.

А. Горська, В. Зарецький, Б. Плаксій. Флоромозаїка «Земля». 1967—1968 рр. Кора, лико, солома, коріння

А. Горська, В. Зарецький, Б. Плаксій. Ресторан «Вітряк». Київ,1967 р. До листів А. Горської Вірі Вовк

А. Горська, В. Зарецький, Б. Плаксій. Камін.
Ресторан «Вітряк». Київ, 1967 р.

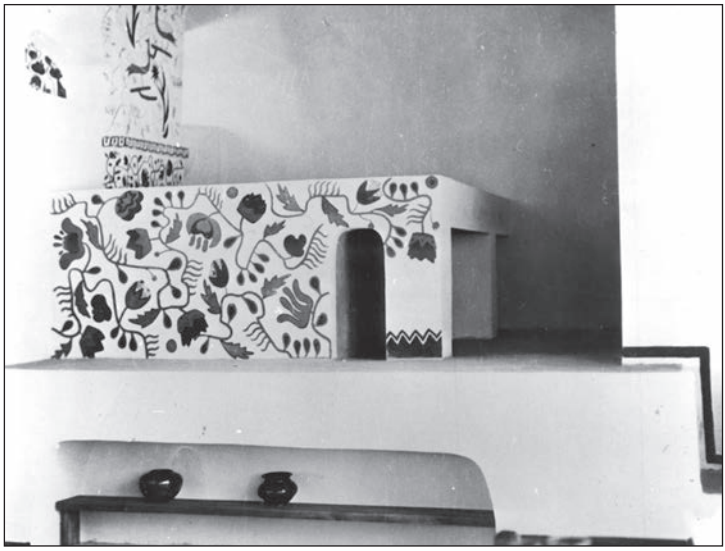

А. Горська, В. Зарецький, Б. Плаксій.
Розписи в ресторані «Полтава». Київ, 1967 р.

Згори вниз: *А. Горська* «Україна» (ескіз),
середина 1960-х рр.; *Г. Зубченко* «Україна» (ескіз);
Г. Зубченко, Г. Пришедько мозаїка «Квітуча Україна», 100 м^2.
Маріуполь, гастроном «Київ», 1969 р.

АЛЛА! АЛЛА! АЛИЛУЯ!

Алла Горська — у віршованій пам’яті народу

Людмила Огнєва[1]

СЛОВО ПРО ХУДОЖНИЦЮ АЛЛУ ГОРСЬКУ

В ніч із 24 на 25 лютого 1956 року на закритому засіданні XX з'їзду КПРС перший секретар ЦК КПРС Микита Хрущов виголосив таємну доповідь, присвячену розвінчанню культу особи Сталіна. Зміст доповіді викликав шокову реакцію в залі. Деякі делегати непритомніли. Інші вірили і не вірили одночасно. Перед ними постав новий образ Сталіна — малокомпетентного, надзвичайно жорстокого тирана, який послідовно створював свій культ, безжалісно знищуючи опонентів і вчорашніх соратників.

Але жодній критиці не було піддано систему, яка породила злочини набагато страшніші й багато чисельніші, ніж злочини фашистського режиму Німеччини. Проте цей момент можна вважати точкою відліку звільнення радянського суспільства від найреакційніших рис, які гальмували його розвиток, і початком часткової лібералізації деяких сфер життя суспільства. Згодом ці часи дістали назву «відлиги». Саме «відлига» і породила суспільне явище — шістдесятництво.

Україна була найважливішою колонією великої імперії і тому зазнала найжахливіших втрат за всю історію свого існування. Геноцид української нації відбувся трьома штучно створеними голодоморами: 1921—1922, 1932—1933, 1946—1947 рр.

---

[1] Огнєва Людмила — радіофізик, громадська діячка. Член національної спілки журналістів України та національної спілки майстрів народної творчості України. Лауреат конкурсу «Жінка Донбасу — 2007».

1920—1924, 1929—1931; 1933; 1937—1938, 1946—1951; 1965, 1972—1973, 1979—1980 рр. — дати «пікових» моментів репресивної політики СРСР щодо української інтелігенції. А ще постійна боротьба з «націоналізмом» в Україні, яка не вщухала протягом усього періоду існування радянської влади.

Це призвело до виснаження інтелектуально-культурного генофонду України. Йдеться не тільки про фізичні втрати. Був розірваний зв'язок між поколіннями інтелігенції, тобто припинився процес розвитку вгору. Нове покоління починало майже з нуля, що не могло не позначитися на його культурному рівні, а розрив у розвиткові довелося надолужувати вже шістдесятникам — інтелігенції, яка «народилася» під час хрущовської «відлиги». Алла Горська була однією з найпомітніших постатей серед шістдесятників.

> Навколо Алли Горської, яка була найяскравішою постаттю, найрішучішою і найенергійнішою, гуртувалися всі ті, хто не був байдужий, хто шукав витоків та сучасних напрямків, аби виявити своє українське лице серед культур народів світу...[1]

Негативним наслідком репресій була поява так званого «генетичного страху» в цілого покоління. На тлі цього страху мужність, відвага і безкомпромісність А. Горської просто вражали.

> Мало хто відважувався тоді виступати проти монстрів старої ідеології. Алла Горська належала до тих, яких мало[2].

Все почалося з Клубу творчої молоді «Сучасник», який виник на початку 60-х років. Із Москви надійшла

---

[1] *Заливаха О.* Узнесіння // Алла Горська. Червона тінь калини. — К., 1996.

[2] *Танюк Л.* Вбитий талант // Алла Горська. Червона тінь калини. — К., 1996.

вказівка «очолити» ініціативу під егідою міського комітету комсомолу. В Жовтневому палаці, в кімнаті № 13, організувалися секції: кіно, театральна, письменницька, художня, музична. Попервах клуб існував і діяв без особливих перешкод, можливо, тому, що не порушував національні проблеми.

Десь через рік-два клуб прокинувся до національного життя. І спричинила це Алла Горська. Режисер, а нині депутат Верховної Ради Лесь Танюк згадує:

> Якось одного чудового дня сиділи ми у великій залі інституту, осіб п'ятдесят—шістдесят, аж раптом відчиняються двері й заходить великий гурт екстравагантних молодих людей: художники! Привела їх Алла Горська. Висока, коси хвилями, білий светр, сині брюки спортивного крою. Дуже голосна, життєрадісна — вмить все переінакшила, і за кілька хвилин ми вже говорили про необхідність розвивати мистецтво української театральної афіші, про повернення до джерел і традицій, про необхідність рівнятися на самих себе, на Бойчука і Курбаса, бути гідними наших поетів (всі ті, хто розстріляний), які вже тоді звучали.
>
> Власне, з цього приходу і почався справжній Клуб творчої молоді. Художники-нонконформісти принесли із собою дух активного бунту, заперечення старих догматів і форм. А було їх у малярській секції, яку очолила Алла, досить багато, понад двісті чоловік! У клубі вирували пристрасті, — вечори, дискусії, поїздки Україною з метою вивчення і збереження пам'яток архітектури, театральні вистави, розробки десятків проектів...
>
> Потім почалася навала «кіношників», протоптали стежки до Клубу молоді поети, прозаїки, журналісти, історики, автори київських театрів, комсомольські та партійні працівники. І саме завдяки численній перевазі загону художників набула практичного сенсу основна ідея Клубу творчої молоді — об'єднати молоді творчі сили Києва, вирвати з-під влади. З березня — квітня 1960 р. Клуб заявив себе по всіх усюдах... Алла була душею Клубу, його мотором та організатором.

Хто ж така Алла Горська!?

Походила вона з родини досить високої. Олександр Горський, батько Алли, стояв біля самих джерел радянського кінематографу. Він був директором Української республіканської художньої студії, працював директором Одеської кіностудії. Заснував Ялтинську кіностудію і став її директором.

Алла народилась 18 вересня 1929 року в Ялті. У 1931—1943 роки жила в Ленінграді, де батько обіймав посаду директора кіностудії «Ленфільм». Після остаточного прориву блокади 1943 року Горські евакуювалися до Алма-Ати і того ж року переїхали до Києва. У 1948 році Алла закінчила Київську республіканську художню школу з золотою медаллю. Відразу ж вступила до Київського художнього інституту на факультет живопису. Улітку 1952 року вийшла заміж за блискучого художника Віктора Зарецького. 1954 року у них народився син Олексій.

Аллу та Віктора в'язала велика любов і об'єднувало майже побожне ставлення до мистецтва. Лесь Танюк згадує:

> Жила Алла Горська, як усі ми тоді, гарячково: відчувалося, що відлига — ненадовго, і треба встигнути, встигнути, встигнути... Її квартиру на Рєпіна ми вважали філією Клубу творчої молоді, і щодня, щовечора там коїлося таке, що бідолашним Зарецьким годі було й позаздрити. А проте і малий Лесик, і сам господар Віктор Іванович, наш пречудовий Вітько, блискуче вписувались у цю квартиру-комуну, де гість часто був господарем, а господар — гостем і де всім належало все...
>
> Відомий австрійський містик і філософ Рудольф Штайнер захопив на початку століття молодого Курбаса переконаністю в тому, що новий виток цивілізації і культури почнеться у Києві, — саме там, де протягом довгих століть пролито стільки народної крові. Ця історична кров і дасть поштовх народженню нової мистецької Мекки; Курбас залишає Відень та Львів і переїздить до Києва, аби творити там нову цивілізацію.

З яким захопленням Алла Горська сприйняла цю ідею, їй вірилось, що передбачення Штайнера здійсниться ще за нашого життя — і тоді не є випадковим, що усіх тут — Дзюбу з Донбасу, Драча з Тетіївщини, Стуса з Вінниччини, Танюка і Сверстюка з Волині, Заливаху, Світличного, Семикіну, Севрук і десятки, сотні з Закарпаття, Львівщини, Херсонщини, Одеси, Таврії звело в Києві Провидіння з однією метою: аби всі вони спричинилися до відбудови України, до її відродження — через культуру, через мистецтво, через етику.

Алла спочатку не дуже володіла українською мовою, не досить добре знала українське мистецтво. Надолужуючи прогалини в освіті, запоєм читала. Сперечалася насмерть. Коли далеко за свої 30 років побачила, що в неї не благополучно з мовою, — під диктовку Надії Світличної почала писати всілякі вправи. Студіювала українські словники, щось постійно виписувала, вивчала вірші — в ній прокинулось родове, генетичне, природне.

Якось я поцікавився: «А чому стався такий перехід?». Алла відповіла: «Надходить мить, коли тобі раптом стає соромно. Вже десь із півроку як відчула: живемо безсоромним життям...». Із пут цієї безсоромності вона й виривалася. І ще додав би: багато тодішньої київської молоді, ті, кому нині сорок — сорок п'ять, пройшли добру школу Алли Горської.

У Клубі було започатковано «Другий український театр», режисером якого вважався Лесь Танюк, сценографом і художником костюмів — Алла Горська. За три роки спільної роботи разом Лесь Танюк і Алла Горська підготували три вистави: «Отак загинув Гуска» репресованого драматурга Миколи Куліша, «Ніж у сонці» поета Івана Драча та «Правда і Кривда» Михайла Стельмаха. Всі ці вистави були заборонені владою. Коли заборонили «Отак загинув Гуска», Алла висловилась: «Вперше присутня на своєму власному похороні». Лесь Танюк згадує:

Для Алли не існувало у театрі дрібниць. Вона була справжній майстер сцени. «Слухайте! — Захоплювалась вона на

генеральних пробах. — Таж тут можна малювати світлом, розумієте? Малювати темрявою, дощем, хмарами! Це ж геніально — плинний об'єм! Куди к бісу скульптурі! А кольори? Таких у житті не вигадаєш!» І я справді переконаний, що в особі Алли Горської Україна втратила майбутнього видатного сценографа.

Закриття вистав було великим ударом для Алли. До театру вона більше не повернулася.

Причиною заборони вистав, створених Танюком та Горською, були не самі вистави: починалася доба «закрутки гайок».

Закрили й Клуб творчої молоді з притаманним владі вандалізмом: розбили погруддя Миколи Куліша, повикрадали історичної ваги рукописи, документи.

До закриття клубу спричинились і подані до Міської ради листи комісії, створеної при Клубі, де потай збирали матеріали про репресії тридцятих років. До комісії входили Алла Горська, Василь Симоненко і Лесь Танюк. Свідки вивели їх на Биківню. Комісія почала перевіряти чутки про жахливі сталінські поховання. Розповідає Лесь Танюк:

Року 62-го чи 63-го ми дісталися туди, до Биківні, втрьох — Горська, Симоненко і я. Місце як місце, горби, трава, земля вгинається під ногами, пасуться кози, а на рівному місці посеред лісу хлопчаки грають у футбол. Василь: «А ти подивись, чим вони грають». Пацани гралися маленьким дитячим черепом, простріленим двічі... Алла відійшла, розплакалась, довго не могла говорити. Місцевий дідусь під чаркою оповідав нам про те, що творилося після літа 1936 року «за зеленим парканом», яким було огороджене це страшне місце. Василь, ніби не слухав його. Дід пішов, і Василь прочитав мені такі рядки:

Ми топчемо і ворогів, і друзів,
О бідні йорики, всі на один копил.
На цвинтарі розстріляних ілюзій
Уже немає місця для могил...

Ми тоді не мовчали. Так з'явився на світ «Меморандум-2», який ми подали до Міської ради. Там його справно й поховали. Відповіді, звичайно, ніякої не отримали. Але відтоді почалась нова, найболючіша хвиля переслідувань. Василя Симоненка дуже побили, коли він приїхав додому, в Черкаси, — і раз, і вдруге, і втретє, — у міліції. Після того він захворів і помер. За Аллою дуже слідкували, погрожували. Час був непевний, такий непевний, що, бува, стоїш на пероні метро і остерігаєшся — як би «випадково» не зіштовхнули під колеса.

У 1964 році Алла разом з Опанасом Заливахою та Людмилою Семикіною створили в Київському університеті вітраж. Це був не тільки мистецький твір, а більше — згусток революційної ідеології. Каркас, на якому мусило кріпитися скло, митці передбачили підкреслено грубим, як ґрати. Постать Т. Шевченка, котрий за тими ґратами пригортав Матір-Україну, доповнював текст:

Возвеличу малих отих рабів німих,
а на сторожі коло них поставлю слово.

Саме ці слова найбільше і допекли начальству. Вітраж розбили, мало хто встиг його й побачити. Надто багато вогню, гніву було у вітражі... Горську та Семикіну виключили зі Спілки художників.

Хрущовська свобода швидко скінчилася! Уже 1965 року почалися перші арешти. Забрано друзів Алли — Івана Світличного та Опанаса Заливаху... Відтоді вона пішла на беззастережний змаг з КДБ. Стінка на стінку! Сила на силу! Але ж ті сили були нерівні. Та Аллу ніщо не може зупинити, коли справа стосується честі, гідності і взагалі людської порядності. Галина Севрук згадує:

...Вона сміливо казала правду приспаним, але пробудити їх не змогла, хоча при цьому гранувала свій дух і світила людям своєю мужністю. Коли ревнителі залізних порядків

бачили Аллу, в них починався параліч: ця істота з космосу. Вона не вмістилася б в жодну в'язницю, вона потрощила б там усе, порозбивала б ґрати, нікому спокою не було б. Вона розділила б долю своїх друзів — в'язнів духу, — тричі вибачилася б перед мистецтвом, але пішла б за хлопцями. Серед перших і загинула б!

Великою віхою в Аллиному житті став 1965 рік. Відтоді вона в мистецтві звернулася до монументалізму, бо відчула, що в ньому можна найкраще і найсильніше відтворити національну епопею: поринула в соціологію мистецтва, в книжку Гавзенштайна. Студіювала Михайла Бойчука[1], завжди мала під рукою альбом з мексиканцями Ріверою[2], Ороско[3], Сікейросом[4]. Повторювала, що монументалізм — це мистецтво державне. На жаль, держава була не така, як їй хотілося. Алла не терпіла декоративних, безпроблемних мозаїк...

Відпрацьовувати принципи нової школи монументального мистецтва вони почали у Донбасі.

Віктор Зарецький згадував:

Ми працювали, захоплені ідеєю, не думаючи про гроші, відпрацьовували величезну кількість варіантів. Ішли

---

[1] Михайло Бойчук (1882—1937) — майстер світового рівня, основоположник нового стилю монументального мистецтва, базованого на українських традиціях і європейських взірцях.

[2] Дієго Рівера (*icn.* Diego Rivera, 1886—1957, Мехіко; повне ім'я Diego María de la Concepción Juan Nepomuceno Estanislao de la Rivera y Barrientos Acosta y Rodríguez) — мексиканський художник XX ст.

[3] Хосе Клементе Ороско (*icn.* Jose Clemente Orozco, 1883—1949) — мексиканський маляр і графік, один із головних новаторів у монументальному живопису XX ст. Творчість Ороско пов'язана із традиціями доколумбового й народного мистецтва.

[4] Хосе Давід (Альфаро Сікейрос, 1896—1974) — мексиканський живописець і графік, один із засновників мексиканської школи монументального живопису.

найскладнішим шляхом. Шукали оригінального, а не звичайного рішення.

Алла Горська писала:

> ... я працюю, щоб було мистецтво сучасне, українське, яке представляє свій народ. Народ незламний. Мистецтво, яке репрезентує націю, в свій час ніхто не зможе звалити.

Митці прагнули увібгати в свої мозаїки увесь біль могутньої, пов'язаної по руках і ногах нації. Їхнє мистецтво виходило альтернативним державному.

Разом із Віктором Зарецьким, Григорієм Синицею, Галею Зубченко, Геннадієм Марченком, Олександром Короваєм, Іваном Куликом, Василем Парахіним Алла виконала мозаїки в архітектурному ансамблі експериментальної Донецької ЗОШ № 5.

Там же, у Донецьку, 1967 року разом із Зарецьким і Синицею Алла виконала мозаїку «Дорогоцінність» (робочі назви: «Коштовність», «Жінка-Птах») в інтер'єрі ювелірної крамниці «Рубін».

Надзвичайно високу оцінку їхньому творчому доробку дав Василь Касіян:

> Одним з найяскравіших досягнень у нашому монументальному мистецтві є мозаїка, яку виконала бригада митців у Донецьку (керівник — Г. Синиця). Я бачив ці мозаїки, високохудожні і реалістичні твори. Авторський колектив, створюючи нове, виходить з джерел українського народного мистецтва. Тому мозаїки їхні глибоко національні і сучасні, справді український монументальний живопис[1].

У маріупольському ресторані «Україна» (тепер «Аристократ») Алла Горська, Віктор Зарецький, Борис Плаксій за участю Василя Парахіна, Надії Світличної та Галини

---

[1] Синиця Григорій Іванович // Шевченківські лауреати 1962—2001.

Зубченко із Григорієм Пришедьком виконали два мозаїчних панно — «Дерево металурга» («Дерево життя»)[1] і «Боривітер» (робочі назви: «Птах Еллади», «Птах Мрія»). Григорій Пришедько і Галина Зубченко у тому ж самому будинку в інтер'єрі гастроному «Київ» (тепер «Віват») за спільним з А. Горською та В. Зарецьким ескізом виконали мозаїчне панно «Квітуча Україна».

Мистецтвознавець Григорій Мєстєчкін вважав, що

> ...творчий доробок Алли Горської, Григорія Синиці, Віктора Зарецького та Галини Зубченко за значимістю можна прирівняти до сучасних фрагментів фресок та мозаїк Михайлівського та Успенського соборів[2].

Пізніше Алла працювала в Краснодоні. Це була її остання велика робота — в музеї «Молодої Гвардії». Вони виграли конкурс ЦК ВЛКСМ, але дозволу на роботу ще не мали. І не отримали б. Завдяки наполегливості Алли, не маючи державного фінансування, живучи в борг, купуючи в борг матеріали, Алла Горська, Віктор Зарецький, Борис Плаксій і архітектор комплексу Володимир Смирнов, не чекаючи дозволу, почали працювати. А коли вже було виконано майже 100 м^2 вишуканої мозаїки, Спілка художників оголосила конкурс на оформлення цього ж об'єкту. Ніхто на пропозицію Спілки не відгукнувся. Тоді комісія склала акт на знищення мозаїки. У своєму щоденнику Алла записує:

> Сильне радянське мистецтво так же не потрібне комусь на Україні, як комусь не потрібен на Україні кращий в Радянському Союзі футбол.

З 1965 по 1968 рік в Україні йшли таємні і відкриті арешти, суди. Українська інтелігенція не раз писала до

---

[1] Мозаїка «Дерево життя» у 1980 р. була замурована. Розконсервована — 2008 р.

[2] *Глібчук У.* Захищаємо «Жінку-птаха» // Слово Просвіти. — 2002. — № 47. — 22—28 листопада.

Верховного Суду УРСР на захист Опанаса Заливахи, братів Горинів, Вячеслава Чорновола та інших. Із Спілки художників серед підписувачів були О. Данченко, Ю. Якутович, С. Кириченко, В. Кушнір, А. Горська, Л. Семикіна, Г. Зубченко, Г. Севрук, В. Зарецький, А. Німенко. Серед поетів — Іван Драч, Ліна Костенко, критики І. Дзюба, І. Світличний, Н. Світлична.

У квітні 1968 року за підписом 139 осіб — від академіків до робітників — було надіслано лист-звернення до Л. Брежнєва, О. Косиґіна і М. Підгорного, в якому висловлювалося занепокоєння арештами інтелігенції.

Лист мав цілком прорадянський характер, його автори та їхні однодумці висловлювали занепокоєння відходом від рішень XX з'їзду партії, «порушенням норм соціалістичної демократії». Проте реакція «верхів» була несподівано жорстокою. Різним формам переслідувань було піддано «підписаних». Більшість учасників цієї групи покаялася й отримала догану.

«Органами» поширювалися чутки, що начебто існують терористичні бандерівські організації, які «спрямовуються» західними спецслужбами. Одним із провідників цієї організації називалась Алла Горська.

Від Алли вимагали зняти підпис у листі до Брежнєва. Вона не погодилась. Наслідок — під загрозу знищення потрапляє мозаїка у Краснодоні. Щоб її врятувати, А. Горська відмовилася від авторства. Про це вона пише 5 грудня 1969 року в Мордовію до Заливахи:

> Опанасе, мене позбавлено авторства, бо «даси каяття, дамо авторство». Працювати можу, а ось імені свого носити не можу. Переходжу на нелегальну роботу. Хай живе підпілля у монументальному мистецтві. Ми — ляльки в боротьбі певних груп. Хочуть — піднімуть, хочуть — відкрутять голову, хочуть — помилують. Все залежить від того, якій групі що буде вигідно для власного ствердження, а наше життя — це є дрібниця, не варта уваги. Втомлюєшся, проте: аби душа не сивіла.

Серед художників тільки незламна трійця жінок — А. Горська, Л. Семикіна і Г. Севрук — не покаялись і їх було виключено зі Спілки. А це означало, що людина втрачала право користуватися майстернею, її позбавляли замовлень на роботи. Фактично перекривали канали заробітків.

З листів Алли до Заливахи:

Виключили нас зі Спілки. Людмилу, Галю, мене. Від нас вимагали каяття, а ми ніяк не могли зрозуміти, чому маємо бути блядями.

***

Заливашенько, зіронька моя!

Одна серед багатьох зірок на небі, до яких простягнуті руки матері, Чумацький Шлях. Ви ідете, я іду цим шляхом, шляхом людей, для яких життя ніколи не було способом заробляти гроші. Вас почали стріляти в 65-му, нас — 15 червня 1968 р.

***

Опанасе! Ластівко білокрила! Не працювати нам разом на стінці. Проте краще бути похованим на цвинтарі людиною вбитою, ніж поза цвинтарем самогубцем-зрадником.

Вона справді могла працювати в негоду. Могла, коли в серці «шторм і сльози». Не вміла б ходити на службу, щоб мати нормований день і відпустку. Працювала, скільки жила.

З листів до Заливахи:

Ось так живемо. Підтягнули животи, бо Бородай перекрив фінансування, проте працюємо, як вовки. Нам не звикати до 30 коп. на обід.

***

Працюю по 14 годин.

***

Ярослав Гашек, поручник Лукаш казав: «Залишимося чехами, але ніхто не повинен про це знати. Я — теж чех».

Як схоже на Україну й український народ: досить підмінити слово «чех» на «українець». Він вважав чеський народ своєрідною таємною організацією, що від неї краще триматися подалі.

За Аллою Горською стежили, часто демонстративно. Від випадкових перехожих чи попутників у транспорті можна було почути: «Вы доиграетесь, еще не такое будет»... Але вона продовжувала підтримувати стосунки з родинами ув'язнених, допомагати їм морально та матеріально. Допомагала й тим, хто виходив з табору по закінченні строку покарання.

«Ризик — це влада над своєю власною долею», — любила повторювати Алла. Ризикувати — це було в її характері. Вона боляче усвідомлювала: людям бракує відваги[1].

***

Місця собі не знаходила: «Чому ми такі негідники і раби?! Чому по сей день хворіємо хутором, не можемо вийти на ту орбіту, яка би Україну високо прокрутила?!»[2].

Аллу вбили 28 листопада 1970 року.
Юрій Андрухович писав:

Зараз, напевно, вже не йдеться про історію одного політичного вбивства майже тридцятилітньої давності. Режим, який багатьом нині вважається «застільним» і ледь не оксамитовим, насправді запекло вимагав жертв, безпомилково вирізняючи серед однотонного юрмиська «непростих радянських людей» якісь чужорідні об'єкти. Їх було страшенно мало, їх мусило бути саме стільки, їх була, за висловом Василя Стуса, всього тільки «горстка», тож завдання

[1] *Семикіна Л.* «Через тернії — до істини» // Образотворче мистецтво. — 1990. — № 5.

[2] *Семикіна Л.* «І смерть була, як смолоскип» // Україна. — 1990. — № 7.

режиму нібито й полегшувалось. Але то лише на перший погляд. Бо в тисячу разів легше давати собі раду з мільйонами зомбованих «трудящих», аніж із кількома особистостями. Залишалась альтернатива: або ці особистості купувати, або їх знищувати.

Історія знищення художниці Алли Горської — одна з наймоторошніших серед них[1].

Вячеслав Чорновіл:

Алла Горська була надзвичайна людина. Це був один із світочів нашого відродження шістдесятих років. Це була наша совість. Я знаю моменти, коли люди, яких вона безмірно шанувала, але зробили якийсь трошки хибний крок, і Алла Горська, глибоко люблячи цю людину, так нещадно оцінила цей вчинок, що від того кроку був зроблений крок назад. Це була справді наша совість. Ви знаєте, що вона була вбита в листопаді 1970-го року при невияснених обставинах. А там все більше стає ясно, що її було вбито саме за те, що вона була нашою совістю[2].

Жахлива звістка про смерть Алли Горської всіх приголомшила. Аліса Забой з болем згадує:

Це був шок. Важко описати стан душі і тіла. З Аллою пішла найістотніша частка кожного з нас...

Аліса разом з Володимиром Прядком всю ніч перед похороном друкували фотографії Алли і роздавали усім на спомин.

Калину кидали і кидали на труну, і вона, наче кров, проступала крізь грудки підмерзлої землі.

---

[1] *Андрухович Ю.* Горстки опору // День.

[2] Зі стенограми виступу В. Чорновола 3 листопада 1991 р. у театрі ім. Заньковецької (Львів) на річницю початку випуску «Українського вісника».

Василь Стус, стоячи над могилою Алли з її портретом у руках, промовив:

Сьогодні — ти. А завтра — я,
і пустить нас Господь до пекла,
де нам на вічний біль — утекла,
в смерть перелякана земля.
І тільки горстка нас. Щопта
для молитов і сподівання,
усім нам смерть судилася зарання,
бо пізня суджена мета.

Над могилою тимчасово поставили різьблену з дерева дошку з калиновим орнаментом і написом: «АЛА ОЛЕКСАНДРІВНА ГОРСЬКА 1929—1970».

Дошку зробила Аліса Забой. У помилковому «АЛА» «контролери» з органів узріли тризуб.

Через рік спорудили пам'ятник — три пілони з чорних просмалених дощок — близько трьох метрів заввишки; між ними — чаша. На відзначення річниці з дня смерті Алли Горської в чаші запалили вогонь, а пізніше клали в неї калину та квіти.

Вже на похороні Алли Горської заговорили про неї як людину, що вища за смерть і за те життя, яке вона так мало цінувала. Чи було її життя жертовним?

Так, Алла жертвувала своїм мистецтвом заради любові до України, заради друзів-однодумців. Кажуть, коли китайці будували свою велику стіну, вона не трималася, поки не стали робити людських жертвоприношень. Алла Горська належала до титанічної породи людей... Вона була просто велика, і от саме вона лягла до підмурівку нашої держави, там її кров...

Бортняк Анатолій[1]

АЛЛІ ГОРСЬКІЙ

Де ви там, Алло, алло?!
З нашої дикої ери
Чи не забрав НЛО
вас у заобрійні сфери?
Явно кривавиться слід
у потойбіччя безкрає —
в цивілізований світ,
де самоїдства немає.
Де для найкращих умів,
для черепної скарбівні
не виробляють ломів
на офіційному рівні.
Де не потрошать картин,
що не вкладаються в рамку.
Там, де і мати, і син —
у золотому серпанку.
Певне, їх, вищих від нас,
так, як від моху дерева,
дар неземний ваш потряс —
ваша душа кришталева.

Та, що крилата, мов птах,
ніби потічок у горах.
Що у крамольних думках,
у заборонених творах.
Саме шумів падолист,

[1] Бортняк Анатолій (1938) — український поет. Автор багатьох збірок ліричних, гумористичних та сатиричних творів. Лауреат премії ім. В. Сосюри. Мешкає у Вінниці.

знахарськи гоїв утому...
Мали, художнице, хист, —
тільки ж у світі хисткому.
Посеред синь-синяви,
де інтелект — не обуза,
мабуть, зустрінули ви
і Симоненка, і Стуса.
Може, зійшлись — і звідтам
у високоснім горінні
вдасться зарадити вам
бідній своїй Україні...

Вовк Віра[1]

СТРАШНИЙ СУД

5. СВІТАНОК

Ясні душі: Алла! Алла!
Алилуя!
Поет: Хто та жінка в червоному одязі,
Що спливає по ній хвилями світла?
Ангел: То вістунка світанку.
Ясні душі: Ми зустрічали
кості без гробу
дерево в полум'ї
церкву безоку
ручаї лементів
дзвін без'язикий
річку усопших
стогін стокрилий
стежку зав'язану
чорне свічадо
скошену пісню
криваве рало
в сльозах ікони
в печалі квіття
страсті Господні
на роздоріжжях.

[1] Віра Вовк (Селянська) (1926) — українська письменниця, літературознавець, перекладач. Доктор філософії, професор порівняльного літературознавства й германістики. Під час війни виїхала спершу до Німеччини, потім до Бразилії. Лауреат премій ім. Івана Франка та ім. В. Стуса, Національної премії ім. Т. Шевченка (2008). Мешкає в Ріо-де-Жанейро.

Жінка в червоному:
На вас чекають
воскресні німби
сузірна брама
собор предвічний
райдужна радість
безкрає свято
обличчя сонця
любов цілюща —
Господне око.

Поет: Скажи, супутнику, які дароносиці
в руках тих жінок у білому?

Ангел: То душі церков і дзвінниць,
Що воскресають у вічності.

Поет: А ця пісня, що так прядеться
шовковою ниттю?

Ангел: То твоя пісня.
Її колись обірвали.
Тут оживає все, що з краси.

Поет: Предвічний Духу!
Я йшов за Твоїм голосом,
що вогненним стовпом
провадив мене крізь ніч.
Його єдиного я чув
в моїм подвійнім вигнанні
душі і плоті.

Ангел: Хай буде славенний навіки
Кінець і Початок!

Ясні душі: Алла! Алла!
Алилуя!

Гордасевич Галина[1]

СПОКОНВІЧНИЙ ВОГОНЬ

Пам'яті Алли Горської

Ходила по землі — твердо.
Дивилася на світ — ясно.
І раптом це серце — вмерло.
І раптом це світло — згасло.
Тиснула руку — тепло.
Носила голову — гордо.
І раптом — душа затерпла —
Обірвано акорди...
Дарувала їй доля вроду,
Дарувала вогненну вдачу,
І любов до свого народу,
І хист мистецький в придачу.
Та на світі є чорні сили.
Та на світі є підлі люди.
І казились вони, і бісились,
І аж пінилися від люті.
Не ставали до чесного бою
Сатани нікчемнії смерди.
І забрала вона з собою
Таємницю своєї смерті.

[1] Гордасевич Галина (1935—2001) — письменниця, поетеса. Автор 8 поетичних збірок, 9 книжок повістей та оповідань, а також значної кількості публікацій у періодичних виданнях як в Україні, так і за її межами. Лауреат літературного конкурсу «Шестидесятники» (1996), премій ім. О. Білецького та ім. Валерія Марченка (1997).

Пролетіло одним моментом
Все, що їй у житті далося:
Як палила пальці цементом
І пергідролем волосся.
І на шкоду своєму здоров'ю
Найбільше палила серце
Ненавистю і любов'ю.
А нам пам'ятати все це.
Бо казали люди хоробрі,
Що як мла опівнічна звисає,
Ясне полум'я на її гробі
Загорається і не згасає.

Драч Іван[1]

АЛЛІ ГОРСЬКІЙ

Твоя пронизлива і біла,
Твоя розкотиста краса.
Моя земля — тяжка і мила.
Твої — далекі, небеса...
Прости мене — від тебе сніг іде.
Прости мене — вже з неба пам'ять тане.
Прости мене — це серце молоде
Ридає з криком, дике і гортанне.
Прости мене. Я снігом упаду.
Прости мене. Я проклинаю сльози.
Не горду голову — голівку молоду
Схиляю в сніг... І цілий світ морозить...

[1] Драч І. Берло. — К.: Грамота, 2007. — С. 773. Драч Іван (1936) — український поет, перекладач, кіносценарист, драматург, державний і громадський діяч. Герой України. Лауреат Національної премії України ім. Т. Шевченка (1976). У 1983 р. І. Драчу присуджено Державну премію СРСР з літератури.

Жиленко Ірина[1]

ЗА ЗОЛОТИМИ ВІКНАМИ ЗІРОК

В земному Києві нема для мене весен.
По осені — мій кожен день і крок.
А як у вас там, в Києві небеснім,
за золотими вікнами зірок?
В земному Києві така стара я стала.
А вам Господь років не добавля.
Така ж яскрава посмішка у Алли!
Такий же чорний чуб у Василя!
В земному Києві безмірність самоти.
Куди піти, коли нема Івана?
А там, за тим віконцем золотим,
де є Іван, — там дім обітований.
Там вірші, чай і дим від сигарет.
Куди спішить? Їм вічність вікувати.
Зарецький знов малює мій портрет.
А Стусові і вічність тіснувата...
Про щось земне замислився Кушнір.
Здригнулась чашка з недопитим чаєм.
Вони нам смерті не бажають, ні.
Але їм дуже нас не вистачає...
Як там Лукаш? Все грає в доміно?
Було щось в нім розгублено-дитяче.
А ти, Валерик? Чи тобі чутно,
як мама плаче?
Хоч уві сні для неї оживи...
В земному Києві, повитому в жалобу,
тепер уже нема таких, як ви, —

[1] Жиленко Ірина (1941—2013) — українська поетеса. Лауреат Національної премії ім. Т. Шевченка (1996).

о лицарі печальної подоби!
Нема весни. Ніщо не процвіта —
крім лицарів неситої утроби.
І хоч потилиця у них крута —
я не зроблюсь ніколи мізантропом.
Бо ви були! А отже, все було:
любов і подвиг, хрест і воскресіння!
Хай вічно світить лампа над столом
в небеснім Києві, в небесній Україні.
Хай береже спочинок ваш — Господь
всю довгу-довгу, всю небесну вічність.
А я віршую... Бо казав Світличний:
«Іриночко, без віршів не приходь...»

Серпень 1996

Зацькований Марко[1]

ТРОЯНДА

Трояндо, втілення краси мойого краю,
Його дихання у буремні дні злигод,
П'янливий чар в квітучому розмаї,
Вершина щастя й мрійних насолод.
Трояндо, плід землі оплаканого степу,
Обагреного кров'ю витязів доби,
Якої меч, заржавлений у склепу,
Навали зайд розкроював лоби.
Трояндо, скошена злочинною рукою
Сполигача заброд у вихорі змагань,
Де хвилі мрій Славутича в двобою
Вдаряли в скелю стогону й ридань!
Трояндо, вир скорбот кипить, мов на негоду:
Святиню поглинає зла лихого тінь,
Тополя втратила одвічну вроду,
Що пестив вітер дужих поколінь!
Трояндо, сум чорнить казковий чар блакиті,
Од гірких сліз моря виходять з берегів,
І беркути знялися, мов несамовиті:
Не знайде ганьба виправдених слів!
Лиш в оргіях заквітчені каштани
В байдужих посмішках потворили уста,
Коли тобі спиняли серце рани,
Коли й вели на наглу смерть Христа!

м. Володимир, 23.10.1977

---

[1] Зацькований Марко (Шинкарук Трохим) (1931—1981) — політв'язень. Понад 30 років відбував покарання у радянських тюрмах та таборах. У таборі на Донеччині був спровокований на справу кримінального характеру, судили й розстріляли 1981 р.

Ігнатенко Ганна[1]

ПАМ'ЯТАЙМО

Її привезли у закритій труні.
Ночі і дні.
Незрима ще й досі по світу ходить,
Щось болюче говорить ...
А може, то совість наша притлумлена
На крутих перевалах розгублена
Тихо голосить у чорній труні
На дні ...
Її привезли у закритій труні,
На щастя народжену, яснолицю,
Із серцем орлиці,
На подвиг призначену, без суду страчену,
Привезену в чорній труні
У грудневі скорботні дні.
Їй би ще жити, сміятись, любити
І людей од сплячки будити:
«Алла носить булаву,
А Зарецький плахту», —
Так ми тоді жартували, а того не знали,
Що її привезуть у чорній труні,
Що там і свободу нашу причинять,
А народ огласять «причинним»
На довгі, німотні ночі і дні,
Ночі і дні...

[1] Ігнатенко Ганна (1924—2008) — прозаїк, поетеса. Автор кількох романів та повістей.

Калинець Ігор[1]

ТРИПТИХ ДЛЯ АЛЛИ ГОРСЬКОЇ

Вигнання

Позад зачинилися двері,
такі тендітні й хрусткі.
У дзьобах завіс завмерло
скрипуче зітхання і скім.
І варто нам із благанням
назад оглянутися ледь —
відчиниться рай без вагання
тонкою душею реле.
Та гонить нас дух гордині —
ніколи нізащо назад!
Від злості їдучого диму
паде на долоні сльоза.
Ось сходи тупі і безжальні
розкручують сірий гвинт —
паща бездонності — зяє:
не загубити б нам голови.
На дні, на п'яді провалля,
чи на піску, чи жорстві,
поміщений той, що прозвали
світом реальності, світ.
По виблеклих стінах учта —
патьоки грибкових страв.
А соломинка поруччя
тоненька — вхопитися страх.

[1] Калинець Ігор (1939) — український поет. Автор багатьох поетичних збірок. Лауреат Національної премії ім. Т. Шевченка (1992), премій ім. І. Франка та ім. В. Стуса.

Хоч Бог, що оставсь за дверима,
шкодує нам пари крил.
Та віримо: ангел незримо
обереже нас від кривд.
І на ногах-штативах,
аж звапнянілих від ржі,
йдемо, як роботи, штивно
до названої нам межі.
Та все, що за тими дверима,
далеке тепер, як міт.
І гримає, гримає, гримає
з вибраним людом ліфт.
Та, поки зійдемо донизу,
сповняючи Божий перст,
невже послизнемось на слизі
останньої східки врешт?
І з вуст по цілім коридорі
червоне гаддя поповзе,
а голос, подібний до грому,
посмертно найменння назве.

Смерть

У нашій долі, нашім льосі
не все збагнути й осягти...
Лежить наш труп у чорнім льосі
на дні німої самоти.
Ніхто не зрушить з місця ляди,
не впустить променя у склеп.
Лише стилет стремить безвладно,
вкипілий у кривавий леп.
Ніхто не змиє наше тіло,
не вгорне в вічності саван.
І б'ються головою в стіни
останні мовлені слова.
Бо не мине тому без кари,

хто, в серці стамувавши гнів,
візьме нас на печалі мари
віддать землі на перегній.
Бо не мине тому безчинно,
хто, розпачу здушивши крик,
знайде за нашими плечима
крихітні рудименти крил.

Безсмертя

Потахне світ наш, гей, потахне,
по собі не полише й крихт —
і ми відлинемо, як птахи,
хоча без крил, хоча без крил.
І наші плоті невагомі
уперше розпізнають гін.
Лиш звіється за нами гомін,
але не гнів, а світлий гімн.
І наше місто вдолі зникне,
в юдолі голубих полів.
Чи жалю невидима нитка
на мить зупинить наш політ?
Чи шлейфи радості і муки
візьмем навічно у віки,
як за собою білі смуги
ведуть надзвучні літаки
Чи груддя власної могили
нас знайде в космосі пустім,
аби позбутись не змогли ми,
ніколи наших земських стін?
Щоб на етеру оболонях,
де сяє благодаті зблиск,
ввійти до матірнього лона
і знов початися колись.

Калинець Ірина[1]

ВЧОРА НАВКОЛІШКИ СТАЛИ КВІТИ

Аллі Горській

Вчора навколішки стали квіти,
щоб приглядітись Твоєму обличчю,
що лежало в високій траві
до високого сонця обернене.
Вчора долоні поклали квіти
на заплющені очі, що чекали
ласкавого дотику коханої руки,
благословляючи їх на спочинок.
Вчора заплакали тихо квіти
і сплелись у вінок терновий
довкола Твоєї голови,
що лежить обличчям до сонця.

[1] Калинець (Стасів) Ірина (1940—2012) — відома правозахисниця, філолог, громадска діячка, письменниця. Світовою організацією жінок її визнано Героїнею світу (Ротчестер, 1998).

Комашков Володимир[1]

АЛЛІ ГОРСЬКІЙ

Тебе убито... Ще одна
Душа полинула до Бога...
Та од червоного вина
Стала чорнішою епоха.
Ти відійшла у небуття
І небо зоряне віншуєш.
І вже склизоти від гаддя
Під чобіточками не чуєш...
Тобі сутужно у імлі,
Де вічна ніч така холодна...
Принишкли пензлі на столі,
Їм не злетіти на полотна.
Нас приголомшила біда,
Нас оглушило — так бувало, —
Коли вже розпач огорта…
Але наш дух незламний, Алло.
Незламна віра у святе
Оте просте, живуче слово:
Свобода! Хай же воно знову
Крізь серце страчене зросте.

1971 р.

[1] Комашков Володимир (1935—1997) — український поет. Брав участь у виготовленні та розповсюдженні самвидаву. Був виключений з 5-го курсу Київського університету. У 1987—1988 рр. працював під четвертим блоком Чорнобильської АС. Перша збірка творів вийшла 2004 р. вже після смерті поета.

Коссовська Алла [1]

ПАМ'ЯТІ АЛЛИ ГОРСЬКОЇ

Її убили... смерть і кров,
І труп, замотаний у килим...
Її убили...
    Та за що?
    Хіба не ясно?
    За любов
    До скривджених,
    За гордий вияв
    Святого гніву!
Надто круто
    Вона бажала рвати пута
І закликала до борні
З проклятим злом.
    Сокира, а чи лом
Були знаряддям божевілля?
    Та це неважне. Темна ніч
Захоронила дику тайну,
    Згасила блиск очей брутально.
    Мовчання... осінь... ніч...

---

[1] *Коссовська А.* Пам'яті Алли Горської : [вірш] // Визвольний шлях. — 1986. — Кн. 10. — С. 1267—1268. Коссовська-Давиденко Алла (1906—1996) — українська письменниця, громадська і культурна діячка. Під час Другої світової війни емігрувала до Німеччини, згодом переїхала до США. Була членом головної управи ОЖ-ОЧСУ, Об'єднання працівників дитячої літератури.

Мазуренко Галина[1]

ПАМ'ЯТІ АЛЛИ ГОРСЬКОЇ

Де колос до колоса й тягнеться з серця пшениця,
Запізнені вісті приходять з країни, де люди живуть
недовго.
«... Над трупом дівчини плачуть перед народом,
Говорять промови і смерті собі ждуть за слово!
Про що гомонять люди, сюди не доходить.
Про забиту вроду? Про відтяту голову на залізниці?
Міліція каже: сама скочила в воду,
Як її малюнок сам зірвався з дзвіниці ...
А дівчина — геній, у неї теплі очі та сильні руки!
Ось серце гаряче й зарили у свіжій могилі».
Чи є відкриття у страшної науки як вимити мозок?
Чи в мозок всадити гвіздок із нечистої сили?
Хай душаться люди! Та люди не гинуть в далекій
країні,
Бо колос до колоса й виросте з теплого серця пшениця.

---

[1] *Мазуренко Г.* [Вірші] // Свічадо. — 3/4(1/18).06. — С. 13. Мазуренко Галина (1901—2000) — письменниця, художниця української діаспори. В роки національно-визвольних змагань 1917—1922 рр. перебувала в армії Симона Петлюри, за бойові заслуги нагороджена залізним хрестом. Автор понад 11 поетичних збірок, зокрема, «Акварелі» (1927), «Вогні» (1941), «Снігоцвіти» (1941), «Пороги» (1960), «Ключі» (1969), «Зелена ящірка» (1971), «Скит поетів» (1971), поеми «Золота корона» (1972), «Північ на вулиці» (1980) та ін.

Мельник І.

ПРОСТИ!

А. Г.
«...тяжелым и тупым»
(З висновку судмедекспертизи)

Любов народжує Любов!
Дбайливо випещена Квітка, —
Народжена з Любові, —
Іншим мусила віддати ту Любов, —
Шукала і знайшла —
Кохалася в Мистецтві, Мові, у Народі!..
Але ті кращі квіти
У занедбанім саду
Жорстокого Суспільства
На поталу Режимові пішли
одна за одною..
Ламалися і «каялись» у —
... Своїй Любові!!!
А як — «ні» — «тяжелое и тупое»
Падало на їх голови...
Сумне покоління шістдесятих,
передчасно розквітлих,
приречених на Смерть,
чи товщу снігової німоти
продовж десятиліть!!!
І знову табори, голодування
І «искусственное кормление»...
Я зараз бачу їх
Сміється Алла коло студентського намета
На площі «Незалежності»...
Згадує як в їх «червонім»
Університеті друзками скла

Розлетілось потрощене Тарасове
Безсмертне Слово і постать Генія...
Співає ... «ще не вмерла Україна»...
І плаче в Биківні.
Така вродлива й молода
Шуткує з танкістами на
Барикадах біля «Білого Дому»,
А коло суду з шахтарями
Вітає Хмару!...
Поруч — ми, старі смутні і сиві —
Треба вмерти, щоб лишитись молодим!
Раніше ніж ми всі
Збагнула Алла моторошну тайну
Б и к і в н і!
Таїну ту кати оберігають.
Убивці тих, що там лежать.
«Тупое и тяжелое» у них в руках —
Пильнуймося і пам'ятаймо!
Алла, люба!
Сум і гордість наша,
Прости нас, що не ми,
А ... ти...
Тебе убили, *«тяжелым и тупым»*,
А ми — живі!...
І ще живі твої кати!..
Прости!!!

Пашко Атена[1]

ПЕРЕД ФОТОГРАФІЄЮ АЛЛИ ГОРСЬКОЇ

Ця жінка,
Мудра талановита жінка,
Дивиться з книжкових полиць,
Дивиться...
Високе чоло,
Біляве волосся.
        Ікона.
                Дух.
А була плоттю.
Гострим розумом.
Вогнистим серцем.
        Жрицею
Найсвятішого Храму.
Приносили їй
        землю,
                глину,
А вона сильними,
чудотворними руками
виціджувала з неї
важкі краплі крові
і освячувала нею,
і ставила на жертовник
        життя.

[1] Пашко Атена (1931—2012) — відома громадська та політична діячка, поетеса.

Полтава Леонід[1]

ПАМ'ЯТІ АЛЛИ ГОРСЬКОЇ

Присвячую ОЖ ОЧСУ

Круком вістка: убили Горську
І мозаїку знищили теж!..
Твій Шевченко — воскресне в Нью-Йорку
І повернеться в сяйві пожеж.
Він освітить усю Україну,
І великими стануть малі,
І свободи червона калина
Зацвіте на козацькій землі.
А мистець? — хоч на світі не стало
(Не здригнулась московська рука!) —
Будеш жити у Каневі, Алло,
Як найкраща Шевченка дочка.

1977

[1] *Полтава Леонід.* Обжинки. — К.: Задруга, 2000. — С. 280. Полтава (Пархомович) Леонід (1921—1990) — український поет, прозаїк, драматург, радіожурналіст, редактор, публіцист, громадський діяч, автор збірок віршів для дітей.

Ромен Левко[1]

ВІТРАЖ
(Пам'яті Алли Горської)

...Возвеличу
малих отих рабів німих!
Я на сторожі коло їх
поставлю слово...
Т. Шевченко

— Тобі, пророче наш Тарасе —
— Таж у когорті я Твоїй! —
Для правд навчання й для окраси
Посвячую тут хист я свій!..

— Служить народові своєму —
На шлях Ти правди скерував:
Борні священну цю поему
Створить-прожити наказав...

Так мужня мучениця Алла,
Не дбаючи про славу й стаж, —
Здобить — із тремтом — починала,
В ім'я науки той вітраж...

[1] *Ромен Л.* Вітраж : (пам'яті А. Горської) : [вірш] // Визвольний шлях. — 1971. — Кн. 10. — С. 1141—1144. Ромен Левко (справжнє прізвище: Ковальський Степан; 1893—1981) — український поет. Виїхав з України 1920 р. Спочатку перебував у таборі в м. Каліші (Польща). Після Другої світової війни жив у Німеччині, а згодом у Канаді. Був членом редколегії журналу «Світання».

Палав той запал неофіта
(Ще вихрились чужі слова, —
Лучить тямки з чужого світа),
Та мова вже бринить нова, —

Дарма! — погорджувана тими,
Хто «палку взял» ...і вже «капрал»,
І перед бранцями новими
Клене: наш ворог — «капітал»!..

От «резолюція» й — готова...
їм інші мови всі — на сміх...
Таж по «кацетах» їхня мова —
«Порозумілка» це для всіх...

Та це облуда — знаєм... знаєм...
Це — поцяцькований фашизм...
І «наґлу ложь» їх проклинаєм,
Що цідить кров, патьоки сліз...

— Батьків відступність несвідому,
В ім'я прапрадідних чеснот,
У часі бурі-хмаролому,
Як кожний чесний патріот, —

— Нехай спокутую й віддячу
За суперечність слова й діл...
Любов зречевити гарячу —
Це ж прихилити небосхил...

...Як не собі — хоча б нащадкам...
Їх завбача вона здаля
(Як давня марила колядка) —
Звіта ряснотою земля...

І буде нарід сам господар —
Плугатар сам і «пляновик»...

То й храмом станеться господа,
Як звати давній пращур звик...

Так марилось тоді мисткині,
Як зводивсь з обрисів Тарас...
Надать ще постать Україні,
Як волі хіть мовчущих мас...

І ось підвівсь Шевченко гнівний,
І сяйво б'є з обох долонь,
І встав він владно, богорівний,
А з уст пашать, немов вогонь,

До слуха й серць такі дохожі
Слова оці, щоб чув народ:
«Поставлю слово на сторожі, —
Хай береже усіх свобод...»

І жінку-символ пригортає,
У лівій книга, у руці,
А зір обуренням палає —
Рум'янці гніву на лиці...

Раділа Алла й помічниці,
Скінчивши цей надхненний твір...
Та дочекались громовиці —
Удар був варварський надмір...

Це гайдуки імпер'ялізму
Трощити кинулись вітраж...
Так інквізиція й на «схизму»
Не визвірялась, що аж-аж...

А це «старшой» того гайдуччя
Як глянув — хижо закричав
І кинувсь нищити поруччя,
І гуркіт «бранью» покривав.

А гайдуки — розбою раді!..
І затріщало навкруги, —
Ні скло, ні колір на заваді —
Беруть твердиню вороги!..

Це бачивши — мистці вжахнулись:
Таки... сподіваний фінал...
Перед капралами ж не вгнулись:
Хай височіє ідеал!..

Семикіну та Заливаху
Згадати слід як співтворців...
Уївсь і їм «арґумент страху» —
Та не схитнув і він мистців ...

...Із їхніх символів знущались —
Зі «С п і л к и» виключили їх...
Вони ж настав тих не зрікались.
Їх не зганьбив відступства гріх.

...Формалістичний — дорікали —
І не сучасний це підхід...
Свого ж «трудящі» дочекали!..
Від кого ж берегти свобід?!.

Отож очима зизували
На неї ті, що зіп'ялись...
Щорік — то тяжчий був для Алли,
Проте, змагалась, як колись.

Отак спливав їй рік по році...
Значок же в актах «потенц-враг»
Дошкульно мстивсь на кожнім кроці...
Був за життя нерівний змаг.

Збагнуть, любити світ — багатий
На громи й спалахи ...квіток.

Палать, творити, звеличати
Життя Шевченківський зразок!

Щочас — в напрузі думка й нерви, —
Проектів брак — он цілий стос...
Гайдуцтву ж служать і «резерви» —
Той невмирущий «малорос»...
«Капралам» байдуже до хисту

Чи марнування творчих сил...
І провели «роботу чисту»
Практичні специ «мокрих діл»...

Отож Тарасівцями будьте, —
То згинуть швидше й гайдуки,
Там знов Тарасові спорудьте
Вітраж, мов вівтар, юнаки!

В устах, серцях плекайте Слово:
Воно роз'яснить вам тямки...
Ще загуде воно громово...
Тож будуть з вас ще й козаки!

30.VIII.1971 р.

Саченко Михайло[1]

ТВОЯ МОГИЛА НАЧЕ РАНА

Твоя могила наче рана
Мов нитка срібнотканна
Мов сизий цвіт
Зірвали спозаранку
Твій синій цвіт
Твій цвіт.

[1] Саченко Михайло (1951—2006) — український поет, кінорежисер. Автор низки хронікально-документальних фільмів і сценаріїв, збірки поезій «Останнє вогнище» (1988).

Сверстюк Євген[1]

ДЗВОНИ

В урочу пору
  в годину горя
    в годину грому
Не дай нам Боже
свої утрати
нести без дзвону
В ту пізню осінь
  упало небо
    як ми страждали
Коли без дзвонів
  без хоругов
    її ховали
Спустились мряки
  згустився морок
    світ без закону
За мокрим містом
  розкрила безвість
    цвинтарні далі
Пучки калини
  ліс хризантем
    під снігом талим

[1] Сверстюк Євген (1928—2014) — відомий український критик і публіцист, діяч національно-релігійного відродження, поет. Лауреат Шевченківської премії (1996), Міжнародної премії Юнеско (2000).

РЕКВІЄМ

Горській, Симоненкові

Зовсім поруч — ви раптом впали,
Так, як краплі крові чи сліз,
А мені лепотіли шпали,
А мені бовваніє ліс.
Ваші руки такі ж гарячі,
І таке ж, як було, плече.
Тільки очі так страшно зрячі,
І їх погляд наскрізь пече.
Хто потонув у млі холодній,
Хто у сірих дротах затерп.
В темно-синій німій безодні
Зирить вічністю місячний серп.
Добрі друзі, нас не минула
Чаша ця і ефірний дим.
Не розвіяло, не зігнуло
І судило зійти молодим.
Ми пливемо. Я вас за рікою
Відчуваю, як рідну тінь.
Мені легше до вас рукою,
Ніж до сходів по той бік стін.
Все, що було життям і снами,
Запеклося на серці вщерть.
Тільки раптом пройшла між нами
Така давня знайома — смерть.

Світличний Іван[1]

ГОЛОВИ

Аллі Горській

Неслухняні голови наголо стинають.
Зітнуть — і ходи-но без голови.
Голови стинають — шиї — не питають.
Кажуть: «Так і треба, ґав не лови».
Що за безголів'я, що життя не має
Неслухняним головам ніколи і ніде?
Хто пильнує голову, той її не має,
А хто має голову — на плаху кладе
Голову покласти — ще не значить впасти,
Горда й з пліч не падає нижче трави.
Гірше, як на плаху нічого покласти,
Гірше, браття, жити без голови.

[1] Світличний Іван (1929—1992) — відомий український літератор і правозахисник, перекладач, передусім французької поезії, один з чільних діячів українського шістдесятництва. Автор гострих критико-публіцистичних статей, які багато в чому визначали духовний клімат українського ренесансу 1960-х рр. Лауреат премії ім. Василя Стуса, Державної премії України ім. Т. Шевченка та премії Українського ПЕН-клубу (1990).

Сеник Ірина[1]

ТУТ І ТАМ ДІВОЧЕ ЛИЧКО

Тут і там дівоче личко,
Тут і там жінки зажурені.
Чоловіки? Чоловіки в електричці
Зрівноважені, нахмурені.
Електричка в Київ мчиться,
Ясним оком темінь поре.
Що це? Удар? Може, сниться?
Сліпнуть очі. Горе! Горе!
Удар молотком щосили,
Гуркіт, наче хвиля морська...
Так неждано життя вкоротили
Аллі ГОРСЬКІЙ!
Підіймаються ніч-нічно
У бандитів кадебівських руки!
Всіх не вб'єте. Жити будуть вічно
Горських міліони. Не треба запоруки.

4 грудня 1970 р.

---

[1] Ірина Сеник (1926—2009) — діячка українського національно-демократичного руху, поетеса, художниця. 34 роки провела у тюрмах та на засланні. Світовою Федерацією Українських Жіночих організацій їй присуджено звання «Героїня світу» (1998).

Славутич Яр[1]

ПАМ'ЯТІ АЛЛИ ГІРСЬКОЇ

Орлице горня, вода гірська
Тебе кропила, немов залізом.
Самопосвяти сяйна ріка
Твій дух сталила живлющим бризом.
На подвиг дії, на правди чин
Тебе відвага благословила...
Не ревні смутки — з ясних вишин
Клекоче гнівом Дажбожа сила!
Витає Ольги сувора мста,
І Богуславки гряде хоробрість.
Ти йдеш у вічність, немов свята,
Віками потомними даруєш добрість.
Лягає в ноги голготна путь,
Як голий кремінь, без ласки й ніги...
З могили Алли на бій зовуть
Палання Лесі й вогонь Теліги!

Квівленд, 1971; 100-річчя Л. Українки

[1] http://www.poetryclub.com.ua/metrs_poem.php?poem=7090. Славутич Яр (Жученко Григорій, 1918) — поет, культуролог і дослідник літератури автор англомовних підручників з української мови, літературно-критичних нарисів, редактор і видавець літературно-мистецького альманаху «Північне Сяйво» (Едмонтон).

Стус Василь[1]

СЬОГОДНІ — ТИ. А ЗАВТРА — Я

Сьогодні — ти. А завтра — я,
і пустить нас Господь до пекла,
де нам на вічний біль – утекла,
в смерть перелякана земля.
І тільки горстка нас. Щопта
для молитов і сподівання,
усім нам смерть судилася зарання,
бо пізня суджена мета.

ЯРІЙ, ДУШЕ[2]

Ярій, душе. Ярій, а не ридай.
У білій стужі сонце України.
А ти шукай — червону тінь калини,
На чорних водах — тінь її шукай,
де горстка нас. Малесенька шопта
лише для молитов і сподівання.
Усім нам смерть судилася зарання,
бо калинова кров — така ж крута,
вона така ж терпка, як в наших жилах.

---

[1] Стус Василь (1938—1985) — поет, перекладач, літературознавець, громадський діяч. Борець за права людини, член Української Гельсінської групи захисту прав людини (у 1979—1980 рр. — голова). Почесний член англійського ПЕН-клубу (1978). Лауреат премії «The Poetry International Award» (Роттердам, 1982). Відзначений Державною премією України ім. Т. Шевченка (1989, посмертно). Був двічі ув'язнений — 1972 р. та 1980 р. Відбув 13 років. Загинув у таборі 1985 р.

[2] *Стус В.* Поезії // Дніпро. — 1990. — № 4. — С. 72—82.

У сивій завірюсі голосінь
ці грона болю, що падуть в глибінь,
безсмертною бідою окошились.

7 грудня 1970 р.

ЗАХОДИТЬ ЧОРНЕ СОНЦЕ ДНЯ

Заходить чорне сонце дня,
І трудно серце колобродить.
При узголов'ї привід бродить.
Це сон, ява чи маяччя?
Це ти. Це ти. Це справді ти —
Пройшла вельможною ходою
І гнівно блиснула бровою.
Не вистояли ми. Прости.
Прости. Не вистояли ми,
Малі для власного розп'яття.
Але не спосилай прокляття,
Хто за державними дверми —
Свари. Але не спосилай
На нас клятьби, що знов Голгота
Осквернена. Але і потай
по нас, по грішних, не ридай.

БУЛА ТИ ТАК ДАЛЕКО!

Була ти так далеко!
Далі геть — за образами обріїв, ще далі.
І сонце виростало із печалі,
і близилася осіянна смерть.
Посовгнувся усесвіт — шкереберть,
ломилися віки в прокриті двері,
і шурхнули птахи золотопері
з долонь, налитих болем уприщерть.
І сонце йшло, палило згубно так —

переді мною довго поставало,
неначе примірялося, не знало,
чи відійти, а чи упасти вспак,
а чи мене в промінні спопелити,
чи в пеклі сяйва научити жити.

ЗВОРОХОБИЛИСЯ АЙСТРИ

Зворохобилися айстри
Приосіннім сонцелетом,
Проминальною порою,
Падолистом деручким.
Бозна-звідки ждати ранку,
Може, зазимок раптовний,
Може, дощ, а може, вітер —
Стій — немов на чолопку.
Кружеляє понад ними
Вечір, крила розкриливши,
впав на горлицю із неба
Стонасторчений коршак.
Скоро ходором заходить
Щирим злотом кута брама
Лісу, пралісу, узлісся —
І розтане Благовість.
Але квітам досить миті,
Досить долі, досить часу,
Досить їм життя і смерті —
Всього Бог їм дав сповна.
Тож під листя кругопадом
В урочистості вечірній
Мріють сині-сині айстри
Без радіння і журби.

САМОГО СПОГАДУ НА ДНІ

Самого спогаду на дні,
як зірка у криниці,
Вона з'являється мені —
і світить, і святиться.
Із темряви, з безодні літ,
із забуття і тиші
Вона зродилася на світ,
неначе доля віща,
І все ячала, все росла,
болила і боліла,
Допоки в тебе увійшла,
аж дух пірвався з тіла.
І зайнялась мені зоря,
і обняла півнеба
Громовим гуком Кобзаря
і сурмами погреба.

ВІДДАЙ МЕНІ СВОЄЇ СМЕРТИ ЧАСТКУ

Віддай мені своєї смерти частку,
візьми од мене часточку життя,
і вдвох уникнем самоти, як пастки,
і не потрібне буде вороття
у проминуле, що майбутнім стало,
в вельможний нескінченний сон степів,
та за тобою небо запалало,
овогнене грозою стожалів.

ОД ПЕРЕЛЯКУ ГЛЕК ЗАЙШОВСЯ ГУДОМ

Од переляку глек зайшовся гудом[1]
і дрібно зерна яблука тремтять.
І стіл тобі здається страхопудом.
На вістрі пензля — родива печать.
Світ збожеволів — місця не знаходить.
Він був. Він є. Та далі бути — як?
Жахтить роса — круг себе колобродить,
і росенятко родить переляк.
Незручно так, нерадісно, невтішно
перебиратись у незнане все.
Вернутися додому — надто грішно,
а що, коли й на цей раз пронесе?
Як чорногуз при березі, стодумний
став Пан-Господь і молиться: явись,
о немовлятко з вікової трумни,
і об вервечки руцями зіпрись,
і віри дай — щоб жити можна й жити,
і ніби зайчик сонячний нести
сипкий свій сміх, і зручно так тужити
і падати відрадно — з висоти.

ЩЕ ВИСОЧІВ МІЖ НАС НАПРУГЛИЙ МУР

Ще височів між нас напруглий мур
і голоси, як маячні, кишіли
обабоки. Кутки подаленілі
стооко звисли гронами зажур.

---

[1] Василь Стус передає пережите потрясіння від страшної звістки про смерть художниці Алли Горської: «Од переляку глек зайшовся гудом / і дрібно зерна яблука тремтять. / І стіл тобі здається страхопудом». Причина її загибелі — талант: «На вістрі пензля — родива печать». Смерть Алли Горської спонукає до філософських розмислів про життя й смерть: «Світ збожеволів — місця не знаходить. Він був. Він є. Та далі бути — як?».

Гірлянди зойків ружами цвіли,
затвердло світло, скоро кришталево
із себе засвітилося. Дерева
різьблені крони д'горі підвели.
Цвіли сади щонайряхтіших барв,
ті барви за подзвінням осипались,
далекі гуки ледве позначались,
і падав грім. Удар, і ще удар.
Летіли, ніби навіжені, коні
моїх надій, шаленств моїх, агоній.

БЕНТЕЖНІСТЮ ВИВИЩЕНА ДО НЕБА

Бентежністю вивищена до неба,
Ти прочинила двері і ввійшла
У вертикальний склеп, куди живущим
Заказано ходити... Надто легко
Ти увійшла в той склеп, де синій посмерк
І калинові тіні — ярих грон
Оплилі набризки — гойдає стогін,
Тих, що створили болю материк.
Там кришталеві скелі голосінь
І розпачу западини, мов вирви,
Усе малі для себе, сланцюваті
Пухкі надії — все пойняте небом,
Що пряжить холодом, немов вогнем.
Бо кожен завинив, що світ почався
од нього збоку. І доби міграцій
Ніхто не спостеріг. Осклілий погляд,
Від малку зосереджений в собі,
Утративши чуття самодовіри,
Навпомацки пускається в світи,
Мов равлик, схований у власній близні.
Ті душі, наче вивітрені гори,
І каменем лежать і тяжко вірять:
Колись пісок, уже занадто мертвий,

Прокинеться і житом, і зелом...
А пам'ятаєш вавилонську вежу
Чекань, іще не названих своїми,
Які сусідували — поруч серця
Невідволоданного на душі,
А подумів, нічних прозрінь губами
Торкаючись? Оце твій стовбур літ,
Уперше бачений, уже в одміні,
Бо київські сполохані горби
Возносяться, мов лебеді, угору.
О, довге відділяння від душі!
Вогонь, що стиглих вуст запричастився,
Ще бився — крильми. І прозорий плач
Трипільських голосільниць тонкоруких
Вже світ засяг перед сп'янілим зором,
Яріла в вітрі стрічка фіолету
І довго твердла, мов здимілий мармур.
І темрява глибока залягла,
Коли напруга м'язів скам'яніла
Перед дерзким, як звільнення, стрибком
До вічності. І тіло одмінилось:
Куріла в спогадах душа одлегла,
Возносячись, неначе рвана хмара,
Під нею йшли обличчя, дерева,
Машини, сквери, площі, автостради,
Свистіло небо, під схололі груди
Рушали демонстрації людей,
А ти вивищувалася над ними,
І віддалялася. І брила мрій,
Обмерзлих вічністю, рушала вгору —
Аж до зірок у найпевнішу ніч,
В ту геть залиту чорнотою вічність,
Котру дарма одбілюють живущі
Очима серць, долонь, очей і вуст.
І висів тяглий свист над небокраєм,
Нерадий волі, висів тяглий свист
Над небокраєм. І нерадий волі,

Над небокраєм висів тяглий свист.
Той день рябим радінням усміхався
По чорних васильківських калюжах —
Обабіч мене в довгі два потоки
Пливли слова, сигнали, поїзди,
Шугало вороння і капотіли
Важкі, неначе ртуть, і сонні краплі
Із головіття молодих дерев,
Ще зовсім саженців. Яке століття?
Яка земля? І що то був за люд,
Що никав між ослизлими горбами,
Що за дорога радости кривава,
І що то був за дім червоноцеглий,
Неначе рвана рана, в передболю
Осяяння, сліпучого, як смерть?
І що за день — весь сірий, наче мрець,
Острішком остраху оброслий, наче мрець,
І що за сірі постаті мерців
Пливли — гріховні неспокійні лиця?
Їм загусала ув очах вода,
Як ніч розтоплена, з острішком криги
Змертвілого чекання? Що за світ
Уперше був очам моїм явився —
З посивілими яблунями саду
І покотьолом шепотів людських,
Що вже ставали кроною і листям
І трутним овочем? І бризка світла
Пірнула в смерк, і вже тяжка труна —
Із ґронами калини — з-під ножа
Дереворубів, різьбярів, майстрів
Своєї смерті, як кора вишнева
Одмолоділої під весну барви.
І сльози саду сизі, як скляні,
Її оплакували на безлюдді —
Подалі жалібниць і стихлих друзів,
Бо горе вірить тільки самоті.
О, самото незграбна, що уперше

Збудилася між довгих корпусів
Театру горя і театру смерті,
Де стільки тьмавих зазубнів обтятих
І затяжних туманів заосінніх
І видутої вічності в вікні!
О, ці гримаси горя, що не знає
Ні простору для великодніх сліз,
Ні часу, щоб лишитись наодинці
І, ухопивши лиця між долонь,
Умерти раз, умерти два і тричі,
І тільки так очищення знайти
Для свого серця — в плямах узвичаєнь.
О, господарство горя: ритуал
І жалюгідна спроба — обік себе
Пройти і розминутися. Щоб серце —
Троянди чорної нечулий бубон —
Враз не розпуклось пелюстками диму,
Котрий валує ребрами всіма.
Гримаси віри, болю, круглі більма,
Чіткий малюнок самокатувань
На негативі людської надії —
Оце ви й є, дороги життьові.
Нам ряд утрачено. Раптових спроб
Зазубрені шпилі — ото єдине,
Що вирвалося з самозаборон,
Які дарують небеса щедротні,
Щоб ми до них повік не возмоглись.
Нам ряд утрачено. Отерплих душ
Не відволодати вовіки-віку
Нам ряд утрачено. Вовіки-віку
Не відволодати отерплих душ.
Під світом і життям і трохи збоку
Існуючи, неначе скраю себе,
Ми прагнемо посередині стати —
Півмертві, півживі. Держить нас тільки
Минулого нерозпізнанний крик —
Єдина віри нашої спромога.

Забуті Богом і забуті світом,
Ми заселяєм голу порожнечу
Якимись духами, для нас чужими,
Щоб настромитись на впізнанний біль.
Вигадуємо все, що над землею.
Рельєф надії — то рельєф землі,
Обіцяної в сні, котрий присниться
І, власною настрашений явою
У сто очей втікає стрімголов.
Нам ряд утрачено. В космічній стужі
Відігріває нас лише вогонь
Від самоспалення — скажи ж, Вітчизно,
Ти, земле, вимови, — хто ви єсте.
Хто б вимовив би, куди вона пішла,
не озираючись? Немов левиця,
вивищена бентежністю? Сказав
про певність повертання з довгих мандрів
тим вертикальним склепом? Хто збагнув
оці дороги — без кінця і краю
самоподовжені? І хто прорік,
що вертикаль цього дерзкого лету
ще стане стовбуром? Хто б зміг пройти
межи двома смертями і лишитись
живішим від живих. Так, сестро, так:
штурмуймо небо, вкрадене справіку —
ще довге навертання до душі.

1972—1979 рр.

Тереля Йосип[1]

АЛЛІ ГОРСЬКІЙ

«Ой біда, біда чаєчці небозі,
Що привела діток при дорозі».

Жовтіє розлука китайкою вкрита.
Терпіння умилось в невинній крові.
Розбилася чаша достатку неспита,
І падають жертви...

Вінчуємо день і розходимось з горем,
Що ціпко студило нескірні вуста.
Яке ж бо будення трагічне і хворе,
Що тінню скорботи упало з хреста.

А в пам'яті дзвони гудуть і настирно:
Убита!.. Убита!.. — ти чуєш, болить?!
На кого покажеш? Убили невірні.
І пімста безрука за дротом сидить...

Подзьобує вітер у чаші калину —
До низу скотився гарячий кетяг
Краплиною крові в могильную глину...

18.XII.70

---

[1] *Тереля Й.* Аллі Горській : [вірш] // Визвольний шлях. — 1986. — Кн. 2. — С. 130; Те саме // Визвольний шлях. — 1985. — Кн. 10. — С. 1217. Тереля Йосип (1943—2009) — український поет, учасник правозахисного руху, релігійний діяч, політв'язень радянських тюрем і концтаборів, жертва радянської каральної психіатрії. Наприкінці 1980-х рр. емігрував до Канади.

Шум Аріадна[1]

НА МОГИЛУ АЛЛИ ГОРСЬКОЇ

Коли згасало сонце в пустирі за містом
Твоя чорніла в білій стужі домовина
Людина сонячна, весняна Алло.
Коли згасало сонце твоїх фарб в майстерні,
Чорнішими чорніли дні і ночі друзів,
Чорнішими за гайвороння йшли в пустелю
Наглядачі — кати за горсткою відважних.
Коли грудневе сонце запалало снігом —
Гарячі грудочки землі котились в землю.
В ту землю, в ту глибінь, якої свято
Ти знала, сонячна подруга Алло.
Ти знала свято — святість серця і душі
Твоєї раси, нації, малинової крови,
Бажання і снагу наказу — боротьби
Пророка гнівного, воскреслого у славі
В руках твоїх мистецьких, творчих,
В частинках скла, заліза чи каміння,
Воскреслого у боротьбі за правду,
За суд, за кару супостатам,
Воскреслого у слові, в книзі,
В руках простягнутих, в бровах суворих,
Між небом і землею, в жарі сонця,
Що землю запалило і стопило грати.
Воскрес пророк, як обіцяв,
Ради рабів німих, убогих, нищих,

[1] http://ariyadnashum.blox.ua/2009/06/Ariyadna-ShumNA-MOGILU-ALLI-GORSKOYi.html. Шум (Стебельська) Аріадна (1919—2002) — українська вчена-літературознавець, критик, художниця, скульптор, потеса. Народилася на Вінничині. Жила у Торонто (Канада).

Тих, що уста закрив їм страх,
Убогість духа, кволість недолуга,
І тих, яких мовчання є за крик сильніше,
Гучніше за гарматні вибухи й за грім,
Воскрес для тих, що гордо заніміли
З печаттю смерти на тортури нарах.
За всіх він встав, за всіх він руки простягнув,
За всіх він молиться, за всіх він проклинає
Ту землю осквернену, що не родить правди.
Зродилась Правда у руках Твоїх,
В творчих руках живих дітей Землі Святої,
І Земля Свята, в якій коріння Ти шукала,
Взяла тебе у стужі неприязній.
Та ти зігріла землю. Твої теплі руки,
Що гріли фарби, скло, метали та каміння,
Зігріли сніг, що грудами накрив
Грудневе кладовище в пустирі за містом.
Твоє жагуче справедливости і кари ворогам
Гаряче серце — здвигнуло пророчі руки,
Живі, сильні, могутні руки Правди,
Що встала, і не дасть землі згоріти,
Що встала знов жива і молода,
І знов в нових і дужих поколіннях
Вона промінюватиме, як вічне сонце.

Торонто, 2 лютого 1979
/Шпиталь св. Йосипа.
Біля умираючої Мами/

Ященко Леопольд[1]

ПРОЩАЛЬНА

Не так давно в твоїй оселі
Пишались ружі край вікна,
Навколо сад шумів веселий,
Була в ту пору весна.
І над Дніпром у небі синім
Цвіла зірниця золота,
І зозуленька на калині
Тобі кувала щасливі літа.
Минуло все, запала тиша,
Тяжких зітхань тобі не чуть,
І тільки друзі найвірніші
Тебе провадять в останню путь.
Прийшла зима, снігами вкрила
І тихий сад, і темний гай.
Голосить вітер край могили...
Прощай, наш друже, навіки прощай!

[1] Ященко Леопольд (1928) — музикознавець, фольклорист, диригент, композитор, канд. мистецтвознавства, громадський діяч. Активний діяч національного культурного відродження 1960—1990-х рр. Похорон Алли Горської 7 грудня 1970 р. перетворив на акцію протесту проти арештів. Очолює хоровий колектив «Гомін». Лауреат премії ім. Т. Г. Шевченка.

Невідомий автор

НА СПОМИН АЛЛИ ГОРСЬКОЇ

Її убили потайно,
Сховав те лихо присмерк сірий,
Померкло чарівне чоло,
Дух відлетів на легких крилах.
А ми не в силах захистить
Її ім'я, що зґвалтували,
Її красу, думок блакить,
Її талант, що в нас забрали.
Як тільки піднялась рука?
Як грім не загримів на сполох?
І не розверзлась чом земля,
а жертву взяв спокійно Молох.

20.06.1991

СВІТЛИЙ СПОГАД

Мистецькі твори, присвячені А. Горській

Віктор Зарецький. Ескіз до портрета Алли Горської

Віктор Зарецький. Портрет Алли Горської.
Середина1950-х рр., папір, олівець

Віктор Зарецький.
Душа піднімається на небо («Вознесіння»).
1971 р., 100×80, полотно, олія

Віктор Зарецький. Алла Горська.
1971 р., 120×100, полотно, олія

Віктор Зарецький. Метафоричне видіння.
1971 р., 152×78, полотно, темпера

Віктор Зарецький.
Світлий спогад (Автопортрет з дружиною).
1976 р., 52×102, полотно, фанера, олія

Віктор Зарецький. Смуток, журба, туга.
Пам'яті Алли Горської — дух відлетів.
1970-ті рр., к., о. 49, 8×70

Віктор Зарецький. Видіння.
1979 р., 63×59, папір, о., змішана техніка

Віктор Зарецький. Світла душа (Пам'яті Алли Горської).
1989 р., 130×120, полотно, темпера

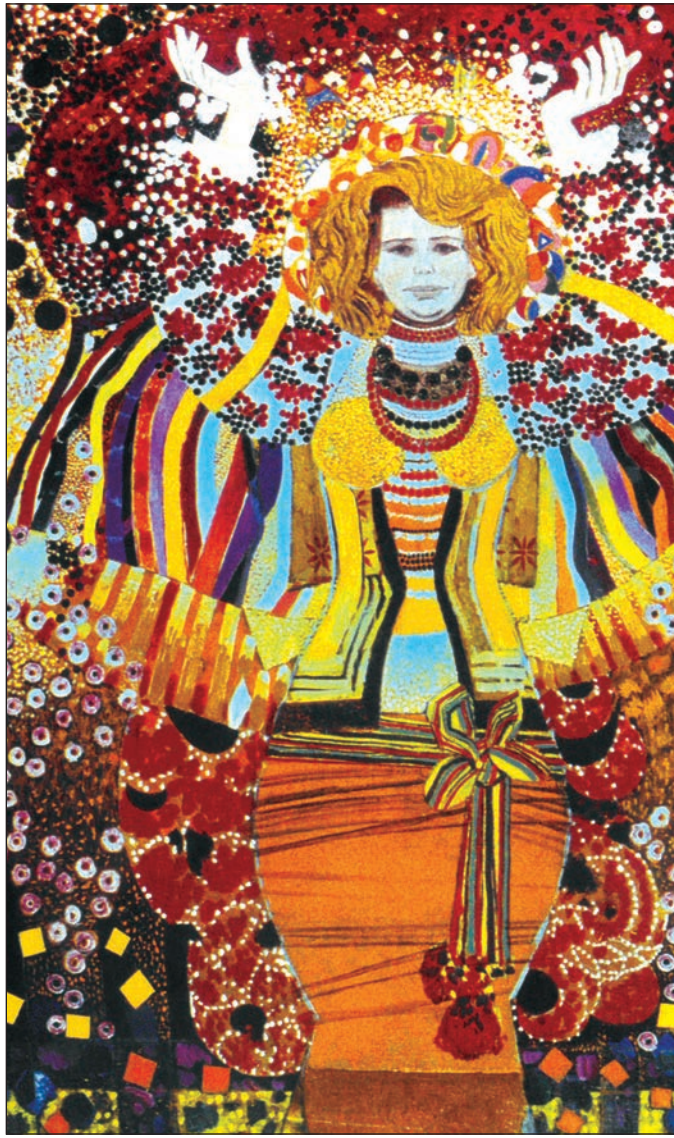

Віктор Зарецький. «А ми ж тую калину та й піднімемо...»
1989 р., 190×103, полотно, темпера, змішана техніка

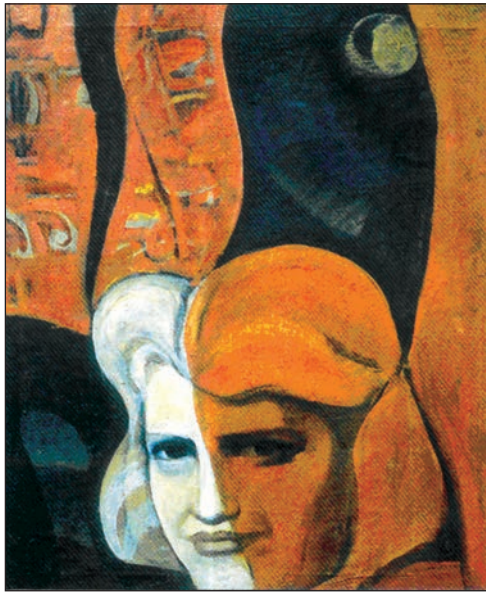

Опанас Заливаха. Пам'яті Алли Горської (Портрет Алли Горської). 1970 р., 48×58, полотно, олія

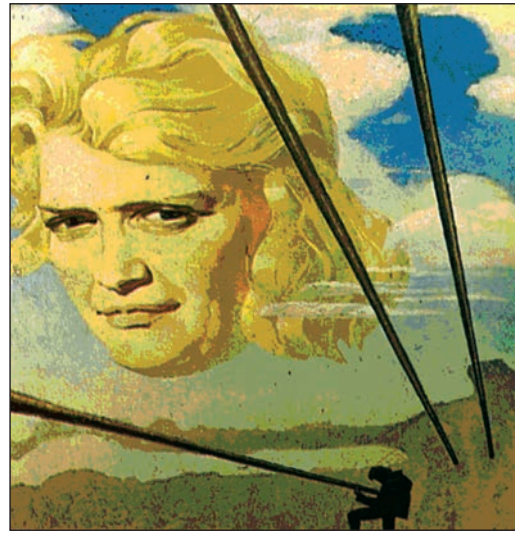

Галина Севрук. Трембіти (Портрет Алли Горської). 1971 р., 70×50, полотно, олія

Борис Плаксій.
Портрет Алли
Горської.
1966 р., 100×50,
полотно, олія

Борис Плаксій.
Портрет Алли Горської.
2000 р., 100×50,
полотно, олія

Валерій Франчук.
Молитва (А. Горській
і В. Стусу).
1992—1995 рр.,
полотно, олія

Любов Міненко.
На шаблях сидіти
жорстко!
2001 р., 70×50,
папір, акварель

Олександр Коровай. Троянда шістдесятництва
(Портрет Алли Горської).
2008 р., 174×99, тирсоплита, темпера

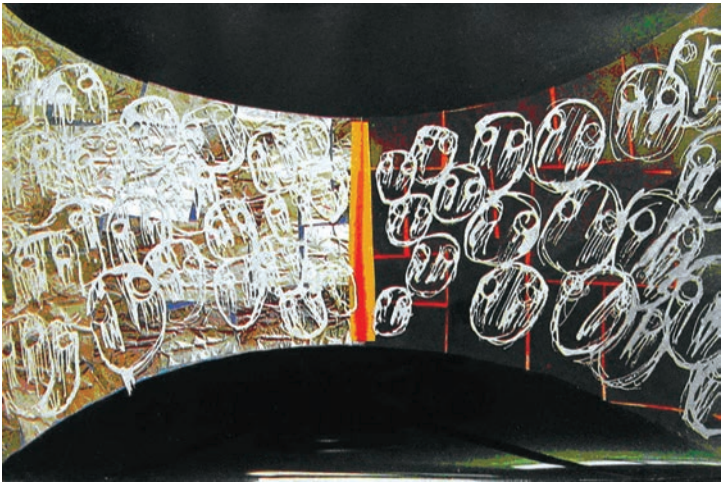

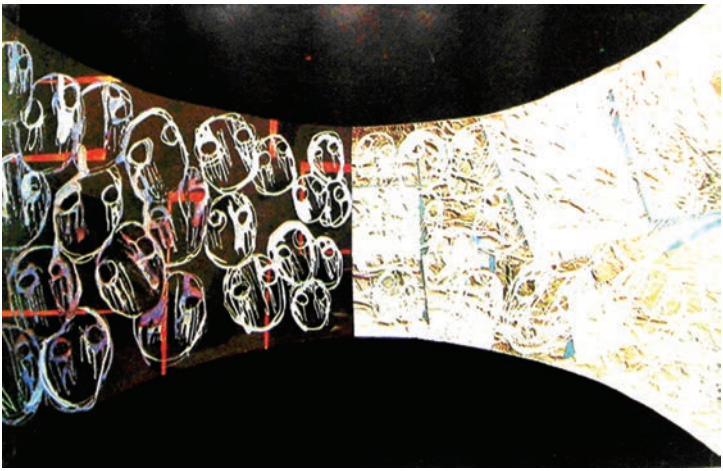

Юрій Соловій. Страшний суд.
Циліндрова картина

...Ми були вагітними та корчилися з болю, немовби родили ми вітер, ми спасіння землі не вчинили, і мешканці всесвіту не народились (Ісайя 26, 18)

Аліса Забой. Пієта XX ст.
(На смерть Алли Горської).
1970 р., h 52, бронза

Аліса Забой.
Пам'ятник на могилі
Алли Горської.
м. Київ, 1971 р.

Аліса Забой. Дошка
на могилі
Алли Горської.
м. Київ, 1971 р.

Володимир Прядка. Пам'ятник на могилі Алли Горської

Борис Довгань, Флор Юр'єв. Пам'ятник художникам – жертвам репресій. м. Київ, 1996 р.

Михайло Денисенко.
Меморіальна дошка
м. Васильків, Київська обл.,
вул. Юних комунарів, 8

Флор Юр'єв, Борис Довгань.
Меморіальна дошка
м. Київ, вул. Рєпіна, 25

м. Львів,
вул. ім. Алли
Горської

Огнєва Л.

КОМЕНТАР ДО МИСТЕЦЬКИХ ТВОРІВ[1]

Віктор Зарецький. Портрет А. Горської. Середина 1950-х рр., папір, олівець

Віктор Іванович Зарецький (1925—1990) — український живописець. Лауреат Державної премії України імені Тараса Шевченка (1994, посмертно) — за картини останніх років: «Солдатка», «Літо», «Дерево (Витоки мистецтва)», «Ой кум до куми залицявся», «Весняні клопоти». Народився у м. Білопілля Сумської обл. Художник, монументаліст. Закінчив Київський художній інститут. Разом з дружиною, Аллою Горською, брав активну участь в українському культурному відродженні 1960-х років, був головою Клубу творчої молоді. Згодом настали роки повної громадської ізоляції, цькувань. Працював у книжковій графіці, у монументальному мистецтві (театри в Сумах, Івано-Франківську). Останні роки життя позначено активними новаторськими пошуками в царині станкового живопису, плідною педагогічною діяльністю. Створив власну мистецьку школу. Сьогодні найталановитішим молодим художникам надається премія його імені.

Союз Віктора Зарецького з Аллою Горською був яскравим і непростим. Віктор був учителем і поводирем, натхненником і відкривачем глибин і таємниць у світі мистецтва. Алла — світла і піднесена, сприйнятлива й сповнена

[1] Розміри творів подано у сантиметрах. Твори, місце зберігання яких не вказано, належать родині автора.

діяльності та мрій, чесна й пристрасна, жіноча і приваблива. Їх притягувало одне до одного й водночас відштовхувало, ніби два полюси магніту. Це була справжня, драматична й піднесена любов. Ця любов обірвалася трагічно, безглуздо й страшно. Вікторові здавалося, що не витримає, збожеволіє. Він відмовився прощатися з Аллою, назавжди зберігаючи в пам'яті живий і сповнений сил образ дружини.

В. Зарецький. Алегоричні портрети Алли Горської[1]

Після трагедії митець часто годинами сидів біля вікна своєї майстерні та вдивлявся в глиб парку, подумки воскресаючи світлий образ Алли, який ніколи не полишав його, стаючи напівмаренням-напівсном. Власний біль і смуток Віктор Зарецький ховав у метафорах. Він створює цикл творів, присвячених дружині — Аллі Горській. Серед них: «Смуток, журба, туга». (1970), «Алла Горська« (1971), «Метафоричне видіння» (1971), «Душа піднімається на небо» («Вознесіння») (1971), «Світлий спогад» (1976), «Видіння» (1979), «Світла душа. Пам'яті Алли Горської» (1989), «А ми ж тую калину та й піднімемо» (1990).

Віктор Зарецький. «Душа піднімається на небо» («Вознесіння»). 1971 р., 100×80, полотно, олія

Картину «Вознесіння» Віктор Зарецький писав майже 20 років. 1971-го йому вистачило сил оповісти тільки про колишню трагедію. Батьківський будинок у Василькові з кривавим відсвітом подвійного вбивства, зловісний морок ночі, скелет зимового дерева, якому вже не пробудитися, і нерозкрита таємниця у вигляді нерозшифрованих знаків, схожих на клинопис.

---

[1] *Медведєва Леся.* Віктор Зарецький. Митець, рокований добою. — К.: Оранта, 2006. — С. 11, 12, 206, 207, 210—215, 217—219.

Колір — виразник почуттів та емоцій художника. Відчувається стан самотності, жури, жалю за втраченим. Трагічний настрій відтворюють строкаті контури чорно-білих дерев. Червоний колір поруч з білим та чорним сприймаються, як світ земний та світ драми.

У передчутті своєї смерті В. Зарецький 1989-го року домалював дві постаті: світлу жіночу та ангела.

Із закривавленого льоху будинку, в якому знайшли понівечене тіло Алли, відлітає на небо її душа, зображена у вигляді жінки, тіло якої випромінює у темряву ночі ірреальне світло. Душу на небо супроводжує ангел; він закриває її від кривавої зорі, виривається з будинку. Постать жінки вдвічі більша за будинок, з якого вона відлітає. Це символізує не лише біль втрати самого митця, а й втрату для України. Контраст масштабів фігури Алли Горської й майже іграшкового будинку свідчить про тиск обмеження її особистості, а постать молодої жінки, що відлітає, — про передчасне звільнення від полону земних пристрастей.

Фігура ангела цілком матеріальна, а душа Алли Горської, зображена у вигляді прекрасної жінки, — майже прозора. М'яка вібрація жіночої постаті та сталевий згин даху, що, як лезо ножа, впивається в лоно жінки, посилюють трагічність твору.

Віктор Зарецький. «Алла Горська». 1971 р., 120×100, полотно, олія

Цю роботу виконано в етюдній манері одразу після трагедії. В центрі композиції зображено обличчя Горської, риси якого гіперболізуються до спотворення і нагадують страхітливу посмертну маску. Біле обличчя контрастує з загальним тлом картини, що нагадує криваве марево. Сюжет-реальність перетворюється на сюжет-метафору. Ліворуч на першому плані зображено гострий профіль покрівлі будинку символічного червоного кольору. На другому плані — дерева, колір та контури яких нагадують багаття. Червоний колір, що панує в портреті-етюді, має

символічний зміст і уособлює переживання трагедії, відчуття провини.

Віктор Зарецький. «Метафоричне видіння». 1971 р., 152×78, полотно, темпера

«Метафоричне видіння» виконано у вертикальному форматі. З портрета нас вітає красива висока блондинка у жовтій довгій сукні. Вона урочисто, велично та стрімко «творить ходу» і якось усміхається чомусь лише їй одній відомому. З її рук падають грона калини.

Віктор Зарецький. «Світлий спогад» (Автопортрет з дружиною). 1976 р., 52×102, полотно, фанера, олія

Обличчя Алли Горської занурено в море троянд, його огортає золоте волосся, погляд спрямовано на глядача. На вустах грає легка усмішка.

Здається, що Віктор Зарецький образно висловив в картині сказане Євгеном Сверстюком над свіжою могилою Алли: «Виразне, радісне, світле обличчя Алли несе з собою свято... І завжди знаєш, що в душі її світиться якась фантастична віддана любов до всього доброго, чесного і порядного». Власний образ художник вирішив по-іншому. Його обличчя чорне від смутку, з опущеними долу очима, повернуте до дружини. Перш за все відчувається та провина, яку митець несе у своєму серці за долю дружини.

Віктор Зарецький. «Смуток, журба, туга» (Пам'яті Алли Горської — дух відлетів). 1970-ті рр., к., о. 49, 8×70

Горять свічки каштанів. Свічки пам'яті.

Дата створення картини — 1970 рік. Тобто — грудень. А тут цвітуть каштани. Чи можливо це? Ось як відповів

на це запитання син А. Горської Олексій Зарецький: «...до смерті Алли Горської щось моторошне висіло в повітрі. Думаю, можливо».

Віктор Зарецький. «Видіння».
1979 р., 63×59, папір, о., змішана техніка

Михайлина Коцюбинська згадувала, що образ Алли незмінно пов'язаний із двома враженнями-символами. Перше — це ореол світла: «Заходячи у приміщення, де була Алла, я одразу, ще не бачачи її, відчувала, що вона тут. Спершу, якесь знайоме сяйво (чи то від білого волосся, чи то від променистої посмішки), потім — вона сама. І друге символічне уявлення — калина. Червоний кетяг в Аллиних руках є самозрозумілим, неодмінним. Як норма. Недаремно вона несла за труною Василя Симоненка оповитий китайкою жмут калини. Недаремно на його портреті Аллиної роботи — збризки калини, як її авторський підпис. Недаремно у присвяченому Аллі вірші Стуса — "червона тінь калини"». Ледь вловимим дотиком пензля Зарецький означує риси обличчя: усмішку, очі, обрис голови, довкола яких горить червонокривавий німб.

Віктор Зарецький. «Світла душа»
(Пам'яті Алли Горської).
1989 р., 130×120, полотно, темпера

Душа на картинах Віктора Зарецького має подобу Алли. За Платоном, кожна душа безсмертна, «вона досконала й окрилена, ...править усім світом... Душі, названі безсмертними, досягнувши вершини, вибираються назовні й зупиняються на небесному хребті. Коли вони так стоять, їх підхоплює круговерть, і вони споглядають, що відбувається поза межами неба». Душа прагне сприймати те, що їй притаманне, вона бачить суще, проймається радістю, живиться спогляданням істини та тішиться.

Наситившись таким спогляданням, душа повертається на небо.

Віктор Зарецький.
«А ми ж тую калину та й піднімемо».
1989 р., 190×103, полотно, темпера,
змішана техніка

У картині «А ми ж тую калину та й піднімемо» Аллу змальовано живою і сильною. У постаті Матері-Оранти, що дужими руками прагне захистити свою дитину і, наче лебединими крилами, підіймає червоні кетяги калини, які перегукуються з візерунками на вишиванці. У пишному національному строї, заквітчана вінком із різнокольоровими стрічками, вона є уособленням духовної міці та вірності справі. Зарецький мовби актуалізує поетичне гасло Лесі Українки:

Коли бракує ватагам кебети,
Хай встане жінка!

Опанас Заливаха. «Пам'яті Алли Горської»
(Портрет Алли Горської).
1970 р., 48×58, полотно, олія

Заливаха Опанас (1925—2007) — один з найвизначніших українських художників. Родом з Харківщини, але згодом родина перебралася на Далекий Схід. Закінчив Ленінградський державний інститут живопису, скульптури, архітектури ім. Рєпіна. На початку 1960-х років переїжджає в Україну, зближується з шістдесятниками. Швидко здобуває славу самобутнього, глибоко національного художника, але виставляється нечасто й ненадовго, оскільки його інтерес до національної проблематики і «занепадницькі настрої» не вкладаються у канони соцреалізму. Був одним з авторів шевченківського вітража в Київському Університеті (1964), по-варварському

знищеному ректором Університету за наказом Київського обкому КПУ. У 1965 р. Заливаху було заарештовано й засуджено на 5 років таборів суворого режиму за звинуваченням в антирадянській пропаганді та агітації. Покарання відбував у Мордовії. Лауреат премій ім. В. Стуса (1989) та ім. Т. Г. Шевченка (1995). Похований у Івано-Франківську.

Панас Заливаха — художник-мислитель, друг Алли Горської. Окремо, різними шляхами підіймаючись на гору усвідомлення себе творцями українського духу, вони зустрілися на її вершині. А вершиною все ж залишався Тарас Шевченко. Вони разом працювали над Шевченковим вітражем у вестибюлі головного корпусу київського університету. Вітраж розбили напередодні 150-річчя Шевченка. Розправилися і з Опанасом Заливахою. Він опинився за колючим дротом зони.

П'ять років Алла листувалася з Опанасом Заливахою. Влаштувала йому теплу зустріч під час повернення з неволі. А через кілька місяців загинула. Повернувшись до Івано-Франківська з похорону Алли, Заливаха пише Ірині Жиленко: «...І сум, і страх, і сором, і "чорне навколо". І невмирущість Людини, її духу, і жертовне очищення, жорстокість і жовті спалахи до Бога, де щем і безкінечність, відчай власного безсилля, випадковість і невмолимість. А дух Людини виявив себе, як ніколи, переповнено, до відчутного тернового болю. Голосіння, щем і незбагненність. Алли мертвої я не бачив, я бачив лише живий і сильний дух Людини й жінки, що заповнила собою всіх нас, те вічне життя!»[1]...

Образотворче втілення цих думок знайшло відображення у портреті Алли Горської, написаному Опанасом Заливахою у першу ж ніч після її похорону.

---

[1] *Жиленко Ірина.* Homo feriens // Сучасність. — 1999. — № 2. — С. 63.

Галина Севрук. «Трембіти»
(Портрет Алли Горської).
1971 р., 70×50, полотно, олія

Севрук Галина (1929) — заслужений художник України, монументаліст, кераміст. Лауреат премій ім. В. Стуса та ім. А. Шептицького. Народилась у Самарканді. Закінчила Київський державний художній інститут. Член НСХУ (1989). Мешкає у Києві.

В інституті Галина Севрук вчилася разом з Аллою Горською, разом працювали над Шевченківським вітражем, який було знищено.

Портрет Алли Горської написано під враженням похорону, який Галина Севрук спостерігала в селі над Черемошем: «...бачила похорон з трембітами та чорними хоругвами. Бігме, урочисто, велично. Ще й зараз стоїть перед очима. Хотіла б я, щоб і мене так ховали. А ховали на цвинтарі біля Довбушівської церкви»[1]. Отак вона ховає і Аллу Горську, яку вважала зразком мужньої людини: «Даремно нічого не буває, людина накопичує духовну силу, щоб в один момент, у період ставлення, проявити її, розкритися, як, скажімо, розкрилася Алла Горська. Вона раптом змінилася, зрозуміла, що ми всі тимчасово на цьому світі, головне — треба робити свою справу, робити те, для чого ти живеш на цьому світі, бо твій дух незнищенний, його ніхто не вб'є. Вона стала людиною мужньою, сміливою, красивою, яка нічого не боїться. Вона сміливо казала правду приспаним, але пробудити їх не змогла, хоча при цьому гранувала свій дух і світила людям своєю мужністю»[2].

---

[1] ЦДАМЛМУ. — Архів Віри Вовк. — Ф. 1212. — Оп. 1. — Спр. 338. — Арк. 1.

[2] Берегиня України. — К.: «Мистецтво», 1995. — С. 166.

Борис Плаксій. Портрет Алли Горської. 1967 р., 100×50, полотно, олія

Плаксій Борис (1937) — заслужений художник України. Народився на Черкащині. Закінчив Київський художній інститут.

Підписав 1968 року відомий листа 139-ти патріотів України до влади. Репресії проти нього почались 1971 року, після розпису кафе «Хрещатий яр», що на розі Прорізної й Хрещатика. Розписи було знищено за вказівкою «зверху». Зневірившись у всьому, Б. Плаксій подався на Північ і повернувся у часи Незалежності.

Працював з А. Горською та В. Зарецьким у Маріуполі, Краснодоні та Києві. Про той період Б. Плаксій писав: «Ні Віктор, ні Алла, ні я не збирались писати одне одного. Жодного разу з натури не працювали. Але одного разу я попросив Аллу, щоб вона позувала, — невеличкий задум у мене був. Вона охоче погодилася — може, просто буде цікаво. В мене тоді був експериментальний період з домішкою такого аналізу. Я не пам'ятаю, як вона сприйняла той портрет. Але саме тоді, коли я писав, я відчував трагічність її натури. І чому — не знаю. Може, тому, що сиділа мовчки і заглибилась у себе. Форми в тому портреті геть далекі від реальності, я намагався вловити щось внутрішнє. Наскільки я розумів, і вона сама розповідала, — в неї були дуже важкі розмови з батьком. Він наставляв її, вичитував їй моралі. Вона цього не могла терпіти.

Після листа 1968 року, коли почалася паніка, Віктор і я дуже переживали. Алла трималася мужньо.

Важке, темне, що виповзало тоді звідусіль, збільшувалось і збільшувалось. Той стан, страшні передчуття майже не можна передати. Хоча б якими метафорами користуватись, — це неможливо передати — страх проймав людину наскрізь, з'явилось відчуття кінця: ось-ось кінець — і все. Він наступить обов'язково, точно, але поступово. І ти сидітимеш у себе в хаті. Вона буде заповнюватись газом. А ти його вдихатимеш усе більше й більше, аж поки...

І нікуди подітись — виходу нема. Але на Аллі це не відбивалося, я цього не відчував. Вона трималася міцно — тверезості й оптимізму в неї вистачало. Може, таким натурам, як вона, отой "перець" був потрібний у житті. Вона ще більше ставала сама собою, її переконаність у своїй правоті ставала ще більшою. Розкаяння та розгубленості не було, навіть після сильних стресів.

Вона цікавилася філософією. Цікавилась і психологічним аспектом: хто і як уявляє собі долю людини. Чи є зв'язок між людським "его", його долею та долею інших людей, що його оточують. Я розповідав Аллі свої враження від книги д'Аршіака[1]. На листку паперу я малював схему життя Пушкіна. Я собі уявляв, що оточення концентричними колами стискувало долю Пушкіна в напрямку до точки смерті. А д'Аршіак не хотів дуелі. І це її дуже зацікавило. Може, вона теж відчувала певний тиск на свою долю. Цей спогад не залишив у мене емоційного ореолу, розмова мала, так би мовити, інтелектуальний характер, зовнішня поведінка Алли ні про що не говорила. А десь глибоко всередині вона, мабуть, відчувала свою долю.

Це я до чого кажу — людина жила без страху. Я не помічав і не відчував, щоб вона що-небудь робила з острахом, з осторогою. Розуміла, але не боялась наслідків. Це дуже характерна риса»[2].

Борис Плаксій, «Портрет Алли Горської». 2000 р., 100×50, полотно, олія

2007 року Б. Плаксій. був удостоєний Шевченківської премії за цикли живописних робіт «Агонія зла» і «Творці Незалежності». Вони зберігаються в столичному домі-музеї Івана Кавалерідзе, і за їхніми мотивами навіть знято цікавий документальний фільм «Кредо».

---

[1] Секундантом Дантеса був віконт д'Аршіак.

[2] Алла Горська. Червона тінь калини. — К.: ЛТД Спалах, 1996. — С. 188—196.

Галерея портретів «Творці Незалежності» складається з кількох груп портретованих: політв'язні й репресовані без суду, так звані «вороги народу»; державні й політичні діячі проукраїнського спрямування; еліта культури, яка формувала національну свідомість суспільства.

Окрасою галереї став портрет Алли Горської. Художня й життєва правда на портреті у кожному мазку. З портрета на нас ласкаво, трохи примруживши очі, дивиться красива висока блондинка у ніжно-жовтій сукні з накинутою на плечі курткою, так, як носила Алла. А позад неї — чи глухий мур, чи — стіна. Можливо, що у підмурівку стіни жертовна кров тих, хто віддав життя за Україну. «Кажуть, коли китайці будували свою велику стіну, вона не трималася, поки не стали робити людських жертвоприношень. Алла жила серед нас, але відчувалося, що вона належала до інакшої породи людей, до породи титанічної. Алла була просто велика, і от саме вона лягла до підмурівку нашої культури, там її кров»[1]...

Валерій Франчук. «Молитва» (А. Горській і В. Стусу)

Валерій Франчук (1950) — український художник, графік, заслужений художник України (2005). Лауреат Шевченківської премії (2008):

Тож дай мені — дійти і не зотліти,
Дійти — не зотліти — дай мені!
Дозволь мені, мій вечоровий світе,
Упасти зерням в рідній борозні...

Василь Стус

---

[1] *Білокінь Сергій.* Алла Горська. Червона калини тінь. — К.: ЛТД Спалах, 1996. — С. 200.

«А я йшов навпрошки до вас — із розлуки

В ту пору, відчайдушного руху до волі, я якби склав іспит цим заповітом Василя Стуса, на довгу дорогу творення образу душі української. Ці слова — молитва і дотепер є для мене мірою найвищої відданості любові до своєї землі, до тої рідної борозни як дороги, як долі.

Написані мною в ті роки (1992—1995) картини «Молитва» (Пам'яті Василя Стуса і Алли Горської), «Проти вітру», це мій сердечний уклін великому сину України, це свіча святої пам'яті всім тим замордованим, але не скореним борцям за волю України проти антилюдського тоталітарного комуністичного режиму».

Валерій Франчук, 1 лютого 2003 року

Любов Міненко. «На шаблях сидіти жорстко». 2001 р., 70×50, папір, акварель

Міненко Любов — художник-постановник театру. Вищу художню освіту здобула в Академії образотворчого мистецтва і архітектури (майстерня видатного сценографа академіка Данила Лідера). Початок творчої діяльності — Державний театр м. Хмельницький, де оформила десять вистав. 1981 року виконала державне замовлення — панно в техніці карбування на фасад Будинку шлюбу в Києві. Працює в техніках: олії, акварелі, аплікації.

З портрета «На шаблях сидіти жорстко» з сумом і докором дивиться Алла Горська. Здається, що її очі повні сліз. Проте постава голови і сам погляд через плече свідчать про людину незалежну, яка вміє гідно йти своїм шляхом.

Скупі роки життя Алли Горської були отруєні свідомістю, що її талант нікому не потрібен. Оточувала крижана байдужість, ненависть. Про це — напис на картині: «На шаблях сидіти жорстко».

Майже кожен лист Алли до П. Заливахи у мордовський табір починався цими словами, а відповіді Панаса — «Так, жорстко». Фраза «на шаблях сидіти жорстко» є цитатою з жартівливих рядків записки, яку А. Горська знайшла встромленою у двері своєї майстерні:

На даху куняє ґава,
На щаблях сидіти жорстко,
А Арнольдові цікаво,
Де блукає пані Горська.

Автор записки повідомив не тільки про свій візит, а й про те, що помітив на сходинках (*щаблях*) перед майстернею спостерігача (*ґаву*). У листуванні слово *щаблі* було замінено на *шаблі*.

Олександр Коровай.
«Троянда шістдесятництва»
(Портрет Алли Горської). 2008 р.,
174×99, тирсоплита, темпера

Коровай Олександр (1928) народився в Крижопільському районі на Вінниччині. Закінчив живописний факультет Одеського художнього училища. Член Спілки художників України. Працює у жанрах портрета та пейзажу. Прагнучи якнайповніше передати індивідуальність, психологічний стан людини, художник нерідко вдається до створення портретів-картин, на яких показує зображуваних осіб у характерній для них навколишній обстановці.

Портрет Алли Горської Олександр Коровай почав писати у 2007 році, працюючи в той час над портретом Параджанова. Тож, художник не міг повністю віддатись новому твору, але, коли емоції перемагали, бо бажання написати Аллу було великим, він брався за нього. Писав без попередніх накреслень вугіллям на поверхні стола, який використовували художники-оформлювачі.

Народжувався образ і не питав чи є час, чи є матеріал. Алла виходила урочистою з орлиним поглядом уперед. 2008 року, з наближенням відкриття персональної виставки (20.06.08) Олександр Коровай повертається до портрета Алли Горської, щоб закінчити передній план. І ...переписує Аллу. Орлиний погляд зникає, а постає Алла такою, якою була у житті. «Її життя було якесь не "причесане". Вже дорослою Алла, відчувши свою причетність до українства, повстала проти того середовища, в якому виховувалась. А походила вона з родини, що належала до тодішньої української зросійщеної номенклатурної еліти. Стався парадокс», — пояснює художник, який особисто знав А. Горську: вчився разом з нею у Київській художній школі, створював з нею у Донецьку мозаїчний комплекс «Школа».

У центрі картини великим планом — Алла Горська зі зосередженим, спрямованим у себе поглядом. Позаду неї — скло лінзи, через нього видно те минуле, яке обурило покоління шістдесятників: і знищені Шевченківський вітраж та автокефальна церква, і виморене голодом українське село, і розіп'ятий на хресті козак. А на передньому плані — те, чого Алла вже не встигла побачити: падіння радянського ладу (перевернуті цифри 1917 без одиниці), нищення архівів бібліотек (у полум'ї книги та манускрипти), і цитата зі спогадів автора: «*Сашко, у мене була не жінка, а ...гетьман*» (В. Зарецький).

Картина Олександра Коровая «Троянда шістдесятництва» є монументальним твором про кров і сльози змордованої України і Аллу Горську — незагойну рану на тілі Матері-України.

Юрій Соловій. «Страшний суд» (циліндрова картина)

Соловій Юрій (1921—2007) — маляр, теоретик і критик мистецтва, людина новаторського світосприймання зі сміливими ідеями та проектами. Народився у Старому

Самборі, на Львівщині. Художню освіту здобув у Львівській академії мистецтв (1941—1944). Після Другої світової війни виїхав до Німеччини, а пізніше — до Сполучених Штатів Америки (1952).

Юрій Соловій мріяв про монументальний (масштабів піраміди) Пам'ятник «Розп'яття для мільйонів», в якому б зберігалися свідчення про наш народ: метрики всіх великих українців (все від праісторії, що можна дослідити і встановити); таблиці з іменами та прізвищами тих, які віддали своє життя або постраждали по тюрмах окупантів за наші ідеї і народ; імена та прізвища наших людей, яких у кайданах тягали по турецьких ярмарках невільників; імена та прізвища людей (та їхні свідчення), попечатаних відзнакою «OST»; найкращі творчі досягнення і т. д. Пам'ятник «Розп'яття для мільйонів» був спершу задуманий як мистецький твір у трьох циліндрових приміщеннях, із тематикою 1. «Падучі ангели», 2. «Розп'яття», 3. «Страшний суд»[1].

До тих трьох циліндрів глядач заходив би підземними східцями і ставав посередині циліндрової картини, стаючи її частиною. Ідея пам'ятника сподобалась поетесі Вірі Вовк, вона пише ораторію «Триптих до циліндрових картин Юрія Соловія»[2], яка складається з трьох дій з тими ж назвами, що і картини Ю. Соловія. Авторка співчуває українським дисидентам, що протиставили себе «упалим» колишнім ангелам. Деяких дисидентів можна особисто ідентифікувати: Валентин Мороз у пісні про Фауста, Надія Світлична у «Надії», Алла Горська у пісні «Світанок».

У третій частині Поет іде Дантовою дорогою. Зустрічає Аллу в червоному. Аллу — «вістунку світанку». Вона

---

[1] Бібліотека ЦДАМЛМУ: *Віра Вовк*. Триптих до циліндрових картин Юрія Соловія // *Юрій Соловій*. Зіткнення, взаємодія двох мистецьких форм. Два паралельні мистецькі світи — і метаморфози їх. — В.: «Спогади», 2003.

[2] *Михайлина Коцюбинська*. Метаморфози Віри Вовк // *Віра Вовк*. Поезія. — К.: Родовід, 2000.

там, де «давно пораховане макове зерно і Творець поіменно кличе кожну піщину», там кінець і початок. Там відживає пісня Поета.

Аліса Забой. «Пієта XX ст.»
(На смерть Алли Горської).
1970 р., h 52, бронза

Забой Аліса (1946) — художниця, скульптор. Народилася в Києві. Закінчила Київський художній інститут. Член Національної спілки художників. Мешкає у смт Глеваха Київської обл.

Найголовніше в житті Аліси Забой трапилося в пору юності, коли вона — студентка скульптурного факультету Київського художнього інституту — зустрілася з когортою людей, яких можна назвати титанами сучасного українського відродження.

Під враженням жахливої звістки про смерть Алли Горської Аліса вже у грудні 1970 року створює бронзову скульптуру «Пієта XX ст.». Сюрреалістична, гротескна фігура жінки, що сидить, передає внутрішнє спустошення, відчуття болю, що рве нутро, груди і горло. «...Ми були вагітними та корчилися з болю, немовби родили ми вітер, ми спасіння землі не вчинили, і мешканці всесвіту не народились (Ісайя 26, 18)»[1] — так невтішно коментує художниця свій твір.

Скульптура зберігається у «Музеї шістдесятництва» в Києві.

Аліса Забой. Пам'ятник на могилі Алли Горської.
1971 р., м. Київ

Через рік А. Забой зробила й пам'ятник. Його проект обговорювали на квартирі Василя Стуса, там виникла думка про три пілони з чашею, що торцями притискали

[1] *Аліса Забой.* Скульптура (Альбом). — К.: «ЕММА», 2001.

до жертовної чаші людей, постаті яких створювали внутрішні контури пілонів.

Пам'ятник спроектувала і зробила Аліса, а мідну чашу чеканив Микола Черниш. Гроші збирали І. Світличний, М. Черниш, Є. Сверстюк, В. Стус, В. Смогитель, Л. Семикіна.

Чаша завжди була наповнена калиною. Цей символічний знак Любові не дійшов до наших днів. А пам'ятна дошка зберігається у «Музеї шістдесятництва» в Києві.

Аліса Забой. Дошка на могилі Алли Горської. 1971 р., м. Київ

Невдовзі після поховання Алли Горської Аліса Забой зробила різьблену з дерева дошку з калиновим орнаментом і написом «АЛА ОЛЕКСАНДРІВНА ГОРСЬКА 1929—1970». В цьому помилковому «АЛА» «контролери» з органів узріли тризуб.

Володимир Прядка. Пам'ятник на могилі А. Горської

Володимир Прядка (1942) — український художник монументально-декоративного мистецтва, педагог. Народився у с. Ходорів Київської обл. Закінчив Київський державний художній інститут. Член НСХУ (1976). Алла Горська була його педагогом з фаху. Народний художник України (1996). Лауреат Національної премії України ім. Тараса Шевченка (1998). Дійсний член (академік) Академії мистецтв України (2004). Автор пам'ятника на могилі Алли Горської. Напис на пам'ятнику:

«АЛЛА ГОРСЬКА. 18 IX 1929 — 1970 XI 28
НЕСКОРЕНА КВІТКА ДОЧКА МАТЕРІ-УКРАЇНИ
ТРАГІЧНО ЗАГИНУЛА»

Борис Довгань, Флор Юр'єв. Пам'ятник художникам — жертвам репресій. 1996, м. Київ Меморіальна дошка на будинку, де жила А. Горська

Борис Довгань (1928) — український художник. Заслужений діяч мистецтв України (1993). Народився у Києві. Навчався у 1947—1950 рр. в Київському училищі прикладного мистецтва, 1950—1956 у Київському Державному художньому інституті. Тривалий час (1956—1970) роботи майстра завдяки його національним переконанням не приймалися на виставки. Автор пам'ятника художникам — жертвам репресій (1996), меморіальної дошки Аллі Горській в Києві, на буд. 25 по вул. Рєпіна.

Флоріан Юрьєв (1929) — український художник, графік. Народився у м. Киренську (Росія). Закінчив Київський державний художній інститут. Член НСХУ (1970). Співавтор меморіальної дошки Аллі Горській в Києві, на буд. 25 по вул. Рєпіна та пам'ятника художникам — жертвам репресій (1996).

Михайло Денисенко. Меморіальна дошка

Михайло Денисенко (1917—1999) — український художник декоративно-прикладного мистецтва. Народився у ст. Слюдяни Іркутської обл. 1934 року закінчив Київській художній технікум; 1941 — скульптурний відділ Харківської художньої школи. Працював на майоліковому заводі у Василькові Київської обл. Автор меморіальної дошки Аллі Горській на будинку, де було вбито художницю у місті Васильків Київської області, вул. Юних комунарів, 8. Похований у Василькові.

КВІТКА НА ВУЛКАНІ

Нариси, спогади

Вовк В.

ЛИСТ С. ШКАНОВУ[1]

На конверті адреса: USSR-УРСР, 252200,
Київ-200, Мінське шосе, 6-а. кв.67
Шканову Сергію В'ячеславовичу.

21.VIII.90

Вельмишановні, дорогі друзі!

Вже довший час я Вам винна листа, а причиною запізнення з відповіддю був мій побут в Європі і невдалі старання дістати візу на відвідини родини на Україні. Приїхавши назад до Ріо, мене обсіли рідні клопоти й пильні університетські обов'язки. Ну що ж, до справи.

З Аллою я була коротко знайома, тому мені важко відповісти на Ваші запитання. Очевидно, я багато про неї чула від друзів і родини Світличних, і миткині Галини Севрук. Знала, що, як і Галина, вона перейшла на українську мову спілкування, бо, бувши кмітливою людиною, сама доходила до світоглядних висновків. Бачила, що українське мистецтво годує інші республіки Союзу, і що сувенірами з України за кордоном здобувають через чужинців симпатиків для російської культури. Зрозуміла, якщо ми культурою вже не аж такі бідні, тільки жахливо занедбані і обкрадені, що нашим майном збагачені чужі музеї, а країна — спустошена.

Колись ми говорили про пам'ятники культури «під небом», яких у нас щороку менше (тепер, здається, не доходить і до тисячі), і я згадала, що у зомбованій Німеччині залишилося чотири тисячі тільки романських

[1] ЦДАМЛМУ. — Ф. 1165. — Оп. 1. — Спр. 127.

церков! А скільки античних, ренесансових, барокових, класицистичних і модерних? Такі порівняння доводять до розпачу, а Алла була полум'яної вдачі: працювала наполегливо для української культури, особливо в ділянці монументального образотворчого мистецтва, крім того, клопоталася про наших інтелектуалів та мистців, які з політичних причин опинилися на безробітті й організовувала для них фонд допомоги, збираючи датки від друзів.

У той час, коли все українське було синонімом провінціалізму і гідним осміяння, Алла Горська і Ліна Костенко — оті високі, русяві і прекрасні — ходили по Києві, як королеви, в гуцульських сердаках!

Уже не пригадую, де ми познайомилися. Мабуть, у майстерні Галі Севрук на Софіївському подвір'ї, або на якомусь концерті.

Захоплена молодим рухом серед творчої Братії, я придумала видати збірник українського словесного й образотворчого мистецтва, зібравши матеріали з різних континентів, щоб виступати перед світом не як радянські, канадські, бразильські, польські чи німецькі українці, а прямо як українські мистці і поети. Алла дуже тішилися тією ідеєю. Так побачили світ дві книжки: португальськомовний O CÂNTARO (=Дзюбан) і німецькомовний DER BAUM (=Дерево). Обидві вони дістали похвальну критику. Тодішній директор музею модерного мистецтва в Ріо-де Жанейро, Роберто Тейшейра Лейте, написав, що O CÂNTARO — найкраще видання свого жанру за останні 10 років у Бразилії.

Вернісаж відбувся в ПЕН-Клубі Бразилії в Ріо-де-Жанейро, з концертом українських і бразильських композиторів.

На жаль, твори Алли не ввійшли до тих збірників, бо Надія Світлична була мені переслала кольорові світлини різних мистців у двох бандеролях, і друга посилка, якраз та, де були Аллині речі, ніколи не дійшла до моїх рук...

Пригадую собі ті роки: ми всі були наповнені творчим захопленням і дослівно горіли. Кожна книжка, що

виходила друком, кожна українська імпреза були мовчазним криком тріумфу: «Ми є! Будьмо!».

Алла працювала інтенсивно, наче б відчувала, що швидко треба дати з себе все найсуттєвіше. Я нав'язала для неї та інших мистців зв'язок з українськими мистцями за кордоном. Пересилаю Вам копію згаданого листа від неї. В ньому вона пише про отримання бандеролі з книгами мистецтва від Любослава і Ренати Гуцалюків.

У моєму «Триптиху», що також є у прилуці, я написала пасаж, присвячений Аллі. Думаючи про Аллу, я намалювала свою Марусю Богуславку:

рятувати життя це — добре вмирати,
щоб не кривдити ні тотема,
ні людини, ні дерева,
ні птаха, ні каменя,
щоб земля не прокляла твоєї плоті
не викинула її
з гробами, повними порожнечі,
падлом для гайвороння.

Рятувати життя це — повертати обличчя соняшником за сумлінням.

Вітаю вас сердечно й бажаю Вам світла, добра та всього прекрасного. Сердечні вітання Міхасі[1].

Ваша Віра Вовк.

P. S. Буду вдячна, як потвердите отримання цього листа і в прилуці пасаж про Аллу з «Триптиху» та лист від Алли.

[1] *Міхасі* — Михайлині Коцюбинській.

Газ. «Середовище»

ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО СМЕРТЬ А. ГОРСЬКОЇ[1]

В Києві згинула трагічно скульпторка і малярка Алла Горська

Покійна була співавторкою мозаїчних панно у Донецькій експериментальній школі ч. 5. Критики підкреслювали вражаючу чародійну оригінальність Алли Горської.

[1] Цит. за: WEDNESDAY, December 9. — 1970. — № 224 (Нью-Йорк).

Гордасевич Г.

ПРОЛЕТІЛО ОДНИМ МОМЕНТОМ

Пролетіло одним моментом
Все, що їй у житті далося:
Як палила пальці цементом
І пергідролем волосся.

Я жила в Донецьку, працювала в друкарні, а мій син був у дитячому садку цілодобово, оскільки в друкарні була позмінна робота. Це було біля так званої експериментальної школи № 5, на якій художник Григорій Синиця зі своєю бригадою робив мозаїчні панно. І коли я з Богданом проходила мимо, Богданові цікаво, що ж це таке, і він попросився подивитися. Ми з ним підійшли ближче і розмовляємо. А я з ним завжди розмовляла тільки українською. Від самого його народження розмовляла українською, і виходило так, що він цілий тиждень у садку російською розмовляє, і коли я його в суботу забираю, то він іще говорить російською. Я це слухаю, а потім кажу: «Ну, добре, а тепер повтори мені це українською». Він мені говорив українською. І в неділю до вечора він уже цілком говорив тільки українською. А в понеділок я його знову відводила в садок. Отаке було.

Одним словом, ми з ним стоїмо, щось я йому пояснюю, як це робиться. А тоді хтось із художників теж українською мовою запитав мене: «А Ви звідки приїхали?». Хто це спитав, я не пам'ятаю. Я кажу: «Нізвідки, ми тут живемо». — «А що ж Ви українською мовою розмовляєте?» — «Мої батьки зі мною розмовляли українською мовою, і я зі своєю дитиною розмовляю українською.» Таким чином я познайомилася — це був Григорій Синиця, була Алла Горська, був Віктор Зарецький,

був ще якийсь чоловік і якась жінка, але я їх чомусь абсолютно не пам'ятаю. І Надійка Світлична.

Це був 1965 рік, десь так літо 1965 року. Таким чином я з ними познайомилася, і найбільше чомусь ми з Надійкою подружилися. Надійці дуже мій син сподобався. У мене є її листи того часу, то вона не стільки до мене писала, скільки до мого сина, хоч йому чотири роки було.

Я добре пам'ятаю, по-перше, що ми з ними разом ходили в філармонію — був якийсь концерт української музики. Я тоді звернула увагу, що в Алли Горської дуже попечені руки — це ж цемент. Коли я приходила і там біля них сиділа, вони були в робочому, і руки в цементі — то там не помітно, а коли ми прийшли в філармонію, вона більш-менш одягнена і руки помиті, то я бачу, що вони в неї такі потріскані-потріскані. У мене є вірш, присвячений Аллі Горській — то там якраз про це є.

Потім вони були в мене на дні народження 31 березня 1966 року. В мене якраз уже мала виходити книжка, і вони мені розповідали, що проходять біля кожної книгарні, обов'язково заходять і питають, чи є книжка Галини Гордасевич «Веселки на тротуарах».

Заливаха О.

ЛЮДИНА ДУХУ[1]

Вона мала свій національний український хребет. В українському мистецтві рідко буває так. Бо в нас комплекс малоросійства. Я не кажу про тематику, кажу про поведінку митця. Він заангажований дивитися на світ через російську естетичну призму. Багато таких, але не вона. Я раніше, коли потрапляв на виставки до Москви, дивився, порівнював. Україна завжди подавалася якнайгірше, мов щось не розвинене. Це робилося, безумовно, штучно. Коли я створював мозаїку на Шевченківську тематику в Києві, у підвалі художника Івана Кириченка, це був 1964 рік, зазнайомився з митцями Клубу творчої молоді, який очолював Лесь Танюк, ще раз пересвідчився в цьому. В цім гурті, куди сходились, як кажуть, «свій до свого по своє», познайомився і зблизився з Аллою Горською. Мозаїку мою навіть і після вилучення слів: «Борітеся — поборете» не прийняли. Але цього ж року надходив ювілей університету ім. Тараса Шевченка, який хотів себе підготувати до події. Надійшло замовлення на спілку художників, Алла Горська взяла його. Запросила мене до співпраці в оформленні вітражу, який, за нашим задумом, мав би з часом бути перелитий у свинець, кольорове скло. Ректором університету був тоді Швець. Він дав словесний дозвіл на реалізацію нашого задуму. До створеного нами з Аллою образу я вибрав слова Тараса Шевченка: «Возвеличу малих отих рабів німих. Я на сторожі коло них поставлю слово». Вітраж було через день потрощено. Знищено нашу працю. Ми боляче переживали

[1] З інтерв'ю Марти Войціховської-Повалишин. Цит. за: Вечірній Івано-Франківськ. — 2006. — № 4. — 24 січ.

це. Відтак Алла запросила мене поїхати на Ірпінь класти мозаїки в піонерські табори. Казала — халтура, але, якою б не була, і її треба зробити чесно. Власне, це був час, коли ми зрозуміли, відчули один одного й своє покликання. <...>

<...> З її листами, з її підтримкою легше минули мої п'ять арештантських років. З виходом на волю вона організувала мені «зустріч Заливахи». З Леонідою Світличною купили для мене модерний костюм, черевики, зібрали творчий вечір в оформленім нею кафе. Все було в українському стилі, з українськими піснями, говорили про високе і значиме, цитували поетів. Сварив нас за той необачний крок Іван Світличний. Але... Знову, як це не раз досі бувало, ночував у Зарецьких, у Світличних. І після тої учти в Києві, не відчуваючи, що живою бачу Аллу Горську востаннє, повернувся до Івано-Франківська. Мене чекав адміністративний нагляд, заборона виходити з дому.

Була пізня осінь 1970-го. Приснився жахливий сон. У мене відпала нижня щелепа, я в крові. Пробую її поставити на місце, щось хочу сказати — липкі руки, нічого не виходить. Прокинувся з відчуттям жаху і неспокою. Того дня зателефонували з Києва: «Горську вбито».

Попри заборони, я поїхав на похорон. Труну не відкривали. Тільки Надійка Світлична змогла побачити її напередодні в підвалі у Василькові — побиту, замордовану. <...>

<...> Уникаю брудних подробиць та чуток, які мусувалися і в яких хотіли утопити ім'я Алли Горської та морально знищити родину. У напівреаліях, напівсні мені не раз приходило в розуміння інше, її убито було вдома, між проймою масивних вхідних дверей і вже мертву відвезли до Василькова. Там далі розіграли спланований сценарій.

Надія Світлична в якійсь мірі згідна зі мною. І вбито Аллу було не сокирою свекра, а смерть настала від чисельних ударів тупими предметами. Вона мала настільки

жахливий вигляд, що зрозумілою стала заборона відкривати труну. Смерть свекра досі — загадкова, самогубці не лягають горілиць на рейки. Та й не лише це. По якімсь часі, приїхавши до будинку Алли, вона (Н. Світлична) побачила, що фасад будинку перероблено, не стало дверей на балконі. Заметено сліди по-злодійськи, — начебто так і було. Мета зрозуміла: щоб це приміщення ніколи не стало історичною достовірністю.

Микола Плахотнюк, який тоді був запроторений до психлікарні за свої неофіційні думки про обставини смерті А. Горської, зайнявся створенням музею «Шістдесятників».

Безумовно, найкращим місцем для нього могла би бути квартира Алли Горської на Рєпіна в Києві. До втілення цієї ідеї долучилася столична інтелігенція.

Алла мріяла створити на площі біля київського вокзалу величну композицію-пам'ятник засновникам Києва: Кию, Щеку, Хориву. Щоб кожен, хто приїжджатиме сюди, чувся творцем історії. А поруч із Верховною Радою мав, за її задумом, бути символічний тиждень створення світу, сім кольорів веселки, сім нот. Вона мислила як людина духу.

Зарецький О.[1]

ДОЛЯ АЛЛИ ГОРСЬКОЇ: ДЖЕРЕЛА ТА СТАН ДОСЛІДЖЕНЬ

Алла Олександрівна народилася в Ялті, що у Криму, у родині організатора українського кіновиробництва Олександра Валентиновича Горського (1898—1983). Пережила з матір'ю у 1941—43 рр. облогу Ленінграда. А. Горська переїхала з батьками до Києва у 1943 р. Навчалася у Республіканській художній школі у Володимира Бондаренка, 1954 року закінчила Київський художній інститут, її вчителями були Михайло Шаронов та Сергій Григор'єв.

На піднесенні оманливої відлиги працювала у селах Чорнобильського району, де створено полотна — «Прип'ять. Паром», «Абетка», «Хліб». Художниця розробила ескізи до вистав «Ніж у сонці» за поемою Івана Драча, «Отак загинув Гуска» Миколи Куліша, «Правда і кривда» Михайла Стельмаха (режисер Лесь Танюк). Вистави, готові до постановки, було заборонено. А. Горська, дитячі та юнацькі роки якої пройшли у Ленінграді, досконало вивчила українську мову.

1964 року, коли світова громадськість відзначала 150-у річницю від дня народження Великого Кобзаря, А. Горська, разом із Опанасом Заливахою, Галиною Зубченко, Людмилою Семикіною та Галиною Севрук виконали вітраж «Шевченко. Мати» у Червоному корпусі Київського

---

[1] Зарецький Олексій (1954). Кандидат філологічних наук. Автор книг «Художник Віктор Зарецький. Пошуки коріння», «Алла Горська. Червона тінь калини. Листи, спогади, статті» та багатьох наукових публікацій з питань української мови і літератури.

університету імені Т. Шевченка, який було знищено за вказівкою партійного керівництва.

У першій половині 1960-х років у техніці лінорита та малюнка створила галерею портретів — Бориса Антоненка-Давидовича, Василя Симоненка, Івана Світличного, Євгена Сверстюка; графічними засобами було дано нове трактування образів Тараса Шевченка, Олександра Довженка.

А. Горська зі своїм чоловіком Віктором Зарецьким (1925—1990), художниками-однодумцями — Григорієм Синицею, Геннадієм Марченком, Борисом Плаксієм, Володимиром Смірновим створили низку монументальних робіт у Донецьку, Києві, Краснодоні, позначених впливами Ганни Собачко-Шостак, українського бароко та мексиканського монументалізму.

Алла Горська — один із чільних діячів руху опору — з В. Симоненком та Л. Танюком виявила місця поховань замордованих НКВС на Лук'янівському та Васильківському кладовищах, у Биківні; розширювала мережу самвидаву, надавала моральну та матеріальну допомогу політв'язням та членам їхніх родин, була присутня на політичних судах, у тому числі над В'ячеславом Чорноволом, подавала протести до прокуратури та держбезпеки. Після підписання «листа-протесту 139» у 1968 р. її було вдруге виключено зі Спілки художників.

Отже, спершу про родину А. Горської. Незважаючи на війну 1941—45 рр., облогу Ленінграда, де мешкали Горські, та евакуацію, родині вдалося зберегти такі довоєнні документи як, наприклад, службове посвідчення батька Алли Горської О. Горського на студії Ленфільм, деякі фотознімки тощо. Найраніший документ — це фото діда і бабусі (Безсмертних) Алли Горської, зроблене на початку XX ст. у фотоательє міста Кременчука. Збереглися й документи з часів блокади — лист матері Алли Горської Олени Давидівни Горської (з Безсмертних) до чоловіка — О. Горського, посвідчення на евакуацію. З післявоєнних часів збереглося досить багато документів. Зауважимо, що

О. Горський всю сталінщину перебував на керівних посадах — обережність стала його побутовою звичкою. У його бібліотеці та домашньому архіві не було нічого, що могло б викликати підозру. Так само і у випадку обшуку, і арешту, до чого він був психологічно готовий. О. Горський не був надто публічною людиною, але виступати не відмовлявся. Так, опубліковано обговорення роботи Одеської кіностудії, у якому він брав участь [15, 4—5]. Є також спогади про нього [21, 35—36; 8, 115—126], епізодично доброзичливо згадує О. Горського О. Довженко у «Щоденниках» [47, 596, 613—614]. Після смерті О. Горського 26 травня 1983 року редакцією часопису «Новини кіноекрану» було підготовано некролог на основі особової справи О. В. Горського у Спілці кінематографістів [18]. Стосунки А. Горської та її батька досліджено Є. Сверстюком [44]. Значною мірою збереглося листування Алли Горської та деякі інші документи, які зберігаються головним чином в ЦДАМЛМ України [1], а також в Музеї шістдесятників та Державному музеї літератури України. Образотворча спадщина А. Горської зберігається в Національному художньому музеї (Київ), Національному художньому музеї ім. А. Шептицького (Львів), Державному музеї Т. Г. Шевченка, Національному Шевченківському заповіднику, інших музеях України та за кордоном. Слід відзначити, що ані в квартирі, ані в майстерні А. Горської не було обшуків, не було також помітних негласних вилучень, тому архів та мистецька спадщина збереглися до сьогодні. А от листи на пошті губилися (вилучалися). Тому листування з О. Заливахою у другій половині 1960-х, який тоді відбував строк у таборі, збереглося більшою частиною тому, що А. Горська майже всі листи писала в чернетках, які зберігала [34]. Це листування — точне свідчення доби — пізніше декілька разів передруковувалося. Практично всі фонди А. Горської у ЦДАМЛМУ опрацьовано та опубліковано Л. Огнєвою [9].

Суспільно-політична діяльність Алли Горської, її причетність до шістдесятників, руху опору (правозахисного,

дисидентського) у непрямий спосіб відображено в інших архівах. Весною 1966 року, вже після арештів літа-осені 1965 року, КДБ посилив ідеологічно-адміністративний терор проти друзів ув'язнених та людей, причетних до дисидентського руху, тобто і проти А. Горської. Політичне керівництво республіки підбило підсумки кампанії щодо боротьби з проявами націоналізму [2]. В ЦДАГО України є також, наприклад, лист, підписаний Іваном Дзюбою, Іваном Світличним, Надією Світличною, Ліною Костенко, Аллою Горською щодо суду над В. Чорноволом 15 листопада 1967 року, який було розіслано в різні інстанції [3]. У листі вказувалося на політичну тенденційність, порушення конституції та процесуальних норм. Такі листи, які публікувалися і в самвидаві, передавали і на Захід [40] — таким чином, інформація дублювалася і ми маємо декілька варіантів. Вивчення дисидентського, правозахисного руху 1960-х на ґрунті офіційних документів тої доби потребує корекції, враховуючи тенденційність, фрагментарність та однобокість тих документів [10, 805 — 809]. Жодна публікація з архівів КДБ, де б згадувалася А. Горська, нам невідома. Зрозуміло, що якась інформація про неї має бути, але така, як і на всіх інших людей, за якими велося систематичне спостереження.

Вибірково листування А. Горської, починаючи з 1990 року, неодноразово публікувалося [34, 139—150; 14, 103—109], опубліковано також «Щоденник» А. Горської [35, 14—15]. Епістолярій Алли Горської досліджено як в українознавчому вимірі [30], так і в дискурсивному [24].

У 1960-ті роки А. Горська була відомим у Києві та Україні художником та суспільно-політичним діячем. У відкритому друці про неї згадувалося лише у каталогах виставок, а після придушення Празької весни 1968, погіршення суспільно-політичної ситуації в Україні та другого виключення Алли Горської зі Спілки художників того ж року, її твори не брали на виставки, замовлень не давали і у пресі не згадували. Нам відома лише

одна згадка про неї у друкованих виданнях після 1968 року. В альманасі-щорічнику «Наука і культура. Україна» 1970 року під репродукцією на кольоровій вкладці позначено імена авторів — «В. Зарецький, А. Горська. Фрагмент мозаїчного панно в музеї «Молода гвардія» м. Краснодона» [36]. Альманах було підписано до друку 2 листопада 1970 року — отже, незадовго до загибелі А. Горської 28 листопада 1970 року. У похмурі 1970—80-ті ім'я А. Горської було під негласною забороною і відома лише одна згадка про неї у ці роки. Л. Танюк дав яскравий епізод зі своїх спогадів про А. Горську в книзі «Марьян Крушельницкий« [45, 4], яка вийшла друком у Москві 1974 року. Це було сприйнято деякими людьми як порушення якихось неписаних правил чи згадка людини із негласних списків заборонених до публікації прізвищ. Л. Танюк мав службові неприємності [46, 104, 225].

28 листопада Алла Горська загинула, її тіло було знайдено у Василькові на Київщині 2 грудня, і це зразу стало відомо її родичам та друзям. 7 грудня її поховали на Берковецькому (нині Міському) кладовищі у Києві. Смерть Алли Горської викликала велике напруження у тодішньому суспільстві і породила багато чуток. Можна назвати такі — чи треба було КДБ вбивати Горську (і у такий спосіб) і чи міг це зробити свекор і чи мав він якісь психічні відхилення [43]. Розгубленість людей була дуже значною. Про це свідчать і неймовірні чутки — що Аллу Горську було викрадено, вона зникла і ховали пусту труну. Ці чутки докотилися навіть до преси на Заході [50]. Хоча група колег і знайомих, головним чином, членів монументальної секції Спілки художників, готували тіло А. Горської для поховання і самі вирішили ховати у закритій труні [23, 141].

Боротьбу тоталітарної держави з пам'яттю про А. Горську яскраво показує такий факт. На заходах, пов'язаних з похованням А. Горської, розповсюджувалися копії кількох її фото. Одну з них друкували Аліса Забой та Володимир Прядка у своїй майстерні на вулиці Гоголівській [22].

Фото А. Горської було вилучено при обшуку 1972 року у В. Чорновола як речовий доказ — вкладено у конверт з відповідними реквізитами, підписом працівника КДБ [33]. Хоча слід зазначити, що фото А. Горської були передані на Захід і використовувалися у публікаціях 1970—80 років. Не можна не нагадати багато разів цитованого факту, що всі, хто виступав на похованні А. Горської — Василь Стус, Євген Сверстюк, Іван Гель, Олесь Сергієнко (окрім офіційного представника Спілки художників Юлія Ятченка), були протягом наступних кількох років засуджені до великих термінів позбавлення волі.

У ці роки майже ніхто не вимагав ознайомлення зі справою, а також жодні офіційні джерела роз'яснень не давали. Перший секретар ЦК КПУ Петро Шелест не дав відповіді на звернення Л. Танюка з проханням інформувати про офіційну версію смерті Алли Горської на початку 1971 року. Отже, всі 1970—80 роки тема вбивства Алли Горської була оповита ореолом загадки та таємниці. З того часу і дотепер у переважній частині публікацій про неї присутня і тема її смерті. В Україні ця подія мала лише усну та самвидавівську версію — ширилися різні і часто моторошні чутки, люди були розгублені та дезорієнтовані. Аналізуючи сукупність спогадів про ту добу та аналізуючи суспільно-політичну ситуацію, можна було б підтвердити або спростувати припущення — чи було зацікавлене керівництво СРСР у такому перебігу подій, чи було цілі КДБ значною мірою досягнуто.

У січні 1971 у самвидаві з'явилося четверте число «Українського вісника», підготованого для поширення у самвидаві і переданого на Захід, де йшлося про трагічну загибель Алли Горської [48]. Цей текст було написано В. Чорноволом.

Ця інформація з деякими змінами та доповненнями стала основою для численних публікацій на Заході, де, починаючи з 1971 року, було не лише повідомлено про смерть Алли Горської на «Радіо Свобода» чи «Голос Америки», а й у американській пресі, що ретельно

відслідковувалося та аналізувалося КДБ СРСР. Втім, як вся інформація, що стосувалася УРСР. Дослідник біографії та творчості А. Горської з Нью-Йорку Богдан Певний так описує ситуацію в США та у цілому на Заході: «При кінці того ж року, 5 грудня, з Києва до Нью-Йорка прийшла потрясаючи вістка про несподівану її смерть. Хоч спочатку не було достовірних відомостей про причину і місце смерті, інтуїтивно зароджувалися здогади про політичне вбивство. Адже Алла належала до провідних діячів української культури, правозахисників, що відкрито чинили опір репресіям, русифікації та усьому тому лихові, яке пригнічувало Україну. Тому не дивно, що у деяких емігрантських часописах, чулих на біль, появилися переконливі статті про новий наступ і жорстоку розправу реакції на Україні, свіжими проявами чого були засуд на довголітнє ув'язнення Валентина Мороза і вбивство Алли Горської.

Очевидно, розвиток подій та невгаваюче поширення здогадів про можливе політичне вбивство в тогочасних радянських обставинах не були до вподоби відповідальним державним чиновникам на Україні. Незабаром в українській пресі на Заході почали появлятися «автентичні інформації» з Києва, що Аллу Горську вбив її свекор, «одержимий маніакальною ідеєю», на що, мовляв, є «переконливі докази» [40, 32—33]. Відзначимо, що статті Б. Певного майже не містять посилань на джерела його інформації — він не вказує — як дізнався 5 грудня про загибель Алли Горської, які видання подавали інспіровану радянськими спецслужбами версію тощо. Про смерть А. Горської у 1971 році писали відомі американські журналісти за власним підписом у найбільш авторитетних газетах. Так, наприклад, «Чикаго трибьюн» давало статтю Френка Старра «Найвища ціна дисидентства в Радянській Україні» [50]. Причому Ф. Старр вказує, що він ґрунтується на «Українському віснику», і що це є надійне джерело. З такого поважного джерела могли передруковувати українські малотиражні видання не боячись

підозр у недостовірності інформації. Так, наприклад, 1971 року журнал одного з товариств чиказьких українців «Екран» подає статтю Ф. Старра англійською мовою без скорочень, а також менший за обсягом матеріал українською мовою «Таємнича смерть Алли Горської». Джерело інформації вказано таке — «Америка». Окрім інформації з «Українського вісника», ці видання використовували іншу, передану нелегальним шляхом інформацію. Цей напрям досліджень є продуктивним. Шляхом зіставлення публікацій про Аллу Горську у 1970—80 на Заході та того, що стало відомо в Україні, починаючи з публікацій 1990 року, можна встановити, що було передано на Захід, але було втрачено чи невідомо в Україні. Так, «Екран» подає фото вітража у Київському університеті, знищеного в ніч з 8 на 9 березня 1964 року. Зображення різниться від ескізу (який подано у книзі «Червона тінь калини» і нині зберігається в Державному музеї літератури України [8, 208 — 209]) дуже незначними елементами — в ескізі рука Т. Шевченка затиснута в кулак, а на фото в «Екрані» — відкрита долоня. Можна не сумніватися, що обидва варіанти є ескізами. Фотографування значного за розмірами вітража без спеціального освітлення було б здійснити вкрай складно, а також — таке фото мало показати кут від точки розміщення об'єктиву. У журналі також представлено графічну роботу «Мати» авторства А. Горської та О. Заливахи, яка нам невідома, але мотив «матері» представлено у творчості А. Горської. Робота, подана в «Екрані», виконана в техніці лінориту, характерного для робіт початку 1960-х. Підкреслимо, що предметом нашого дослідження не є вивчення каналів інформації передачі інформації з України на Захід. Через постать Алли Горської ми показуємо єдність світового українства в найскладніших умовах.

Працюючи на «Радіо Свобода» у 1980-ті роки, Н. Світлична постійно розповідала у своїх передачах про шістдесятників та, зокрема, про А. Горську. В узагальненому вигляді спогади Н. Світличної про А. Горську

неодноразово було опубліковано в Україні, вперше 1990 року в «Образотворчому мистецтві» [49].

Дослідження Богдана Певного становлять особливий феномен і може бути досліджено більш докладно. Б. Певний доповнював текст В. Чорновола в «Українському віснику» всім, що ставало для нього доступним за залізною завісою. Статті Б. Певного є цілісним та ґрунтовним дослідженням суспільно-політичної діяльності та мистецької творчості Алли Горської, хоча й дещо фрагментарним та написаним за умов обмеженої джерельної бази [40, 41, 42]. Статтю про Аллу Горську було подано й у енциклопедії українознавства, виданій на Заході [16].

Вшанування чи, можливо, збереження пам'яті Алли Горської відбувалося і в такий спосіб. У США, Західній Європі, Канаді та Австралії низка громадських організацій взяли ім'я Алли Горської. Подамо один приклад — «Відділення Алли Горської Жіночої Асоціації» ODFFU мало споріднену структуру — «Музей народного мистецтва імені Алли Горської Українського культурного центру у Манчестері» («Асоціація українців у Великій Британії»). Музей мав одну з найбільших у Західній Європі колекцій традиційного народного мистецтва, включаючи давні та рідкісні експонати, — вишивку, різьблення по дереву, писанки тощо. Втім, ці інституції не вели дослідницької роботи щодо Алли Горської [53]. Нині, з віддалі більш як 30 років, можна поцінувати, що сам факт надання імені Алли Горської мав велике політичне, ідеологічне та моральне значення для світового українства.

У 1989—91 роках по цілому Радянському Союзу почалися поновлення в КПРС, творчих спілках, реабілітації тощо. Поновлювали індивідуально тих, хто клопотався про це, і не завжди ці клопотання задовольнялися. У лютому 1989 року Аллу Горську було поновлено у Спілці художників. Це був лише початок цих процесів, і Голова Київської організації Спілки художників України Андрій Чебикін, коли до нього звернулись наприкінці

1988 року напівофіційно, був стурбований і пропонував спершу зняти з Алли Горської те, що, на його припущення, «висить» на ній у КДБ. Коли він дізнався, що жодного офіційного легального документа на неї там нема, то сказав, що приймає заяву і очікує позитивного рішення.

На цій самій хвилі Всеукраїнський Меморіал звернувся до Генеральної прокуратури. Запит з Генпрокуратури було за належністю спрямовано до прокуратури Київської області.

1990 року прокуратура Київської області на запит голови Всеукраїнського Меморіалу Л. Танюка дала відповідь, де викладено їхню версію, яку було вперше опубліковано [49]. У відповіді вказано, що слідство дійшло висновку, що Аллу Горську вбив її свекор Іван Антонович Зарецький з мотиву особистої неприязні, а потім 29 листопада наклав на себе руки. Київський історик, фахівець з архівів КДБ, Прокуратури тощо С. Білокінь дивився справу і значною мірою дослідив її [13]. Співставлення відповіді прокуратури 1990 року та дослідження С. Білоконя показує, що працівник, який давав відповідь 1990 року, підготував її на підставі справи, без перекручень. З певних причин, що може бути предметом окремого дослідження, в публікаціях і до, і після 1990 року, де йдеться про загибель А. Горської, вказується, що вона загинула за загадкових, таємничих, нез'ясованих обставин, чи про те, що розслідування не дало результатів [52, 38, 309—309].

Починаючи з 1990 року було проведено низку науково-криміналістичних та громадсько-журналістських розслідувань обставин загибелі Алли Горської. Можна визначити такі напрями.

1) Аналіз справи, що зберігалась у прокуратурі Київської області, який зробили досвідчений криміналіст радник юстиції Борис Тимошенко та С. Білокінь [13].

2) Спроби контакту зі свідками — працівниками міліції та прокуратури у 1970—71 рр., які дали негативний

результат — ці люди або ухилялись від зустрічі, або точно повторювали версію прокуратури Київської області [25].

3) Аналіз шляхом співставлення з іншими політичними вбивствами в СРСР, зокрема Соломона Міхоелса 1948 року [8], Володимира Івасюка 1979 року, Валерія Марченка 1984 року [31].

Неодноразові звернення до Президента України, Генерального прокурора, Голови СБУ з проханням «поновити кримінальну справу вбивства А. Горської з метою встановлення подій злочину, всебічного, повного та об'єктивного дослідження обставин справи» з 1990 по 2005 рік залишалися без відповіді. Ця позиція є непрямим свідченням причетності керівництва СРСР до вбивства А. Горської. У владних структур вже незалежної України могли бути різні, але вагомі причини для того, щоб діяти у такий спосіб [26].

Перша значна публікація про Аллу Горську в Україні — це великий ілюстрований матеріал у часописі «Україна» за липень 1990 року, коли про Аллу Горську стало можливим друкувати в Україні, підготований Олександром Климчуком [27]. Того ж року вийшли друком резонансні публікації в «Образотворчому мистецтві» [49], листування Алли Горської та Опанаса Заливахи у часописі «Київ» [34], статті С. Білоконя у «Культурі та житті» [12], О. Гасюк та Г. Павлівої у «Ратуші» [17] тощо.

На початку 1990-х було вперше в Україні опубліковано спогади, спеціально присвячені А. Горській, — Л. Танюка, Н. Світличної, Л. Семикіної, Г. Севрук, І. Мельник, Л. Шереметьєвої-Дашкевич, Д. Шумука [49, 17]. Переважна більшість із них увійшла до книги «Алла Горська. Червона тінь калини». Найранішого періоду життя А. Горської стосуються спогади Галини Зубченко, Ірини Левитської та Дмитра Малакова. Старший брат Д. Малакова Георгій Малаков був закоханий в Аллу Горську, коли вона навчалася в художній школі у другій половині 1940-х років. Ці спогади містять низку надзвичайно тонких психологічних та виразних побутових подробиць,

які характеризують ту добу [32]. Г. Зубченко та І. Левитська вчились разом з А. Горською в художній школі, і їхні спогади стосуються саме школи.

Унікальне джерело досліджень біографії А. Горської становлять «Щоденники» Л. Танюка, у яких про А. Горську написано по різних епізодах значно більше, аніж у його книзі «Парастас: Іван Світличний, Алла Горська, Володимир Глухий, Мар'ян Крушельницький».

Відзначимо також, що в досить відвертих та детальних спогадах Федора Даниловича Овчаренка, який був наприкінці 1960-х років секретарем ЦК КПУ, нема жодної згадки про А. Горську, хоча він пише про деякі ситуації, безпосередньо пов'язані з А. Горською [39].

На початку 1990-х відбулося багато заходів, присвячених Аллі Горській, що на підйомі цих років були достатньо резонансними. Вечори, виставки цього періоду були помітною суспільною, мистецькою та й політичною подією, тому про них часто давало матеріали ТБ, писали в пресі. Вечір пам'яті Алли Горської 27 листопада 1990 року у вщерть переповненому великому залі Спілки художників тривав більше як 5 годин. В 00 годин 28 листопада новини, що тоді були досить популярними, почали давати інформацію про вечір. Багато людей, які не знали про Горську, або пам'ятали непевні чутки, дізнались про неї. Наступного дня 28 листопада відбулися урочистості на Міському кладовищі. Їх фільмував режисер Сергій Дудка. Цей епізод увійшов у його 20-ти хвилинний фільм «Усім нам смерть судилася зарання...», який було офіційно презентовано на студії Укртелефільм восени 1991 року — вже після здобуття незалежності.

Протягом 1991—94 років продовжували виходити друком публікації про А. Горську, про шістдесятників її кола, наприклад: [14, 19, 41, 42]. Ця тема набрала критичної маси, і 25 липня 1994 року міністр культури України Іван Дзюба підписав наказ №383 «Про відзначення 25-річчя від дня смерті визначної художниці та громадського діяча Алли Горської». Це було певним чином

винятком, адже є службовий норматив ювілейних дат (50, 75 років тощо), у якому 25-річчя нема. Відзначення цього ювілею включало встановлення меморіальної дошки на будинку по вулиці Рєпіна 25, де у 1944—70 роках жила А. Горська (тоді вже Терещенківській і відкритого наприкінці листопада 1995 року), проведення виставки в Національному художньому музеї (відкрита в листопаді-грудні 1995), видання книги «Алла Горська. Червона тінь калини» (вийшла друком у листопаді 1996), встановлення нового пам'ятника на могилі А. Горської (відкрито у листопаді 1999 року). Міська влада міста Василькова, васильківська просвіта та громадськість встановили меморіальну дошку на будинку, де 2 грудня 1970 року було знайдено тіло Алли Горської (відкрито на початку грудня 1995 року). На кінець 1995 року — до 25-річчя смерті — з'явилась низка публікацій у газетах «Голос України» [7], «Вечірній Київ» [6] тощо.

Значною подією досліджень біографії та творчої спадщини А. Горської стала книга «Алла Горська. Червона тінь калини» [8]. Було проведено низку презентацій книги — в Державному музеї літератури (1996), УНІАНІ (1996), НХМ у Львові (1997), у музеях Івано-Франківська (1998) та Тернополя (1998), Національному шевченківському заповіднику у Каневі (2001). Презентації 1997 — 2001 років були суміщені з виставками творів. Факт виходу книги та презентації спричинили низку публікацій як в Україні — Є. Сверстюка, Ю. Андруховича, І. Бондар-Терещенка, так і за кордоном, зокрема у статтях знаного українознавця Богуміли Бердиховської [Bogumiła Berdychowska]. Поступово відбувся деякий зсув акцентів — статті та довідкові матеріали про Аллу Горську почали ґрунтуватись не лише на концепції — «Українського вісника» — Б. Певного, а й на книзі «Червона тінь калини» [38, 52].

2001 року було завершено на кіностудії ім. О. Довженка 60-хвилинний фільм Олени Левченко «Алла Горська», який також мав резонанс у пресі. А. Горську згадують

чи як художника, чи як представника шістдесятництва, правозахисника, дисидента в узагальнюючих текстах різних жанрів — від академічних досліджень, енциклопедій, підручників до популярних книг різних жанрів — таких, як «Золота книга української еліти», «Ілюстрована історія України», «100 выдающихся женщин Украины» тощо. Наприклад, «100...» містить відносно велику за обсягом, спеціально написану для цього видання статтю. Час від часу у газетах з'являються яскраві статті про Аллу Горську. Частина з них є дещо сенсаційними, містять окремі неточності [11].

Деякі події, пов'язані з Аллою Горською, мали значний резонанс як в пресі, так і в Інтернеті. Можна, наприклад, назвати дискусію 2002 року про перебудову та перепрофілювання ювелірної крамниці на проспекті Ілліча в Донецьку, де знаходилась мозаїка «Жінка-птах», створена 1966 року Григорієм Синицею, Аллою Горською, Віктором Зарецьким. Ця дискусія була результативною — мозаїку зберегли та відреставрували.

Слід назвати книги Л. Огнєвої «Алла! Алла! Алилуя!» [5], де зібрано твори літератури, головним чином поезії, присвячені А. Горській, та твори мистецтва і «Душа українського шістдесятництва» [20], де зібрано її улюблені пісні та пісні, які виконувались на вечорах пам'яті А. Горської. Дослідження цих творів може бути окремим напрямом досліджень постаті А. Горської в українознавчому вимірі.

Багато статей про А. Горську є синтетичними, міждисциплінарними — вони суміщують спогади, роздуми над її долею, дослідження творчості, оцінку суспільно-політичної діяльності. Це праці Л. Танюка, Н. Світличної, Б. Певного, Р. Корогодського, Є. Сверстюка, С. Білоконя, О. Зарецького, які ми згадували вище в історичному екскурсі досліджень феномену Алли Горської. Всі ці дослідження, за винятком праць Б. Певного, зроблено людьми, які особисто знали Алли Горську. Наслідком цього є певна емоційність викладу та суб'єктивність оцінок. З

іншого боку, свідчення сучасників містять те, що неминуче втрачається. Всі ці дослідження тою чи іншою мірою мають українознавчий вимір.

Мистецька спадщина А. Горської досліджувалась Б. Певним [41, 42, 43], В. Нова, Б. Катоша [37], Авраменко [4]. Слід також відзначити книгу Л. Огнєвої «Перлини українського монументального мистецтва на Донеччині» 2008 року, де зроблено спробу визначити паралелі української міфології (зокрема «Велесової книги») та творчості А. Горської.

У тоталітарній державні приналежність до української культури і правозахисна (отже, політична діяльність) виявилися взаємозалежними. Доля Алли Горської показує неперервність буття нашого народу та спроби репресивних органів знищити носіїв національної ідеї [29] та перервати історичну пам'ять [28, 836—852]. У збереженні ідентичності українців в УРСР величезну роль відіграло світове українство. Воно зберегло пам'ять про А. Горську після її смерті [28, 853—867].

Таким чином, накопичено достатній матеріал для більш широкого комплексного українознавчого осмислення долі Алли Горської, її мистецької діяльності, впливу на становлення національної ідеї у період відлиги та ранньої брежнєвщини, впливу на пізнішу добу. Подальше дослідження ми вбачаємо на основі комплексного підходу — на рівні концентрів доля, родина, національна ідея, культура.

ЛІТЕРАТУРА

1. ЦДАМЛМ України. — Ф. 1205. — Оп. 1; Ф. 1165. — Оп. 1.

2. ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 24. — Спр. 6160. — Арк. 16.

3. ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 24. — Спр. 6306. — Арк. 101—102, 106.

4. *Авраменко Олеся*. Та, що йшла проти течії // Fain art. — 2007. — № 1. — С. 61—65.

5. Алла! Алла! Алилуя! / Упор. Л. Огнєва. — 2009. — 80 с.; іл. 17.

6. Алла Горська замість комунарів [Редакційна стаття] // Вечірній Київ. — 1995. — 29 листоп.

7. Алла Горська — шлях у майбутнє (Прес-центр Мінкультури) // Голос України. — 1995. — 29 листоп.

8. Алла Горська. Червона тінь калини / Ред. та упор. О. Зарецького та М. Маричевського. — К., 1996. — 240 с.

9. Алла Горська. Родина. Документи, спогади, дослідження, листування / Упор. Л. Огнєва. — 2009. — Рукопис.

10. *Бажан О. Г.* Лібералізований терор // Політичний терор і тероризм в Україні. XIX — XX ст. Історичні нариси. — К.: Наукова думка, 2002. — С. 776—836.

11. *Божко Світлана*. Олексій Зарецький: «Загибель Алли Горської вписується в методику політичних вбивств» // Робітнича газета. — 2005. — 11 берез.

12. *Білокінь Сергій*. А в серці шторм і сльози. Спогади про Аллу Горську // Культура і життя. — 23 листопада 1990.

13. *Білокінь Сергій*. Життя і смерть Алли Горської // Розбудова держави. — 1992. — № 4.

14. Вишневі листочки. (Публікація Любомира Гудця) // Дзвін. — 1992. — № 7—8. — С. 103—109.

15. Вторгаться в жизнь. За круглым столом // Искусство и кино. — 1958. — № 6. — С. 4—5.

16. Горська Алла // Енциклопедія українознавства. — Том 11. Доповнення та виправлення. Перевидання в Україні. — Львів, 2003. — С. 22—23.

17. *Гасюк Оксана, Павліва Галина*. Жінка з волошковими очима. Пам'яті Алли Горської. (Спогади Г. Севрук, І. Мельник, Л. Шереметьєвої—Дашкевич...) // Ратуша. — 1990. — № 27. — С. 1, 4—5.

18. Горський О. В. [Некролог] // На екранах України. — 1983. — 4 черв.

19. Допоки сонях не цвіте... (Передмова Миколи Шудрі, публікація О. Зарецького) // Сільські обрії. — 1993. — № 2. — С. 26—31.

20. Душа українського шістдесятництва / укладач Огнєва Людмила. — Донецьк, 2009. — 40 с.

21. З оповідей Олександра Горського // Кінотеатр. — 2001. — № 4. — С. 35—36.

22. Забой Аліса. — Усне повідомлення 1991 р.

23. *Зарецький О.* Моя мати — Алла Горська (з книги «Мої батьки») Алла Горська. Червона тінь калини / Ред. та упор. О. Зарецького та М. Маричевського. — Київ, 1996. — С. 115—143.

24. *Зарецький О. В.* Альтернативний дискурс 1960—80-х років (до постановки проблеми) // Мовознавство. — 2000. — №2/3 . — С. 66—72.

25. *Зарецький О.* Смерть Алли Горської // Дзеркало тижня. — 16—22 квітня 2005 (№ 14). — С. 14.

26. *Зарецький О.* Злочин без строку давності // Алла Горська. Родина. Документи, спогади, дослідження, листування / Упор. Огнєва Л. — 2009. — Рукопис.

27. *Климчук О.* І смерть була як смолоскип // Україна. — 1990. — № 27. — С. 11 —14.

28. *Кононенко П. П.* Українознавство. — Київ, 2006. — 870 с.

29. *Кононенко П. П.* Українська національна ідея: проблема методології. — К.: НДІУ, 2008. — 152 с.

30. *Коцюбинська М.* «Зафіксоване і нетлінне». Роздуми про епістолярну творчість. — К., 2001. — 299 с.

31. *Крыловский Владимир.* Валерий Марченко. Хроника убийства // (Глава из будущей книги «Тайно приговорённые») www.mhg.ru/files/007/kru12.doc.

32. *Малаков Д.* Кияни. Війна. Німці. — К.: Амадей, 2008. — 364 с.

33. Музей шістдесятництва. — Експонат.

34. «На шаблях сидіти жорстко...» Листування Горської Алли та Заливахи Опанаса. (Публікація О. Зарецького) // Київ. — 1990. — № 12. — С. 139—150.

35. Наперекір. Щоденник Алли Горської. [Публікація Є. Доценка] // Українська культура. — 1999. — № 10. — С. 14—15.

36. Наука і культура. — Україна. Київ, 1970. — [Текстівка під репродукцією на кольоровій вкладці. — С. 80—81].

37. *Нова Віка, Катоша Богдан.* «На шаблях сидіти жорстко...» // Вітчизна. 1991. — № 1. — С. 200—208.

38. *Овсієнко В. В., Хомляк М. М.* Горська Алла Олександрівна // Енциклопедія сучасної України. — Київ, 2006. — Т. 6. — С. 309—310.

39. *Овчаренко Ф. Д.* Спогади. — К.: ОРІЯНИ, 2000. — 456 с.

40. *Певний Богдан*. Ціна пробудження. До двадцятиріччя вбивства Алли Горської // Сучасність. — 1990. — Ч. 12. — С. 32—51.

41. *Певний Богдан*. Вона була символом нескореної України // Свобода. — 24—26 січня 1991.

42. *Певний Богдан*. Трагедія Алли Горської: погляд із закордону // Слово і час. — 1991. — № 11. — С. 64—72.

43. *Плющ Леонід*. У карнавалі історії. Свідчення. — К.: Факт, 2002. — 632 с.

44. *Сверстюк Є*. Алла Горська і батько // Алла Горська. Родина. Документи, спогади, дослідження, листування. / Упор. Огнєва Л. — 2009. — Рукопис.

45. *Танюк Лесь*. Марьян Крушельницкий. — Москва, 1974. — С. 4.

46. *Танюк Лесь*. Лінія життя. (З щоденників). У двох томах. Том II. 1971—1980. — Х.: «Фоліо», 2004. — 558 с.

47. *Тримбач С*. Олександр Довженко: Загибель богів. Ідентифікація автора в національному часо-просторі. — Вінниця: Глобус-Прес, 2007. — 800 с.

48. Український вісник. 1971. — Том 4. («Ukrainski visnyk» [Ukrainian Herald] N IV — Paris—Baltimore: Smoloskyp, 1971. — pp. 11—21).

49. Через терни — до істини. Пам'яті Алли Горської (спогади Л. Танюка, Н. Світличної, Л. Семикіної) // Образотворче мистецтво. — 1990. — № 5. — С. 1—8.

50. *Frank Starr*. The High Cost of Dissent in the Soviet Union // Chicago Tribune. — Sunday. — August 22, 1971.

51. We will resist: A pamphlet in tribute to A. Horska. — Tor.: «Set them Free Committee», 1972. — 14 c.

52. Horska Alla // Government portal Famous people of culture art. mht

53. www.augb.co.uk./ukrainian—women.php

Зарецький О.

ЗЛОЧИН БЕЗ СТРОКУ ДАВНОСТІ

Від часу трагічної загибелі Алли Горської 28 листопада 1970 року минуло більше 37 років. Принаймні у масштабах XX століття і початку XXI це великий часовий проміжок, і стає не тільки зрозумілим, але й відчутним, що 1960—70-ті — то була інша доба. Адже від смерті Сталіна на кінець 1970 року минуло 17 років, від придушення опору останньої боївки ОУН —УПА, на думку багатьох дослідників, 14 років, від таємного вбивства Степана Бандери, яке співпало у часі з поверненням з таборів та заслання мільйонів людей, — 11 років. Натомість до наймасштабніших у післясталінській історії України арештів січня 1972 року, які накрили країну ніби чорним рядном страху, залишалося всього рік і півтора місяці. Брежнєвський період тривав — 1979 у Брюховецькому лісі було знайдено труп Володимира Івасюка. Слідство розробляло лише одну версію — самогубство. Його смерть супроводжували чутки про побутові мотиви — схильність до суїциду, творчу вичерпаність, нерозділене кохання, ревнощі тощо. Розповсюджувались також схематичні плітки — картярські борги, пияцтво, першоджерело яких є достатньо очевидним. Ряд правозахисників загинув у таборах — Валерій Марченко, Юрій Литвин, Олекса Тихий (всі загинули у 1984), Василь Стус (1985), ніби природною смертю. Хоча смерть В. Стуса у вересні 1985 року історики відносять вже до іншої доби — невизначеність політичного курсу у перші місяці перебування М. Горбачова при владі та імовірну реакцію на можливість висування поета на Нобелівську премію. За межі цієї статті виходить аналіз подій, які відбувались в інших частинах СРСР. Можна відіслати читача до спогадів

Андрія Сахарова «Москва, Горький — далее везде», щоб відчути те, що відбувалось у більш ліберальній і відносно відкритій західному інформаційному контролю Москві. Чого варті у сенсі вкрай аморального та цинічного методу затримки у Горькому, де він знаходився у персонально призначеній йому з дружиною висилці, агентами КДБ машини швидкої допомоги під дрібними побутовими привидами, коли у А.Сахарова були серцеві напади. Самі кадебісти розповсюджували чутки, що у такому їх можуть звинувачувати люди, які несповна розуму — «наймогутніша у світі спецслужба буде таким займатись». У часи перебудови вони також зрідка з'являлись на московському телебаченні та у пресі і говорили подібні речі. І, дійсно, ірраціональна жорстокість вбивства Алли Горської та Івана Зарецького, чи, навіть, абсурдність така, що людина, яка б гіпотетично говорила, що злочин скоєно КДБ за вказівкою найвищого керівництва, виглядала б диваком і могла б потрапити в ізоляцію. І нині, коли знання та відчуття тої доби відходить у минуле, ці вбивства можуть видатись нашому сучаснику ще більш ірраціональними, невмотивованими, аніж у 70-ті роки.

Окремим рядком треба згадати Івана Світличного. З ним, з його дружиною Льолею та сестрою Надією я був протягом багатьох років близько знайомий. Усна традиція та й сучасна історіографія визначає його та Аллу Горську як одних з найсильніших в організаційному смислі діячів київського середовища правозахисного руху. Того, за спогадами багатьох сучасників, страшного 1972 року Іван Олексійович отримав 7 років таборів та 5 років заслання. 1979 року він був депортований на Алтай у зону високогір'я, де незабаром отримав поширений інсульт, що й можна було прогнозувати за діагнозом його форми гіпертонічної хвороби. Повернувся до Києва інвалідом і помер 1992 року.

Склалася така ситуація, що останні роки я повертаюсь до цієї теми під тиском зовнішніх обставин. І у самому широкому сенсі, може, вже і не у людському,

а у божественному — це добре, якщо можна вжити слово добре. Люди пам'ятають, їх хвилює, і біль не проходить. Одна брехня породжує іншу, і є відчуття того, що ми продовжуємо рухатись по колу, на яке нас колись запустили злочинці, і ми не можемо виборсатись із беззмістовного та безсовісного життя.

Моя стаття «Смерть Алли Горської» в «Дзеркалі тижня» за квітень 2005 року мала певний резонанс і відбулося декілька важливих розмов. Тоді ж на хвилі Помаранчевої революції я знову звернувся до Президента України і Уповноваженого з прав людини ВР України щодо *«поновлення кримінальної справи вбивства А. Горської з метою встановлення подій злочину, всебічного, повного та об'єктивного дослідження обставин справи, а також узгодження зі Служби безпеки України вилучення матеріалів щодо діяльності А. Горської для зіставлення їх з матеріалами кримінальної справи про її вбивство, які зберігаються в прокуратурі Київської області»*.

З Секретаріату Президента та Уповноваженого з прав людини мого листа за належністю переслали до Генпрокуратури, а звідти, теж за належністю — до прокуратури Київської області. Обласна прокуратура ніби поставила крапку і відповіла (подаю повністю):

> №06/3-2386 від 11.11. 05.
>
> Прокуратурою області перевірено Вашу скаргу на неналежне, на Вашу думку, розслідування кримінальної справи за обвинуваченням Зарецького І. А. за ознаками складу злочину, передбаченого ст. 94 КК Української РСР.
>
> Встановлено, що кримінальна справа 23 січня 1971 року постановою прокуратури Києво-Святошинського району закрита на підставі п. 8 ст. 6 КПК Української РСР.
>
> Водночас повідомляю, що відповідно до вимог Переліку документів, що утворюються в діяльності органів прокуратури України із зазначенням строків зберігання документів, закриті кримінальні справи, порушені за ознаками злочинів, передбачених статтями Кримінального кодексу,

санкції яких містять позбавлення волі на строк більше 10 років, зберігаються протягом 20 років з дня прийняття рішення про закриття кримінальної справи. У зв'язку з тим, що з часу закриття вказаної кримінальної справи пройшло більше 34 років, вона, як така, що підлягає знищенню, направлена на утилізацію.

Старший прокурор відділу прокуратури області
Є. Красножон

Чомусь не згадано прізвища Алли Горської та номерів справ. Суттєвою є лише інформація про утилізацію справи, у чому і нема підстав сумніватися.

Минуло ще два з половиною роки, і група передачі «Битва екстрасенсів», яка читала мою згадувану статтю в «Дзеркалі тижня», вирішила, що якщо я пишу такі статті, то не відмовлюсь і брати участь у передачі. Я взяв участь у передачі, і це було останньою краплею, яка змусила мене знову писати на цю тему.

У мене було ще декілька причин чи обставин, щоб знову повернутись до обставин смерті моєї матері і діда — дослідник політичних вбивств в СРСР Володимир Криловський, який нині мешкає у США, з яким я співпрацюю з 1990 року, і чиє велике і ґрунтовне дослідження про повільне і ретельно сплановане медичне вбивство Валерія Марченка, який помер у 1984 році від хвороби нирок у тюремній лікарні у Ленінграді, можна прочитати в Інтернеті[1], вказав мені на неповноту мого розслідування. Йшлося про те, що в аналізі вбивства Алли Горської, попри сумнівні епізоди, дивні і не дуже логічні речі, нема однозначних суперечностей, які б не підлягали сумніву і вказували на фабрикацію розслідування. Такі епізоди було виявлено у розслідуванні так званого самогубства Івана Зарецького, і ми знову відсилаємо читача до згаданої статті у «Дзеркалі тижня».

---

[1] *Крыловский Владимир.* Валерий Марченко. Хроника убийства. (Глава из будущей книги «Тайно приговорённые»). — www.mhg.ru/files/007/kru12.doc.

У квітні 2005 року відбулася розмова з досвідченим криміналістом, радником юстиції Борисом Тимошенком, і він знову, схвильований читанням статті, проговорив свою аргументацію. Я думаю, що все було напрацьовано ним ще на початку 1990-х, коли він вивчав справу про вбивство, але в остаточну редакцію публікацій того часу, які готував Сергій Білокінь, декілька епізодів не потрапило. Для логічності викладу необхідно знову нагадати основну лінію подій. Рано-вранці 28 листопада Алла Горська виїхала за попередньою домовленістю зі свого київського помешкання до свекра Івана Зарецького, який самотньо жив вдівцем у Василькові Київської області, щоб забрати швацьку машинку Зінгер. Машинка досить важка — тому він цілком природно замовив вантажівку, але чомусь приблизно на сьому ранку — ніби як водій хотів крутнутись у цій справі до початку робочого дня, а 28 — була п'ятниця. 29 листопада труп Івана Зарецького було знайдено поблизу залізничної станції Фастів-2 з відрізаною головою. Пізніше слідство однозначно і беззаперечно звинуватило його у вбивстві з мотивів особистої неприязні і у самогубстві. Але до Василькова інформація про його смерть не доходила, хоча, можливо, Іван Зарецький був без документів. 3 грудня тіло Алли Горської було знайдено у горизонтальному положенні на дні невеликого льоху у помешканні Івана Зарецького в скрюченій позі (за розміром льоху), коліна підігнуті до підборіддя. Борис Тимошенко зробив висновок, про що він і розповів мені на початку 2005 року, що таким чином труп могли засунути як мінімум два дорослі чоловіки середньої статури. Попри очевидність цього епізоду, ні я, ні інші учасники громадських розслідувань не надавали цьому значення, адже для цього треба бути досвідченим криміналістом. Більше того, коли ми із знайомими у стані майже нервового зриву аналізували цю ситуацію у 1970—71 роках, то було висловлено цілком слушне припущення, що І. Зарецький міг попросити А. Горську щось дістати із льоху, зі зручного положення вдарив її, і вона впала до льоху.

Пізніше я кілька разів заходив до помешкання. А 1991 року зі знімальною групою фільму «Усім нам смерть судилася зарання...» режисера Сергія Дудки, оглядав і льох. Ляда мала типовий розмір, приблизно 70 х 70 сантиметрів, в глибину льох — до 150 сантиметрів, тісний — хіба трохи ширший від ляди. Та й інформація була неповна, адже справу (№10092) дивились із зацікавлених у справжньому розслідуванні осіб лише Сергій Білокінь та Борис Тимошенко, та й то — на початку 1990-х. Мені справу не вдалося подивитись попри те, що я серйозно тис на прокуратуру. А С. Білокінь і Б. Тимошенко дивились тихо — на особистих зв'язках. З цього можна зробити ще один важливий висновок — якщо слідча група, до складу якої входили досвідчені фахівці, не звернула уваги на такий очевидний епізод, то вони зробили це свідомо, а значить були готові йти на будь-яку фальсифікацію. Але це не можна назвати замовним розслідуванням у сучасному смислі, це був наказ у тоталітарній державі. І це є огидною, страшною, але системною рисою тоталітарних держав — організатори та виконавці політичних вбивств і правоохоронні органи, які їх розслідують, є керованими з одного центру замовником. Треба відзначити ще одну важливу рису — ті люди вважали, що СРСР буде існувати завжди. Так тоді думав навіть я сам.

І, нарешті, не можна не сказати кілька слів про тодішню загальнополітичну ситуацію, яка віддзеркалювалась і в КДБ УРСР. Весь цей період КДБ УРСР керував Віталій Васильович Федорчук (1970—1982), якого Москва прислала в Україну у липні 1970 року на зміну більш м'якому та поміркованому Віталію Федоровичу Нікітченку (1954—1970), що пов'язано в першу чергу з тим, що на час вторгнення до Чехословаччини 1968 року, гору в Кремлі почали брати сталіністи. Тобто КДБ УРСР у 1970—1982 керував працівник, який ще 1939 року (до війни, за Л. Берії!) прийшов 21-річним юнаком до органів і завжди був на оперативній роботі, прийшовши в Україну з посади начальника 3-го управління (військова

контррозвідка) КДБ при Раді Міністрів СРСР на посаді генерал-лейтенанта. Можна думати, що для такого працівника вбивство ворога, у його розумінні, інсценівки, переодягання — були звичною роботою. Розповіді про його часто позбавлену здорового глузду жорсткість, а то й жорстокість у службових стосунках з самими працівниками КДБ чи міліції досі побутують у цьому середовищі. Про його агресивність писав у своїх спогадах і секретар ЦК КПУ часів Петра Шелеста з питань ідеології Федір Данилович Овчаренко. Можна говорити про те, що арешти 1965 року, які провадились за Нікітченка, на думку сталіністів, не досягли своєї мети. Відзначимо лише те, що не було сформовано атмосферу страху, можливо, навіть декому створили ореол мученика. Радикально налаштована група у ЦК КПРС та КДБ з 1968 року почала планувати акції, які б могли викликати у середовищі правозахисників, та й у суспільстві в цілому, дезорієнтацію, розчарування; застрашити, але вже проявами ірраціональної жорстокості.

Зрозуміло також, що тоді система була жорстко централізованою, але роль місцевого керівництва не можна недооцінювати. Місцеве КДБ доповідало Москві, просячи згоди на ті чи інші акції, а у разі, якщо ці операції виконувалися спецгрупою з Москви, тісна взаємодія з київськими органами була неминучою, адже там володіли поточною інформацією.

Я був готовий до участі в передачі «Битва екстрасенсів» (вийшла в ефір на каналі СТБ 9 грудня 2007, у другу неділю місяця, ведучий Павло Костіцин). Можна послатись хоча б на документально-художній роман Станіслава Ньєво «Луг на морському дні», який було опубліковано 1983 року у часописі «Всесвіт» і який справив тоді на мене велике враження. Дід чи прадід автора — гарібальдійський полковник віз Середземним морем на невеликому пароплаві касу та документи гарібальдійської армії — і корабель затонув, всі загинули. Автор роману їздив по Європі, і відомі екстрасенси робили йому експертизу за

мапою — шукали точку, де відбулася аварія. Потім намагалися побачити причину — вибух парового котла чи щось інше. А у разі — якщо це був вибух котла, то побачити, чи це була випадковість, чи був замах.

У даному випадку екстрасенси самі виходили на мене, та й ще організовані рейтинговою телепередачею.

Четверо екстрасенсів з п'яти, які працювали на початку листопада 2007 року у Василькові, бачили двох чоловіків середнього віку, нейтральних за психологічною мотивацією, троє з них називають їх кілерами. Два чоловіки вписуються і в загальну картину злочину, адже дід напередодні казав телефоном, що замовив вантажну машину для перевезення досить тяжкої швацької машинки — з ножним приводом на чавунній станині. Отже, цілком логічно, що водій міг бути з підсобником — І. Зарецькому було 69, він був хворий і повільно ходив з ціпком. Тобто і А. Горська, і І. Зарецький могли нормально відреагувати на двох чоловіків. Хоча можна гіпотетично уявити, як припускав дехто з наших знайомих, що група кілерів схопила її, щойно вона вийшла з нашого будинку на Рєпіна, 25. Це видається мені малоймовірним, адже якщо А. Горська вийшла зі свого помешкання сама, то було абсолютно ясно, що вона доїде до хати у Василькові. Ніби як і кондуктор автобуса її пригадала, і квиток знайшли у кишені загиблої. І це одна з найважливіших обставин. Адже в характері стосунків Алли Горської та її чоловіка Віктора Зарецького було таке: вона могла підняти чоловіка і сказати йому їхати з нею. І тоді у дію мав вступати якийсь інший сценарій. Отже, першим (чи другим) автобусом вона приїздить до Василькова. І найпростіше і найлогічніше було б, аби І. Зарецький сам відчинив двері і впустив її. Це підтверджується і тим, що вже на початку наступного року, по завершенні слідства, нам віддали її пальто чистим і неушкодженим. Отже, вона спокійно зняла його в хаті свекра.

А от далі події могли розвиватись за різними сценаріями. Водій з машиною вже міг бути на місці, а міг під'їхати

пізніше — і це б виглядало цілком природно. Два чоловіки (водій з підсобником) цілком логічно могли б заходити до хати. Нагадаємо також, що це була темна пора року — люди на цей час вже встають, але загалом ще не виходять на роботу. Хоча будинок був у центрі Василькова — це район одноповерхової забудови з парканами і садочками, і ходять там мало — майже глухий кут. Отже, багато що могло б залишитися непоміченим сусідами, яких я опитував на початку 1990-х. Смертельне поранення Аллі Горській, за матеріалами справи, було нанесено професійно, одним ударом тупим предметом ззаду у нижню частину черепа. Удар був достатньо сильним, щоб розлетілися краплі крові, які у ході слідства виявила експертиза. Один з екстрасенсів бачив, що боротьба була недовгою. Місце вбивства Івана Зарецького залишається нез'ясованим. Екстрасенси бачать його вбивство в місці поза його помешканням. Хоча гіпотетично можна думати, що його вбили у хаті і винесли труп ніби як швацьку машинку.

Отже, залишається не до кінця зрозумілою одна з важливих обставин — навіщо заштовхали труп до льоху. Нема підстав вбачати у діях кілерів щось ірраціональне, а з позицій здорового глузду мотивація могла бути тільки одна — аби хтось зазирнув до хати — то не побачив би нічого підозрілого. Це й підтверджується тим, що у хаті було прибрано і лише, як вже зазначалося, прискіпливе дослідження у ході слідства виявило дрібні, не вимиті з підлоги, бризки крові.

Людиною, яку треба було ввести в оману в такий спосіб, міг бути сам Іван Зарецький, який за інсценівкою вбивства, яке поза сумнівом було сплановано по хвилинах, міг вийти з хати, потім зайти, і, не побачивши нічого особливого, знову вийти. Якщо це готувалося не для нього, то у дію вступав якийсь запасний варіант, про який ми вже навряд достеменно дізнаємось. 2 грудня до хати міг потрапити Віктор Зарецький, який приїхав схвильований відсутністю дружини та телефонного зв'язку, і міг

потрапити до помешкання, якби він був більш наполегливим у міліції (де йому відмовили з огляду на пізній час), чи висадив плечем двері. Як часто буває у таких випадках, у нього міг бути запасний ключ чи ключ, який би підійшов до елементарно простого замка. І, нарешті, не було гарантії, що Алла Горська вийде 28 листопада із свого помешкання на Рєпіна сама. Міг піднятись і Віктор Зарецький. У цьому випадку операція вбивства могла бути скасована, але міг також вступити у дію інший варіант. Цей запасний варіант непрямим способом засвітився на слідстві після арешту Віктора Зарецького — його зразу звинуватили у вбивстві дружини. Звинувачення полягало у тому, що він геть заплутався у стосунках з жінками, і вбив А. Горську заради іншої жінки. Втім, це звинувачення досить швидко перестали згадувати. Слід нагадати, що спершу слідство вела Васильківська слідча група, і лише 7 грудня обидві справи було перепорядковано обласній групі. Втім, за загальноприйнятою схемою, у таких випадках відпрацьовуються варіанти помсти, ревнощів тощо. Тобто імовірно, що районна слідча група не була керована замовником. Тоді б виходило, що чоловік вбив дружину, а його батько у жаху і розпуці кинувся під потяг. Адже зазначимо, що фальсифікація самогубства І. Зарецького була підготована окремо.

Цих подій екстрасенси не бачили. Та й вони з народних цілителів — і бачили загальну психологічну характеристику людей, характер, вік, зовнішній вигляд, хвороби, причину смерті — насильницький чи природний характер, тривалість боротьби під час вбивства, положення трупа після смерті, а також подробиці, які не мають стосунку до теми вбивства.

Євген Сверстюк — вже у грудні 2007 ще раз розповів мені, як він, Надія Світлична та черговий васильківський міліціонер виявили труп 3 грудня 1970 року. Тобто вони були єдиними зі сторонніх людей (окрім, гіпотетично, І. Зарецького), хто потрапив до помешкання. В ніч з 2 на 3 Віктор Зарецький, якому міліція не відкрила хату, на

межі нервового зриву повернувся до Києва і потелефонував Надії Світличній. У першій половині дня вона з Євгеном Сверстюком приїхали до Василькова і звернулись до міліції. Поведінка міліціонера була цілком типовою у таких випадках. Він не хотів йти до хати, не хотів відкривати, але врешті швидко відкрив її відмичкою. Євген Олександрович і розповів, як виглядала хата (яку вони оглянули швидко, але уважно), і з його слів постає важлива психологічна характеристика — на трьох різних людей хата справила звичне, нормальне враження — ніби хтось ночував і пішов — постіль у глибині розібрана, підлога ніби як підметена чи помита. З огляду на те, що у хаті відбулося вбивство, а потім труп заштовхували до льоху, то зрозуміло, що спеціально попрацювали, щоб хата набула такого вигляду. Якщо у слідчій справі показано, що виявлено бризки крові, то помили так, щоб було змито більші плями, які можна помітити при першому огляді. Міліціонеру хотілося швидше завершити свою роботу, він казав — все як завжди, нічого немає. Надія Світлична попросила відкрити льох, який був у кухні і мав ляду як частину підлоги, керуючись досить туманним спогадом, що такий льох є, і чисто інтуїтивним відчуттям. На дні льоху вони побачили труп. Оскільки тіло лежало на дні у зігнутому положенні, то у них не було впевненості, що це труп Алли Горської. Міліціонер відсторонив їх від льоху у збудженому стані. І сказав: «У вас будуть серйозні неприємності, адже ви знайшли труп». І це звична юридична практика. Надія Світлична і Євген Сверстюк пробули затриманими у Василькові кілька годин, після чого їх без пояснень відвезли до Києва міліцейською машиною. Що було б, якби вони не виявили труп — тоді б у організаторів вбивства були б розв'язані руки для маневру — вони б знайшли тіло тоді, коли б їм було потрібно. Якби Є. Сверстюк та Н. Світлична виявили труп без міліціонера, то це могло дати слідству ще якісь додаткові підстави для тих чи інших звинувачень. Але це, на мою думку, вже одна з можливих численних гіпотетичних

версій. Ані Є. Сверстюка, ані Н. Світличну ніколи більше у цій справі не викликали. Те, що розповів мені Є. Сверстюк, не було тоді жодним чином зафіксовано, жодного протоколу не укладали. А це вже грубе порушення найелементарніших юридичних норм. Отже, можна припустити, що навіть ті, на перший погляд, не принципові обставини виявлення трупа були небажаними для організаторів фальсифікації розслідування.

З іншого боку, очевидно, що ситуація була для них непевна — вони сиділи на телефонах і чекали, як буде розвиватись ситуація. І це тривало ті кілька годин, поки Н. Світлична та Є. Сверстюк були затримані у Василькові. Коли їх відпустили, то вже відбувся витік інформації — місцевому начальству дали зрозуміти всю важливість операції. П'яний міліцейський полковник, який супроводжував до Києва, сказав:

— Как ти попадаєш в загранку? — Є. Сверстюк тоді не знав цього виразу. Наші сучасники молодшого віку, можливо, і не зможуть уявити собі, яке величезне, майже містичне значення мав тоді цей факт — передача тих чи інших матеріалів за кордон для публікації.

Залишається ще одне питання. За діючим і раніше, і нині (може, дещо зміненим) нормативом, справа мала бути утилізована через 15 років після завершення слідства — тобто у 1986 році. Але на початку 1990-х — у непевні часи — вона зберігалася в обласній прокуратурі, і прокуратура писала мені відповіді. Натомість у 2005 році, коли про Аллу Горську вчать школярі за типовими підручниками, і про неї можна прочитати у масових довідниках тощо, справа виявилася утилізованою. Збереглася вона тоді, ймовірно, випадково — за недоглядом, хоча й можливо, що хтось вважав її збереження вигідним. Але у такому разі та сама прокуратура стала вважати її збереження недоцільним і утилізувала її на 2005 рік. Отже, можна припустити, що зберігали її на початку 1990-х не для того, щоб її аналізував Борис Тимошенко, аналізував і публікував ці матеріали Сергій Білокінь, а

передруковував і далі аналізував я. Я не вбачаю в утилізації справи жодної продуманої політики чи відомчої інтриги, і це досить типова ситуація у багатьох розслідуваннях такого типу. Майже напевно, ми маємо справу з так званими спадковими чекістами чи спадковими прокурорськими працівниками, які дбають не про правду чи навіть не про державні інтереси, а про корпоративні, чи просто родинні.

Київ, січень—серпень 2008

Зарецький О.

ТВОРЦІ УКРАЇНСЬКОГО МОНУМЕНТАЛІЗМУ 1960-Х РОКІВ

У цьому нарисі мова піде про короткий хронологічно, але надзвичайно насичений творчо, сповнений роздумів, виснажливої праці та часто жорстоких подій період життя моїх батьків[1] з весни 1966 до осені 1970 року.

Починався монументалізм 1964 року, коли до Шевченкового 150-річного ювілею у Червоному корпусі Київського університету Алла Горська, Опанас Заливаха, Людмила Семикіна, Галина Зубченко, Галина Севрук створили вітраж «Шевченко. Мати». Вітраж було знищено в ніч з 8 на 9 березня 1964 року. Ця подія міфологізувалася, вона й досі викликає неоднозначні, суперечливі тлумачення[2]. В ті роки у тому самому київському середовищі відбулася ще одна подія — склалася група художників: Алла Горська, Григорій Синиця, Галина Зубченко, мистецтвознавець Григорій Мєстєчкін. За своїм духом та стилем це було одне з відгалужень Клубу творчої молоді «Сучасник». Їх цікавило в першу чергу традиційне народне мистецтво та школа Михайла Бойчука.

На початку 60-х років прийшло зацікавлення творчістю Марії Примаченко, Ганни Собачко-Шостак, Федора Манайла, Олександра Саєнка. Було організовано і виставки цих митців. У цьому брав участь мистецтвознавець

---

[1] Алли Горської та Віктора Зарецького.

[2] Хоча збереглися документи й зафіксовано спогади, див. напр.: *Нова Віка, Катоша Богдан.* На шаблях сидіти жорстко // Алла Горська. Червона тінь калини. — К.: Спалах ЛТД, 1996. — С. 222—224.

Г. Мєстєчкін, образотворча секція Клубу творчої молоді. Батько купував твори М. Примаченко з виставок, у нас вдома з'явилась її робота — «Квіти у горщику». Я пам'ятаю, як одного разу Марія Оксентіївна була у нас вдома. Знімала протези ніг, відпочивала. Пізніше «Квіти...» подарували Бориспільському краєзнавчому музею. Григорій Мєстєчкін і познайомив батьків з Г. Синицею, який був майже на покоління старший. Не можна не відзначити, що їхніми зусиллями народне мистецтво набуло статусу офіційного. Так, Григорію Мєстєчкіну вдалося зустрітися з фактичним господарем України — першим секретарем ЦК КПУ Петром Шелестом і переконати його присудити Шевченківську премію Марії Примаченко. Нагородження відбулося у 1966 році. На той час у жорстко централізованій державі це мало надзвичайно важливе значення. Якби цього не було, Спілка художників, Міністерство культури, офіціоз у цілому не трактували б творчість Примаченко, Собачко-Шостак як справжнє мистецтво, а у широкому сенсі витискали б його на маргінес, трактуючи як декоративно-ужиткові промисли тощо. Власне, можна говорити про концепцію Г. Синиці, але не можна забувати, що він був учнем бойчукіста М. Рокицького і сформувався як митець у 20—30-ті роки. Синиця був самобутнім інтуїтивним інтерпретатором Бойчука і створив свою власну мистецьку концепцію (я не знаю, чи він її записав). Він був також людиною великої життєвої енергії та талановитим організатором. Значною мірою у Синиці, як згадувала Галина Зубченко, всі вони навчились позитивно спілкуватись з начальством та затверджувати свої монументальні проекти на численних радах, комісіях, погодженнях. І нарешті, Алла Горська, Віктор Зарецький, Галина Зубченко, Борис Плаксій та інші у повоєнний час вчилися у жорсткій системі соцреалізму. Знайомство зі світовим мистецтвом (головним чином за книжками та часописами) у час відлиги були для них не просто відкриттям, а світоглядним переворотом, революцією. Художники були вражені творчістю

мексиканських монументалістів — Дієго Рівери, Альваро Сікейроса, Хосе Клементе Ороско. І це не було виключно естетичним явищем. Вони розглядали їхню творчість як становлення національного мистецтва у зв'язку з розвитком мексиканської державності. Ідея українського національного, але державного мистецтва, була однією з ключових, хоча й частково напівусвідомленою у бригаді художників-монументалістів. Причому головним теоретиком її був саме Віктор Зарецький. Треба сказати, що ідеї українського національно-культурного відродження в рамках УРСР носилися в повітрі. Навіть книга Петра Шелеста звалася «Україно наша радянська», втім у 70-ті гостро скритикована як націоналістична.

Але повернемося у 1960-ті. Взимку 1964—65 років було знайдено замовлення на оформлення школи № 5 у Донецьку. Ця школа була за проектом архітектора Каракіса і звалася експериментальною (в сенсі організації навчання). Віктор Зарецький приєднався до цієї роботи дещо пізніше під впливом своєї дружини Алли Горської — з весни 1966 року. Монументальне мистецтво часто робиться групою митців-однодумців. Віктор Зарецький був разом з Аллою Горською (1929—1970) та Григорієм Синицею (1908—1996) творцем одного з напрямів в українському монументалізмі. З ними в одній бригаді (це слово вживали самі митці) працювали Галина Зубченко, Геннадій Марченко, Борис Плаксій, а на окремих етапах — Олександр Коровай, Іван Кулик, Надія Світлична, Анатоль Лимарєв, Григорій Пришедько, Василь Парахін.

Батьки привезли мене до Донецька на початку серпня 1966 року. Працювали на великій мозаїці «Шахтарський край» («Прометеї») — перша назва — офіційна, друга — для «внутрішнього користування». Вона знаходилась на торці центрального корпусу. Від нього під прямим кутом йшли одноповерхові крила, на торцях яких знаходились 8 мозаїк, виконаних 1965 року: «Космос», «Вогонь», «Земля», «Сонце», «Надра», «Вода», «Вітер»,

«Життя». Школу було обладнано вентиляцією, яка не працювала, бо були канікули, а вікна не відчинялися. У батьків була маленька кімнатка-підсобка, а задуха стояла в приміщенні страшна.

«Прометеї» — велика мозаїка — 9 на 7 метрів — риштовання стояли в 4 яруси. Допомагали 3-4 підсобники — студенти медичного інституту.

Працювали з 8 ранку до 8 вечора, одна година — перерва на обід. Спека, пилюка. Від цементу, на якому кладуть мозаїку, тріскалася шкіра на долонях. Від річки Кальміус, що метрів за сто навпроти — прохолоди ніякої.

Батьки завжди намагалися при можливості відпочивати. Того літа їздили до Маріуполя, тоді ще Жданова. Були в гостях у художника Арнаутова, який мешкав там з дружиною. Довго розмовляли. Він воював у білій армії, частини якої відійшли на початку 20-х років до Китаю. Арнаутова носило світами. Він довго жив в Америці. Був добре знайомий з Дієго Ріверою. Подарував батькам книжечку своїх спогадів. Маріупольські художники возили нас на море. Рибалили, варили круту юшку.

Один з маріупольських художників, грек, який не приховував цього і за що його поважали[1], теж робив мозаїки. У шкільному спортзалі — на підлозі складалася мозаїка з великої світлої плитки — такого сантехнічного типу. Потім плитку мали наклеїти на листи цупкого паперу, скласти в скриню і відвезти на об'єкт. Там вже робітники-плиточники клали мозаїку. Показував фото своїх робіт. У батьків його творчість не викликала захоплення.

Технологія виконання всіх монументальних робіт бригадою Синиці — Горської — Зарецького була майже однакова. Спочатку робився попередній ескіз (форескіз) — малюнок на листі паперу стандартного розміру. Потім ескіз — на планшеті, розміром в межах метр на метр. З цим ескізом ходили по різних інстанціях для

[1] Лель Кузьмінков або Валентин Костянтинов.

затвердження. Потім робили картон — це значною мірою технічний проміжний етап. На цупкому рулонному папері, що його клали десь на підлозі у великому приміщенні, робили контур в натуральну величину. Потім його закріплювали на стінці і, поступово ріжучи, переносили контур вугіллям на поверхню. Використовували такі матеріали, як керамічна плитка, шкло, смальта (штучний камінь), зрідка метал і кілька разів робили розписи фарбами по сухій штукатурці. В бригадах, в яких працювала мати, всі мозаїки клалися на цементному розчині самими художниками. Хлопці-підсобники били смальту, робили цементний розчин та клали за чіткою вказівкою: «на це місце поклади цей камінець».

Художники були ніби перенасичені енергією — паралельно школі № 5 знайшли (можливо, їм запропонували, бо у Донецьку всі знали про мозаїку на школі) ще одне замовлення, і 1966 року в ювелірній крамниці в Донецьку А. Горська, В. Зарецький та Г. Синиця виконали мозаїку «Коштовність» («Жінка-птах»). У цій роботі знову представлено наскрізний для всієї творчості Віктора Зарецького, як станкової, так і монументальної, — *птах*. Цей архетип, безумовно, потребує дослідження. Починаючи з цієї мозаїки, творча ініціатива в бригаді художників переходить до Віктора Зарецького.

Наступного року зробили дві мозаїки в кафе «Україна» в Маріуполі — «Дерево життя» і «Боривітер» («Птах Еллади»). *Дерево* також один із архетипів творчості Зарецького. Ще до початку цієї роботи Г. Синиця вийшов з бригади, натомість приєднались чоловік Галини Зубченко Григорій Пришедько, Борис Плаксій, Надія Світлична та Василь Парахін.

На початку 1968 року відбулося дві події, які створили для батьків химерний та часом моторошний клубок проблем і суперечностей, такий собі лабіринт. Тоді починалася робота над Краснодонським меморіалом (про який докладно далі), і тоді ж Алла Горська, Віктор Зарецький і Борис Плаксій підписали Лист-протест 139.

Це було вже не перше громадсько-політичне випробування. 1963 року було тихо заборонено Клуб творчої молоді «Сучасник», 1964 року було знищено вітраж і Аллу Горську виключили зі Спілки художників, 1965 року пройшли арешти серпня-вересня, Опанаса Заливаху засуджено на 5 років. Тоді художники потрапили під міцний «ковпак». У Донецьку вони бачили звичайне зовнішнє стеження, принаймні київську квартиру було обладнано стаціонарною підслушкою. Превентивно затримано на кілька діб Сашка Коровая та на 8 місяців брата Надії Світличної Івана Світличного. 1967 року було заарештовано та засуджено В'ячеслава Чорновола. В цих умовах вони підписали Лист-протест 139. Цей лист — тема окремої розмови. Відзначимо, що його було відправлено на ім'я керівників СРСР — Леоніда Брежнєва, Ніколая Подгорного та Алєксєя Косигіна. Лист було написано обережно та толерантно. У ньому зверталася увага на відхід від рішень XX з'їзду КПРС, порушення соціалістичної законності. Йшлося про низку судових процесів, в тому числі над В.Чорноволом. І того ж 1968 року загальнополітична ситуація погіршилася — в усіх київських установах, де працювали підписанти, була майже однакова «схема проробок», спущена з ідеологічного відділу ЦК КПУ. Заява, що містилася в листі, кваліфікувалася як безпідставна. У підписантів питали: «Ви були на тих процесах, Ви знайомилися зі справою? — Ні. — Там все юридично аргументовано». Засуджувався також сам факт широкого міжнародного розголосу листа, підписантам казали: «Ваш лист використовується нашими самими справжніми ворогами — "Голосом Америки", "Радіо Свобода", а Ви б мали знати, хто за ними стоїть». І як резюме: «Ви виявили громадську незрілість та безідейність, але ми добрі і розумні — до часу — тому відмовтесь від свого підпису, покайтесь». Проблеми з'явились тоді, коли не могли вибити каяття. Треба сказати, що обстановка в емоційному та психологічному аспектах у різних установах (головним чином вузах та академічних інститутах)

та творчих спілках була різною. І як ніде — у Спілці художників нагніталася атмосфера страху та нетерпимості — почали збирати збори, таврувати і готувати ґрунт для виключення зі Спілки. Це робилося поетапно. З кожним етапом тих, хто не відмовився від підпису, ставало все менше і менше. Але порядок виключення обумовлений Статутом — треба на зборах провести голосування і прийняти рішення. І часом рішення про виключення не вдавалося провести — не було потрібного результату голосування. І тоді ті рішення, які не проходили на загальних зборах, почали приймати на правліннях, президіях і бюро. У нас вдома цитували Олексія Широкова — одного з партійних функціонерів в Спілці — «Більшовики теж були в меншості, коли взяли владу».

Почали з'являтись якісь додаткові фактори. Містом поповзли чутки — націоналісти, бандерівці, розповсюдження літератури, що її друкують у Мюнхені на кошти ЦРУ, зберігання зброї, антирадянщина і шпигунство. Такий сценарій міг бути затверджений і здійснений тільки на рівні рішення КДБ СРСР. Батьки дуже болісно переживали цю кампанію. Абсурдні звинувачення, збори, засідання, наклепи — ніби систематична діяльність, щоб забруднити репутацію. З'явилась реальна можливість позбавитись роботи — замовлень. Батьки сприймали 68 рік значно гірше, ніж 65 рік, коли пройшли арешти. Погіршилася загальна атмосфера в суспільстві. Саме 68-го року переважний вплив у кремлівському керівництві перейшов до сталіністів і КГБ посилив тиск[1]. Батько говорив, що саме з 68-го року їх почали остерігатись начальники різних рівнів, та й просто деякі знайомі. Виключення зі Спілки позбавляло замовлень, тобто було рівнозначне виключенню з роботи з «вовчим квитком». На яку посаду зараховували матір після виключення — я точно не знаю, швидше за все, робітником. А це позбавляло також й офіційного авторства, наставала «цивільна смерть».

---

[1] *Танюк Лесь.* Сяйливий дух доби // *Чорновіл Вячеслав.* Твори: в 2 т. — К.: Смолоскип, 2003. — Т. 2. — С. 24—57.

«Підписанти», які зразу не покаялися, скаржилися на використання «спеціальних» методів — міліціонер міг прийти перевіряти паспорт, хтось міг ходити навзірці чи ніби випадково відбувалася розмова на цю тему — «відмовтесь від підпису».

Отже, Аллу Горську виключили зі Спілки художників так само, як Людмилу Семикіну та Галину Севрук. Всі вони відмовились каятись. Аллу Горську вже вдруге, перший раз після побиття вітражу. Віктор Зарецький довго боровся в партбюро Спілки художників та Печерському райкомі КПУ, щоб уникнути виключення в партії. У разі не виключення з партії він майже автоматично залишався членом Спілки художників.

Вже тоді почали працювати над великим замовленням у Краснодоні, і щоб зрозуміти зв'язок виключення з партії чи Спілки художників з цією роботою, треба розповісти про Краснодон.

1968 року А. Горська, В. Зарецький, Олександр та Володимир Смірнови (який був і архітектором проекту) почали працювати над панно «Прапор перемоги» в Краснодонському меморіалі «Молода гвардія». На початку досить довго продовжував працювати Б. Плаксій, і якийсь час працював Анатоль Лимарєв. Меморіал — велика будова, як казали батьки — бетонна коробка, в центрі якої стоїть мозаїчна стела. На рівні другого поверху зроблено балкон, вздовж якого мав іти фриз з розписами. Дещо пізніше було виконано ескізи та картони розписів по фризу, але ці роботи було зупинено і не здійснено.

Маму і батька безумовно цікавила легенда про молодогвардійців. Треба сказати, що доба була інша — популярність постаті Олександра Фадєєва та роману «Молода гвардія» були ніби самі собою зрозумілими. Батьки стояли на такій позиції: хлопці і дівчата були молоді, вірили і загинули за ідею. На мозаїці тріада — «живі — поранені — мертві». Ефективність підпільної організації, система конспірації, питання «зрадника», книга і особистість Олександра Фадєєва в моїй присутності майже

не обговорювались, хоча їх, очевидно, цікавив феномен роману «Молода Гвардія» та його автора. Те, що Краснодонське підпілля належало до ОУН-УПА, я жодного разу від них не чув. На якомусь бенкеті зазнайомились з молодогвардійцем Радієм Юркіним. Казали — симпатичний чоловік, доброзичливий, любить застілля.

Меркантильні стосунки батьків багатьох молодогвардійців з міською владою, які вибивали то вугілля для опалення, то ремонт даху, дратували і батька, і маму. Мої батьки також усвідомлювали, що Меморіал є засобом пропаганди «за» існуючий лад, але одночасно і чимось більшим та значнішим. Внаслідок певного збігу обставин Краснодонський меморіал та авторський колектив стали об'єктом політичної та адміністративної боротьби. Одне з можливих пояснень, яке ґрунтується значною мірою на моїх спогадах, бо батьки десь раз на місяць приїздили до Києва і збуджено подовгу обговорювали ситуацію, не звертаючи на мене уваги. Загальна схема була така: Спілка художників і Міністерство культури було «проти», а ЦК ЛКСМУ і луганське керівництво — «за». Пояснення «за» було досить очевидним — Меморіал був під патронатом комсомолу. Цю лінію «розробляв» Володя Смірнов. Луганське керівництво в особі першого секретаря обкому Шевченка хотіло мати в місті хороший та престижний музейний комплекс. Щодо «проти», то було принаймні два мотиви — після «листа 139» в 1968 році почалося політичне цькування батьків і керівництво Спілки і Міністерства виконувало настанову партії та КГБ. Крім того, робота була масштабна, вдала та в певному смислі унікальна, тому колеги плекали елементарну заздрість.

Це був виснажливий марафон. Коли батьки приїздили до Києва, вони безперервно і знервовано щось обговорювали: ...бюро, пленуми, комісії, конкурси, пропозиції, ухвали, протоколи, кошториси, резолюції, ескізи, картони, смальта, цемент... Вони були виснажені, на межі нервового зриву. Була спроба оголосити конкурс та

відібрати у них роботу, а також визнати її невідповідною якимось вимогам та збити. Батько розповідав, хоча він мав схильність до деяких перебільшень, що до Луганська приїхав Володимир Щербицький (тоді Голова Ради міністрів), але на бенкет після офіційної частини не пішов, бо перший секретар Луганського обкому Шевченко «був людиною» Шелеста і це якось впливало на рішення Щербицького. Натомість він поїхав до Краснодона, Меморіал йому сподобався і він дав вказівку використати цей досвід у будівництві палацу «Україна» в Києві. Це змусило, за припущенням батька, зняти сценарій знищення роботи.

Мозаїку було повністю завершено. Було зроблено ескізи фризів, картони, контур почали переносити на стінку. Але роботи було зупинено. Очевидно, діяла та сама група, яка була і проти мозаїки. Знищення розписів в кафе «Хрещатий яр» в Києві, які трохи пізніше зробив Борис Плаксій, та «Стіни плачу» в Києві на Байковому кладовищі Ади Рибачук та Володимира Мельниченка показало типовість схеми боротьби проти монументальних творів, яка ґрунтувалась на насильницьких методах ідеократичної держави.

Краснодонський Меморіал — то мав бути непересічний комплекс. Щороку там стали бувати сотні тисяч людей, в основному школярів-екскурсантів. Батько вважав, що художнє оформлення комплексу робить його пропагандивно значно ефективнішим, тому воно потрібно системі і тому начальство, в широкому сенсі цього слова, має його всіляко підтримувати. Реальний хід подій був іншим і мати говорила, що він досить болісно позбувався тієї ілюзії, що система прагне зміцнювати свої ідейні підвалини. Втім, Віктор Зарецький реалізував свій талант повністю. Алла Горська в своїх щоденниках писала, що він був і творчим натхненником роботи, і організатором[1].

У мене в домашньому архіві зберігаються варіанти його заяви до Печерського райкому (Спілка художників

[1] Наперекір. Щоденник Алли Горської. [Публікація Є. Доценко] // Українська культура. — 1999. — № 10. — С. 14—15.

знаходилась в цьому районі), який тоді містився по вулиці Кірова (нині М. Грушевського) трохи нижче будинку Ради міністрів. У заяві провадилась така стратегія — *я простий комуніст, вступив до лав партії у діючій армії рядовим вояком на початку 1943 року. Нині я простий художник, не розібрався в ситуації, пожалів молодого хлопця Славка Чорновола і підписав того листа. Про те, що лист використовують наші люті вороги на Заході, дізнався тільки зараз від старих партійців.* І таке інше. Цей план вдався, йому дали сувору догану і до Спілки художників він вже міг не ходити, не поневірятись і катуватись. Їх обклали, як диких звірів, і виконання великого та престижного замовлення було для них дуже важливим. Врешті-решт, ці гонорари були для них головним джерелом існування. Вже пізніше я зрозумів, що мати надавала матеріальну допомогу родинам політв'язнів, і про це знали в КДБ. Але позбавлення Віктора Зарецького та Алли Горської цієї роботи не влаштовувало і В. Смірнова, оскільки сам би він не зміг зробити цю мозаїку, хоча йому віддано допомагав брат Сашко — скульптор, а формування зовсім нової бригади під його проводом становило теж велику, майже нездоланну трудність. Він хотів, щоб робота була високого рівня, адже він робив кар'єру в традиційному радянському сенсі і згодом отримав за Меморіал комсомольську премію імені М. Островського. Тому між батьками і братами Смірновими встановилися складні стосунки типу «скуті одним ланцюгом».

Тоді ж батько записав свої роздуми, він був розгублений, на межі нервового зриву, але контролю над ситуацією вони з Аллою Горською не втрачали. У своїх роздумах, які він фіксував у записниках, писав:

> Зараз все навпаки. Потяг до інформації посилився. Люди хочуть знати і розібратись. І головне — скучили за ідеологічним життям. В душу влили радіо. І головною ідеологічною зброєю стало радіо — новини. І в цих передачах

одне з головних місць займали матеріали про суди, котрі пройшли в Москві та Києві. Скарги, репортажі про табори, опис допитів і таке ін.

На партійному бюро мені сказали, що ті, кого судили, — агенти іноземних розвідок. Виходить, що іноземна розвідка задумала операцію, а ми її виконали. Виходить, що іноземна розвідка нашими руками фабрикувала наклепницьку злісну кампанію проти нашої держави, (...нерозб.). Для мене це дуже серйозно. Коли я сказав, що мені болить за репутацію, на партбюро відповіли, що начхати на те, що про нас думають за кордоном. Всієї кухні і подробиць державної політики я не можу знати, і це не моя справа. Але результат я можу відчути на своїй шкірі. І якщо факт мене турбує, то сказати про це мій обов'язок, обов'язок громадянина. У Давньому Римі було таке визначення раба: людина, що не цікавиться громадським життям, завжди похмура, не задоволена і відвідує лише видовища.

І коли на партійному бюро я говорив про процеси, то я мав на увазі тільки цей громадський бік справи. Мені ж сказали, що я взагалі не маю права мати та висловлювати свою думку, у нас демократичний централізм і меншість автоматично підкоряється більшості; що є московське радіо та газета «Правда», і цього цілком достатньо.

На партбюро мені сказали просто, що в монументальне мистецтво протягується буржуазна ідеологія і що з цим час кінчати.

Чому я послідовно виступаю на захист монументалізму? В монументальному мистецтві я бачу єдину силу, котра здатна протистояти головній силі буржуазного впливу на нас — індивідуалізму. Велич монументального мистецтва виявляється тільки там, де воно пов'язане з державною ідеєю. Це ствердження, агітація і розвиток тих ідей, на котрих ґрунтується ідеологічна основа держави. Це виховання в душах людей сили цих ідей, сили їх духовної величі, можливість переживати їх в сильних образах.

Виходить, що монументалізм може існувати, коли він пов'язаний з культовими спорудами. Це його стихія[1].

Робота мала пресу. Мозаїчна стела «Прапор перемоги» кілька разів репродукувалася в українських журналах, путівниках і буклетах листівок по меморіалу та Краснодону. На репродукції в «Науці і культурі» за 1970 рік вказано двох авторів, А. Горську та В. Зарецького. В інших виданнях її прізвища не було.

Я був в Краснодоні взимку 1971/72 років. Мозаїка рельєфна. Її сприйняття потребує огляду з різних точок. На репродукціях мозаїку давали в прямій проекції, ліва частина закрита сходами на балкон, тому «поранених і мертвих» не видно. Внаслідок цього репродукції справляють враження певною мірою плакатної роботи. 1973 чи 74-го року в московському часописі «Декоративное искусство» було опубліковано статтю про монументальне мистецтво. Було вміщено дрібненьке фото «Прапору перемоги», а в тексті досить абсурдна критика. Батько казав, що це якась кулуарна політика московського мистецтвознавця.

Таким чином, весною 1970 року марафон закінчився: величезна кількість варіантів ескізів, роздумів, палких дискусій, картонів, нарад, вибивання матеріалів, 100 квадратних метрів ювелірної мозаїки було завершено. Ескізи та картони розписів фризів залишились невикористаними.

---

[1] *Зарецький Віктор.* З сірого зошита // Київ. — 1992. — № 1. — С. 158—167.

Захарченко В.

З НАРОДНОГО КОРЕНЯ[1]

Мозаїка експериментальної середньої школи в Донецьку стала подією в мистецькому житті міста. Всі донеччани, котрих по-справжньому хвилюють шляхи становлення й розвою сучасного українського монументального живопису, не раз уже побували біля школи, екстер'єр якої являє собою своєрідний музей просто неба. Тут же мало не щодня зав'язуються цікаві діалоги, суперечки. Речі, щойно виконані митцями, вже встигли стати серйозним імпульсом для роздумів і шахтарям, і ливарникам, і будівельникам, й інтелігенції міста.

Дедалі частіше можна бачити, як до школи під'їздять автобуси з іноземними туристами. Чути англійську, французьку, німецьку, італійську мови. Клацають фотоапарати...

Чим же так хвилює мистецтво групи українських митців, керованих художником Григорієм Івановичем Синицею? Які роздуми, які емоції викликає воно, скажімо, в мене, рядового глядача? Візьмімо будь-яку з дев'яти мозаїк екстер'єру школи, в котрих репрезентовано науки, що їх тут викладають протягом десяти років. Кожна з них — то закінчений самобутній твір.

---

[1] *Захарченко Василь.* З народного кореня // Літературна Україна. — 1967. — № 102. — 22 груд. — С. 4. Захарченко Василь (1936) — прозаїк, член Національної спілки письменників України (з 1966), заслужений працівник культури України (2005). Лауреат Державної премії ім. Т. Шевченка (1995, за роман «Прибутні люди»), літературної премії ім. А. Головка за кращий роман року (1989), літературної премії ім. Ю. Яновського (1991), літературної премії ім. Олекси Гірника (2006). Автор 19 книг.

Ось маємо «Сонце». Здавалося б, простіше простого зобразити жовте коло з променями увсебіч. Не треба ні кольорового багатства, ні якихось особливих композиційних рішень. Отут, мабуть, найчастіше і пантрує на митця небезпека впасти у спрощеність. Автори «Сонця» пішли правильним шляхом. Вони не просто зобразили світило, а створили образну суть його. Перше враження від цієї мозаїки — то майже фізичне відчуття шаленої коловерті. У центрі — вогняно-білий вихор, білі спіралі розсікають золотаво-жовте тло кола, а від нього відходять інші кола, холодні: синє, голубе, знову синє, зелене. Сонячні промені пронизують усі кола червоними, оранжевими, жовтими мечами. Коли дивишся на це буяння кольорів, у пам'яті зринає найкраща мелодія звуків чи поетичних слів.

Автори передали основну суть уявлень народу про сонце: воно є життя. Сонце — то є наш великий мальовничий світ з полями і лісами (зелений колір), з пшеничними ланами (жовтий), з погожим небом (голубий), з водою (синій). В усій мозаїці немає й цяточки чорної. І це не випадково. Бо все, куди проникає сонце, розквітає під його промінням. Навіть камінь вкривається зеленим мохом.

Я бачу те «Сонце» урочистим, святковим, бачу, як воно вранці «міниться», як на весняні свята радіє з цього хлібороб, передчуваючи вихід у поле, вловлюючи шкарубкою долонею спогад про лоскітну повноту пшеничних зерен.

А чи доводилося вам коли-небудь зустрічати в природі колоски з квітами й самоцвітами замість зерен? «Нісенітниця», — скаже безнадійний натураліст. Та зупинімося лишень проти мозаїки «Земля». На чорному тлі кругла голова соняшника й колоски. Колосків тільки вісім, і всі вони пшеничні, але складається враження, що земля геть закосичена різнохлібним колоссям. Кожен колосок — то певний образ. Кожен із них має своє кольорове й композиційне рішення. І водночас між ними спостерігається єдність. Усі вони, ніби вишивані стрічки. Один колосок має

яскраві квіти замість зерен. Інші гаптовані самоцвітами, перлами: червоними, янтарними, зеленими, синіми.

Вловлюєте художню спорідненість між «Сонцем» і оцими колосками? Як і в «Сонці», митцям у «Землі» пощастило проникнути в народну душу. Оці квіти й самоцвіти в колоссі — то народне уявлення про суть зерна, про те, що воно найкоштовніше з усіх коштовностей, які дає земля. Бо то є хліб, то є життя. І це створено за допомогою кольору, який виступає тут, як і в народному живописі, повноправним образом.

Усі вісім бокових мозаїк ніби об'єднує, вінчає остання робота творчої групи — центральна, в сто квадратних метрів, робота «Прометеї», що знаменує собою донецький край, вона ніби виростає з усіх цих мозаїк. Той же почерк, таке ж кольорово-композиційне рішення. Здається, досвід дворічної роботи художників Григорія Синиці, Алли Горської, Галини Зубченко, Віктора Зарецького, Геннадія Марченка додав їм сміливості на їхньому доброму творчому шляху.

«Прометеї» вдало вписуються в пейзаж мікрорайону. Школа стоїть над річкою, біля траси, і вже з високого протилежного берега Кальміусу, з автомашини стає видно мозаїку. Коли ви будете спостерігати, скажімо, у вікно автобуса, то побачите таку картину: на ваших очах виростатимуть два Прометеї — Шахтар і Ливарник, вони йтимуть вам назустріч. І тоді зупиніться біля них у шанобі, перед їхньою титанічною працею. Гляньте в їхні обличчя, в напружені м'язи на руках. Вони працюють, їхні гігантські постаті рельєфно виділяються на тлі золотого еліпсоподібного кола. Здається, Шахтар щойно вийшов із того кола, з вогняної глибини землі, відірвавши шмат вогню і піднісши його високо над головою. Той вогонь палахкучими язиками лиже чорне тло, і від нього увсебіч відлітають білі стріли. Шахтарів огонь уже перебрав до своїх рук Ливарник, він уже кидає його в мартенівську піч. І Шахтаря, і Ливарника спільнує одне — робота.

Напружену роботу підкреслено і в колористичному плані. Чорний фон, що ближче до фігур, то більше світліє.

Ініціативу перебирають голубі, жовті, зелені барви, аж поки не переходять у золотисте сяєво довкола Шахтаря й Ливарника. Цей рух фонових кольорів не менше, ніж напружені м'язи, говорить нам про фізичну напругу Прометеїв.

Як і кожен талановитий твір, композиція «Прометеї» має об'ємність в емоційному розумінні цього слова, ту об'ємність, завдяки якій твір не дається весь одразу, після першої зустрічі з ним, і може, тому не залишає вас байдужим. Ви прийдете до нього ще й завтра, і через тиждень, і щоразу будете відкривати для себе щось нове, відчуваючи радість збагачення від щойно відкритого. Ви раптом побачите, що митці не побоялися різкої контрастності, одягши руки Прометеїв у звичайні робочі рукавиці синього кольору і вклавши в них не смолоскипи, а «голий» вогонь, саму суть їхньої праці.

На завтра вас дуже здивує: чого це в Шахтаря сині брови, синя сорочка на грудях, а в Ливарника обличчя опромінене й брови вогняні. І тоді ви ще раз побачите, як виходить із вогняної глибини Шахтар, як він стає на поверхню землі, на оте зелене листя, і ранній світанок підсинює йому вугільний пилок на бровах і сорочці. А вогняне обличчя Ливарника розповість вам про невидиме полум'я мартена. І наче оті білі стріли на чорному фоні, що розлітаються від вогню, пройме вас думка про те, що синій колір і золотаво-червоний, то не просто для краси вигадано, — то образи світанку й сонячного майбуття соціалістичної України.

У всіх дев'яти мозаїках екстер'єру школи і в мозаїці інтер'єру ювелірного магазину «Рубін», яку також виконувала творча група, маємо самобутнє художнє обличчя, що базується на одних і тих же естетичних засадах. Ці засади взято від мистецтва Київської Русі та від українського народного живопису, і, в першу чергу, від народного живопису радянських часів. У всіх мозаїках ви не знайдете ні прямих цитат, ні ремінісценцій з народної творчості. Художники взяли собі на озброєння естетичну культуру народу, його розуміння кольору, композиції, рисунка.

Донецьк

Каразія Н.

АЛЛА ГОРСЬКА — СТОРІНКА НАШОЇ ІСТОРІЇ[1]

Вона легко підняла мене і посадила собі на коліна. Я обняла її, як матір, хоч вікова різниця між нами була незначною.

— Ой, Наталю... — здивовано мовила Людмила. — Алла все ж таки жінка, а ви не пір'їнка...

Опускаю очі, але мою душу ніщо не тривожить. Порівняно зі мною Алла велика і величава мадонна. Горнусь до неї і почуваюся, мов у раю.

—...Ідилія, ніби мати й дитина, а хто ж я між вами?

— Всі разом — ми сила, — серйозно одказує Алла.

У майстерні тихо і м'яко. Струмить спокій і духовна злагода. Це флюїди від Алли Горської. Вона, мов Земля, тепла і велика, і в силі незбагненна. Сильна, дуже сильна жінка. Зазираю їй у вічі — і бачу, і відчуваю, і ніби чую: «Проси, що хочеш. Мені нічого не шкода». І глибина в очах іскриста, все єство сповнене любові. Я просуваю свої руки під її руки-крила, і в моїх грудях біль від грудної жаби стихає, менше ниють кістки. Від цієї миті твердо знаю, що можу прийти до Алли, і якщо треба, вона прихистить, зігріє мою змучену в пошуках і хворобах душу.

Може, я забагато пишу автобіографічного, але розказати про Аллу можу лише крізь себе. Знаю, що в контакті вона буває непростою, категоричною, аж до легенд.

---

[1] Цит. за: Кур'єр Кривбасу. — 1998. — № 99—100 (квітень). — С. 141—145. Каразія Наталка — подруга Михайлини Коцюбинської. Причетна до розповсюдження самвидаву на Волині.

— ...Приїхав Андрій із Праги у відрядження до нашої Академії. З цієї нагоди зібрались невеликим товариством на природу. В машині, як водиться на волі, розмова з камінчиком. Щира і гостра. Не з усім мовленим Алла погоджується і в знак протесту раптом зупиняє машину, — розповіла Михайлина на другий день після прогулянки. — Можна мати різні точки зору, але чого вискакувати з машини? — щиро дивувалась Михайлина. — Уяви собі таку картину: безлюдна дорога в лісі, по ній біжить Алла, зрідка зупиняючись для передиху, а ми в машині повземо за нею. Збігають кілометри, а її не беруть ніякі благання. Пожаліла нас, як смеркло...

Мені добре на руках у Алли. Заколисала, подарувала спалах своєї нетлінної сили.

— Ми рідні? — мовчки запитую.

— Людочко, приведи її до мене, — каже Алла. Отже, повне розуміння.

Алла підвелась. Висока і струнка, гордої постави і вроди. Дуже хотілось ще подихати в її атмосфері, але вона, коротко зронивши: «чекаю», зникла. Такою була друга зустріч, а перша...

Вона тоді прийшла з Віктором Зарецьким до Людмили Семикіної. Людмила саме «чарувала» у майстерні, запрошуючи в свою творчість, як у казку-красу. З першого погляду Алла і Віктор вразили, але чим, відразу не збагнула. Може, невимовною лебединістю?

Обоє зреагували, що я з Волині; Віктор вже був в оспіваному Лесею краю, а Алла мріяла.

— Ми приїдемо до вас на етюди. Я давно хочу на Волинь, — задумливо і м'яко мовила Алла.

Не приїхала. Життя її було дуже і дуже непростим, вирувало на гранях насамперед внутрішнього ренесансу. В побуті, словами Людмили Семикіної, «була невимовно жертовна. Донедавна така собі київська панянка, почала найгірше вдягатися, все своє краще віддавати іншим... Кидала на підлогу свою колосальну цигейкову шубу, діставала з торби папери, олівці й розпоряджалась.

Когось треба влаштувати на ночівлю, хтось потребує допомоги грішми».

Флюїди Аллиної жертовності незабутні; кілька зронених слів і очі говорили: «Коли слабка духом, приходь швидше, коли важко — приходь завжди...». Вагалась, боячись завдати їй зайвого болю. Адже атмосфера серед творців була напруженою, навіть така особистість, як Іван Драч надрукував у «ЛУ» свій найгірший «вірш» «Будьте ви ще раз прокляті».

Може, був змушений, не знаю, не відаю, але... всі мали від тої публікації рану. Зрештою, вона сприяла формуванню опору. «Непевний час, такий непевний, що бува стоїш на пероні метро й остерігаєшся, як би "випадково" не зіштовхнули під колеса», — згадає пізніше Лесь Танюк.

Міченими почувались усі, але мітка, спланована на черговий геноцид, була приреченою. Усі, хто припав до національних джерел, освітились позитивом нації; а Алла... Алла запалала, як потужний піон-смолоскип.

Володіючи своєрідним стилем поводження, непередбачувана Алла притягувала до себе різних осіб. Невипадково здружились такі різні в характерах та зовнішньому аспекті Алла та Надійка Світлична. Навіть на мужніх і сильних у Алли знаходилась сила — материнське тепло Матері та вічна світлість Землі.

В Аллиній постаті система безпомильно вбачала небезпечну для себе силу, її кілька разів виключатимуть та поновлюватимуть в Спілці художників, а Шевченківській вітраж, створений у співавторстві з Опанасом Заливахою, Людмилою Семикіною та Галиною Севрук топтатимуть ногами. Топтатимуть від безсилля перед такою жінкою, як Алла.

До мети, яка в ній горіла, Алла йшла буреломно, вільно, як вільна, що жила не на позиченій, а на своїй Землі. Увесь свій хліб насущний віддавала людям, яких вважала спільниками. Але не тільки це. Будучи дочкою своєї Землі і своєї нації, Алла нескінченно відкриватиме перед собою ідеї нації.

Просто, ніби так і треба, в її квартирі святкуватиме свій день народження один із сотників Української Повстанської Армії.

На жаль, прізвища не запам'ятала. Та й був він не один, а здається, четверо, відбувших покарання. Широко і шикарно їм влаштувала Алла бенкет пошани. Імениннику Надійка подарувала свої улюблені чорнобривці. Правда, вона з Євгеном і «прихоплена» ними я, запізнилися, бо хтось із них двох був не точно інформований, де відбудеться вечір, присвячений колишнім зекам-повстанцям. Про такі заходи, як правило, знали лише свої, береглися від «всевидющого ока»... То ми потрапили саме на розкішний десерт. Сиділа біля Євгена, тож він дуже активно підсував мені шматки торта, яким я безсоромно запихувалася... Від смакування тортом втратила аромат спілкування з присутніми. Найбільш зосередилась на господині. Алла, щоби менше вирізнятися, вбралася в два тони сірого і набула ще більш стрункого та елегантного вигляду. Бачу її перед собою, ніби вчора відбувала той утаємничений вечір...

До мене Алла не підходила. Здалеку кілька слів, пильний вивчаючий погляд. Вона бачила, що я під опікою Євгена, який тримався, як абсолютний лицар, зрідка перекидаючись словом з політв'язнями, навпроти яких ми сиділи. Іменинник, він зараз живий, як і його друзі по неволі, прізвищ не називаю, бо трохи непевна, спробував вийти на серйозну тему, але Євген м'яко остеріг:

— Ми на волі невільні і в гурті зайвим словом не бавимося.

Після було ще кілька зустрічей з Аллою і все на людях. Вона ще один раз, всього один раз, обійме мене тепло...

Говорити про Аллу як про конкретного митця з аналізом її творів, цього собі аж ніяк не можу дозволити. Я любила Аллу глибоко, може, тому найближчою мені є її картина, на якій вона із сином Олесем. Картина називається «Автопортрет із сином» (1960 рік. Полотно. Олія).

Алла була значним художником свого часу, але про це мають сказати своє слово мистецтвознавці. Додам — Алла

була не просто колоритною фігурою в подвижництві — її значимість сучасники оцінять відразу:

— ...Визначитись треба всім, хто знав Аллу, — говорив якось Євген, — бо одна особа її не охопить. Дещо планую я та інші її найближчі друзі, а чи можете ви щось написати? Адже Алла Горська — то наша історія.

В тоні Євгена Сверстюка біль і суворе нагадування про громадський обов'язок.

— Спробую, — одказую в замішанні.

Пильно дивлюсь на Євгена і розумію, що для історії треба писати про багатьох. Нехтувати обов'язками не випадає, вороги правди народові не скажуть. Але слова, де взяти слова для такої відповідальної праці? Не знаю, чи писав тоді про Аллу Євген та інші. Я —ні. Вину спокутую через 27 років. Прикро, бо багато розпорошилось, залишилось лише те, що мало зберегти одне серце. Писати важко, бо того, що на серці, не всім треба.

...У першій половині грудня 1970 року прийде у Колки від Михайлини лист.

«У нас сталася велика трагедія: убили Аллу Горську. Обставини таємничі. Вона поїхала до свекра у Васильків і не повернулася. Через кілька днів її знайшли мертвою, а свекор кудись зник. Віктор під слідством. Нічого більше невідомо. Невимовно важко. Михайлина».

Згодом під електричкою з одтятою головою знайдуть свекра, батька Віктора Зарецького. На Алиних похоронах не буду — ніхто не повідомить. Матиму короткий опис похорону в листі від Михайлини. Хотілося б його процитувати, але після обшуку, який зробили у мене в 1972 році, чимало листів десь поділося. Останню шану віддам Аллі через рік. Я спеціально поїхала на роковини, зупинилась у Михайлини Коцюбинської. Здається, в цей час вона була безробітною, бо з грішми була скрута, все ж вона взяла таксі: поховали Аллу не на Байковому кладовищі, а десь далеко на новому. Так розпорядилися власті.

Було дуже холодно. Ми обоє не мали відповідної «амуніції», на Михайлині легке пальто, я ж ніколи не мала чобіт. Отож мусили добиратися машиною. Перед тим Михайлина купила Аллі від себе червоні кетяги калини, а від мене на моє прохання безсмертники, сухі, ніби вічні квіти, які в столиці квіткарки чомусь псували підфарбовуванням. Я була в розпачі від тої фарби.

— Безсмертники теж добре, — мовила Михайлина, плачучи.

Ми приїхали перші. Кладовище вражало простором. Воно дихало холодним світлом, снігом і смертю. Безлюд. Подекуди поодинокі стовбури дерев, невеликі засніжені горбки-могили. Кілька блукаючих постатей. Біло. У білому просторі Аллина могила. Могила незвичайна. Вона палає калиною, німими знаками любові та горя. Пілон, жертовник-чаша, сніжинки, мов застиглі сльози.

Біля могили удвох із Михайлиною будемо недовго. По часі з'являться майже всі її друзі. Горітиме вінок із свічок. Тихо, у півголоса заридає Ніна Матвієнко і частина хорової капели «Думка». По двоє із згорьованого ряду йтимуть її друзі на останню почесну варту.

В цей час з-поміж блукаючих по кладовищі постатей відокремиться одна. Вона зупиниться віддалік Аллиної могили, а потім рішуче підійде до мене, крайньої в шерензі.

— Чия могила? — спитає пошепки, — когось непростого?..

— Художниці Алли Горської.

— Можна я помолюся?

— Не тільки можна, а треба, — одказую благально, бо панахида була без священика.

Жінка повагом йде до могили й стає на коліна. Хреститься. Мовчки довго молиться. Ми в шерензі через кілька кроків від могили, віддалік метрів за 30—50 отарою збилися члени всемогутнього ордену. Не чіпають, не заважають — і за це слава Богу... Після молитви жінка відійшла, але недалеко. Озирнула нас, оту групу і все

зрозуміла. Уже твердіше знову підійшла до мене, стала поруч.

— А ви всі хто для покійної? Як вона вмерла? — допитувалася.

— Її вбили.

Жінка вмовкла. Пильно, ніби в душу, подивилась мені у вічі.

— Треба другу молитву... за убієнну... я піду ще раз...

До варти стала Михайлина із Іваном Дзюбою чи Василем Стусом. Добре не пам'ятаю. Я вчепилася за Лілю, дружину Сверстюка. Все в мені тремтіло. Стати до варти я не змогла. Повірити, що в снігу під калиною лежить Алла, яка більше ніколи нікому не посміхнеться, було неможливо.

Двокрила смерть. Чорне крило, гостре, вп'яне в душу кожної чесної людини, і підіймаюче усіх над прірвою, беззатратне біле крило...

Лихоманило. На квартирі у Сверстюків разом із Євгеном та Лілею вип'ю трохи «Бальзаму». Але душу врятує не спиртне — Аллині сучасники.

Останній обід в роковини смерті. Він був у майстерні Людмили Семикіної. Без традиційних столів, просто на підлозі, встеленій килимами, страви. Тут, так само, як на могилі, море живої калини. Алла любила калину, тож люблячі руки її подруг кожну тарілку і хліб заквітчали яскравими кетягами нашої прадавньої, шанованої в народі калини. Подекуди пишні зелені гілки ялини. І все ж — калина нагадувала кров замордованої Алли.

Хтось спробував прокрутити зафіксовані на кіноплівці похорони. Мені було це раною по рані, я заблагала, щоби цього не робили, тим більше, що не спрацьовувала апаратура і кадри зістрибували.

Подумала про Віктора, як йому дивитись на ті похорони. Відтоді минуло 27 років, а мовби зараз бачу його назавжди змінене обличчя. Сидів поруч мене, а не впізнала... Ніхто вголос не розмовляв, всі стиха, а тут я раптом на всю майстерню:

— А де Віктор!?

Німо стало в майстерні.

— Він біля тебе, Наталю...

Я глянула на Віктора, згадала, що в ті страшні дні його навіть взяли під слідство...

— Я пам'ятаю вас, ви з Волині, — повільно сказав Аллин чоловік.

З мукою дивились один на одного. Мені, слабшій, біль зчавив горло — не могла вимовити слів співчуття. Він розумів. Дивився і... посміхався. В глибині очей іскрини — ледь зеленкуватий зблиск Аллиних очей.

«Хоч би не збожеволіти... — подумала в розпачі, — він же тримається, хоч його горе непомірне».

Згодом Людмила напише: «На муки і страждання доля вибирає людей мужніх і мудрих, бо слабкі не посягнуть, бо тільки мудрі люди визначають муки за випробування, щоб возвеличити людську душу, не дають себе залякати».

Смерть Алли стала наріжним каменем. Пересторога мало кого зломить. Більшість, що йшли за труною, хто прийшов через рік на кладовище і на останній обід, стали в нерівний бій до кінця. Їх подвижницький шлях освітить Аллина любов та горда гідність людини.

Волинь, Колки. 1997

Концевич Є.

ДЕЩО ПРО РУШНИК[1]

Мені війнула в очі сивина,
Та я нічого не везу додому,
Лиш згорточок старого полотна
І вишите моє життя на ньому...
Пісня

«Зі сміху люди бувають» — так колись казали в моєму селі Млинищі, таке чув я не раз і в місті, а збагнув ті слова вже дорослим: цією приказкою так не злосливо (і безвольно) мої земляки здавна захищаються від тих недовірків, хто — як на роги — бере на кпини чи на знущальний сміх їхні наміри, затії чи навіть мрії, або ж і ціле життя їхнє...

І — Господи! — скільки ж того знущального сміху і глузів чули і бачили щирі заміри й рішенці моїх земляків... Навіть гімн свій співаючи «Ще не вмерла Україна», земляки мої чують зловтішні підголоски — «Падаждьом!.. Падаждьом!..». То сміються й тішаться наші воріженьки, забувши, що справді сміється той, хто сміється останній, а ми терплячі, уже вміємо усміхатися і над їхнім чеканням: «Не діждетеся! Не діждетеся!!!». А втім, це ніби й зовсім не про той сміх...

Того ж пам'ятного дня було багато сміху, бо приїхали до мене з цілою ватагою киян Іван і Надія Світличні.

---

[1] *Концевич Євген.* Клекіт глухоти. Зібране. — Житомир: Рута, 2010. Концевич Євген (1935—2010) — український письменник, шістдесятник, член Всеукраїнського товариства політичних в'язнів і репресованих. Лауреат Всеукраїнської премії в галузі літератури й мистецтва ім. Івана Огієнка (1999). З 17 років був прикутий до ліжка.

Надійка — людина тонкого відчуття гумору, як кажуть, вся з живих чортових спинок, на якусь вигадку, витівку шваба чи шпачка — завжди готова.

Так тоді збіглося, що кияни — у двері, а від мене — студенти Харківського інституту цивільної авіації, ціле стовписько зашамоталося.

Надійка й каже до мене:

«Стільки люду, ти б реєстр якийсь робив чи хоч би стукачів записував...».

А по якомусь часі — кияни тоді ночували в мене — Надійка й знову взялася за те ж саме:

— Я, здається, на вулиці Філатова в когось з художників у «кабінеті» зі шарпунцем для зливу води бачила поличку, де стоїть кілька слоїчків з фарбами, а поряд пензлики, усі, хто відвідував цей «кабінет», мали розписатися пензликом чи пальцем на стіні, вмокнувши в якийсь із слоїчків... Треба було б і тобі щось подібне запровадити, людно ж у тебе завжди...

Більшість на цю пропозицію сміялися, а Горська навіть обурилася вигадці. Бо, виявляється, такий ритуал розписуватися пензликами на стіні був саме в неї, але не в «кабінеті» з шарпунпем, а на вулиці Філатова в Аллиній майстерні, з якої Аллу Горську виганяли, коли виключали зі Спілки художників.

Однак ідею про те, щоб і в мене завести «щось подібне», Алла охоче підтримала, навіть почала вибирати варіанти: у когось вона бачили, як гості розписувалися на застільному обрусі; а ще в когось — відвідувачі розписувалися на гардинах вікон, на шпалерах стін, згадали про написи на скелях, на панелях під'їздів і т. ін.

Пригадали навіть і той варіант, де коханець примушував коханок своїх розписуватися на власних кальсонах...

Зійшлися ж на думці, що українцеві найприродніше, й найпристойніше, і цілком органічно будь-які ритуальні (навіть і смішні) затії виконувати на рушнику.

У моєї мами в хаті знайшовся сувій вибіленого льняного полотна, з нього Надійка з Аллою взяли потрібний

відтинок, підробили краї; випрасували і запропонували присутнім гостям розписатися на білому полотняному полі. Розписалися тоді: Надія Світлична, Алла Горська, Іван Світличний, Євген Пронюк і Галина Севрук.

Це було 6 вересня 1964 року, того ж вечора Надія Світлична усіх розписантів вишила кольоровими нитками, точно передаючи індивідуальний стиль руки кожного.

Отак і виник цей не зовсім звичайний рушник з автографами, і далі — традиція просити у відвідувачів моєї господи честі розписатися на ньому.

Спершу то щось було від напівдитячої гри, де дорослі з поступливою усмішкою задовольняли придур господаря, хай тішиться... І, можливо, деінде і за інших часів це так і залишилося б смішною розвагою химериків...

Але під 1972 рік, коли Україною прошкварчали обшуки й арешти інтелігенції, на моєму рушникові зібралась вже досить представницька компанія кандидатів на кадебістські курорти Сибіру й Мордовії: Іван Світличний, Євген Сверстюк, В'ячеслав Чорновіл, Іван Дзюба, Анатолій і Валерій Шевчуки, Микола Плахотнюк, Людмила Семикіна та ін.

А як нагрянули до мене з обшуком, згорток рушника стримів між книжками на стелажі. Зненацька увірвавшись скопом до хати, мені навіть не дозволили ані помитися зо сну, ані перевернутися, щоб зайняти свою звичайну робочу позу, я мусив лежати «зубами до стіни», а поруч біля мого ліжка на маленькому стільчику сиділа згорблена моя мама.

Після пред'явлення мені ордера на обшук майор Медвецький найперше щільно вимацав мою постіль, простирадла, матрац, білизну, а як витягли з-під ліжка валізку з різним медичним причандаллям і бинтами, він довго бабрався там руками.

Мама дивилася на те з неприхованим обридженням і таки не витримала:

— Хіба ви не бачите, що то його пелюшки? — з невимовною відразою запитала вона.

Майор посміхнувся і, наче граючись на її терпінні, сопучи, баблявся й баблявся собі далі, а потім, не закривши

й не поставивши валізу на місце, переступив її і вийшов до іншої кімнати.

А мама, сухенька моя, згорблена мама вимученими, втомленими очима піймала мій погляд і якось нестерпно боляче й водночас з несподіваним підморгом усміхнулась до мене. Такі мамині очі і такі мамині усмішки закарбовуються назавжди... У них моя сила жити і моя багаторічна таємниця «ніяк не вмирущого» (і говорю я вам про це не заради сентиментів)...

Тим часом біля стелажів у книжках, доскіпливо гортаючи сторінки, рилися кілька чоловік, їх цікавили папери, — написане, надруковане, листи, світлини... Перший до рушника дійшов лейтенант Радченко (цікаво, кадебісти ніколи не ставили в протоколах своїх імен чи навіть ініціалів), він повертів полотниною в руках, пом'яв її, прощупав, а тоді мовчки запитально протягнув до капітана Костюка, що колупався в книгах майже поруч: мовляв, що з цим робити?.. Старший за званням теж непевно повертів полотняною шматкою, пом'яв її пальцями... І я точно бачив: мама на них не дивилася, не знаю, чи навмисне увагу не привертала, чи й справді не дивилася, але тут раптом підвелася на ноги й сказала:

— Хіба і ви не бачите — це теж його пелюшка, тільки чиста, випрана...

Нетерпляче взяла з руки капітана полотно й кинула до все ще не закритої валізи, переступила через неї, як і той майор, і вийшла до суміжної кімнати...

І те, що рушник зберігся в мене, не потрапив, як у безодню, до протокольного списку конфіскованих кадебістами речей, я збагнув того пам'ятного 18 квітня 1972 року, лише тоді, коли ґебісти з почуттям виконаного державного обов'язку, після восьмигодинного шмону в квартирі «злочинця», залишили нарешті моє обійстя...

Відтоді я виймав для своїх відвідувачів рушника досить вибірково і, мабуть, тому можу сказати, що на ньому розписувалися всі, хто бував у мене, окрім кадебістів...

Якась допитлива кореспондентка газети одного разу нарахувала серед прізвищ, вишитих на рушнику, понад два десятки лауреатів Шевченківської премії, біля десятка депутатів ВР і майже стільки ж академіків (тільки справжніх академіків — не академії оригінальних наук, хоч і такі теж є); і, що тут суттєво, ніхто з них тоді, як розписувався на рушнику, не був ані лауреатом, ні академіком, ні депутатом; це, очевидно, підштовхнуло одну маму сина, який хоче писати вірші, на таке до мене прохання: «Дозвольте моєму сину розписатися на вашому рушнику, син дуже хоче бути лауреатом Шевченківської премії...».

Хотіти не зле, я й дозволив.

На сьогодні тих, хто зігрів своїм дотиком цього рушника, нараховують близько п'ятиста чоловік, ось дехто з них: Борис Тен, Григорій Кочур, Леоніда Світлична, Євген Гуцало, Степан і Олег Пінчуки, Ніна Вірченко, Ростислав Доценко, Ірина Жиленко, Степан Олійник, Михайлина Коцюбинська, Роман Корогодський, Юрій Мушкетик, Олексій Опанасюк, Атена Пашко, Юрко Гудзь та Михайло Гуць, Михайло Косів, Микола Кагарлицький, Дмитро Онкович, Микола Холодний, Володимир Яворівський та інші.

З владних мужів — і радянських, і незалежницьких часів — ніхто не опускався так низько, щоб розписуватися на смішному рушникові, хіба що — тут як особливий виняток — Ігор Рафальський.

Згодом до рушника долучилися Ірина Синявська, Архип Войтенко — голови обласної ради, Віталій Мельничук, Георгій Буравков, Віра Шелудченко — міські голови...

Яків Зайко зі скульптором Олександром Вітриком запропонували ідею — втілити цей рушник у камені, це теж щось від сміху...

Слід сказати, що підписанти дуже розмаїті, дуже різні люди і за життєвими долями, і за світоглядом, проте на моє запрошення розписатися на полотні, як правило, всі погоджувалися радісно, хоч і не без подиву...

За все життя рушника лише двоє відкрито й категорично відмовилися від моєї пропозиції. Одна жінка, фаховий літератор, вже навіть охоче вмощувалася за столом перед розгорнутим для розписання сувоєм, та вгледівши там знайоме їй ім'я, раптом вражено вигукнула: «Ви і йому дозволили?!! Це ж паскуда, якої світ не знав, справжній відморозок, з котрим я не те що на одному рушнику розписатися, — на одному гектарі ніколи б не сіла... Ніколи і нізащо!». Вона знервовано кинула олівця і вийшла з-за столу, а я, відчуваючи, що тут щось дуже своє і болюче, сидів, як у чужих сливах, мовчав і тільки ніяково знизував плечима на таку несподівану халепу...

Як пізніше дійшли чутки, отой «відморозок» отій пані свого часу, ще дівці, на якомусь гектарі таки прилаштувався і відморозив, чи як там, їй справжнього байстрючка, але свого батьківства так і не визнав, втім це до мого рушника ніби ніякого стосунку не має...

Ще один, той, що твердо відмовився від мого запрошення: перспективний талановитий математик щиро зізнався: «Мне это ни к чему, мне в этой компании неуютно, даже опасно...». Я йому за щирість подякував.

А ось ще одна примітна оказія щодо цього рушника. Дві тисячі восьмий рік, як відомо, був ювілейним — 1020-річчя хрещення Київської Русі. У Києві, в Українському Домі замислили і до ювілейних днів здійснили унікальну виставку.

І мене цілковитою несподіванкою заскочив приїзд у травні 2008 року заступника директора Українського Дому з ще більш несподіваною пропозицією дати мій скромний хатній рушник на цю грандіозну виставку.

На таке диво я погодився не довго й думаючи, тим паче, що умови були ясні, прості й доступні: рушник треба було на один день 26 серпня вранці подати, а ввечері забрати.

Рушника виміряли (він має завдовжки сім метрів і понад чотириста підписантів), прикинули, як з ним працювати художнику, який може бути стенд і т. ін. Отже, злагідно утрясли деталі, все було без проблем.

Але через два—три тижні до мене з'явилися гінці з, так сказати, делікатними уточненнями умов. Бачите, на виставці очікують різних відвідувачів, навіть вельми високоповажних, таких, яким ні в чім не можемо відмовити, то ми просимо вашої згоди дозволяти нам отим, хто забажає розписатися на рушнику прямо на виставці.

Були й ще деякі делікатні уточнення умов, на яких я мав віддати на виставку рушник...

Отут я вже, чухаючи собі зашийок, замислився серйозно, виставка й справді авторитетна, престижна й до чортиків звабна...

Але ж... словом, я відмовився дати рушник на виставку... і все, власне, й говорити більше не слід.

Проте, дізнавшись про мою відмову взяти участь у такій представницькій виставці, дехто з моїх близьких друзів, — до речі, підписантів на рушнику, — дурняли мене у вічі за таке лохове безголів'я: це б мав на своєму рушнику автографи таких знаменитостей, котрі твоїй хаті ніколи й не снилися...

Та я ж своїм рушником не збирач автографів зірок!.. — хотілось мені кричати у відповідь.

Йдеться ж про зовсім інше... воно невимовне, воно закладене в самому задумі і Надією Світличною, і Аллою Горською, і вишивальницями, і моєю мамою, що дала на цей рушник відтин лляного полотна, яке зберігала навмисне для ліків...

Рушник цей — інтимна річ саме моєї хати, інтимна суть саме моєї оселі, мого обійстя; він зігрітий теплом тих, хто переступав до мене мій поріг...

У ньому і дух, і сила, і, якщо хочете, — щастя моєї садиби, садиби, згорьованої спрацьованими руками моїх батьків на окраїнному пустирищі Житомира...

Отож, хто зрозумів мене — вдячно втішусь, хто — ні, що ж — то їхня логіка, хай їм і лишається...

Зауважу ще, що, маючи оцей несподіваний досвід з рушником, я дійшов переконання: якби в будь-якій оселі будь-якої родини вівся багаторічний ретельний реєстр

прихожан, відвідувачів, то це й справді могло б стати дуже своєрідним висвітленням суспільства саме з пункту цього окремого обійстя, з погляду окремої родини...

Отак з легкої на жарти й витівки руки Надії Світличної і Алли Горської виник документ вже з серйозною фізіономією, бо декілька музеїв хочуть його мати в себе (я, правда, кажу — почекайте, є ще місце на полотні, щоб розписуватися, та й... Я ж ще живий).

Отже, виходить, що зі сміху люди таки бувають...

І якщо хочете стати академіком, лауреатом, депутатом чи, в крайньому разі, членом Спілки письменників або художників, приходьте, розписуйтесь на моєму рушникові, започаткованому ще шістдесятниками, і успіх Вам гарантований...

Додам насамкінець, що вже кілька останніх років підписи на рушнику самовіддано вишиває вчителька 24-ї середньої школи Житомира Валентина Леляк.

2000—2009 рр.

Коровай О.

ТАК МОЖУТЬ ТІЛЬКИ СИЛЬНІ ЛЮДИ[1]

Ми навчалися з Аллою Горською разом у Київській художній школі. Це були перші післявоєнні роки. Багато з нас, учнів, жили впроголодь, були погано вдягнені. Алла, міцної тілобудови, розкішна дівчина, вихована в інтелігентній, забезпеченій родині, виділялася серед ровесників. Але жодної якоїсь безтактності, приниження когось чи зверхності — ніколи не було в її поведінці. Навпаки. Свої шкільні булки, які ми отримували по талонах, віддавала нам, хлопцям. Коли, важко захворівши, кілька місяців я не відвідував школу, а відтак, відставши в науці, вже мав бути залишений повторно на наступний рік, мої однокласники вирішили мені допомогти. Уроки французької я надолужував з Аллою Горською. Однокласниця часто запрошувала до себе додому. Думаю, ще й тому, що хотіла, аби я зміг ліпше харчуватися. Під різними приводами чинила так і з іншими нашими ровесниками.

Після Києва наші шляхи розійшлися. Я вступив до 3-го курсу Одеського художнього училища. Алла стала студенткою Київського художнього інституту. Минув час. Уже мешкаючи в Івано-Франківську в 50-х роках, де зібралася на ту пору своя мистецька когорта, в тому числі приїхав й Опанас Заливаха, наші долі з Аллою Горською знову перетнулися. Опанас, як неординарна особистість, з новими західними віяннями в мистецтві, в ту радянську пору поділив митців нашого кола на симпатиків і противників його бачень. Останні, безумовно,

---

[1] За інтерв'ю Марти Войціховської-Повалишин. Цит. за: Вечірній Івано-Франківськ. — 2006. — № 5. — 31 січ.

«стукали» куди слід і не обіцяли художникові спокійного життя. Інші — вчилися у нього. Я часто виїжджав до Києва на різні художні виставки, у справах, то й бував у сім'ї Алли Горської та Віктора Зарецького. «Я не жінку маю вдома, Сашо, а гетьмана», — пригадую слова Віктора Зарецького і посмішку Алли Горської при цім. Квартира на Рєпіна, котру потім поділили на дві, підселивши до Алли з Віктором сусідів, (мати Горської померла, а батько виїхав до Одеси), була завжди відкритою для митців. Сюди й у майстерню на вулицю Філатова приходили, щоб поділитися найновішими мистецькими — і не тільки — подіями; велися дискусії, тут визрівали ідеї. Як, скажімо, ходити вулицями Києва з колядою, вертепами на Різдво. Тут із рук у руки передавалося написане молодими прогресивними поетами, прозаїками, що волало про свіжі ковтки повітря. Це поезія Ліни Костенко, Миколи Вінграновського, Василя Симоненка. Тут ми читали праці Івана Драча, Івана Світличного та Івана Дзюби. Алла Горська була душею творчого клубу молоді, яку очолював Лесь Танюк. У цю пору, наскільки пригадую, познайомив Опанаса Заливаху з Аллою Горською. Вона була в захопленні від його малярської школи, від його поглядів на життя та мистецтво, яке мало уособлювати вічні істини, глибоку українськість. Дуже часто Опанас говорив про це, цитуючи Шевченка. Вони стали друзями й однодумцями. Щиро симпатизували одне одному.

Опанас Заливаха один із перших потрапив в поле зору органів КДБ. Я проходив як свідок у його справі. Перший раз мене викликали на допити з Донецька, куди мене запросила працювати в складі групи художників Алла Горська над оформленням мозаїки в одній зі шкіл. Квиток привезли в готель. Я ще не розумів, що відбувається. Але в тому ж літакові зустрівся з довгим поглядом Надії Світличної, яка встигла пошепки мені повідомити: «Арештували Івана Світличного». В Києві мене «чекали». УАЗом. Посадили в літак до Львова, — звідти — до Івано-Франківська. Зі змісту запитань, які задавали,

зрозумів: шукали антирадянщини в діях і словах Опанаса, в моїх, в колі тих людей, з якими ми спілкувалися. Вчинили вдома обшук, переслідували родину. До Донецька відпустили з умовою, що за першим же дзвінком туди прибуду. Я розповів про все Аллі. Й тоді, коли і в Донецьку нам не давали вже спокійно працювати якісь особи, нібито журналісти, подзвонила в кабінет директора моя дружина: «Приїжджай». Це був знову виклик до КДБ. Щоб якось повідомити Аллі Горській, що маю терміново встигнути на вказаний мені рейс літака, хоч завжди — соромився свого, низького зросту біля неї, високої, ставної, — запросив на вальс. Святкували річницю відкриття школи в Донецьку.

Буквально наступного вечора, тільки-но я повернувся зі слідчих кабінетів, дзвінок у двері. Відчиняю — Алла. «Я так втомилася, Сашо. Десять годин допиту». Ввійшла. Ми просили її з дружиною залишитися, відпочити, але, повечерявши, поспішила на вокзал...

З того, що я пам'ятаю з окремих епізодів, якою вона була. Коли ми їхали до Донецька, Алла Горська зайшла до художнього фонду, щоб виписати для мене відрядження. «Говорите нормальным языком», — був до неї голос в тому кабінеті. Я стояв за дверима в коридорі. Чую, така нецензурщина полилася.

— Ми на Україні, — нагадала співрозмовниці Алла, — то ви навчіться рідною мовою розмовляти.

Я був на похороні Алли Горської. Кілька років опісля Віктор Зарецький приїжджав до Івано-Франківська. Ми говорили про обставини її смерті. Дуже багато неспівпадінь з офіційною версією правоохоронців. Він, хоча в ті стресові дні й підписав на допитах, під тиском, що, можливо, батько міг бути її вбивцею, — сам ніколи в це не вірив. Вона стала жертвою режиму. Відкрито з Аллою Горською, як з дочкою батька, який обіймав високу посаду, як вже з відомою особистістю, не сміли боротися. Значить, знайшли підступний вихід. Вважаю, громадськість має довідатися правду, забрану в могилу.

Вже є клопотання про поновлення слідства у справі вбивства Алли Горської та самогубства її свекра, якщо таке було, — Івана Зарецького. У мене, на жаль, не залишилося жодної фотографії, де ми були б разом. Навіть коли працювали в Донецьку.

Алла пройшла художню школу Григор'єва. Митця, багатьом не зрозумілого з його ідеєю конфліктності в мистецтві, її дипломна робота була з виразним радянським змістом і тією «конфліктністю». Піонери прийшли на кухню, дивляться в каструлі, чи все там кухар поклала. Істинного мистецтва Алла Горська вчилася в життя. Має ряд дуже цікавих праць. Проте встигла більше зробити в суспільному житті, як у мистецтві. Вона вміла підтримувати всіх морально силою свого духу, оптимізму. Разом з Ліною Костенко носила квіти Василеві Стусу, Івану Світличному, коли їх арештували. Відстоювала багатьох репресованих митців. Власне, провадила правозахисний рух, який тоді поширювався. Вихована на радянських цінностях, їх штучності, Алла Горська мусила багато переосмислити й своїм прикладом кликала до цього всіх, хто був за однодумців, — шукати України в собі. А так можуть тільки сильні й безстрашні люди.

Малаков Г.

ЩОДЕННИК[1]

ЗАПИС 1.

Січень 1946 рік[2]

Настали канікули. Найдовші і, на мою думку, найприємніші канікули за весь рік. Гарно усвідомлювати, що вранці нікуди не треба йти, залишаєшся вдома. Світлий ранок, у вікні бачиш біле покривало снігу, прозорий димок в'ється з коминів понад засніженими гілками дерев. Можна займатися чим завгодно — малюванням, фотографією або просто здійснити promenade.

Першого січня до нас у двері постукав незнайомий чоловік і передав кошик великих червоних яблук для Діми. При цій передачі був лист, адресований йому ж. На конверті крупним почерком було написано таке:

«СРСР, м. Київ. Дімі Малакову. Англія, Шотландія, Глазго. Акулкіну[3]».

Лист містив такий ось текст:

---

[1] Малаков Георгій (1928—1979) — заслужений художник України — однокласник Алли Горської по Київській художній середній школі імені Т. Г. Шевченка.

[2] Щоденникові записи Георгія Малакова датовані початком 1946 р., підготовлені до друку його молодшим братом — Дмитром Метановим. Цит. за: Згадуючи Аллу Горську // Київ. — 2007. — № 9.

[3] Гога Малаков влітку 1942 р. вигадав гумористичного персонажа на ймення Акулкін, малюнками й походеньками якого смішив спочатку однокласників, а потім, упродовж всього життя, змальовував свого завжди усміхненого героя в різноманітних ситуаціях, часом довіряючи Акулкіну власні уподобання, мрії та натяки.

«Діма! Вітаю тебе з Новим роком! Вважаю, ні, я впевнений, що не тільки в 1946 році, але й в подальші роки ти не полишиш свого бажання "бути порядною людиною". Бажаю тобі багато, багато справжнього, доброго щастя! Акулкін».

Я одразу зрозумів, що це від Алли. Ще задовго до Нового року, коли Алла була в нас, на її запитання до Діми, ким він хоче бути, той, восьмирічний, відповів: «Порядною людиною». Приємною була ця увага. (А яблука були, очевидно, з «Довженкового» саду, що на кінофабриці.)

Одержаний лист наштовхнув мене на думку дати Аллі вітальну телеграму. Списавши кілька аркушів паперу, добираючи текст та зупинившись на побажаннях «щасливого красивого життя», я попрямував на центральний телеграф.

Пролетіло кілька безтурботних днів. Четвертого числа я пішов до Алли на Терещенківську. Першими фразами, крім вітань, був обмін подяками за взаємну увагу. Алла пригостила мене різноманітними делікатесами. Вона вміє влаштувати гарне прийняття. Побалакавши трохи, ми вирішили пройтися. Я відвідував її дім лише втретє. Після перших візитів ми прогулювались в районі Липок і Печерська. Коли ми вийшли на вулицю, Алла заявила, що це, певно, найкращий район для прогулянок, і цього разу було вирішено йти туди. Звичайно, маршрут наш пролягав бульваром Шевченка, Хрещатиком, потім ми піднімались по Лютеранській і дістались Липок. Вулиця Лютеранська пустинна, перехожих майже немає. Обабіч височать коробки спалених будинків зі зруйнованими поверхами, сходами; на нижніх поверхах обгорілі, понівечені вогнем ліжка, іржаві калорифери, розбиті ванни. Будинки нагорі вогонь не торкнув. Проходячи повз Круглоуніверситетську, я показую Аллі будинок, де прожив 13 років (вул. Круглоуніверситетська, 7/6, тепер — 14. — *Д. М.*). Проходимо повз школу № 78 (вул. Лютеранська, 25. — *Д. М.*), де я вчився до війни, з якою в мене пов'язано багато цікавих спогадів. Я пригадую випадок з самопалом, що розірвався у травні 1941 року, коли Козловському прострелило вухо. Неприємна історія! Довелося пояснювати

в міліції, докладно розповідаючи слідчому, що записував усе, про інцидент. Розповідаю Аллі цю історію. Проминувши Лютеранську, повертаємо на Левашовську (нині — Шовковична. — *Д. М.*), забудовану невеликими, але фундаментальними будинками. Вигляд будинку Товариства культурних зв'язків із закордоном воскрешає у моїй пам'яті врочистий банкет з нагоди прем'єри мого батька, яка відбулася в Театрі ім. Франка у грудні 1940 року (то була п'єса «Державна справа». — *Д. М.*). Будинок цей (вул. Шовковична, 17/2, відомий киянам як «шоколадний будинок» — за колір та декор фасаду. — *Д. М.*) насправді чудовий. Мармурові сходи ведуть на другий поверх, де знаходиться гарна зала, оздоблена бронзою. На стінах між високих вікон з шовковими шторами висять канделябри. Щонайбільше вразило мене величезне суцільне дзеркало бездоганної чистоти, перед залою — невеличка кімната в японському стилі. Велика лампа під шовковим абажуром, меблі обтягнуто шовком, на якому вигаптувано характерні чаплі, коропи. Одні з дверей ведуть до кабінету — масивні меблі, мармурове чорнильне приладдя на столі, вздовж стін — шафи з книжками. Частина стін, починаючи від підлоги, оздоблена різьбленим чорним деревом. У цій частині стіни містяться зовсім непомітні потаємні двері; безшумно відчиняючись, вони ведуть у вузький коридор. Зала, де відбувалася трапеза, також витримана в певному стилі. Мені врізався у пам'ять важкий середньовічний буфет з чорного дерева, на дверцятах якого було рельєфно зображено винищення немовлят. На тому ж буфеті стояла різьблена скринька з дорогим тютюном. За столом мене познайомили з багатьма акторами, в тому числі і з Г. Юрою [1] та А. Бучмою[2]. Взагалі, то був вечір артистичного світу, банкет у цій, вперше баченій шикарній обстановці, серед відомих та впливових людей, залишився для мене чарівним спогадом довоєнних років.

---

[1] Юра Гнат (1888—1966) — український театральний режисер, актор театру і кіно. Народний артист УРСР, Народний артист СРСР (1940).

[2] Бучма Амвросій (1891—1957) — український актор і режисер.

Левашовська впирається в будинок Верховної Ради УРСР. Його видно здалеку: білі колони, великий скляний купол з флагштоком. Ми йдемо повз будинок довгим майданом між Царським палацом і Маріїнським парком. Майдан різко уривається, і видно сіру, м'яку далечінь, що тягнеться скільки сягає зір. Увагу Алли привертає чорний постамент неіснуючого пам'ятника. Вона мало знайома з Києвом, його визначними місцями, оскільки не так давно приїхала з Ленінграда. Я розповідаю їй історію цього пам'ятника. Він був споруджений на братській могилі борців революції. Я ще пам'ятаю цю могилу — земляний курган заввишки в 3—4 метри. У моїй пам'яті вона збереглася як зелений пагорб, оторочений айстрами. Років за два чи три перед війною на місці могили спорудили чорний гранітний постамент з рожевою урною. Під час окупації Києва пам'ятник зруйнували німці. Розмовляючи, непомітно для себе ми заходимо у парк. Йдемо повз могилу Ватутіна[1] (пам'ятник споруджено згодом, 1948 року. — *Д. М.*). Крізь віти дерев, на яких лежить лапатий сніг, видніє пожежна каланча (нині на тому місці — готель «Київ». — *Д. М.*) Коли мені було шість чи сім років, я пристрасно бажав побувати на цій каланчі. Ми йшли по розчищених алеях, під стовбурами дерев лежали величезні кучугури. Цього дня я підніс Аллі творіння своєї руки — рисунок, що зображав самого Акулкіна біля ялинки. Оскільки нести його в руках було незручно, я вклав його в книгу «Автомобили повышенной проходимости», яка тепер лежала в мене в кишені. Я запропонував Аллі піти на дитячий майданчик. Дітей, звичайно, нема. Довкола — засніжені пісочні ящики, драбинки. Ми зайшли в простору альтанку і сіли на поруччя. Тут Алла ознайомилась з машинами різних фірм, завдяки книжці. Був м'який зимовий день. Вкриті снігом дерева, алеї, сніг на поручнях альтанки, близькість шанованої дівчини — все це створювало

[1] Ватутін Микола (1901—1944) — радянський воєначальник, генерал армії (1943), Герой Радянського Союзу (1965, посмертно).

якийсь приємний, гарний настрій. Час повертатись. Прощаємось біля її будинку. Я йду додому, йду через сад, повз пам'ятник Шевченку, виходжу на одну з найулюбленіших мною вулиць — Володимирську. Піднімаюсь сходами біля оперного театру. Ще кілька поворотів, і я бачу на розі знайомі чотири корпуси, в одному з яких живу.

Прогулянки з Аллою не були позбавлені деякої приємності. Між нами було відчуття ніжної дружби або навіть дещо більше. В її особі я бачив розуміючу дівчину, чудового співрозмовника. Її розмова відзначалася правильністю мови, а, як на мене, це має величезне значення у будь-яких відношеннях.

ЗАПИС 2.

Багато хто перетинає Дніпро по кризі, переважно — торговки зі Слобідки. Я пропоную Ростику[1] здійснити коли-небудь перехід по кризі в компанії з Аллою.

За кілька днів ми запросили Аллу пройтися, вона погодилась. Ми знов обрали той найкоротший шлях — через Пролетарський сад. Зійшли вниз. З гранітних сходів ступили на ковзку кригу, вологу, подекуди з водою. В мене страшенно змерзли руки, і Алла запропонувала свої рукавички. Уздовж второваної по кризі стежки тягнеться іржавий трос. Ми дійшли приблизно до середини ріки. Дніпро, як велетенське шосе з величезними звивинами, лежить між обох берегів. Вдалині, підносячись над білою поверхнею криги, видніють бики підірваного Ланцюгового моста. Крига міцна, тривка, але все ж відчувається, що за цією крижаною корою — чорна глибінь з гниючою тванню на дні. Навіть власні кроки здаються якимись дивними. Нарешті, ми біля берега. Нога одразу відчуває твердий ґрунт! Влітку оцей невидимий зараз пісок рясніє тілами — засмаглими, білими або тими, що належать до категорії так званих рожевих. Зараз все порожньо, тільки сніг та жалюгідна фанерна будівля гардеробу.

---

[1] *Ростик* — Ростик Абрамович, друг і однокласник Георгія.

Посилаючись на час, Алла каже, що, на жаль, попрямувати далі, у глиб острова, не може. Я палко вмовляю, кажучи, що, можливо, іншої нагоди не буде, однак все марно. Повертаємось. Знов підступний «ґрунт» під ногами! Нарешті водний простір пройдено, і знов приємне відчуття твердих гранітних сходів під ногами. На прохання Алли зупиняємось перепочити. Я сідаю на гранітний виступ набережної та, завдяки Аллиним рукавичкам, знов зігріваю руки.

Заради поезії вирішуємо піднятися просто по горі. Починається важкий підйом. Ми всі беремося за руки. Ростик попереду, потім Алла, я «замикаю похід», за словами Жуля Верна. Просування наше дуже повільне. Буквально крок вперед, два кроки назад. Ковзкі місця вкриті снігом, і кожне з них перешкоджає сходженню. Дійшовши до половини гори, зупиняємось перепочити. Сідаємо на палі, вбиті для зміцнення ґрунту. Перед нами, на долині — пройдена відстань. Перепочивши, рушаємо далі. Останні зусилля — і ми нагорі, перед нами — Петровська алея, над якою перекинуто улюблений киянами місток.

Прощаємось з Аллою на розі бульвару і Терещенківської. Коли підходили до Некрасовської, було вже майже темно[1].

ЗАПИС 3.

1946 р.

Наближалося 10 лютого — день мого народження. Це також був день виборів до Верховної Ради. Цього дня мені виповнювалося рівно вісімнадцять років, і я одержав право брати участь у виборах.

Дев'ятого числа ми з Ростиком завітали до Алли.

---

[1] Варто додати подробицю з цієї прогулянки, яку не занотував Гога, певно, з делікатності, але яку згадав через десятки років Ростислав Абрамович, коли вже не було інших учасників походу. Алла тоді посковзнулася на підйомі й полетіла головою вперед по схилу гори, затрималася, підвелася і, вибачившись перед зніяковілими хлопцями, мовчки рушила вперед. Не могло бути й мови обернути все на жарт! Така от натура. На той час, нагадаймо, їй ще не виповнилося сімнадцяти років.

Метою візиту було запросити її на іменини. Алла дала згоду, ми довго не затримались і незабаром пішли.

Вдома тривала підготовка до іменин. Ми з татом зробили з кольорового паперу різні шапочки, що призначалися для гостей. Було виготовлено кольорові ліхтарики, розвішані у кімнаті. Над дверима, до скляної фрамуги, прикріпили ювілейну емблему з «ГМ» та римськими «XVIII».

Бажаючи проголосувати серед перших, я прокинувся о пів на шосту, вдягнувся. Мене покликав тато. Я зайшов у темну спальню. Батьки привітали мене. З батькових слів, я відкрив шухляду письмового стола і виявив подарунок — коробку з плівкою «Agfa Isopan» для фотоапарата. Близько шостої вийшов з дому.

Біля виборчої дільниці, прикрашеної прапорами, гаслами та освітленої багатьма лампочками, вже стояла черга чоловік у 20—30. У вікнах дільниці горіло яскраве світло, виднілися гарно вдягнені молоді люди, зайняті останніми приготуваннями. Довго чекати не довелось. Я зайшов до кабіни, прочитав бланки з іменами кандидатів. Вийшовши з кабіни, підійшов до однієї з урн, біля якої стояли горщики з квітами, і опустив бюлетені.

Коли я прийшов додому, всі вже прокинулись, горіла плита і почались приготування до вечора»[1].

---

[1] Плита діяла на дровах, природного газу тоді ще в Києві не було, наш чотириповерховий 50-квартирний будинок також мав пічне опалення. А наша виборча дільниця містилася неподалік — у студентському гуртожитку на Гоголівській, 39. Гогу привітали там з першими в житті виборами, що, до того ж, припали на його день народження. Він приніс звідти кілька скоцюрблених смажених пиріжків з картоплею, які продавалися у буфеті. «І оцим вони хотіли заманити перших виборців?» — не без сарказму мовили наші дорослі домочадці, куштуючи досить несмачні пиріжки. Добре пам'ятаю і ці пиріжки, і усі сентенції довкола них. Вважалося, що «справжні радянські патріоти» йдуть на вибори першими, о шостій ранку. Гога про це був попереджений. Здається, того ж дня чи напередодні по радіо виступив Сталін. Я вперше чув його голос — досить неприємний навіть на неупереджений слух та з сильним грузинським акцентом. Не пригадую, щоб вдома в ті хвилини панувало патріотичне піднесення, скоріше зосереджена увага — таке бувало дуже рідко, щоб Сталін виступав по радіо, тож всі розуміли важливість моменту. — *Д. М.*

Пробила сьома година (вечора). Я — в парадному костюмі, стіл накритий, в усіх кімнатах пожвавлення. Починають приходити гості. Приходять родичі, потім друзі. Прийшов Тимаков[1], потім Ростик. Зовсім для мене несподівано прийшов батьків начальник з дружиною і донькою. Мої молодші брати, Діма і Серьожа[2], пустують, бігають по кімнатах, з'являючись то тут, то там. На моє прохання Ростик йде до дівчини Віри, яка мешкає поруч, щоб запросити її, однак Віри не було вдома. Все поки що чудово, але немає Алли! На кухні вирішено, що час запрошувати до столу. Вже о пів на десяту, я втратив надію, що Алла прийде. За кілька хвилин почувся стук у двері. Це прийшла вона! Я не помилився. Допоміг роздягнутися, відрекомендував присутнім. З моєї кімнати, де ми зараз сиділи, було прибрано стіл, кімната здавалася просторою. Нарешті настала мить, яку всі інстинктивно відчувають, — запрошення до столу.

Кожному, хто заходив до кімнати, де було накрито стіл, надавалась можливість вибрати собі за смаком головний убір. Алла вибрала собі маленький капелюшок з великою білою китицею. Подібну шапочку взяв і я. Сіли до столу. Було запалено ліхтарики зі свічками. Праворуч мене сиділа Алла, поруч неї Юра[3], ліворуч — донька начальника і поруч неї Галя[4]. У центрі стола красувався ювілейний торт, оторочений вісімнадцятьма свічками. Тато запалив їх. Юра, як завжди, поклопотав відносно відповідної музики (патефон і платівки). Вимкнули електри-

---

[1] *Анатолій Тимаков* — друг, однокласник Георгія, в майбутньому офіцер.

[2] *Серьожа* — Сергій Титов, двоюрідний брат Георгія, загинув, одержавши велику дозу опромінення, коли як військовий кореспондент літав на гелікоптері над аварійним блоком Чорнобильської АЕС.

[3] *Юра* — Георгій Третьяченко, двоюрідний брат Георгія Малакова, майбутній доктор технічних наук, професор.

[4] *Галя* — Галина Недзвяловська, сусідка.

ку. Ліхтарики, підвішені на натягнутих з кутка в куток мотузках, та свічки наповнювали кімнату м'яким світлом. Було виголошено тост. Моя чарка ледь торкнулася чарки, піднятої Аллою, наші погляди зустрілись. За першим тостом виголошено другий. Після третього кожен пив, керуючись власними міркуваннями. Ніжно чокнувшись з Аллою, ми випили за взаємні гарні стосунки, але мені тоді здалося, що погляд її казав про більше... Потім я випив з Юрою за процвітання любові взагалі. Не пригадую, за що саме, але лише стосовно наших взаємин, я знову випив з Аллою. Розмовляючи з Аллою, я запропонував їй випити за щирість почуттів. Коли я підніс чарку, Алла зауважила, що рюмка неповна і мовила мені фразу, з якої випливало, що за мій тост слід пити «чашу», наповнену по вінця. Я не забарився долити собі та їй. За столом панувало пожвавлення. Голову начальника прикрашала шапка, схожа чи на строкате відро, чи то на головний убір фараона Аменофіса III. Патефон не змовкав. Всі про щось балакали, та якби не дослуховуватись до слів, то можна було б подумати, що у всіх якась одна, хвилююча тема. Втім, мені так і здавалося. У голові відчувалася деяка легкість. Наїдків на столі залишалося все менше, і гості, здавалося, з кожною хвилиною ставали все веселішими. Недогарки свічок утворювали все те ж коло, але всередині була лише мереживна серветка. З-за столу піднялися майже одночасно. Стіл негайно відсунули вбік. Хтось почав упівголоса пісню, її дружно підхопили. Співали «Мы запомним суровую осень, скрежет танков и отблеск штыков...». Я сидів на скрині біля патефону і теж співав. У багатьох місцях загальний спів перекривав дзвінкий тенор Тимакова. Один куплет він навіть, здається, проспівав сам усією потужністю своєї гортані. Проспівали ще пару пісень, включно з «Вечер на рейде». Після співів тато продемонстрував свій коронний фокус: витискання води з олівця. Алла терла його закатану по лікоть руку, після чого на очах у всіх дві великі краплі води впали на паркет. Потім тато і Юра вийшли.

Раптом Юра з'явився, rapidement (стрімко. — *франц.)* розкривши двері. Він був у чалмі та закутаний у зелений оксамит. Тато відрекомендував його як відгадника думок Бен-Алі. Юра виходив, дехто виказував свої думки, потім Юра повертався і відгадував. Кілька разів він відповів не до ладу, після чого втратив довіру присутніх і змушений був вийти.

Почалися танці. Я запросив Аллу, але вона відмовилась. Я танцював з донькою начальника, Юра — з Галею, Ростик з Ніною[1]. Коли всі prima платівки (Natacha, Carmencita, Illusion тощо) були зіграні, на допомогу прийшла платівка «Єврейський танок», який завжди виконували Юра і Галя[2]. Юра вдягнув характерний кашкет з великим козирком, взяв у руку носовичок, Галя запнулася хусткою, яка вкривала всю голову, крім обличчя і вух! Танок було виконано з належним темпераментом, його фінал супроводжувався гучними оплесками. Юра змінив національний кашкет на яскравий жовтий капелюх, який ми з ним називали «Ріо-де-Жанейро». Жовті поля капелюха робили його волосся ще чорнішим, а брови — ще виразнішими.

Після танців я сів біля Алли на диван. Вона поправила шелесткі тонкі смужки паперу, що утворювали пишне перо та спадали з шапочки на моє обличчя. Цей ніжний дотик її руки до мого обличчя був вкрай приємним. Я також відсторонив величезну хризантему, що затуляла звернену до мене частину її обличчя. Я тихо розмовляв з нею, відчуваючи плечем тепло її тіла. Мені здавалось, що я можу слухати її тихий голос без кінця, слухати, насолоджуючись цією приємною мовою.

О першій годині ночі по Аллу приїхала машина. Шофера, що зайшов, пригостили. Поки він їв, я допоміг Аллі вдягнутися. Ростик також вдягався, його приклад наслідували й інші. Я стояв з Аллою у темних дверях моєї

---

[1] *Ніна* — двоюрідна сестра Георгія, майбутній доктор хімічних наук, професор Ніна Анатоліївна Костроміна.

[2] *Галя* — Галина Недзвяловська, сусідка.

кімнати, дякував їй за нанесений візит, за увагу. Накинувши шинель, вийшов провести гостей. Вітер розвіював перо на моїй шапочці. Перед під'їздом стояло авто «Chevrolet Master 8 S». Я відчинив дверцята, потиснув Аллі руку... Потім, розпрощавшись з Ростиком, повернувся додому. Настрій був чудовий. Випите вино дещо давало про себе знати. Батьки і Дімочка вже спали. За кілька хвилин і я впаду в міцні обійми Морфея.

Міняйло Г.

ВИСТУП НА ВЕЧОРІ ПАМ'ЯТІ АЛЛИ ГОРСЬКОЇ 27 ЛИСТОПАДА 1990 Р. В БХУ

Дорогі брати і сестри!

20 років минуло від дня смерті Алли Горської. Пригадую, річницю відзначали в атмосфері тривоги насуваючих репресій 72-го року в майстерні Люди Семикіної.

У Святошині, в приватному будинку Василя Стуса, разом із ним, обмірковували їй пам'ятник і спинилися на варіанті Аліси Забой, — три дубових стели з мідним жертовником символізували віру наших пращурів, незнищенність, вічність і безсмертність духу Алли в лоні Української Віри.

Пам'ятник, виготовлений власноруч на зібрані громадські кошти (І. Світличний, М. Черниш, Є. Сверстюк, В. Стус, В. Смогитель, Л. Семикіна, В. Прядка й ін.) і встановлений нами на цвинтарі в Берківцях (39 ділянка) відкривали в оточенні чорних «Волг», «воронків», «круків»... Горіла калина, горіла в який раз на Жертовнику душа України...

Нині ж вшановуємо пам'ять Алли ось в цьому прекрасному приміщенні БХУ... Щось втратили, а щось і набули...

Хто ж вона така, Алла Горська? Одна з шістдесятників? Одна з жертв душителів України? Одна з поновлених в СХУ? Посмертно, «но зато своевременно»? З виданням каталогу її робіт. Так, все це потрібно, але більше для нас, ніж для неї... Чи вміщується її дух, Воля, Свідомість ось в таке розуміння Її суті, Її єства?

Тут п. Євген Сверстюк сказав, що особистість Алли перевищує її творчість. Правильно, це так. Але в чому саме перевищує? Чому, коли трапилася ця трагедія, ми враз відчули свою оголеність, своє сирітство, свою незахищеність перед смертельним подихом брутальної фізичної сили? Не забуваймо, трагедія сталась напередодні репресій 72-го. Хто вона, Алла Горська, яку треба було першою взяти, а відчувши Її незламну волю і стійкість, піти на таке жахливе і жорстоке вбивство?

Нині, на відстані 25—30 років можна сказати: Алла — це Пробуджена, Ілюміната, себто Осяяна, — Осяяна Світлом Української Національної Віри!

Здоровий національний інстинкт підказує нам, що Алла справді СВЯТА — Свята Української Віри Української Національної Релігії. Вона була для нас живим втіленням Ідеалу Національного Героїзму і Жертовності! Її постійно, ще за життя, вбивали, Вона жертвувала собою повсякчасно, повсякденно, як тільки пробудилася до Української Віри. Згадаймо тільки долю вітража в КДУ, виготовленого нею разом із Опанасом Заливахою, Людою Семикіною до 150-ліття народження Тараса Шевченка. Я мав щастя бачити цей твір. Якраз у той вечір, коли його знищували, я о 20.30 виходив з червоного корпусу, де розміщався тоді фізико-математичний факультет, студентом якого я був. Це справді був шедевр українського монументального мистецтва. Образ Пророка, Його слова: «Возвеличу отих рабів німих, я на сторожі коло них поставлю слово» будили сплячих рабів живих, запалювали в них вогонь духовної свободи, Віру у Вічний і Безсмертний Український Національний Дух.

Вже пізніше, професор, доктор філософських наук, естет і етик В'ячеслав Кудін пояснював нам, студентам: «Адміністрація університету замовляла життєрадісний, бадьорий український орнамент типу петриківського розпису, а не цей націоналістичний вітраж...». А згадати тільки перші колядки наші, які вийшли з майстерні Алли Горської! Тепло рідної хати, безстрашний, світлий

дух Її творчості як магніт тягнули до неї всіх українців, членів КТМ, студентів, дисидентів. Ті, хто вже відсидів свій строк, знаходили в Неї притулок, підтримку, і духовну, і моральну, і матеріальну.

Ось чому, коли брутальна фізична сила готувалася до генерального наступу на духовно пробуджених, їм у першу чергу треба було вирішити проблему Алли Горської. Вона кожною миттю свого фізичного існування демонструвала таку моральну непохитність, стійкість, таку силу свого Духу, що чортам не залишала ніякої надії на тріумф над Її душею. А чортам потрібен був повний тріумф над душами пробуджених духовно, щоб виправдати сатанинську ідеологію, що саме вона, фізична брутальна сила і є найбільшою моральною вартістю у світі. Їм потрібно було повзання перед ними духовно сильних, щоб довести, що тільки фізичне насильство і є джерелом влади і права на світі... Алла здала свій іспит на духовну зрілість ще до своєї смерті, бо Вона була ІСТИННО ПРОБУДЖЕНОЮ, а нам ще треба здавати цей іспит і здавати ох як ще довго...

Як відомо, Пробудженість до духовного життя знаменує собою відчуття Безсмертності і Вічності не тільки як вияв символу віри, але як безпосередню їх відчутність, як свідомість реальності свого буття. Свою духовну сутність Алла усвідомила ще за життя в Українській Вірі, і ця відчутність і свідомість Безсмертності робила Її Вічною і Безсмертною за життя. Всі, хто Її знав і був близький до Неї, це відчували свідомо і підсвідомо... Ось ця посмішка її з портрета... щось нагадує історично-відому посмішку гетьмана Северина Наливайка, а ці перші слова листів до Опанаса Заливахи: «На шаблях сидіти жорстко». Тому Вона і проявила таку свою ідейно-моральну непохитність, яка і виявилася найсильнішою зброєю у світі. Сатанинський шабаш чортів з Нею не вдався. Вони програли. Так було, є й буде...

Мало хто знає про те, що діється в думках тих Лицарів, що борються і вмирають за Україну... Тільки наш Датель

Буття, Свідомість Світу, тільки Всюдисущий і Всеправедний наш Дажбог бачить і знає, скільки Його внуків вмирає за Україну в стані чистої святості, на Жертовнику волі згорають. І недалекий той час, коли людство «уздрить» всю Велич і Потугу України, як утвердиться в ній воля Дажбога. Тоді ім'я Алли достойно посяде місце в історії України в Пантеоні Безсмертних, поряд з Пробудниками Української Національної Віри: Тарасом Шевченком, Лесею Українкою, Іваном Франком, Василем Стусом.

Слава Україні!

Сверстюк Є.

АЛЛА ГОРСЬКА І БАТЬКО[1]

Раз якось несподівано сказала:

— Євгене. Я хочу поговорити з вами. Можна?

— Хоч зараз. А чому так раптом?

— Я батька не можу витримувати. Я хочу розірвати з батьком...

— Як розірвати? Батько — це назавжди... Ти ж його любиш, і він тебе любить...

— Ви говорите не те.

Про своїх батьків Алла не любила говорити. Усі ми, її приятелі, переважно бездомні, а то й безробітні, заходили до її дому на вул. Рєпіна просто, як тільки забагнеться. Треба було тільки знайти 2 коп. і зателефонувати, щоб застати вдома.

Дивлячись з її балкона в сад Шевченка, якось не вірилось, що тут можна мати свою квартиру. Адже на цій вулиці живе Тичина, Бажан... І ходить постовий міліціонер біля залізної брами.

Чи то Алла, чи то Віктор Зарецький пояснив, що квартиру залишив їм батько, директор Київської кіностудії художніх фільмів. Третя кімната якось дісталась нинішній сусідці, хоч і неприємно, але вона не з тих, що підслуховують. Розмова про стеження, підслуховування завжди була при зустрічі з Віктором, а це якоюсь мірою уневажнювало цінність своєї квартири. Бо коли підслуховують і стежать, то наче і не своя вже квартира.

— Я, звичайно, його дуже любила. Але ж він приходить від них.

---

[1] Друкується за рукописом Є. Сверстюка.

— Щось я ніколи не бачив у тебе батька, щоб він навідувався.

— В тім-то і справа, що він просто боїться до мене приходити, щоб не зустрічатися з моїми друзями.

— Але він уже не директор кіностудії.

— Тепер не директор. Але усі зв'язки і залежності залишилися.

— Чого ж він хоче і чого вимагає від своєї коханої доньки?

— Він каже, щоб я порвала зі своїм оточенням, щоб перестала тим займатися...

— Чим займатися?

— Власне, я теж питаю його, чим займатися. Вони ж ніколи не називають речей своїми іменами.

— Ну, це неможливо, Алло, порвати стосунки з батьком, якщо вони, звичайно, силують. Адже справжнє у ваших стосунках те, що було завжди. Це його батьківські почуття, а що проти того найістотніше те, що його намагаються використати.

— Але ж він і сам хоче, щоб я порвала зі своїм оточенням.

— Це не зовсім так, Алло. Він хоче тебе рятувати. Він хоче, щоб тобі було краще і легше жити — це теж можна зрозуміти з боку батька. Адже він був завжди добрим батьком і рятував доньку.

— Він був добрим батьком.

Ці слова Алла сказала навіть з радістю. Я думаю, вона з радістю прийняла і весь характер нашої розмови, бо відчула полегкість. Вона любила батька.

Зате я відчув, що тиск на її батька шалений, і обставини, які привели її до такої розмови, справді нестерпні.

Думаю зараз, що це було в кінці 60-х років, коли атмосфера згущувалася, почастішали арешти, часто тягали по судах як свідка. А як свідок, вона їм не давала свідчень.

Якось у нас була зустріч на лаві в парку після арешту Валентина Мороза. Ми вибрали крайню лавку біля

найбільш шумливої точки на перехресті бульвару Шевченка і вул. Рєпіна. Шум трохи захищає від підслуховування.

Саме тоді Алла повернулась з Івано-Франківська, де її допитували з приводу розповсюдження антирадянського документа під назвою «Серед снігів».

— Ви знаєте, Євгене, я мала необережність у листі висловити захоплення тим твором «Серед снігів»!

Листа вони, звичайно, перехопили, і тепер він фігурує на слідстві. «Хто вам давав читати "Серед снігів"?» — допитував майор Баранов.

— І що ви йому відповіли?

— Я відповіла, що ніхто не давав, я не читала. Я мала тут на увазі, що він, Мороз, є сам як квітка серед снігів.

— Звичайно, це винахідливо, Алло, але не дуже переконливо.

— Хай там що, але мене мучить, чи я йому не зашкодила тією відповіддю.

— Думаю, що ні, бо з такої відповіді не випливає, що сам Валентин Мороз займався розповсюдженням «кримінального документа».

— То добре, для мене то головне. А що вони подумають про мене і про переконливість пояснень, то це мене мало турбує.

У той час ми з Аллою ще не проходили школи допитів і судів. Мені здавалося, що такі речі, як читання листа чи статті, взагалі не можуть мати ваги. А їм йшлося про те, щоб записати до протоколу участь автора в розповсюдженні свого «криміналу». Ні я, ні Алла ще не знали, що такі істотні речі, як читання і ставлення до прочитаного, а також переконливість пояснень — для них не має юридичного значення.

Вже колись пізніше я прочитав про поведінку дружини Молотова на слідстві. Її знайомий чи приятель свідчив, що він разом з нею відвідував синагогу. Вона категорично це заперечувала і називала це вигадкою. Для слідства було очевидним, що таких речей не вигадують, особливо,

коли свідок є їхньою людиною. Але Молотов, очевидно, навчив свою дружину, що головне — зовсім не правдивість, а те, щоб не дати проти себе фактів.

Школа допитів була у мене ще попереду. А з приводу Алли у кагебістів, очевидно, закоренилась запекла думка: або зламати — і тоді відступ Алли відразу внесе ослаблення і зневіру в наше середовище... Або влаштувати їй якусь катастрофу, і не виключено, що вони про це натякали батькові. А він, чоловік сталінської школи, добре розумів, що ті натяки правдиві, а також розумів, що розповідати про ці розмови нікому не можна: що з їхніми таємницями — то гра зі смертю. І чим вище твоє становище, тим реальніша загроза. Можна не сумніватися, що О. Горський умовляв свою доньку від власного імені, не згадуючи про КГБ.

Незадовго після тих розмов ми хоронили Аллу. Обговорювати версію слідства і виходити на їхні секретні служби ніхто не став. Мене і Надію Світличну, затриманих як перших свідків, що першими знайшли труп Алли, в той же вечір випустили, як тільки за справу взялося КГБ. Не просто випустили, а відвезли своєю машиною з Василькова до Києва — аж додому. На похороні всі розуміли, хто вбивці. Але, здається, найбільше розумів батько. Він перейшов межу. На похороні він йшов у нашому гурті в якомусь старому пальті, похилий, пригноблений.

Своє слово над труною я читав із тексту. Потім підійшов я до Олександра Горського, висловив йому своє співчуття і дав йому текст прочитаного виступу. Він подякував і, як мені здалося, подивився мені у вічі приязно.

Пізніше я читав у щоденнику О. Довженка про зустрічі його з директорами кіномистецтва. Серед них виділяється О. Горський тим, що говорить скупо, але правду.

А все ж навколо лукаве, брехливе і вперто тупе. А часто і злісне. Я думаю, як нас ошукувала епоха безсовісності і безпам'ятності. Ми не знали своїх батьків і не цікавилися їхніми батьками. Спогади старих удавалися

старечою слабістю. Часто вони були і небезпечними для лояльного на 100 % чоловіка.

Innocent as a baby unnborn[1]! Той совєтський бейбі так і не хотів бути відкритим до світу і всіх вітрів. До того ж він своїм ненародженим нутром чув, що він уже прєд родіной в вєчном долгу. І навіть винен вже тим, що народжується від підозрілої нації і з підозрілим прізвищем. Тому-то так полюбляли псевдоніми. Усі більшовицькі вожді жили під кличками і з замовчаними біографіями.

Інтуїтивно я відчув, що Аллині батьки мали бути глибокими людьми, з доброго матеріалу. Так випадково на мілині сильна особистість не з'являється. Адже тисячі нащадків нових панів користуються розкошами свого багатого дому і далі живуть в полоні тих розкошів.

Аллі імпонувала націоналістична Аглая з «Вальдшнепів» М. Хвильового. Спершу, може, не як націоналістка, а як вільна особистість, що пориває з фальшивими ідолами.

Думаю, що про Олену Телігу вона чула легенду — про дуже вродливу жінку, яку німцям не хотілось розстрілювати в Бабиному яру.

Життя в Петербурзі — це життя не в блокадному Ленінграді. Але то було в тій самій російській столиці. Серед тих символів. І в привілейованому домі, в російському середовищі. В українському світі вони були неофітки, фанатично закохані в заборонену рідну історію.

«З вірністю неофіта пройшла вона між нами білим привидом Доброго Духа, освітленого талантом і відданістю людям». Такою відійшла від нас Алла Горська — Аглая 60-х років, жінка, що втілювала принцип цивільної відваги і погорди до безликого опортунізму.

О. Горський мав породити характер, що заперечує криві дороги, якими водило його життя, і виходить «на ясні зорі, тихі води, у край веселий, між люд хрещений».

---

[1] Innocent as a baby unnborn *(англ.)* — безневинний як ненароджене немовля.

Світлична Н.

АЛЛА ГОРСЬКА[1]

Вперше я побачила Аллу Горську на вечорі Маяковського у Клубі творчої молоді. Я її добре запам'ятала, бо вона мала таку непересічну зовнішність, завше впадала у вічі — ніби княгиня Морозова: така висока, струнка, незалежна.

Клуб творчої молоді — то був формально дозволений клуб, навіть мав шефа від обкому комсомолу. Створився він самодіяльно. У складі його ініціаторів була молодь, яка не конфронтувала з комсомолом. Навпаки, співпрацювала. Наглядачем над клубом була Тамара Главак. Пізніше вона була одним з секретарів ЦК комсомолу...

А. Горська була активною в клубі: оформляла деякі художні вечори — скажімо, вечори Маяковського, Петрицького. Знаю, що для вечора, присвяченого Т. Шевченку (це вже в 1964 році), вона робила запрошення. Воно оригінальне, окрім усього іншого, тим, що там вийшов конфуз із текстом. Він розділений на п'ять частин, на кожній з яких назва твору Т. Шевченка або коротенька цитата з його віршів. Не думаю, що це в неї було цілеспрямовано, скоріше випадково, але ніхто в те не вірив. У всякому разі, коли згорнули, ті написи опинилися поруч. Вийшли дві цитати: «...караюсь, мучуся, але не каюсь...», а поруч — «...в сім'ї вольній, новій...». Очевидно,

---

[1] «Через тернії до істини» // Образотворче мистецтво. — 1990. — № 5. — С. 1—8. Світлична Надія (1936—2006) — філолог, перекладач. Упорядник і автор передмов до цілої бібліотеки видань заґратованої української літератури. Лауреат премії ім. Василя Стуса і Державної премії України ім. Т. Шевченка (1994).

саме в цьому побачили крамолу і почали вилучати ті запрошення. Але було вже пізно...

А. Горська хоч і не співала, але брала активну участь в організації та формуванні хору «Жайворонок». Багатьох залучала, в тому числі і мене, туди співати, їздила з цим хором влітку у мандрівку по Черкащині: робила там зарисовки, ескізи, які хотіла потім використати для серйозних задумів. У тій подорожі вона познайомилася з Василем Симоненком і подружилася з ним на все життя. У нас з Аллою після його смерті була традиція кожного року їздити на могилу.

Чи була вона свідомою українкою? Так. Щодо її національного пробудження, або, як вона називала, — другого народження, то, мабуть, вирішальний вплив на неї зробив приватний етнографічний музей Івана Гончара, який просто перевернув її душу.

Щоразу, коли ми з нею були у тій хаті пізніше, вона казала, що тут народилася.

Того, 1961 року, Алла і почала розмовляти українською мовою. Разом з нею на цей шлях стали Людмила Семикіна, Галина Зубченко, Галина Севрук, Лариса Іванова. Ці четверо навіть звернулися до мене, як я приїхала до Києва (позаяк знали, що викладаю українську мову), аби я була їхнім учителем. У пресі часто згадують, що вона знайшла приватного вчителя, але так не було. Вона мене не наймала, ми просто зустрічалися в її майстерні разів два на тиждень і займалися вивченням української мови. Читали деякі тексти, робили переклади на українську з російської, вивчали граматику, писали диктанти. Вона була з тих чотирьох найбільш цілеспрямованою і завзятою. Цікавилась Алла не лише мовою, а й культурою українською, історією, і до всього того вона підходила серйозно, робила все фундаментально.

У цей час, до 150-річчя з дня народження Т. Шевченка, вона (у співавторстві) виконувала в Київському університеті вітраж Кобзарю. Громадський огляд його призначався на другий день після того, як буде закінчено

роботу. Мало бути перше публічне обговорення, якась там комісія від Спілки художників мала оглянути, із громадськості кожен міг прийти подивитися і навіть сказати свою думку, а також взяти участь у обговоренні. Та коли громадськість прийшла, то того вітража вже не було — його розбили. І зробили це вдень. А перед цим, уночі, коли автори щойно закінчили і хотіли поділитися враженнями, то покликали двох своїх спільних знайомих, які поблизу жили і які могли десь о дванадцятій годині ночі добратися до університету, щоб оглянути. То були Михайлина Коцюбинська і Роман Корогодський. Цей вітраж вони тільки вдвох і бачили.

Всього авторів було троє, а мова пішла про виключення із Спілки художників лише Алли Горської і Люди Семикіної, хоча, окрім них, над вітражем працював і Панас Заливаха. А оскільки він не був членом Спілки художників, то про нього і не йшлося. Я також ходила до Спілки, але на те обговорення нікого не пустили — усіх повиганяли, навіть художників, які не були членами Спілки. Я була свідком, як Бородай виганяв доктора філологічних наук Юрія Івакіна та багатьох письменників, які прийшли з ним.

Критикували цей вітраж і за безідейність, і за буржуазне націоналістичне трактування. Були всякі закиди, і це тоді, коли вітража ніхто не бачив! Ті збори і постановили виключити Аллу Горську та Люду Семикіну із членів Спілки художників.

Пізніше Москва ніби не затвердила того рішення, тобто вони були поновлені в членах з допомогою всесоюзної Спілки, яка ніби уже остаточне рішення мала приймати в тій справі. Але потім виключили ще раз, і коли Алла загинула, то була така ніякова ситуація — Спілка художників ніби брала участь у похороні, але в некролозі не знали, як написати: чи вона член Спілки, чи не член.

Взагалі, Алла була дуже вразлива, і, може, навіть мало хто знав, яка вразлива, бо назовні вона того не показувала. Горська трималась завжди мужньо й урівноважено.

Часом декому здавалося, що вона навіть з викликом трималася. Думаю, що вона просто не могла терпіти приниження і дуже цінувала людську гідність.

Я була свідком одної такої сцени. Вважаю її найбільш характерною для того, щоб уявити образ Алли. Ми працювали разом на мозаїках року 1967-го у місті Жданові. Робота була фізично важка. Ми самі себе дуже навантажували, щоб швидше закінчити її, але працювали сумлінно, бо не можна було халтурити. І взагалі, Аллі була чужа халтура, таке недбальство в роботі. Один день вирішили використати для відпочинку — пішли до моря: Алла Горська, я, Галина Зубченко та ще п'ять чоловіків.

Просто надворі, на березі моря, була така собі забігайлівка. Під парасольками там сиділи люди, пили хто чай, хто каву, хто щось міцніше. Стояла черга там, де продавали вино, горілку. Це був ранок, а люди вже пили. Ми вдовольнялися тим, що відпочиваємо і дивимось на людей. Побачили, як у черзі стояв один чоловік, узяв пляшку вина, а потім підійшов до стовпа і розбив її. Цілеспрямовано так, підійшов і кинув нею об стовп. Тут відразу збіглася адміністрація, почали його сварити, змушувати, щоб він прибрав там. Хтось протестував — ми були далеко, і нам не було чути подробиць тої розмови. Всі присутні зацікавлено спостерігали. Це була така пригода для тих, кому немає чого робити, і всі звернули увагу на ту сцену. Пристрасті там розгорялися. Ми уже відчували, що ось покличуть міліцію, ось його заарештують, вліплять 15 діб за хуліганство або ще щось подібне. В усякому разі йшло на скандал. Тоді Алла встала і мовчки, не сказавши нам жодного слова, пішла на місце тої пригоди. Зібрала ті склянки і викинула до смітнички. І так само мовчки повернулася на своє місце і сіла. Учасники події якось зразу розгубилися, бо то було несподівано, причина для інциденту зникла, їм не було чого говорити.

Мене те все зворушило. Я в тому якось дуже відчула Аллу. Коли вона повернулася, ми нічого їй не сказали. Вона не була прихильником якихось демонстрацій, не

робила це напоказ, а просто ніби зайве підкреслила, що це така нікчемна справа, яка не варта виїденого яйця, хоч і може привести до великого скандалу.

А. Горська завжди була дуже уважна до людей. При знайомстві, як правило, вона одразу починала цікавитися, неформально, чим та людина займається, що робить, які має плани, які зацікавлення.

Вона не любила себе показувати, хоч завше з-поміж інших виділялася незалежністю. Ходила часто екстравагантно одягнена. В ситуаціях, де треба було дотримуватися певного ритуалу в одязі, вона могла прийти одягнена недбало — в таких собі штанях робочих, в якійсь куртці, торба через плече, і з хусткою зав'язаною... Але їй якось усе пасувало.

Траплялось, що могла на зборах прилюдно вжити нецензурні слова, в листах — нецензурні вислови. Вона курила, що в Радянському Союзі, на Україні, в той час також, не було так поширено і привертало до себе увагу. Алла покинула курити лише перед смертю, коли їй лікарі заборонили. Покинула зразу, позаяк мала сильну волю.

1965 року, разом з іншими своїми колегами, Горська дістала замовлення в Донецьку зробити мозаїчні панно на експериментальній школі. Я часто відвідувала майстерню, де вони працювали над ескізами, Алла ревно намовляла мене взяти участь у тому, і я згодилась. Не знаю, може, я її ідеалізую, може, завше її ідеалізувала, але ж вона в роботі виділялася з-поміж усіх. Скажімо, коли ми їхали перший раз на ті мозаїки в 1965 році, умовилися працювати повний цикловий день — вставати разом із сонцем і повертатися, коли темрява нам перешкодить. Десь, може, через тиждень усі чоловіки, їх була більшість у нашій бригаді, не витримали того режиму, уже почали приходити на восьму годину, а то й на дев'яту. Тільки Алла від початку до кінця вставала о п'ятій, одягалася, як би вона не почувалась. Бувало, що в неї серце боліло, бувало, що була перевтомлена занадто (вихідних

не мала), але вона була дуже вимоглива до себе. Я за нею тяглася, без неї, звичайно, я б також не витримала того.

Щодо самої роботи вона теж була дуже прискіплива, до себе — насамперед, але вимоглива і до інших. Вона принципово ставилася до того, що вважала важливим, і не звертала уваги ні на особисті стосунки, ні на авторитети. Для неї авторитетом було те, що вона собі вибрала і чого додержувалась.

Пізніше вона ще працювала в Краснодоні.

Це була остання її робота — в музеї «Молодої гвардії». Вона вкладала душу в ту роботу, бо захопилася подвигами молодих хлопців, які віддали життя. Хотіла знати докладніше історію, яка дуже заплутана. Тепер, після фадєєвської «Молодої гвардії», після різних варіантів, важко встановити, як було насправді, але вона знала: хлопці вірили в те, що роблять, і за це віддали своє життя. Вона хотіла увічнити їх у тій мозаїці. Цю роботу, крім Алли, виконували її чоловік Зарецький та архітектор В. Смирнов.

А. Горська була на процесі Ярослава Геврича[1] і протестувала проти арешту Валентина Мороза[2], підписала протест киян, поширювала самвидави та ін. У справі Геврича вона була дуже близька до арешту, над нею висіла загроза, і Алла мусила оборонятись. Вона бачила, як білими нитками та справа шилася. Під час очної ставки з Гевричем, коли вони дозволили їй поставити йому одне запитання, вона спитала: «...Ярославе, чому Ви на мене набрехали чи дали брехливі покази?». Вона так прямо зверталася. Він відповів: «...за сто п'ять днів навчать брехати». Дуже істотна відповідь, але її не внесли до протоколу, а його змусили потім інакше відповісти, звичайно, як то вміють робити. І вона протестувала проти цього,

---

[1] Ярослав Геврич був одним із організаторів капели бандуристів у Київському медінституті й активним її учасником.

[2] *Валентин Мороз* — історик. Засуджений у січні 1966 року Волинським обласним судом на 4 роки таборів суворого режиму за звинуваченням в антирадянській пропаганді та агітації.

вважала, що ця фраза якраз дуже характерна для його позиції і поведінки під слідством.

Вона дуже уболівала за арештованих, серед них були її близькі друзі — мій брат[1], Панас Заливаха. Валентина Мороза вона дуже шанувала. Чи можна сказати, що вона заангажувала в політичній діяльності? Ні, я не сприймаю це як політичну діяльність. Те, що вона зробила з політв'язнями пізніше, не відповідає тій діяльності, яку офіційно називали антирадянською. Аллу Горську також, хоч вона не була ні під слідством, ні під судом, — КДБ (то мені так говорили тут[2]) вважав антирадянськи настроєною людиною. Вона ж такою не була. А. Горська стояла на таких позиціях, як В. Чорновіл, як багато інших правозахисників, котрі виховувалися в радянському середовищі. Ми не могли терпіти брехні, тої прірви між словом і ділом, між теорією і практикою радянської влади. Проти самих засад радянських, проти рад, як системи правління в її ідеальному варіанті, вона ніколи не виступала. Так звана антирадянська діяльність зводилася до читання, до зацікавлення самвидавом, який висвітлював не цензурованими шляхами якісь сторінки історії або культури. Багато в самвидаві було художніх творів, спогадів, часом були якісь історичні речі. Але то не були речі, які закликали до повалення Радянської влади. Алла була зацікавлена минулим українського мистецтва. Вона дуже хотіла вивчити мистецтво 20-х років, тобто недалекого минулого, мистецтво періоду ренесансу, розквіту в Україні. Вона цікавилася Петрицьким[3],

---

[1] *Мій брат* — Іван Світличний — поет, перекладач, літературний критик.

[2] *«говорили тут»* — під час написання цих спогадів Надія Світлична вже жила в Америці.

[3] Анатоль Петрицький (1895—1964) — живописець, графік, художник театру, педагог, майстер монументального та станкового живопису, талановитий портретист, досконалий колорист, один з основоположників українського театрально-декоративного мистецтва, новатор у сценографії.

Нарбутом[1], народною творчістю і народним мистецтвом усіх часів і в різних виявах, не лише, скажімо, писанками чи вишивками. Активну участь брала у відродженні деяких звичаїв, ходила колядувати, залучаючи до цього художників. Ті колядки не були чисто художницькі; я, скажімо, брала участь в іншій ватазі, але найбільше там концентрувалися художники. У них були найкращі маски, найкращі строї. Алла над тим дуже багато працювала. Співати вона, на жаль, не могла. Але дуже любила пісні, дуже любила спів, тож ретельно готувалася до тих колядок. Приходила на проби десь за два місяці: старалася знайти якусь невідому колядку, на кілька голосів виучити її. Намагалася не відходити від дозволених рамок, хоч вони ніколи не були чіткими, ті рамки, але все-таки прагнула дотримуватись тих текстів, які публікували «Музична Україна» чи Академія Наук. Ми обминали релігійний аспект, якесь політичне забарвлення, що траплялося в колядках. Коли ми в 1965 році колядували і проходили повз КДБ, знаючи, що там сидять наші друзі, з якими ми донедавна співали разом, то не могли втриматися, щоб не заспівати коляду, де згадуються «...і тюрми, і неволі...». А загалом, старалися відновити традиції, щоб привернути до тих обрядів увагу і зацікавити більше коло людей.

Алла Горська шанувала народних художників — таких, як Ліза Миронова, Ганна Собачко-Шостак та ін., народних художників не в розумінні із званням «народний художник Радянського Союзу», а з народу. Вона їх вивчала, шанувала, високо оцінювала їхнє мистецтво і намагалася вчитися в них, тобто використовувати їхній досвід, поєднуючи його зі своїм, уже набутим, завдяки інституту та власній творчості.

Алла одружилася в інституті, ще студентами вони побралися з Віктором Зарецьким. Мали одного сина.

---

[1] *Георгій Нарбут* (1886—1920) — графік, педагог, один із основоположників українського книжкового мистецтва, який вирішив проблему комплексного оформлення книги.

Отримали в Києві на вулиці Рєпіна помешкання, як на київські масштаби, добре, хоча й не таке вигідне. Воно не було окреме, жили із сусідами в комунальній квартирі, десь у коридорі знаходилася спільна кухня. На вигляд воно було просторе, мало дві великі і, головне, високі кімнати, яких тепер не будують. Це дало змогу їм якось тримати свої роботи і жити трохи вигідніше, ніж багато їхніх колег. А матеріальний стан членів Спілки художників залежав, насамперед, від їхньої лояльності. Якщо вони лояльні, не стоять в якихось чорних чи сірих списках, то мають замовлення і заробіток, виставляють свої твори і, отже, мають стимул до творчої праці. Горська не мала такої можливості. Офіційне замовлення було великим святом і великим зобов'язанням. При її сумлінному ставленні до роботи воно не давало великого заробітку. На іншого художника, можна було ту роботу, яку вона робила півроку, зробити за місяць, і вона могла, звичайно, виконати це для заробітку, але не бажала. Вона часом працювала взагалі безкоштовно, за харчі. Остання її робота в житті, теж колективна — із Зарецьким і не пригадую, хто ще з ними був, — розмалювали ресторан в Черкаській області в Золотоніському районі. Це було в селі. Колгосп чи не мав змоги, чи не дуже хотів заплатити їм за ту працю, вирішив розрахуватися з ними продуктами. Десь за місяць перед смертю Алла Горська привезла звідти повну вантажну машину харчів. Що вона з ними зробила: почала роздавати їх серед знайомих. Цей останній місяць вона справді займалася такими благодійними справами. Допомагала іншим. Мені також допомагала як продуктами, так і фізично. Приходила, закочувала рукави, починала там щось білити, щось заліплювати, щось конкретне робити — не поради давати. Вона знала, що мені треба дров на зиму. Це була її фактично остання благодійна справа. Вона її називала жартома «операція "Дрова"». Дуже тяжко виявилося знайти в Києві машину, щоб привезти дрова, і вона витратила на те дуже багато часу. Згодом комічно розказувала, як

їй вдалося через Академію Наук знайти машину. Поїхала сама до лісу, привезла ті дрова. Я пригадую, як ми їх розвантажили. Вона бавила мого сина, свого похресника Ярему. Я її запитала, скільки треба заплатити водієві. Вона каже: «...знаєш, я домовилася з ним за 20 карбованців, але він так старався. Заплатимо йому 25. Що зробити, коли в наші дні порядність оплачується». Ми йому заплатили 25, і він був дуже задоволений.

Це було за два чи три дні перед її смертю. Як це сталося? Вона не повернулася від свого свекра, коли мала повернутися. Не з'явилася й на другий, третій день, і ми спершу сприйняли це нормально. Думали, що Алла, за своєю звичкою, там благодіянням зайнялася — пере чи ремонт робить в помешканні. Потім почали вже тривожитись. Чоловік її щось там відчув негаразд. Віктор був дуже чутливий, ще й професія його сприяє такому загостреному відчуттю. А вночі йому приснився такий віщий сон. Він побачив свою матір, її очі (вона не так давно померла), і закривавлену Аллу. Він зрозумів, що її немає живої. З такою вісткою і приїхав до мене вранці. Я зрозуміла, що сталося щось надзвичайне, бо він ніколи не був у мене. Ми були з ним в добрих стосунках, але не в таких дружніх, як із нею. Коли я зрозуміла, що він думає, що Алли немає живої (він цього не сказав прямо), вирішила, що треба її шукати, зрозуміла, що з нею справді щось сталося, що їй потрібна якась допомога. Зрозуміла, що Віктор не може поїхати, оскільки він знаходився у стані, близькому до божевілля. Він лише сказав, що звертався до міліції, і там обіцяли йому вранці відчинити хату і перевірити, що в ній діється. Вдвох з Євгеном Сверстюком ми поїхали у село. Коли не змогли знайти ніяких її слідів: ні в сусідів, ні в хаті, ні в лікарні, тоді ми вже звернулися до міліції. То довга історія, як з міліцією відбулось, але зрештою міліція відчинила хату. Хоч як халтурно вони до того ставилися, врешті знайшли її неживою. Ми з Євгеном її не бачили, вірніше Сверстюк бачив її здалека. Він зрозумів, що то вона, але не зважився

мені сказати. Коли міліція з'ясувала, що то жінка, чомусь нам не показали її. Чоловікові також не показали. Сторонні люди її оглядали! Що може означати це, я, на жаль, не знаю, так само як багато інших подробиць, які я там бачила, поки що не зрозумілі. В її справі слідство було формальним. Його вели Страшнов і Логінов. Тоді я багато чого не розуміла. Так, як і те, чому дуже ретельно і сумлінно вбивають усе, що пов'язано з її іменем, її підпис під працями, всяку пам'ять про неї, її листи, навіть звичайні відвідування могили сприймаються як антирадянське зборище. Для мене вона була і є в багато чому зразком. В моєму уявленні її образ не набагато перебільшений. Впевнена — вона є зразком для молоді і в особистому житті, і в громадському, і в професійному, і в мистецькому також.

Семикіна Л.

ГОРСЬКА ПЕРШОЮ ПІДВЕЛАСЯ З КОЛІН[1]

«Ризик — це влада над своєю власною долею», — любила повторювати Горська. Ризикувати — це було в її характері. Вона боляче усвідомлювала: людям бракує відваги. Довго сперечалась про це. Сверстюк, продовжуючи думку Алли, наголошував, що громадянська гідність втратила героїку. А ризик — то є ознака героїки, в ньому запорука любові до життя і безсмертя. Хто відмовляється від боротьби, той відмовляється від майбутнього.

Коли людина потрапляє в екстремальні умови, головна мета для неї — лишитися людиною. Найлегше — знайти спосіб огородити своє боягузтво, а то навіть й видати його за дипломатичність. Горська відчувала свою долю, своє приречення. Розуміла, що коли не буде зрадників — не буде рабства. Зрадники сприяють рабству. Рабство ґрунтується на зраді. Люди мовчать, а зрадникові — зелена вулиця...

У той час, коли вона піднімалась на повен зріст, навкруги усе дрімало. Горська першою підвелася з колін і почала чинити суд над усім підлим, нелюдським. Гнівне шевченківське слово болю за долю України кликало нас, шістдесятників, до боротьби. Початок

---

[1] «Через тернії до істини» // Образотворче мистецтво. — 1990. — № 5. — С.1—8. Семикіна (Семикінь) Людмила (1924) — живописець, майстер декоративного мистецтва. Учасниця руху шістдесятництва. Член СХУ (поновлено 1988). Лауреат Державної премії ім. Т. Шевченка (1997).

60-х — таємний початок. Ми з посмішкою на обличчі йшли назустріч новому життю, в якому обіцяли весну і справедливість. Поставлено крапку: «досить віддавати своїх кращих синів у жертви тиранам!». Заспокоїлись і ті, хто доволі напився крові, їм кинули милість: «Ми прощаємо вам все...»

Доля звела нас з Горською в кінці 40-х у Київському художньому інституті. Разом з нами навчався й Віктор Зарецький. Алла була вихована в сім'ї інтелігентній: вміла себе тримати, знала коли, де і що сказати. Зарецький вів її за собою як фахівець, як мислитель. Коли усвідомила відповідальність за мистецтво, перед нею постало питання: «За яке мистецтво? Хто ми такі, де наше коріння?». І коли вона чесно почала служити своєму народові — стала ворогом радянської влади.

Мистецтво для неї було вищим за особисте. Пригадується спільна праця над вітражем в Київському держуніверситеті. Скільки сил доклали!? І за це — виключення з Спілки художників. Багато тут довелося «попрацювати» і Бородаю[1], і Касіяну[2]. Лише Михайло Стельмах заступився за нас. Тоді Касіян (навіть не чекали такого повороту подій) разом з ним їдуть до Москви, добиваються нашого поновлення.

Неабияку роль у становленні Горської відігравали подорожі по Україні з Григорієм Никоновичем Логвином[3]. Та й самі ми часто любили мандрувати.

---

[1] *Бородай* — голова Спілки художників.

[2] *Касіян Василь Ілліч* — художник, мистецтвознавець. Лауреат премії ім. Т. Шевченка, професор Київського художнього інституту.

[3] *Логвин Г. Н.* — мистецтвознавець, історик архітектури. Автор творів «Українське мистецтво 10—18 ст.» (1963), альбом «Софія Київська» (1971), «З глибин. Давня книжкова мініатюра XI—XVIII ст.» (1974).

Якось потрапили в одне прикарпатське село під Говерлою. Були Сверстюк[1], Світличний[2], Чорновіл[3], Алла і я. Вирішила вона нас вести на Говерлу, їй не терпілось, вона прагнула вийти на неї в той же день, як ми прибули. А небо захмарене було повністю! Та ідея її була сильніша від можливості. Я вирішила приборкати її настирливість. Кажу Чорновілу: «Це не туризм, а ідіотизм». Він також побачив, що проти ночі безглуздо брати Говерлу.

Горська йшла на Говерлу. Дощилося. Ми ж, аби не образити Аллу, взяли парасолі й почали, граючись, стрибати з каменя на камінь, ніби з парашутом. Алла все йшла. Коли оглянулась — побачила, що ми відстали. Глянула суворо на мене й сказала: «Ну й соцреалізм!..». А через годину на Говерлі загриміли грози й вдарили блискавки. Вона розгнівалась і пішла від нас усіх. Роздягнулася й головою кинулась у холодну воду. То був вищий вияв вільної людини.

Наступного дня нас з палаток витягнуло сонечко. Мене реабілітувала природа. За чотири години ми піднялись на Говерлу. Я йшла першою. Вийшли на гору. Дивимось — там обеліск стоїть. На самій його вершині надпис: «Нет вершин, которых бы русские не брали...». Горська стоїть і лається: «... в цьому і все сказано...».

Потім вона поклала руку на плече Світличного й довго говорили про щось. Вони останнім часом браталися.

---

[1] Сверстюк Євген (1928—2014) — шістдесятник, психолог, літературний критик, поет, публіцист, багаторічний політв'язень. Лауреат Шевченківської премії 1996 р.

[2] Світличний Іван (1929—1992) — шістдесятник, критик, редактор, перекладач, поет, громадський діяч, правозахисник, багаторічний політв'язень. Лауреат Шевченківської премії 1994 р. Помер 25 жовтня 1992 р.

[3] Чорновіл Вячеслав (1937—1999) — шістдесятник, критик, редактор, перекладач, поет, громадський діяч, правозахисник, багаторічний політв'язень. Лауреат Шевченківської премії 1996 р.

Вона дуже шанувала Івана — навіть день народження справляли в один день.

Повертаючись, ми побачили озеро Несамовите (то було чорне озеро, яке ще звуть озером смерті). Глянули, аж Горська стоїть і дивиться на нього: там плавала біла качечка. Алла з хлопцями підійшла до озера й виклала з камінців: «Слава Україні!».

Танюк Л.

АЛЛА ГОРСЬКА[1]

Усім нам смерть судилася зарання...
Василь Стус. «Пам'яті Алли Горської»

Цей вірш — «Ярій, душе, ярій, а не ридай» — про червону тінь калини на чорних водах, про чорну та білу стужу Василь Стус прочитав над труною Алли Горської — на цвинтарі у Берківцях 7 грудня 1970 року. Цитую за Галиною Севрук: «Алла лежала в дубовій труні, зробленій на студії Довженка для зйомок фільму про Котляревського: вбитому горем батькові її віддали з поваги за його працю на терені кіно України. Чорнів білий сніг, стояла мертва мука, ридав хор Леопольда Ященка...». Врізалося в пам'ять: Василь несе за нею вінок, — високий, незігнутий, вертикальний; Алла — в квітах, уже відчужена — горизонтальна. І весь похорон — наче в облозі: міліцейські шпалери, стріли мацаючих поглядів, підозрілі постаті, кожне третє обличчя — чуже; вони кидаються в очі відразу, їх відчуваєш інтуїтивно; вони фальшиві й негарні...

Не кожне земне життя можна зважити на філософських терезах. Алла Горська теж тільки-но йшла до самої себе, творчий її доробок — незакінченість; проте з усього знати, що росла вона на великого митця, і хода її була впевнена, могутня, невпинна. Мистецтво Алли

---

[1] Танюк Лесь (1938) — режисер театру і кіно. Автор понад 600 публікацій на теми культури, політики, мистецтва, збірки поезій «Сповідь» (1968) та багатьох книг. Лауреат премії СТД (1990). Організатор та Президент Клубу Творчої Молоді шістдесятників у Києві.

Горської народилося передусім з опору й долання труднощів, і спинити її могла лише смерть. Такої вже вона була гайдамацької вдачі — доконечна у виявах почуттів, незалежна й нестримна — в любові, дружбі, і в нелюбові, щедра й весела, зажурливо-усміхнена і допитлива, наївна й мудра. Мене вражала її інтуїція: Алла відгадувала людину з першого погляду, і першовідчуття майже ніколи її не зраджувало. Так відчувають людей лише тонко організовані натури — от як, приміром, Михайлина Коцюбинська, Ліна Костенко, Віра Вовк, Люда Семикіна, Неллі Корнієнко. Жила Алла Горська, як усі ми тоді, гарячково: відчувалося, що відлига — ненадовго, і треба встигнути, встигнути, встигнути. Скаржилась на безсоння: «Хоч як пізно ляжу — прокидаюсь рано... Може, це й краще?». Невідомо, чи краще, але вона встигала робити все; крім мистецьких справ, було багато домашнього клопоту, — малий син, родина, батьки... Я вже не кажу про численних друзів — її квартиру на Рєпіна ми вважали філіалом Клубу Творчої Молоді, і щодня, щовечора там коїлося таке, що бідолашним Зарецьким годі було й позаздрити. А проте і малий Лесик, і сам господар Віктор Іванович, наш пречудовий Вітько, блискуче вписувались у цю квартиру родини-комуни, де гість часто був господарем, а господар — гостем, і де всім належало все. Згадую наші зібрання із сердечним хвилюванням...

Вітько Зарецький, який, майже не дивлячись на папір, малював лівою рукою для якогось офіційного видання чергового Хрущова (для заробітку, набив на тому руку, — якби не він, плакали б фінанси Клубу Творчої Молоді!); а правою — записував Драчеві репліки з «Ножа в сонці», на сюжети яких йому кортіло зробити серію малюнків. То була читка «Ножа в сонці», не самої поеми, а вже перекладеної мною на мову театру — для нашої театральної студії. Пам'ятаю Миколу Вінграновського — з очима до неба, з бурхливою апеляцією до Довженка, Миколу, який неодмінно вимагав для кожної справи — кавуна. («Буде кавун, — жартував Микола, — читатиму

на вечорі вірші, не буде — не прийду!») Кінорежисер Ігор Грабовський, який не вірив, що Драча можна інсценізувати, й обурювався з того, що ми самовільно щось дописуємо і скорочуємо... Затятий Рома Корогодський, славна душа й трудяга, — він уже тоді намагався в усьому докопатися до кінця... Математик Сашко Клушин, режисер Володя Загоруйко, Прядки — Аліса з Володимиром, Ірочка Жиленко з ніжним личком мадонни, галантний Гриць Халимоненко, Льоня Череватенко, акторська братія, художники... Ні, то таки справді була хвиля піднесення...

Рудольф Штайнер захопив на початку століття молодого Курбаса вірою в те, що новий виток цивілізації і культури почнеться в Києві, — саме там, де протягом довгих століть було пролито багато людської крові. Ця історична кров і дасть поштовх народженню нової мистецької Мекки; Курбас залишає Відень і Львів і переїздить до Києва, аби творити там нову цивілізацію. До віри у месіанську роль Києва за Штайнером долучиться згодом Тичина, а ще пізніше Микола Хвильовий (про це є цікава розвідка Леоніда Плюща). Пригадую, з яким захватом Алла Горська сприйняла цю ідею від Неллі Корнієнко, яка робила тоді перші кроки по вивченню спадщини Курбаса; Аллі вірилося, що передбачення Штайнера здійсниться ще за нашого життя, і тому не є випадковим, що всіх нас тут — Дзюбу з Донбасу, Драча з Тетіївщини, Стуса з Вінниччини, Танюка і Сверстюка з Волині, Заливаху, Світличного, Семикіну, Севрук і десятки—сотні наших друзів із Закарпаття, Львівщини, Херсонщини, Одеси, Таврії звело в Києві Провидіння з однією метою: аби ми спричинилися до відбудови України, до її Відродження — через культуру, мистецтво, високу етику.

Пригадую, яким шаленим відкриттям стали для Алли «Книги буття українського народу» Костомарова з їхнім українським месіанізмом: «І встане Україна з своєї могили, і знову озоветься до всіх братів своїх слов'ян, і почують крик її, і встане Слов'янщина, і не позостанеться ні

царя, ні царевича, ні царівни, ні князя, ні графа, ні герцога, ні сіятельства, ні превосходительства, ні пана, ні боярина, ні кріпака, ні холопа ні в Польщі, ні в Україні, ні в Чехії...». А якось вона врочисто принесла мені старе видання його новел, і прочитала звідти, з оповідання «Панич Наталич», — я недавно віднайшов це місце, цитую за статтею Миколи Зерова: «Слов'янські народи збудяться з дрімоти своєї, з'єдиняться, зберуться з усіх кінців земель своїх до Києва — столиці слов'янського племені, і представники всіх племен... засядуть на горах Київських, і загримить вічовий дзвін св. Софії, запанує суд, правда, рівність. От доля народу нашого, нерозривно зв'язана з Києвом. Вір мені, це буде, буде, буде. Тут, у Києві, підійметься завіса тайна, і виявиться невідоме». Після того Алла не мала жодного сумніву щодо пророчої правди цих слів — і чинила все, щоб «виявити невідоме», щоб у це невідоме повірили всі ми, члени Клубу Творчої Молоді.

Клуб склався у Києві в останні дні 1959 року. Перші його групи виникли під час новорічних колядок і щедрівок. Були тут студенти столичних театрального інституту (і я серед них) та консерваторії, прилучалася молодь акторських і режисерських курсів. З першозасновників клубу згадую архітектора Ігоря Ткачикова, флейтиста з київської опери Євгена Ганіна, хлопців з першого київського джаз-оркестру... Десь через рік-два вони відійшли від діяльності КТМ, який активно прокинувся до національного життя. І спричинилася до цього, можна сказати, Алла Горська.

Якось одного чудового дня сиділи ми у великій залі інституту, осіб п'ятдесят-шістдесят, аж раптом відчиняються двері й заходить великий гурт екстравагантних молодих людей: художники! Привела їх Алла Горська. Висока, коси хвилями, білий светр, сині брюки спортивного крою. Дуже голосна, життєрадісна, — вмить усе переінакшила, і за кілька хвилин ми вже говорили про необхідність розвивати мистецтво української театральної афіші, про повернення до джерел і традицій,

про необхідність рівнятися на самих себе, на Бойчука і Курбаса, бути гідними наших поетів, які вже тоді звучали...

Власне, з цього приходу й почався справжній Клуб Творчої Молоді. Художники-нонконформісти принесли із собою дух активного бунту, заперечення старих догматів і форм. А було їх у малярській секції, яку очолила Алла, — досить багато, понад двісті чоловік! І зовсім зелені студенти, і люди поважні, як от Григорій Никонович Логвин чи художник Сергій Отрощенко. По тому почалася навала «кіношників», протоптали стежку до Клубу молоді поети, прозаїки, журналісти, історики, актори київських театрів, комсомольські та партійні працівники. Мало хто, приміром, сьогодні пам'ятає, що таким лідером був свого часу Вячеслав Чорновіл, який очолював комітет комсомолу Київської ГЕС, будови, що вважалася зразковою для своєї доби і цілком молодіжною; згодом він керував відділом у газеті «Молода гвардія». Та й інші комсомольці були зовсім не те, що їхні збюрократизовані наступники: наприклад, замість того, щоб згідно з наказом секретаря міськкому І. Солдатенка виключити мене з комсомолу за організацію «бунтівного» вечора Леся Курбаса у Жовтневому палаці, тодішнє бюро Ленінського райкому (Валерій Клименюк), заслухавши мене, навпаки, оголосило мені подяку і вирішило підтримати ідею створення в Києві експериментального молодіжного театру! Траплялося й таке! У Клубі вирували пристрасті, — вечори, дискусії, поїздки Україною з метою вивчення й збереження пам'яток архітектури, театральні вистави, розробки десятків проектів, — це й був отой плюралізм, до якого ми нині прийшли з таким запізненням і з такими моральними втратами. Саме завдяки численній перевазі загону художників (графіків, малярів, скульпторів, прикладників та ін.) набула практичного сенсу основна ідея Клубу Творчої Молоді — об'єднати молоді творчі сили Києва, вирвати їх з-під влади зашкарублих

лопухових[1], бабійчуків[2], полторацьких[3] та шамот[4], не кажучи вже про остогидлий «корнійчукізм»[5] і «скабізм» (пригадуєте, Ліна Костенко: «Українське мистецтво замкнуте на Скабу[6]»)... Отож, з березня—квітня 1960 р. Клуб заявив себе по всіх усюдах. Серед шести його секцій найчисленнішою, я вже сказав, була художня, керована Аллою Горською. Я б сказав і так: Алла була душею Клубу, його мотором та організатором. Усім подобалась її прямота: якщо вже вона щось говорила, то увіч, без дублів поза очі. Алла на початку не дуже володіла українською мовою, не досить добре знала українське мистецтво; але вона не переставала вчитися. Студіювала українські словники, щось постійно виписувала, вивчала вірші — в ній, я переконаний, прокинулося родове, генетичне, природне. Якось я поцікавився: «А чому стався такий перехід?». Вона відповіла: «Надходить мить, коли тобі раптом стає соромно. Вже десь із півроку, як відчула: живемо безсоромним життям...». З пут цієї безсоромності вона й виривалася. І ще додав би: багато тодішньої київської молоді, ті, кому нині добігає шостий десяток, пройшли добру школу Алли Горської.

---

[1] *Лопухов Олександр* (1925—2009) — заступник голови правління Спілки художників України (1962—1968), ректор Київського художнього інституту (1973—1985).

[2] *Бабійчук Ростислав* (1911—2013) — Міністр культури УРСР (1956—1971).

[3] *Полторацький Олексій* (1905—1977) — український письменник. Головний редактор журналу «Україна» (1948—1952), редактор журналу «Вітчизна» (1952—1958), журналу «Всесвіт» (1958—1971).

[4] *Шамота Микола* (1916—1984) — український літературознавець і критик партійного напряму. Дійсний член АН УРСР (1967). Радянський політик. Член ЦК КПУ (від 1976).

[5] *Корнійчук Олександр* (1905—1972) — громадський діяч, драматург, публіцист, академік АН СРСР (1943), Герой Соціалістичної Праці (1967).

[6] *Скаба Андрій* (1905—1986) — секретар ЦК КПУ з ідеології (1959—1968).

Переслідували Аллу за життя, переслідували й після смерті. Ім'я її звідусіль викреслили, твори її знищували, а випадок з монументальним панно у Краснодоні, що про нього згадує Галя Севрук в «Україні» (27, 1990), дуже показовий: «Вона відмовилась від авторського права, бо це могло зашкодити Вікторові Зарецькому». «Рідна» Спілка художників постійно виключала її, Людмилу Семикіну, Галину Зубченко, Галину Севрук з членів Спілки: Москва поновлювала — а Київ знову й знову виключав. Отакі ми «патріоти»! По смерті Горської про неї ніде не можна було згадувати: це вважалося за політичний злочин («Хіба ви не розумієте, що вона стала прапором українських націоналістів?» — сичали закутні голоси доброзичливців від партапарату й привілейованих керівників спілок). Я вже не кажу про живе слово з трибуни чи кафедри; про сьогоднішні мітинги тоді й не мріялось. Завісу мовчання мені, приміром, вдалося прорвати лише один раз — у монографії 1974 року «Мар'ян Крушельницький», та й то, мабуть, тому, що книжка вийшла у Москві, а тамтешні цензори на прізвище Горської ще не були налаштовані. Проте відразу після виходу «Мар'яна Крушельницького» мені почали телефонувати з України «доброхоти» — і шпетили, і соромили, і лякали, і погрожували. Навіть колишній березілець, Народний артист СРСР, лауреат усіх премій Лесь Сердюк, якому не сподобалось, що я похвалив у книжці його антагоніста актора Йосипа Гірняка, котрий доживав віку у Нью-Йорку, кинув мені при зустрічі, що «ваша книжка не матиме на Україні преси». Я спитав: «Чи, бува, не через Гірняка?». «Ні, — відповів старий актор. — Хто вас напоумив написати там про цю саму Горську? Вона ж була вождем українських націоналістів!!!». Я переконав бідолаху, що то все заплановані згори побрехеньки політичних обмовників — і старий махнув рукою: «Ет, однаково. Все одно постережіться. Це ж як у ті часи... А Горську не слід було згадувати. Я вам потім поясню, чому...». Але так і не пояснив...

Процитую епізод з того видання 1974 року.

«Не написати цієї книжки я не міг ще й тому, що чимало її сторінок я задумав разом із своїми двома друзями, яких уже немає серед живих, але пам'ять про них невіддільна в мені від пам'яті про Крушельницького; це були і його друзі. Так сталося, що саме разом з ними я бачив Мар'яна Крушельницького востаннє. Це художник Алла Горська — на той час вона працювала над портретом Крушельницького, і мій однокурсник Борис Головатюк, режисер і поет.

Зустріч, про яку піде мова, відбулась наприкінці січня 1963 року. Я від'їздив до Львова ставити комедію Миколи Куліша «Отак загинув Гуска». Ми з Горською зателефонували до Крушельницького, і він кинув у трубку своє незворушно-лапідарне: «Чекаю. Зараз!» — хоч було доволі пізно. Ми позбирали ескізи й рушили до Мар'яна Михайловича. Жив він поблизу театру ім. І. Франка, на вулиці Карла Маркса, — за його жартом, «у марксівському тупичку, звідки вгору нема ходу нікуди, крім ЦК партії...». Зараз на цьому будинку висить меморіальна дошка з іменем Крушельницького, як на мене, невдала. Внизу біля під'їзду походжав похмурий Головатюк: він написав нові вірші, йому кортіло комусь їх прочитати, але увійти один Борис не відважувавсь.

Крушельницький зустрів нас у передпокої, сторожко кинув оком на Горську — ніяк не міг звикнути до її високого зросту, білого волосся та синіх брюк, — і запросив до крихітного кабінетика. Підібраний, життєрадісний, веселий, він справляв враження людини цілком здорової і бадьорої. Між тим він уже був смертельно хворий, швидко втомлювався, старанно приховуючи від усіх, а надто від дружини, що погано бачить. Євгенія Олексіївна приязно нас привітала і за чверть години, пославшись на втому, пішла до себе, — година, повторюю, була пізня. У кабінеті для ескізів не вистачило місця, ми перейшли до просторої вітальні, засвітили всі люстри,

порозкладали ескізи (доволі великі розміром!) на підлозі, на кріслах, на столі, підвіконнях. Яскраві малюнки з кольоровими аплікаціями у стилі раннього Петрицького чи Хвостова-Хвостенка перетворили вітальню на дивовижний фантастико-театральний світ, по підлозі якого на колінах повзав Крушельницький, котрий довго ворожив над кожним шкіцом, розпитуючи і дотепно його коментуючи: «А звідки ви знаєте, панове, що джентльмени воліють блондинок?». Або: «Толька жучка удалая спересердя послав би вас до... до Меллера[1]!». «Толька жучка...» — так у «Березолі» називали Анатоля Петрицького. Ми з Головатюком просувалися за ним. Над нами височіла незламна Алла Горська, безбожно смалячи одну цигарку за іншою.

Коли в кімнаті вже можна було повісити сокиру, наш малий і дуже задоволений Круш підвівся, струсив порох з колін і вийшов. Повернувся він з відкоркованою пляшкою, — і, змовницьки притуливши пальця до вуст, кивнув на спальню:

— Тільки тихіше. Бо Женя спить.

Звідтам стало чути, як захлопнулась книжка, клацнув вимикач, і Євгенія Олексіївна заспокоїла чоловіка:

— Сплю, Мар'янчику, сплю...

І по павзі додала:

— А келишки візьми зелені. У серванті.

Ми випили за її здоров'я, потім Крушельницький запропонував тост за нашу виставу, а потім ще один — за Новий Український Театр у Києві.

То була наша спільна мрія, і в Жовтневому Палаці культури вже діяла невеличка театральна студія при Клубі Творчої Молоді, де ми потай від міністерських доглядачів ставили тоді «Матінку Кураж» Брехта (зонги до цієї п'єси, як і потім до Брехтового «Галілея», перекладав

---

[1] *Меллер Вадим* (1884—1962) — український художник-авангардист (кубофутурист, конструктивіст), сценічний художник, дизайнер театральних костюмів, ілюстратор та архітектор.

на моє замовлення Василь Стус), «Патетичну сонату» й «Отак загинув Гуска» Куліша, а також — мою інсценівку скандальної на той час поеми молодого Драча «Ніж у сонці», де чи не вперше українська мати порівнювала Сталіна з Гітлером. Горська очолювала сценографічну майстерню студії, я режисерував, а Крушельницький здійснював, як він сам казав не без гумору, «загальне керівництво», а простіше — був для нас щитом і захистом.

Розмова про новий театр тривала мало не до ранку. Крушельницький був в ударі, жартував, іронізував, сміявся і смішив. Горська зробила кілька шкіців, але їй так і не пощастило вхопити того головного, чим був цікавий Крушельницький, — його молодості. І такий юнацький запал прозвучав у ньому, коли він прочитав строфу з Лесі Українки, що мені теж раптом стало відчайдушно-весело, Алла зібгала свої екзерсиси, а Головатюк засоромився й надовго замовк.

— Отже, будьте ласкаві зробити все — як отут намалювали!

— А ви, Алло, свою ідею із «салдацьким патретом» киньте! Нічого не вийде. Ви б мене років тридцять тому написали... А зараз... Та забіліли сніги...

Махнув рукою і зник у під'їзді.

Більше ми з Аллою Мар'яна Михайловича не бачили. Він вмер через два місяці після важкої операції в інституті нейрохірургії. Не побачив він і нашої з Аллою «Гуски» — майже готову виставу зняли у Львові без офіційного перегляду: Хрущов «громив» на той час у Манежі Ернста Нєізвєстного[1] та «формалістів», Вознесенського[2] та Євтушенка[3], отож по всіх республіках і областях метнули-

---

[1] *Неізвєстний Ернст* (1925) — російський і американський скульптор і графік; через обмеження творчої свободи та переслідування 1976 емігрував з СРСР до США.

[2] *Вознесенський Андрій* (1933—2010) — один з найяскравіших російських поетів-шістдесятників.

[3] *Євтушенко Євген* (1933) — російський поет, перекладач, публіцист.

ся шукати власних «недобитків православних», — не може ж такого бути, щоб у Москві об'явилися «абстракціоністи», а на Україні їх не було.

Приїхав до Львова радник ЦК КПУ доктор мистецтвознавства Микола Кузьмович Йосипенко і, звісно, знайшов у Львові нас із Горською та ще з тузінь «нашого брата», «формалістів»: зібрання, «проработка», хто каявся, б'ючи себе в груди, хто не прийшов, а ми з Аллою сиділи й усе вижартовували. Наприкінці вона каже: «Вперше присутня на власному похороні». Виставу, — готову, вже показану кілька разів на пробах студентам, за участю найкращого українського коміка Даміана Козачковського, колишнього курбасівця, і двох не менш видатних акторок цього театру, Лесі Кривицької та Надії Даценко, не кажучи вже про талановиту молодь, буквально закохану в п'єсу та виставу, зняли, заборонили. Потім мені сказав директор театру, що було закрите рішення львівського КҐБ — Танюка протягом 24-х годин не має бути у Львові! «Знайшли, — пояснював усезнаючий Ростислав Братунь, — вашу сатиру на Хрущова, — про щура, що потрапив до майстерні художника... Добре, що хоч так обійшлося — могло бути гірше...». Але — «Отак загинув "Гуска"» — пречудова акторська акція з пречудовими декораціями Алли! Звісно, причиною заборони була не сама вистава — її жоден з керівників театру чи відділу культури не бачив. Просто починалася доба «закрутки гайок», і в офіційному Львові все мало бути «як у людей». До того ж ми з Горською поводилися досить зухвало: влаштовували творчі зустрічі з молоддю, розповідали їм про КТМ, про Куліша та Курбаса, не забували назвати імена Хвильового[1], Косинки[2],

---

[1] *Хвильовий Микола* (1893—1933) — український прозаїк, поет, публіцист, один з основоположників пореволюційної української прози.

[2] *Стрілець (Косинка) Григорій* (1899—1934) — український письменник-новеліст.

Зерова[1], Драй-Хмари[2], Гірняка, а це вже, звичайно, ніяк не вписувалось у моральний бюджет провінційного партхолуйства. Та ще й ходили Львовом у національних строях — зокрема, я — у гуцульському сардакові, що його дала мені Людмила Семикіна, — відлучена від малярства, вона заповзялась відновлювати образи староукраїнських строїв. «Зачем всьо ето нада?» — допитувався актор Володимир Аркушенко, здібний комік, який непогано грав у п'єсі роль П'єра-есера, — який, проте, частенько бігав «радитись» до обкому партії. Отакі були патріоти...

Не зробила Алла Горська і «парсуни» Крушельницького: під час роботи над виставою вона не могла відволікатись, віддаючись театрові цілком і повністю. Горська належала до тих театральних митців, які не лише роблять ескізи чи макети, а — йдуть у цехи, до численних виконавців, пояснюють, уточнюють, експериментують, вигадують, малюють разом з ними, закохують у виставу теслярів, декораторів, реквізиторів: ця праця для них і є життя театру. Для Алли не існувало на театрі дрібниць, їй хотілося населити театральний космос собою, своїм розумінням Куліша і непманської доби, вона була справжній майстер сцени. «Слухайте! — захоплювалась вона на генеральних пробах. — Таж тут можна малювати світлом, розумієте? Малювати темрявою, дощем, хмарами! Це ж геніально — плинний об'єм! Куди к бісу скульптурі! А кольори? Таких у житті не вигадаєш!». І я справді переконаний, що в особі Алли Горської Україна втратила майбутнього видатного сценографа. Алла і в суто малярських своїх роботах часто мислила

---

[1] *Зеров Микола* (1890—1937) — український поет, літературознавець, аналітичний критик, полеміст, лідер «неокласиків», майстер сонетної форми і перекладач античної поезії. Жертва Сталінських репресій.

[2] *Драй-Хмара Михайло* (1889—1939) — український поет, літературознавець, перекладач. Жертва Сталінських репресій.

декоративно, мислила театром, просторовою метафорою, а не статикою площинності. До речі, під час праці над Кулішевою «Гускою» і раніше, на пробах «Ножа в сонці», нас із Аллою дуже цікавили ляльки. Ми мріяли відродити (і до цього трохи підійшли у «Патетичній сонаті», яку оформлювали по-різному два художники — Алла Горська й Олена Кириченко; кожна робила власну виставу!) традиції вертепного дійства. Але то не було бажанням реставрувати старовинний ляльковий театр: ішлося про ляльки-ідоли розміром з людей, про химери й машкари, про літургійність різьблених символів і богів. Тоді ж таки Алла Горська зацікавилась Ґордоном Креґом[1], якого ми з Неллі Корнієнко почали перекладати на українську. Зазначу тільки, що вабив Горську саме театр, до кіно вона мала навдивовижу скептичне ставлення, хоча її батько, Олександр Горський, був видатний діяч кіно, славний директор студій. Якось я запитав її, чому кіно не викликає в неї захвату, і почув у відповідь: «Воно натуральне. Справжні люди на справжній природі. Малий вибір. Соцреаліссімус...». Згодом, коли до нас прийшли інші фільми, коли в Україні заявили про себе Параджанов та Ільєнко, Алла визнала: «Ну, нарешті! Нарешті і у нас можлива в мистецтві річ не сама по собі, а як знак чогось іншого. Слово не лише як зміст, а і як музика. Невже починається?..» .

Після львівської драми з «Гускою» я запросив Аллу до співпраці в Одеському театрі імені Жовтневої Революції. Йшлося про «Правду і кривду» Михайла Стельмаха. Якщо декорації та строї до «Гуски» були строкаті, якщо там домінували улюблені Аллині кольори — активний жовтогарячий, червоний, молодий зелений, блакитний, — то «Правда і кривда» була чорно-біла. Графіка. Правда — біла. Кривда — чорна. Білий екран. Трикутники-призми із середньовічного театру; підсвічені

[1] *Креґ Ґордон* (1872—1966) — англійський актор, театральний і оперний режисер епохи модернізму, найбільший представник символізму в театральному мистецтві, художник.

зсередини, вони в кожному новому розвороті давали нові малюнки, написані на білому чорним: церква, хата, дорога, війна, допит в НКВС. Просто і ясно вирішено було сцену, в якій Марко Безсмертний на засіданні бюро райкому розповідає, як його було репресовано у 1937 році. На сцені — стіл, покритий червоним, за ним секретар, члени бюро — на лавах попід стінами. На стінах — портрети членів Політбюро. «Перегорнімо цю сторінку!» — каже секретар і «перегортає»... кришку столу, — разом з телефоном, графином з водою та ін. Кришку зроблено таким чином, що другий її бік — зелений, і там — звична для допитів лампа, яка світить в очі арештованому, пришпилений до зеленого сукна револьвер. Водночас із «перегортанням» сторінки сцена трохи темніла, і підсвічені на просвіт портрети ставали обличчями, які визирали із заґратованих вікон. Робилося це швидко і справляло величезний ефект. Проте й ця вистава не дійшла до глядача, її було заборонено — через важку сільськогосподарську ситуацію, нестатки продуктів, неврожай, страйки. Якогось голову колгоспу на Одещині саме тоді виключили з партії за те, що він спершу роздав хліб людям на трудодні, а вже потім — віддав план державі. Таку ж операцію у п'єсі проробляв герой Стельмаха Марко Безсмертний: нам було пояснено, що «не до того закликаємо», — і виставу заборонили. Це був дуже великий удар для Алли Горської, остаточний, після того вона вже не відважувалась ятрити собі душу театром.

Умовою дальшого існування Клубу Творчої Молоді було офіційне розпорядження, щоб ним керував будь-хто інший, тільки не Танюк. Ми змушені були погодитись і переобрали Президента КТМ — ним став Віктор Зарецький. По суті, змінилась лише вивіска, всі наші програми залишились як були, тільки стали гостріші. Швидко «верх» зрозумів це — і КТМ було зліквідовано. По творчій лінії до розгрому КТМ і «полювання на відьом» дуже спричинилися Олександр Лопухов з «генералітету» художників і Наталя Ужвій з «генералітету» театру,

яка була переконана, що Другий Український театр неодмінно завдасть шкоди Першому, себто Театрові імені Франка, який переживав тоді кризу. Ідеологічний розгром почали й завершили секретар ЦК КПУ Андрій Скаба та його заступник Юрій Кондуфор[1]: обидва вони були зовсім незацікавлені в розвитку національної культури. Чого лише варта була «теза» Андрія Скаби, коли йшлося про Куліша, Курбаса, Зерова: «Ми реабілітували людей, а не їхні ідеї!!!». Так, ніби ідеєю Курбаса не був його «Березіль», а ідеями Куліша не були його п'єси. Мало хто відважувався тоді виступати проти цих монстрів старої ідеології. Алла Горська належала до тих, кого було мало.

У Жовтневому палаці мали ми славетну «кімнату 13», де зберігалися всі наші архіви, картини, скульптура. Пригадую, на вечір, присвячений пам'яті Миколи Куліша, скульптори Джозеф Линьов та Володимир Прядка зробили величезне погруддя драматурга, справді мистецький витвір. Письменники, особливо ті, що (як Микола Бажан) знали Куліша особисто, були від цього шедевру у захваті. Та під час переслідувань КТМ було знищено і папери (там пропали деякі рукописи історичної ваги!), і гіпсове погруддя Куліша. Той вандалізм нас приголомшив. Хоч Алла і її колеги-художники скоро пережили ще один такий вандалізм, коли 1964 року було знищено зроблений ними Шевченківський вітраж до вестибюля КДУ — лише за те, що там було написано Шевченкове «Возвеличу малих отих рабів німих і на сторожі коло них поставлю слово». Партократи і ректор КДУ Швець уздріли крамолу — «Шевченко за гратами!». А те, що він називав «гратами», було елементарною технікою вітража — прямокутними рамками, в яких мусили триматися скельця. Як не згадати тут формули Ломоносова про «лякливих невігласів»: «Темні й неосвічені люди, особливо у керівництві — лякливі й підозріливі, їм здається, що цілий світ чинить проти них змову!». Особливо оті,

[1] Кондуфор Юрій (1922—1997) — український історик, член ЦК КПУ.

в капелюхах із окулярами — бий їх, адже «ми університетів не кінчали...».

Можна було б розповісти про наш спільний похід по Карпатах — у серпні 1968 року, коли там, у горах, ми почули, що празьку весну арештовано, що до Праги ввійшли війська союзників, — подорож, в якій брали участь Алла Горська, Іван, Льоля та Надійка Світличні, ми з моєю дружиною Нелею. Іван Русин, дружина Вячеслава Чорновола Олена, нині вже покійна... Алла, пригадую, весь час намагалась показати дорогу чорній «Волзі», що «не настирливо» нас супроводжувала.

Можна було б розповісти про те, як разом з Василем Симоненком Алла приїхала до мене в Одесу — філіал місцевого Клубу Творчої Молоді підготував там вечір пам'яті Тараса Шевченка. І як Горській та Симоненкові заборонили брати участь у вшануванні поета (!?), — на знак протесту ми з Володимиром Яворівським, тоді студентом Одеського держуніверситету, теж відмовились від участі у вечорі. За Аллою справді тоді дуже стежили. І за Василем Симоненком теж.

Окрім всього іншого, була й інша причина. При Клубі ми створили комісію (я — голова, Горська та Симоненко — члени комісії), де потай збирали матеріали про репресії тридцятих років. Зокрема, про ту роль, яку відіграло в цьому приміщення теперішнього Жовтневого Палацу — колишня катівня НКВС; ми були в тих підвалах і пережили багато з того, про що розповідали нам очевидці. Вони ж вивели нас і на інший будиночок, що в ньому нині Фонд культури, — що то за пристрасть віддавати найкривавіші будівлі — культурі? Там у дворі також розстрілювали, а далі була велика в'язниця... Свідки ж вивели нас і на Биківню. Комісія КТМ почала перевіряти чутки про жахливі сталінські поховання. Року шістдесят другого чи шістдесят третього ми дісталися туди, до Биківні, втрьох — Горська, Симоненко і я. Місце як місце, горби, трава, земля вгинається під ногами, пасуться кози, а на рівному місці посеред лісу хлопчаки

грають у футбол. Василь: «А ти подивись, чим вони грають». Пацани гралися маленьким дитячим черепом, простреленим двічі... Алла відійшла, розплакалась, довго не могла говорити. Місцевий дідусь під чаркою оповідав нам про те, що творилося після літа 1936 року «за зеленим парканом», яким було огороджене це страшне місце. Василь ніби не слухав його. Дід пішов, і Василь прочитав мені такі рядки:

Ми топчемо і ворогів, і друзів,
О бідні Йорики[1], всі на один копил.
На цвинтарі розстріляних ілюзій
Уже немає місця для могил...

Два перші рядки згодом дістали інше звучання, не пов'язане з Биківнею.

Ми й тоді не мовчали. Так з'явився на світ «Меморандум 2», який ми подали до міськради. Там його справно й поховали. Але відтоді почалась нова, найболючіша хвиля переслідувань. Симоненка дуже побили, коли він приїхав додому, — і раз, і вдруге, і втретє — у міліції. Скоро дістав хворобу. Були непристойні акції щодо мене: обікрали, наприклад, дачу в Одесі, де ми з дружиною жили за відсутністю житла; відступив нам мансарду наш приятель Володя Загоруйко, призначений до Одеси керівником обласного відділу культури. Дивовижні були злодії: разом із коштовним годинником дружини та туфлями-черевичками «вичистили» увесь архів — недруковані поезії Івана Драча, Миколи Вінграновського, Ліни Костенко, Бориса Нечерди, кілька закордонних статей. Скаржилась Алла: телефонував якийсь чоловік, погрожував. Час був непевний, такий непевний, що бува стоїш

[1] Мори Йорик за життя був могильником. По смерті на Островах Тіні звична робота набула для Йорика нового сенсу. Згідно з легендами островів могильникам треба «накопати на квоту» невідомих масштабів, щоб піднятися на черговий ступінь небуття.

на пероні метро й остерігаєшся, як би «випадково» не зіштовхнули під колеса; надто вже підозрілі ігри заводили у тебе за спиною якісь непевні молодики...

Свого часу я від імені «Меморіалу» звернувся до київської прокуратури із запитом про Аллу Горську, обставини вбивства якої досі лишаються загадковими. Синові Алли Горської Олесю Зарецькому перед тим відповіли, що документи, мовляв, за ці роки пропали, отже, нічого розслідувати заново не вдасться. 12 квітня 1990 року я отримав відповідь від заступника начальника слідчого управління прокуратури Київської області старшого радника юстиції Р. Ю. Полякова. Завершу цю сумну тему його листом.

Повідомляємо Вас, що прокуратурою Київської області розглянута Ваша заява щодо поновлення розслідування справи про вбивство художниці Горської А. О. та загибелі її свекра Зарецького І. А.

Встановлено, що труп Горської А. О. 2 грудня 1970 року було знайдено у підвалі дому її свекра Зарецького І. А. у м. Василькові. За висновком судово-медичної експертизи, смерть Горської настала від численних пошкоджень кісток черепа молотком, який знаходився у тій же квартирі. У зв'язку з цим прокурором Васильківського району 3 грудня 1970 року порушена кримінальна справа.

29 листопада 1970 року у вечірній час на транзитній залізничній колії поблизу станції Фастів-2 був знайдений труп Зарецького І. А. Комісійна судово-медична експертиза встановила, що він загинув внаслідок відокремлення голови від тулуба колесами залізничного транспорту, що рухався. По цьому факту прокурор Фастівського району 2 грудня 1970 року також порушив справу. Пізніше обидві справи було об'єднано в одне провадження.

По справі було проведено кваліфіковане розслідування силами слідчої групи прокуратури Київської області на чолі із заступником начальника слідчого відділу тов. Вікторовим В. І.

На основі показань численних свідків, у тому числі родичів Горської та Зарецького, аналізу багатьох листів Зарецького, вивчення взаємин у родині, висновків судових експертиз було встановлено, що Зарецький довгий час дуже негативно ставився до Горської, зневажав її за те, що вона не приділяла уваги сім'ї. Приблизно в середині 1970 року у нього виник намір здійснити вбивство Горської. Для реалізації цього наміру він придбав кілька сокир, а також рідину для виведення плям крові. 28 листопада 1970 року Горська вранці приїхала за запрошенням Зарецького до нього у м. Васильків, щоб забрати у Київ сімейну реліквію — швейну машинку «Зінгер». Скориставшись з цього приводу, Зарецький наніс їй кілька ударів молотком по голові, сховав труп у підвал, а наступного дня виїхав електричкою до міста Фастова, де покінчив життя самогубством.

Як зазначено у Вашому листі до прокуратури УРСР, вбивство Горської могло мати місце нібито з політичних мотивів. З матеріалів справи це аж ніяк не випливає. Горська дійсно двічі виключалася із Спілки художників УРСР. Ці рішення мотивувалися тим, що деякі її твори не відповідали політичним стереотипам, що на той час склалися. Але ніяких даних про які-небудь переслідування Горської, погрози їй та членам сім'ї в справі немає, хоч ці питання порушувалися у процесі слідства.

Зокрема, чоловік Горської — художник Зарецький В. І. на допиті показав, що ще до знайдення трупа жінки, після її зникнення з 28 листопада 1970 року, у нього виникла впевненість, що її вбив його батько, бо останній ненавидів Горську і не приховував цього. Інші родичі також у своїх показаннях висловлювали єдину думку, що причиною трагедії була ненависть Зарецького І. А. до невістки.

23 січня 1971 року справу було припинено у зв'язку із смертю обвинуваченого. За всі роки, що минули з цього моменту, ніхто не оскаржував цього рішення. Ми вважаємо, що і зараз для перегляду справи немає підстав.

Я не маю жодних претензій до старшого радника юстиції Р. Ю. Полякова. Але всі ми, друзі Алли Горської, переконані: Горську вбила система. Як вбила вона Василя Симоненка, вбила Івасюка, як замордувала Валерія Марченка і багатьох інших в'язнів сумління. І справа зовсім не в тому, хто заніс над нею сокиру, а в тому, хто створив такий лад, в якому люди честі й совісті були приречені на загибель. І хто відповість за це — перед Богом?

Франко З.[1]

ЛЮДИНА ВЕЛИКОЇ ДУШІ

Алла Горська була людиною особливого складу психіки, чи, як тепер визначають, біополя. Вона, як ніхто, вміла згуртовувати біля себе друзів, діючи на них своєю жіночою привабливістю і ніжністю і разом з тим волею, могла легко переконати будь-кого з опонентів, і знову ж не так силою слова, як цільністю натури, а звідси й позиції, що примушувало якщо не схилятися, то принаймні рахуватись з нею.

Від знайомства з нею, що було напрочуд природним без потиску рук, який замінила її усмішка зі словом «Алла», пам'ять зберегла враження від неї самої, її жіночої краси і від манери тримати себе і говорити (в той час не досить плавно ще не достатньо засвоєною українською мовою), тоді як дата і обставини знайомства не запам'ятались. При наступних зустрічах ми вели себе вже як добрі знайомі, хоч до того проговорили між собою дуже мало. Наше зближення запрограмувала наперед відома нам обом спільність переконань, а звідси й однаковість реакції на все те, що тоді відбувалось у культурному і політичному житті України, і, зокрема, Києва, і на те, що стосувалося всіх тих, яких згодом нарекли «шістдесятниками».

Алла була однією з організаторів Клубу творчої молоді, що виник у перші роки хрущовської відлиги, заступником його голови Леся Танюка. Для клубу вона «викладалась». Була його душею і чорноробом: забезпечувала приміщенням його вечори, лекції, бесіди, концерти,

---

[1] Франко Зіновія (1925—1991) — мовознавець, публіцист, громадська діячка. Онука Івана Франка.

виставки і вистави. Дбала про їх оформлення реквізитом, якщо в цьому була потреба, сама оформляла, давала оголошення, обдзвонювала. Сама вона на вечорах не виступала, але в обговоренні участь брала і у витриманому, тактовному тоні, без зриву на емоції, реагувала. В час найбільш активної діяльності клубу вона завжди була зайнята, чимось заклопотана, але разом із тим радісна, сяюче натхненна, на піднесенні. Правда, були тоді в неї і переживання». І неабиякі. Алла разом із Панасом Заливахою і Людою Семикіною виготовила на замовлення адміністрації Київського університету мозаїчний триптих: «Т. Шевченко. Мати». На ньому зображений був Шевченко, що однією рукою обіймав жінку, яка уособлювала Україну, а в другій тримав книжку як джерело знань. Коли ж триптих встановили у вестибюлі, я серед інших була запрошена авторами на його оглядини. Моєму захопленню, а звідси й словам визнання авторам, які зуміли засобами мозаїчного живопису втілити думку, суголосну призначенню храму науки, не було меж. Я ще була під враженням побаченого, коли буквально через день мене повідомили, що ректор університету власноручно молотком розбив цей триптих і що цьому святотатству потурали «верхи». І це без попередження, пояснення і відшкодування авторам за їх роботу. Замість цього почалося їх шельмування, яке закінчилось виключенням із Спілки художників України. Автори, в тому числі і Алла, це боляче пережили. Ми розділяли їх горе і, даючи волю негативним емоціям, вголос обурювались діями «світоча науки» — ректора університету, до речі, і досі прилюдно не осудженого за цей учинок. Після того Алла на деякий час замкнулась у собі, чи просто ввійшла всією істотою у свою творчу роботу. Мабуть, тоді вона завершила свої картини «Мати», «Земля», «Симоненкові». Мені довелося їх згодом оглядати в її ж квартирі, яка служила водночас і майстернею її та її чоловіка художника Віктора Зарецького. В їх мешканні, в якому жив і їх малий син Олесь, завжди було повно людей (це був міні-клуб),

приходили туди художники і численні друзі. Вздовж стін, на столі, на стільцях і просто на підлозі розміщались картини її і чоловіка. Вони, звичайно, не мали «товарного вигляду», бо «експонувались» без паспорта, рамок ї навіть без шнурочків для підвішування. Прихожі піднімали їх і розставляли, потім оглядали і вголос ділилися враженнями. Навіть ті з них, що не були втаємничені в секрети образотворчого мистецтва, розуміли, що картини Алли не вписуються ні темою, ні способом виконання в стильовий почерк «соцреалізму». Кидалася в очі відсутність у них мажорної тональності, плакатних елементів і такої заяложеної червоно-жовтої гами кольорів. І тематично вони відходили від усталеного інвентарю портретованих осіб та сюжетних трафаретів. У них домінувала символіка, багатовимірність, в них відчувалась виразна духовність і національна забарвленість, і всіх це захоплювало. Алла жила мистецтвом і для мистецтва. І в цьому було її покликання, сенс її життя. Це приносило їй радість. Але задоволення вона мала і від праці в Клубі, тішилась згуртуванням навколо нього творчої молоді і пробудженням у неї національної свідомості. А це, в свою чергу, не подобалось запопадливим колонізаторам краю, і хмари над Клубом вже згущувались.

Запам'ятався такий епізод. Якось прийшла я до Жовтневого палацу, де мав відбутися черговий, заздалегідь оголошений вечір поезії. Біля входу застала таких же, як і я, бажаючих потрапити на вечір, і серед них Аллу, і так само розчарованих тим, що вечір відмінили. Всі були пригнічені, розгублені і спочатку мовчазні. Не знаходили пояснення, чому Клубові, не просто толерованому, а й протегованому ЦК комсомолу, відмовили в приміщенні для запланованого ним заходу. Тут же серед присутніх прокотилась чутка про те, що планується заборона Клубу. Всі були вражені таким зиґзаґом в «лінії партії» і, звичайно, почали по-різному його тлумачити й інтерпретувати. Зопалу кидались репліки про несправність діловодства, про вольове рішення якогось «дуба»

зверху, тобто про тупість якогось чиновника. Але тут же хтось висловив припущення, що, мабуть, в цьому випадку спрацював страх «власть імущих» перед національним самоусвідомленням молоді. Йому заперечили, бо, мовляв, проголошений курс на десталінізацію відмінити не наважаться. І в розмову включилась Алла: «Ні, братці, — сказала вона, — епоха відлиги закінчилась. Заборона Клубу буде першою ознакою відновлення сталінізму, згадаєте мене». І як це не сумно згадувати, але вона мала рацію. Клуб скоро ліквідували, і почались гоніння на його активістів і навіть уболівальників. Поплатилась за нього і Алла, яка, виключена зі Спілки, позбавлялась заробітків. Потім-таки їй тихцем знаходили. Алла, ні перед ким не принижуючись, залишалась собою.

Пропускаючи через свою пам'ять кінострічку моїх взаємин з Аллою, сповільнюю деякі кадри з неї. Один із них — це її реакція на мою розповідь про весілля Миколи Холодного, яке не відбулося. Алла передала мені запрошення Холодного приїхати до міста Бара, де тоді жив Микола, на його весілля. Поїхала я разом із Людою Семикіною, Оленою Апанович, Михайлом Брайчевським і Євгеном Сверстюком. А була це середина січня, пік морозів. Взяли ми з собою, крім подарунків, якими були народні вироби, і ящик червоного вина, Микола мав нас з саньми зустріти на вокзалі. Приїхали ми ще затемна, і ніхто нас не зустрів. Тоді ми пішли не дорогою, а стежками «по діагоналі» вздовж лісу, щоб скоротити шлях, вирішили добратись до Миколи. Через заметіль ми зі стежки збились, йшли навмання, западаючи в яруги, йшли майже 3 години (відстань 10 км). Могли замерзнути, бо мороз був біля 20° С, але обійшлись тільки легким обмороженням. Дорогою потріскали пляшки з вином. І «кривавим слідом» викарбувався наш шлях. Нарешті ми, ледь живі, прибули до місця призначення, але, на наше здивування, Миколи вдома не застали. Весілля чомусь зірвалось, Микола поїхав до Києва і перед тим про це повідомив Аллу, але його лист своєчасно до неї не дійшов. Жіночки, сусідки Миколи, коли побачили його гостей

у жалюгідному стані, кинулись нас «розморожувати», зігрівати, годувати і поїти. Ввечері відвезли нас саньми на вокзал, і ми вдома оговтувались. На другий день першою до мене прибігла Алла і застала обв'язаною пов'язками і з якоюсь маззю на обморожених колінах. Розповідям, коментарям і реготу не було меж.

І ще кадри. Ми з нею та іншими друзями (Надійкою і Іваном Світличними та Михайлиною Коцюбинською) зустрічали чи то на вокзалі, чи то в аеропорту політв'язнів останнього «призову» (передодня брежнєвського застою) Михайла і Богдана Горинів, а потім Валентина Мороза. Зустрічали, приймали в себе, ходили з ними по місту і по Пуща-Водицькому лісі, а потім відпроваджували до Львова. Алла в тих заходах відігравала «першу скрипку». Скільки уваги, серця і теплоти вона віддавала їм. Я їй просто дивувалася.

І ще одна розмова з нею, яка кидає досить яскраве світло на спосіб її мислення. Розповідаючи мені про тогочасні події і факти, вона підсумувала їх такою фразою і таким риторичним запитанням: «Чого ми не хочемо, ми знаємо, знаємо і чого хочемо, але як досягти того, чого хочемо, не знаємо. Що робити?». Ми тоді навіть не намагались давати відповідь на це запитання, бо усвідомлювали, що, якою б не була відповідь, вона все одно була б із сфери припущень, фантазії. А фантазувати Алла не вміла і не хотіла. Вона була реалістка.

Її трагічна смерть, вбивство її і досі не викритим злочинцем, а потім версія, згодом повністю спростована, про причетність до вбивства її свекра, всіх дуже вразила. До відчуття фізичного болю я сприйняла її. Так само боляче пережила її похорон.

Алли давно нема серед нас, але її образ завжди воскресає в моїй уяві, воскресає таким, як на картині Галини Севрук, життєрадісної, красивої, що наче випромінює сяйво, людини великої душі, художниці високої національної духовності.

7 липня 1991 р.

Чорновіл В.

ДУМКИ ЩОДО ПРОЕКТУ ЗБІРНИКА ПРО АЛЛУ ГОРСЬКУ

(Лист до Романа Корогодського)[1]

(Початок 70-х)

Добридень, Романе!

Користуюся нагодою, щоб передати кілька зауважень щодо проспекту Аллиного збірника й «думок з приводу».

Спочатку, мабуть, варто дати не одну, а всі промови на похороні (І. Геля, Є. Сверстюка, О. Сергієнка й прочитаний там вірш В. Стуса). Вони дають узагальнюючий образ Алли, якоюсь мірою одна одну доповнюють (маю на оці насамперед Євгенову та львівську). І могли б складати вступну частину. Це було б, мабуть, не зле: зачати збірник трагічними акордами. У Києві хтось нібито казав, що Сергієнків виступ мало не провокаційний. Я нещодавно його прочитав — і нічого подібного там не знайшов.

Розділ І

Судячи з тез і короткої попередньої розмови, у збірнику планується делікатно обходити громадянську позицію Алли. Це буде недобре перед Аллиною пам'яттю і перед правдою. Я б, наприклад, пункт «Алла Горська в культурному житті 60-х років» змінив на «Алла Горська в українському громадсько-політичному (або бодай: громадському) житті 60-х років». Важливо дійти

---

[1] *Чорновіл Вячеслав.* Твори: в 10 т. — К.: Смолоскип, 2002. — Т. 1. — С. 213—220.

принципового висновку: що ж відбувалося в нас у 60-ті роки? Чи нові явища в літературі й мистецтві, а особливо організовані акції: КТМ, літературні вечори, створення традиції 22 травня, навіть щедрівки і т. д. — чи були це все явища тільки культурного життя, чи (з огляду на наші суспільні умови) були формами українського політичного життя? Бо саме в цих легально можливих формах ішла боротьба за повернення узурпованих прав українській мові, культурі, національним традиціям, а отже, і за лікування всього національно-державного організму. І Алла була не тільки митцем, якому, на жаль, так і не дали найсильніше виявитися, а й не меншою мірою активною громадською діячкою. Про це треба вказати прямо й відверто, щоб не принизити Алли й показати її такою, як була вона насправді.

Чув думку, що про Аллину участь у громадсько-політичному житті потрібно згадувати якнайменше, щоб не зашкодити іншим учасникам тих чи інших подій і навіть самій Аллі (уже й мертвим боїмося «нашкодити» принциповістю...). І такі настрої, на жаль, не поодинокі. Але не треба забувати й про іншу позицію. А вона така останніми роками: стомившися і не дочекавшися зримих результатів своєї діяльності, а також залякавши себе вигаданим «наступом реакції» (його немає, є тільки спроби й вимушене непевне тупцяння на місці), деякі раніше активні люди почали стрибати з інтелектуально-ідейної передової в інтелектуальну гречку й велемудро обґрунтовувати своє поступування «єдиною правдою», даною їм, мабуть, від Бога... Забагато почалося розмов про «шкідливість». «Шкідливо» для заарештованого вголос згадувати про його арешт, «шкідливо» протестувати проти канібальського вироку В. Морозові (зате корисно називати Мороза недовченим і недоосвіченим, і сяким, і таким... — коли опонентові закрили рота ґратами). І «шкідливо», і принизливо їхати чи йти на середньовічний суд, де якийсь неграмотний сержант може штовхнути або словом образити інтелектуала і т. д. і т. д. Але це вже інше

питання, де взялося все це в нас за відсутності прямої реакції й можливості чинити хоч сякий-такий опір, бодай для затримання самоповаги.

Алла якраз і відзначалася тим, що її найменше торкнулася ця бацила зневіри й розкладу, яка не пошкодувала багатьох шістдесятників. Вона не кланялася кон'юнктурі й не гасила запалу інших. І цю її громадську «грань» не можна обійти в збірнику. Бо це й не грань зовсім, а сутність Алли, її громадянська позиція, без якої не було б ні Алли-митця, ні Алли-Людини.

Розділ II

Дуже хотів би побачити повністю Аллин щоденник, про який я нічого не чув. Тільки б його ніхто не препарував під свої смаки й «ідеали». Так само й листування. Тут треба максимуму об'єктивності й мінімуму власних позицій. Бо це — документи часу й людини.

Розділ III

Тут бажано не диктувати нікому, якого характеру можуть бути спомини, що «можна» писати, а чого «не можна». Хай кожному диктує сумління. Уже про готове можна поговорити з автором при потребі. Так само будь-які принципові скорочення слід неодмінно узгоджувати. Але знову-таки не нав'язувати позиції. Бо самвидав якраз тим і сильний, що не має цензури (крім уподобань і самовибору читача й стихійного поширювача).

Гадаю, можуть бути випущені чи змінені тільки місця, які: а) торкаються інтимних сторін життя, що їх не випадає оприлюднювати; б) згадують конкретних осіб в обставинах такого характеру, що оприлюднення виглядатиме мимовільним доносом. Тут можна обійтися такими формулами, як «один із друзів, товаришів, знайомих», «хтось із присутніх» і т. д. Але самих цих обставин, якщо вони підкреслюють щось в Аллі, не обминати.

Варто припильнувати, щоб спомини про Аллу не переросли, як це часом буває, у «спомини» — Я і Горська.

Тепер про підбір людей для споминів. Мабуть, той список не остаточний, і допустимі зміни як щодо поповнення, так і усунення когось звідти. Бо чому не можуть щось свого сказати про Аллу Ярослав Геврич, в якого Алла була свідком на слідстві й суді й вела себе зразково; або Оксана Яківна і Сергієнко, які часто контактували з Аллою і в хаті яких були не раз різні вечори з Аллиною участю, або Леопольд Ященко та ін. Чи ж вони менше на те права мають, як Холодний, котрий обов'язково напише «спомини» про себе (з відразою прочитав його «спомини» про Малишка). [....]

«Про смерть» — мабуть, найкраще дати тільки стриманий фактаж без коментарів, емоцій і версій. Так само спокійну інформацію про похорон.

Розділ IV, V, фотографії і репродукції — тут, гадаю, усе буде якнайкраще. Знаю твої смаки.

У вересні маю відпустку, трохи буду в Києві. Чи не можна було б переглянути вже наявні матеріали? Може, я щось не так зрозумів у проспекті — вибачай.

Даруй за машинку. З огляду на свій нікчемний почерк запозичив такий метод в Ант[оненка]-Давидовича. Бувай. Твій Вячеслав.

Алла Горська. Проспект меморіального збірника

Євген Сверстюк. Промова на похороні.

Розділ I

Біографія.

Огляд творчості. Внутрішня (мистецька) логіка розвитку.

Алла Горська в культурному житті 60-х років. Традиції. Зв'язки її творів з одночасними їм мистецькими явищами. Своєрідність постаті — Її місце.

Інші студії.

Розділ II

Археографічний корпус. — Щоденник.

— Нотатки про мистецтво.

— Листування.

Розділ III

Спомини батька про Ленінград і Одесу 60-х років.

Спомини шкільної подруги.

Зарецький.

Заливаха й Семикіна. Вітраж у Київському університеті.

Зарецький, Плаксій, Зубченко, Синиця, Світлична, Пришедько, Марченко. Праця над монументальними творами.

Танюк. КТМ та нездійснені вистави.

Антоненко-Давидович, Бадзьо, Білокінь, Боднарчук, Брайчевський, Гель, Горинь, Дзюба, Драч, Жиленко, Заливаха, Заславська, Захарченко, Зубченко, Іванова, Калинець, Концевич, Корнієнко, Корогодський, Косів, Костенко, Кохан, Коцюбинська, Кочержинський, Кочур, Кремінська, Кушнір, Лишак, Логвин, Мерзликін, Милко, Миронова, Нероденко, Плаксій, Плахотнюк, Русин, Сверстюк, Світлична, Світличний, Севрук, Селезненко, Семикіна, Смирнов, Смогитель, Стасів, Стороженко, Стус, Танюк, Франко, Череватенко, Чорновіл, Шевчуки, Дан, Шумук, Яківчик, Караффа, Лєник, Холодний.

Про смерть.

Розділ IV

Прозові й поетичні твори, якимось чином з Аллою пов'язані чи їй присвячені.

Дарчі авторські написи на книжках.

Розділ V

Реєстр творів. Бібліографія.

Фотографії. Автопортрети. Автошарж.

Репродукції Аллиних портретів (Зарецького, Севрук, Плаксія).

Репродукції творів.

Чорновіл В.

СВЯТО З НАГОДИ 70-я ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ А. ГОРСЬКОЇ ТА І. СВІТЛИЧНОГО

У листі до мене, переписаному сестрою від свого імені В. Стус нагадав мені про відзначення «70-річчя від дня народження А. Горської та І. Світличного» (їм обом було по 35 років) у вересні 1964 року. Тоді було розіграно політичну інтермедію з Центральним Ювілейним Комітетом (ЦЮКом), Першим Головою якого було «обрано» мене (пародіювалася партійно-бюрократична парадність узагалі, тодішнє Політбюро ЦК і Хрущов зокрема). До речі, саме тоді при «виданні» в кількох машинописних примірниках пародійних «промов» Першого Голови та ін., складених Н. Світличною та мною, на обкладинках саморобних брошурок з'явилося слово «самвидав» — цілком незалежно і, здається, навіть раніше, ніж слово «самиздат» стало вживатися в Росії.

Були розіслані й спеціальні запрошення такого змісту:

ЗАПРОШЕННЯ

Ювіляри всіх мистецтв, єднайтеся!

Вельмишанований тов. ____!

Центральний Ювілейний Комітет (ЦЮК) на чолі з В. М. Чорноволом та ювіляри, що примкнули до нього, уклінно просять Вас бути власною персоною і в доброму гуморі 19 вересня 1964 року о 18 год. (ми — Європа! — не запізнюємося) в майстерні № 6 по вул. Філатова, 10а, для відзначення спільного 70-річного життєвого стажу та не менш спільної 30-річної творчої бездіяльності А. Горської та І. Світличного.

Порядок денний, вечірній і нічний:
1. Урочиста частина з перцем
2. Художня частина
3. Лотерея
4. Веремія

ЦЮК.

Київ, Самювілейвидав, 1964.

Промова голови Центрального ювілейного комітету та відповіді ювірярів[1]:

В. М. Чорновіл. За нові успіхи на шляху ювілеїв, салютів і феєрверків

(Промова на черговому (Вересневому) ювілеї 19 вересня 1964 року)

Шановні члени Центрального Ювілейного Комітету!

Товариші і громадяни!

В обстановці нечуваної досі єдності і згуртованості зібралися ми на черговий (Вересневий) Ювілей. Завдяки мудрій і далекоглядній політиці Центрального Ювілейного Комітету за період від попереднього Ювілею ми досягли грандіозних успіхів у нашому повсякденному ювілейному житті. Зроблено рішучий крок по дальшому піднесенню всього того, що заслуговує піднесення, а також: по остаточному викоріненню всього, що потребує викорінення.

Ювіляри і всі присутні щоденно і невтомно відчували на собі благодійні наслідки рішучої й непримиренної боротьби з постійними ухилами вліво і вправо, вперед і назад, зі всіма спробами збочити з єдино правильного ювілейного шляху.

Нехай знають всілякі ревізіоністи й догматики, що ми й надалі, щільно згуртувавшись навколо Центрального Ювілейного Комітету, дамо гідну відсіч і справедливо

---

[1] *Білокінь С.* На зламах епох. Спогади історика. — Біла Церква: Пшонківський О. В., 2005. — С. 96—122.

покараємо кожного, хто спробує загальмувати наше неухильне просування по ювілейному шляху! Сьогодні, в день чергового Ювілею, хочеться від усього серця побажати нашим скромним, дорогим ювілярам:

— Хай живе наш незламний Центральний Ювілейний Комітет, який впевнено веде вас світлим шляхом ювілеїв, салютів і феєрверків!

(Бурхливі, довго не стихаючі оплески, що переходять в овацію. Вигуки: «Ура, товариші!», «Хай живе Перший Голова Центрального Ювілейного Комітету!»).

Київ, Самювілейвидав, 1964

А. О. Горська, І. О. Світличний.

Слово-відповідь Центральному Ювілейному Комітету

(Виступ на черговому (Вересневому) Ювілеї. 19 вересня 1964 року).

Дорогий Вячеславе Максимовичу!
Шановні члени Центрального Ювілейного Комітету!
Друзі і товариші!

Велика радість переповнює наші серця від того, що Центральний Ювілейний Комітет і особисто вірний і послідовний В. М. Чорновіл обрали наші скромні особи предметом виявлення своєї нестримної уваги і невгамовної турботи.

Тільки тепер ми сповна осягнули, що саме цієї турботи й уваги нам так бракувало в наших повсякденних буднях, і відтепер наше життя сповнилося вищим і надзвичайним змістом. Тепер ми знаємо, як жити, для чого жити, чому жити і куди жити.

Дозвольте нам від імені всієї ювілейної групи подякувати нашому Центральному Ювілейному Комітетові і особисто Вячеславу Максимовичу Чорноволові за наші прожиті досі 70 років, а також: запевнити, що не пошкодуємо нічого, а якщо треба, то й самого життя,

щоб прожити ще стільки, й, якщо треба, то й удвічі більше або й не жити зовсім. Ми беремо також підвищене зобов'язання — наступні 5 років прожити за 2,5 роки, так щоб до чергового 75-річного ювілею прийти уже в березні 1967 року.

Хай живе Центральний Ювілейний Комітет! Хай живе вірний і випробуваний Вячеслав Максимович Чорновіл!

Київ, Самювілейвидав, 1964

Шумук Д.

АЛЛА ГОРСЬКА — СВІТЛИЙ ДУХ УКРАЇНИ[1]

Це визначення я прочитав у статті «І смерть була, як смолоскип», надрукованій в журналі «Україна», ч. 27, 21 липня 1990 р. У ній цитуються висловлювання про Аллу Горську присутніх на 20-річних поминках по її смерті. Особливої уваги заслуговують висловлювання її колег-художниць: Людмили Семикіної і Галини Севрук. Вони приємно здивували мене з двох причин: по-перше, глибоким, влучним і інтелектуально-художнім та психологічним виявом внутрішнього духовного єства Алли Горської; по-друге, тим, що за життя Алли Горської між ними трьома стояв «холодок», але той «холодок» був видержаний на високому культурному рівні, і тому він нікому і нічому не заважав. Думаю, що там йшлося про розбіжності у поглядах на мистецтво і його завдання.

Знаючи це все, раптом читаю визначення Л.Семикіною величавого образу Алли Горської: «Алла не могла прощати, того, що її дурили. Їй хотілося знати все за найвищою пробою правди. Вона, як прапор, ходила на вечори. Вона притягала до себе, як магніт. Вона розкривалася, як рожа. І засвічувалась від себе. Алла мислила масштабно, ясно, по-державному. Мала колосальний доробок власних осмислень, могутнє силове поле — захоплювала у нього людей, переконувала. Їй вірили. Вона — символ

[1] Цит. за: Українські вісті. — 1991. — 20 січ. Шумук Данило (1914—2004) — відомий діяч українського національно-визвольного руху. Дисидент, багаторічний політв'язень. Загалом відбув 41 рік ув'язнення (1935—1939, 1945—1949, 1957—1967, 1972—1987), останні 5 років — заслання.

нашої святості. Місця собі не знаходила: чому ми такі негідники і раби, чому і по сей день хворіємо хутором, не можемо вийти на ту орбіту, яка б Україну високо підняла?! Вона вміла протестувати».

Остання цитата Л. Семикіної нагадала мені «блукання» з Аллою по Києву в 1969 році. Проходячи повз Верховної Ради, Алла, глянувши на той будинок, запитала: «Які думки вам, Даниле, навіває оцей будинок?»

— Я вже давно звик до суцільної фальші, і тому став байдужим, — відповів я.

— О! Ні, Даниле, до цього не можна бути байдужим. Це глум над Україною, я б легше переносила, коли б на тому будинку було написано: Адміністрація по виконанню директив Кремля. Всі ці лялькові назви нібито столичних установ мене ображають і дратують. Вони нам підставили ляльку і примушують сприйняти її за реальність і таким чином із усіх нас роблять дурнів і безхребетних тварин.

Отоді я почав відкривати для себе дійсну Аллу, велику Аллу. Все сказане Аллою я почав бачити в її обличчі, у її ході і в гордо поставленій голові й очах. Мені стало соромно, що я до того часу не знав, з ким розмовляю, і тому серйозно не думав над відповідями на її запити.

Звідти ми пішли на територію Печерської лаври. Алла підняла голову на ті величезні споруди і, дивлячись на них, сказала:

— Що ми варті у порівнянні з тими своїми прапредками, які будували оці святині? Що варті наші доктори, професори і академіки, які по-рабськи схиляють голови перед тою так званою Верховною Радою, із цими, що творили оцю святиню?

У 1969—70 роках я жив і працював за 37 км від Києва у піонерському таборі «Дніпро». Був я там сторожем і інтенсивно писав свої спомини. У центр Києва приїздив часто, бо треба було, щоб хтось надрукував їх на машинці. Ночувати найчастіше заходив до Горських-Зарецьких. У їхній хаті мені було найзатишніше. У них

я почував себе вільно, як у своїх рідних. У них зберігалися мої найцінніші книжки. «Магабгарата» з екслібрисом «Світовида» роботи художника Заливахи залишилась у тій хаті і понині.

Сімейні взаємини у тій хаті були демократичні. У них не відчувалося залежності одного від одного. Віктор своїм характером був зовсім інший від своєї дружини Алли, а їх син, Олесь, також вже мав свої виражені риси характеру. Він був обдарований скромністю, спостережливістю і здібністю робити свої висновки із всього, що діялося навколо нього, і на всіх і на все мав свій погляд.

Одного разу в моїй присутності до Алли прийшов її батько. І з першого погляду я побачив у ньому дуже сильну особистість, яка всюди над всіма домінує. Це був чоловік високий, гарно зложений, з природньо гордо поставленою головою і надзвичайно вольовим виразом обличчя. У розмові з людьми він своїм абсолютно самовпевненим, вольовито-владним голосом, поставою і виразом обличчя до тої міри домінував над всіма, що всі навколо нього наче б корчилися і ставали зовсім малими і безвладними. Одна тільки його любима дочка Алла не піддавалася тій силі свого батька. Однак, незважаючи на те все, у Києві ходили чутки, що ніби він десь сказав: «Надія Світлична забрала у мене дочку».

Мені пояснювали це тим, що Н. Світлична вчила Аллу української мови. Я особисто не вірив у те, що батько Алли міг так сказати, бо він знав, що його дочка не з тих, щоб хтось міг її забрати. Він знав краще всіх, що його дочка є яскраво виражена вольова особистість. Вона ні на кого не дивилася знизу вверх.

З Н. Світличною в Алли були особливі відносини. Алла зі своїм чоловіком виїжджала з Київської області на роботу на цілий місяць, іноді і на довше, а хату і сина залишали на догляд Н. Світличної. До Н. Світличної Алла ставилась як до меншої сестри і часто допомагала їй. Вони мали повне довір'я одна до одної.

Алла була оригінальною особистістю, для неї не було «метра», який би її зміряв. Вона не підлягала ніяким вимірам. Вона одягалась іноді по-старосвітському, іноді поробочому, а іноді з особливим «шик-модерн». У неї не існувало оце: а що люди скажуть. Для неї не було норми, вона сама собі була нормою і метром.

Такою «філософією мудрості», як : «Ой краще промовчати, щоб гірше не було», — Алла Горська гидувала і зневажала тих людей, які трималися тої «філософії».

Після перших арештів київської і львівської творчої інтелігенції в 1965 році кагебісти організовували віча по всіх університетах, інститутах і установах з метою переконати слухачів, що вони розкрили дуже небезпечне кубло українських буржуазних націоналістів і агентів ЦРУ. Всі слухачі мовчали, мовчали і «друзі» арештованих. Одна тільки Алла Горська гордо піднялася і сказала: «Ви брешете про найкращих наших людей. Давайте відкритий народний суд».

Оратор замовк, всі з великим дивом дивилися на Аллу. Оце з того часу почала за нею ходити смерть, бо такої великої тюрми, у якій вмістилася б Алла Горська, не було.

З того часу на Аллу почали дивитися, як колись у Франції дивилися на Жанну д'Арк. Рівних їй не було. Один тільки Василь Стус був наче б її духовним братом, і в них це відчуття було одне до одного. Вони — це тяглість духовної краси, благородства і мужності нашої нації. Це духовний стрижень нашого народу.

Хай живе пам'ять про них у віках вічних!!!

Ященко Л.

ШТРИХИ ДО ПОРТРЕТУ АЛЛИ ГОРСЬКОЇ[1]

Якось я зустрів Аллу Горську випадково на вулиці (було це взимку 1965 року). Поговорили про се, про те, а тоді вона й каже: «Була я оце в Ленінграді, так там з'явилася підпільна організація "Ес-Ес"». Я, звичайно, здивувався, а вона пояснила втаємниченим голосом: «Смерть Совєтам!» Я мимоволі почав оглядатися навкруг: чи, бува, не підслуховує хтось нашу розмову? А вона — висока й ставна — дивиться на мене насмішкувато, мовби хоче сказати: «Який же ти страхополох!»

Здавалося б, така дрібна деталь, але вона запам'яталася мені на все життя, мабуть, тому, що характерна саме для неї. Бо така вона була, виділяючись на загальному тлі своєю відкритістю й критичним ставленням до дійсності. Вона була однією з тих, хто в умовах затиску всякої живої думки кинув сміливий виклик пристосовництву і виявив громадську непокору тоталітарному режимові.

У зв'язку з цим мені пригадується, що якраз у ті часи я випадково вловив по закордонному радіо розповідь про книгу відомої оперної співачки-емігрантки Галини Вишневської (дружини Мстислава Растроповича), де вона ділиться спогадами про своє життя і працю на Батьківщині. По прибутті на Захід вона скоро відчула істотну різницю між двома світами: у Радянському Союзі всі живуть неначе в масках: на роботі й на офіційних зборах говорять одне, а у себе вдома, у тісному товаристві — часто зовсім інше, а то й цілком протилежне. І це стало звичною

[1] Друкується за рукописом Л. Ященка.

нормою для всього загалу, лише подеколи з'являються поодинокі «інакодумці», яких існуюча система не терпить і рішуче відкидає, як щось чужорідне.

Зрозуміло, чому Галині Вишневській це впало в око: адже все пізнається в порівнянні. Мабуть, не випадковим є й те, що не один із наших відомих дисидентів потрапив до психіатричної лікарні (прізвищ не називатиму). Напевно, це мало місце в тих випадках, коли в правосуддя не вистачало прямих доказів їхньої «антирадянської діяльності». Відомо ж бо, що тоталітарна влада використовувала всі можливі засоби проти тих, хто ставав до неї в опозицію і загрожував її пануванню. Та це, як знаємо, її не врятувало. Банкрутство антинародного режиму назрівало, і в його прискоренні немала заслуга дисидентів-шістдесятників, серед яких достойне місце посідає незабутня Алла Горська.

ЖАРТІВЛИВІ КУПЛЕТИ З «ЮВІЛЕЮ» 1964 Р.[1]

Сіли в шинку за стіл, гей за стіл,
Сивокінь і Чорновіл, Чорновіл, гей!

Приспів:
В шинку, в шинку, в шинку за столом
Це було в шинку, в шинку, в шинку за столом.

Як смикнули по сто грам, по сто грам, по сто грам,
Тай зчинили тарарам, тарарам, гей!

Приспів.

Тай звалилися під стіл, гей під стіл, гей під стіл
Сивокінь і Чорновіл, Чорновіл, гей!

Приспів.

Люди дивляться під стіл, гей під стіл, гей під стіл,
Де там кінь, а де там віл — Чорновіл, гей!

Приспів.

Куди кинь — усюди клин — сюди клин, туди клин
Сиво-чорно воло-кінь, Чорноволо-кінь.

Приспів.

На столі стоїть горілка, хліб, салати і паштет,
— Це придбав для нас Центральний Ювілейний Комітет.

Приспів.

Є в нас вельми мудрі діти — два Івани і Сверстюк.
Критикують все на світі, обминають тільки ЦЮК.

---

[1] На мотив народної пісні «Мала баба три сини».

Приспів.

Всі ми будем добре вчитись і поступимо у ВУЗ.
Хай живе наш мудрий вчитель, Дорогий наш Чорновіл.

Приспів.

КОРОТКИЙ ЖИТТЄПИС АЛЛИ ГОРСЬКОЇ

Горська Алла Олександрівна
(18.09.1929—28.11.1970)

живописець, графік, художник-монументаліст. Один із духовних лідерів українського національно-демократичного руху 1960-х років.

1929 — народилася в Ялті.

1931—1943 — мешкала в Ленінграді, де батько працював директором кіностудії «Ленфільм».

1941—1943 — пережила з матір'ю дві блокадні зими.

1943 — переїзд до Києва, де батько обійняв посаду директора Київської кіностудії.

1946—1948 — навчання у Республіканській середній художній школі, яку закінчила із золотою медаллю.

1948—1954 — навчання у Київському художньому інституті.

1952 — шлюб з художником Віктором Зарецьким.

1954 — народження сина Олексія.

1959 — вступ до СХУ за роботами шахтарського циклу.

1959—1962 — викладання в Республіканській художній школі.

1960—1962 — праця в селах Чорнобильського району.

1960—1964 — розробила ескізи до вистав «Другого українського театру», що діяв при Клубі Творчої Молоді.

1963 — створила галерею портретів видатних українців у техніці лінорита і малюнка.

1964 — виключена зі Спілки художників за вітраж «Шевченко. Мати», виконаний до 150-річчя від дня народження поета.

1965—1968 — брала участь у розробці та виконанні низки монументальних робіт у Донецьку, Києві, Маріуполі, Краснодоні.

1968 — вдруге виключена зі Спілки художників після підписання «Київського листа» 139-ма особами.

1970 — у листопаді була вбита у м. Василькові на Київщині.

СКОРОЧЕННЯ

БХУ — Будинок художників України

год. — година

ДІТМ — Державний інститут театрального мистецтва

Ів.-Франк. — Івано-Франківськ

КДБ — Комітет державної безпеки

КК — Карний кодекс

карб., крб. — карбованець

квад. — квадратний

КПУ — Комуністична партія України

КТМ — Клуб творчої молоді

л. — лист

м-во — мистецтво

НАНУ — Національна академія наук України

НДІУ — Національний державний інститут українознавства

НСХУ — Національна спілка художників України

СПУ — Спілка письменників України

СРСР — Союз Радянських Соціалістичних Республік

СХ — Спілка художників

ТАРС — Телеграфне агентство Радянського Союзу

УРСР — Українська Радянська Соціалістична Республіка

чл.-кор. — член-кореспондент

ЦДАМЛМУ — Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України

НА КРИЛАХ ТВОРЧОЇ ПРАЦІ

Суспільне життя сучасного Донбасу важко уявити без Людмили Огнєвої — громадської діячки, народного майстра, журналістки. Голова Донецького обласного відділу «Союзу Українок», заступник директора громадського музею «Смолоскип», що кілька останніх років був острівцем українства в обласному центрі, завжди у вирі культурного життя краю. Не цурається гострих тем, стає на захист несправедливо замовчуваних героїв минувшини, активно їх популяризує. Як наполеглива збирачка справжніх народних скарбів, Людмила Родіонівна піднімає цілі пласти культурної спадщини нашого народу, як журналіст, розповідає про унікальні знахідки на шпальтах друкованих видань та в електронних ЗМІ. Вона автор понад **45** брошур і книг, серед яких найвідоміші: «Вишивані речі дорослим і малечі», «Подарунки предків», «Перлини українського монументального мистецтва на Донеччині», «Що ми знаємо про Донбас?», «Квітка на вулкані», «Життєпис мовою листів», «Та, що світила всім», «Лицар української нації», «Воїн армії безсмертних». Вона упорядник видань праць О. Тихого «Словник мовних покручів», «Не можу більше мовчати», «Сходження на Голгофу», «Учитель О. Тихий», «На перехресті думок». Пані Людмила лауреат Всеукраїнського конкурсу «Український вишитий рушник», лауреат обласного конкурсу «Жінка Донбасу — 2007».

Її розповіді про вишивку можна слухати безкінечно, бо вони вражають глибиною знань оповідачки, пронизані

любов'ю до материнського національного ремесла, батьківської землі. Складається враження, що про українську вишивку, національні орнаменти, пані Людмила знає все. Свій досвід вона намагається передати молоді, збирає навколо себе таких же небайдужих і талановитих патріотів. У різні роки була натхненником і організатором кількох клубів народної творчості, таких, як «Світлиця», «Чарівниця».

Фізик за фахом, дослідниця за покликанням, незламна за характером, цілеспрямована й невтомна трудівниця після вимушеного переселення з рідного Донецька до Києва, й тут, у столиці, розгорнула активну творчу діяльність. Людмила Родіонівна продовжує розшукувати, вивчати та власноруч відновлювати на полотні вишиті мініатюри, узори рушників та вишиванок видатних українців. Менш ніж за рік вона зібрала вагомий доробок, яким можна помилуватися на персональних виставках майстрині в провідних музеях столиці України. Здається, вишивка стала її життям, спасінням, ниточкою, яка невидимою пуповиною пов'язує її з багатостраждальним Донбасом. Невтомно працюючи, досить скромна й невибаглива в побуті, жінка знаходить сили допомагати та підтримувати колег-союзянок та українських патріотів, які залишилися на окупованій ворогом донецькій землі, щиро переймаючись їхніми проблемами.

Не полишає пані Людмила журналістську, дослідницьку та видавничу діяльність. Активно співпрацює з газетою «Україна козацька», продовжує досліджувати життя та творчість українських патріотів-шістдесятників. Яскравим свідченням цього є збірка «Алла Горська. Душа українського шістдесятництва», над якою авторка працювала з 2007 року.

Її творчість цікава, пізнавально-повчальна, а отже, хочеться, щоб з її мистецькими і публіцистичними набутками познайомилось якомога більше небайдужих до нашого рідного, національного спадку українців. Упевнений, що читачі гідно поцінують творчий доробок Людмили Огнєвої.

Антін БОБИР, головний редактор газети «Україна козацька», член Національної спілки журналістів України

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

А

Абакаров Д. 313
Абрамович Ростик 598, 599, 601, 603, 604
Авраменко Олеся 540
Авторханов 355
Ада 26, 137
Адам 86, 280
Алексєєва Л. 359
Алла *див*. Горська Алла
Альошенька *див*. Зарецький Олексій
Аменофіс III 602
Анна 51
Андерсен-Нексе 267
Андрій (із Праги) 575
Андрухович Юрій 429, 430, 538
Антокольский П. 283
Антоненко-Давидович Борис 137, 313, 359, 527, 657, 658
Антоненко Ярина 131
Антонів Олена 281, 320
Апалькова Лідія 342
Апанович Олена 644, 652
Аргус 197
Аркушенко Володимир 640
Арнаутов 560
Арнольд 79, 509
Архипенко 95
Асеєв 48
Ауезова Лейла 189, 191
Ашпіс Е. 314

Б

Бабійчук Ростислав 20, 634
Бабляк Логвин 212—214
Бадзьо Юрій 399, 658
Бажан Микола 173, 609, 643
Бажан О. 541
Бакет 50
Бандера Степан 544
Баранов 611
Бароянц Мишко 60
Бачинський Г. 314
Баясова Людмила 341
Беатриче 295
Безпалько В. 314
Безпалько Н. 314
Бердиховська Богуміла 538
Березанський Ю. 314, 359
Берія Л. 549
Берковський 32
Берлінська 315

Бернардова 199
Бессі Алві 106
Бетховен 79
Бехер 174, 175
Биняшевський Е. 108
Білецький А. 314
Білецький М. 313, 353
Білозуб В. 347
Білокінь Ірина 342
Білокінь Сергій 215, 339, 507, 535, 536, 539, 541, 548, 549, 555, 658, 660
Біляшівський Микола 340
Бобир Антін 676
Богданович В. 314
Богораз Л. 312
Богословський В. 315
Богуславка Маруся 465, 519
Боднарчук Віктор 313, 357—359, 361—365, 658
Божко Світлана 541
Бойчак І. 314
Бойченко В'ячеслав 103, 297
Бойченко К. 346
Бойченко Олександр 171
Бойчук Михайло 73, 81—83, 86, 87, 337, 419, 424, 557, 558, 633
Болехівський А. 314
Болотова Г. 314
Бондар В. 313
Бондаренко Володимир 526
Бондарівна 239
Бондар-Терещенко І. 538
Бондарчук 116
Боніфатій 281
Боннар (Bonnard) 183
Борис Степанович 201
Бородай В. 74, 96—98, 263, 308, 353, 428, 616, 626
Бортняк Анатолій 433
Босх 184
Ботвин О. 348
Брайчевський Михайло 314, 652, 658
Братко О. 314
Братунь Ростислав 639
Браун Порція 120
Брежнєв Леонід 103, 310, 332, 427, 562
Брехт 127, 637
Бриж 281
Бровун М. 338
Бугро 90, 91
Букреєв 20
Булай 315
Буров Андрій 246
Буравков Георгій 586
Буркало Іван 200, 201
Бурлака Галина 341
Бутербродський 55
Бучма Амвросій 272, 596

В

В. (Гельмязів) 222
Вальберг Марк 192
Валя 267
Ван Гог 231, 319
Ваня 203
Василь, отець 148, 149
Василь (Черкаси) 221
Василюк Олексій 342
Васнецов А. 106
Вася 40
Ватутін Микола 597
Вацлав 180
Величко В. 341
Верес Ганна 223, 236, 237

Верн Жуль 601
Видерник Павло 200
Виноградов 315
Виродова 60
Вишневська Галина 667, 668
Вишенський В. 313
Війон Франсуа 78
Віктор (Вітько, Вітяшка) *див*. Зарецький Віктор
Віля 264
Вінграновський Микола 5, 314, 591, 630, 645
Вінкельман 76
Вінярський 32, 34
Віра 134, 601
Вірченко Ніна 586
Віталій 205
Вітошинський 282
Вітрик Олександр 586
Вова 58
Вовк Віра 148, 149, 184—187, 320, 411, 435, 511, 517, 519, 630
Вовка 193
Вовкун В. 337
Возна Галина
Вознесенський 48, 638
Войтенко Архип 586
Войціховська-Повалишин Марта 523, 590
Волковинська Зіна 65
Володимир Павлович 201
Володя 61
Володя К. 111
Вольтер 76, 243
Врона Іван 119, 266
Врубель 184, 248

Г

Габай І. 312
Гавзенштайн 424
Галина 123, 127, 165, 187
Галина Г. 126
Гальчинська Тамара 392
Гальчинський Зосим 392
Гамкало Іван 339
Ганін Євген 632
Гаращенко 89
Гарнінг Лео 121
Гасинджак Леся 341
Гасюк 63
Гасюк Оксана 536, 541
Гашек Ярослав 7, 119, 428
Геврик Тит 179
Геврич Ярослав 85, 130, 304—307, 619, 657
Гегель 277
Гель Іван 105, 121, 141, 332, 531, 654, 658
Гена 60
Гете 244
Гірник Т. 314
Гірняк Йосип 635, 640
Гітлер 638
Главак Тамара 614
Глібчук Уляна 426
Глухий Володимир 537
Глухов Ф. 307
Глушков 363
Гоголь 277
Годуй 315
Гожик П. 314
Головатюк Борис 636—638
Головко Андрій 570
Гомер 280

Гончар Іван 158, 339, 340, 615
Гончар Олесь 94, 110, 141
Гончар Петро 339
Гопник Б. 313
Горбац 315
Горбачов М. 544
Гордасевич Богдан 521
Гордасевич Галина 126, 129, 130, 132, 437, 521, 522
Горині, брати 427
Горинь 658
Горинь Богдан 85, 95, 99, 102, 130, 131, 281, 282, 653
Горинь Михайло 131, 282, 653
Горинь Оксана 95
Горинь Оля 131
Горська Алла[1] (Horska Alla) 5—7, 11—24, 26—32, 34—39, 41—53, 55—67, 69—71, 73—82, 85, 89, 90, 92—94, 96, 98, 99, 101—105, 107, 109—111, 113—118, 120, 121, 123—129, 131—138, 140, 142, 143—148, 151, 152, 155, 158—160, 162, 163, 165—177, 179—186, 189—196, 198—205, 207—223, 230, 231, 246, 250—262, 266, 267, 271, 281, 291, 293, 297, 304, 306—309, 313, 317—319, 321, 322, 326—329, 331—338, 343—353, 359, 367—370, 372, 373, 375, 379, 381—407, 409—414, 417—431, 433, 435—437, 439, 440, 443, 444, 447—455, 457, 458, 462-464, 466, 470, 476, 477, 479, 480, 482—484, 486, 487, 489—492, 494—514, 517—548, 551—555, 557—562, 564, 566, 567, 569, 572, 574—579, 583, 584, 588—599, 601—607, 609—623, 625—659, 661, 663—668, 671, 676
Горська Олена 11, 12, 18, 20—24, 26, 27—30, 44, 52, 381, 527
Горський Арсен 383
Горський Олександр 11, 15, 16, 21, 22, 30—32, 34—36, 38, 39, 41, 42, 44, 46, 47, 49—53, 381, 403, 421, 526—528, 541, 612, 613, 641
Горські 381, 383
Горські-Зарецькі 664
Горький Максим 283, 322
Грабовський 63
Грабовський Ігор 221, 631
Град В. 28
Грибников З. 313
Гривко Антоніна 341
Григорій Іванович *див.* Синиця Григорій
Григор'єв М. 313
Григор'єв Сергій 43, 526, 593
Гринько 281
Грицюк 96
Громадюк 315
Грузов Михайло 342
Груня 128, 134, 137, 141
Гудзь Юрко 586
Гудць Любомир 541
Гуттузо Ренато 30
Гуцало Євген 586

[1] До покажчика не додаємо посилання на архів ЦДАМЛМУ.

Гуцалюк Любослав 134, 136, 181—183, 187, 328, 329, 519
Гуцалюк Рената 187, 519
Гуць Михайло 392, 586

Ґ

Ґаланськов 312
Ґінзбурґ 312

Д

Д. М. *див*. Малаков Дмитро
Давид 90
Данилейко Володимир 218, 219
Даніель 354
Данте 511
Дантес 506
Данченко Леся 119, 134
Данченко О. 427
д'Арк Жанна 666
д'Аршіак 506
Даценко А. 314
Даценко Надія 639
Дворко Г. 314
Дебелюк Алла та Іван 7
Дебелюк Ілліса 341
Дегтярьов 161
Деко 305, 307
Демичев П. 308
Денисенко Михайло 496, 514
Дервіш 55
Джарула 218
Дзержинський 264
Дзюб І. 313
Дзюба Іван 69, 93, 131, 141, 144, 171, 221, 222, 313, 318, 355, 357—360, 421, 427, 529, 537, 580, 584, 591, 631, 658, 669
Дзюбан 300
Дивний Іван 340
Дирів 315
Діброва П. 314
Діміджиєва Тетяна 342
Добровольський 312
Довгань Борис 315, 495, 496, 514
Довгань Рита 144, 315
Довженко 62, 99
Довженко Олександр 249, 527, 543, 612, 630
Долматовский Е. 284
Домненко Грицько 126, 129
Дорофієнко Інна 339
Доценко Артем 342
Доценко Є. 542, 566
Доценко Ростислав 586
Драй-Хмара Михайло 640
Драч Іван 5, 48, 80, 93, 128, 129, 168, 207, 208, 221, 280, 295, 314, 369, 389, 421, 427, 439, 526, 576, 591, 630, 631, 638, 645, 658
Дрда Я. 93
Дудка Сергій 537, 549
Дужинські Дона та Роман 214, 215
Дулова 196
Дьяченко А. 301

Е

Ейфель 246
Елюар Поль 168
Енгельс 100
Енгр 61
Еппель Веніамін 341
Естрін 66

Є

Єва 280
Євтушенко Євген 638
Єльченко Ю. 346
Єрдан 315
Єрохіна 268

Ж

Жиленко Ірина 392, 440, 441, 503, 586, 631, 658
Жиліна Олена 341
Жулинський М. 337
Журавель 66

З

З. 162, 163
Забава Люція 340
Забаштанський Володимир 114, 219, 267
Забой Аліса 314, 430, 431, 494, 512, 513, 530, 542, 605
Загоруйко Володя 168, 169, 631, 645
Задорожний 126
Зайко Яків 586
Зайс Маріус де 90
Заливаха Опанас 5, 7, 73—82, 84, 85, 88—90, 92, 94—96, 98, 100—122, 128, 130, 135—137, 140, 148, 149, 172, 268, 297, 317—320, 322, 329, 331, 393, 409, 410, 418, 421, 423, 427, 428, 458, 489, 502, 503, 509, 526, 528, 533, 536, 542, 557, 562, 576, 590, 591, 592, 606, 607, 616, 620, 631, 650, 658, 665
Запольський Сергій 342
Зарецька Марія 14, 17, 19, 21, 22, 32, 42, 56, 70, 144, 212
Зарецький Віктор (Вітько)[1] 6, 14, 16, 18, 20, 22, 23, 25, 29—42, 44, 45, 47, 48, 53, 55—58, 60—67, 69, 70, 88, 89, 94, 98, 106, 108, 113, 114, 118, 134, 135, 137, 138, 142, 143, 145, 146, 152, 155, 158—160, 170, 172, 175—177, 179, 181, 182, 185, 187, 198, 199, 202, 203, 205, 209, 212, 214, 215,

[1] До покажчика не додаємо посилання на архів ЦДАМЛМУ.

217, 218, 220, 222, 230, 232, 251—265, 268, 269, 315, 317, 319, 321, 325—329, 334, 337, 359, 367, 368, 381, 393, 395, 409—413, 420, 424—427, 440, 443, 481, 483—488, 497—502, 505, 510, 521, 526, 527, 530, 539, 551—553, 558—561, 564, 566, 567, 569, 572, 575, 578, 580, 581, 591, 592, 609, 619, 621—623, 626, 630, 635, 642, 646, 647, 650, 658, 666, 671

Зарецький Іван 22, 56, 57, 70, 222, 333, 334, 535, 545—548, 551—553, 593, 646, 647

Зарецький Олексій (Лесик) 6, 7, 13, 14, 17—22, 24, 26, 28—33, 35, 37—39, 41—43, 45, 55, 56, 60, 61, 63, 65—67, 69—71, 73, 74, 105, 109, 134, 135, 137—139, 141, 145—148, 170, 177, 203, 205, 222, 271, 327—329, 331, 381, 420, 526, 539, 541, 542, 544, 557, 577, 630, 650, 665, 672

Зарецькі 109, 146, 222, 524, 630

Заруба 55

Заславська Ірина 218, 313, 357—358, 363, 658

Захарченко Василь 151, 152, 155, 157—162, 372, 373, 375, 379, 403—407, 570, 658

Захарченко Олена 152, 155, 161

Захарченко Ольга 152, 161

Захарчук А. 315

Зацькований Марко (Шинкарук Трохим) 442

Збанацький 129

Зваричевська Марія 341

Здоровило В. 314

Зеня *див.* Франко Зіновія

Зеров Микола 88, 152, 153, 631, 640, 643

Зощенко 322

Зубченко Галина 7, 63—65, 77, 89, 94, 103, 129, 130, 132, 156, 158, 175, 209, 232, 251—260, 297, 304, 317, 319, 327, 331, 337, 368, 395, 404—407, 409, 414, 425—427, 526, 536, 537, 557—559, 561, 572, 615, 617, 635, 658

Зуєв В. 313

І

Івакін Юрій 616

Іван 79, 101, 176

Іван Антонович *див.* Зарецький Іван

Іван Васильович 62, 63

Іваненко 315

Іванов Леонід 203, 204

Іванова Лариса 615, 658

Іванченко 259

Івасевич Катя 134

Івасюк Володимир 536, 544, 648

Ігнатенко Ганна 443

Ілліч *див.* Ленін

Іллічов 282

Ілляшенко 171

Ільєнко Юрій 641

Іра 147, 192

Ірина Володимирівна 40

Істраті Панаїт 190

Й

Йосип 118, 119
Йосипенко Микола 639

К

Кавалерідзе Артем 124, 506
Кагарлицький Микола 586
Казакова Наталія 341
Казімова Е. 338
Калинець Ігор 444, 658
Калинець (Стасів) Ірина 131, 444, 658
Калініченко Катерина 341
Калустян Т. 314
Кальченко Ю. 201
Камю 206
Кант 244
Каразія Наталя 6, 574, 581
Каракіс 559
Карась Зиновій 213
Караффа Софія 658
Камазина Л. 315
Карпенко-Карий 249
Карре Джон ле 121
Касимчук 315
Касіян Василь 304, 352, 425, 626
Катерина, цариця 124
Катков Є. 373
Катоша Богдан 540, 542, 557
Катя 29
Качуровський Ярослав 342
Кендзьор Я. 315
Кеннеді 307
Кий 525
Кирев 315
Кириченко Іван 523
Кириченко Олена 641
Кириченко Ольга 387
Кириченко Степан 304, 315, 425
Кім Ю. 312
Кіров Мирон
Клименюк Валерій 633
Климчук Олександр 536, 542
Клушин Сашко 631
Кобзар *див.* Шевченко Тарас
Кобченко Катерина 340
Коваленко Л. 314
Коваленко Ю. 314
Коваль 304, 305, 307
Ковальський Євген 342
Козаченко 129
Козачковський Даміан 659
Козинцев 152, 153
Козловський 79, 595
Кокін Миша 205
Коломієць І. 314
Коломієць Т. 314
Коля 218
Комашков 315
Комашков Володимир 448
Кондуфор Юрій 643
Кононенко П. П. 542
Конопада Я. 314
Констянтинов Валентин 326, 340, 560
Концевич Євген 323, 392, 582, 658
Концевич Марія 392

Концевич Ольга 392
Копійка Віра 342
Корнієнко Неллі 170, 629, 631, 641, 644, 658
Корнійчук Олександр 634
Коровай Олександр 7, 111, 406, 425, 492, 509, 510, 559, 562, 590—592
Корогодський Роман 5, 6, 141, 143, 147, 216, 217, 282, 315, 539, 586, 616, 631, 654, 658
Корольов А. 313
Корольов Ю. 106
Коротич 129, 181
Короткий Віктор 340
Коротких Наталія 342
Корченко Юлія 342
Коршінюк Василь 215, 216
Косигін (Косиґін) Олексій 103, 332, 427, 562
Косинка (Стрілець) Григорій 639
Косів Михайло 586, 658
Коссовська Алла 449
Костенко Ліна 5, 79, 85, 93, 107, 112, 163, 171, 221, 285, 295, 313, 359, 427, 518, 529, 591, 593, 629, 634, 645, 658
Костіцин Павло 550
Костомаров 239, 631
Костроміна Ніна 603
Костюк 585
Косяк 55
Кот Сергій 341
Котляревська Марія 204, 205
Котляревський 112, 141, 629
Кохан 658
Коцюбинська Михайлина 7, 313, 339, 501, 511, 519, 542, 574, 575, 578—580, 586, 616, 629, 653, 658
Коцюбинський 36
Кочержинський 658
Кочетов 120
Кочур Андрій 340
Кочур Григорій 283, 313, 359, 586, 658
Кочур Марія 340
Кошелєва Тетяна 340
Кравченко Володимир 341
Красножон Є. 547
Креґ Ґордон 641
Кремінська 658
Кривинець Василь 200, 401
Кривицька Леся 639
Криворучко Г. 314
Криворучко Катерина 341
Криловський Володимир (Крыловский Владимир) 542, 547
Кролевець Сергій 339
Крушельницька Євгенія 636, 637
Крушельницька Марія 79
Крушельницький Мар'ян 272, 530, 537, 543, 635, 636—638, 640
Кубайчук Віктор 341
Кудін В'ячеслав 606
Кудін Ігор 94
Кузнецов Міша 11
Кузнецова (Кузнєцова) Ліза 191, 193, 318
Кузнєцов 141
Кузьмінков Лель 326, 339, 560
Кулик Іван 407, 425, 559

Куліненко Людмила 340
Куліш Микола 249, 281, 421, 422, 526, 636, 638—640, 643
Кульбак Тихон 340
Кулюпін Ю. 313
Купчанко Любомир 341
Курбас Лесь 249, 273, 281, 419, 420, 631, 633, 639, 643
Кустодієв 50, 239
Кучерук Олександр 339
Кучерява Олена 342
Кушнір Веніамін 658
Кушнір Галина 392
Кушнір (Кушнир) Михайло 338, 339, 427, 440
Кушніри 319

Л

Л. див. Бабляк Логвин
Л. О. *див.* Огнєва Людмила
Лада Йожеф 119
Лазаревський Олександр 339
Лактіонов 154
Ламах Є. 373
Лановий 264
Лариса 78
Лашкова 312
Левитська Ірина 536, 537
Левітан 100
Левченко Олена 538
Леже 84
Лейка 193
Лейте Роберто 518
Лелю Селсо 186
Леляк Валентина 589
Ленін 80, 103, 133, 282, 309, 311
Леночка 167
Леонов 48
Леонтович Олена 341
Лесь (Лесик) *див.* Зарецький Олексій
Леся Я. 321
Лєник 658
Лимарев (Лимарєв) Анатоль 410, 559, 566
Линьов Джозеф 643
Лисенко 96
Литвин Юрій 104, 544
Литвинов Павло 312, 360
Литовченко Іван 154, 160, 223, 304, 315, 373, 374
Литовченко Л. 314
Лишак 658
Лідер Данил 508
Ліза 138
Лінчевський В. 314
Лія 264
Логвин Григорій 79, 126, 129, 626, 633, 658
Логвин Юрій 339
Логінов 626
Ломоносов 643
Лопухов Олександр 634, 642
Лубченко А. 313
Лукаш 440
Луначарський 263
Луцак В. 315
Льоня 44
Людочка *див.* Семикіна Людмила
Люрін І. 314
Люта Тетяна 340
Ляля (Ляленька) *див.* Горська Олена

М

М. А. *див*. Зарецька Марія
Мазареель 279
Мазуренко Галина 450
Максимов 355
Малаков Георгій (Гога) 191, 536, 594, 599, 600
Малаков (Метанов) Дмитро 191, 536, 542, 594—597, 600, 601, 604
Маланчук 282
Малишко 657
Маляр М. 352
Мамайсур Борис 291
Манайло Іван 95
Манайло Федір 95
Манзій Леонора 196—198
Мапаксев 315
Марина 12, 169
Маричевський М. 541, 542
Марія Андріїна *див*. Зарецька Марія
Маркс 277
Мартиненко Олександр (Сашко) 74, 85, 95, 96, 102, 105, 135, 305
Марченко Валерій 131, 442, 536, 542, 544, 547, 648
Марченко Геннадій 7, 124, 165, 317, 337, 395, 405, 425, 527, 559, 572, 658
Марченко Сергій 340
Марчук І. 313, 359
Маршак 277
Матвійчук Михайло 340
Матвієнко Г. 314
Матвієнко Ніна 581
Матвійов 128
Матушевський Б. 314
Матущак Юрій 341
Махновський Володимир 169
Машковцев А. 351
Маяковський 614
Медведєва Леся 498
Медвецький 584
Меллер Вадим 637
Мельник І. 451, 536, 541
Мельник Ольга 341
Мельниченко Володимир 566
Мельниченко Р. 314
Мельничук Віталій 586
Менделєєв 329
Мерзлікін (Мерзликін) М. 93, 95, 262, 658
Мешко Оксана 131, 657
Мєстєчкін Григорій 88, 152, 237, 244, 426, 557, 558
Мик. Мик-ч *див*. Писанко Микола
Микола (Коля) 62, 63
Микола 126, 269
Милко Юрко 389, 658
Миронова Ліза 621, 658
Михайло Ф. 111
Мицик Вадим 218
Мікоян 80
Мінакова Євгенія 342
Міненко Любов 491, 508
Мінєєва Олена 341
Мінєєва Світлана 342
Міняйло Гриць 127, 605
Міро 184
Мірус 281
Міхоелс Соломон 536
Міщенко Катерина 7
Могиль 315

Молотов 611, 612
Молчанова Ірина 341
Монтень 106
Мори Йорик 645
Мороз Валентин 110, 139—141, 146, 332, 511, 532, 610, 611, 619, 620, 653, 655
Мороз Раїса 141, 322
Морозова, княгиня 614
Мочалова Людмила 341
Мтрилло 248
Мурга 12
Мухін 266
Мушкетик Юрій 586

Н

Назаренко Іван 315, 327
Наливайко Северин 607
Нарбут Георгій 621
Нарбут Данило 75
Насер 320
Негр 90
Недзвяловська Галина 601, 603
Некрасов В. 315, 357
Нероденко 93, 658
Нестор, літописець 250
Нечерда Борис 645
Нєізвєстний Ернст 638
Нізведський 18
Нікітченко (Никитчнко) Віталій 125, 128, 209, 549, 550
Німеєр (Німаєр) Оскар 86, 187
Німенко А. 427
Ніна 193
Ніцький І. 373
Нова Віка 540 , 542, 557
Новиченко 129
Ной 280
Ньєво Станіслав 550

О

Овсієнко Василь 339, 544
Овчаренко Федір 118, 263, 308, 539, 544, 552
Огнєва Людмила 5, 93, 95, 225, 228, 232, 258, 338, 341, 417, 499, 530, 541—544, 677, 678
Оксана 17
Оксана Яківна *див.* Мешко Оксана
Олег, князь 250
Олексій Костянтинович 201
Олена 200
Олесь (Космач) 220, 221
Олійник Степан 588
Ольга, княгиня 467
Оля 58, 62, 126
Оля К. 126
Онкович Дмитро 586
Опанасюк Олексій 586
Опришко Людмила 342
Ораєвський В. 314
Орвел 355
Орел В. 314
Орел Лідія 314, 339
Орися 215
Орлов П. 309
Ороско Хосе 424, 558
Осадчий Михайло 85, 131
Осика Л. 93
Осинська А. 315
Осип 257
Отрощенко Сергій 300, 301, 633
П. 213

П

Павличко Дмитро 339
Павліва Галина 536, 541
Павло 221
Павло Ісакович 165
Паганіні 290
Палаша 69
Палій М. 314
Панас *див.* Заливаха Опанас
Панфілов В. 309
Панькова Світлана 340
Параджанов Сергій 172, 313, 359, 641
Парахін Василь 155, 210—212, 253—260, 368, 395, 425, 559, 561
Парахіна Віра 210—212, 370
Парахіна Слава 211, 212
Пархоменко Інна 340
Патанджалі 329
Паша 263
Пашко Атена 7, 453, 586
Певний Богдан 532, 534, 538—540, 543
Педошковський 315
Первомайський Л. 175
Перепеченко Сергій 341
Петіни 144
Петлюра 47
Петрицький Анатоль 614, 620, 637
Петро Ілліч 126
Петров 315
Петров-Водкін 231, 239
Пилипенко Ірина 342
Писанко Л. 205, 207
Писанко Микола 49, 205—207
Підгорний (Подгорний) Микола 103, 310, 332, 427
Пікассо 63, 84, 86, 90, 91, 99, 173, 206, 231, 279
Пінчук Олег 586
Пінчук Степан 586
Піскун Валентина 340
Плаксій Борис 94, 105, 106, 162, 181, 182, 185, 231, 232, 255—265, 315, 319, 325, 326, 337, 367, 368, 409—413, 425, 426, 490, 505, 506, 527, 558, 559, 561, 564, 566, 658
Пламеницький 12
Платон 501
Плахотнюк Микола 128, 131, 133, 143, 144, 146, 148, 208, 209, 525, 584, 658
Плющ Леонід 355, 543, 631
Повстяний Євмен 223, 234, 235
Позняков Володимир 340
Покровський В. 314
Полонський 60
Полтава (Пархомович) Леонід 454
Полторацький Олексій 634
Польщиков П. 346, 347
Поляков Р. 646, 648
Поля Федосівна 58, 62
Пономаренко 266
Попик Сергій 342
Попович Є. 313
Порфирович *див.* Кочур Григорій
Порхун Д. 314
Примаченко (Приймаченко) Марія 64, 65, 81, 208, 223, 227, 229, 236, 237, 240, 557, 558
Примаченко Федір 236, 237

Пришедько Григорій 89, 232, 251—260, 319, 326, 327, 368, 409, 414, 426, 559, 561, 658
Прищепа Людмила 342
Прокопчук Віктор 341
Пронюк Євген 584
Просятківська Л. 314
Прядка Аліса 631
Прядка Володимир 127, 323, 374, 430, 495, 513, 530, 605, 631, 643
Пташка М. 338
Путь А. 314
Пушкін 95, 273, 506
П'янов Володимир 156, 157

Р

Радченко 585
Растропович Мстислав 667
Рафальський Ігор 586
Рац 28
Ремарк 279
Ренуар (Renoir) 183
Рибак 305, 307
Рибачук Ада 566
Рижкова Валентина 341
Рівера Дієго 184, 208, 224, 226, 244, 319, 424, 559
Роден 152, 155
Роздобудьмо Алла 432
Рокицький М. 558
Роллан 279
Роман *див.* Корогодський Роман
Ромен Левко (Ковальський Степан) 455
Русин Іван 130, 143, 314, 644, 658
Руссо 243
Руставелі Шота 154, 155
Рябокінь 315

С

Савченко Марія 342
Савчук В. 314
Садова Ірина 340
Саєнко Олександр 81, 223, 227, 229, 236, 237, 244, 327, 557
Самофалов Леонід 341
Сарбєй О. 313
Сахаров Андрій 355, 545
Саченко Михайло 460
Саша 64
Сашко М. *див.* Мартиненко Сашко
Сверстюк Євген 143, 168, 282, 314, 332, 339, 392, 421, 461, 500, 513, 527, 528, 531, 538, 539, 543, 552—555, 577, 578, 584, 605, 606, 609, 623, 625, 627, 631, 652, 654, 657, 658, 669
Сверстюк Ліда (Ліля) 131, 580
Света 264
Світлична Леоніда (Льоля) 126, 128, 144, 148, 322, 363, 392, 524, 545, 586, 620, 644
Світлична Надія 5, 7, 70, 71, 101, 105, 110, 114, 121, 123—127, 129, 130, 132—140,

142, 143—148, 158, 187, 256—261, 269, 293, 294, 317, 318, 320—323, 392, 404, 409, 421, 423, 425, 427, 511, 518, 522, 524, 525, 529, 533, 536, 539, 543, 545, 553—555, 559, 561, 562, 576, 577, 582—584, 558, 580, 591, 612, 614, 644, 653, 658, 659, 665

Світличний Іван 93, 105, 125, 126, 128, 130, 131, 133, 134, 137—139, 141, 143—146, 148, 171, 184, 288, 291, 313, 322, 354, 355, 357—360, 363, 392, 399, 423, 427, 440, 441, 463, 513, 524, 527, 529, 537, 545, 562, 582, 584, 591, 593, 605, 620, 627, 628, 631, 644, 653, 658, 659, 661, 669

Світличний Ярема 119, 121, 138, 141, 143—149, 269, 320—323, 623

Світличні 517, 524

Севрук Галина 5, 87, 93, 96, 103, 117, 127, 175, 308, 309, 315, 331, 339, 359, 421, 423, 427, 428, 489, 504, 517, 518, 526, 536, 541, 557, 564, 576, 584, 615, 629, 631, 635, 653, 658, 663

Сезонн 319

Селезненко 658

Селівачов Михайло 339

Семенов А. 315

Семенова 315

Семикіна Людмила 5, 50, 65, 93, 96, 103, 118, 138, 218, 297, 308, 309, 314, 319, 322, 331, 339, 349—353, 421, 423, 427—429, 458, 513, 526, 536, 543, 557, 564, 574—576, 580, 581, 584, 605, 606, 615, 616, 625, 629, 631, 635, 640, 650, 652, 658, 663, 664

Сеник Ірина 464

Сенін Л. 376

Сенюк Ольга 267

Сергієнко Олесь 123, 131, 314, 332, 531, 654, 657

Сергій 184, 187

Сердюк Лесь 635

Сердюк Ю. 314

Сєліванов М. 314

Сєріков Борис 140

Сєров 42, 50

Сивокінь 669

Сигм 280

Симоненко Василь 5, 295, 331, 422, 423, 434, 440, 462, 501, 527, 591, 615, 644, 645, 648, 650

Синиця Григорій 81, 86, 87, 151—157, 163, 165, 166, 209, 223, 224, 228, 229, 230, 235, 237, 300, 304, 317, 337, 393—395, 404—407, 425, 426, 521, 527, 539, 557—561, 570, 572, 658

Синькевич 96

Синявська Ірина 586

Синявський 354

Сирош 315

Ситенко О. 314

Ситник Денис 341

Сікейрос Альфаро 95, 99, 101, 185, 186, 424, 559

Сіма 26, 29—32, 35, 37—39, 41, 70

Сістель 186

Скаба Андрій 167, 282, 634, 643

Скалдіна Н. 338
Скляренко Ж. 314
Сковорода 220, 318
Скороход А. 313, 359
Славко *див*. Чорновіл Вячеслав
Славутич Яр (Жученко Григорій) 465
Смирнов (Смірнов) Володимир 97, 108, 140, 263—266, 328, 426, 527, 564, 565, 567, 619, 658
Смирнов (Смірнов) Олександр (Сашко) 108, 109, 263, 268, 410, 564, 567
Смогитель Вадим 513, 605, 658
Собачко (Собачко-Шостак) Ганна 81, 83, 173, 223, 227, 229, 231, 235—237, 240, 241, 244, 527, 557, 558, 621
Собко 281
Солдатенко І. 633
Солженіцин 141, 149, 355
Соловій Юрій 493, 510, 511
Соколов Ю. 314
Сорокіна Г. 338
Сошенко Антоніна 342
Сугоняко 315
Сукова Надія 342
Супрунець Наталія 342
Сусанна 188, 189
Сталін 120, 417, 542, 598, 636
Стапенко Артем 342
Старицький 239
Старр Френк (Starr Frank) 530, 531, 541
Стельмах Михайло 421, 524, 624, 639
Степаненко Рима 249
Стефанник 93
Стефанчук 315
Стешенко Роберт 342
Стороженко 656
Страшнов 622
Ступак Я. 315
Стус Василь 73, 131, 139, 155, 157, 315, 332, 359, 393, 399, 400, 421, 429, 431, 434, 438, 464, 468, 489, 505, 506, 510, 511, 528, 542, 578, 591, 603, 606, 627, 629, 636, 652, 656, 657, 664

Т

Т. *див*. Тетяна
Танюк Лесь 7, 95, 167—170, 249, 271, 272, 280, 291, 322, 331, 338, 393, 418—422, 521, 524, 525, 528, 529, 533—535, 537, 541, 561, 574, 589, 627, 629, 637, 640, 647, 656
Таран А. 314
Татаров Олег 192
Тарас *див*. Шевченко Тарас
Ташков 40
Теліга Олена 467, 615
Тен Борис 588
Тереля Йосип 478
Тетяна 84, 104, 118, 128, 130, 318
Тимаков Анатолій 601, 602
Тимошенко Борис 114, 131, 267, 535, 548, 549, 555
Титов Сергій 194, 198, 601
Титова З. 198

Титова Сусанна 193—195, 198
Тихий Олекса 544, 675
Тичина 173, 609, 631
Ткаченко Ваня 129
Ткачиков Ігор 632
Толпиго К. 315
Томчук Й. 313
Топачевський Андрій 341
Топілін Михайло 57
Точенна Ірина 342
Тоша 203, 263—265
Третьякова Марина 340
Третьяченко Георгій (Юра) 601—603
Тримбач С. 543
Троцький 107
Трояновська Анна 177, 179
Турбін В. 51
Турчинов О. 336
Тюфанов Б. 314
Тягай В. 313

У

Ужвій Наталя 642
Уїтмен 184
Українка Леся 93, 169, 269, 274, 465, 502, 608, 638
Усатенко Тамара 340

Ф

Фадєєв Олександр 564
Федір Сандович 281
Федорчук Віталій 549
Федосівна *див.* Поля Федосівна
Федченко Павло 118, 172
Філонов 180
Фогель З. 244
Форменко В. 314
Франко Зіновія 144, 313, 651, 660
Франко Іван 169, 296, 607, 649
Франчук Валерій 491, 507, 508
Фрейд 84, 86
Фуженко 96

Х

Халимоненко Гриць 127, 631
Хам 280
Харленко Катерина 341
Харчук Є. 313
Хвильовий Микола 613, 631, 639
Хвостов-Хвостенко 637
Хемінгуей 184
Хітько 326
Холодний Микола 289, 290, 586, 651, 657, 658
Хомляк М. М. 542
Хорив 525
Хоролець Лариса 69
Хохлов 327
Хрущов Микита 291, 354, 417, 630, 638, 639, 659

Ц

Цвіркунов 171
Цебенко 315
Цехмістренки 357, 360, 361, 365
Цехмістренко Юрій 217, 218, 313, 357—359, 363
Цимбал 242
Цимбал Вікторія 392

Ч

Чабаненко 20
Чайковський 192
Чачунь О. 222
Чебикін Андрій 534
Череватенко Леонід 126—128, 171—176, 631, 658
Черненко М. 314
Черниш Микола 513, 605
Чернявський 205
Чехонін 263, 264
Чєрнишева Т. 314
Чижевський 315
Чистякова Слава 7
Черняков Борис 340
Чорний 334
Чорний Карл 260
Чорновіл Вячеслав (В'ячеслав) 5, 85, 95, 105, 131, 134, 263, 281, 304, 307, 312, 320, 331, 358, 392, 427, 430, 527, 529, 531, 534, 562, 563, 567, 584, 620, 627, 633, 644, 654, 657—662, 669, 670
Чумак Галина 339
Чурай Маруся 239
Чурльоніс 279

Ш

Шамота Микола 634
Шаніна Б. 313
Шаронов Михайло 526
Шаталін Б. 96, 300, 309, 310, 349
Швець 523, 643
Шевкунов Леонід 341
Шевченко, секретар обкому 565, 566
Шевченко Тарас 47, 73, 76, 99, 103, 133, 168, 173, 216, 235, 245, 273, 298—303, 320, 331, 349, 350, 423, 454, 455, 457, 459, 503, 523, 526, 527, 533, 557, 591, 598, 606, 608, 614, 615, 643, 644, 650, 671
Шевчук Анатолій 130, 314, 584
Шевчук Валерій 313, 359, 584
Шевчуки 658
Шека І. 313
Шекспір Вільям 76, 152
Шелест Петро 327, 531, 550, 558, 558, 566
Шелудченко Віра 586
Шептицький 47
Шереметьєва-Дашкевич Л. 536, 541

Широков Олексій (Алєксєй) 309, 310, 563
Широцький Б. 314
Шихалієв Талят 60
Шишкін 100
Шканов Сергій 517
Шкарапута Микола 166, 202, 203
Шопен 279
Штайнер Рудольф 420, 421, 631
Шток І. 93
Шудря Микола 541
Шульгін М. 159, 228
Шум (Стебельська) Аріадна 477
Шумук Данило 536, 658, 663, 664
Шухевич В. 92

Щ

Щек 525
Щербицький Володимир 566

Ю

Юр'єв Флор 495, 496, 514
Юра Гнат 596
Юрій 199
Юркін Радік 269, 565
Юрко 281
Юткевич 41
Юцкевичі Ніна й Тосик 15
Ющенко Віктор 331, 336

Я

Яблонська 95
Яворівський Володимир 586, 644
Яворницький 216
Яківчик 658
Якір Петро 313, 356, 360
Якутович Ю. 301, 427
Ян [Гус] 289
Янковська Елеонора 340
Яновський Ю. 249
Янош 177
Яременко В. 315
Ятченко Юлій 531
Яфет 280
Яценко 20
Ященко Леопольд 314, 322, 339, 398, 479, 629, 657, 666

ЗМІСТ

Людмила Огнєва. Від упорядника 5

АЛЛА ГОРСЬКА. ДУША УКРАЇНСЬКОГО ШІСТДЕСЯТНИЦТВА

ЖИТТЄПИС МОВОЮ ЛИСТІВ І ДОКУМЕНТІВ

ЛИСТУВАННЯ З БАТЬКОМ ОЛЕКСАНДРОМ І МАТІР'Ю ОЛЕНОЮ ГОРСЬКИМИ

Олена Горська до Алли Горської (30.06.1949) 11
Олена Горська до Алли Горської (24.08.1953) 12
Алла Горська до батьків (1954) 13
Алла Горська до батьків (літо 1955) 13
Олександр Горський до Алли Горської (21.07.1955) 15
Олена Горська до Алли Горської (05.08.1955) 16
Алла Горська до Олени Горської (14.01.1957) 18
Алла Горська до батьків (01.02.1957) 18
Алла Горська до батьків (прибл. лютий 1957) 19
Алла Горська до Олени Горської (04.02.1957) 20
Алла Горська до батьків (09.04.1957) 21
Алла Горська до Олександра Горського (15.04.1957). 22
Олена Горська до Алли Горської (14.01.1958) 22
Алла Горська до батьків (кінець січня 1958) 23
Олена Горська до Алли Горської 24
Алла Горська до Олени Горської 24
Алла Горська до Олени Горської (06.06.1961) 26
Алла Горська до Олени Горської (11.06.1961) 27
Алла Горська до Олени Горської (16.06.1961) 29
Алла Горська до Олени Горської (27.06.1961) 30
Олександр Горський до Алли Горської (27.06.1961) 30
Алла Горська до Олександра Горського (07.07.1961). 30
Алла Горська до Олександра Горського (14.07.1961). 31
Олександр Горський до Алли Горської (19.07.1961) 32
Алла Горська до Олександра Горського (19.07.1961). 34
Олександр Горський до Алли Горської (?.07.1961) 34
Алла Горська до Олександра Горського (23.07.1961). 35

Алла Горська до Олександра Горського (30.07.1961). 36
Алла Горська до Олександра Горського (11.08.1961). 38
Алла Горська до Олександра Горського (18.08.1961). 39
Алла Горська до Олександра Горського (24.08.1961). 41
Алла Горська до Олександра Горського (05.09.1961). 42
Алла Горська до Олександра Горського (20.11.1961). 44
Олександр Горський до Алли Горської (28.01.1962) 44
Алла Горська до Олександра Горського (17.07.1962). 46
Алла Горська до Олександра Горського (12.08.1962). 47
Алла Горська до Олександра Горського (09.09.1962). 49
Алла Горська до Олександра Горського (11.09.1962). 50
Олександр Горський до Алли Горської (27.07.1966) 51
Олександр Горський до Алли Горської (22.05.1969) 52
Олександр Горський до Алли Горської (12.07.1970) 53

ЛИСТУВАННЯ З ЧОЛОВІКОМ ВІКТОРОМ ЗАРЕЦЬКИМ

Віктор Зарецький до Алли Горської (29.06.1952) 55
Алла Горська до Віктора Зарецького (04.04.1958). 56
Віктор Зарецький до Алли Горської (05.03.1961) 57
Віктор Зарецький до Алли Горської (16.03.1961) 58
Алла Горська до Віктора Зарецького (02.04.1961). 60
Віктор Зарецький до Алли Горської (04.04.1961) 61
Віктор Зарецький до Алли Горської (1961). 62
Віктор Зарецький до Алли Горської (1961). 62
Віктор Зарецький до Алли Горської (1961). 63
Віктор Зарецький до Алли Горської (19.06.1962) 64
Віктор Зарецький до Алли Горської 64
Віктор Зарецький до Алли Горської (29.11.1962) 65
Віктор Зарецький до Алли Горської 66
Алла Горська до Віктора Зарецького (?.08.1968) 66

ЛИСТУВАННЯ З СИНОМ ОЛЕКСІЄМ ЗАРЕЦЬКИМ

Алла Горська до Олексія Зарецького (16.02.1961). 69
Алла Горська до Олексія Зарецького (21.02.1969) 70
Алла Горська до Олексія Зарецького. 71

ЛИСТУВАННЯ З ОПАНАСОМ ЗАЛИВАХОЮ

Зарецький О. Листування Алли Горської
та Опанаса Заливахи 73
Алла Горська до Панаса Заливахи (27.10.1964) 75
Алла Горська до Панаса Заливахи (06.12.1964). 75
Алла Горська до Панаса Заливахи (без дати) 76
Алла Горська до Панаса Заливахи (приблизно 1965). 77
Алла Горська до Панаса Заливахи (18.02.1965). 78
Алла Горська до Панаса Заливахи (18.02.1965). 79
Алла Горська до Панаса Заливахи (08(16).10.1965). 79
Алла Горська до Панаса Заливахи (17.10.1965). 80
Панас Заливаха до Алли Горського (приблизно 1965) 81
Алла Горська до Панаса Заливахи (приблизно 1965). 82
Панас Заливаха до Алли Горської (30.11.1966) 85
Алла Горська до Панаса Заливахи (1967) 89
Алла Горська до Панаса Заливахи (05.10.1967). 90
Алла Горська до Панаса Заливахи (1967) 92
Алла Горська до Панаса Заливахи (січень 1968) 94
Алла Горська до Панаса Заливахи (09.02.1968). 96
Панас Заливаха до Алли Горської (26.02.1968) 98
Алла Горська до Панаса Заливахи (11.02.1968). 101
Алла Горська до Панаса Заливахи (квітень 1968) 102
Алла Горська до Панаса Заливахи (1968) 104
Алла Горська до Панаса Заливахи (05.07.1969). 105
Алла Горська до Панаса Заливахи (03.08.1969). 107
Алла Горська до Панаса Заливахи (12.08.1969). 109
Алла Горська до Панаса Заливахи (серпень 1969) 110
Панас Заливаха до Алли Горської (30.08.1969) 111
Алла Горська до Панаса Заливахи (24.09.1969). 113
Панас Заливаха до Алли Горської (24.09.1969) 114
Панас Заливаха до Алли Горської (18—24.09.1969) 115
Алла Горська до Панаса Заливахи (28.10.1969). 116
Алла Горська до Панаса Заливахи (05.12.1969). 117
Алла Горська до Панаса Заливахи (січень—лютий 1970). 118
Алла Горська до Панаса Заливахи (06.04.1970). 120
Алла Горська до Панаса Заливахи (приблизно 1970). 121

ЛИСТУВАННЯ З НАДІЄЮ СВІТЛИЧНОЮ

Надія Світлична до Алли Горської (09.07.1965). 123
Алла Горська до Надії Світличної (24.07.1966) 124
Алла Горська до Надії Світличної (24.08.1966) 125
Надія Світлична до Алли Горської (06.09.1966). 126
Надія Світлична до Алли Горської (07.09.1966). 127
Надія Світлична до Алли Горської (1966). 127
Надія Світлична до Алли Горської (жовтень 1966) 129
Алла Горська до Надії Світличної (06.10.1966) 132
Надія Світлична до Алли Горської (22.05.1968). 133
Надія Світлична до Алли Горської (1969). 134
Алла Горська до Надії Світличної (27.07.1969) 135
Надія Світлична до Алли Горської (04.08.1969). 136
Надія Світлична до Алли Горської (18.09.1969). 137
Надія Світлична до Алли Горської (22.09.1969). 138
Алла Горська до Надії Світличної (27.09.1969) 138
Надія Світлична до Алли Горської (початок жовтня 1969). . .140
Алла Горська до Надії Світличної (05.11.1969) 142
Надія Світлична до Алли Горської (січень 1970) 143
Надія Світлична до Алли Горської (10.04.1970). 144
Надія Світлична до Алли Горської (27.05.1970). 145
Надія Світлична до Алли Горської (28.05.1970). 147
Надія Світлична до Алли Горської (08.08.1970). 147
Надія Світлична до Алли Горської (10.10.1970). 148

ЛИСТУВАННЯ З ВАСИЛЕМ ЗАХАРЧЕНКОМ

Алла Горська до Василя Захарченка (жовтень 1966). 151
Василь Захарченко до Алли Горської (31.10.1966) 152
Василь Захарченко до Алли Горської (16.11.1966) 155
Василь Захарченко до Алли Горської (13.12.1966) 158
Василь Захарченко до Алли Горської (25.12.1966) 159
Василь Захарченко до Алли Горської (13.02.1967) 160
Василь Захарченко до Алли Горської (23.07.1967) 162
Алла Горська до Василя Захарченка (липень 1967). 162

ЛИСТУВАННЯ З ГРИГОРІЄМ СИНИЦЕЮ

Григорій Синиця до Алли Горської (04.08.1966) 165
Алла Горська до Григорія Синиці (1967) 166

ЛИСТУВАННЯ З ЛЕСЕМ ТАНЮКОМ

Алла Горська до Леся Танюка (16.05.1963) 167
Алла Горська до Леся Танюка (07.06.1963). 168
Неллі Корнієнко, Лесь Танюк
до Алли Горської (07.03.1964). 170
Неллі Корнієнко, Лесь Танюк
до Алли Горської (05.03.1967). 170

ЛИСТУВАННЯ З ЛЕОНІДОМ ЧЕРЕВАТЕНКОМ

Леонід Череватенко до Алли Горської (15.08.1965). 171
Алла Горська до Леоніда Череватенка (1965). 173
Алла Горська до Леоніда Череватенка (приблизно 1965) . . .173
Леонід Череватенко до Алли Горської (16.06.1966). 174
Леонід Череватенко до Алли Горської (16.09.1966). 175

ЛИСТУВАННЯ З УКРАЇНЦЯМИ ДІАСПОРИ

Анна Трояновська до Алли Горської (04.11.1956) 177
Тит Геврик до Алли Горської (22.04.1968) 179
Алла Горська до Вацлава (03.05.1968) 180
Алла Горська до Любослава Гуцалюка (05.06.1968) 181
Алла Горська до Любослава Гуцалюка (05.06.1968) 182
Алла Горська до Любослава Гуцалюка (1968) 183
Алла Горська до Віри Вовк (15.02.1968). 184
Віра Вовк до Алли Горської (12.03.1968) 185
Віра Вовк до Алли Горської (20.03.1968) 186
Алла Горська до Віри Вовк (20.06.1968). 187

ЛИСТУВАННЯ ЗІ ЗНАЙОМИМИ

Лейла Ауезова до Алли Горської (19.05.1945) 189
Алла Горська до Дмитра Малакова (01.01.1946) 191
Ліза Кузнецова до Алли Горської (23.02.1946). 191
Сусанна Титова до Алли Горської (22.02.1947) 193
Сусанна Титова до Алли Горської (28.10.1947) 194
Леонора Манзій до Алли Горської (1948) 196
З. Титова до Алли Горської (16.09.1952) 198
Юрій (?) до Алли Горської (листопад 1954). 199
Василь Кривинець до Алли Горської (28.03.1956). 200

Іван Буркало до Алли Горської (18.11.1957) 200
Ю. Кальченко до Алли Горської (04.08.1960). 201
Микола Шкарапута до Алли Горської (29.09.1960) 202
Леонід Іванов до Алли Горської (20.07.1961) 203
Марія Котляревська до Алли Горської (31.01.1962) 204
Марія Котляревська до Алли Горської (1962). 204
Марія Котляревська до Алли Горської (27.12.1962) 205
Л. Писанко до Алли Горської (1962) 205
Алла Горська до Івана Драча (червень 1964) 207
Алла Горська до Миколи Плахотнюка (березень 1965) 208
Микола Плахотнюк до Алли Горської. 209
Галина Зубченко до Алли Горської (30.03.1966) 209
Алла Горська до Віри Парахіної (літо 1966) 210
Віра Парахіна до Алли Горської (липень 1966) 211
Алла Горська до Василя Парахіна (26.08.1966) 212
Логвин Бабляк до Алли Горської (22.12.1966). 212
Зиновій Карась до Алли Горської (13.12.1967) 213
Логвин Бабляк до Алли Горської (1967) 214
Логвин Бабляк до Алли Горської (1968) 214
Дона та Роман Дужинські до Алли Горської (25.06.1968) 214
Алла Горська до Сергія Білоконя (27.07.1968). 215
Василь Коршінюк до Алли Горської (02.08.1968) 215
Роман Корогодський до Алли Горської (07.09.1968) 216
Юрій Цехмістренко до Алли Горської (28.12.1968) 217
Ірина Заславська до Алли Горської (20.05.1969) 218
Володимир Данилейко до Алли Горської (29.06.1969) . . . 218
Володимир Забаштанський до Алли Горської (18.09.1969) . . . 219
Олесь (Космач) до Алли Горської (09.11.1969) 220
Іван Дзюба до Алли Горської 221
О. Чачунь до Алли Горської (19.02.1970) 222
В. (зі с. Гельмязів) до Алли Горської (1970) 222

ТВОРЧІ ЗАПИСИ А. ГОРСЬКОЇ

Мозаїчний комплекс «Школа» (школа № 5, Донецьк) . . . 223
Панно «Птах» (крамниця «Рубін», Донецьк). 226
Панно «Боривітер» (ресторан «Україна», Жданів) 230
Панно «Дерево життя» (ресторан «Україна», Жданів) . . . 232

Панно «Прапор перемоги», фризи (музей, Краснодон) . . . 233
Виставка Повстяного 234
Виставка Ганни Собачко 235
Виставка Олександра Саєнка 236
Виставка Федора Примаченка 236
Синтез в монументальному мистецтві 238
Народне сприйняття кольору 238
Ставлення до народних художників 241
Думки та вислови 243
Конспект книжки А. К. Бурова 246
Микола Гурович Куліш 249
Конспект А. Горської з історії України 250

ЩОДЕННИКИ А. ГОРСЬКОЇ

Щоденник (Жданів, ресторан «Україна») 251
Щоденник (Панно «Земля») 261
Щоденник (Краснодон. Музей «Молодої гвардії») 263

ЗАПИСИ ПОЕЗІЙ

Танюк Л. Полоскав я вірші в серці 271
Танюк Л. Анкета 272
Танюк Л. «Веселий бімбер» 280
Антокольский П. Мы все лауреаты премий 283
Щедрівка. Павочка ходить 284
Долматовский Е. Я — Евгений 284
Костенко Л. Коректна ода ворогам 285
Без автора. Біла нічка 285
Без автора. Тиха щедрість 286
Без автора. Кара 287
Без автора. Гойдалка 288
Без автора. Єретик 288
Холодний М. Балада про зарізану корову 289
Холодний М. Малюнок думки (рондо) 290
Цитати зі збірки Б. Мамайсура 291

ЗОШИТ А. ГОРСЬКОЇ З ВПРАВАМИ ТА ДИКТАНТАМИ

Двадцять четвертого березня 1964 р. Перевірочний диктант . . . 293
Шосте квітня 1964 р. Диктант 294

Десяте квітня. Диктант 295
Шістнадцяте червня 1964. Класна робота. 295
Двадцяте червня 1964. Класна робота. 296
27 серпня 1964. Класна робота 296

ЛИСТИ ДО ВЛАДИ

Заява до ідеологічної комісії ЦК КПРС (1964) 297
Заява про поновлення членства у СХУ (1964). 303
Скарга Прокуророві УРСР
про виклик до держбезпеки (1965) 304
Скарга Прокуророві УРСР (1966) 307
Секретареві ЦК КПРС тов. Демичеву П. М. (1968) 308
Лист-протест проти
політичних переслідувань в Україні (1968) 310

З ЛИСТУВАННЯ НАДІЇ СВІТЛИЧНОЇ

Надія Світлична до Панаса Заливахи
(листопад—грудень 1966) 317
Надія Світлична до Панаса Заливахи
(кінець вересня 1967) 318
Надія Світлична до Панаса Заливахи (1969). 320
Надія Світлична до Панаса Заливахи (28.11.1976) 322
Панас Заливаха до Надії Світличної (грудень 1990) 322
Надія Світлична до Євгена Концевича (11.01.1971) 323

З ЛИСТУВАННЯ ВІКТОРА ЗАРЕЦЬКОГО

Борис Плаксій до Віктора Зарецького (22.05.1967) 325
Лель Кузьмінков до Віктора Зарецького (30.09.1967) 326
Володимир Смирнов до Віктора Зарецького (23.12.1970). . . . 328
Любослав Гуцалюк до Віктора Зарецького (06.05.1971) 328
Панас Заливаха до Віктора Зарецького (31.05.1971) 329

ЛИСТИ ДО ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ В. ЮЩЕНКА

Зарецький О. Відкритий лист
Президентові України В. Ющенку 331
Звернення української інтеліґенції
до Президента України. 336

ДОКУМЕНТИ А. ГОРСЬКОЇ

Біографія Горської А. О. 343
Характеристика учениці Горської А. О. 343
Класифікаційний квиток спортсмена 344
Медична довідка про стан здоров'я та народження сина. . . .345
Медична довідка про стан здоров'я після операції. 345
Лист ЦК ЛКСМУ (19.03.1959). 346
Лист Міністерства культури (19.03.1959). 346
Витяг із протоколу Спілки художників (05.11.1954) 347
Оголошення про збори художників (15.06.1964) 348
Витяг з ухвали зборів Спілки художників (1964) 349
Ухвала Секретаріату Правління СХ СРСР (15.05.1964) 350
Витяг з протоколу № 53 Президії правління СХУ
(11.09.1964). 351
Рішення VI Пленуму правління СХ УРСР (23.09.1964) 352
Білецький М. Як готувався «Київський лист» 353
Перелік творів за 1967—1968 рр. (29.09.1968) 366
Зарецький В. Заява про авторство 367

АВТОГРАФИ ТА ФОТОКОПІЇ ДОКУМЕНТІВ 369

ЖИТТЄПИС МОВОЮ СВІТЛИН 381

РЕПРОДУКЦІЇ ТВОРІВ АЛЛИ ГОРСЬКОЇ 401

АЛЛА! АЛЛА! АЛИЛУЯ! АЛЛА ГОРСЬКА — У ВІРШОВАНІЙ ПАМ'ЯТІ НАРОДУ

Людмила Огнєва. Слово про художницю Аллу Горську 417

Бортняк Анатолій. Аллі Горській 433
Вовк Віра. Страшний суд 435
Гордасевич Галина. Споконвічний вогонь 437
Драч Іван. Аллі Горській 439
Жиленко Ірина. За золотими вікнами зірок 440
Зацькований Марко. Троянда 442
Ігнатенко Ганна. Пам'ятаємо 443
Калинець Ігор. Триптих для Алли Горської 444
Калинець Ірина. Вчора навколішки стали квіти 447

Комашков Володимир. Аллі Горській 448
Коссовська Алла. Пам'яті Алли Горської 449
Мазуренко Галина. Пам'яті Алли Горської 450
Мельник І. Прости! 451
Пашко Атена. Перед фотографією Алли Горської . . . 453
Полтава Леонід. Пам'яті Алли Горської 454
Ромен Левко. Вітраж 455
Саченко Михайло. Твоя могила наче рана 460
Сверстюк Євген. Дзвони 461
Сверстюк Євген. Реквієм 462
Світличний Іван. Голови. 463
Сеник Ірина. Тут і там дівоче личко 464
Славутич Яр. Пам'яті Алли Горської 465
Стус Василь. Сьогодні — ти. А завтра — я. 466
Стус Василь. Ярій, душе 466
Стус Василь. Заходить чорне сонце дня 467
Стус Василь. Була ти так далеко! 467
Стус Василь. Зворохобилися айстри 468
Стус Василь. Самого спогаду на дні 469
Стус Василь. Віддай мені своєї смерти частку. 469
Стус Василь. Од переляку глек зайшовся гудом 470
Стус Василь. Ще височів між нас напруглий мур 470
Стус Василь. Бентежністю вивищена до неба 471
Тереля Йосип. Аллі Горській. 476
Шум Аріадна. На могилу Аллі Горській. 477
Ященко Леопольд. Прощальна 479
Невідомий автор. На спомин Алли Горської 480

СВІТЛИЙ СПОГАД. МИСТЕЦЬКІ ТВОРИ, ПРИСВЯЧЕНІ А. ГОРСЬКІЙ

Віктор Зарецький. Портрет А. Горської 483
Віктор Зарецький. Душа піднімається на небо 484
Віктор Зарецький. Алла Горська 484
Віктор Зарецький. Метафоричне видіння 485
Віктор Зарецький. Світлий спогад 486
Віктор Зарецький. Смуток, журба, туга. 486
Віктор Зарецький. Видіння. 487

Віктор Зарецький. Світла душа 487
Віктор Зарецький.
«А ми ж тую калину та й піднімемо...» 488
Опанас Заливаха. Пам'яті Алли Горської 489
Галина Севрук. Трембіти 489
Борис Плаксій. Портрет Алли Горської. 1966 р. 490
Борис Плаксій. Портрет Алли Горської, 2000 р. 490
Валерій Франчук. Молитва (А. Горській і В. Стусу). . .491
Любов Міненко. На шаблях сидіти жорстко! 491
Олександр Коровай. Троянда шістдесятництва 492
Юрій Соловій. Страшний суд 493
Аліса Забой. Пієта XX ст.. 494
Аліса Забой. Пам'ятник на могилі Алли Горської 494
Аліса Забой. Дошка на могилі Алли Горської 494
Володимир Прядка.
Пам'ятник на могилі Алли Горської. 495
Борис Довгань, Флор Юр'єв.
Пам'ятник художникам — жертвам репресій 495
Михайло Денисенко. Меморіальна дошка 496
Флор Юр'єв, Борис Довгань. Меморіальна дошка. 496
Огнєва Л. Коментар до мистецьких творів 497

КВІТКА НА ВУЛКАНІ. НАРИСИ, СПОГАДИ

Вовк В. Лист С. Шканову 517
Газ. «Середовище».
Повідомлення про смерть А. Горської в Києві 520
Гордасевич Г. Пролетіло одним моментом 521
Заливаха О. Людина духу 523
Зарецький О. Доля Алли Горської:
джерела та стан досліджень. 526
Зарецький О. Злочин без строку давності. 544
Зарецький О. Творці українського монументалізму
1960-х років 557
Захарченко В. З народного кореня 570
Каразія Н. Алла Горська — сторінка нашої історії 574
Концевич Є. Дещо про рушник 582
Коровай О. Так можуть тільки сильні люди 590

Малаков Г. Щоденник 594
Міняйло Г. Виступ на вечорі пам'яті Алли Горської . . . 605
Сверстюк Є. Алла Горська і батько 609
Світлична Н. Алла Горська 614
Семикіна Л. Горська першою підвелася з колін 625
Танюк Л. Алла Горська 629
Франко З. Людина великої душі 649
Чорновіл В. Думки щодо проекту збірника
про Аллу Горську 654
Чорновіл В. Свято з нагоди 70-я від дня народження
А. Горської та І. Світличного 659
Шумук Д. Алла Горська — світлий дух України 663
Ященко Л. Штрихи до портрету Алли Горської 667
Жартівливі куплети з «ювілею» 1964 р. 669

Короткий життєпис Алли Горської 671
Скорочення 673
На крилах творчої праці. *Антін Бобир* 675
Іменний покажчик 677

Художньо-публіцистичне видання

АЛЛА ГОРСЬКА. ДУША УКРАЇНСЬКОГО ШІСТДЕСЯТНИЦТВА

Упорядник *Людмила Огнєва*

Відповідальний за випуск *Осип Зінкевич*
Випусковий редактор *Наталія Ксьондзик*
Коректор *Ніна Тихоновська*
Верстка, художня обробка фото *Вадима Мельникова*
Дизайн обкладинки *Уляни Мельникової*

Підписано до друку 30.08.2015.
Формат 84x108 1/32.
Папір офсетний. Друк офсетний.
Тираж 1000 прим.

ТОВ «Смолоскип», МБФ «Смолоскип»
04071, Київ, вул. Межигірська, 21.
Тел. і факс (044) 425-23-93.
E-mail: mbf.smoloskyp@gmail.com
www.smoloskyp.org.ua
Державний реєстраційний номер
2348 від 21.11.2005, 3202 від 28.05.2008

Віддруковано на ПАТ «Білоцерківська книжкова фабрика»,
09117, м. Біла Церква, вул. Леся Курбаса, 4.
Свідоцтво серія ДК № 4063 від 11.05.2011 р.
Впроваджена система управління якістю
згідно з міжнародним стандартом DIN EN ISO 9001:2000

Г70 Алла Горська. Душа українського шістдесятництва / Упор. Людмила Огнєва. — К. : Смолоскип, 2015. — 712 с.

ISBN 978-617-7173-14-3 (ТОВ «Смолоскип»)
ISBN 978-966-1676-76-2 (МБФ «Смолоскип»)

Збірку «Алла Горська. Душа українського шістдесятництва» укладено за пропозицією Вячеслава Чорновола, яку він на початку 1970-х рр. висловив у листі до Романа Корогодського «Думки щодо проспекту збірника про Аллу Горську».

Як і пропонував В. Чорновіл, до збірки увійшли: епістолярна спадщина художниці 1949—1970-х рр.; заяви, скарги та звернення Алли Горської до влади; нотатки про мистецтво; щоденник; зошит А. Горської з вправами та диктантами з української мови; образотворчі, прозові і поетичні твори, пов'язані з А. Горською чи їй присвячені; реєстр творів А. Горської, складений нею; фотографії, репродукції творів А. Горської; огляд бібліографії; спогади сина та друзів.

Використано друковані джерела та архівні матеріали, що зберігаються в Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України (ЦДАМЛМУ).

УДК 821.161.2-6
ББК 84(4Укр)6-9

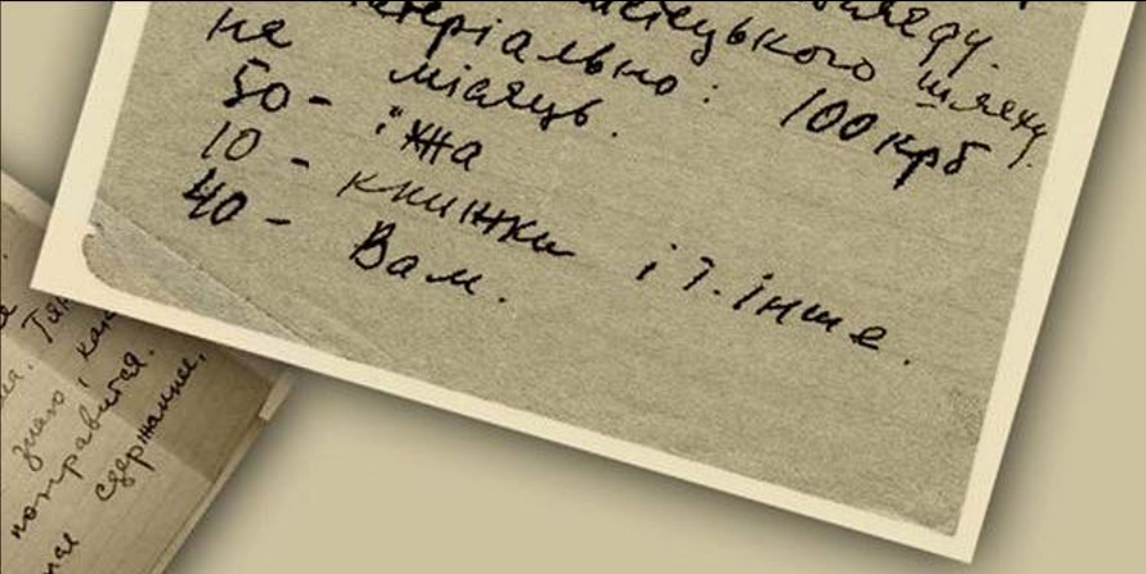

Ми — ляльки в боротьбі певних груп. Хочуть — віднімуть ім'я, хочуть – відкрутять голову, хочуть — помилують. Все залежить від того, якій групі що буде вигідно для власного ствердження, а наше життя — це є дрібниця, не варта уваги. Втомлюєшся, проте: АБИ ДУША НЕ СИВІЛА.

Горська

517-7173-14-3
7 173143 >

«СМОЛОСКИП»

ГРАМОТА

Нагороджується

НАЙКРАЩА КНИГА
23 ФОРУМУ ВИДАВЦІВ

**Алла Горська.
Душа українського
шістдесятництва**

Упорядник: Людмила Огнєва

Смолоскип

Львів,
Року Божого 2016